STELIAN TĂNASE

Clienții lu' Tanti Varvara

seriile de Autor
HUMANITAS

seriile
de
utor
HUMANITAS

STELIAN TĂNASE s-a născut la 17 februarie 1952, la București. A absolvit, în 1977, Facultatea de Filozofie-Istorie din cadrul Universității din București, unde a obținut, în 1996, titlul de doctor în sociologie. Din 1995, este profesor la Facultatea de Științe Politice a Universității din București. Redactor-șef, în 1990, al revistei *22*; fondator și redactor-șef al publicației de științe politice *Sfera politicii*.

Scrieri

Studii și eseuri: *Șocuri și crize*, Staff, 1993; *Ora oficială de iarnă. Jurnal 1986–1990*, Editura Institutul European, 1996; *Sfidarea memoriei. Dialoguri cu Al. Paleologu*, DU Style, 1996 (Dacia, 2002); *Revoluția ca eșec. Elite și societate*, Polirom, 1996; *Anatomia mistificării. Procesul Noica–Pillat*, Humanitas, 1997 (ediția a doua, 2003); *LA vs NY. Jurnal american*, Polirom, 1998 (Humanitas, 2006); *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej (1948–1965)*, Humanitas, 1998 (ediția a doua, 2006); *Miracolul revoluției. O istorie politică a căderii regimurilor comuniste*, Humanitas, 1999; *Acasă se vorbește în șoaptă. Dosar & jurnal din anii tîrzii ai dictaturii*, Compania, 2002; *At Home There's Only Speaking in a Whisper*, Boulder, Colorado, 2007; *Zei și semizei la început de secol*, Curtea Veche, 2004; *Clienții lu' Tanti Varvara*, Humanitas, 2005; *Revoluția ca eșec*, Humanitas, 2006; *Auntie Varvara's Clients: Clandestine Histories*, Spuyten, Duyvil, 2007; *Racovski. Dosar secret* (coord.), Polirom, 2008; *Avangarda românească în Arhivele Siguranței*, Polirom, 2008.

Beletristică: *Luxul melancoliei*, roman, Cartea Românească, 1982, Prietenii Cărții, 1993, Humanitas, 2008; *Corpuri de iluminat*, roman, Cartea Românească, 1990, Allfa, 1998, Polirom, 2004, Humanitas, 2008; *Playback*, roman, Editura Fundației Culturale Române, 1995, Paralela 45, 2004, Humanitas, 2008; *Maestro*, Polirom, 2008.

STELIAN TĂNASE

CLIENȚII LU' TANTI VARVARA

ISTORII CLANDESTINE

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IONUŢ BROŞTIANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
TĂNASE, STELIAN
Clienţii lu' tanti Varvara: istorii clandestine / Stelian Tănase. – Ed. a 2-a. – Bucureşti: Humanitas, 2008
Index
ISBN 978-973-50-2209-9

329.15(498)"1921/1944"
94(498)"1921/1944"
351.746.1(498)"1921/1944"

© HUMANITAS, 2005, 2008

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. — CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro
www.libhumanitas.ro

Totul la el e bine pus la punct în caietul acela, continuă Verhovenski, instaurează în primul rînd spionajul. Fiecare membru al societății îl supraveghează pe celălalt și este obligat să denunțe. Fiecare aparține tuturor, și toți fiecăruia în parte. Toți sunt sclavi și egali în sclavie. În cazuri extreme, calomnia și omorul, esențialul însă este egalitatea. [...]Cum apare familia sau dragostea, apare îndată și dorința de proprietate. Vom ucide această dorință: vom slobozi beția, intriga, denunțul; vom dezlănțui un dezmăț inimaginabil.

DOSTOIEVSKI, *Demonii* (1871)

VAGONUL PLUMBUIT

Numai o revoluție poate salva lumea.

LENIN

Povestea noastră începe undeva în Elveția, pe un peron, cu raportul unui informator. „Astăzi am aflat de plecarea mai multor persoane și la ora 3.20 m-am dus la gară, unde se pregătea de plecare cu acceleratul [...] un vagon plin de revoluționari ruși. [...] L-am văzut și pe rusul Lenin care călătorea în mod evident ca lider al grupului. Așa cum se pare, plecarea trebuia să aibă loc în secret, dar de față au fost în jur de alți 100 de ruși de ambele sexe, care i-au petrecut pe cei care plecau cu sentimente amestecate [...] Cei în favoarea ducerii pînă la capăt a războiului cu Germania înjurau ca birjarii, urlînd că cei ce călătoreau ar fi cu toții spioni germani și provocatori, sau «veți fi cu toții spînzurați, instigatori evrei ce sunteți». [...] «Provocatorilor, ordinarilor, porcilor» etc. [...] Cînd trenul s-a pus în mișcare, călătorii și mulți dintre prietenii care rămîneau au început să cînte Internaționala, în timp ce alții au început din nou să urle «Provocatorilor, spionilor».“* Lenin și anturajul lui părăseau Zürich-ul pentru a ajunge la Petrograd. Ei urmau să treacă într-un vagon plumbuit, cu ferestrele acoperite, pe teritoriul german, și – prin Suedia – să sosească în cîteva zile în Rusia. Aranjamentul a fost făcut de Ministerul de Externe german, cu dr. Alexander Helphant, cunoscut sub numele de Parvus, un rus bogat cu veleități de revoluționar, finanțator de lungă durată al bolșevicilor, apropiat de Lenin și Trotki. Lenin se ducea la Petrograd preocupat de un singur gînd: să ia puterea. Se bizuia pe micul lui partid și pe proletariatul rus, și el o minoritate, circa 3%. Știa bine că nu putea face revoluție cu asemenea forțe. Marx, inspiratorul său, scrisese că revoluția va fi declanșată și susținută numai de o majoritate. Dictatura proletariatului despre care vorbea Marx era dictatura unei majorități împotriva unei minorități, burghezia. Lenin pregătea așadar nu o revoluție, ci un puci. Iar guvernarea sa urma să fie o dictatură. Pentru a se menține la putere, teroarea avea să fie instrumentul său politic principal. Calculul său prevedea că în scurt timp exemplul Rusiei va fi urmat de Occident. Dimensiunea

---

* Marin C. Stănescu și Costin Feneșan, *Lenin și Trotki versus Ludendorff și Hoffman*, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 77.

internațională a loviturii de la Petrograd era decisivă pentru aventura în care Lenin arunca Rusia. Îndată după preluarea puterii, preocuparea sa principală a fost să pună la cale rebeliuni, insurecții, răscoale în țările vecine cu scopul de a trimite burghezia la lada de gunoi a istoriei, de a scoate astfel Rusia din izolare. De asta depindea chiar soarta regimului bolșevic, credea el, Troțki și alți cîțiva.

Totul începe aici, pe peronul gării din Zürich, sfîrșit de martie, după calendarul vechi. Autoritățile germane își puneau multe speranțe în acest desant. El trebuia să producă haos în Rusia, să slăbească regimul instalat după abdicarea țarului, să încheie pace separată cu Germania. Iată un fragment din raportul ambasadorului german la Copenhaga, contele von Brockdorff-Rantzau, către Ministerul de Externe de la Berlin. Ambasadorul negocia cu Parvus toată afacerea. „[...] suntem în situația de a continua pînă la toamnă [raportul datează din 2 aprilie 1917] cu succes războiul atît pe plan militar, cît și economic. În acest caz va trebui să încercăm neapărat acum să producem în Rusia un haos cît mai mare posibil [...] în interesul nostru e de preferat favorizarea elementului extremist, deoarece astfel se face o treabă mai temeinică și se ajunge mai repede la un sfîrșit. Potrivit previziunilor, în trei luni se poate conta ca descompunerea să fie destul de avansată pentru ca o intervenție militară din partea noastră să garanteze prăbușirea forței ruse..."* Grupul bolșevic era de mai mulți ani finanțat din bănci germane. Acest sprijin va consta în sume uriașe în perioada următoare. După ce ajunge la Petrograd, Lenin primește bani pentru propagandă, pentru tipărirea ziarelor, pentru plata miilor de comisari și militanți. Obsesia lui era revoluția. Faza rusească, puciul „revoluționar", era doar scînteia menită să aprindă fitilul bombei. Capitalismul urma să explodeze și să fie înlocuit de o lume paradiziacă, dictatura proletariatului. O utopie. Nici un preț nu era însă prea mare dacă îl apropia de acest scop. Nici trădarea, nici prăbușirea Rusiei, nici milioanele de victime.

Lenin s-a angajat de tînăr într-o vastă operație de subversiune. Încă din 1903, în broșura *Ce-i de făcut?*, a formulat regulile unui partid de tip nou, capabil să ia puterea prin forță. El trebuia să fie restrîns ca număr, cu o disciplină de fier, strict ierarhizat, să aibă o dublă existență: una la suprafață și alta subterană. La acest nivel se luau deciziile, aici erau împărtășite secretele, aici se țeseau conspirația, complotul. Odată ajuns la putere, Lenin practică aceleași metode, trăgînd o linie despărțitoare între inițiați, anturajul său și restul societății. Aversiunea sa pentru democrație era marcată. Avea o preocupare continuă pentru secret, conspirativitate, care nu l-a părăsit nici

* *Ibid.*, p. 64.

după ce a luat puterea. „Marea revoluție socialistă din Octombrie", după formula consacrată, a fost de fapt un complot cu ramificații internaționale, susținut de grupuri de interese puternice, finanțat de bănci străine.* Planul a reușit perfect. Lovitura de grație a fost un puci consumat la începutul lui noiembrie. Atunci, gărzile roșii dirijate de Troțki, autorul scenariului, au ocupat gările, podurile peste Neva, centralele telefonice, tipografiile, poșta... Evenimentul a servit lansării unui întreg folclor despre gărzile soldaților și muncitorilor, care au deschis în acea noapte „zorii lumii noi". Mistica revoluției și a eliberării omului a camuflat pentru multă vreme adevăratul înțeles al lucrurilor. A fost un puci clasic, nu o revoluție. Genul proxim nu e revoluția engleză sau franceză, ci mai curînd „marșul asupra Romei" din 1922 sau lovitura lui Hitler din 1923. Cu puciul din noiembrie de la Petrograd și Moscova se încheie revoluția declanșată de abdicarea țarului în februarie 1917. Asaltul Palatului de iarnă a însemnat finalul acestei încercări. Ajuns la putere, Lenin și-a urmat gîndul de a mondializa puciul de la Petrograd. A declanșat în acest scop o operație vastă de subversiune în afara granițelor Rusiei. Era preocupat de ideea că, dacă Rusia rămîne izolată, „revoluția" va sucomba. De aceea era neapărat necesar ca exemplul bolșevic să fie preluat. „Avangarda proletariatului" trebuia așadar să monteze puciuri în celelalte țări. După 1918, Moscova orchestrează repetate tentative de preluare a puterii de către grupurile bolșevice. Ungaria 1919, Germania 1919, 1920, 1923, China 1927 sunt doar cîteva exemple. Multe țări devin obiectul subversiunii, provocărilor, întreținerii de conflicte, instigării la război civil. Adesea în spatele protestelor mișcărilor de stînga, pacifiste, și a sindicatelor s-au aflat grupuri clandestine finanțate și aflate sub controlul politic bolșevic. Subversiunea și-a schimbat permanent formele. Scopul a rămas însă același pînă tîrziu, în 1991: producerea de crize, subminarea regimurilor democratice, destabilizarea lor, haosul, preluarea puterii. Efectele au fost devastatoare: blocarea istoriei mai multor generații într-un experiment care nu a dus la nimic. A fost nevoie de cîteva decenii pentru ca acest angrenaj, complicat și malefic, să fie demontat. Lucru întîmplat abia spre sfîrșitul secolului al XX-lea.

Paginile de față nu sunt altceva decît narațiunea unui caz particular, cel românesc, ca parte din această vastă istorie.

---

* Dmitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, trad. rom. de A.I. Ionescu, Editura Orizonturi-Lider, 1999, pp. 82–95.

RAKO, VECHEA GARDĂ

Să-i lăsăm pe ruşi în pace
să-şi continue singuri tragica lor experienţă
în cea mai tristă aventură pe care o cunoaşte istoria.

CONSTANTIN GRAUR, *Adevărul*, 8 iunie 1922

La două săptămîni de la raportul agentului de poliţie din Zürich, un alt agent, român de data asta, nota la Iaşi: „În ziua de 18 aprilie (1 maiu) 1917, pe la orele 12, au început să se îndrepte către cîmpul Socola, situat între Parcul Aviaţiei şi triajul cel nou, mai multe grupuri de soldaţi şi ofiţeri ruşi, avînd în frunte steaguri şi placarde roşii cu inscripţiunile «Trăiască Internaţionala», «Trăiască libera şi republicana Rusie», «Trăiască libertatea popoarelor», «Pămînt şi libertate», «Războiu, pînă la victoria finală», «Vrem pace fără anexiuni şi compensaţii!» [...] La ora 13½ se adunaseră pe cîmpul Socola peste 5 000 de oameni care s-au grupat în jurul unei estrade improvizate. Alături era şi o muzică militară care, după fiecare discurs, cînta cîte un imn de urare. Lîngă estradă se aflau mai multe automobile, şi într-unul dintre ele erau mai mulţi ofiţeri superiori ruşi, printre care generalul Beliasnîi. A vorbit fostul deputat Vadeev, delegat al lucrătorilor din Petrograd, sosit în ziua de 18 a.c. Acesta a explicat cum a avut loc revoluţia rusă, adăugînd că Sovietul Deputaţilor Lucrătorilor s-a opus ca ţarul Nicolae să fie dus la Londra [...]. Oratorul Ghilert (Ghiller) de la Statul, Major Rus, inginer, a ţinut o cuvîntare violentă la adresa României. A vorbit despre libertatea pe care a cucerit-o poporul rus, care nu va fi mulţumit şi fericit decît atunci cînd Rusia va elibera toate popoarele care se găsesc în sclavie. Poporul român suferă acelaşi jug oligarhic de care suferea pînă acum poporul rus. Soldaţii români mor pe străzile oraşului şi bietul popor român, flămînd, dezbrăcat, se tîrăşte pe drumuri, pe cînd oligarhia română, care a acaparat totul în mîinile ei, se răsfaţă în bunătăţi şi automobile, fără să îi pese de nenorociţii care nu au nimic de mîncare. «Noi, spune oratorul, trebuie să luptăm pînă la liberarea din sclavie a poporului român, aliatul nostru, şi să arătăm regelui României drumul pe care l-a luat acum ţarul Nicolae.» [...] S-a observat lipsa românilor de la această întrunire. La ora 15, preşedintele adunării i-a îndemnat pe soldaţi să se aşeze în ordine şi să pornească în oraş spre a manifesta. Manifestanţii au parcurs străzile oraşului pînă la domiciliul doctorului Racovski, pe strada Apeduct nr. 30, unde acesta se găsea reţinut sub pază poliţienească, l-au luat cu forţa într-un automobil şi cu toţii s-au îndreptat

spre Piața Unirii. Aici a mai vorbit inginerul Ghiller, secretarul Comitetului Sovietului Soldățesc și Ofițeresc, într-un mod mai violent ca la Socola [...] De acolo, manifestanții, împreună cu doctorul Racovski și ofițerii ruși, s-au dus acasă la ad-torul sublocotenent Gheorghiu Bujor, lîngă gară, l-au luat cu dînșii în automobil și, în strigăte de urale, ofițerii ruși i-au dus pe doctorul Racovski și sublocotenentul Bujor pînă în cătunul Vlădiceni, pendinte de comuna Buciumi, jud. Iași. Manifestanții, în grupuri separate și cu steaguri, au mai manifestat pe străzile orașului, cîntînd pînă spre seară, cînd a început ploaia."*

Personajul principal al acestei evadări rocambolești, Cristian Racovski (n. 1873, lîngă Kotel, în Bulgaria), a fost figura dominantă a social-democrației române vreme de peste zece ani, începînd din 1905. Provenea dintr-o cunoscută familie, educat în Occident, după exmatricularea sa din toate liceele din Bulgaria. Racovski a fost medic, cu o diplomă în medicină luată la Montpellier, în Franța, și alta în drept luată la Paris. În adolescență, în Elveția, l-a întîlnit pe Friedrich Engels, colaboratorul lui Karl Marx, cu care a schimbat cîteva scrisori. Racovski a fost legat de cîțiva lideri ai mișcării socialiste internaționale: Vera Zasulici, Nikolai Plehanov, Wilhelm Liebknecht, Jean Jaurès, Jules Guesde, Karl Kautsky. Cu Roza Luxemburg, Karl Liebknecht și alții era prieten din tinerețe. El însuși era o istorie vie. Cel mai apropiat a fost de Lev Troțki, pe care l-a cunoscut în 1903. S-au întîlnit apoi la diferite congrese, în redacții. Racovski a și finanțat gazeta pe care o scotea Troțki la Paris, *Naşe Slovo*. În 1913, cînd Troțki a călătorit în regiune ca ziarist, corespondent pentru războiul din Balcani, l-a găzduit la moșia lui de la Mangalia. Troțki îi face un portret flatant lui Racovski în articolele pe care le scrie cu acel prilej.** El este cel care, în 1905, cînd cuirasatul Potemkin – ai cărui marinari se răsculaseră – ajunge în portul Constanța, urcă pe vas, în ciuda interdicției autorităților române, pentru a împăca grupurile de marinari aflate în conflict, dar și pentru a-i ajuta în tratativele pentru azil. În 1907, după răscoalele țărănești, Racovski, considerat unul dintre instigatori, este expulzat. „[...] cel mai urît act al oligarhiei", scrie Troțki, reluînd motivele așa cum i le relatase Racovski: anume că nu ar fi avut cetățenia română și ar fi fost agent al Marelui Stat-Major Rus. La acea dată, în 1907, Racovski era șeful Partidului Social-Democrat și principalul lui finanțator, alături de Constantin Dobrogeanu-Gherea. A fost delegat al PSD în Biroul

* „Raport al Serviciului de Siguranță din Marele Cartier General la 2 mai 1917", în *Ideologie și structuri comuniste în România, 1917–1918*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Documente, 1995, pp. 221–224.

** Lev Troțki, *România și războiul balcanic*, trad. rom. de Radu Părpăuță, Editura Polirom, Iași, 1998, pp. 83–90.

Internaționalei Socialiste, începînd din 1905. Expulzarea lui se produce în luna august 1907, în timp ce se afla la Congresul Internaționalei Socialiste de la Stuttgart, împreună, printre alții, cu N.D. Cocea și Alecu Constantinescu.* Relatînd situația, presa de stînga îl face pe Racovski cunoscut în Europa. Acesta rămîne de altfel în Occident, ca un familiar al congreselor internaționale și al reuniunilor partidelor socialiste. Devine unul dintre cei mai cunoscuți militanți socialiști. Publică mai multe cărți și broșuri, scrie în diferite jurnale în toată Europa. Articolele lui continuă să apară însă și la București. Cazul lui este mereu în atenție. Încearcă să revină în România clandestin, în 1909, venind de la Sibiu, dar este prins și expulzat. După o întrunire agitată în sala Sotir din piața Amzei, loc de întîlnire al socialiștilor, are loc și un proces în care, printre alții, sunt implicați Gh. Cristescu și Panait Istrati. Cristian Racovski se întoarce în țară în februarie 1912**, după căderea guvernului Brătianu, cu aprobarea conservatorilor aflați la putere. „Revenirea în țară a acestui extraordinar animator de mase dă un impuls nou mișcării socialiste."***

Congresul PSD din iunie 1912 consacră poziția dominantă a lui Racovski printre social-democrații români. Este anul izbucnirii războaielor balcanice. La încheierea lor, în august-septembrie 1913, Troțki face amintita călătorie în România. Potrivit acestuia, Racovski stătea trei zile la Mangalia și se ocupa de gospodărie și trei zile la București, unde participa la întruniri, organiza proteste, scria pentru gazete. Este Racovski un dedublat? Un „generos" care în anumite împrejurări istorice și-ar dărui moșia țăranilor? Greu de spus. La Mangalia, unde este privit ca un stăpîn, ceea ce și e, aparține unei familii cu tradiții și avere. Avea contacte cu toate grupurile, turci, evrei, lipoveni, ruși, ucraineni, bulgari. Tuturor li se adresează, spre mirarea lui Troțki, în limba lor. Racovski e un poliglot și un comunicator. Se simte bine în toate mediile. Și în congresele sofisticate, pline de fum, de intrigi de culise, de tensiuni, ale Internaționalei, dar și printre țăranii lui desculți, analfabeți și superstițioși. La Mangalia locuiește într-o „[...] casă veche, uși joase, tavanul jos și el. Familia stăpînilor e de fel din Kotel, din inima munților Balcani, tatăl și bunicul au oierit [...] Bătrîna care păzește casa, ordinea și tradițiile are 75 de ani, peste jumătate și-a petrecut-o sub jug turcesc. Soțul ei, care murise cu cîțiva ani înainte, fusese ciorbagiu, adică bogătaș, reprezentant al comunității în fața autorităților turcești. Această familie, renumită în bulgărime, e

* Detalii în C. Titel Petrescu, *Socialismul în România*, Editura Biblioteca Socialistă, București, 1940, pp. 202–203.

** Detalii în C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, Editura Ziarului *Universul*, București, 1938, vol. IV, pp. 45–49.

*** C. Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 206.

istorică. Savva Racovski, celebrul activist al renașterii naționale [...], a făcut închisoare la Constantinopole împreună cu tatăl său, așteptîndu-și mereu moartea; acest patriarh al revoluției bulgare, mort în 1867 la București, îi venea bătrînei gazde unchi. În casă se află o arhivă, unică în genul ei, de istorie a luptei bulgare pentru independența națională. Dulapuri cu cărți, vechi cromografii naive, sobe de formă complicată, nenumărate covoare de casă, draperii, oriunde se poate, plăpumi vătuite, iar în ferestre, mirosul mării, care se afla la cincizeci de pași."* Aceasta e descrierea pe care Troțki o face casei în care locuia Racovski la Mangalia. Sunt în tradiția familiei „fervoarea revoluționară", contestația politică, dar și ideea că este un lider, în mod natural conducător al celorlalți. Destinul lui prelungește, pe alte coordonate, trecutul. De altfel, numele lui real este Hristu Stancev, „Racovski" fiind un împrumut din familie, pe seama glorioșilor săi bunic și unchi. Suntem aproape de Orient și, în acest decor, cei doi, Troțki și Racovski, sunt doi aventurieri care se pregătesc să arunce lumea în aer. Războaiele din 1912–1913 induc celor doi și o altă idee: aceea că rezolvarea problemei balcanice se poate face numai prin crearea unei confederații de state, cu Serbia, Bulgaria, Grecia, România, Albania. Un congres la București popularizează ideea. Ea devine scopul declarat al socialiștilor din aceste țări. Proiectul cade în uitare, odată cu declanșarea Primului Război Mondial, după ce Franz Ferdinand, principele moștenitor al tronului Imperiului Austro-Ungar, este ucis la Sarajevo.

Internaționala Socialistă se dezbină. Poziția lui Racovski este pacifistă. El se împotrivește intrării României în război. În 23 septembrie 1916, este reținut la București sub bănuiala că este agent german. Suspiciunile erau mai vechi, cîteva fapte susțineau circumspecția poliției față de el. În 1915, Racovski făcuse o călătorie în Italia, însoțit de oficiali germani. Scopul era convingerea liderilor socialiști italieni și a presei să lupte pentru menținerea neutralității Italiei. Racovski este și unul dintre inițiatorii Conferinței de la Zimmerwald, unde cîțiva socialiști radicali se reunesc pentru a protesta contra războiului. Este semnalat în rapoartele serviciilor speciale franceze ca agent german. Tot în 1915 primește la București vizita lui Alexander Helphant (Parvus), care făcea afaceri în Germania, Turcia, Scandinavia, Rusia. Avea afaceri și în România, țară neutră la acea dată, de unde cumpăra produse agricole și unde aducea din Germania medicamente și instrumente chirurgicale. Aceasta era însă numai o față a personalității lui Parvus. Exista încă una, aceea de „revoluționar de profesie". Visa și complota să răstoarne regimul țarist. În 1905, alături de Troțki, fusese membru al Sovietului din Petrograd. Arestat, trimis în Siberia, a evadat și s-a întors în

* Lev Troțki, *op. cit.*, pp.137–138.

Occident.* Parvus se stabilește la Constantinopol, unde se îmbogățește rapid, făcînd import-export între Germania și Turcia. Susține interesele germane, manifestîndu-se ca „pacifist", formulă sub care propaganda germană încerca să împiedice crearea unui bloc împotriva Puterilor Centrale și, de asemenea, să provoace tulburări în tabăra Antantei. Parvus este suspectat, chiar și de socialiști, că lucrează pentru guvernul german, ca agent de influență și spion. Lucru adevărat. Vizita sa la București, întîlnirile cu Cristian Racovski atrag atenția poliției române. Racovski se manifestase și pînă atunci ca „pacifist", adversar al intrării României în război. Bănuielile poliției și ale presei planează asupra lui. Zvonurile că e agent german circulau și în mediile socialiste europene. În august 1916, România intră în război. Suspectat că e plătit de serviciile speciale de la Berlin, Cristian Racovski este pus, cinci săptămîni după intrarea României în război, sub supraveghere; i se interzice să părăsească locuința. Este trimis la închisoarea din Vaslui, apoi, cînd guvernul se retrage la Iași, i se stabilește domiciliu forțat aici.

După eliberarea sa de la Iași, la 1 mai 1917, Racovski se refugiază la Odessa. Aici îl întîlnește pe stenograful Parlamentului, Henri Stahl, aflat în refugiu: „După vreo jumătate de ceas, a venit Racovski. A salutat doamnele cu eleganță, a strîns mîna prietenește dlui Moruzi. [...] Racovski e un bărbat frumos, înalt, slab, cu barbă neagră, ochi sclipitori, dar fugari, gesturi nervoase, chinuite."** Aparențele de om civilizat înșală. Racovski ordonă rechiziții, îi terorizează pe refugiații români, confiscă proprietăți, bani, bijuterii, „în folosul revoluției". O vreme este considerat liderul socialiștilor români, în numele cărora vorbește. Pomenește frecvent despre o federație a statelor balcanice. Statul român ar urma să dispară de pe hartă. Pentru a realiza acest scenariu, o revoluție urma să-l înlăture pe regele Ferdinand. Pe frontul din Moldova, armata rusă se dezmembrează. Mii de soldați ruși părăsesc tranșeele, se dedau la jafuri și atacuri armate. Propaganda în favoarea sovietelor de soldați, îndreptată împotriva guvernului și a regelui Ferdinand, ia amploare. Statul român e într-un grav pericol. Racovski adună în jurul lui la Odessa un grup de extremiști cu care conspiră la organizarea unei insurecții în România. Prin proclamații, îndeamnă populația să se răscoale împotriva „oligarhiei", urmînd exemplul rusesc. Organizează un batalion revoluționar românesc din dezertori, refugiați, prizonieri. Poziția lui față de bolșevici este totuși ambiguă. Relațiile lui cu Lenin nu au fost bune înainte de 1917. În august 1915, Lenin îi scria lui Karl Radek, referindu-se la

* Dmitri Volkogonov, *op.cit.*, pp. 144–145.

** H. Stahl, *Cu Parlamentul prin URSS*, Editura Domino, București, 2003, p. 185.

Racovski*: „[...] Nu avem drum comun cu astfel de oameni." La Conferința de la Zimmerwald, Racovski a avut o altercație cu Lenin, care a părăsit sala. Apropierea dintre cei doi se face prin mijlocirea lui Troțki, în toamna lui 1917.

Odată cu puciul bolșevic de la 25 octombrie, influența lui Racovski ajunge în scurtă vreme foarte mare. Întrebarea este: ce caută un asemenea personaj printre bolșevici? Racovski se manifestase pînă atunci ca un social-democrat tradițional, chiar dacă uneori lua atitudini radicale. Din toamna anului 1917 apare ca un terorist bolșevic, adept al dictaturii, un făptuitor de violențe. Sunt mai multe răspunsuri la această întrebare. Mai întîi influența lui Troțki. Prietenia lor veche, poziția dominantă a lui Troțki în staful bolșevic. La asta se adaugă „mistica revoluției". Racovski avea mai vechi legături cu Rusia. Fusese căsătorit cu o rusoaică, trăise la Petrograd cîțiva ani la începutul secolului și vorbea limba rusă. În familia lui exista o puternică tradiție prorusă. Apoi, credea, ca și Lenin, că Rusia este numai începutul unui proces care va incendia lumea. Pe urmele strămoșilor lui, avea o sensibilitate deosebită pentru istorie, voia „să intre în istorie", să fie un protagonist al ei. Altă rațiune, firește, a fost cariera. La Petrograd i se oferea o poziție la care nu putea spera în altă parte. Avea, în 1917, 44 de ani. Nu mai era tînăr. În România, era condamnat să conducă un modest partid de opoziție, cu o mie de membri, cîți avea în anii 1910–1916 PSD. Bucureștii erau o scenă mult prea mică pentru el. Rusia era marea scenă de care avea nevoie. Racovski e un om fără patrie. Este un european, un „internaționalist", ca Lenin și ca Troțki. Face parte din acea intelighenție radicală de la începutul secolului, care se simțea acasă în cafenelele Parisului, în trenurile dintre Berlin și Viena, în redacțiile londoneze sau în hotelurile din Bruxelles, Praga sau Copenhaga. Era o lume pe care acești intelectuali o detestau și o iubeau în aceeași măsură. Visau s-o distrugă, dar și să fie recunoscuți de ea. Incendiind Rusia, ei se pregăteau să cucerească de fapt Europa. Racovski nu se gîndea la un destin rusesc, Rusia era doar o etapă. Împărtășea cu Lenin și cu Troțki scenariul revoluției mondiale. Puciul din 25 octombrie trebuia să fie doar detonatorul. Mai credea că, dacă Rusia rămîne izolată, tentativa ei de a distruge capitalismul va avorta. Pe de altă parte, Racovski era un om bogat, educat. Imaginea pe care o avem despre bolșevici ne amintește mai curînd de niște lumpeni, proletari plini de funingine, împrăștiind manifeste la porțile fabricilor primei revoluții industriale... Imaginea e inexactă. Lenin, Troțki, Molotov, Kollontai, Djerjinski, Manuilski, Lunacearski, Cicerin, Litvinov, Rîkov, Kamenev, Zinoviev nu au fost așa. Lenin avea un titlu nobiliar, putea face o bună carieră de avocat și avere la Sankt

* *Lenin despre România*, Editura Politică, 1960, p. 28.

Petersburg, dacă ar fi dorit. Troțki era fiul unui fermier evreu bogat din Ucraina. Felix Djerjinski, șeful temutei Ceka, era nobil polonez etc. Bolșevicii făceau parte din inteligheția rusă și proveneau adesea din păturile bogate ale burgheziei, din rîndul familiilor de negustori și de înalți funcționari. În Vechea Gardă, declasate de tipul lui Stalin sau Sverdlov erau excepțiile, instrumentele de care Lenin s-a folosit pentru operații murdare și periculoase. Ajuns în aceeași tabără cu Lenin, Racovski începe așadar o carieră de fruntaș al Revoluției Ruse. Anvergura lui internațională, contactele lui mai vechi, nevoia lui Lenin de a se folosi de asemenea figuri cunoscute ale mișcării socialiste i-au asigurat locul în ierarhia bolșevică.

În anii care au urmat, Racovski a fost un adversar declarat al României. Credea că o revoluție era de neevitat. Era convins că o ofensivă a Armatei Roșii va fi primită cu entuziasm de populația românească, nemulțumită de guvernanți și de război. Este amestecat în toate acțiunile organizate de Moscova împotriva României. Acțiunile lui urmăresc declanșarea unei invazii militare, dublată de o insurecție locală. Exportul de revoluție era de altfel parte a viziunii lui Lenin și Troțki. Cei doi îl trimit pe Racovski în sudul Rusiei pentru a conduce operațiile de instaurare a puterii bolșevice. În Ucraina, teatrul celor mai violente confruntări, Racovski este președintele comisarilor poporului, șeful guvernului. Conduce și Rumcerod, un organism improvizat, dar plin de puteri, sovietul delegaților frontului românesc din Ucraina. Este așadar și șef militar. Sfîrșitul anului 1917 este considerat potrivit pentru a da lovitura de grație României. Guvernul bolșevic trimite la Iași, unde se găseau curtea regală și guvernul, un comando alcătuit din circa o sută de persoane, cu misiunea să-l asasineze pe rege, să aresteze guvernul. Racovski cere sprijin lui Lenin pentru operație. Scopul incursiunii era să preia puterea în numele unui „soviet de soldați și muncitori". România trebuia declarată „republică roșie". Operația nu părea dificilă, pentru că armata rusă, în descompunere, provocase haos. „[...] Procesul de bolșevizare și descompunere a frontului rusesc de la noi a început să se accentueze cu o îngrijorătoare iuțeală. De fapt, ne aflam în fața unei adevărate revoluții bolșevice pe teritoriul nostru."* Bande de soldați se declarau bolșevice, împușcau ofițerii, montau soviete de soldați, anihilau autoritățile locale. Pe acestea se sprijinea comandoul bolșevic condus de Simion Grigorievici Roșal, unul dintre agitatorii puciului de la Petrograd, președintele sovietului din Kronstadt. Dacă lovitura reușea, urma să fie instalat un guvern alcătuit din Cristian Racovski, Mihai Gheorghiu Bujor, Alecu Constantinescu, Ion Dic. Dissescu, Al. Nicolau. Racovski este semnalat la începutul lunii decembrie în apropiere

* I.Gh. Duca, *Memorii*, Editura Machiavelli, București, 1994, vol. 4, p. 38.

de graniță. Complotul este descoperit. Cînd Roșal încearcă să-l ia prizonier pe comandantul armatei ruseşti din Moldova, generalul Dmitri Şcerbacev, este arestat odată cu ceilalți șefi ai comandoului.* Se trece la dezarmarea bolşevicilor care amenințau Iașii. „În cîteva săptămîni am lichidat definitiv armata bolșevică din Moldova", notează I.Gh. Duca.**

Consultîndu-se cu Racovski, Troțki, ministru de externe la acea dată, trimite o notă de protest plină de amenințări, declarînd că „în asemenea condițiuni Guvernul va lua şi el măsuri pentru a sprijini în România acțiunea revoluționarilor români refugiați deocamdată în Rusia. Aluzie vădită la Racovski, care inspira întreaga atitudine a bolșevicilor împotriva noastră şi ale cărui dușmănoase porniri şi uneltiri le resimțeam în toate."*** La 31 decembrie, ministrul român la Petrograd, C. Diamandy, şi întreg personalul misiunii sunt arestați. Cîteva zile mai tîrziu, Racovski, ajuns la Odessa, ordonă arestarea membrilor consulatului român. La Odessa se găseau mii de români, civili, retraşi din pricina războiului. Aici dezlănțuie teroarea printre refugiați.

Racovski s-a văzut dictator, jucînd în România rolul lui Lenin. I.Gh. Duca nu se înşală în privința lui Racovski atunci cînd vorbeşte despre dușmănia lui față de România. Purta ranchiună mai ales „oligarhiei" românești. Afacerea expulzării sale l-a marcat. Avea un resentiment puternic pentru dinastie, pentru liberali, pentru I.I.C. Brătianu. Esențial pentru atitudinea lui Racovski a fost însă desenul ideologic, viziunea „dictaturii proletariatului" instaurată de revoluția bolșevică. Puciul încercat la Iaşi în decembrie 1917 a fost doar un episod dintr-o serie. În 1918–1919, în toată Europa, guvernele au mari probleme cu radicalii, anarhiştii, dezertorii, extremiştii. Grupuri paramilitare conspiră, cînd nu ies pur şi simplu în stradă înarmate pentru a le răsturna. În toate cazurile găsim implicați agitatori bolșevici locali sau emisari veniți din Rusia. E vorba apoi de fonduri uriaşe pe care le transportă de-a lungul Europei: în Germania, Finlanda, Ungaria, Franța, Italia, Bulgaria, peste tot unde criza putea fi exploatată conform scenariului revoluției proletare. Statul-major bolșevic urmărea atent situația, preocupat de declanşarea unor lovituri oriunde s-ar fi ivit ocazia. România, prin poziția ei pe culoarul spre Balcani şi centrul Europei, a constituit o „urgență". Cu Racovski în stafful bolșevic, lucrurile se accentuează.

---

* Vezi N. Iorga, *Memorii*, vol. I, „Însemnări zilnice, maiu 1917– martie 1920", Editura Națională S. Ciornei, pp. 166–167,188–189,196–200; I.Gh. Duca, *op. cit.*, vol. 4, pp. 38–45, 50, 53–54; *Ideologie şi structuri comuniste în România*, 1917–1918, editat de INST, 1997, pp. 280–297.

** I. Gh. Duca, *op. cit.*, vol. 4, p. 54.

*** *Ibid.*, p. 55.

În 1917, Rusia și Puterile Centrale au încheiat armistițiu, ceea ce „a pecetluit soarta României".* „Agenții bolșevici izgoniți de la noi și-au mutat sediul la Chișinău și au început atunci acțiunea de bolșevizare a Basarabiei. În decembrie, de fapt, provincia era în plină revoluție agrară, țăranii incendiau conacele proprietarilor, goleau hambarele, împărțeau pământurile și devastau pădurile. Guvernul Basarabiei autonome, care acum se proclamase republică de sine stătătoare, putea cu greu stăpîni acest val de anarhie. [...] Oamenii lui Lenin au înțeles că germenele descompunerii trebuie aruncat acolo mai întîi, și s-au pus pe lucru. [...] Bolșevicii își continuau opera și anarhia creștea. Situația Guvernului și întreaga soartă a noii republici basarabene deveneau tragice. [...] Guvernul basarabean ne-a cerut ajutorul militar trebuincios pentru apărarea liniilor ferate și depozitelor de aprovizionare. [...] Ne-am hotărît să trimitem trupe necesare pentru a apăra Basarabia și a înlătura orice primejdie bolșevică între Prut și Nistru."** Lenin declară guvernul rus în stare de război și rupe relațiile diplomatice cu România. Troțki ordonă confiscarea tezaurului românesc depus la Moscova. Multe din comploturile, „insurecțiile", atentatele montate în afara Rusiei, în perioada care a urmat, au fost finanțate din tezaur. Guvernul Ionel Brătianu–Take Ionescu este înlocuit cu un altul condus de generalul Alexandru Averescu. Rusia și Puterile Centrale negociază pacea la Brest-Litovsk. România este într-o situație fără ieșire. Averescu cere prelungirea armistițiului, încercînd să cîștige timp. Rumcerod lansează o ofensivă puternică spre Nistru. Prins între două fronturi, generalul Averescu semnează un acord cu Racovski la 23 februarie, la Odessa. Cronicarul nostru, I.Gh. Duca, nota: „Averescu, cu o ușurință nepermisă, a încheiat o convenție cu Rumcerod, adică de fapt cu Racovski, o convenție în temeiul căreia, în schimbul repatrierii compatrioților noștri, el se obliga să evacueze în termen de trei luni Basarabia."*** Datorită acestui succes, Racovski trece printre bolșevici drept un șef militar respectat. Două săptămîni mai tîrziu se formează guvernul condus de Alexandru Marghiloman. Trupe bolșevice aflate în subordinea Rumcerod, condus de Racovski lansează ofensiva în direcția Basarabiei. La Brest-Litovsk, delegația rusă condusă de Troțki refuză să semneze pacea cu Puterile Centrale, propunînd formula „Nici pace, nici război", și părăsește negocierile. Puterile Centrale reiau ofensiva și la sfîrșitul lunii ocupă Odessa. Bolșevicii părăsesc orașul, refugiații români sunt eliberați. Racovski nu se oprește pînă la Moscova. După retragerile la care sunt obligați, bolșevicii revin la masa tratativelor

* Keith Hitchins, *România. 1866–1947*, trad. rom. de George G. Potra și Delia Răzdolescu, Editura Humanitas, București, 1996, p. 295.

** I.Gh. Duca, *op. cit.*, vol. 4, pp. 60–61.

*** *Ibid.*, p. 92.

şi semnează pacea cu Germania şi Austro-Ungaria. Ca efect, guvernul Marghiloman semnează la 7 mai tratatul de pace cu Puterile Centrale. Situaţia, deşi dramatică pentru România – obligată la mari concesii –, se stabilizează totuşi. Rusia este lipsită o vreme de forţa necesară pentru a mai ameninţa direct, armat, existenţa statului român. Este un răgaz aparent. Regimul bolşevic are nevoie de timp pentru a se consolida intern. Racovski face o scurtă paranteză diplomatică la Berlin, de unde este expulzat în noiembrie împreună cu toată ambasada rusă. Motivul: amestecul său în subversiuni. Este chiar arestat. Ajunge la Moscova în decembrie 1918 şi înapoi în Ucraina o lună mai tîrziu.

În 1918, în Rusia se organizează mai multe grupări comuniste româneşti. Membrii acestora sunt mai ales foşti prizonieri, convertiţi la bolşevism. Nu toţi se recrutează însă dintre foştii prizonieri. Alte grupuri bolşevice apar clandestin în România. „Prestigiul revoluţiei", mistica „schimbării din temelii a lumii", tentaţia „anului zero", placate pe criza produsă de război, au alimentat destule simpatii extremiste de stînga în România, ca şi în restul Europei, mai ales în „generaţia tranşeelor", de unde s-a recrutat prima promoţie de agitatori, conspiratori şi insurgenţi bolşevici. Odată cu înfrîngerea Puterilor Centrale şi dispariţia sistemului de state antebelic apare o „situaţie revoluţionară" pe care bolşevicii se grăbesc să o exploateze. În Germania au loc mai multe insurecţii. La Kiel, marinarii se răscoală, la Berlin, detaşamente ale extremei stîngi trec la insurecţie. La Berlin, la München, există o prezenţă activă a agitatorilor bolşevici experimentaţi, care utilizează fonduri trimise din Rusia. Lenin este preocupat de ieşirea Rusiei din izolare. Este convins – convingere pe care a păstrat-o pînă la moarte – că regimul său nu va rezista multă vreme dacă „dictatura proletariatului" nu se extinde pe continent. Situaţia era extrem de dificilă în toată Europa. Convoaiele de soldaţi şi prizonieri, de refugiaţi traversau continentul şi provocau dezordini. Statele abia ieşite din război aveau o capacitate redusă de a asigura ordinea. Multe s-au şi prăbuşit. Fundalul haosului din Rusia, dublat de propaganda intensă îndreptată împotriva democraţiilor „burgheze", considerate vinovate de carnagiu, făceau ca pericolul unor insurecţii să fie real. „Valul revoluţionar" era maxim. Greve, proteste, violenţe de stradă, tentative de puci izbucnesc frecvent. Soldaţii în drum spre casă, milioanele de orăşeni înfometaţi, şomerii în căutare de lucru erau uşor de mobilizat de către lideri extremişti, indiferent de formula lor ideologică. Anii 1918–1919 au fost anii în care violenţele politice s-au succedat. Ca şi încercările bolşevicilor de a incendia Europa. Mai ales după victoriile Aliaţilor pe frontul de vest şi odată cu retragerea armatelor Puterilor Centrale, pericolul pentru ţările din centrul şi estul Europei a fost mortal. Harta Europei s-a redesenat în numai cîteva săptămîni.

România a avut liniște din partea bolșevicilor scurtă vreme, cît bolșevicii au fost confiscați de probleme interne. La numai două săptămîni de la întoarcerea regelui și reginei, a guvernului, la București, din refugiul de la Iași, s-a produs o încercare de insurgență. La 13 decembrie, muncitorii tipografi au organizat o demonstrație. La intersecția Căii Victoria cu străzile Cîmpineanu și Sf. Ionică, în imediata vecinătate a sediului Partidului Social-Democrat, în scuarul din fața clădirii Teatrului Național, s-a ajuns la incidente grave cu armata, soldate cu morți și răniți. Investigațiile au arătat că organizatorii demonstrației aparțineau unor grupuri clandestine comuniste. Au fost descoperite manifeste tipărite în Rusia. Iată un exemplu. „Revoluția nu mai poate fi oprită [...] numai cu arma în mînă, ca muncitorii și țăranii ruși, vom putea ajunge stăpînii soartei noastre", „Ziua cea mare se apropie... Pregătiți-vă sufletele și înarmați-vă mîna!", „Vom pune mîna pe arme. Vom pune stăpînire pe arsenale. Vom distruge și urmele celor care au fost ieri... Vom goni pe toți care nu sunt cu noi... Vom ocupa [...] ministerele, gările, poșta, cazărmile. Vom goni poliția, jandarmii, prefecții, primarii, perceptorii, deputații, regii!"*

Scopul, în prima fază, este provocarea de dezordini, în faza a doua, preluarea puterii. Pentru asta a fost înființat un Comitet de Acțiune, cu misiunea de a „acționa pentru revoluție, cu mijloace violente".** Există un plan de ocupare a gărilor și poștei, de întrerupere a curentului electric și a apei. Ordonanța definitivă a procesului care a urmat notează: „Așa înțeleg socialiștii din sbuciumata noastră țară [...] să arunce sămînța revoluției [...] conduși de marele Racovski, călăuzitorul și sfătuitorul socialiștilor de la noi."*** Emisari, agitatori, veniți din Rusia, se află în spatele acestor pregătiri. Ancheta care a urmat descoperă fonduri importante de aceeași proveniență. Lui Racovski i se trimit rapoarte, i se cer sfaturi, emisari și bani. El face figură de lider necontestat al mișcării socialiste din România. Datorită poziției sale la Kremlin, autoritatea lui este chiar mai mare decît înainte de 1 mai 1917. Inspiratorii loviturii din 13 decembrie sunt aceiași, grupați cu un an înainte la Odessa. Mai întîi Racovski, apoi secunzii săi, avocații Mihai Gheorghiu Bujor și Al. Nicolau, membri ai conducerii Partidului Social-Democrat, și Ion Dic. Dissescu, publicist, redactor la *România Muncitoare*, aflați în Rusia. Strategul din București al rebeliunii este Alecu Constantinescu. Lor li se adaugă liderii mișcării socialiste care operau legal. În procesul care are loc (15–26 martie 1919) îi găsim în boxa acuzaților pe membrii Comitetului Executiv

* *Ideologie și structuri comuniste în România*, vol. 2, editat de INST, București, 1997, p. 140.

** *Ibid.*, p. 165.

*** *Ibid.*, p. 140.

PSD; printre ei, Ilie Moscovici, Ion Sion, Gaston Boeuve (cunoscut şi sub numele Şerban Voinea), Gh. Vasilescu-Vasia, David Finkelstein-Fabian, I.C. Frimu, Constantin Popovici. Alţi militanţi implicaţi şi despre care vom mai auzi, Hugo Steinberg, Gh. Ungvári, Constantin Mănescu, Dumitru Gănescu, Moscu Cohn (care, sub numele Gh. Stoica, va avea o lungă carieră, îl găsim prezent pînă în anii 1967–1968, cînd face parte din comisia de anchetă pentru cercetarea cazurilor Foriş şi Pătrăşcanu), Leon Lichtblau (care va plasa împreună cu Max Goldstein, doi ani mai tîrziu, în decembrie 1920, bomba de la Senat). O parte dintre acuzaţi – refugiaţi în străinătate – nu apar la proces, fiind judecaţi în contumacie. Alecu Constantinescu, dovedit că a conspirat pentru răsturnarea prin violenţă a regimului şi că a întreţinut legături vinovate cu Moscova, este condamnat la moarte. Alţii primesc diferite termene de muncă silnică. Cei mai mulţi sunt achitaţi, din raţiuni politice. De la Odessa, Racovski şi ceilalţi trimit proteste, fac declaraţii, tipăresc manifeste incendiare împotriva „oligarhiei româneşti".

Deşi tentativa de lovitură din 13 decembrie a fost blocată, climatul social şi politic rămîne tensionat. Grevele se ţin lanţ. Statul român abia întregit are mari dificultăţi de a-şi impune autoritatea şi de a păstra ordinea. O situaţie tulbure, pe care Racovski şi bolşevicii vor să o instrumenteze în folosul lor. România nu este de altfel singura ţintă a tentativelor de „revoluţie". Finlanda, Estonia, Letonia, Austria, Germania (de mai multe ori) se văd asaltate de încercări de puci, de proteste masive de stradă, de greve care se pot transforma rapid în insurecţii. Este o perioadă „pe muchie de cuţit", explozivă, care în orice zi poate degenera în război civil. Între 2 şi 6 martie, într-o sală a Kremlinului, se constituie Internaţionala Comunistă, Komintern. Organizaţia va juca un rol decisiv în viaţa comuniştilor români, pînă la dizolvarea ei în 1943 şi chiar după. Toate subversiunile, atentatele, operaţiile clandestine împotriva guvernelor de la Bucureşti, ca şi finanţarea acestora, sunt legate pentru un sfert de secol de Komintern. Scrisoarea de invitaţie la congres e publicată de *Pravda* la 24 ianuarie. Era semnată de Lenin, Troţki, Racovski etc. Cei trei domină de altfel congresul. Nici unul dintre delegaţi nu are mandat din partea mişcărilor socialiste din ţările lor: nu existau partide propriu-zis comuniste la acea dată. Sala era plină cu persoane care ştiau prea puţin la ce participă, şi mai ales ce efect va avea reuniunea lor prezidată de Lenin. Racovski ajunge a doua zi, însoţit de Angelica Balabanova, veche militantă socialistă care îi servea de ministru de externe la Harkov. Ea va scrie în memorii: „Era ceva artificial în această adunare, care a distrus spiritul ce prezidase la convocarea ei [...] Majoritatea celor 35 de delegaţi şi 15 invitaţi fuseseră culeşi de Comitetul Central rusesc din aşa-numitele «partide comuniste» din «naţiunile» mai mici ale fostului Imperiu Rus, precum Estonia, Letonia,

Lituania, Ucraina și Finlanda; ori erau prizonieri sau străini cu vederi radicale aflați întîmplător în Rusia în acel timp."* Totul pare o farsă, un *qui pro quo*. Nimeni nu este ce pretinde că este. Delegații nu sunt de fapt delegați, ei votează în numele unor „partide" cu care nu au sau au foarte vagi legături. Unii votează și pentru terțe grupări, care nu sunt prezente. Comuniștii existau ca niște grupuri extremiste, secrete, în interiorul sau în marginea unor formațiuni politice de stînga. Congresul este o manipulare de proporții și are caracterul unei improvizații. Kominternul a fost la acea dată mai mult o declarație politică, o știre pentru presă decît o realitate instituțională. Ceea ce nu făcea organizația mai puțin periculoasă. Kominternul era conceput să fie o fațadă. În spatele său se aflau însă structurile bolșevice. Rostul său real era exportul de revoluție. Pentru atingerea lui, Kremlinul a alocat fonduri uriașe, a dus repetate campanii de propagandă, a practicat subversiunea la scară mare. Lenin privea Congresul din martie 1919 ca începutul internaționalizării „revoluției". Kominternul trebuia să fie un stat-major al revoluției mondiale proletare. A fost gîndit ca o mișcare internațională, ținută strîns sub control și condusă dintr-un centru unic. Unul din rolurile-cheie l-a jucat Cristian Racovski. Delegații din sală nu erau pregătiți să voteze propunerea de înființare a Kominternului. Dar moțiunea lui Racovski s-a impus, chestiunea nereprezentativității delegaților rămînînd secundară. Internaționala Comunistă a fost astfel înființată. Ea a fost pînă în 1943 un suprapartid, creierul acestei organizații ramificate aflîndu-se la Kremlin. Partidele nu erau decît secții ale Kominternului, iar Kominternul, o secție a CC al PC(b). Conducerea care a rezultat în finalul congresului era alcătuită din Lenin, Troțki, Racovski, Buharin, Zinoviev, Platten (care a plecat din Rusia, a fost arestat în România, în 1919, și eliberat după cîteva săptămîni), iar președintele executiv era Grigori Zinoviev. Prima decizie a Kominternului a fost înființarea unui birou Sud, în Ucraina, sub conducerea lui Racovski, care prezida și guvernul ucrainean. Aici se afla zona cea mai fierbinte a războiului civil. Pentru Lenin, Ucraina era bastionul vestic, poarta spre Occident și Balcani. Fapt care indică importanța poziției lui Racovski, în anii 1918–1919, în stafful bolșevic.

La 21 martie 1919, la Budapesta este declarată dictatura proletariatului. Comuniștii și socialiștii fac o coaliție care înlocuiește guvernul contelui Károlyi. Deși nu era prim-ministru, ca șef al comuniștilor, Béla Kun era liderul cel mai puternic. Era fiul unui notar din Transilvania, unde avea încă rude. Fusese prizonier la ruși, ocazie cu care trecuse la bolșevism. A participat la lovitura din 7 noiembrie. A fost instruit la Petrograd în operațiuni de subversiune

*Angelica Balabanoff, *My Life as A Rebel*, Indiana University Press, Bloomington and London, 1973, p. 213.

şi în tactici de preluare a puterii, iar înainte de a fi trimis în Ungaria s-a întîlnit cu Lenin. Apariţia unui regim bolşevic la graniţa de vest dubla pericolele la care era expus statul român. Racovski nu renunţase la ideea unei „străpungeri revoluţionare" prin România spre Balcani, dublată de instalarea unui regim bolşevic la Bucureşti, cu el în frunte. Pericolul unei invazii bolşevice era real. Cu instalarea regimului Béla Kun la Budapesta, lucrurile luau o întorsătură dramatică. „Noul regim nu era decît o anexă a Sovietelor din Moscova, cu care stabilea de îndată o legătură strînsă de colaborare. Între ostilitatea comuniştilor la răsărit şi la apus, situaţia României devenea tot mai critică."* Lenin găsea noua conjunctură extrem de favorabilă pentru exportul revoluţiei sale. Ungaria însemna deschiderea spre Occident şi Balcani, prin Europa Centrală. Bineînţeles, România ar fi fost sacrificată. Dacă în centrul Europei regimul bolşevic s-ar fi consolidat, întreg Occidentul era în pericol. Or, maximum de risc ar fi fost dacă Rusia şi Ungaria ar fi reuşit joncţiunea militară şi politică. România se afla teritorial între cele două „dictaturi ale proletariatului", expusă unui atac din două direcţii. Ceea ce s-a şi întîmplat. Racovski, dictatorul Ucrainei, a declanşat o ofensivă militară. În manifestul lansat în acele zile de Grupul comunist român de la Odessa, scopul acţiunii e formulat astfel: „Prin înaintarea armatei de muncitori şi ţărani ruşi spre graniţele Basarabiei, iar pe de altă parte, prin neînţelegerea ivită între Guvernul muncitoresc al Ungariei şi clasa stăpînitoare română, izbucnirea revoluţiei muncitorilor şi ţăranilor în România este o chestiune de zile [...] Armata Sovietelor (Sfaturilor) de muncitori şi ţărani ruşi, care deţin acum puterea în toată Rusia, aşteaptă sprijinul muncitorilor şi soldaţilor români aflători aici în războiul pe care această armată l-a început împotriva clicii de ciocoi, bogătaşi şi a tuturor vînduţilor lor care stăpînesc acum ţara românească. Ea aşteaptă cu nerăbdare acest sprijin firesc pentru eliberarea poporului român."** La Bucureşti, comuniştii îşi fac simţită prezenţa, acţionînd ca o coloană a cincea în spatele frontului. Intenţiile sunt clare: „Colectivele comuniste române, întrunindu-se astăzi 5 aprilie 1919, au votat următoarea rezoluţie: salută puterea Sovietelor şi se angajează în lupta comună pentru sprijinirea revoluţiei ruse, care ne va ajuta în lupta comună pentru desrobirea proletariatului român. Trăiască puterea Sovietelor! Trăiască revoluţia rusă! Jos oligarhia română! Trăiască Revoluţia Română! Trăiască Revoluţia Internaţională!"*** La Budapesta, Béla Kun trimitea mesaje „proletariatului

---

* Gheorghe I. Brătianu, *Acţiunea politică si militară a României în 1919*, Editura Corint, Bucureşti, 2001, p. 48.

** Institutul de Istorie a Partidului de pe lîngă CC al PMR, *Documente din istoria PCR, 1917–1922*, Editura pentru literatură politică, 1953, pp. 109–110.

*** *Ibid.*, p. 111.

internațional" asigurînd de victoria sa. La Paris, foștii beligeranți trasau harta noii Europe. Kun refuză o misiune de mediere prezidată de generalul Smuts și pornește campania militară pentru „eliberarea Transilvaniei" în noaptea de 15/16 aprilie. Contraofensiva românească reușește să dea înapoi Armata Roșie ungară. Operațiunile armatei române se desfășoară cu succes, avansînd rapid spre Tisa și Budapesta. Béla Kun este pe punctul de a pierde puterea. În ajutorul lui intervine Armata Roșie. La 1 mai 1919, Racovski, „președintele Sovietului de comisari ai poporului al Ucrainei", trimite Ministerului de Externe de la București un ultimatum în care cere evacuarea în 48 de ore a Bucovinei (aflată, conform lui Racovski, „sub jugul moșierilor români și al dinastiei de Hohenzollern, pradă nesățioasei oligarhii militare și civile române"). Motivul este formulat explicit în document: „Clasa muncitoare din Ucraina nu poate să permită ca între Ungaria sovietică și Ucraina sovietică să rămînă Bucovina în sclavie." În aceeași zi, alt ultimatum – de data asta semnat împreună de G.V. Cicerin, ministrul de externe al Rusiei sovietice, și de C. Racovski – somează guvernul I.I.C. Brătianu să evacueze Basarabia. În text se spune: „România în chip sperjur a intrat la finele anului 1917 în Basarabia [...] [A anulat] acolo cuceririle revoluției ruseşti, a restaurat puterea urîtă de toți a moșierilor și a întărit-o prin tirania polițienească și birocrată română [...] Guvernul moșierilor români, simțind că se clatină pe teritoriul său propriu și că muncitorii și țăranii se vor răscula în curînd, încearcă să-și întărească puterea printr-o crimă – urmărind sugrumarea puterii Sovietului din Ungaria [...] Nevrînd a vărsa sîngele frățesc al muncitorilor și țăranilor români, care sunt siliți cu forța să lupte, ambele guverne sovietiste trimit guvernului român următoarele propuneri ultimative: Evacuarea imediată a Armatei române, a funcționarilor și agenților din toată Basarabia."* Termenul, același: 48 de ore.

Un guvern provizoriu al Basarabiei este format la Odessa, iar la 11 mai, Armata Roșie, la ordinele lui Racovski, începe operațiunile pe Nistru. La 13 mai, Lenin îl anunța pe Béla Kun printr-o telegramă că trupele ucrainene „i-au învins pe români și au trecut Nistrul"**. Cei doi lideri sunt în permanent contact, schimburile de mesaje sunt aproape zilnice. Împreună iau decizia unui atac militar concertat pe cele două fronturi împotriva României. Atacată la est și la vest de forțe puternice, Armata română rămîne pe poziții. Situația pe Nistru era gravă. Situația României, disperată. Racovski oprește totuși ofensiva. El este confruntat cu o situație critică pe frontul din Ucraina,

---

* *Ideologie și structuri comuniste în România*, vol. 2, editat de INST, București, 1997, pp. 264–267.

** V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 50, Editura Politică, București, 1968, p. 337.

unde generalul alb Denikin avansează energic spre Moscova. În plus, conflictele locale din primăvara anului 1919 produc haos. Racovski se vede obligat să oprească înaintarea spre vest, în căutarea joncțiunii cu Armata Roșie ungară, peste teritoriul României. Visul revoluției proletare mondiale era foarte aproape. Ar fi fost sfîrșitul României Mari. Situația era complicată și de agitația întreținută de grupurile comuniste de la Odessa, Moscova, Harkov, în Rusia, sau de la Budapesta. În România, principalele focare „revoluționare" sunt la București, iar în provincie, la Oradea, Timișoara, Cluj, Iași, Chișinău, Constanța, Silistra. Agenți bolșevici, activiști Komintern, revoluționari de profesie, emisari care aduc fonduri străbat țara venind din Rusia și Ungaria. România devine un loc central al subversiunii organizate de Moscova. Armata este una din țintele directe ale propagandei bolșevice. Sindicatele și muncitorii sunt instigați la diferite forme de protest, de la grevă la insurecție. Țăranii sunt îndemnați să se răscoale. Grupurile comuniste clandestine apar unele după altele și se organizează în vederea unei acțiuni decisive. Clienții lor sunt mai ales foști prizonieri, veniți din Rusia. La Odessa, „Armatele Roșii se apropie de frontierele noastre din toate părțile. Mai degrabă decît credem se va dezlănțui revoluția în țara românească. Și această revoluție va trebui să fie o revoluție proletară, și nu burgheză. [...] Și pentru a înlătura noi vărsări de sînge, e natural ca să facem, de la început, un lucru întreg, întronînd deodată dictatura proletară, așa cum e azi în Rusia." Moțiunea conchidea: „Muncitorimea română din Odessa, adunată astăzi 16 aprilie 1919, salută Revoluția Rusă, revoluțiile din Franța, Austria, Ungaria și Germania [...] recunoaște că am intrat în faza revoluției sociale internaționale și-și exprimă dorința de a lupta cu armele în mînă pentru răsturnarea regimului feudalo-capitalist din România și întronarea republicii sovietiste a muncitorilor și țăranilor români!"* Un manifest lansat la Oradea, la 29 martie 1919, spunea: „Bucurați-vă noroadelor care locuiți această țară fericită, tremurați trîntorilor care ați jefuit atîta amar de vreme muncitorimea și țărănimea din ea. [...] Deșteptați-vă voi robi ai pămîntului, fabricilor, deșteptați-vă căci mîntuirea voastră a venit! [...] Sus inima, frate român! [...] Strigați cu toții din fundalul rărunchilor: Trăiască dictatura proletariatului! Trăiască Republica Ungară a Sfaturilor de Muncitori și Țărani!"** Un grup comunist român din Budapesta se adresa soldaților: „Tovarășe soldat! Acum tu ești trimis aici, în Ardeal, unde poporul, prin revoluție, a cîștigat tot ce ție-ți lipsește, deci locul tău nu este aici, la noi, ca să ne aduci lanțurile tale, care pe tine te apasă. Nu! Locul tău este acasă la tine, unde prin revoluție să pui stăpînire

* *Ideologie și structuri comuniste în România*, *ed. cit.*, p. 224.

** *Ibid.*, p. 206.

peste tot. [...] Spune-ți odată cuvîntul tău sănătos, chiar cu arma ce stăpînirea ta vitregă ți-a dat-o![...] Trăiască stăpînirea muncitorească! Trăiască socialismul internațional!"

În tot acest interval, primăvara-vara anului 1919, rapoartele Ministerului de Interne, ale Siguranței Generale indică o febrilă activitate de agitație, propagandă și subversiune. În Basarabia au loc repetate încercări de insurgență, montate de militari ai Armatei Roșii, deghizați în civil. Febrilitatea și așteptările legate de revoluția din Rusia și Ungaria se văd și în activitatea PSD care, la sfîrșitul lunii mai, ține conferința organizațiilor sale într-un climat radical, care îndeamnă la revoltă. Scenariul ungar, dublat de intervenția Armatei Roșii condusă de Racovski, promitea liderilor socialiști o rapidă cîștigare a puterii. În plus, odată semnată Pacea de la Versailles, guvernele de la Moscova și Budapesta o resping. „Jos Tratatul de la Versailles!" devine sloganul Kominternului. Vizată aici era dispariția României, așa cum rezultase ea din acest tratat. În viziunea Kominternului, România era un stat imperialist care își anexase teritorii ce nu-i aparțineau. Comuniștii trebuiau să lupte pentru desprinderea acestor provincii: Transilvania, Basarabia, Bucovina. Regăsim această perspectivă în toate documentele comuniștilor români.

Pe fondul acestor evoluții, nereușind să rezolve problemele cu care se confrunta, regimul bolșevic al lui Béla Kun intră în criză. Popularitatea regimului scade rapid și singura soluție pentru a supraviețui este o acțiune externă. La 20 iulie, armata ungară atacă pe Tisa. La 25 iulie, armata română trece la contraatac. La 27 iulie, armata ungară ajunge la Tisa. Béla Kun cere ajutorul Moscovei. Situația de pe frontul din sudul Rusiei și Ucraina, unde Armata Roșie era în dificultate, face imposibilă o intervenție. Armata română trece pe malul vestic al Tisei și se apropie de Budapesta. În seara de 1 august, liderii bolșevici maghiari părăsesc într-un tren orașul. Armata română intră în Budapesta și ocupă orașul începînd cu 4 august. Ocupația va dura pînă în noiembrie. După o ședere de circa un an la Viena, ascunși într-un spital, liderii celor 133 de zile de regim bolșevic ajung la Moscova. Soarta revoluției proletare mondiale s-a jucat odată cu cea a României. Victoria combinată a lui Racovski și Béla Kun echivala cu dispariția statului român. „Mulți au crezut că viitorul revoluției europene se juca în joncțiunea eventuală a forțelor revoluționare ale Armatelor Roșii din Ucraina și Ungaria."*

Béla Kun l-a acuzat vehement pe Racovski că e vinovat de prăbușirea guvernului său. Dușmănia dintre cei doi e notorie. Cei doi lideri se detestă

* Pierre Broué, *Histoire de l'Internationale Communiste 1919–1943*, Éditions Fayard, 1997, p. 93.

reciproc. Amîndoi au legături strînse cu România şi văd perspectiva de a se instala dictatura proletariatului la Bucureşti ca imediat posibilă. Béla Kun se vedea, ca şi Racovski, dictatorul întregii regiuni. De aici rivalitatea dintre ei, cunoscută pe culoarele Kominternului. Cu eşecul regimului bolşevic în Ungaria şi al puciului din Bavaria, se încheie încă o etapă a încercării de a exporta ceea ce Lenin şi Troţki numeau „revoluţia proletară". „Dacă nu o stăvilea acţiunea României, la Nistru şi Tisa, unde s-ar fi oprit oare expansiunea revoluţiei? [...] De n-ar fi fost acest element organizat şi conştient de rezistenţă şi de reacţiune, spectrul Armatei Roşii universale pe ţărmurile Rinului, care tulbura nopţile lui Lloyd George, ce uşor s-ar fi închegat în realitate! Între Rusia bolşevică şi Germania spartakistă, zămislirea însăşi a Poloniei independente ar fi fost zădărnicită, şi armatele lui Tuhacevski, care au năvălit un an mai tîrziu, n-ar mai fi întîlnit împotrivirea victorioasă care le-a oprit. Ce altă evoluţie ar fi avut evenimentele din Europa Centrală!"*

După încercările din decembrie 1917, decembrie 1918 şi din primăvara lui 1919, în vara anului 1920, România este din nou ameninţată. Unei ofensive a armatei poloneze spre vest, în Ucraina, îi succedă contraofensiva Armatei Roşii spre Varşovia. Cu o Polonie înfrîntă militar şi o dictatură a proletariatului instalată la Varşovia, culoarul spre Germania şi Europa era deschis. Planul de a scoate Kremlinul din izolare ar fi fost realizat. Din nou soarta României este în joc, din nou Racovski este implicat, pîndind la graniţa de pe Nistru şansa unei intervenţii militare pe direcţia Bucureşti. Într-o telegramă trimisă lui Stalin, Lenin spune: „23 iulie 1920 / Harkov lui Stalin / Situaţia în Komintern este excelentă. Zinoviev, Buharin şi eu însumi credem că revoluţia din Italia trebuie declanşată imediat. Părerea mea este că, pentru aceasta, Ungaria trebuie sovietizată, şi la fel poate Cehia şi România. Trebuie să ne gîndim serios la asta. Comunică concluziile în detaliu. Comuniştii germani cred că Germania e capabilă să trimită trei sute de mii de soldaţi recrutaţi din lumpen împotriva noastră."**

În vara anului 1920, planurile lui Lenin de a exporta lovitura bolşevică păreau să se apropie de reuşită. Armata Roşie avansa spre vest cu intenţia de a ocupa Polonia. Dacă primul congres al Kominternului din martie 1919 s-a desfăşurat pe fundalul tentativei bolşevice de la Budapesta, al doilea congres are loc în timpul ofensivei Armatei Roşii spre Varşovia. Aceasta trebuia să fie un triumf al bolşevismului. Armata Roşie era gata să îngenuncheze

* Gheorghe I. Brătianu, *op.cit.*, p. 141.

** Richard Pipes, *The Unknown Lenin – From the Secret Archives*, Yale University Press, New Haven and London, 1996, p. 90.

Polonia şi să treacă apoi în Germania pentru a declanşa revoluţia în toată Europa. La Petrograd şi Moscova s-au organizat festivităţi de mare amploare, cu zeci de mii de manifestanţi, mitinguri, focuri de artificii, cuvîntări avîntate. S-a făcut o mare risipă de mijloace, în ciuda foametei care devasta Rusia. Emigranţi, aventurieri, dezertori, terorişti, revoluţionari de profesie, teoreticieni de ocazie, jurnalişti de stînga, rătăciţi, burghezi declasaţi, idealişti, intelectuali naivi, tovarăşi de drum, delegaţi, spioni etc. se strîng pentru a dezbate soarta revoluţiei mondiale. Numărul de delegaţi crescuse considerabil faţă de congresul de înfiinţare a Kominternului. Pe o hartă din sala congreselor se marca avansul Armatei Roşii. Lenin era sigur că de data asta planul său de a ieşi din izolare avea să reuşească. Ar fi fost salvarea regimului său, credea el. Cît despre România, Lenin credea că, după ocuparea ei de către Armata Roşie, ar fi posibilă instalarea unui regim sovietic. Scenariul se va realiza, cu o întîrziere de 25 de ani, la ordinele lui Stalin, adresantul telegramei profetice. Pe Vistula se întîmplă însă un miracol. Cînd nimeni nu se aştepta, Armata Roşie este respinsă din faţa Varşoviei. Calculele unei expediţii bonapartiste peste Europa, pornind de la Est, se năruiesc. Rusia bolşevică trebuie să se retragă. Kominternul este martorul unui dezastru militar şi politic. Ofensiva poloneză este oprită cu mari dificultăţi. Racovski trebuie să părăsească Kievul. Urmează o pace, în care guvernul lui Lenin cedează teritorii şi trebuie să plătească mari despăgubiri. Racovski este făcut unul dintre ţapii ispăşitori ai acestui eşec. Angelica Balabanova notează: „Cînd am fost siliţi de ofensiva poloneză să evacuăm Kievul şi să ne întoarcem la Moscova [...] am rămas surprinsă de schimbarea atitudinii faţă de Racovski în cercurile oficiale. Era pus în situaţia să se apere. Eram indignată că guvernul socialist poate acuza pe unul din oficialii săi pentru o înfrîngere militară pe care n-o putuse preveni şi i-am comunicat lui Lenin ce cred cu prima ocazie."*

Valul revoluţionar era aşadar în reflux şi nu avea să mai revină, şi odată cu el şi scenariul federalizării Balcanilor şi al instalării unui regim bolşevic la Bucureşti. Troţki şi Racovski, ca şi Lenin, credeau că este numai o retragere strategică, temporară, şi că revoluţia va trece din nou la ofensivă. Activităţile lui Racovski însă – subversiune, finanţare, instruire, propagandă împotriva României – nu încetează. În toamna lui 1920, în săptămînile de după dezastrul din Polonia, negociază cu delegaţia socialiştilor români afilierea la Komintern. La 31 martie 1921, Curtea marţială a Corpului 2 de Armată îl condamnă la moarte, în contumacie. Ca efect al luptelor pentru putere de la Kremlin, declanşate odată cu agonia lui Lenin, Racovski îşi pierde treptat

*Angelica Balabanoff, *op. cit.*, p. 236.

influenţa. Ca secundant al lui Troţki, este marginalizat între liderii bolşevici. În 1922, Racovski participă la negocierile de la Genova, ca adjunct al lui Cicerin. În 1923 este numit ambasador la Londra. Din 1925 pînă în 1927 ocupă aceeaşi funcţie la Paris. În toamna lui 1927 este revocat. Şi ca diplomat, în anii '20, este legat de comuniştii români. Ambasada din Paris este o placă turnantă pentru multe operaţii. Este aici o cutie poştală, dar şi un ghişeu de unde agenţii Komintern veniţi de la Bucureşti, sau în drum spre capitala României, ridică sume de bani, iau instrucţiuni, raportează. Pe aici trec Marcel Pauker, Al. Constantinescu etc. Racovski se află în culisele unor campanii de presă din Occident, cum ar fi cea pentru eliberarea din închisoare a lui Mihai Gheorghiu-Bujor, arestat şi judecat în 1920, cea în legătura cu rebeliunea montată de sovietici la Tatar Bunar în Basarabia, în 1924–1925, campania de condamnare a guvernului român pentru „asasinarea lui Pavel Tcacenco", ori pentru amnistierea deţinuţilor comunişti. La el duc multe fire ale unor afaceri de subversiune, atentate, spionaj din anii '20 avînd ca ţintă România.

UN ORATOR POPULAR

În aprilie 1904, Panait Istrati poposește la București. Se angajează la o agenție de plasare a unui anume Gheorghe Cristescu, pe strada Sfinților, în spatele spitalului Colțea. Patronul găsea de lucru muncitorilor manuali șomeri, mai curînd lumpeni decît calificați, și îi taxa de o parte din cîștig. Cristescu nu era negustor sau funcționar, era un fost băiat de prăvălie care învățase meseria de plăpumar. Profesase puțin pentru că preferase să fie un mic capitalist și să trăiască pe seama lucrătorilor. Avea un oarecare simț al afacerilor mărunte și era mai ales preocupat să se ridice peste condiția lui. Cînd îl întîlnește Panait Istrati, Cristescu e un agitator socialist destul de cunoscut. Istrati îl descrie astfel: „Sala Eforie gemea de popor. Mulțimea de muncitori era împănată de bătăuși, aduși de «sticleți» să ne rupă coastele. Vederea lor îți tăia pofta de-a rămîne singur. Gheorghe Cristescu, cu un ciomag zdravăn în mînă și rotindu-și ochii ca un ieșit din minți, alerga încoace și încolo, făcîndu-și loc cu coatele. El supraveghea zelos sala, impunînd respect. Eu mă aflam la intrarea în sală, ținîndu-mă veșnic prin preajma lui. Cristian Racovski apăruse la tribună, ca un bolid, cu barba hirsută, de atunci, și privirea numai flăcări."*

Racovski abia se întorsese în țară, după studii în Franța și vagabondajul prin reuniunile stîngii europene. Două au fost temele discursului său: solidaritatea cu Maksim Gorki arestat și refacerea Partidului Social-Democrat. Stînd în preajma patronului său, Cristescu (care organizase gărzile de corp ale lui Racovski), Istrati este luat la ochi de poliție și arestat în stradă, după miting. Cîțiva ani mai tîrziu, în 1909, Cristescu și Istrati sunt arestați împreună, apoi implicați într-un proces pentru agitație în favoarea aceluiași Racovski, expulzat un an mai devreme.**

După 1905, Cristescu devine unul dintre liderii stîngii politice și sindicale. Se face cunoscut prin campaniile de protest împotriva expulzării lui

---

* Panait Istrati, *Cum am devenit scriitor*, Editura Florile Dalbe, 1998, p. 205.

** C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, Editura Ziarului *Universul*, vol. 3, ed. a II-a. 1936, pp. 189–191.

Racovski, prin grevele la care instiga muncitorii, prin talentul lui oratoric. Este susţinut de Racovski pentru fidelitatea sa, dar şi pentru că făcea figură de proletar într-o mişcare dominată de intelectuali radicali, avocaţi, profesori, medici, jurnalişti, nepopulari printre muncitori. Cristescu este un agitator profesionist. Vorbeşte greviştilor, instigă la proteste, participă la reuniunile Partidului Social-Democrat reînfiinţat în 1905 şi din a cărui conducere face parte. Ajunge o figură populară. În perioada neutralităţii, 1914–1916, este „pacifist". Se opune intrării României în război alături de Antantă, într-o campanie finanţată masiv cu bani de la Berlin şi Viena. În timpul ocupaţiei, rămîne la Bucureşti, fiind acuzat încă din 1918 de afaceri cu autorităţile de ocupaţie şi de gestionarea frauduloasă a fondurilor partidului. Odată cu reactivarea mişcării socialiste de după izbucnirea revoluţiei ruse şi după refugierea lui Racovski la Odessa, Cristescu, ca preferat al acestuia, devine un fel de „moştenitor" al conducerii partidului. Nu singurul, dar cel mai influent. După modelul bolşevic, PSD acţiona legal, dar avea şi reţele clandestine. Unele dintre ele nici nu erau subordonate conducerii PSD, ci acţionau independent, subordonate direct de Moscova, Harkov şi Odessa. Aceste reţele, indiferent de subordonarea lor, complotau pentru răsturnarea regimului printr-o revoluţie. Pentru atingerea acestui scop lansau acţiuni teroriste, de subversiune şi spionaj, finanţau activităţi clandestine: presă, manifeste ilegale, agitaţie bolşevică. Conducătorul grupurilor comuniste clandestine din 1918 a fost Alecu Constantinescu. El şi prietenul său, Cristescu, erau fidelii lui Racovski, şeful lor necontestat. Cei doi au lucrat cu acesta din urmă, la vîrful PSD, încă din 1905. De la Odessa, apoi de la Harkov şi Moscova, Racovski expedia prin curieri şi agenţi fonduri pentru finanţarea răsturnării „oligarhiei".

Climatul politic şi social din România era cu totul diferit însă de cel pe care şi-l imagina Lenin. România nu era „pregătită" pentru o preluare a puterii de către „avangarda proletariatului". După unirea cu Basarabia, Bucovina şi Transilvania, societatea românească era preocupată de multe lucruri, dar nu de o „revoluţie" îndreptată împotriva monarhiei şi capitalismului. Rusia era privită cu mefienţă şi inspira teamă. Armata română, demobilizată paşnic, nu a trecut la formarea de comitete ale soldaţilor îndreptate împotriva ofiţerilor, cum se petrecuse în Rusia. Armata nutrea profunde sentimente monarhiste. Ţărănimea părea să fi uitat dramatica experienţă din 1907 şi stătea alături de coroană. O reformă agrară oportună a asigurat pacea socială. Muncitorimea se agita, dar influenţa ei era redusă. Valul revendicativ a luat totuşi, uneori, în anii de după război, forme radicale. Marşurile, grevele se succedau şi au constituit o presiune permanentă asupra guvernelor de la Bucureşti.

Agitația era întreținută de liderii PSD, de foștii prizonieri de război, deținuți în Rusia și întorși acasă, de grupurile de extremă stînga clandestine, de liderii sindicali radicali, de agitatorii profesioniști bolșevici trimiși din Rusia. O lume amestecată care pune la un loc burghezi declasați, idealiști, pegra societății, lideri sindicali, terorișți, lumpen proletari, șomeri în căutare de debușee, soldați demobilizați, tineri luați de febra revoluției, social-democrați de formație occidentală etc. Se amestecau mai multe tradiții. Cea din Vechiul Regat, legată de Dobrogeanu-Gherea și Cristian Racovski, de „generoșii" trecuți la liberali. Era apoi cea din Bucovina și Transilvania, care amintea de parlamentul din Imperiul Austro-Ungar, de alegeri și dezbateri ideologice, de spiritul Vienei și al Budapestei. Era tradiția basarabeană, care provenea din Rusia Ohranei, a țarismului, Siberiei și clandestinității. Mai era, în sfîrșit, cea a Cadrilaterului, care amintea de răzmerițe, de atacuri armate, de banditismul din Balcani. În acest mediu compozit se putea întîmpla și chiar se întîmplau multe. De unde își recrutau bolșevicii locali aderenții la începutul anilor '20 și mai tîrziu? În anii '70 ai secolului trecut, Belu Zilber, aderent din 1918, scria: „Puținii care veneau spre noi erau mînați de cele mai variate motive, de la simpla curiozitate [în privința] unei organizații misterioase, glorificată de partizani și blestemată de dușmani, pînă la intelectuali convinși că acolo sunt adunați reprezentanții pe pămînt ai unui viitor fericit, dovedit «more geometrico», trecînd prin mulțimea celor nemulțumiți în uzină, în sat, în familie, în mahala. Unguri și bulgari care doreau despărțirea de România, muncitori, care se vedeau stăpîni pe uzine, evrei îngroziți de antisemitism, șomeri fără profesiune definită sau profesioniști mediocri, politicieni nerealizați și nerealizabili în alte partide politice, casnice urîte sau bovarice, copii sătui de școală; din această lume se recrutau, înainte de război, activiștii de partid. Fiecare se simțea nedreptățit într-un fel sau altul, frustrat de bunurile visate. Atrași de misterul unei lumi închise în conștiința lor, intrau într-o viață nouă, nu într-un partid politic. [...] Deveneau importanți în fața propriilor lor conștiințe, începeau să capete un statut eroic. Ieșeau din pielea unor dezmoșteniți ai soartei, ca să intre în aceea a unui personaj important, deținător de mari secrete."*

Descrierii minuțioase și exacte a lui Zilber mai trebuie să-i adăugăm pentru anii 1917-1920 încă un factor. Explozia din Rusia a alimentat imaginația unei întregi generații, radicalizată de mizeria tranșeelor și de „eșecul" lumii burgheze. Societatea românească, aflată la granița cu Rusia, este foarte expusă acestor influențe. Lucrători industriali, intelectuali care nu-și găsesc

* Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 25.

locul, politicieni periferici, militanţi socialişti, sindicalişti, plus o masă de manevră vulnerabilă la demagogia egalitaristă sunt cuprinşi de mistica naşterii unei lumi noi. În plus, evenimentele din Rusia par să anunţe aceste schimbări radicale într-un timp previzibil. Pe acest fundal, agitaţia, protestele, comploturile de tot felul, grevele, mitingurile zgomotoase, apelurile la „lupta cea mare" abundă. Este o situaţie confuză, unii îi spun de criză revoluţionară, din care liderii mişcărilor speră să tragă foloase şi operează în acest sens. Un sens care lor li se pare a fi „al istoriei". Speră să instaleze la Bucureşti o dictatură, să preia puterea, să înlăture monarhia şi regimul democratic. „Oboseala şi deziluziile războiului, incapacitatea organizaţiei burghezo-capitaliste, vinovată de deslănţuirea şi conducerea războiului, [...] accentuaseră tendinţele revoluţionare ale maselor populare, care se întorceau de pe front complet radicalizate. Mişcarea din ţara noastră, fatal, suferise aceste influenţe din afară. Ea credea, cu toată fermitatea unei convingeri sincere, că a sosit momentul realizării societăţii socialiste."* Războiul civil din Rusia, cu sorţi schimbători, a fost urmărit cu încordare, dînd unora speranţa că lucrurile se vor repeta în România, că, odată cu înfrîngerea gărzilor albe de sub conducerea generalilor Denikin, Kolceak, Vranghel şi a forţelor intervenţioniste, se va produce o expansiune a gărzilor roşii dincolo de Nistru. În funcţie de evoluţia evenimentelor, militare mai ales, „proletariatul se va ridica la luptă contra burgheziei", bineînţeles sub conducerea liderilor săi consacraţi.

Anul 1920 este deosebit de încărcat şi de tulbure pentru stînga românească. Este şi anul destrămării ei ca mişcare pentru întreg secolul. Anul începe cu apariţia, la Bucureşti, a lui Mihai Gheorghiu Bujor, venit în secret, cu misiunea de a organiza lovitura decisivă împotriva regimului monarhic. Lenin, Troţki consideră că reformistul partid socialist, „oportunist", măcinat de contradicţii interne, predispus la compromisuri cu burghezia, un partid nebolşevic, nu este capabil să treacă la asaltul puterii. Bujor dispune de fonduri, îl însoţesc alţi agitatori experimentaţi. Siguranţa, prin informatorii ei, află din vreme şi declanşează vînătoarea pentru descoperirea periculosului agent. Pe Bujor îl aşteaptă Alecu Constantinescu, reprezentantul Kominternului, şeful reţelelor clandestine bolşevice. Joncţiunea dintre cei doi ar fi putut fi foarte dăunătoare, dar timpul este scurt. În aprilie, Bujor este arestat. În Rusia, războiul civil se termină cu victoria bolşevicilor. La Kremlin, se plănuieşte o ieşire spre Polonia, apoi, pe acest culoar, spre Germania. Racovski agită în Ucraina cîteva mii de soldaţi roşii, precum şi dezertori şi foşti prizonieri români. Ameninţă să treacă Nistrul în România, „să răscoale

* C. Titel Petrescu, *Socialismul în România*, Editura Biblioteca Socialistă, 1940, pp. 313–314.

poporul". Proclamațiile și ultimatumurile sale sunt urmărite cu încordare de statul-major socialisto-comunist din strada Sf. Ionică și în redacția ziarului *Socialistul*. Curierii aduc fonduri, grupurile clandestine, tot mai numeroase, se organizează. Siguranța urmărește atent toate aceste desfășurări. Poliția face, la 13 iulie 1920, o descindere la sediul Partidului Socialist. Documentele descoperite relevă întinderea complotului, existența unui plan de subversiune vast. Se descoperă de asemenea dovezi ale unei masive finanțări de peste Nistru. Cele mai multe fonduri proveneau din tezaurul României aflat la Moscova din 1917. Mai mulți agitatori comuniști sunt arestați cu această ocazie. Este arestat și Alecu Constantinescu, căutat încă din decembrie 1918, cînd dispăruse. El fusese condamnat la moarte în martie 1919. Alți arestați sunt Solomon Schein, Șmil Marcovici, C. Agiu, cunoscuți agenți bolșevici, urmăriți pentru participarea la activități teroriste.

Gh. Cristescu nu este deloc străin de toate acestea, așa cum o dovedesc documentele descoperite de poliție la descinderea din strada Sf. Ionică, sediul Partidului Socialist. Deputat, figură publică binecunoscută, scapă însă de arestare. De altfel, trei zile mai tîrziu, la 16 iulie, cere autorităților eliberarea unui pașaport. Urma să plece în Rusia. A doua zi, 17 iulie, Cristescu face o interpelare în Parlament în legătură cu arestarea la Constanța a lui Gheorghi Dimitrov (viitorul șef al Kominternului) și Vasil Kolarov, lideri comuniști bulgari aflați în drum spre congresul Internaționalei Comuniste. Congresul a avut loc între 19 iulie și 7 august. Nici bulgarii, nici românii nu ajung la timp. Gheorghe Cristescu este amestecat în toate acestea, cu obișnuita lui ambiguitate, jumătate personaj public, jumătate omul operațiilor (și fondurilor) secrete. El joacă un dublu rol, pe tipar bolșevic. Are o existență politică oficială, dar și una subterană. E în legătură cu rețelele clandestine. Este apropiat de Alecu Constantinescu și Mihai Gheorghiu Bujor. Dar și un apropiat al lui Ilie Moscovici, C. Titel Petrescu. Cristescu afirmă poziții contrare, cînd radical-extremiste, cînd reformiste. Face destule declarații în care îndeamnă la răsturnarea violentă a regimului, la insurecție. Se dezice alteori de asemenea atitudini prin apeluri la moderație. Poziția sa obișnuită este cîștigarea bunăvoinței tuturor facțiunilor, dar, paradoxal, și a puterii. Era „un farsor fără convingeri, care se servea de curentul comunist ca să ajungă din plăpumar om politic [...] Blond, cu ochi albaștri, zvelt, simpatic, ager la minte ca un «gavroche» al Parisului, înfățișa perfect la fizic și la moral tipul lui Figaro, nemuritorul bărbier: «Figaro-si Figaro-la», Cristescu era pretutindeni, își vîra nasul în toate, rezolva dificultățile printr-o piruetă și-ți închidea gura cu o glumă [...] Cînd îl căutai la București, era la Viena – cînd îl credeai la Viena, era la Moscova, și d[ăde]ai a doua zi iar de el pe culoarele ministerului. Căci spre deosebire de «tovarășii săi», Cristescu ne frecventa și încă des!

Pe lîngă ai lui voia să treacă om cu trecere la noi şi pe lîngă noi, om cu trecere printre ai săi."* Argetoianu, ca ministru de interne în guvernul Averescu, negociase cu el în diverse ocazii, de la colaborarea dintre socialişti şi averescani, şi cînd îi ceruse autorizaţii pentru manifestaţii socialiste. Cristescu făcea figura unui lider influent. Şi printre tovarăşii lui, Cristescu era perceput în aceiaşi termeni ca ai lui Argetoianu. Marcel Pauker, în autobiografia scrisă la Moscova în 1937, îl considera un oportunist. Alexandru Dobrogeanu-Gherea şi D. Fabian, răspunzînd unor întrebări puse de Nikolai Buharin la Moscova în noiembrie 1920, îl plasau în „gruparea de conducători care călăresc în acelaşi timp doi cai (Ilie Moscovici, Gheorghe Cristescu, Constantin Popovici), din care o parte este capabilă să se dezvolte pînă la comunismul adevărat. Această grupă, care azi [noiembrie 1920, *n.n.*] deţine conducerea partidului, a dus o politică de confuzii, de şovăieli, de muşamalizare, de trecere sub tăcere, de amînare, de compromisuri veşnice cu social şovinişti şi cu promiscuitate secretă cu partidele burgheze, pe lîngă care ici şi colo s-a îndeletnicit cu practicarea unei demagogii comuniste, pentru ca, la urma urmelor, să intre ca un erou în Internaţionala Comunistă."** Pauker şi Gherea au aparţinut extremei stîngi. Un lider socialist, necomunist, la fel de influent în acei ani ca şi Cristescu, nu îl vede diferit: „un farsor ignorant şi înfumurat, care-şi petrecea viaţa între o duzină de dame şi cîteva sticle de ţuică, a putut, pe baza mandatului care-l avea de la Moscova, să terorizeze mişcarea întreagă, s-o dezorganizeze şi s-o ducă de ruină."***

Într-o mişcare tot mai dezbinată, Gh. Cristescu încearcă (şi nu e singurul) să ţină toată lumea la un loc, deşi poziţiile sunt adesea ireconciliabile. Congresul partidului socialist este amînat de mai multe ori, tocmai pentru a evita scindarea. Lucrurile erau nelămurite. Se decide ca o delegaţie să meargă la Moscova pentru a lua contact direct cu realităţile ruseşti şi a discuta cu liderii bolşevici. Finalul războiului civil a precipitat decizia. În vara anului 1920 se produc evenimentele de pe frontul polonez. Se părea că Europa se afla din nou în faţa revoluţiei. Socialiştii români nu doreau să rămînă pe din afară. Delegaţia socialiştilor români pleacă spre Moscova în prima parte a lunii august 1920, prin Viena şi Berlin. Cristescu face figură de şef al micului grup. Îl însoţesc Alexandru Dobrogeanu-Gherea (pentru Vechiul Regat), Eugen Rozvany şi Ion Fluieraş (reprezentînd Transilvania), Constantin Popovici (sindicatele), David Fabian-Finkelstein (venit de la

* C. Argetoianu, *Memorii*, vol. VI, Editura Machiavelli, 1996, p. 170.

** *Ideologie şi structuri comuniste în România*, editat de INST, Bucureşti, 2001, vol. 3, p. 238.

*** Ilie Moscovici, în *Adevărul*, 8 februarie 1922.

Paris, student, tineretul socialist). Sunt oameni de stînga, dar de orientări diferite. Misiunea lor este una de informare, nu una de negociere. Trebuie să aştepte o lună, la Viena, pentru că autorităţile de la Berlin le refuză trecerea pe teritoriul german, în ciuda prezenţei a trei parlamentari, Cristescu, Gherea, Fluieraş. La Viena, află despre cele 21 de condiţii de afiliere, impuse la congresul Kominternului abia încheiat. Dar prima ştire proastă pentru ei a fost dezastrul Armatei Roşii în faţa Varşoviei. Contextul vizitei se schimbă astfel radical. Şi la Bucureşti, în cercurile socialiste, efectul înfrîngerii bolşevicilor în Polonia se resimte puternic. Marcel Pauker îşi aminteşte: „Aşteptam cu mare nerăbdare să ajung acasă, ca să lucrez acolo. [...] Bucureştii mi-au produs o mare decepţie... Credeam, firesţe, că am să găsesc un stup plin de zumzet... Nici vorbă de aşa ceva. M-am prezentat la organizaţia de partid bucureşteană, la cea centrală etc. Peste tot, figuri indiferente, trăind de azi pe mîine, fără nici un elan, ca într-un birou. [...] Conducerea Partidului Socialist îşi continua deci somnul, cedînd teren social-democraţilor oportunişti, fără ca undeva să apară măcar urma vreunui purtător de cuvînt al adepţilor Kominternului. Iar în această situaţie, comuniştii prezenţi se ocupau de constituirea unor grupuri ilegale, care nu făceau nimic şi în care, cum se va constata în anul următor, colcăiau provocatorii."* „Revoluţia mondială" eşuase. Înfrîngerea Armatei Roşii însemna închiderea definitivă a culoarului spre inima Europei. Scenariul instalării în Germania, şi de aici în întreaga Europă, a dictaturii bolşevice lua sfîrşit. Încercarea Rusiei sovietice odată ratată, valul revoluţionar intră în reflux pretutindeni. România, în ciuda calculelor lui Lenin, nu se afla în pragul unei „dictaturi a proletariatului". La Viena, printre delegaţi, aceeaşi atmosferă. Viitorul lor politic, promiţător cu numai cîteva zile înainte, devenea incert.

Ultima parte a şederii grupului condus de Gh. Cristescu la Viena coincide cu pregătirile pe care liderii partidului socialist le făceau pentru declanşarea grevei generale. Era o încercare de forţe cu guvernul Averescu–Argetoianu care corespundea în minţile organizatorilor cu o nouă fază a „revoluţiei". Paralizarea transporturilor, încetarea lucrului în fabrici etc. trebuia să ducă la o criză politică şi la căderea „dictatorului militar", generalul Averescu. De aici criza putea să evolueze în orice direcţie, inclusiv către insurecţie. Lucrurile însă au decurs altfel decît în scenariu. Calculul socialiştilor a fost greşit. La 11 octombrie, conducerea Partidului Socialist şi a sindicatelor votează un ultimatum adresat guvernului. Textul formula revendicări economice, dar mai ales politice, unele dintre ele nerealiste. În final, se spunea

* *Lichidarea lui Marcel Pauker. O anchetă stalinistă, 1937–1938*, editat de Gh. Brătescu, Editura Univers Enciclopedic, 1995, pp. 35–37.

că, în caz de neîndeplinire a cererilor, „muncitorimea din toată țara va fi chemată la grevă generală". Generalul Averescu răspunde la 19 octombrie printr-un apel în care îndeamnă populația să fie liniștită și dă asigurări că lucrurile nu vor degenera. A doua zi a ordonat arestarea agitatorilor, lideri sindicali și politicieni socialiști. Sediile socialiste și ale sindicatelor au fost percheziționate și închise. La 21 octombrie, un decret regal introduce starea de asediu și cenzura. Participarea la greva generală din partea muncitorimii a fost mediocră. Transporturile nu au fost paralizate. Cele mai multe fabrici au continuat să lucreze. La 28 octombrie, greva generală a încetat cu înfrîngerea celor care au organizat-o. Încercarea de forță nu a reușit, iar Partidul Socialist și sindicatele au ieșit mult slăbite. „Generalul Averescu – scria C. Mille, directorul ziarului *Adevărul*, om cu simpatii de stînga – [...] n-a stat nici azi la îndoială și s-a erijat în salvatorul oligarhiei muribunde. [...] Nici n-a avut nevoie să tragă sabia. Poliție, Parchete militare și Curțile marțiale, mobilizare, au fost de-ajuns pentru ca greva generală să dea greș, mișcarea socialistă să fie din nou distrusă, cel puțin dată înapoi cu zece ani [...] și deocamdată domolită pentru multă vreme, și spre dauna libertăților publice..." Liderii socialiști „au dat ocaziunea oligarhiei ca să reînvie și să-și dea seama că este puternică și că nu trebuie să se teamă de spectrul socialist, care s-a dovedit în adevăr că nu-i decît spectru". Eșecul de proporții al imprudentei greve generale a fost una din cauzele declinului stîngii.

La 20 octombrie (chiar în ziua începerii grevei), Gh. Cristescu, Ion Fluieraș și David Fabian, după ce fuseseră reținuți într-un vagon de tren de autoritățile rusești la granița cu Estonia vreme de o săptămînă, ajung la Petrograd. Gherea, Popovici, Rozvany ajunseseră deja. Traversarea Germaniei s-a făcut clandestin, pentru că autoritățile au refuzat viza. Înfruntarea de la București dintre guvern și grevișți este urmărită de delegați de la Moscova, unde ajung două zile mai tîrziu, în 22. La Kremlin, Lenin, Troțki, Buharin, Zinoviev decid ca negocierile să fie duse de Racovski, cunoscător al chestiunilor românești. La Harkov, fieful acestuia, delegații ajung chiar în ziua încetării grevei generale, 28 octombrie. Racovski și Cristescu se întîlniseră ultima dată în toamna lui 1916. Se știau din 1905. Cristescu fusese mereu în preajma lui Racovski, care îl cunoștea și pe Alexandru Dobrogeanu-Gherea, de al cărui tată fusese apropiat. Pentru cei veniți de la București, Racovski era o „legendă", protagonist al marii revoluții proletare, unul dintre liderii Kominternului. Era fostul lor șef politic. Dar și cel care putea să devină dictatorul României și al Balcanilor, dacă planurile bolșevice reușeau. În plus, de Racovski se legau multe conspirații și comploturi. Toate firele rețelelor clandestine comuniste duceau la el. În spatele tuturor subversiunilor, atentatelor, se afla Racovski. El îi alimenta cu fonduri. Spre el porneau curieri cu rapoarte, cereri etc.

Corespondentul principal al lui Racovski la București era Gh. Cristescu, inițiat în toate acestea, fie că era vorba de fonduri trecute în secret peste Nistru, de greve, proteste, demonstrații, sau de partid.

Înfrîngerea grevei generale la București pune delegația în defensivă. Nu erau niște învingători, lideri ai unui proletariat numeros și organizat. Nici Racovski nu era de altfel în cea mai bună poziție după retragerea dezastruoasă din fața Varșoviei a Armatei Roșii și cedarea Kievului. Atmosfera convorbirilor este încărcată, nu numai datorită veștilor proaste sosite din România. Delegația trebuie să asculte reproșurile gazdelor. Cristescu și ceilalți sunt criticați pentru poziția socialiștilor privitoare la unirea Transilvaniei. Dar și pentru susținerea tratatului de la Versailles. Nu erau singurele reproșuri. Românii sunt acuzați vehement că nu l-au sprijinit pe Béla Kun și revoluția de la Budapesta. Béla Kun participă de altfel la convorbiri. Cristescu, dublat de Popovici, nu se înțelege cu Racovski. Perspectiva acestuia asupra României de după război este extrem de critică. Certurile duc aproape de ruptură. Românii refuză să accepte o listă, cerută de gazde, cu membrii conducerii partidului socialist care trebuiau aleși la viitorul congres. Cristescu este cel mai ferm în acest punct al negocierilor. El respinge criticile lui Racovski și refuză să ofere lista cerută de el. În dispută se află mai ales numele lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea, respins de Cristescu, dorit de Racovski. Cristescu face obiecții și la cererea de a organiza un partid paralel, clandestin. Însoțit de Dobrogeanu-Gherea și de David Fabian-Finkelstein, Racovski părăsește discuțiile. Restul delegației se întoarce la Moscova. O săptămînă mai tîrziu, încep alte discuții, la sediul Kominternului. De partea cealaltă a mesei, Nikolai Buharin, „copilul preferat al partidului bolșevic", cum îl va numi Lenin în testamentul politic trei ani mai tîrziu. Cristescu și ceilalți ascultă un alt rechizitoriu, formulat în aceiași termeni. Buharin cere acceptarea în bloc a celor 21 de condiții de afiliere. Delegația nu se afla în Rusia pentru a afilia partidul socialist la Komintern: cînd părăsiseră Bucureștiul, cele 21 de condiții nici nu existau. Mandatul delegației se rezuma strict la a culege informații. Congresul urma să ia o decizie. Condițiile admiterii în Komintern au fost scrise de Lenin personal, obsedat de eșecurile repetate ale insurecțiilor bolșevice în Europa. Delegații la Congresul al doilea al Kominternului, desfășurat la Petrograd și Moscova în iulie-august 1920, le găsesc în camera de hotel, alături de o broșură a lui Lenin (*Stîngismul, boala copilăriei comunismului*) și alta a lui Troțki (*Terorism și bolșevism*), cadou din partea gazdelor. Lenin credea că șovăielile, trădările, capitulările social-democraților, moderaților și centriștilor în fața inamicului, adică burghezia, au fost cauza acestor înfrîngeri suferite de ceea ce își imagina a fi „proletariatul" și „avangarda" lui politică, partidul. În

plus, aceşti revoluţionari, risipiţi prin toate ţările Europei, aveau nevoie, credea el, de un centru unic de comandă. Acesta trebuia să fie Internaţionala Comunistă. Lenin punctează 21 de condiţii ce trebuie îndeplinite de orice grupare care dorea să se afilieze. Cristescu şi ceilalţi sunt puşi în faţa lor ca în faţa unui ultimatum. Condiţiile nu sunt negociabile. Este de fapt un dictat. Concluzia documentului precizează: „Acei membri de partid care resping condiţiile [...] trebuie excluşi din partid." Să revedem cîteva dintre ele. „Îndepărtarea urgentă din posturi a reformiştilor şi înlocuirea cu comunişti încercaţi." „În aproape toate ţările Europei, scrie Lenin, lupta de clasă intră în faza războiului civil. În astfel de împrejurări, comuniştii nu pot avea încredere în legalitatea burgheză. Sunt obligaţi să creeze singuri un aparat paralel ilegal de organizare, care în momentul hotărîtor va ajuta partidul să-şi îndeplinească datoria faţă de revoluţie. În toate ţările în care comuniştii nu au putinţa din pricina stării de asediu şi a legilor excepţionale să ducă în mod legal întreaga lor activitate este absolut necesară combinarea activităţii legale cu cea ilegală." Alte condiţii prevedeau: „Datoria de a împrăştia ideile comuniste [...] în armată. Acolo unde o astfel de propagandă este interzisă de legi excepţionale, ea trebuie executată în mod ilegal. [...] Orice partid trebuie să recunoască ruptura completă cu reformismul. [...] Internaţionala Comunistă pretinde în mod absolut executarea acestei rupturi în cel mai scurt timp. [...] Partidele comuniste [...] trebuie clădite pe baza principiului centralismului democratic. În epoca actuală de război civil aprig, partidul comunist nu va putea să îşi îndeplinească datoria, decît fiind organizat în mod cît se poate de centralist, păstrînd în sînul său o disciplină de fier. [...] Orice partid care vrea să facă parte din Komintern este obligat să dea ajutor necondiţionat oricărei republici sovietice în lupta împotriva forţelor contrarevoluţionare. [...] De asemenea, trebuie să facă prin toate mijloacele propagandă legală sau ilegală printre trupele trimise să zdrobească republicile muncitoreşti. [...] Toate hotărîrile congreselor Internaţionalei Comuniste, precum şi hotărîrile Comitetului Executiv sunt obligatorii pentru toate partidele care ţin de Internaţionala Comunistă..."*

Grigori Zinoviev, preşedintele Kominternului, pleacă la Harkov pentru a afla de ce se ajunsese la ruptură. Două săptămîni mai tîrziu, discuţiile sunt reluate, de data asta în prezenţa lui Zinoviev. Şi Troţki participă la o şedinţă. Buharin îi cere lui Fluieraş să părăsească Rusia, acuzîndu-l de participarea la adunarea de la Alba Iulia şi la tratativele de la Paris, Tratatul de la Versailles fiind detestat de liderii bolşevici. Nici Gh. Cristescu, nici ceilalţi nu obiectează. Aroganţa liderilor ruşi îi intimidează pe români. Se

* *Ideologie şi structuri comuniste în România, ed. cit.*, vol. 3, pp. 176–180.

aflau în „patria revoluției", prestigiul lui Buharin și Zinoviev era uriaș. Deși dezamăgiți de felul cum sunt tratați, Cristescu și restul delegației rămîn în admirația lor. Miezul negocierilor l-au constituit cele 21 de condiții de afiliere. Era de fapt un dictat care subordona toate partidele intereselor Kremlinului. La început, Cristescu și ceilalți refuză condițiile. Delegații sunt supuși la presiuni și la obișnuitele operații de propagandă, dezbinare, amenințări, corupere. Documentele ne arată cum treptat, punct cu punct, ei cedează. Cristescu ezită o vreme, cum făcea de obicei cînd încerca să împace opinii și atitudini contrare. Acceptă și lista cerută de Komintern pentru care se certase cu mentorul său, Racovski. La 3 decembrie, Cristescu, ca șef al delegației, semnează documentul cerut de ruși, împreună cu Gherea, Popovici, Rozvany (David Fabian care nu se găsea la Moscova semnează separat). Este o capitulare pentru care nu avea mandat. El și ceilalți se obligă să respecte condițiile de afiliere și să determine partidul să le accepte. În plus, odată întorși în țară, să elimine din partid indezirabilii, adică pe social-democrați, pe reformiști etc.

Alături de greșeala făcută prin declanșarea grevei generale, acceptarea condițiilor de afiliere la Komintern este lovitura de grație dată mișcării socialiste, stîngii din România. O lovitură după care nu își va mai reveni niciodată. Gh. Cristescu este unul dintre responsabilii principali, dacă nu chiar principalul. Inconsecvența, lipsa lui de fermitate, duplicitatea, oportunismul, neseriozitatea, natura lui coruptibilă au dus la finalul nescontat și fatal al vizitei. O săptămînă mai tîrziu, la 10 decembrie, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, C. Popovici sunt primiți de Lenin în biroul lui din Kremlin. Întîlnirea e scurtă și strict protocolară. La sfîrșitul întrevederii apare și Gh. Cristescu, care nu fusese anunțat. După un schimb de cuvinte, întîlnirea cu „zeul" bolșevic se încheie. Rămîne totuși un fapt: de la București tocmai ajunsese știrea că o bombă a explodat la 8 decembrie, ora 14.45, în sala Senatului României. „Se crede în primul moment că e vorba de o explozie în beciul caloriferelor; senatorii se culcă la pămînt; după cîteva secunde abia, sîngele începînd să curgă din abundență, țipete de groază se aud..."* Șocul produs e maxim; emoția, generală. Max Goldstein, zis „ciungul", este un terorist profesionist. Opera de mai mulți ani în România, era cunoscut Siguranței. Atentatul, venit după criza grevei generale și procesul care a urmat, a dat încă o lovitură stîngii. Opinia publică s-a întors împotriva socialiștilor. Atentatul a fost pregătit într-unul din grupurile clandestine bolșevice. Max Goldstein făcea parte dintr-un grup, împreună cu Saul Ozias și Leon Lichtblau. Gelbert Moscovici a supervizat execuția atentatului. Era fratele lui Ilie Moscovici, liderul socialist. Se găsea refugiat la Viena după ce

* *Adevărul*, 10 decembrie 1920.

evadase din închisoare în primăvara lui 1920. El este şeful reţelelor clandestine comuniste după capturarea lui Alecu Constantinescu. „Fad, lipsit de entuziasm, birocrat, zeflemist", îl descrie Marcel Pauker în 1937*. Gelbert Moscovici, Saul Ozias, Leon Lichtblau vor participa la Congresul al treilea al Internaţionalei Comuniste, 22 iunie–12 iulie 1921, la Moscova, cîteva luni după atentat. Mai mult, Gelbert Moscovici (1899–1937, pseudonime Al. Bădulescu, Ghiţă Moscu) este ales în Comitetul Executiv al Kominternului, ca răsplată pentru reuşita de la Bucureşti. Ştia sau nu Lenin despre complot? Dar delegaţii români? Au comentat Cristescu, Gherea, Popovici subiectul la întîlnirea de la Kremlin din 10 decembrie? E greu de crezut că nu. În aceeaşi zi, 10 decembrie 1920, Grigori Zinoviev, preşedintele Kominternului, trimite o scrisoare conducerii Partidului Socialist, la Bucureşti, cu o serie de acuzaţii, pe care le auziseră şi delegaţii aflaţi în Rusia. Printre ele şi următoarea, plină de înţeles: „Cu ajutorul poliţiei, oportunismul triumfă în Partidul Socialist Român." De ce nu a dat scrisoarea direct celor prezenţi la Moscova şi a preferat un curier secret, care risca să fie capturat de Siguranţă, rămîne o întrebare. Cristescu, Gherea, Fabian, Rozvany, Popovici, „capitularzii", o vor citi abia la Bucureşti peste o vreme.

Cristescu revine în ţară pe ruta Odessa–Varna–Sofia. Abia întors din lunga călătorie – plecase în august –, declanşează operaţii de sciziune pe tipar leninist. Scopul este ocuparea sediilor, controlul ziarului editat de partid, eliminarea liderilor indezirabili. Fonduri importante de provenienţă Kominternsusţin această operaţie. Mişcarea socialistă era în reflux. Alecu Constantinescu şi Mihai Gheorghiu Bujor nu mai erau activi – Bujor judecat şi închis, Constantinescu arestat, evadat, fugit din ţară. Principalii lideri socialişti erau de asemenea judecaţi. Sentinţa în procesul socialiştilor: „Aseară, după o deliberare de două ore, Curtea marţială a dat următoarea sentinţă [...] făcînd aplicaţiunea art. 53 combinat cu art. 61 CJM, Curtea condamnă la 5 ani muncă silnică pe Ilie Moscovici, Em. Socor, I. Petrescu Ghempet, Al. Pătrulescu, Al. Oprescu, Spiridon Calu şi Paul Mare şi achită pe Toma Dragu."** C. Mille, directorul ziarului *Adevărul*, om de stînga, observa în editorialul „Greşeala socialiştilor": „[...] această osîndire s-a făcut fără ca nimeni să reacţioneze. Nici măcar partidul socialist. Nu a făcut nici o mişcare, nici o grevă, probă că de astă dată guvernul a lovit greu organizaţia muncitorilor. [...] Care ar fi trebuit să fie atitudinea socialiştilor? Dîndu-şi seama de situaţia şi de slăbiciunea lor, să procedeze în conformitate cu realitatea. [...] Nefiind industrie [...], puterea socialistă este numai

* *Ideologie şi structuri comuniste în România*, *ed. cit.*, vol. 3, p. 35.

** *Adevărul*, 27 noiembrie 1920.

o umbră. Încolo există marea majoritate a țăranilor inculți și având interese potrivnice socialiștilor. Neavînd pe țărani cu ei, nu au nici armata, care este la ordinul absolut al guvernanților. Revoluția rusească a tulburat nu numai la noi mințile unora din mișcarea socialistă. Ce vor gîndi unii lucrători? Suntem slabi, firește; majoritatea nu este cu noi, dar cu mult curaj și jertfă am putea poate pune mîna pe putere, și grație dictaturii proletariatului, am putea guverna deocamdată și apoi preface societatea burgheză românească în una socialistă."*

Eșecul grevei generale a dat o lovitură grea stîngii. Atentatul din 8 decembrie a produs de asemenea un efect negativ în opinia publică. În absența liderilor moderați, aflați în închisori, liderii extremiști conduși de Gh. Cristescu au operat nestingheriți. În sindicate și în partid se observa în 1921 o radicalizare, tocmai ca efect al celor întîmplate în a doua parte a anului 1920. Cei întorși de la Moscova dau un imbold reactivării politice a unei stîngi care suporta greu șocul înfrîngerilor și se afla în recul. Era apoi prestigiul celor întorși de la Moscova. Ei erau validați de faptul că se întîlniseră cu Racovski, Buharin, Zinoviev, Troțki și Lenin. A fost un factor de persuasiune puternic asupra partidului. Stînga era fragmentată într-o mulțime de grupări: de la social-democrați și socialiști la comuniști de toate nuanțele, toți visînd la eliminarea burgheziei. Curentul stîngii democrate își pierde influența pe măsura divizării mișcării. Controversele nu încetează. Imitarea a ceea ce se petrecuse în Rusia era în capul multor lideri. Unii avertizau asupra pericolelor unei asemenea evoluții. Alții complotau pentru instalarea dictaturii proletariatului. Printre ultimii, Lenin și Troțki făceau școală. Grupurile clandestine sunt din ce în ce mai agresive, sprijinite de agenți și fonduri din Rusia. Ele erau subordonate față de Komintern și Ceka și prea puțin față de conducerea partidului. Poliția se ocupă de aceste grupuri, le demontează, le infiltrează cu agenți. Partidul are în acel an ceva mai mult de o mie de membri. Socialiștii sunt mai curînd o mișcare decît un partid, o mișcare dezorganizată și destul de anarhică. Ea amestecă operațiile subterane, spionajul, provocările, sabotajele cu activitățile politice tradiționale, la vedere, de „agitație a maselor", de organizare a grevelor și protestelor, de campanii prin presă, de participare la alegeri.

Abia întorși din Rusia, Cristescu, Popovici, Fabian, Gherea, Rozvany convoacă consiliul național al Partidului Socialist și sindicatele. Trei aripi își dispută întîietatea. Stînga care solicită afilierea la Komintern și transformarea Partidului Socialist în partid comunist, așa cum se angajaseră la Moscova. Em. Socor, Ilie Moscovici, I. Pistiner, Grigorovici, Fluieraș, Jumanca

* *Ibid.*

resping ideea, afirmînd valori social-democrate de tip occidental. Centriştii încearcă să împace cele două tendinţe. Congresul este convocat pentru 8 mai 1921, ceea ce echivala cu o victorie a grupării Cristescu. Reformiştii se retrag din PS, şi cu asta sciziunea este un fapt împlinit. Adepţii afilierii duc o campanie furibundă, iau cu asalt sediile, elimină delegaţii care nu sunt de acord cu punctul lor de vedere. Promoscoviţii, „maximaliştii" preiau controlul congresului. „Majoritatea a căzut victimă prostiei şi ambiţiei lui Cristescu şi a agenţilor [Siguranţei, *n.n.*] care sunt în număr suficient printre dînşii. [...] Putem s-o lăsăm [mişcarea socialistă, n.n.] să se distrugă complet, pentru că aşa au vrut imbecilii şi poliţiştii?"*, scrie la 12 mai, din închisoarea Văcăreşti, Ilie Moscovici. Subordonarea faţă de o organizaţie străină, care nu recunoştea Tratatul de la Versailles şi complota pentru schimbarea regimului prin metode teroriste, era un pericol direct pentru siguranţa statului. Ministrul de interne de atunci, C. Argetoianu, decide arestarea participanţilor la congres de îndată ce se votează afilierea la Komintern. Ceea ce se şi întîmplă, în ultima zi, pînă să se încheie votarea: „PROCES-VERBAL. Astăzi 12 mai, 1921, Noi lt. colonel Georgescu Ioan, Comisar regal al Consiliului de război C 2 A. [...] Ne-am transportat la sediul Clubului Socialist din str. Sf. Ionică 12, unde am procedat după cum urmează. Am intrat în localul clubului pe care l-am pus imediat sub pază pentru ca nimeni să nu poată părăsi localul şi intrînd în sala de conferinţe a clubului..."** Delegaţii care au votat pentru afilierea fără condiţii la Komintern au fost aşadar arestaţi. Cristescu a dominat şedinţele prin intervenţiile lui repetate. Povesteşte cu lux de amănunte expediţia în Rusia, negocierile, face descrieri ale liderilor de la Kremlin. Sala îl ascultă. Atmosfera este aprinsă, bolşevicii români imită gesturile lui Lenin, Troţki, Zinoviev, într-o atmosferă de zile mari. Îşi imaginează şi facţiunile exact ca în Partidul bolşevic rus. Îşi spun „maximalişti", îi atacă pe „oportunişti", vorbesc despre dictatura proletariatului şi revoluţie ca despre ceva iminent. Ba, Eugen Rozvany ia chiar cuvîntul şi cere un vot de blam pentru Cristescu, care ar fi jignit memoria Rozei Luxemburg şi a lui Karl Liebknecht, asasinaţi în ianuarie 1918 la Berlin. Cristescu neagă acuzaţia, zicînd că a vrut doar să spună că „şi oamenii mari pot face greşeli, necum pigmei ca noi"***.

După amînări repetate, procesul are loc în Dealul Spirii. În boxă: congresiştii din strada Sf. Ionică, cu Gheorghe Cristescu cap de afiş. Alături, un mic grup, condus de Max Goldstein, într-un ţarc protejat. În primele două

* Arhiva CC al PCR, Fd. 1, D 63, p. 63.

** *Ibid.*, Fd. 1/1921, D 18, p. 1.

*** *Ibid.*, Fd. 1/1921, D 10, p. 21; vezi şi C. Argetoianu, *Memorii*, *op. cit.*

săptămîni ale procesului, dezbaterile de la Consiliul de război sunt ocupate cu cererile insistente ale apărării de a disjunge dosarele. La 9 februarie, în a șaisprezecea zi de proces, Consiliul de război respinge cererea. Comisarul regal a probat cu sute de documente „legăturile organizațiilor socialiste de la noi cu sovietele ruse". De fapt, Max Goldstein și Gheorghe Cristescu reprezintă fețele aceluiași fenomen. Cristescu reprezintă partea vizibilă, politica, „liderul maselor". Conduce un partid, apare la întruniri publice, agită sindicatele, despre el relatează presa. E membru în Parlament. Max Goldstein reprezintă conspirația, terorismul, partea subterană, complotul, atentatul. Ambele laturi sunt instrumentele „revoluției mondiale proletare". Gh. Cristescu și Max Goldstein nu se ignoră, ei se știu unul cu altul, s-au întîlnit de mai multe ori. Printre complicii lui Goldstein găsim apropiați de-ai lui Cristescu, Gelbert Moscovici, Leon Lichtblau, Saul Ozias etc. Ei călătoresc, ca și Max Goldstein, în Rusia în perioada de dinaintea atentatului și după. Cristescu, de asemenea, în fruntea delegației socialiste, se afla în toamna lui 1920 în Rusia. La 10 decembrie e în biroul lui Lenin, suntem la numai două zile după atentat.

Fac parte greva generală din octombrie și atentatul de la Senat dintr-un plan în doi timpi de destabilizare a regimului de la București? Nu ar fi fost prima tentativă. La sfîrșitul anului 1920, Kominternul era în căutarea, a cîta oară?, a unei „revoluții" care să scoată Rusia din izolare. Dacă privim derularea încercărilor de puci din Bavaria, Germania, Ungaria, Finlanda etc., vom observa același *modus operandi*: proteste, provocări, greve, atentate, grupuri clandestine, amestecul agenților sovietici și al fidelilor locali instruiți în Rusia. Nici unul din aceste elemente nu lipsește la București. Atentatul de la Senat nu a fost un act izolat, provocat de un dezaxat, de un anarhist singuratic. Avocatul Eliad Românul spune despre Max Goldstein că „e un nevropat anarhist cu acțiune individuală". Alt apărător declară: „Între ceea ce se impută lui Cristescu, Popovici, Dobrogeanu etc. și Goldstein nu există nici o legătură." Ordonanța definitivă afirmă: „Max Goldstein și tovarășii săi [...] au credința că vor doborî Patria noastră și o vor transforma într-o gubernie sălbatecă de republică sovietică." Greva generală din octombrie și atentatul au fost plănuite în același timp, la Moscova și Kiev. Racovski a fost strategul. Sunt implicați oameni care în mai 1921 sunt pe băncile congresului, votînd afilierea la Komintern. Max Goldstein și complicii lui nu ajung la congres pentru că fie fuseseră arestați, fie se ascundeau, fie erau în Rusia. Liderii socialiști, Cristescu, Al. Dobrogeanu-Gherea, Popovici etc., au lipsit din țară pe durata desfășurării grevei generale din octombrie. Era o măsură de protecție în perspectiva evenimentelor care se pregăteau. Asasinarea Rozei Luxemburg și a lui Karl Liebknecht la Berlin era un exemplu care trebuia evitat. Conducerea subterană a grevei a fost

asigurată de Boris Ştefanov, bolşevic. La suprafaţă era o mişcare legală, dusă de socialişti şi sindicate. Protestul era alimentat şi condus de o reţea de grupuri clandestine legate de Moscova. Cristescu, Fabian, Gherea etc. nu sunt în ţară nici în ziua atentatului. Odată consumate cele două momente, după întrevederea cu Lenin, Cristescu şi ceilalţi se întorc la Bucureşti. Complicii lui Goldstein sunt semnalaţi la Moscova în 1921, după care se întorc în România cu noi ordine. Aici sunt în sfîrşit arestaţi. Ei compar în procesul din Dealul Spirii. Chiar dacă atentatul de la Senat a reuşit, România nu a căzut în haos. Autorităţile au reacţionat prompt şi calm, au reuşit să stăpînească situaţia. Ne putem întreba ce s-ar fi întîmplat dacă greva generală ar fi luat amploare, dacă lumea ar fi ieşit pe străzi? Dacă România ar fi intrat în „criza revoluţionară" plănuită de autori? Cine trebuia să execute obişnuitul puci al tuturor încercărilor bolşevice de preluare a puterii? Puciul a fost evitat o dată prin demontarea grevei generale din octombrie. Şi încă o dată, prin stăpînirea de sine arătată de autorităţi în decembrie, cu ocazia atentatului.

Procesul din 1922 se desfăşoară într-o atmosferă extrem de încărcată. Prea multă lume, sute de acuzaţi, avocaţi, spectatori, familiile, ziarişti, într-o sală prea mică, fără aer, zgomotoasă. „Nici nu apucă preşedintele consiliului să se scoale de pe scaun şi două puşti mitraliere apar pe scenă cu ţeava ameninţătoare către acuzaţi. În stradă, vreo patru cinci plutoane de infanterie. Strada Fontăriei este complet barată. Acuzaţii sunt duşi la închisoarea militară. La colţurile celor două străzi, un mare număr de locuitori din Dealul Spirii privesc la această operaţiune."* Lucrările încep la sfîrşitul lui ianuarie. Ordonanţa definitivă, 232 pagini, este citită vreme de o săptămînă în română, rusă şi maghiară. Regimul acuzaţilor este aspru. Cîţiva deţinuţi declară că au fost bătuţi. Motive: propagandă comunistă, încălcarea regulamentului. Alţii că au fost pedepsiţi cu zile de carceră. O parte dintre acuzaţi întreţin starea de agitaţie, de proteste continui, de hărţuire neîncetată a Consiliului de război. E şi un război al nervilor. „S-a dat ordin general – scrie *Adevărul* din 29 ianuarie 1922 – pentru cei 300 de acuzaţi să fie puşi la corvoadă Sîmbăta şi Duminica [...] acuzaţii sunt duşi, fără nici o excepţie, să cureţe latrinele şi curţile soldăţeşti." Autorităţile sunt preocupate de desfăşurarea procesului. Mai mulţi miniştri vizitează arestul, sala de judecată, iau măsuri pentru îmbunătăţirea regimului de detenţie. Avocaţi sunt Take Policrat, Pompiliu Ioaniţescu, Eliad Românul, C. Titel Petrescu, N.D. Cocea, Osvald Teodoreanu, Basile Sepeanu, Dem. Dobrescu (decanul Baroului Bucureşti), Iorgu Petrovici, G. Clony, Mihail Mora, I. Vasilescu-Nottara etc. Lor li se adaugă cîţiva apărători din oficiu. Incidentele dintre comisarul regal Constantin

* *Adevărul*, 1 februarie 1922.

Cernat și apărare sunt dese și ascuțite. Dezbaterile iau uneori aspectul unui spectacol mai curînd comic și patetic decît sumbru.

Primul interogatoriu este luat lui Gheorghe Cristescu, figura principală a procesului. Apare la bară elegant, purtînd o cravată roșie de modă veche. Depoziția lui durează două zile. Este o operă de pură mistificare, a unui orator versat, care știe să producă efecte asupra celor care-l ascultă. „Noi comuniștii nu dărîmăm o construcție socială. [...] Noi nu facem decît să conducem muncitorimea spre mai bine. Dl comisar ne-a adus acuzația că prin teroare voim să schimbăm ordinea socială. Răspund categoric: nu. [...] Noi lucrăm numai cu mijloace legale. Suntem acuzați că voim aducerea inamicului în țară. Desfid să se facă dovada pentru un singur cuvînt." Cristescu vorbește apoi de Internaționala a III-a și spune că această organizație respinge și blamează mijloacele teroriste de luptă. „Noi care facem parte din Internaționala a III-a nu am făcut decît propagandă legală, prin organizarea maselor, și nu am avut nici o legătură de fapt cu teroriștii", minte Cristescu. Întrebat despre banii primiți din Rusia, declară senin că „organizațiile muncitorești se ajută între ele. Noi nu spunem că nu am primit bani de la tovarășii noștri, dimpotrivă, dar că de data asta nu am primit." Respinge acuzația că în Rusia ar fi semnat un angajament, chiar dacă adeziunea, inclusiv scrisă, la cele 21 de condiții puse de Komintern era bine cunoscută. Cristescu își joacă rolul, respinge probele, acuzațiile, mistifică. Retorica lui e în spiritul epocii: „Faptul că voim binele acestui popor și deci al țării în care trăiește poate să constituie un act de dărîmare a societății? Nu, domnilor judecători. Și dacă dvs. voiți să ne trimiteți la ocnă numai pentru această dorință, dacă ocna ne primește, ne vom duce, d-lor judecători, cu cugetul împăcat și cu conștiința că prin sacrificarea noastră am asigurat celorlalți o viață mai bună." *Adevărul* din 11 februarie nota: „Fostul deputat cu obrajii scăldați în lacrimi își termină apărarea. În sală, toată lumea e mișcată. [...] A fost o înduioșare generală; publicul din balcoane, toți apărătorii, ofițerii apărători din oficiu și chiar soldații din gardă plîngeau. La suspendarea ședinței, avocații civili și cei militari l-au înconjurat pe Cristescu, strîngîndu-i mîna și îmbrățișîndu-l. Toată lumea îl felicită."

Interogatoriul nu decurge însă atît de bine pentru el. Deși nici aplombul și nici inteligența sa nativă nu sunt umbrite de ceva. Comisarul regal îl confruntă cu probe, scrisori, chitanțe. Cristescu le neagă autenticitatea și respinge orice acuzație. Cînd nu reușește, intervine apărătorul său principal, N.D. Cocea. Președintele Curții, iritat, îl apostrofează la un moment dat: „Nu aveți cuvîntul, aci se lămurește o situație serioasă [era vorba despre bani, *n.n.*]." N.D. Cocea răspunde: „Da, situația e tragică, numai să nu devină comică!" Citim azi depoziția lui Cristescu și o confruntăm cu documente din arhive,

unele purtîndu-i semnătura, care arată că mințea copios. Spune, de exemplu, că nu și-a luat nici un angajament la Moscova, neagă că partidul ar fi primit bani de la Komintern etc. Cînd comisarul regal invocă depozițiile unor martori din interiorul partidului, Cristescu rezolvă situația, declarînd că toți erau informatori și agenți provocatori plătiți de Siguranță. Aici se termină primul act al procesului.

Cînd procesul se reia, cîteva zile mai tîrziu, începe al doilea act al reprezentației, în centru fiind celălalt protagonist, Al. Dobrogeanu-Gherea, bolșevic fanatic, un convins absolut al revoluției roșii, despre care Cristescu spunea că este „un suflet bun, dar un naiv fără pereche". Alexandru Dobrogeanu-Gherea era fiul cel mai vîrstnic al lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, figura tutelară a socialismului în România, critic literar, evreu refugiat din Rusia, naturalizat român, mort în 1920. El se află în conflict deschis cu Gh. Cristescu, care i se pare ezitant și prea dispus să negocieze cu burghezia. „Din cauza persecuțiilor, peste 200 de acuzați sunt în greva foamei. De trei zile nemîncați, ei sunt ținuți în proces zi și noapte în lanțuri sau în carceră. [...] Iată ce se petrece într-o țară care se pretinde civilizată! [...] Țarcul în care stau femeile acuzate face impresia unei camere de spital de holerici. Izolate cu totul, femeile istovite de foame și-au improvizat din bănci și paltoane un fel de paturi pe care, în cursul ședinței, stau lungite cu rîndul..."* O acuzată, Jeny Kipervaser, leșină. Medicul care o controlează constată simularea. Efectul: mai mulți acuzați leșină în aceeași ședință. După trei sferturi de oră, notează jurnalistul de la *Adevărul*, sunt readuși în sală. „În a cincea zi de grevă a foamei, acuzații fac impresia unor condamnați la moarte." Scenele sunt melodramatice, presa impresionată. Acuzații abia răspund la apelul nominal. Lipsiți de voce, se întind pe bănci, se reazemă unii de alții etc. Cîteva flacoane de eter se desfundă și imediat sala capătă și aerul caracteristic sălilor de spital. „[...] Un strigăt disperat al unei femei bătrîne atrage privirile spre balcoanele în care se găsesc spectatorii...Ce se întîmplase? Mama lui Timotei Marin [student, executat la Moscova în 1937 *n.n.*], crezînd că fiului ei i-a venit rău, voia să se arunce dezesperantă jos. Doi soldați o trăgeau înapoi. Bătrîna se ținea însă strîns cu mîinile de balustradă și se zbătea scoțînd strigăte înfiorătoare."** De fapt leșinase Niculescu-Mizil, notează sec același cronicar. Scena nu se termină aici. Intervine văduva lui Dobrogeanu-Gherea, mama lui Alexandru: „În numele umanității, d-lor ofițeri, dați ajutor muribunzilor!" Durerea provocată de acest spectacol a stors lacrimi acuzaților și publicului. În sfîrșit, un medic pătrunde în țarc,

* *Ibid.*, 15 februarie 1922.

** *Ibid.*, 17 februarie 1922.

Niculescu-Mizil se zbătea pe duşumele: «Lăsaţi-mă să mor! Lăsaţi-mă să mor!» Trec cinci minute. În dosul scenei, telefoanele zbîrnîie. Apărătorii discută cu aprindere, publicul se agită încătuşat. Şi în timp ce membrii consiliului iau ceaiul în camera de deliberare, alte vaiete [...] O studentă de la filosofie, d-ra Ida Pigo [...], cade leşinată... Nu trec două minute şi rînd pe rînd alţi acuzaţi – patru la număr – cad leşinaţi. Ei sunt scoşi pe braţe afară din sala de şedinţe. Telefoanele continuă să sune pentru a pune la curent cu cele ce se petrec pe comandantul corpului de armată şi pe miniştrii care nu au putut fi găsiţi. În cele din urmă, la orele 12 fără un sfert, membrii consiliului intră în sală şi redeschid şedinţa." A doua zi, 18 februarie, cinci zile de cînd nu mai mîncaseră, greviştii foamei, după vizita la închisoare a generalilor Davidoglu şi Mărgineanu, îşi încetează protestul. Exerciţiul de agitaţie revoluţionară ia sfîrşit. Două zile mai tîrziu, 37 dintre acuzaţi sunt eliberaţi, urmînd a fi judecaţi în stare de libertate, printre ei, Ilie Moscovici, Constantin Popovici, Ion Mirescu (viitor deputat PSD), Köblös Elek (viitor şef al PCR în anii 1924–1928, împuşcat la Moscova în 1937), Berger Aladár, Moscu Cohn, cunoscuţi militanţi comunişti.

În continuare, interogatoriile încearcă să precizeze dacă acuzaţii sunt comunişti, dacă fac parte din grupurile clandestine, dacă au semnat/votat pentru afilierea la Komintern, dacă sunt implicaţi în atentatul de la Senat. „Sunt comunist, declară Alexandru Dobrogeanu-Gherea, şi ideile comuniste resping mijloacele teroriste." Cincisprezece ani mai tîrziu va cădea sub gloanţele unui escadron la Lubianka, închisoarea din Moscova. La proces, recunoaşte că a semnat împreună cu Eugen Rozvany, Gh. Cristescu şi Constantin Popovici angajamentul cu Kominternul în timpul vizitei din Rusia, doi ani mai devreme. Situaţia lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea reţine atenţia presei în cîteva rînduri. El face greva foamei. Are repetate conflicte cu administraţia, este molestat, de unde alte proteste, articole etc. Amintirea tatălui său, teoreticianul socialist, era încă vie, ca şi prestigiul de care se bucurase. Asta face ca presa să îl trateze cu simpatie, în ciuda rezervei generale a publicului faţă de cei din boxă, priviţi ca agenţi ai Moscovei. Alexandru Dobrogeanu-Gherea avea o constituţie psihică firavă, cum se va vedea în anii următori. Se număra printre comuniştii fanatici şi ireductibili, un extremist, adept al unor atitudini demonstrative, spectaculoase. Al grevei foamei, de pildă, făcută în orice condiţii, sub orice pretext. Refuză în mai multe situaţii să vorbească, refuză să răspundă la întrebări etc., considerînd asta o atitudine revoluţionară pură.

Ilie Moscovici, care avea deja o condamnare în procesul grevei generale, spune că „afilierea la Komintern este păgubitoare intereselor clasei muncitoare". Invers decît Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Gheorghe Cristescu,

Berger Aladâr, David Finkelstein-Fabian, Eugen Rozvany ş.a. Alt acuzat, Constantin Popovici, neagă că în 1918 în România s-ar fi pus la cale o revoluţie. „Sovietele nu au de altfel nici un interes să ne ceară nouă colaborarea cu armatele roşii pentru a le aduce în ţară. [...] Ar trebui să fim naivi pentru ca atunci cînd ne cunoaştem forţele minuscule să făgăduim sprijinul nostru sovietelor. [...] Cu aceste forţe nu ne puteam gîndi la revoluţie. În 1918, cînd tronurile se prăbuşeau, aveam prilejul să ne gîndim la revoluţie. Atunci partidele socialiste german, ungar şi austriac erau stăpîne pe situaţie. Nici atunci nu am făcut revoluţie pentru că ne cunoşteam forţele slabe. Cu atît mai puţin astăzi poate fi vorba de revoluţia partidului socialist. Astăzi, cu sprijinul guvernelor burgheze, Lenin se duce la Genua să consolideze situaţia sovietelor..." Tot Popovici susţine că nu a „crezut niciodată în seriozitatea mişcării clandestine de la noi şi că e convins de eşecul ei". Comisarul regal îi cere să dea cîteva nume de „clandestini". Popovici refuză: „Nu-mi cereţi să fac operă de delator!" Tot el spune că a semnat angajamentele faţă de Komintern ca o datorie de onoare şi „cu hotărîrea de a se opune clandestinismului" la care obliga această afiliere. Heinrich Sternberg, un apropiat al lui Cristescu, spune: „Nu eram atît de naiv să cred că cele 34 de grupe comuniste cu 280 de oameni ar putea face revoluţie. [...] Acţiunea clandestină este rezultatul regimului de cenzură, mai ales că ceea ce voiam a da publicităţii în «Socialistul» era interzis. Nu se poate spune însă că acţiunea clandestină este ilegală. [...] Prin propaganda ilegală nu se pot cîştiga masele..." Depoziţia tapiţerului Samuel (Sami) Margulies este la fel de ambiguă. În timpul anchetei devenise informator al Siguranţei. Respinge acuzaţiile că ar fi amestecat în activităţi clandestine, spune că grevele nu erau „ordonate", ci spontane. Neagă că ar fi fost amestecat într-o tentativa de asasinare a regelui Ferdinand în 1920, în gara Ploieşti. Apare în proces şi Boris Ştefanov, deşi nu a participat la congresul din mai 1921, fiind închis la acea dată pentru conducerea grevei generale. Ştefanov, nepot al lui Cristian Racovski, fusese ales deputat, dar fusese invalidat de Camera Deputaţilor. În perioada decembrie 1934–1939, va fi secretarul general al PCdR. Leonte Filipescu, de profesie chelner, este împuşcat pe cînd încerca să fugă de sub escortă. Moartea sa a făcut obiectul unei dispute în presă, ca şi în proces.

Procesul se desfăşoară paralel cu campania electorală. Unii dintre acuzaţi participă la întruniri, Constantin Popovici, avocatul Ionescu Gregorian (ginerele lui Gheorghe Cristescu peste cîţiva ani), Ilie Moscovici, Elek Köblös, Ida Pigo ş.a. Printre vorbitori găsim şi alte figuri pe care le vom întîlni frecvent de-a lungul acestor pagini: Marcel Pauker, Petre Constantinescu-Iaşi ş.a. Procesul din Dealul Spirii este una din temele principale ale dezbaterilor.

Se trimit proteste, se votează moțiuni, se strîng semnături. După-amiezile, vorbitorii se adresează aderenților, diminețile, începînd cu ora 9.00, pe strada Fontăriei, ei compar în fața Consiliului de război al Corpului 2 de Armată. O situație destul de neobișnuită.

La Moscova, în acest timp, au loc evenimente care par la prima vedere fără nici o legătură cu istoria de la București. La 2 aprilie 1922, Stalin este numit secretar general al Partidului Comunist (bolșevic). Trei săptămîni mai tîrziu, Lenin suferă primul atac dintr-o serie care îi va aduce sfîrșitul la 21 ianuarie 1924. Stalin se lansează într-o operație de proporții pentru cucerirea puterii. Influența acestei situații de la Kremlin și mai ales victoria sa în conflictul pentru supremație cu Lev Troțki, Grigori Zinoviev, Lev Kamenev, Nikolai Buharin vor fi decisive pentru încă o jumătate de secol. Dacă ar fi numai să amintim că mulți dintre protagoniștii procesului din Dealul Spirii vor fi executați la ordinele lui Stalin în anii „Marii terori", 1936–1938.

Interesante la proces sunt și depozițiile românilor care făcuseră parte din „batalionul revoluționar" de la Odessa, ca și din alte grupuri bolșevice din Rusia, în anii războiului civil. Apare frecvent numele lui Cristian Racovski, ca instigator la răsturnarea prin forță a regimului politic din România, la desființarea monarhiei și instalarea „dictaturii proletariatului". Din aceste interogatorii, ca și din altele, reiese amploarea propagandei bolșevice. Unii relatează cum erau trimiși emisari, agitatori antrenați pentru organizarea protestelor sindicale, a grevelor, a ieșirilor în stradă. O altă chestiune este aceea a finanțării grupurilor clandestine. Se trimiteau fonduri pentru plata militanților clandestini locali, pentru achiziționarea de tipografii și hîrtie, pentru tipărirea de ziare, broșuri și manifeste, pentru achiziționarea de case conspirative și pentru plata avocaților.

Cînd procesul ajunge la atentatul din decembrie 1920 de la Senat, se constată că atentatul a fost pus la cale de unul din grupurile comuniste clandestine cu strînse legături în mișcarea socialistă legală, chiar cu lideri ai ei. Max Goldstein se întîlnește cu Leon Lichtblau, Saul Ozias, Pavel Tcacenco, Timotei Marin, Heinrich Sternberg etc. la Iași, în casa din strada Rîpei nr. 2, pe care o cumpărase cu fonduri furnizate de Komintern. Toți sunt coacuzați cu Gelbert Moscovici, refugiat la Viena. N-a fost singura întîlnire a celor implicați în atentat. Max Goldstein era născut la Bîrlad, se refugiase în Rusia, unde aderase la bolșevism. În 1919 se întoarce în România, ca agitator al Kominternului. Poliția l-a bănuit că ar fi și autorul altor atentate. Cînd este arestat prima dată, în 1919, la percheziție se găsesc arme, bombe, explozibili. Evadează, fuge în Rusia, apoi revine în țară. Bomba de la Senat, de producție artizanală, a plasat-o în incintă împreună cu Leon Lichtblau (membru, în 1928, în Biroul Politic al PCdR, cu sediul la Viena, împușcat la Moscova

în 1937). Saul Ozias, unul dintre complici, declară că planul inițial a fost ca bomba să fie plasată la Capșa, unde se strîngea elita politică și intelectuală. Ozias și Lichtblau au participat, în vara anului 1920, la al doilea congres al Kominternului, unde s-au hotărît cele 21 de condiții de afiliere. Au fost arestați, în octombrie, la întoarcerea în țară. Narațiunea capturării lui Max Goldstein, la Rusciuk/Giurgiu, e aproape o epopee. Sunt interogați soldați, martori etc. Capturarea lui s-a produs după un schimb de focuri cu armata, lîngă Călugăreni, noaptea. Apar ca martori la bară dr. Nicolae Lupu și Nicolae Iorga. Depozițiile nu au legătură directă cu cauza. Doctorul Lupu e de părere, de pildă, că Siguranța generală ar trebui desființată. Iorga spune despre Gh. Cristescu că „e cumsecade și își iubește țara". Cît despre atacurile împotriva regelui, același N. Iorga declară: „Pe rege nu îl atacă decît politicienii cînd stau prea mult în opozitie. Or, d-ta [Cristescu, *n.n.*] n-aveai niciodată perspectiva de a veni la guvern, așa că n-aveai de ce să faci asemenea atacuri!"* În continuare, Iorga spune că Averescu și Cristescu au organizat împreună greva generală, dar generalul ar fi dorit o grevă „mai straşnică". Cît despre vinovăția celor care au fost la Moscova, spune că, „întrucît n-au fost judecați oameni care au pactizat cu inamicul în timpul războiului, nici comuniștilor nu li s-ar putea imputa nimic, chiar dacă au făcut vreun aranjament cu sovietele cu care nu suntem în stare de război". Iorga ia apărarea lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea, „om cumsecade, rațional și liniștit", și a studentului ieșean Timotei Marin. „A fost o zi rea pentru înscenătorii acestui proces tragic și totuși comic."**

Surpriza se produce la 1 iunie 1922, cînd guvernul acordă amnistie pentru delictele politice. Regele pleca la Belgrad pentru căsătoria fiicei sale Marioara cu Alexandru al Iugoslaviei. În plus, Rusia încheiase cu Occidentul Tratatul de la Genova prin care guvernul de la Moscova era recunoscut. Racovski participase și el la negocieri din partea rusă. Contexul era așadar favorabil unui asemenea gest. Amnistia venea după cîțiva ani – 1916–1922 – de mari tensiuni, conflicte politice, amenințări. Climatul intern se schimbase însă. Se putea spera, la cîțiva ani după război, la pace. Printre amnistiați se găseau: greviștii de orice fel, comuniștii, aderenți la Internaționala a III-a, „clandestinii", complotiștii unguri și ruși condamnați în Ardeal sau Basarabia, cei care făcuseră delicte de presă ori spionaj civil sau organizaseră treceri clandestine de frontieră spre/dinspre Rusia sau Ungaria. Se amnistiau participanții la comploturi, răscoale, rebeliuni.***

* *Ibid.*, 12 aprilie 1922.
** *Ibid.*, 12 aprilie 1922.
*** *Ibid.*, 6 iunie 1922.

Erau exceptate de la amnistie cîteva categorii restrînse, printre care şi autorii atentatului de la Senat. Pentru ei procesul continuă. Sunt 31 de acuzaţi, şapte dintre ei minori. La 25 iunie 1922, după ce Consiliul deliberează 12 ore, la miezul nopţii, grefierul şi comisarul regal au citit acuzaţilor sentinţa, vreme de două ore. 20 dintre ei sunt condamnaţi în contumacie. Printre ei, Leon Lichtblau, Gelbert Moscovici, Paul Goldstein, toţi comunişti cunoscuţi, trăind în străinătate. Dintre cei aflaţi în boxă, Max Goldstein a primit muncă silnică pe viaţă. Va fi trimis la Doftana, unde moare la 11 octombrie 1925, la şase zile după o grevă a foamei lungă de 57 zile. Creierul lui este trimis la Institutul Medico-Legal „Mina Minovici", ca o curiozitate, şi este expus alături de cel al banditului Terente. Saul Ozias este condamnat la 10 ani muncă silnică. Se pronunţă mai multe condamnări la muncă silnică pe viaţă pentru Leon Lichtblau, Gelber Moscovici, Paul şi Rebecca Goldstein ş.a. Primii trei vor fi executaţi la Moscova în timpul „Marii terori". Constantin Agiu primeşte o pedeapsă de 8 ani închisoare. El supravieţuieşte perioadei interbelice. Îl găsim în 1944 conducînd Uniunea Patrioţilor, organizaţie-paravan comunistă. Are o prelungită carieră, apoi, în aparatul comunist. Pavel Tcacenco, viitor membru al Secretariatului PCdR, dispărut în 1926, este condamnat la un an de închisoare, alături de Şmil Bubnovski şi I. Kanner. Alţii, ca Solomon Schein (viitor şef al secretariatului PCdR, la sfîrşitul anilor '20), sunt achitaţi.

Care au fost efectele procesului? Marcel Pauker nota într-o autobiografie dată în 1937, la Moscova, cu cîteva săptămîni înainte de a fi executat. „Majoritatea liderilor eliberaţi prin amnistie plecaseră deja. Singurii care rămăseseră erau Cristescu si Sternberg. [...] S-ar putea spune că i-am rugat în genunchi pe tovarăşi să reia munca şi să nu abandoneze partidul. Zadarnic. S-a dovedit că atât anul [...] de închisoare, cît şi îndelungatul proces îi demoralizaseră. Rozvany, cunoscut pe atunci ca luptător energic pentru Internaţionala Comunistă, s-a retras în biroul său de avocatură, refuzînd să mai rămînă la Bucureşti spre a îndeplini munca de membru al Comitetului Central. Dobrogeanu a plecat la Berlin ca să înceapă o afacere comercială. Fabian s-a dus în concediu în provincie şi de acolo în străinătate. [...] Tov. Macavei, care era membru al Comitetului Executiv provizoriu, a fugit la proprietatea sa din Mehedinţi. [...] Tov. Ştefanov s-a înapoiat la proprietatea sa din Dobrogea, [...] Pătrăşcanu, care fusese conducătorul Tineretului Socialist, a mai lucrat o vreme, [...] dar apoi, după ce a obţinut diploma de avocat, a plecat, împotriva interdicţiei noastre, la Leipzig, pentru a-şi lua, în străinătate, titlul de doctor."*

---

* *Lichidarea lui Marcel Pauker. O anchetă stalinistă, 1937–1938*, editat de Gh. Brătescu, Editura Univers Enciclopedic, 1995, pp. 58–59.

După proces, Gh. Cristescu devine treptat o figură marginală. Continuă să-şi facă apariţii în public. E foarte prezent în redacţiile şi reuniunile socialiştilor, în cluburile sindicatelor, prin pivniţele şi curţile dosnice ale sectei bolşevice. E un „împăciuitorist". Crede că prin abilitatea şi notorietatea sa va putea să ţină toate faţiunile la un loc. Iată o caracterizare, din noiembrie 1922, cerută de Komintern şi scrisă de Gelbert Moscovici, de la Viena. „Cristescu Gheorghe, plăpumar, proprietar de casă şi al unei pantofării. Strălucit orator popular, întrebuinţează o frazeologie radicală, din punct de vedere teoretic e neformat, de fapt un oportunist mic burghez de cea mai curată speţă însă, totuşi sub o conducere corespunzătoare lucrează foarte bine şi serveşte partidului prin popularitatea sa uriaşă şi din cînd în cînd tactul său diplomatic."* Cristescu este un orator, are nostalgia maselor ieşite în stradă şi a situaţiei revoluţionare din 1918–1919, cînd atinge maximul influenţei sale. Adevărul este că, după greva generală din octombrie 1920, după scindarea din 1921 şi după procesul din Dealul Spirii, dar mai ales după afilierea la Komintern, „mişcarea" se dizolvă. Fragmentele care supravieţuiesc trec la periferia vieţii publice din România. Vremea mulţimilor, grevelor, protestelor, ameninţărilor la adresa guvernelor şi a regelui Ferdinand s-a dus. Istoria îl distribuie pe Cristescu în roluri secundare, apoi de figuraţie. El împărtăşeşte destinul întregii mişcări socialiste fărîmiţate. Este ales şef al partidului la congresul clandestin ţinut la Ploieşti în octombrie 1922. Între el şi ceilalţi lideri apar conflicte. Miezul disputei este chestiunea partidului subteran, cerut insistent de Komintern. Marcel Pauker, David Fabian, Alex. Dobrogeanu-Gherea sunt partizanii ideii. Cristescu, omul discursurilor, politicianul de tip vechi, flămînd de popularitate, o refuză. O acceptase o dată, influenţabil cum era, la Moscova, sub presiunea evenimentelor, dar mai ales a liderilor bolşevici. La Bucureşti, înţelege să nu fie şeful cîtorva agitatori clandestini, supravegheaţi de Siguranţă. De altfel, era şi foarte cunoscut. Nu ar fi putut să dispară peste noapte şi să devină o umbră, un erou al subteranei. Este motivul pentru care se arată din ce în ce mai reticent faţă de tacticile Kominternului. Nu era singurul pe această poziţie. Paul Levi, şeful comuniştilor germani, a respins şi el tacticile insurecţionale, sciziunile, teoria micii avangărzi revoluţionare spunînd: „Dacă un partid pierde legătura cu masele, devine o sectă politică." Consecinţa: Levi a fost exclus în 1921, cînd a intrat în conflict cu liderii de la Kremlin. Şi, odată cu el, a fost exclus şi Valeriu Marcu, scriitor de limbă germană, bolşevic de primă oră, născut în Bucureşti, care-l cunoştea pe Cristescu şi era apropiat de Lenin din vremea liceului făcut în Elveţia, autor, în 1924,

* Arhiva CC al PCR, Fd.1, D 78, p. 52.

al primei biografii a lui Lenin. Asemenea exemple sunt numeroase. Și Cristescu va suferi același tratament în 1926.

Lupta pentru putere deschisă la Moscova odată cu agonia lui Lenin influențează mica lume a extremei stîngi românești. Poziția lui Cristescu devine desuetă în ochii celor de la Kremlin. El este în interiorul PCdR un personaj din altă epocă, înconjurat de tinerii Köblös, Gherea, Fabian, Pauker, Pătrășcanu, dornici de acțiuni clandestine, de subversiuni și insurecții. Moartea lui Lenin în ianuarie 1924 radicalizează situația. Kominternul caută lideri mai puțin legați de trecut. Neliniștea produce agitații și cîteva acțiuni anarhice. Prudentă, Siguranța face arestări numeroase printre comuniști în aprilie. Cristescu este printre ei. Se formează un comitet secret, care conduce partidul. Într-o scrisoare din Brașov, trimisă la 9 iulie 1924, Marcel Pauker scrie prezidiului Federației Comuniste Balcanice, la Viena: „[...] înlocuirea lui Gh. Cristescu, printr-un tovarăș mai curajos, mai disciplinat, a fost inevitabilă. Cristescu a reacționat slab la aceasta pentru că în definitiv, în acest moment, îi convine de minune această situație lipsită de răspundere."*

Congresul al III-lea al PCdR trebuia să aibă loc în februarie 1924, în țară. Autoritățile îl interzic și iau măsuri severe de supraveghere a tuturor membrilor CC al PCdR. Congresul se ține la Viena în decembrie. Înlocuirea lui Cristescu este ratificată. Elek Köblös, un tîmplar din Transilvania, îi ia locul. Rămîne totuși membru al CC al PCdR, din cauza popularității sale. De fapt, frecventa prea puțin reuniunile de partid, preocupat mai mult de micile lui afaceri și de reînnodarea legăturilor cu alți lideri de stînga și sindicali. Se gîndește chiar la un partid „muncitoresc" legal. El rămîne omul mulțimilor, al adunărilor zgomotoase, unde se ilustrează ca orator, în sălile Dacia, Tomis sau Sotir. Subterana politică, subversiunea, conspirațiile le refuză tot mai mult. „Ce ai făcut tu? (Tu, Lenin al României, acest lucru ai spus tu tovului Lenin în anul 1922, cînd ai fost la Moscova.) Tu, conducător al clasei muncitoare din țară, tu ca membru al CC al PCR și ca membru al Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste, la care ședință a Comitetului Central, în care conferință sau congres te-ai prezentat? Și doar ai fost chemat de atîtea ori, sau în care articol te-ai justificat de acuzările care ți s-au adus? Ce ai răspuns tu la insulta ce ți s-a adus de pe tribuna parlamentului de către dr. Vaida Voevod, care a declarat că «trebuie să fim foarte fericiți că Gheorghe Cristescu nu mai este comunist, că fiul pierdut s-a reîntors la casa părintească», ce ai răspuns tu la acest atentat ca și comunist? Ai tăcut și prin tăcerea ta ai aprobat că ai trecut în tabăra dușmană

* *Ibid.*, Fd.1, D 158, p. 3.

clasei muncitoare."*, e notat într-o scrisoare deschisă apărută în presa clandestină comunistă semnată de fraţii Hoppe (expulzaţi din România în 1907, odată cu Racovski, şi rămaşi la Viena unde sunt, în anii '20, agenţi ai Kominternului).

Totuşi Moscova îl menţine ca reprezentant al PCdR pe lîngă Komintern. Argumentul a fost desigur popularitatea lui printre muncitori. După interzicerea partidului, în decembrie 1924, prin legea Mîrzescu, este iar arestat. Compare în „procesul comuniştilor" din strada Francmasonă, în 1925. Îşi face obişnuita apariţie, îngrijit, cu o cravată roşie de modă veche, vorbind bine. Este achitat. Apare zvonul despre colaborarea sa cu autorităţile şi despre atitudinea lui conciliatorie. Este tot mai izolat, ia frecvent atitudini publice independente faţă de PCdR. Odată cu ascuţirea conflictelor, în iunie 1926, CC al PCdR îl exclude din partid, acuzîndu-l de „lichidatorism". Cristescu se opunea organizării unui partid ilegal, care să opereze clandestin. Interzicerea de facto a PCdR în aprilie 1924 clarifică lucrurile pentru el. Un partid ilegal este un nonsens. Acuzaţiile ce i se aduc: „Această conlucrare [a lui Cristescu cu PCdR, *n.n.*] a devenit tot mai imposibilă. Nu numai că tov. Crilenco [nume conspirativ al lui Cristescu, *n.n.*] a refuzat a îndeplini mandatul lui la EKKI [Comitetul Executiv al Kominternului, *n.n.*], dar, căutînd de a stabili şi de a menţine legăturile fracţioniste, el a întreprins şi a continuat o campanie sistematică împotriva partidului împins în ilegalitate, împotriva CC şi reprezentanţii lui, căutînd discreditarea lui în faţa membrilor de partid şi a muncitorimii. Între altele se serveşte în acest scop nu numai de chestiuni băneşti, total inventate, spunînd că s-au comis fraude [...], dar are şi o atitudine poliţistă, descoperindu-le în faţa muncitorilor şi chiar a autorităţilor." O altă acuzaţie, atitudinea lui ostilă şi chiar contrarevoluţionară faţă de Rusia Sovietică: „a refuzat să candideze pe lista Blocului Muncitoresc Ţărănesc [...], a pornit la o acţiune deschisă şi publică împotriva campaniei [electorale, *n.n.*] partidului [...], a dus o acţiune bine pregătită împotriva Partidului Comunist, o lovitură de cuţit dată pe la spate cînd el se afla în toiul unei lupte foarte grele, [...] Tov Crilenco a refuzat în mod categoric a se prezenta la şedinţa CC spre a explica atitudinea lui. CC hotărăşte excluderea lui Crilenco din PC din Rom."** În reuniunea sa din 22 noiembrie–16 decembrie 1926, Comitetul Executiv al Kominternului ratifică hotărîrea. Sunt prezenţi Elek Köblös, secretarul general al PCR, şi Gelbert Moscovici, noul reprezentant al PCdR la Komintern, ambii

* *Ibid.*, Fd.1, D 265, p. 148.

** Arhivele Naţionale ale României, *Copilăria Comunismului românesc în arhiva Kominternului*, Bucureşti, 2001, pp. 185–186.

adversari ai lui Cristescu. Documentul excluderii menționează aceeași acuzație de „lichidatorism": „Cristescu nu a încetat de a duce lupta contra ilegalismului, contra muncii ilegale, contra partidului ilegal, și prin înlocuirea lui printr-un partid comunist legal așa cum l-ar tolera burghezia și i-ar conveni și ei [...] Cristescu care s-a bucurat la un moment dat de cea mai mare popularitate în sînul muncitorimii este astăzi complet compromis și izolat, [...] Nu trebuie subapreciat pericolul ce poate constitui agitația lui demagogică, dusă sub lozinca «să lăsăm certurile, să ne unim, să redevenim iar tari ca altădată, prin unificare»."

În 1927, Cristescu înființează Partidul Socialist din România, care negociază fără succes cu PSD și Blocul Muncitoresc Țărănesc, organizație-tampon a PCdR, un cartel electoral. În 1928, la 11 februarie, Gh. Cristescu aderă la Partidul Social-Democrat într-o ședință zgomotoasă, în sala Tomis, pe Calea Văcărești, unde mai țin discursuri Zaharia Tănase, Titel Petrescu ș.a. Ziarul *Socialistul* titra atunci pe prima pagină: „Cristescu s-a întors!" Anul 1928 a fost anul tentativei de reunificare a stîngii necomuniste într-un singur partid. Ea s-a soldat cu un eșec. Sciziunile, disputele nu încetează. În 1930, la 9 ianuarie, Cristescu își face „mea culpa" pentru trecutul lui bolșevic în *Socialistul*. Un an mai tîrziu, trece în Partidul Socialist Muncitoresc Român. Acest partid fusese înființat în 1928 de Leon Ghelerter, Vasile Anagnoste, Ștefan Voitec, Petre Zissu, C. Mănescu, și era un critic al lui Stalin, situîndu-se mai curînd pe pozițiile lui Troțki. În februarie 1933, un grup din PSD condus de Constantin Popovici, vechi lider sindical, se desprinde și înființează Partidul Socialist Independent. Popovici fusese, ca și Cristescu, unul dintre negociatorii afilierii comuniștilor români la Komintern în toamna lui 1920. Cristescu – prieten cu Popovici – pleacă din nou. Acest partid, împreună cu o grupare condusă de L. Ghelerter, formează mai tîrziu Partidul Socialist Unitar. Cristescu participă și el.

Lumea stîngii este o lume a grupusculelor, a sectelor politice. Ele au o existență efemeră, se fac și se desfac după interese de conjunctură și după orgoliile liderilor. Gh. Cristescu este unul dintre protagoniștii acestor evoluții. Reputația sa de lider consacrat al muncitorimii, al mișcării socialiste îi face loc în toate prezidiile și conducerile. Apare la mitinguri în diferite săli, scrie în publicații de partid. Între timp își vede de afaceri și face o mică avere. Din 1928 este consilier ales la Primăria Bucureștilor. Renunțase mai demult la agenția de plasare despre care a scris Panait Istrati. Are o mică prăvălie în Piața Unirii. E patronul unui atelier de plăpumărie, care i-a dat porecla Cristescu-Plăpumaru. Apoi deschide un restaurant.

---

* *Ibid.*, pp. 193–194.

Al doilea moment al său de „glorie" este procesul asasinării fiicei sale din 1936. Tita Cristescu era o demimondenă, întreținută de cîțiva bărbați bogați. Fusese aleasă în 1926 Miss România (*Dimineața*, octombrie 1926) și era considerată la mijlocul anilor '30 una dintre cele mai frumoase femei din București. Încearcă vreme de trei ani o carieră de actriță la Berlin, fără succes. În 1929–1930 joacă la teatrul Regina Maria, în două piese, roluri secundare. De Crăciun, în 1935, este găsită în apartamentul ei din bd. Brătianu nr. 34 otrăvită cu cianură. Gheorghe Cristescu face plîngere la poliție, acuzîndu-l de crimă pe inginerul Liviu Ciulei. Ciulei, francmason, antreprenor bogat, cu care de altfel Cristescu întreținuse foarte bune relații, era amantul Titei Cristescu de mai mulți ani. După dorința tatălui ei, Tita Cristescu este înmormîntată la Bellu, fără slujbă religioasă. La mormînt, o fanfară intonează Internaționala. Cristescu ține pe timpul intonării pumnul ridicat, salutul proletar din epocă. Același gest îl va face și în 1960, cînd va asista la incinerarea Anei Pauker. Și pentru fiica lui, Tita, dorise incinerarea, dar soția lui s-a opus. Tita Cristescu era membră a minusculului Partid Socialist Unitar, unde conducea secția de femei. În timpul procesului iese la iveală postura ambiguă a lui Gh. Cristescu. Și el, și ginerele său, avocatul Ionescu Gregorian, soțul celeilalte fiice, abuzau de inginerul Ciulei, care le vărsa, la cerere, diferite sume de bani. Fiica sa își ajuta de asemenea familia din cadourile generoase pe care le primea. A lăsat la moartea ei prematură – avea 28 de ani – o avere evaluată între 3 și 5 milioane de lei, sumă foarte mare, blănuri, bijuterii. Tatăl închidea ochii și nu se interesa de proveniența banilor. O cunoștea de altfel. Cristescu însuși avea o situație materială confortabilă. Avea cîteva afaceri, în principal un restaurant pe bd. Carol, frecventat de lume bună, dar mai ales de simpatizanți de stînga, avocați, jurnaliști, militanți socialiști. Și inginerul Ciulei venea des aici. Bineînțeles, nici Siguranța nu lipsea, mereu avidă de informații de la sursă. Pamfil Șeicaru, într-un editorial în *Curentul* (13 ianuarie 1936), scria: „Un om muncitor, un negustor sprinten la socoteli, plin de inițiativă și harnic în întreprinderi, Gheorghe Cristescu știa să nu confunde slăbiciunile lui ideologice cu realitățile strict economice. Avea un atelier de plăpumărie și-l conducea cu multă pricepere, și nu avea nici un viciu; mai rar om așezat, cu un simț al onoarei de familist ca Ghiță Cristescu. Îl știam în mișcarea socialistă om de dîrză credință, și chiar dacă nu prea era deprins cu dialectica marxistă [...] punea în schimb un elan naiv, o pasiune care-i cucerea pe cei simpli. În vremea ocupației germane a avut o atitudine curajoasă și nu se sfia să facă la răstimpuri și ore de închisoare pentru neastîmpărul credinței lui socialiste. În decembrie 1918, după încercarea de insurecție comunistă, Ghiță Cristescu s-a resemnat să îndure toată violența represiunii... Se considera un insurect împotriva ordinii burgheze, dar Ghiță

Cristescu era în felul lui de a trăi un pașnic burghez. [...] Era un negustor cu slăbiciuni pentru frazeologia revoluționară. [...] Să fii revoltat împotriva ordinei capitaliste, să visezi dărîmarea unei rînduieli sociale și să nu te izbească situația propriei tale copile! [...] Nu am înțeles cu ce a rimat «Internaționala», acest imn al revoltei proletare, cîntat la înmormîntarea unei fete frumoase care a beneficiat din plin de tot ce poate da rînduiala capitalistă: lux, răsfăț, lipsa de muncă, zeitate la templul iubirii? «Internaționala», cîntecul revoluționar, evocă patetic o întreagă eroică a febrei socialiste și chiar un adversar se simte obligat să respecte vibrația acestei emotivități insurecte: dar ce poate avea comun socialismul cu o dramă de iubire capitalistă? [...] De ce acest spectacol de publicitate? [...] Nu știu dacă în această întîmplare nu se amestecă și un macabru cabotinism?" *Universul* din 11 ianuarie 1936 nota printre ipotezele luate în calcul de anchetatori: „Tita Cristescu, femeie frumoasă și cu relații în lumea bună, putea fi atrasă în vreo organizație de spionaj." Ziarul nota că femeia cheltuia prea mult și avea mereu nevoie de noi sume, că era comunistă, încadrată în Partidul Socialist Unitar, partid socialist, radical de stînga, care putea trece drept comunist datorită liderilor săi, Gh. Cristescu, C-tin Popovici, vechi militanți bolșevici. „Tita putea fi, datorită ideilor sale politice, în slujba vreunei organizații de spionaj, care la un moment dat își suprimă agenții deveniți periculoși pentru existența întregii organizații." Siguranța, prin inspectorul ei șef care se ocupa de rețelele de comuniști, Vintilă Ionescu, face propria ei anchetă. Documentele din arhive nu ne spun azi care a fost rezultatul acestor cercetări.

Afacerea a stîrnit un uriaș interes în epocă. Presa s-a ocupat vreme de un an de detaliile crimei și de proces. Gh. Cristescu se constituie parte civilă, acuzîndu-l pe inginerul Ciulei de uciderea fiicei sale, cerînd despăgubiri de multe milioane de lei. După un proces lung, urmărit pe larg de presă, tribunalul îl achită pe Liviu Ciulei. Despre apariția lui Cristescu, Constantin Argetoianu scrie: „În mai 1921 s-a sfîrșit și rolul lui, și lumea n-a mai vorbit de dînsul pînă la uciderea frumoasei sale fete, Tita, și la procesul lui Ciulei – proces în care a făcut tristă figură de tată-pește."* Ultimele știri despre afacere apar în presă după terminarea procesului, în octombrie 1936. Ele se referă la diferendul dintre Gheorghe Cristescu și fratele său, Dumitru, pentru locul de veci de la cimitirul Bellu, unde fusese îngropată Tita Cristescu. Prilej pentru un nou proces, care i-a dat cîștig de cauză militantului comunist.

După război, Gh. Cristescu a fost închis la Canal în 1949. În 1956, la cimitirul Bellu, la înmormîntarea lui C. Titel Petrescu, agenții Securității notează „[...] cu această ocazie Gheorghe Cristescu-Plăpumaru a intenționat

* Constantin Argetoianu, *Memorii*, vol. VI, Editura Machiavelli, p. 170.

să țină un discurs, însă în momentul cînd și-a făcut apariția, a fost întîmpinat de către familie [și] rugat să renunțe pentru că se întîmplă ceva. Cu toate astea, Cristescu Gheorghe, în momentul cînd corpul lui C.T. Petrescu era lăsat în cavou, a spus «Te-ai stins flacără mare, noi nu te vom uita».“* Era o recunoaștere a eșecului său și a dreptății unui adversar, democrat, oponent ferm al tacticilor clandestine și adeziunii bolșevice timpurii a lui Cristescu. Își mai face apariția în iunie 1960, la incinerarea Anei Pauker. A fost singurul vechi militant comunist prezent. Recuperat de Ceaușescu în anii '60, ține un discurs la Congresul PCR din 1969. A murit în 1973 și a fost îngropat în Panteonul comunist din Parcul Libertății. După 1990, rămășițele sale ajung în cavoul familiei de la cimitirul Bellu.

* *Cartea albă a Securității*, vol. 2, editată de SRI, București, 1994, p. 590.

CA ŞOBOLANII PRIN SUBTERANE

Intraţi sub pămînt, luptaţi din întuneric, căci numai astfel vă veţi mări şi veţi acumula forţa ce vă lipseşte. Noi, tovarăşi, vom sta atenţi la pîndă, urmărindu-ne duşmanul pas cu pas, căutînd momentul oportun de a da ultima lovitură lacomei burghezii semănătoare de mizerii şi suferinţe. Fiţi şi creaţi comunişti fanatici! Trăiască revoluţia proletară rusă! Trăiască avangarda proletariatului conştient român!

COMITETUL LOCAL AL GRUPELOR COMUNISTE ROMÂNE

Unul din clişeele legate de „istoria PCdR" este acela că a apărut ca un partid legal în mai 1921. Că o vreme a activat normal, deschis, dar că în 1924 a fost obligat să „intre în ilegalitate". Aşadar, activitatea sa clandestină ar fi apărut după 19 decembrie 1924, dată la care era interzis prin legea Mîrzescu „pentru reprimarea unor infracţiuni contra liniştii publice". Este un clişeu, un fals istoric. Grupurile bolşevice au apărut în România ca reţele clandestine, de la început, la Bucureşti, sub ocupaţia Puterilor Centrale, în vara anului 1918. Au luat fiinţă prin decizia cîtorva lideri ai Partidului Socialist, Alecu Constantinescu, Gheorghe Cristescu, Ilie Moscovici, Heinrich Sternberg, Constantin Popovici. În plus, în România, începuseră să se formeze spontan, sub impactul loviturii lui Troţki şi Lenin de la Petrograd, grupuri probolşevice. După prăbuşirea Puterilor Centrale, la sfîrşitul anului 1918, au continuat să existe şi să se dezvolte. Ele încep să aibă legături directe cu Rusia, cu cele cîteva comitete bolşevice româneşti apărute la Moscova, Odessa, Petrograd, Harkov, dar şi cu organizaţii bolşevice ruseşti. Bolşevicii români îi imitau pe cei ruşi, animaţi de succesul loviturii lor. Ideea de a o repeta la Iaşi şi Bucureşti, în Basarabia sau Transilvania, era foarte răspîndită printre ei, o tentaţie chiar. Drumul spre putere părea scurt, trebuia doar să înarmezi cîteva sute de oameni, să iei cu asalt sediile guvernului. Cum existau pretutindeni soldaţi şi muncitori nemulţumiţi, uşor de incitat la anarhie şi violenţă, realizarea acestui scenariu părea la îndemînă. Experienţa „clandestinităţii" de pînă în 1917 a oamenilor lui Lenin intra în această formulă de succes politic. Grupurile clandestine nu apar numai spontan, ca efect al simpatiei pentru prăbuşirea ţarismului şi al demagogiei egalitariste. Formarea de reţele clandestine este cerută de la Moscova. Apelurile lui Lenin, Troţki, Kamenev, Zinoviev mergeau în această direcţie. Tulburările, haosul provocate de asemenea reţele nu puteau fi decît de folos puciştilor bolşevici. Unii

au acceptat să „facă revoluţie", să comploteze contra regimului constituţional. Alţii s-au opus. Unii nu au acceptat ţelurile unei asemenea guvernări, alţii nu au agreat tacticile violente, insurecţionale. „Revoluţionarii de profesie", conform lui Lenin, erau singurii apţi să pregătească şi să conducă răsturnarea regimurilor burgheze. De aici neîncrederea lor în cei care acţionau legal, la suprafaţă. Lenin miza pe cei care acţionau în secret. Clandestinitatea era obligatorie pentru orice partid revoluţionar. În *Ce-i de făcut?*, broşura în care Lenin discută despre un partid capabil să preia puterea în Rusia, scria: „Această organizaţie trebuie în mod necesar să fie nu prea largă şi cît mai conspirativă cu putinţă."* El cerea „concentrarea tuturor funcţiunilor conspirative în mîinile unui număr restrîns de revoluţionari de profesie."** Şi: „Conspiraţia este o condiţie atît de necesară în gradul cel mai înalt pentru o astfel de organizaţie, încît toate celelalte condiţii (numărul membrilor, selecţionarea lor, funcţiile lor etc.) trebuie să fie coordonate cu cea a conspiraţiei."*** Ce este un „revoluţionar de profesie"? El nu face politică ocazional, prin cluburi şi redacţii, ci îşi dedică tot timpul pregătirii revoluţiei. El a „dobîndit o pregătire profesională în arta luptei împotriva poliţiei politice". Aceste grupuri, Lenin le vede strict ierarhizate, de mici dimensiuni, nişte secte. Disciplina e de fier, oricine o încalcă este „în mod obiectiv" cineva care dăunează mişcării, deci un „trădător al cauzei". Consecinţa: este eliminat, fie politic, fie, cînd e cazul, şi fizic. Lenin mai scrie că în regimurile absolutiste acest tip de partid este singurul capabil să „conducă lupta proletariatului" şi să preia puterea. După 1917, Lenin a considerat Rusia bolşevică singurul regim politic democratic, iar celelalte regimuri din Europa, dictaturi, regimuri absolutiste. Ca efect, el a cerut şi impus ca metodele bolşevice să fie aplicate pretutindeni. Lenin, alături de Troţki, Zinoviev, Racovski, Buharin, Stalin, Sverdlov, Kamenev, le vor impune în 1918–1919 direct, apoi, din martie 1919, prin Komintern.

Un asemenea partid nu era propriu-zis un partid, orientat spre societate, ci un grup complotist, pucist, care acţiona pentru cîştigarea puterii cu orice mijloace. Mare parte dintre liderii şi militanţii români au refuzat să constituie reţele clandestine. Ei au cerut să se acţioneze exclusiv cu mijloacele politice obişnuite. Iată un asemenea punct de vedere. „În Rusia ţaristă n-a existat niciodată dreptul de a scrie şi de a vorbi, şi de a te organiza, şi de aceea toţi oamenii de bine care voiau să facă ceva pentru clasele muncitoare erau siliţi să ducă o viaţă clandestină, să trăiască sub nume fals, cu

* V.I. Lenin, *Opere alese*, ed. a 2-a, Editura pentru Literatură Politică, 1954, p. 220.
** *Ibid.*, p. 229.
*** *Ibid.*, p. 237.

pașapoarte false, să umble din loc în loc ca să scape de supravegherea poliției. Mișcarea revoluționară rusă, din cauza împrejurărilor speciale în care s-a dezvoltat, nici nu a cunoscut activitatea publică cu care sunt învățate mișcărilor muncitorești din Europa. Lipsa aceasta de activitate publică a fost un rău enorm pentru dezvoltarea revoluției ruse. După cum o recunoaște însuși Lenin, mai toți revoluționarii, ducînd o viață clandestină și ocupîndu-se numai de grupuri mici, nu cunosc nici spiritul maselor, nici viața de stat cu tot mecanismul lui, nu sunt buni pentru nici o activitate publică. Și tot din cauza vieții clandestine, necunoscîndu-se între dînșii membrii partidului și nici chiar conducătorii, au putut în primele momente ale revoluției să ajungă la funcții importante... tot felul de aventurieri, oameni care au un trecut compromis și complet necinstiți. Cu toate că Lenin recunoaște aceste lipsuri ale activității clandestine, el impune astăzi [1920, *n.n.*] această activitate partidelor muncitorești din Europa. Punctul 3 din condiții [pentru a fi admis în Internaționala a III-a Comunistă, *n.n.*] impune tuturor partidelor și în toate împrejurările acțiunea clandestină. În Europa a existat în toate vremurile o viață publică de partid. Toți conducătorii, de la cei mai mari pînă la cei mai mititei, toți oratorii, teoreticienii și ziariștii sunt cunoscuți de toată lumea, inclusiv de poliția burgheză. Cum își închipuie Lenin că la un moment dat toți aceștia pot face ca să nu mai fie cunoscuți de nimeni și să ducă viața clandestină pe care au putut s-o ducă în imensitatea Rusiei necunoscuții revoluționari ruși? Cum își închipuie Lenin că în statutul unui partid poate să figureze obligativitatea acțiunii clandestine, că pe lîngă comitetele publice pot să existe și comitete clandestine oficiale? [...] Dacă partidul oficial nu recunoaște însă în public activitatea clandestină – ceea ce e contra condițiilor și incompatibil cu afilierea [la Internaționala a III-a Comunistă, *n.n.*], această activitate nu are nici o valoare. Un manifest anonim poate fi făcut de un comunist veritabil, dar poate fi făcut și de un agent de poliție. [...] Cînd ai ziare și întruniri, cînd poți să strîngi sute de mii de muncitori [...], manifestul clandestin [...] nu mai are nici o valoare educativă, și constituie cel mult o sfidare și o provocare. [...] Acest lucru nu l-au înțeles însă alții; ei și-au făcut din activitatea clandestină unii un ideal, alții o meserie. Incapabil să facă activitate publică, din cauza inculturii sau a nedeprinderilor de a munci, urmăriți de poliție, sau condamnați în lipsă, clandestinii s-au declarat din proprie inițiativă conducători de mișcare, au atras în jurul lor cîteva elemente naive și au pornit la revoluționarea spiritelor. [...] Din nenorocire, acești clandestini au avut încurajarea Internaționalei a III-a. [...] Dar mișcarea aceasta clandestină este și profund imorală. Ca să ocupi cel mai mic rol într-o organizație sindicală sau într-o secție de partid trebuie să fii ales de o adunare generală, toată viața și toată activitatea ta sunt controlate și urmărite de

membrii care te-au ales şi de organele superioare care te conduc. În activitatea clandestină, orice tinerel, orice analfabet, orice aventurier se consideră singur şef de mişcare, dictează mişcării publice şi maselor, angajează mişcarea în acţiuni şi lupte fără ca nimeni să-l cunoască, fără ca nimeni să îl controleze. [...] Acţiunea clandestină este un pericol pentru o mişcare de masă. [...] Căci clandestinul este totdeauna ultrarevoluţionar, fugind dintr-un loc într-altul, cu frica în sîn, văzîndu-se urmărit de poliţie pînă şi în somn, el nu mai poate avea sîngele rece şi nu mai poate pricepe realitatea, el visează, doreşte revoluţie cît mai grabnică, care să îl scape pe el de poliţie şi să fericească omenirea, şi antrenează masele în mişcări care devin fatale. Şi acţiunea clandestină mai prezintă un pericol, ca anarhişti de felul lui Max Goldstein şi alţii să poată zăpăci capetele naive, sau chiar agenţi provocatori să pună la cale comploturi şi atentate pe care tot ei să le denunţe sau să le descopere. Acţiunea clandestină, aşa cum o impune Internaţionala şi cum o practică împuterniciţii săi, n-o putem primi cu nici un chip", conchide autorul.*

Constantin Popovici, participant la delegaţia română care a semnat afilierea comuniştilor români la Komintern, relatează că după evenimentele de la 13 decembrie 1918, organizate de reţele bolşevice clandestine cu complicitatea unor lideri socialişti, conducerea Partidului Socialist a hotărît să renunţe la activitatea subterană. „Extremişti, ca Alecu Constantinescu, nu au vrut să ţină seama şi au continuat pe ascuns să lucreze mai departe în acţiunea clandestină. [...] Tactica revoluţionară a clandestinităţii se rezuma în manifeste clandestine, sabotaj, provocări, insurecţii în armată, depozitare de arme, atentate etc. [...] Şi toată această acţiune [...] se făcea în numele Internaţionalei Comuniste. Pentru a curma echivocul cu clandestiniştii [...] a fost trimisă delegaţia noastră în Rusia. Atît la Harkov, cu Racovski, şi la Moscova, la Comitetul Internaţionalei [...] am arătat pericolul, imoralitatea şi inutilitatea acţiunii ilegale şi clandestine, cînd mişcarea legală avea libertatea deplină a întrunirilor şi a demonstraţiilor de stradă. [...] Cu toată lupta dusă acolo de mine pentru a apăra mişcarea de dezastrul la care o duceau rapoartele trimise de Al. Constantinescu, Sternberg, Ghiţă Moscu şi mai ales de rapoartele verbale făcute de o parte din membrii delegaţiei, ca Dobrogeanu, Fabian, Rozvany, [...] rapoarte care cereau înlăturarea partidelor şi conducătorilor social-democraţi şi obligativitatea acţiunii clandestine pentru pregătirea revoluţiei, Racovski şi comitetul Internaţionalei Comuniste [...] ne-au acuzat de oportunism şi ne-au făcut laşi, trădători, carierişti pentru că ne opuneam la dezbinarea partidului şi mai ales pentru că ne opuneam acţiunii

* Ilie Moscovici, „Probleme actuale ale mişcării socialiste", în *Adevărul*, 8 februarie 1922.

ilegale."* Și Ilie Moscovici, și Constantin Popovici au aparținut pînă la un punct aripii radicale. Ei au susținut structurile paralele. Amîndoi și-au revizuit însă pozițiile, constatînd ruina mișcării socialiste, a stîngii, în urma dictatului nefast al Kominternului cu privire la obligativitatea clandestinității.

Rețelele clandestine, conform catehismului bolșevic, erau brațul înarmat al revoluției, mici formațiuni (de 3–5 persoane) paramilitare, disciplinate și ierarhizate. Misiunea lor era să organizeze diversiuni, sabotaje, acte de terorism, să culeagă informații despre armată și măsurile de pază, să localizeze clădirile oficiale și liderii. Fațada lor era una de tip politic. Totul era justificat ideologic, pe un format iacobin. Militanții lor, mai ales cînd erau capturați și deferiți justiției pentru terorism, vorbeau insistent despre libertăți politice și de conștiință. Ei se foloseau de drepturile constituționale pentru a distruge democrațiile burgheze. Zorii „lumii noi" erau anunțați de bombe, spionaj, subversiune, atentate și violență. Unei asemenea structuri subterane i-au aparținut Max Goldstein, Saul Ozias, Leon Lichtblau, Al. Bădulescu (Ghiță Moscu), autorii atentatului cu bomba de la Senat. Se înțelege că, avînd asemenea activități, rețelele bolșevice au fost vînate de Siguranță. Cei amestecați erau supravegheați, rețelele lor, infiltrate cu agenți secreți și informatori ai poliției. Granița dintre activitățile politice (propagandă, campanie electorală) și terorism, subversiune, spionaj era foarte vagă printre militanții extremei stîngi. Asemenea rețele sunt foarte costisitoare. Finanțarea lor era asigurată de Moscova, prin Komintern și GRU, serviciul de informații externe. Cele două instituții ale revoluției mondiale colaborau strîns pentru organizarea și extinderea acestor rețele. Exportul de revoluție a fost în epocă doctrina oficială a Kremlinului, și ea avea în Lenin și Troțki principalii teoreticieni. Bolșevicii români au fost continuu finanțați de la Moscova. Lenin voia să repete modelul propriei sale lovituri: o mînă de militanți bolșevici și fonduri externe (germane). El încuraja existența unui mic partid comunist și își imagina că dacă va furniza fonduri suficiente și cîțiva „experți în revoluție" va reuși în planurile sale. El confiscă tezaurul Romanovilor și îl atribuie în martie 1919 Kominternului pentru ca militanții săi să exporte revoluția la ei acasă. Prada imensă din jefuirea proprietăților aristocrației, burgheziei și bisericilor rusești este folosită pentru finanțarea loviturilor puse la cale în diferite țări.

Tezaurul românesc depus de guvernul român la Moscova în 1917 este și el devalizat. În iulie 1920, o descindere a poliției la sediul Partidului Socialist din strada Sf. Ionică nr. 5 duce la descoperirea a 72 de coli tipărite de Banca Națională, care proveneau din tezaurul aflat la Moscova, aduse în țară în secret. Rostul lor era să finanțeze activitățile rețelelor clandestine. Ziarele

* *Lumea nouă*, 17 februarie 1924.

relatează o scenă comic-patetică. „Lui Constantinescu îi sosise astă-iarnă o sumă importantă de bani de la Moscova, care, în loc să îi parvie, s-au dus la Clubul Socialist şi aici dl deputat Moscovici i-a primit de la curierul bolşevic. După mult timp, dl Constantinescu află unde i-a dus banii şi atunci a trimis pe Bujor ca să îi ia de la Moscovici. A fost mare scandal, căci dl Moscovici cheltuise o parte din această sumă de bani pentru nevoile partidului. [...] La refuzul lui Moscovici de a preda banii [...] destinatarului Constantinescu, Bujor a ameninţat cu revolverul pe deputatul socialist şi în urmă a luat banii, pe care i-a predat lui Cristescu."* Distribuţia acestei scene cuprinde capetele de afiş ale mişcării socialiste. Alecu Constantinescu era şeful reţelelor clandestine, un terorist periculos. Mihai Gheorghiu Bujor este surprins aici în scurtul interval dintre sosirea lui clandestină din Rusia şi arestare. Vă rămîne în puşcărie 13 ani. Ilie Moscovici, deputat, era figura numărul unu din partid în acel moment, iar Gh. Cristescu, şi el deputat, este viitorul şef al PCdR. Tîlcul scenei este că banii trimişi de Moscova trebuiau să alimenteze reţeaua clandestină, şi nu partidul socialist oficial. Dar toţi liderii erau la curent cu afacerea.

Fondurile secrete trebuiau să asigure victoria dictaturii proletariatului. Scenariul s-a repetat aiurea. Revoluţionarii de profesie, cei care luau drumul subteranei, erau plătiţi. Clandestinii erau total dependenţi financiar de Moscova. De vreme ce aceste reţele controlau partidul legal, partidul întreg era minat, compromis, incapabil să ducă o luptă politică reală. Orice anihilare de către poliţie a unui grup clandestin ducea la compromiterea partidului în ansamblu. Ceea ce s-a şi întîmplat cu Partidul Socialist, care şi-a pierdut popularitatea în anii 1920–1922. Grupurile clandestine, relativ numeroase pînă în 1920, l-au măcinat din interior. În 1921, „maximaliştii" rup partidul. A fost de fapt o victorie a acestor grupuri extremiste. Şeful lor era Alecu Constantinescu (n. 1872). Din 1908 fusese ales la toate congresele în conducerea Partidului Social-Democrat. Panait Istrati îi face un portret: „Singurul om care înţelegea prietenia la fel ca mine şi pe care îl iubesc şi preţuiesc din adîncul inimii sufletului meu rănit fu Alecu Constantinescu. De meserie tapiţer, trăise vreo cinci ani la Paris, şi graţie sensibilităţii, culturii şi darurilor sale oratorice devenise singurul militant socialist cu înrîurire asupra mea. [...] Alecu era tipul revoluţionarului. [...] El îmbina revolta cu duioşia prieteniei. [...] Alecu făcea puntea de legătură între mine şi partid. [...] Alecu a devenit cel mai bun prieten al meu." Iată şi o mărturisire pe care i-o face lui Istrati: „Cînd eram tînăr, am păcătuit ca şi tine. Am crezut în prietenie, în artă, în femeia credincioasă, şi la urmă mi-am pus toate speranţele

* *Îndreptarea*, 14 iulie 1920.

în copilul meu. Azi toate sunt un cimitir [...] Femeia m-a înșelat și mi-am ucis-o. Cît despre copil, idolul meu, ei bine!, în ciuda educației alese, a devenit cea din urmă haimana, fiindcă a moștenit sufletul maică-sii. Atunci m-am aruncat în mișcarea socialistă internațională. Am stat la Berlin, la Londra și mai mult la Paris. [...] Pentru omul conștient nu există decît o singură cale de a rezista vieții pustiitoare: să-și facă datoria și să nu aștepte nimic de la oameni."* Portretul e generos, dar fals, multe date istorice contrazic acest portret. Alecu Constantinescu conduce din 1918 rețeaua clandestină bolșevică din România. A fost adept al metodelor teroriste, al violenței politice și al insurecției. Organizează repetate subversiuni împotriva regimului de la București. Primește din Rusia fonduri, în bijuterii și bani, tipărituri pentru propagandă, explozibili și arme. Dosarele poliției relevă strînsele sale legături cu Racovski mai ales, dar și cu alți lideri bolșevici. A fost conducătorul încercării de forță din 13 decembrie 1918, soldat cu 102 morți. În martie 1919, în procesul intentat instigatorilor, este condamnat la moarte în contumacie de Curtea Marțială a Corpului 11 Armată. Este descoperit un an mai tîrziu, în iulie 1920, la București și arestat împreună cu nucleul său de agitatori. Lovitura dată de Siguranță rețelelor clandestine este dură, ele sunt în bună parte dezorganizate. Legăturile, curierii, agitatorii sunt capturați. Alături de o tipografie, arme, bani. Alecu Constantinescu reușește să evadeze la 2 decembrie 1920 din închisoarea Jilava împreună cu un grup de comuniști. Se refugiază în Rusia. În anii '20–'30 operează în Occident, mai ales în Franța, ca agent Komintern important. În 1935, se întoarce clandestin în România. Trăiește ascuns pînă în 1937, cînd este arestat. Amnistiat, este din nou închis, în 1940, în lagărul de la Caracal și Tîrgu Jiu. Moare în 1949.

Odată cu arestarea lui Alecu Constantinescu în 1920, se încheie o etapă în istoria clandestinismului. Un alt moment este arestarea, la 12 mai 1921, a delegaților care au votat la Congresul de constituire al PCdR afilierea necondiționată la Komintern. Miezul dur al mișcării clandestine era anihilat pentru o vreme. „La începutul anului 1922, organizațiile ilegale nu existau [...] în Vechiul Regat și curînd s-au destrămat ultimele resturi ale organizațiilor politice din Basarabia. Lipsa de bani ne paraliza. [...] În domeniul mișcării ilegale, ne-am întors de la zero [...] și a trebuit să luăm totul de la început. Nu mai puteam să ne gîndim la o nouă organizație serioasă înainte ca aparatul legal să fie cel puțin întărit și, în principiu, înainte de a găsi banii necesari scopurilor organizației ilegale."**

---

* Panait Istrati, *op.cit.*, pp. 214–216.

** „Raport al Comitetului Provizoriu al PCdR către Comitetul Executiv Komintern, 1922", în *Copilăria Comunismului românesc în Arhiva Kominternului*, Arhivele Naționale ale României, București, 2001, p. 91.

Nu era aici numai consecinţa loviturilor date de Siguranţă. Valul revoluţionar – după eşecul Armatei Roşii la Varşovia, din august 1920 – se stinge. Efectele războiului au fost treptat resorbite în toată Europa. Iluzia lui Lenin şi Troţki că o revoluţie proletară va izbucni în afara Rusiei în termen scurt rămîne... o iluzie. Întorşi acasă, foştii soldaţi, foştii prizonieri, demobilizaţii se inserează în viaţa civilă. Masa de manevră de care se foloseau bolşevicii – soldaţii, prizonierii – se diminuează radical. Dezertorii, elementele care alimentau adesea aceste reţele, sunt capturaţi, judecaţi şi adesea amnistiaţi. În contrasens cu aceste schimbări, la al doilea congres al Kominternului, din 1920, una din cele 21 de condiţii, formulată chiar de Lenin, specifică: „Lupta de clasă intră în faza războiului civil. În astfel de împrejurări, comuniştii nu pot avea încredere în legalitatea burgheză. Ei sunt obligaţi să creeze pretutindeni, în paralel, un aparat ilegal de organizare, care în momentul hotărîtor va ajuta partidul să îşi îndeplinească datoria faţă de revoluţie." Deşi trăise 17 ani în Occident, Lenin înţelegea puţin şi prost Europa. El voia să controleze strict partidele comuniste care apăreau şi se folosea de tehnica lui obişnuită: sciziunea. Grupurile care îşi spuneau comuniste trebuiau să se separe complet de vechea mişcare social-democrată (pe care Lenin o detesta) şi să adopte o „linie revoluţionară". Asta însemna folosirea violenţei pentru răsturnarea „putredelor regimuri burgheze". Operaţia trebuia făcută strict sub controlul său, al lui Lenin, şi al oamenilor lui. Cu asemenea scopuri, aceste grupuri au intrat în conflict cu instituţiile democratice şi mai ales cu instrumentele lor de autoapărare, poliţia, justiţia, armata etc. De unde nevoia lui Lenin de a le împinge în subterane, de a acţiona clandestin prin comploturi, prin terorism. Revoluţionarii de profesie acţionau în secret, controlaţi de Komintern. Pentru a susţine asemenea reţele, cu un personal de mii de oameni numai în Europa, Lenin, Troţki, Zinoviev au alocat sume uriaşe. Incapabili să se susţină singuri, teroriştii erau finanţaţi din exterior. Ei s-au transformat astfel în simpli „agenţi ai unei puteri străine", Rusia, şi nu mai aveau nimic în comun cu politica şi ideile politice, ci cu subversiunea.

În România, lucrurile s-au petrecut identic. „La arestările de atunci [1921, *n.n.*] a ieşit la iveală, mai întîi, că toate aşa-numitele grupuri ilegale «de partid» fuseseră pregătite pentru terorism şi, în al doilea rînd, că se aflau în legătură cu organizaţiile ilegale basarabene, în care activitatea de partid, cea diversionistă şi cea de spionaj în favoarea Ucrainei Sovietice se desfăşurau laolaltă. [...] Pentru orice copil era evident că în toate aceste organizaţii teroriste mişună o puzderie de agenţi provocatori."* Toţi protagoniştii scenariului sunt prezenţi aici. Întîi o lume subterană, cu o populaţie puţin

* *Lichidarea lui Marcel Pauker. O anchetă stalinistă, 1937–1938*, *op. cit.*, pp. 140–141.

numeroasă, în ciuda tentativelor repetate ale Kominternului de a-i da amploare. Locatarii acestei lumi amintesc de *Demonii* lui Dostoievski. Idioți politici, frustrați, utopiști, naivi și idealiști. Dar mai ales persoane stipendiate de Moscova, cadre salarizate de Komintern și GRU. Pentru cei mai mulți dintre agitatorii acestor secte, revoluția era o afacere. În loc să lucreze într-o uzină sau într-o redacție, într-o școală sau într-un birou de avocați, unii preferau să se transforme în „revoluționari de profesie". Se integrau în diferite grupuri clandestine pentru că în zonă se consumau diferite fonduri. Pentru alții nu era o afacere, ci o aventură: călătorii, viață periculoasă. Kominternul asigura refugiu politic în Europa, atunci cînd Siguranța amenința cu arestarea. Era un mod de viață. Case conspirative, parole, pseudonime, pașapoarte false, secret. Iată un scurt comentariu la arestarea lui Al. Dobrogeanu-Gherea, în ianuarie 1929, la numai cîteva zile de cînd se întorsese din Rusia, semn că Siguranța era perfect informată. Gherea a fost surprins la Poșta Centrală, deghizat și cu acte false, avînd la el scrisori cifrate etc. Suntem în plină dramă de mistere cu aspecte comice. „Acești ultimi supraviețuitori ai conspirațiilor, mai mult romantice decît primejdioase, nu mai pot crea din neant o mișcare comunistă. Proletarii și-au îndepărtat ochii spre alt paradis decît cel roșu de peste Nistru. Este o diferență de temperatură între climatul din anii 1919–1923, cînd asemenea năzăreli mai puteau atîța spiritele și starea sufletească a proletariatului actual. [...] Agitatorii cu barbă postișă sau fără, cu ochelari sau fără și cu pseudonime de misterioase drame conspiratoare operează într-un cerc restrîns, și joacă mai ales pentru ei comedia conspirației. Flutură un steag roșu... pe baricade de unde au dezertat combatanții. Evident că Rusia sovietică, în prozelitismul său, are nevoie de martiri comuniști în România, de cadavre și grevișți ai foamei. Unii se oferă din interes – alții din romantism revoluționar. Amîndouă categoriile rămîn inofensive însă, căci agitatorii se localizează într-un cerc restrîns. Arestarea lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea și eventuala arestare a celorlalți comuniști, Pauker, Fabian & Comp., nu trebuie să depășească importanța unui act polițienesc. Guvernul n-are nici un interes să confecționeze martiri cauzei comuniste. E un simplu fapt divers și nimic mai mult."*

Viața în aceste societăți secrete era extrem de dificilă. Cei din subterană nu au identitate, se ascund tot timpul, regulile clandestinității sunt stricte. Erau de fapt secte politice măcinate de conflicte fără sfîrșit, de delațiuni și provocări, de suspiciuni, de trădări continue. „Am cunoscut cîțiva revoluționari profesioniști... sunt mai fugaci decît vîntul, mai imprecișI decît coca,

* *Curentul*, 28 ianuarie 1929.

mai neaşteptaţi decît hazardul şi mai stupizi decît pietrele. Seamănă cu habotnicii... cu dogmaticii. Au dogme, intransigenţe pe fleacuri şi stele polare pe care noi laicii şi spiritele libere nu le vedem pe cer... Aceşti profesionişti sunt nişte dogmatici letargici şi nişte fanatici dezagreabili. Au cap, dar nu gîndesc cu capul lor, ci al altora... Au suflete, dar pot deveni asasini oricît ar fi de delicaţi şi candizi."* Belu Zilber, un obişnuit al clandestinităţii, descrie astfel viaţa din subterane şi iniţierea pentru catacombe: „Primul pas putea fi, de pildă, un mic serviciu făcut unui prieten, cum ar fi o locuinţă pentru o întîlnire cu cineva necunoscut gazdei, ceva bani pentru ajutorarea unor oameni închişi pe nedrept, transmiterea unui pachetel dintr-un oraş în altul, eventual adăpostirea unui nevinovat căutat de poliţie. [...] Acestea şi altele similare, însă cerute în şoaptă, sub pecetea secretului, dădeau micului meşteşugar, casnicei bovarizate, tînărului sătul de şcoală şi visător de aventuri, micului funcţionar sentimentul că li se deschide o poartă spre o mare şi invizibilă putere care le arăta încredere lor, pe care nimeni nu-i luase în seamă. Deveneau importanţi în faţa propriei lor conştiinţe, începeau să capete un statut eroic. Ieşeau din pielea unor dezmoşteniţi ai soartei ca să intre în aceea a unui personaj important deţinător de mari secrete... După acest început, urma un număr din *Scînteia* ilegală, citit în şoaptă şi comentat de trimisul puterii nevăzute, apoi... povestirea unor acţiuni eroice, pline de sacrificii, măreţia planului cincinal şi magnifice victorii. Pe măsură ce cel prelucrat se separa de cei din jurul său prin secretele deţinute şi conştiinţa importanţei sale, alte sarcini se succedau, pînă la epuizarea ultimei clipe libere. Copleşit de însemnătatea noii sale personalităţi fără obişnuinţa gîndirii proprii şi fără altă lectură, tezele partidului, administrate sub vălul conspirativităţii, deveneau o comoară de adevăruri, încredinţată nu numai unui om serios, dar unui erou pe care-l putea admira chiar în propria oglindă. Ultimele adevăruri erau cele revelate în Istoria Partidului (curs scurt), bătută la maşină pe foi îngălbenite, trecute din mînă în mînă. Prin memorare controlată, frazele se lipeau de creier, deveneau parte din celulele omului nou, care poseda astfel nu numai un statut eroic, dar şi cheile universului. Nici unuia nu-i putea trece prin minte că ar exista şi alţi învăţători afară de Stalin şi partid. [...] Cu logică de fier i se demonstra candidatului că adînca ilegalitate în care se afla partidul, înconjurat de duşmani care voiau să-l distrugă, îl obliga (pe acesta) să cunoască tot ce a făcut şi gîndit fiece nou locatar, fiece nou membru de partid. În primul rînd, faptele deosebit de grave, penibile, care nu se mărturisesc nici familiei, nici iubitei (asasinate,

* Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, Editura Albatros, 2000, p. 338.

violuri, fraude, falsuri, vicii ascunse, furturi, intimități). Nu numai cele săvîrșite de candidați, dar și cele tăinuite, ale celor din jurul său... Căci altfel partidul nu se putea apăra, iar candidatul trebuia să aibă încredere în partid mai mult decît în el însuși. Unii ezitau sau mințeau. Majoritatea își întorceau sufletul pe dos. Se denunțau pe ei, denunțau familia și pe prieteni în fața unor nume conspirative."* Ce se întîmpla cu cel care intra în subterană? Cum se transforma un asemenea personaj, ce devenea el? „Cu aceasta, el, frustratul, pasionatul de realizarea lui, înceta să mai fie altceva decît un membru al marelui mister. Se dăruia Domnului. Nu mai avea nici familie, nici prieteni. Începea o viață fără milă, fără recunoștință. Intra într-o comunitate care-l putea arunca la gunoi sau arde pe rug. Un denunț sub pretext ideologic, într-o gazetă citită de puțini ilegaliști și mulți polițiști, sau o misiune la Moscova curmau orice veleitate. Noua personalitate a celui devenit membru de partid se consolida repede prin acțiuni al căror sens îl avea doar invizibila și necunoscuta conducere de partid... Politic, toate aceste manifestări nu aveau, în genere, ca efect decît arestări. Dar arestările constituiau motivul pentru o altă activitate de masă. Ajutorarea celor închiși, activitate fără alte efecte decît noi arestări și deci motiv pentru altă activitate... Cel care în viața lui nu avusese o profesiune începea să capete una [de revoluționar de profesie, *n.n.*], iar cel ce avusese o profesiune o uita pe a lui și se califica la locul de muncă. Cunoștea un număr de rețete ideologice, regulile conspirativității, știa cum se organizează o celulă, cum se controlează activitatea altora, cum se primesc și cum se dau ordine, cum se lichidează un concurent sau un opozant, comportarea față de superiori și inferiori, ce trebuie să vorbească și ce nu. Avea oameni în subordine, dispunea de viața altora. Astfel, devenea un profesionist al puterii și se degrada pe măsură ce o exercita. Chiar dacă înainte de a intra în partid fusese unul dintre aceia în care clocotea revolta împotriva nedreptății și mizeriei, poate și dragostea de oameni, profesiunea de activist îi atrofia, cu vremea, simțul moral, semenii deveneau obiecte. Se schimba ceva fundamental în calitatea lor umană. Sufletul li se acoperea cu un strat gros de insensibilitate față de oameni, idei, sentimente. Deveneau sumbri, tăcuți, fără scrupule, necruțători. Rîsul devenea un surîs ipocrit, umorul sarcasm, critica batjocură. Călugări dominicani, pregătiți să trimită în cer popoare ca să le salveze sufletul, gata uneori să fie ei înșiși eroi pentru această izbăvire. Aceștia erau revoluționarii de profesie. [...] Aceștia erau oamenii educați să construiască o lume de oameni fericiți. Lipsiți de interes pentru abstracții și frumos. Răi

* Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu*, *ed. cit.*, pp. 26–27.

din născare şi înrăiţi de viaţă, voluntari, fără profesiune, apţi numai de stereotipii mintale, indiferent de originea lor socială, toţi se simţeau frustraţi într-o societate deschisă. Partidul da vieţii lor un sens şi certitudini întocmai ca biserica pe vremuri. Un mic bagaj de reţete ideologice, datoria de a urî, de a denunţa, de a controla minţile şi sufletele, le da conştiinţa de a reuşi în viaţă, de a avea putere, de a fi ce ar fi dorit să fie: purtători de idei şi sentimente nobile, oameni importanţi. Ca în vremurile biblice, nu toţi cei chemaţi erau şi aleşi. Puterea îşi are legile ei de fier. Unii îşi pierdeau răbdarea, alţii erau prea orgolioşi, mulţi ajungeau la munca de jos fiindcă alţii urcau. Se întîmpla să existe şi dintre aceia care nu suportau absurdul şi prostia. Au dispărut. Au rămas dezmoşteniţii spiritului, obsedaţii de putere. Rasa aceasta de oameni a existat întotdeauna... N-au apărut însă ca o cumplită forţă decît atunci cînd s-a imaginat partidul de tip nou, care le-a dat cadrul ideologic şi omul care să îl cheme la viaţă. Partidul l-a imaginat Lenin. Stalin l-a chemat la organizare şi disciplină, le-a dat puterea. A devenit şeful lor, iar ei oamenii noi..."* Subterana însemna dezumanizare, alienare, era un laborator de produs hibrizi umani, monştri care aveau să dea măsura lor după preluarea puterii. Obsesia lor.

Ordinele veneau de departe, revoluţionarii de profesie autohtoni se supuneau. Ierarhia, disciplina militară făceau regula. Cel puţin în teorie. Apoi erau nevoile practice. Toate aceste operaţii erau costisitoare. Cererile repetate de bani, deconturile către Komintern sunt documente pe care le întîlnim des în arhive. Moscova întreţine pe propriile costuri aceste reţele. Partidul care se presupunea că exista în jurul acestor reţele e cvasiinexistent. Notele de plată conţin tipărirea de manifeste şi broşuri, plata cadrelor, organizarea de agitaţii. Sunt plătite publicaţii legale, semilegale sau clandestine. Sunt alimentate cu fonduri lovituri teroriste (atentatul de la Senat, „rebeliunea" de la Tatar Bunar, deraieri de trenuri, explozii ale unor poduri sau depozite de armament ale armatei române etc.). Găsim bani din Rusia în greve şi proteste dirijate de lideri sindicali controlaţi de bolşevici, ca şi în procese intentate unor grupuri comuniste. Kominternul, direct sau prin intermediul unor organizaţii proprii – ca MOPR (Ajutorul Roşu Internaţional) –, angajează avocaţi, susţine campanii de presă, plăteşte colectarea de semnături, organizează proteste şi „comitete de sprijin" în ţară şi în străinătate. Un alt aspect: cei care au lucrat pentru Komintern au fost legaţi şi de GRU, serviciul de informaţii externe. Kominternul, încă de la formare, devine principalul centru de recrutare a spionilor, agitatorilor şi teroriştilor, a experţilor în revoluţia proletară şi în tot felul de lovituri: înscenări şi mistificări organizate

* *Ibid.*, pp. 27–28.

peste tot în lume. La Moscova, ei învață în școli speciale, unde sunt instruiți în tehnici puciste, terorism, spionaj, propagandă, diversiuni. Sunt trimiși apoi în țările lor, sau în terțe țări, unde operează în subterană pentru răsturnarea regimurilor democratice. Secretul acestor operații era iluzoriu. La București, Siguranța Generală le supraveghează strict. Listele cu numele agitatorilor, fotografiile și semnalmentele lor se aflau peste tot. În fiecare oraș unde sunt semnalați există un birou special care îi are în vedere. Asemenea grupuri sunt formate din cîte un agent Komintern venit din Rusia. Cum ies la suprafață și-și semnalează prezența, Siguranța face descinderi, sunt arestați suspecții. Se descoperă tipografii, material de propagandă sau/și depozite de arme și muniții. Deseori sunt identificate persoane care fac și spionaj, dincolo de agitație și propagandă. Anchete minuțioase duc la descoperirea complicităților și se constată întinderea rețelei. Suspecții sunt trimiși spre tribunalele militare pentru a fi judecați. Iau apoi drumul închisorilor Ocnele Mari, Aiud, Galați, Doftana, după popasul obligatoriu la Jilava sau Văcărești. Zeci de grupuri clandestine, fie că se ocupau de spionaj, de acte de terorism, de propagandă sau de agitație bolșevică, au fost anihilate în acest fel. Autoritățile sunt bine informate. Și pentru că rețelele comuniste nu sunt foarte numeroase, și pentru că Siguranța a recrutat mulți dintre agitatorii plătiți de Komintern.

Istoria subteranei bolșevice interbelice e plină de povești cu delatori. Nici unul dintre comuniști nu a scăpat de acuzația că a lucrat pentru Siguranță, că a trădat, că și-a vîndut tovarășii. Istoria asasinării lui Ștefan Foriș, șef al PCdR între 1940 și 1944, este una a delațiunii. Gheorghiu-Dej și acoliții lui, Bodnăraș, Maurer, Ranghet, C. Pîrvulescu, Iosif Chișinevschi, Teohari Georgescu, l-au acuzat că era informator al Siguranței. Era acuzația cea mai gravă care se putea aduce cuiva din subterană. Primul cap de acuzare împotriva lui Pătrășcanu și Koffler, în 1954, este că au fost agenți ai Siguranței și spioni în slujba serviciilor de informații britanice. În 1946, PCdR era în drum spre putere, în 1954 deținea deja puterea. Reflexele sale dobîndite în ilegalitate au operat în continuare. Conspirația, secretul erau reflexe puternice. Deși la putere, Gheorghiu-Dej și ceilalți acționau ca și cum s-ar fi aflat în clandestinitate. Nimeni nu putea controla acuzația de colaborare cu Siguranța sau cea de spionaj. Și ele erau folosite frecvent împotriva celor căzuți în dizgrație. Demascarea cuiva aducea după sine excluderea și chiar uciderea. În 1946, în sediul CC al PCdR, în aceeași încăpere unde a fost ucis Foriș, a mai fost ucis și Ion Zelea Pîrgaru, fost membru al secretariatului PCdR, dovedit că a fost informator al Siguranței. Pîrgaru a oferit date despre activitățile Anei Pauker, Șmil Marcovici, Dumităr Ganev, membri ai Secretariatului CC al PCdR, care au dus la arestarea lor în iulie 1935. Alt delator de lungă carieră

a fost Nicu Tudor. Fost participant la greva de la Griviţa din 1933, în anchetă acceptă să dea informaţii Siguranţei. Face carieră în PCdR, unde conduce organizaţia de Bucureşti, şi apoi este membru al Secretariatului. Alt informator a fost Petre Melinte, secretar al organizaţiei PCdR–Bucureşti, Ilfov, care a vîndut în 1941 grupul terorist al PCdR Paneth–dr. Kronhauser, arestaţi, ironie, de un 7 noiembrie. Ştefan Rech, un activist de nivel mediu, livrează Siguranţei persoane şi adrese care duc la arestarea, în aprilie 1941, a trei dintre cei cinci membri ai Secretariatului, Teohari Georgescu, Iosif Chişinevschi şi Gavrilă Birtaş, plus cîţiva membri ai CC al PCdR. Un informator de lungă carieră a fost Sami Margulies. Comunist de primă oră, este implicat în mai multe atentate teroriste, printre care unul cu bombă în gara Ploieşti împotriva regelui Ferdinand. Este amestecat şi în atentatul cu bombă de la Senat. În timpul anchetei, Margulies acceptă să lucreze pentru Siguranţă. Este achitat la proces. Face parte din conducerea PCdR, cunoaşte toţi agitatorii de la vîrful partidului. În anii '20, Margulies este cel mai important informator al Siguranţei din interiorul PCdR. Scrie în presa ilegală comunistă şi în cea legală. După 1926, face parte din conducerea Blocului Muncitoresc Ţărănesc, organizaţia legală a PCdR. Este unul dintre protagoniştii „luptei fracţioniste" de la sfîrşitul anilor '20, cînd agită „grupul de la Otopeni" (cu Timotei Marin, Imre Aladár etc.), independent de cele două facţiuni rivale, Marcel Pauker-Luximin *vs* Vitali Holostenco-Barbu. Margulies informează Siguranţa despre aceste dispute. În 1929 este exclus din PCdR, pedeapsă curentă totuşi în epocă. Tot Margulies dă informaţii despre activităţile de spionaj ale lui Victor Aradi şi Belu Zilber în 1930. Urmează un proces cu pedepse grele. Belu Zilber, judecat pentru spionaj, acceptă şi el în anchetă să fie informator. La recurs este răsplătit cu o sentinţă de achitare. Margulies este arestat în 1948 pentru colaborarea lui cu Siguranţa. Cînd Belu Zilber este arestat, sub aceeaşi acuzaţie, în celulă este plasat Sami Margulies. Avem azi şi memoriile lui Zilber despre acest episod, şi rapoartele informative scrise de Margulies. O întîlnire exemplară pentru ce fusese „mişcarea comunistă în ilegalitate". Ladislau Ady s-a aflat în boxă în procesul grupului celor 19 din 1936, care avea drept cap de afiş pe Ana Pauker. Ady a fost un personaj important al reţelelor UTC, apoi printre comuniştii din închisori. Ajuns ministru adjunct de interne în anii '50, este destituit în 1959. Motivul: s-a descoperit colaborarea sa cu Siguranţa.

Trebuie spus că toţi comuniştii s-au acuzat unii pe alţii de a fi informatori, provocatori plătiţi de Siguranţă. Nu a scăpat nimeni de suspiciune, mediul însuşi o genera. Pătrăşcanu a fost acuzat de Al. Mihăileanu, fost, ca şi el, şef al tineretului socialist în 1921–1924, şi invers, Ovidiu Şandor, ceferist, omul

lui Foriș la Tîrgu Jiu, în lagăr, l-a acuzat pe Pătrășcanu că ar fi omul Siguranței. A depus mărturie ca martor al acuzării în procesul din aprilie 1954 în acest sens. Ion Gheorghe Maurer, în disputa din lagăr, dă dreptate lui Ovidiu Șandor. Foriș, șef al PCdR, este suspectat de agitatorii comuniști. În 1937, Elena Balogh, responsabila pentru regionala Oltenia, se plînge că a fost arestată în urma trădării lui Foriș. Adevărul este ca ea a trădat în anchetă tot ce știa. În 1938 apar alte asemenea acuzații la adresa lui Foriș. Dovada era că fusese arestat și i s-a dat drumul, după ce a fost invitat în biroul lui Moruzov, șeful serviciilor speciale, și i s-a propus o colaborare cu comuniștii împotriva legionarilor, „dușmanul nostru comun". La acea vreme, Foriș lucra la suprafață, circula legal. Moruzov l-a ridicat de pe stradă tocmai pentru a purta acest dialog.

Între comuniști și serviciile speciale, relațiile sunt departe de a fi clare. Pe o baricadă unii, pe alta ceilalți. O zonă de ambiguitate intensă persistă pînă azi. Au existat acorduri, schimburi de informații între PCdR și Eugen Cristescu în anii '40? Mărturiile sunt contradictorii. A avut Foriș un acord cu Eugen Cristescu în iulie 1941, după atacarea URSS, prin care Cristescu se obliga să nu trimită pe front comuniști și să nu-i predea Gestapoului, iar Foriș se obliga, în schimb, să nu întreprindă acțiuni teroriste în spatele frontului? Foriș nu a fost arestat în anii '40, deși de cîteva ori a fost la un pas să intre în cursele întinse de Siguranță. Mulți au văzut în asta proba că era informator, și nu că avea noroc sau pur și simplu respecta strict regulile clandestinității. A fost acuzat că toate arestările din anii 1940–1944 s-au produs ca urmare a trădării lui. Psihoza trădării, a prezenței provocatorilor era extrem de puternică. Existau informatori, o mulțime, rețelele erau înțesate, dar nu a fost adusă nici o probă a trădării lui Foriș, în ciuda cercetărilor minuțioase din anii 1946–1954, ordonate de Gheorghiu-Dej, după ce l-a ucis pentru vina de a fi colaborat cu Siguranța. Nici Gheorghiu-Dej nu a scăpat de suspiciunea că ar fi fost informator. L-au făcut suspect relațiile deosebit de bune cu administrațiile închisorilor pe unde a trecut, la Văcărești, Craiova, Ocnele Mari, Aiud, Galați, Doftana, Caransebeș și în lagărul de la Tîrgu Jiu. A beneficiat mereu de un tratament privilegiat. Una din sursele puterii lui asupra celorlalți deținuți era exact aceasta. Racolarea lui, dacă s-a produs, pare să se fi întîmplat în 1937, la Doftana, cînd Dej este convins că PCdR l-a părăsit. Nu știm dacă vom afla vreodată adevărul în cazul lui. Dosarele lui din arhive au fost distruse chiar de el la începutul anilor '60. Despre Vasile Luca, membru al Biroului Politic și al Secretariatului în anii 1945–1952, au rămas documente. Arestat în decembrie 1924, după interzicerea PCdR, el acceptă să colaboreze cu Siguranța. Ca și celorlalți, i se fixează un salariu. Luca face o carieră importantă în sindicatele controlate de comuniști și în PCdR. Are acces la date

din ce în ce mai importante despre agenţii Moscovei. Este arestat pe termene scurte, pentru a acoperi rolul lui, şi apoi, firește, eliberat. După participarea lui la organizarea grevei de la Grivița, este însă judecat şi condamnat pe termen lung. Recursul nu se soldează cu achitarea, cum se aştepta. Beneficiază mai tîrziu de o reducere a pedepsei. La ieşirea din închisoare, în vara lui 1939, devine membru al Secretariatului PCdR. Ca ripostă la ingratitudinea Siguranţei, care se folosise de serviciile lui şi în închisoare, Luca refuză să mai joace acest dublu rol, motivînd „că e prea bătrîn".

Poveştile cu informatori, trădări, arestări sunt nesfîrşite. Între Siguranţă şi comunişti a existat o relaţie complicată. Oficial, cele două organizaţii se detestă reciproc, luptă una împotriva celeilalte. În realitate, ele se intersectează. Uneori, interesele lor coincid, alteori nu. Siguranţa are nevoie de fonduri, şi pentru asta agită spectrul „pericolului bolşevic", descoperă „complоturi, depozite de arme, mari cantităţi de manifeste comuniste". Starea de asediu instalată după război se prelungeşte şi în anii '20, apoi în anii '30. Era nevoie de argumente pe plan intern şi extern pentru a o menţine. Descoperirea unor reţele clandestine care pun la cale răsturnarea regimului monarhic constituţional era oportună oricînd. Comuniştii au şi ei nevoie de Siguranţă. Mai întîi, pentru că mulţi dintre ei sunt simpli aventurieri, dispuşi să încaseze din orice parte. Ei sunt finanţaţi de Komintern şi e greu de controlat cum se folosesc fondurile. Siguranţa este şi ea dispusă, în schimbul informaţiilor, să plătească. Kominternul aşteaptă mereu rapoarte cu date despre succesele mişcării subterane. O arestare, un comportament eroic în închisoare, o grevă a foamei de pildă, informaţii strecurate în presă asigură o acoperire pentru felul în care erau cheltuite fondurile trimise de Komintern, via Viena, Paris sau Praga. Această complicitate a caracterizat relaţia dintre Siguranţă şi comunişti. Contrar mitului „rezistenţei ilegaliştilor" în anchetele Siguranţei şi al tratamentului brutal la care au fost supuşi de comisari, adevărul este diferit. A existat un joc strîns în care fiecare şi-a urmărit propriile interese. Iată un comentariu: „Între odioasa instituţie a Siguranţei statului şi mişcarea comunistă de la noi din ţară există o întinsă legătura prietenească. [...] Cum altfel putea fi interpretat faptul că, în decursul a 8 ani de teroare a dlui Romulus Voinescu [directorul Siguranţei, *n.n.*], sute de muncitori necunoscuţi au umplut temniţele pentru 10–15 ani, acuzaţi fiind de împărţire de manifeste clandestine, în timp ce conducători comunişti notorii ca Sternberg, Rozvany, Müller, Mihăileanu au stat nesupăraţi de autoritatea represivă? Cum poate fi interpretat procesul de la Cluj [desfăşurat în septembrie–octombrie 1928, cu un număr de 114 acuzaţi, *n.n.*] unde 40 de muncitori simpli au fost condamnaţi, în timp ce conducătorii comunişti au scăpat cu mici amenzi? Cum putea fi interpretată fuga celor zece comunişti în frunte cu Pauker şi Fabian

[la procesul din 1925, e vorba de 16 acuzați judecați în libertate, care în timpul procesului au fugit în străinătate, *n.n.*], cînd se știe că Siguranța te urmărește și cînd te duci la closet, darmite cînd încerci să treci fraudulos granița? Și, în fine, cum poate fi judecată mișcarea comunistă din România, atunci cînd, [...] la descoperirea fiecărui complot mai mult sau mai puțin adevărat, șefii se plimbă liberi pe Calea Victoriei? Cînd afirmam deci că între Siguranța Statului și partidul comunist există o confuzie la statele de plată, adică afirmam că partidul comunist este nu numai în solda Moscovei, dar și în solda Siguranței, știam că nu calomniem, știam că spunem adevărul."* Autorul amintește spusele lui Virgil Madgearu și Alexandru Vaida-Voievod, ambii miniștri. Madgearu afirmase că partidul comunist este o „forță a Siguranței Generale". „Nu l-o fi inventat ea, remarca *Socialistul*, dînd dreptate lui Madgearu și Vaida-Voievod, dar ea l-a stimulat, ea i-a procurat fonduri și oameni care au pus la cale «comploturi»."

PCdR a existat sub forma unor mici grupuri într-un oraș sau altul, cu durată efemeră. Centrele au între ele legături sporadice, repede anihilate de Siguranță. La scurtă vreme după ce se organizează, rețelele sunt descoperite. Liderii mai cunoscuți ai comuniștilor sunt urmăriți de diferite poliții din Europa. Sunt strict supravegheați, lăsați în general în libertate tocmai pentru a culege informații despre rețelele subterane. Acești lideri, Gherea, Ștefanov, Pauker, Pătrășcanu, Fabian, Foriș etc., călătoresc mult pe ruta Moscova, Viena, Berlin, Praga, Sofia, București. Trec clandestin frontierele, se folosesc de nume de împrumut și de acte false. În diferite situații sunt arestați și li se face proces. Sunt reținuți pentru scurtă vreme, eliberați de o amnistie sau după succesive reduceri de pedeapsă. Siguranța distruge pe rînd toate rețelele. Așa face în 1921, 1924, 1928, în 1933, 1936 etc. Toate aceste campanii de arestări duc la dispariția de mai multe ori a PCdR. Kominternul face noi recrutări, trimite alți agenți, și aceștia, în scurt timp anihilați. Lucrurile apoi se reiau. La al VII-lea Congres al Kominternului, din 1935, Boris Ștefanov (care, sub numele Draganov, era de puțină vreme secretar general al PCdR) spune: „În ce privește lupta împotriva provocației și împotriva încălcărilor regulilor de conspirație s-au făcut numai cei dintîi pași. Tovarășii care se fac vinovați de încălcarea regulilor conspirației sunt trași la răspundere și greșelile lor sunt aduse la cunoștința tuturor membrilor partidului. Din nenorocire am fost nevoiți să luăm măsuri severe pentru călcarea regulilor conspirației și împotriva unor membri din conducerea partidului. Nu s-a lichidat încă liberalismul putred față de tovarăși care nu se

* „Siguranța și comuniștii", în *Socialistul*, 16 decembrie 1928.

ţin bine la Siguranţă şi în faţa judecăţii şi care subapreciază însemnătatea conspiraţiei."*

Prin subterane, în labirinturile imunde, întunecoase, în reţelele clandestine, înfricoşate de pînda poliţiei, se visează totuşi lumina zilei. Se văd mari revoluţii, se aud explozii, se ridică baricade imaginare, se desfăşoară steaguri roşii în vînt, detaşamente muncitoreşti înarmate iau cu asalt palatele burgheziei şi monarhilor, mulţimile cîntă... Pentru a rezista în subterană, asemenea viziuni sunt strict necesare. Din cînd în cînd, pentru a-şi trezi agenţii din letargie, Kominternul dă alarma şi anunţă că ceasul marii lupte a sosit. La cîţiva ani o dată, criza capitalismului e la punctul terminus, şi e suficient să scoţi oamenii în stradă ca lumea veche să se prăbuşească. Kominternul susţine aceste iluzii, menţine o stare de agitaţie, ordonă mobilizări. Impresia este că proletarii, ca şi în Rusia, sunt foarte aproape de putere, că democraţia este în extincţie. Pregătirile pentru ziua cea mare se fac continuu. Un exemplu: în ianuarie 1934, săptămînalul *Deşteptarea* din Detroit publică un manual practic, „Lupta pentru cucerirea străzii", semnat L. Alfred, tradus din *Internaţionala Comunistă* (iunie 1931). El explică organizatorilor de demonstraţii de protest ce au de făcut în confruntarea cu poliţia şi mulţimile adverse, de extremă dreapta. Cum şi unde să se adune coloanele, anume în cartierele muncitoreşti, dacă trebuie sau nu ridicate baricade, în ce fel şi unde. Se arată că vremea demonstraţiilor paşnice a trecut. Burghezia se înarmează pentru a combate masele proletare, acelaşi lucru trebuie să îl facă şi proletarii: „Demonstraţiile sunt nişte exerciţii pentru războiul civil." Coloanele de manifestanţi trebuie să pătrundă în cartierele burgheze, să ajungă în faţa sediilor puterii, nu să se risipească în afara oraşelor, la iarbă verde, prin parcuri şi grădini, ca altădată. Trebuie deturnată atenţia forţelor de ordine. Demonstraţiile, deşi nu sunt încă insurecţii armate, pregătesc dărîmarea burgheziei şi preluarea puterii. Un capitol aparte este dedicat autoapărării mulţimilor şi înarmării lor pentru încleştarea finală.

În 1934, cînd apare acest îndrumar, la Bucureşti părea să aibă loc nu finalul crizei economice declanşate în 1929 şi revenirea economiei mondiale la o situaţie mai bună, ci o accentuare a crizei şi a unor conflicte sociale decisive. Anul 1933 fusese anul Griviţei, şi Kominternul spera ca în 1934 exemplul să ia amploare. El trimite în România un desant de cîteva zeci de agitatori antrenaţi, în frunte cu Ana Pauker, Şmil Marcovici, Dimităr Ganev etc. De unde şi tipărirea unor asemenea instrucţiuni. Siguranţa urmăreşte ce se întîmplă cu această publicaţie tipărită de comuniştii români din SUA aflaţi în legătură cu Kominternul, care o şi finanţează. Aici apar regulat materiale oficiale

* *Deşteptarea* (Detroit), 15 februarie 1936.

ale Kominternului, documente ale PCdR, textele comuniștilor români care trăiau în URSS. Sunt vizate locurile de distribuție, cumpărătorii, abonații. *Deșteptarea* este un „organ de propagandă revoluționară comunistă, prohibit la intrarea în țară".* Asta nu împiedică răspîndirea lui prin mijloace subterane sau normale. Exemplare sosesc prin poștă pe adresa unor ziare, de unde sunt ridicate de simpatizanții comuniști.

* ANCR, Fd. DGP/1936, D 148, p. 27.

CAMPANII

Fiindcă registrele sunt bune numai să înscrie morții.

PANAIT ISTRATI

Tatar Bunar este un sat în sudul Basarabiei de care nu a auzit nimeni. Sat pescăresc, cu populație majoritar rusească. Pînă în septembrie 1924, cînd ziarele titrează pe prima pagină „Teroare în Basarabia", „Atacuri sovietice în sudul Basarabiei" etc. Ce s-a întîmplat așadar în 1924? „[...] la Tatar Bunar (județul Cetatea Alba), cete de bandiți înarmați cu puști și mitraliere au pătruns în cursul nopții de luni-marți în tîrgușor desfășurînd o nemaipomenită teroare. Bandiții s-au dus întîi la oficiul poștal căruia i-au dat foc și au tăiat toate firele telefonice și telegrafice. Au început apoi să cutreiere comuna în lung și în lat trăgînd focuri în toate direcțiile. Ușile și geamurile de la numeroase clădiri au fost sparte. Populația îngrozită a alergat în stradă cerînd ajutor. Bandiții s-au năpustit asupra cetățenilor, omorîndu-i și jefuindu-i. Mulți cetățeni au fost răniți chiar în casele lor. Comuna a fost ținută sub teroare toată noaptea, în care timp bandele au jefuit tot ce au putut. Numărul morților și al răniților nu se știe încă, deoarece, legătura cu Tatar Bunar fiind întreruptă, autoritățile nu au putut comunica în grabă amănunte. Sigur este că dirigintele oficiului poștal a fost ucis. Spre ziuă, automobilele cu bandiți au ieșit din comună, desfășurînd aceeași teroare în tot drumul lor și prin celelalte sate. [...] O ultimă versiune spune că unii săteni din Tatar Bunar și Cișmea, probabil complici ai bandiților sau străini de origine, fraternizează cu ei, dîndu-le ajutor la jafuri și distrugeri. La Cișmea, bandiții cu concursul sătenilor au atacat postul de jandarmi. Pînă acum nu se știe din ce parte au venit bandele. Dată fiind gravitatea situației, la Tatar Bunar s-au trimis trupe de cavalerie și infanterie."* Și două zile mai tîrziu: „Cetatea Albă. Bandiții bolșevici [...] pare că au fost în număr de 40. Bandiții nu au trecut limanul Nistrului cu bacul, ci au înaintat de-a lungul coastei și au debarcat pe plajă apoi, probabil cu concursul unor locuitori din partea locului, au înaintat cu căruțe pe șoseaua Sagauna–Tropocle–Tatar Bunar. Bandiții erau înarmați cu mitraliere și puști și grenade. Jandarmii refugiați în comuna învecinată Sărata au anunțat telefonic autoritățile de atacul petrecut. [...]

* *Universul*, 18 septembrie 1924.

O parte din populație, bulgari și ruși, au încercat să fraternizeze cu bandiții bolșevici. O parte din bandiți au fost arestați."*

La 26 septembrie, la Berlin, agențiile de presă anunță că Lev Troțki, comandantul Armatei Roșii, a ținut trupelor sovietice de la frontiera cu Basarabia un discurs amenințător la adresa României, spunînd că „sau românii vor evacua de bună voie Basarabia, sau vor simți în curînd forța regimentelor proletare ale Armatei Roșii". România nu era singura țară atacată de asemenea trupe de comando la granițele ei. Estonia, Polonia au fost de asemenea țintele unor incursiuni teroriste. Scenariul e același. Agenți sovietici în civil, înarmați, pătrund în zonele de graniță. Li se alătură celule bolșevice care activează clandestin, înființate anume în acest scop. Se atacă sediul administrației, pichetele de grăniceri și de jandarmi, se trage mult și zgomotos, se ridică steagul roșu pe clădirile oficiale. Apoi populația locală „fraternizează" cu agitatorii sovietici. La Tatar Bunar se anunță că Basarabia a devenit sovietică și că e revoluție, că Armata Roșie e pe drum. Cu cît pot fi raportate mai multe victime, cu „atît mai bine". Se pot demonstra astfel „violența revoluționară în acțiune" și „ferocitatea represaliilor" declanșate de autorități.

Incidentul era menit să provoace în presa occidentală efecte precise. Moscova putea pretinde că în acele regiuni populația s-a răsculat împotriva autorităților. Așadar, există o problemă etnică, una teritorială și există o îndreptățire a Moscovei să se amestece pentru a-și urmări „interesele". Cum Moscova nu recunoștea acordurile de la Versailles, găsea în aceste „rebeliuni", montate chiar de ea, argumente în plus. Incidentele tip Tatar Bunar au fost diversiuni care au servit propagandei prosovietice din Occident. În plus, crearea unei „republici sovietice moldovenești" pe malul de est al Nistrului indica mai precis aceste interese.

Reacția de fond a autorităților românești a fost interzicerea de facto a PCdR în decembrie 1924 prin legea Mîrzescu și arestarea tuturor agitatorilor comuniști cunoscuți din România, cîteva sute de persoane, care se adaugă celor operate în sudul Basarabiei. În septembrie însă, autoritățile au reacționat cu întîrziere din cauza izolării regiunii. Republica sovietică de „cinci minute" este totuși anihilată. Se iau măsuri severe de siguranță. Zona este izolată. Jandarmeria, poliția, armata aduc situația sub control. Desantul este respins peste Nistru. Cei mai mulți dintre atacatori sunt fie uciși, fie prinși. Se fac cercetări în satele unde populația, în majoritate etnici ruși și bulgari, „se răsculase". În climatul critic de tensiune, se comit destule violențe și abuzuri din partea jandarmilor și armatei.**

---

* *Ibid.*, 20 septembrie 1924.

** Vezi *Documente străine despre Basarabia și Bucovina, 1918–1944*, Editura Vremea, București, 2003, pp. 50–70.

Cinci sute de persoane sunt transportate la Chişinău pentru anchetă. Un an mai tîrziu urmează un mare proces, intens mediatizat. Sunt acuzate 285 de persoane. Sentinţa: 85 achitate, 200 condamnate la pedepse care merg pînă la muncă silnică pe viaţă (Justin Botişcev), 15 ani închisoare (Leonte Ţurcan, Nichita Lisovoi), 10 ani: Petre Grozdiev, Grigorie Bunovski, Petre Cavalenco etc. Trei luni de dezbateri, audieri, pledoarii. Presa acoperă insistent evenimentul. Sunt prezenţi şi jurnalişti străini, intelectuali occidentali, avocaţi, trimişi ai diferitelor organizaţii. Pentru Moscova este un alt exerciţiu de propagandă declanşat în toată Europa. Din victima unei agresiuni, România părea să fie ea un regim dictatorial şi o ţară agresoare, o „oligarhie sîngeroasă" împotriva căreia se revoltă ţărănimea. Ea apărea ca un stat opresor al unor minorităţi naţionale, ca ocupant al unor teritorii care nu îi aparţineau, devenind ţinta unei campanii de proporţii, finanţată de Komintern. Mari fonduri sunt alocate. Unele dintre acestea sunt trimise prin curieri la Bucureşti. Sunt cumpărate simpatii în presa şi mediul politic, sunt stipendiate diferite proteste ale unor asociaţii controlate, fie şi temporar, pînă cînd aceste subsidii ajung la destinaţie, de comunişti. Aşa este finanţată broşura lui C.G. Costa-Foru, *Abuzurile şi crimele Siguranţei generale a Statului* (1925), tradusă rapid la Berlin şi Paris. Broşura serveşte drept „probă" în campanie, este recenzată, răspîndită, invocată în toată zona stîngii radicale de extracţie prosovietică. Ea a fost editată de Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului, al cărei secretar general era C.G. Costa-Foru, şi e alcătuită dintr-o colecţie de depoziţii ale unor comunişti arestaţi în decembrie 1924, cu ocazia interzicerii PCdR, care se plîng că au fost supuşi la presiuni psihice şi chiar molestaţi. Printre ei, Ana Pauker, Vasile Luca, Elena Filipescu, Imre Aladár etc. Datele au fost culese de autor în timpul anchetei. C.G. Costa-Foru nu redă nici o altă poziţie sau documente oficiale. Depoziţiile comuniştilor, făcute după tipicul regulilor Kominternului, sunt preluate ca atare de jurnaliştii străini, de diferite comitete controlate de sovietici din Europa de Vest. Sunt folosite ca material de propagandă în campanii de mistificări necesare agitaţiei bolşevice. Un exemplu: acuzaţii comunişti erau deferiţi justiţiei după minuţioase cercetări, adesea arestaţi în flagrant şi avînd contra lor ca probe cantităţi mari de tipărituri bolşevice, tipografii clandestine, adesea arme şi explozibili. Sunt apăraţi totdeauna de unii dintre cei mai cunoscuţi avocaţi (Ella Negruzzi, Lizetta Gheorghiu, V.V. Stanciu etc.). Despre toate acestea, C.G. Costa-Foru nu aminteşte nimic. Într-un raport adresat conducerii Biroului balcanic al organizaţiei Ajutorul Roşu Internaţional, se scrie: „Comitetul executiv acordă o mare atenţie proceselor importante din România. La procesul Comitetului Central al Partidului Comunist, noi am trimis doi

apărători din străinătate. La procesul țăranilor din Tatar Bunar au fost trimiși trei avocați, un francez, un italian și un cehoslovac, și o delegație formată dintr-un francez, un belgian și un cehoslovac. În timpul proceselor de la București și Chișinău, Comitetul Central al Organizației Ajutorul Roșu Internațional a tipărit două broșuri (sub redacția lui Costa-Foru, cunoscută personalitate socială a României), iar pe timpul procesului din Chișinău a editat un buletin săptămînal."*

Organizația Ajutorul Roșu Internațional, înființată în septembrie 1924, era controlată și finanțată de Komintern. Ea era cunoscută sub numele de MOPR (Mejdunarodnaia Organizațiia Pomoșci Revoluționeram). Avea, la data desfășurării procesului Tatar Bunar, 1 200–1 500 de membri, era bine finanțată și activa clandestin. Se ocupa de deținuții comuniști, de apărarea lor în procese, de trimiterea de ajutoare în închisori și susținerea familiilor deținuților comuniști închiși, sprijinea campaniile pentru eliberarea lor. În același raport se menționează că MOPR primea de la Moscova 1500 dolari lunar, „în afara sumelor destinate proceselor, tipăririi broșurilor, eliberării arestaților etc."** În mediile profesionale de la București, nu a scăpat faptul că broșura lui Costa-Foru era altceva decît o simplă acțiune de apărare a drepturilor omului. Sub această fațadă se afla Kominternul, adică interesele URSS. Sindicatul Ziariștilor îl exclude pe autor în decembrie 1925, ca și Societatea Scriitorilor Români. Costa-Foru era o figură cunoscută a vieții publice, debutase încă în anii '80 ai secolului al XIX-lea ca jurnalist și avocat, făcuse și politică în diferite grupări. A fost el cîștigat de cauza bolșevică? A fost un tovarăș de drum? A fost cumpărat? E greu de spus astăzi. Că broșura a fost făcută la comandă și plătită de Komintern e dovedit.

Nu era însă singurul care intrase în acest joc periculos. Alt exemplu de intelectual conectat la Komintern și finanțat de acolo este N.D. Cocea (n. în 1880, la Bîrlad). *Facla*, ziarul lui, apare pe lista ziarelor scoase de PCdR. Boris Ștefanov scrie Secretariatului Comitetului Executiv al Kominternului la 21 octombrie 1924: „Ziarul legal al partidului în limba română *Facla* se editează sub masca unui ziar republican condus de ziaristul N.D. Cocea. Editarea acestui ziar cere multe jertfe, totuși trebuie neapărat aduse într-o perioadă cînd mizeria clasei muncitoare crește continuu și nici un singur ziar nu se sinchisește de interesele oamenilor muncii. Pentru a face posibilă apariția ziarului partidului a trebuit să dispună de un capital de 200 000 lei, în afară de aceasta, pentru menținerea pe mai departe a ziarului sunt

* Arhivele Naționale ale României, *Copilăria Comunismului românesc în arhiva Kominternului*, București, 2001, p. 172.

** *Ibid.*, p. 171.

necesare circa 50-60 000 lei."* De la Moscova, la 11 decembrie 1924, Iosif Piatnitzki (secretar al Kominternului) scrie prezidiului Federației Comuniste Balcanice, căreia i se subordona PCdR: „Problema ziarului «Die Fackel» (Facla). Ne e teamă că poziția prezidiului, așa cum aceasta a fost exprimată în procesul verbal nr. 50, a reținut tovarășii de la editarea ziarului «Die Fackel» (Facla). Noi știm de asemenea cine era N.D. Cocea și cine este și știm că apariția ziarului, după cum se pretinde sub direcția sa, este încontinuu expusă pericolului. Însă noi suntem convinși că în condițiile de azi (teroare și criză economică-politică) mergem către un pericol mai mare dacă noi (adică partidul comunist) tăcem decît dacă vorbim în numele lui N.D. Cocea. Deocamdată Comitetul Central al PCdR să se declare mulțumit cu asigurarea redacției și administrației, ceea ce după cum am fost înștiințați este și cazul. Dacă sunteți de acord cu aceasta, scrieți imediat la București."** N.D. Cocea, alături de Gheorghe Cristescu (la acea dată reprezentant al PCdR în Comitetul Executiv al Kominternului) și alții, face parte din comitetul de conducere al Blocului Muncitoresc Țărănesc, organizație legală de fațadă, sub care se ascundea PCdR. BMȚ se înființează în toamna lui 1925, pe cînd se desfășurau procesul de la Chișinău și campania Kominternului. În paginile *Faclei* citim mulți agitatori comuniști. Ei furnizează de-a lungul acestor campanii materiale de propagandă prosovietică, texte preluate de la rețelele comuniste străine. *Facla* exprima punctele de vedere ale Kominternului și ale PCdR. Ilie Moscovici, lider social-democrat, vechi cunoscut al lui N.D. Cocea, scrie într-un articol: „Pentru a-și avea o gazetă zilnică și a putea duce campanii împotriva noastră, comuniștii noștri au primit să subvenționeze și să colaboreze la *Facla* lui N.D. Cocea și l-a cooptat pe acesta în comitetul BMȚ, care ține azi locul Comitetului Central comunist. În întovărășirea aceasta cu N.D. Cocea, prăbușirea mascată a comuniștilor a devenit tot mai adîncă. Omul acesta, care toată viața lui a trăit numai din șantaje și escrocherii, care, fără nici o muncă pozitivă, a posedat de nenumărate ori milioane, punîndu-se la dispoziția politicienilor veroși și șantajînd oameni publici și societate, nu se putea mulțumi cu sumele restrînse cu care comuniștii îi susțineau gazeta. Om cu viața desfrînată, cu nevoi mari, Cocea avea totdeauna nevoie de sume cît mai mari."***

Dar N.D. Cocea a fost în relații foarte apropiate nu doar cu comuniștii, ci și cu Mihai Moruzov, șeful Serviciului secret al armatei. Se afla pe statele lui de plată. Nu e limpede dacă *Facla* primea stipendii, sau Cocea era plătit numai personal pentru servicii specifice. Oricum, el era patronul jurnalului.

---

* Arhiva CC PCR, Fd.1, D 209, p. 2.

** *Ibid.*, Fd.1, D 253, p. 43.

*** „Amoralitatea comuniștilor", în *Socialistul*, 8 noiembrie, 1925.

Să spunem că era perfect informat despre situaţia stîngii, de la social-democraţi pînă la comuniştii de diferite nuanţe (bolşevici, stalinişti, troţkişti). Îi cunoştea personal pe toţi liderii şi multe dintre cadre. Fusese membru PSD înainte de război, o vreme chiar în conducerea lui. Se afirmase printr-o gazetărie virulentă, îndreptată mai ales împotriva liberalilor, a familiei Brătianu şi a monarhiei. A suferit de altfel o condamnare pentru lezmajestate, în urma unui articol la adresa regelui Ferdinand. La jumătatea anilor '30, N.D. Cocea se înscrie în Partidul Naţional Liberal, fiind apropiat de grupul Tătărăscu, pe atunci prim-ministru, dar şi de cercurile Palatului regal. Devenise între timp un simpatizant al monarhiei, mai bine zis al lui Carol al II-lea. Cît de sincer, nu ştim. Oricum, primeşte şi de aici stipendii. Frecventarea cercurilor palatului, a Elenei Lupescu nu îl împiedică să scoată alte gazete cripto şi procomuniste finanţate de Komintern, cum au fost *Chemarea* sau *Era nouă*. Rămîne la fel de apropiat de Mihai Moruzov, cei doi făcîndu-şi vizite reciproce. Este apropiat şi de liderii comunişti, mai ales de Ştefan Foriş, după ieşirea acestuia din închisoare, în 1935. Foriş era numărul doi în PCdR, şeful secţiei de propagandă, se ocupa deci de presă. N.D. Cocea colaborează cu el. În 1940, în timpul pactului sovieto-german, SSI deţine informaţia că *Facla*, pînă atunci cu apariţie săptămînală, va deveni cotidian, cu finanţarea legaţiei sovietice*, N.D. Cocea urmînd să fie directorul publicaţiei. În anii '40, Cocea se refugiază la Sighişoara. Ca om legat prea strîns de comunişti, de Carol al II-lea şi de Mihai Moruzov (ucis la Jilava în noiembrie 1940 de legionari) – toţi detestaţi de regimul Antonescu –, N.D. Cocea este în acei ani un marginal. Nu este însă închis în lagăr, ca multe dintre cunoştinţele sale. Revine în viaţa publică în toamna lui 1944. În 1945 devine preşedintele Sindicatului Ziariştilor, ca om al comuniştilor. Va supravieţui un an instalării lor la putere. Moare în 1949, la 1 februarie.

Campania organizată de Komintern în 1925 împotriva procesului Tatar Bunar are amploare maximă. În Occident, nu în România. Lumea românească era prea mică şi nu ea era ţinta reală a campaniei. În Occident se strîng semnături, se creează comitete de sprijin „pentru ţăranii răsculaţi" care protestează „împotriva teroarei dezlănţuite de guvernul Brătianu". Aşa, de pildă, la Berlin, în 15 septembrie, Ajutorul Roşu şi Liga Drepturilor Omului, două organizaţii controlate de Komintern, adună cîteva sute de persoane în sala Friedrichshain. Este de fapt o ceremonie de înfierare. Vorbitorii deplîng situaţia din „Basarabia asuprită" şi starea minorităţilor de acolo. Ritualul este acelaşi şi este pus la punct de propagandişti. Presa controlată de comuniştii germani relatează evenimentul, anunţînd că şi în alte oraşe vor avea loc

* ANC, Arhiva CC al PCR, Fd.1, PCM, SSI, D 51, p. 45.

mitinguri de protest asemănătoare. Operaţia este coordonată de Willy Münzenberg. El are statul-major la Berlin, de unde cu o reţea vastă de agitatori organizează mitinguri de protest. „Regimul de teroare al lui Brătianu" este înfierat peste tot la stînga, în presă sau în mediile politice. Cel mai mare ecou l-a avut scrisoarea semnată printre alţii de Romain Rolland, André Gide, Albert Einstein, Henri Barbusse, Panait Istrati ş.a. Nu e singura. În Germania şi Cehoslovacia, în Belgia şi Anglia se colectează semnături de la intelectuali cu simpatii pentru URSS. Ei deplîng soarta „ţăranilor răsculaţi de la Tatar Bunar" şi represiunea ordonată de regimul de la Bucureşti. Semnatarii sunt naivi politici, care nu ştiu că în spatele campaniei se află Moscova cu agitatorii şi fondurile sale. Alţii sunt pur şi simplu cointeresaţi, cumpăraţi contra cost, sau simpli „tovarăşi de drum". Ei reclamau abuzurile autorităţilor româneşti, lipsa dreptului la apărare, absenţa drepturilor politice democratice, tratamentul deţinuţilor în închisori.

Aceiaşi intelectuali îngrijoraţi de drepturile omului, de încălcarea libertăţilor cetăţeneşti nu au protestat la nici unul dintre marile procese intentate de regimul bolşevic bisericii, intelectualilor, militanţilor opoziţiei în anii '20, sau mai tîrziu, în anii '30. Un paradox face că mulţi dintre cei apăraţi de asemenea comitete şi proteste, condamnaţi de justiţia română la diferite termene conform unor proceduri democratice, şi amnistiaţi frecvent, au fost mai tîrziu judecaţi în procese înscenate în URSS şi executaţi (Marcel Pauker, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, David Fabian etc.). Bineînţeles, nici Romain Rolland, nici Albert Einstein, nici alţii nu au scris un rînd în apărarea lor. Nu s-au dus în URSS să facă anchete despre felul cum decurg procesele, să observe dacă drepturile omului sunt respectate. Ideologia „eliberării omului prin revoluţia mondială proletară" şi cultul lui Stalin constituiau anestezice mult prea puternice. Complicitatea a fost extrem de vastă, ca şi orbirea. Deseori deloc inocentă. Kominternul cheltuia sume enorme pentru ca „tovarăşii de drum" să rămînă anesteziaţi.

Unul dintre ei este, în această perioadă, Panait Istrati. Istrati este amestecat în anii '20 în toate campaniile de protest care privesc guvernul de la Bucureşti. Se prezintă ca bolşevic şi adversar al oligarhiei româneşti. Campania „pentru Tatar Bunar" este un exemplu. În august 1925, înainte ca procesul să înceapă la Chişinău, Istrati soseşte la Bucureşti. Părăsise ţara în aprilie 1916. Plecase un anonim, aparţinînd lumpenului, fără un rost, şi se întorcea ca un scriitor publicat la Paris, om de succes, considerat de Romain Rolland, cu o formulă care a făcut carieră, „un Gorki al Balcanilor". Începeau să îi apară şi la Bucureşti traduceri, întîi după scrierile cu subiecte româneşti *Moş Anghel* şi *Kira Kiralina*, din care se trag tiraje repetate. Pentru Siguranţă însă, el este un „agent comunist", legat încă din tinereţe de Alecu Constantinescu,

Mihai Gheorghiu Bujor, Cristian Racovski. Racovski era, cum am văzut, un adversar implacabil al monarhiei constituționale românești și al statului român. Alecu Constantinescu fusese șeful rețelelor terorist-clandestine în anii 1918–1920, arestat, evadat, condamnat pe viață de tribunalele românești și trăind la Paris ca agent Komintern. Mihai Gheorghiu Bujor era condamnat pe viață și deținut la Doftana. În Franța, Istrati era vicepreședinte al unei asociații finanțate de Komintern, „Amicii URSS", și participa frecvent la proteste organizate de grupuri extremiste de stînga contra României. Este autor a nenumărate articole vehemente împotriva „oligarhiei" de la București. Își făcuse publică adeziunea la bolșevism încă din 1917, cînd tipărise articolul „Tolstoism și bolșevism" într-un jurnal din Elveția, *La Feuille*. Siguranța era informată de contactele lui cu ambasadorul URSS la Paris, Cristian Racovski, dar și cu alți comuniști români, de pildă Alecu Constantinescu.

Revine în țară la începerea procesului „răscoalei de la Tatar Bunar". Ziarele tratează vizita lui ca pe un eveniment – era doar cel mai cunoscut scriitor român. I se iau interviuri, se scriu recenzii, comentarii. Istrati e și un incomod. Face declarații care stîrnesc reacții. În plus, îl însoțește reputația de bolșevic și adversar ireductibil al guvernului Brătianu. Pentru Siguranță, el este mai puțin un scriitor celebru, cît un agitator comunist periculos. De cum ajunge la graniță, este semnalat de rapoarte: „Avem onoarea de a vă semnala pe (ziaristul) scriitorul comunist Panait Istrati, sosit de curînd de la Paris. [...] După informațiile noastre, voiajul lui Panait Istrati în România a avut ca scop să realizeze o strînsă legătură între comuniștii francezi și români. De altfel, sus-zisul a vizitat, de cînd se află la noi, orașele Buzău, Brăila, Galați, Focșani și Iași, unde a contactat toți comuniștii de acolo. Pentru a masca scopul sosirii la Iași, a întîlnit de numeroase ori pe romancierul Mihail Sadoveanu și alți scriitori. La Paris, unde își are domiciliul și unde se va întoarce după o lună de zile, a desfășurat o puternică activitate, în grupul comunist de acolo, fiind membru în comitetul de redacție al ziarului socialo-comunist *L'Humanité*. În paginile acestui ziar a dus o campanie violentă, denigrînd România."* Siguranța generală îl supraveghează strict. Filajul îl însoțește pretutindeni. Putem azi reconstitui exact, pe zile, ce întîlniri a avut, unde a fost. Vizita nu trece neobservată nici de presă. Pentru unii, Istrati e un mare scriitor, pentru alții, un trădător, un bolșevic, agent comunist. Istrati ar fi vrut să fie primit exclusiv ca un scriitor celebru, să se bucure de popularitate. Articolele brutale, ostile României, apărute în presa probolșevică, i-au adus adversități în diferite segmente ale societății. Comentariile care îi însoțesc vizita în România au coloratură politică intensă, de la dreapta naționalistă la stînga Kominternistă. Regăsim toate nuanțele, de la *Universul* la *Adevărul* și

* *Ibid.*, Fd. 95, D5 796, vol. 1.

Dimineața, la *Lupta* și *Curentul*. Primește și amenințări. Poliția consideră că e mai prudent să-l flancheze cu doi agenți ca să-l protejeze. O agresiune împotriva lui ar fi stîrnit la Paris reacții nedorite. Evident, agenții au și rolul de a-l supraveghea. Atmosfera în jurul lui e inflamată. E silit să contramandeze mai multe întîlniri publice. Situația îl determină să renunțe să meargă la Chișinău, să urmărească procesul Tatar Bunar, așa cum avea în plan. Își scurtează vizita. La 3 octombrie părăsește țara cu trenul Orient Expres, prin vama Curtici. Venise și să vadă mormîntul mamei sale, dispărută de șase ani. Acesta a fost motivul oficial, uman. A ratat drumul la Chișinău, de unde trebuia să relateze procesul pentru *L'Humanité*. Un alt punct din programul său a fost totuși atins: Istrati venise în România nu doar ca să facă obișnuita „agitație revoluționară", ci mai ales ca să pregătească vizita lui Henri Barbusse, președinte al „Asociației de luptă împotriva terorii albe din Balcani". Istrati era aici un vicepreședinte activ și zgomotos. Asociația era una din multele organizații-fantomă, controlată și finanțată de Komintern, cu sediul la Paris. De multe ori banii și ordinele erau transmise prin ambasada URSS, direct de Racovski lui Istrati. Cei doi se știau din tinerețe. Înainte de a veni în România, Istrati a petrecut trei duminici la vila de pe coasta de Azur a lui Barbusse, la Miramar, pentru a pune la punct detaliile campaniei și ale călătoriei.

Henri Barbusse era la acea dată un scriitor celebru. Impus de romanul *Le Feu* (1917), făcea figură de militant pentru diferite cauze generoase. Era un intelectual influent. Obișnuia să se implice în diferite campanii pacifiste, de protest, „umanitare" etc. Era comunist. Știm astăzi că lucra pentru Komintern și era stipendiat de Moscova. Cîteva săptămîni după plecarea lui Panait Istrati, Barbusse vine în România „să ancheteze situația deținuților politici din închisorile românești, sistemul judiciar" și „desfășurarea procesului Tatar Bunar". Vizitează cîteva redacții, printre care *Adevărul*, *Dimineața*. Oficialitățile românești sunt intimidate de celebritatea autorului. Barbusse este primit vreme de trei ore de I.Gh. Duca, ministru de externe, și de Gh. Tătărăscu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne. Unele gazete protestează. Guvernul trebuie să facă față unei interpelări în Parlament. Tătărăscu declară presei că l-a primit pe Barbusse din cauza impresiei proaste pe care ar fi făcut-o în Franța refuzul de a-i da concursul. Duca și Tătărăscu i-au oferit informații despre activitățile sovietice pe Nistru, despre infiltrările de agenți și provocările din Basarabia. Amprenta lui Barbusse, de intelectual umanist independent, venit să investigheze situația apărării drepturilor omului într-o țară aflată sub „teroare", era totuși doar o fațadă. Barbusse era în fapt un agent de influență al Moscovei. Se afla la București într-o misiune plătită de Komintern. Punctul unu pe agenda sa era propaganda pe care Kominternul o susținea în Occident. Mulțimile de aderenți, de tovarăși de drum, de complici, de

naivi trebuiau să primească mereu cîte o cauză de apărat. Acum era Tatar Bunar. După întrevederea cu I.Gh. Duca și Gh. Tătărăscu, Barbusse merge la Chișinău, unde asistă la o ședință a procesului Tatar Bunar. Revine în capitală, unde se întîlnește cu mica lume bucureșteană roșie, în strada Șelari nr. 10, unde se afla sediul Sindicatelor Unitare (comuniste). Aici este întîmpinat de Solomon Schein, la acea dată, numărul doi în PCdR, de I. Kanner, abia ieșit de la închisoarea Doftana, implicat în atentatul cu bombă de la Senat, de Gheorghe Vasilescu Vasia, alt comunist cunoscut. După ce iese din sală, pe Calea Victoriei, însoțit de un grup de simpatizanți, Barbusse se confruntă cu trecători și manifestanți (studenți naționaliști) pe strada Edgar Quinet, în dreptul cafenelei Capșa. Incidentul se naște după ce însoțitorii lui Barbusse încep să scandeze sloganuri comuniste. Barbusse preferă să ia o birjă și să nu mai parcurgă Calea Victoriei pe jos. Seara au loc manifestații în fața hotelului Athénée Palace, unde era cazat. Se strigă: „Jos Barbusse!" și „Pleacă!", intervine poliția. Barbusse e mai ales preocupat ca vizita lui să provoace vîlvă. Agitația era principalul aspect al propagandei de tip leninist. Și trebuie spus că a reușit. Anonimatul, indiferența ar fi însemnat pentru Barbusse și însoțitorii săi (Paul Lamy, avocat la Curtea de Apel din Bruxelles, și un anume Vernochet, secretar general al Internaționalei muncitorilor intelectuali) un eșec.

Reacțiile presei sunt contradictorii. Cîțiva jurnaliști privesc mai relaxat vizita. Cei mai mulți îl atacă, socotind ancheta o sfidare la adresa țării și un amestec în afacerile interne. Altora nu le scapă că, dincolo de cartea sa de vizită de mare scriitor, Barbusse face servicii sovietelor. Pentru Ion Vinea, care îl intervievează în *Facla* (18 noiembrie), Barbusse este „un om fără chip și fără trup, e o coloană iluzorie care nu susține o mască, ci un nimb. Te gîndești văzîndu-l la «Cina cea de taină» a lui Da Vinci în care obrazul lui Hristos e de-abia o lumină în care omenești trăsături s-au șters." În *Universul* (22 noiembrie), Romulus Șeișanu scrie în articolul „Cine vorbește în numele opiniei publice din Occident? Cazul Barbusse": „Cine l-a împuternicit pe d-sa [Henri Barbusse, *n.n.*] să facă ancheta în România: opinia publică occidentală, mondială și universală sau Internaționala a III-a, ale cărei principii le împărtășește și ale cărei metode nu le combate? Știm că sovietele ruseşti sunt direct interesate în afacerea de la Tatar Bunar și au dorința să prezinte rebeliunea pusă la cale peste Nistru drept produs al nemulțumirilor îndreptate împotriva regimului românesc." B. Brădișteanu scrie (*Adevărul*, 21 noiembrie): „Dl Barbusse nu e trimisul unui guvern străin. Îndărătul lui nu stau batalioane. El este un scriitor liber. [...]. Nu suntem singura țară în care scriitori și ziariști fac asemenea anchete. [...]. Asemenea abuzuri și ilegalități nu pot compromite o țară, ci strict pe autorii lor." Tot în *Adevărul* (25 noiembrie 1925) răspunde Constantin Bacalbașa: „De ce nu anchetează acolo unde de opt ani de zile

nu mai există nici o libertate, nici un ziar de păreri contrarii stăpînilor zilei, nici o instituție reprezentativă? De ce nu intervin cînd osîndiții politici sunt împușcați? De ce n-au protestat împotriva orînduirii nedrepte? De ce acum nici un membru al grupului de intelectuali nu trece în Rusia ca să ancheteze, căci tocmai acolo se petrec mari drame?" Reacția lui Constantin Bacalbașa merge mai departe. El cere Sindicatului Ziariștilor Români să ia atitudine față de vizita lui Barbusse. Deși director al *Adevărului*, el publică invitația în *Universul*. Episodul marchează ruptura dintre Bacalbașa și *Adevărul*, la care colabora încă dinainte de război, din vremea cînd era condus de Constantin Mille. La 26 noiembrie 1925, Henri Barbusse pleacă din Gara de Nord cu un tren spre portul Constanța și se îmbarcă pe vasul *Regele Carol*, cu destinația Constantinopol. „E însoțit, de la București la Constanța, de doi inspectori ai Siguranței", anunță sec un comunicat de presă.

Un efect colateral al vizitei lui Barbusse: bătrînul avocat C.G. Costa-Foru este găsit „țap ispășitor". *Universul* titrează „Coada de topor", un comentariu la broșura *Abuzurile și crimele Siguranței generale a Statului*. Sindicatul Ziariștilor Români (SZR) ia în discuție atitudinea lui C.G. Costa-Foru. E vorba de broșura amintită mai sus și de pozițiile considerate „antiromânești" în acel an 1925, în timpul procesului Tatar Bunar și al vizitei lui H. Barbusse la București. Este exclus din SZR. Comitetul director, care nu susținuse moțiunea, motivînd „neamestecul în politică", demisionează. Atmosfera este tensionată. Un grup de studenți, extremiști de dreapta, îl atacă pe C.G. Costa-Foru cu brutalitate în gara din Cluj. Ecourile din Occident nu întîrzie să apară. Se trimit proteste pe adresa prim-ministrului Ionel I.C. Brătianu. Pe de altă parte, la 16 decembrie, mai multe gazete publică „Protestul Societății Scriitorilor Români către opinia publică a lumii" (!). Textul folosește o retorică patriotică, solemnă, azi desuetă. Se amintesc suferințele de 2 000 de ani ale poporului român, firește, de marea unire din 1918. Se trece apoi la subiect. „Oameni ce se erijează în inspectori ai umanității, cutreieră. [...] România, și, după ce primesc ospitalitatea noastră largă, răspîndesc în străinătate relațiile căpătate de la agenții anarhiei oploșiți la noi. Acești inspectori bizari au două măsuri: o milă atotputernică față de atentatori, rebeli și conspiratori și o voită ignorare a tuturor victimelor românești care nu se coboară în mormînt înfășurate în steagul roșu." Inspectorii umanității „nu au avut nici un cuvînt de reprobare cînd agenții sovietici au pus bomba în Senatul român, [...] de asemenea nu au găsit nici un cuvînt să ia notă măcar de miile de soldați români uciși mișelește pe Nistru. [...] Subsemnații protestăm cu toată revolta conștiinței noastre împotriva campaniei de denigrare metodică pe care uneltele asupritorilor de secole ai poporului român o duc în numele unui fals umanitarism contra patriei noastre. Totodată, facem cel mai călduros apel

la opinia publică a lumii [*sic*!] în numele dreptății, să respingă toate născocirile interesate și acțiunile defăimătorilor care încearcă să ne înstrăineze simpatiile lumii, ca să ne poată ataca direct independența." Lista de semnături e lungă. Cîteva nume: Liviu Rebreanu, Octavian Goga, Tudor Vianu, Camil Petrescu, Vasile Voiculescu, Nichifor Crainic, M. Sorbul. Naivitatea unui asemenea demers e vădită. Efectul lui a fost insignifiant. Cărei opinii publice se adresa demersul? Asemenea campanii, la care Barbusse era parte, erau instrumentate de Komintern și serveau strict intereselor regimului bolșevic.

Un an mai tîrziu apare „afacerea Tcacenco", apoi, în 1928, procesul comuniștilor de la Cluj. Vreme de 13 ani, între 1920 și 1933, Mihai Gheorghiu Bujor a fost un bun pretext de a mobiliza opinia publică în favoarea Moscovei. În anii '30, Bucureștiul mai furnizează două cauze „mișcării": procesele ceferiștilor din 1933 și 1934, iar în 1935–1936 procesele lui Petre Constantinescu-Iași și Anei Pauker. Ele sunt preluate de mașinăria de propagandă a Kominternului, dirijată de Karl Radek și instrumentată pe pieptele occidentale de Willy Münzenberg și oamenii lui. Aceștia controlau o mulțime de asociații criptocomuniste, ziare, edituri, desfășurau o agitație profesionistă, întreținută de un aparat exersat. În toate aceste afaceri, îl găsim mereu pe Henri Barbusse, pînă în 1935, cînd moare la Moscova. Ultima lui operă a fost o biografie „despre cel mai mare om pe care l-a cunoscut istoria", Stalin. Kominternul achită generos operația. Ecourile vizitei sale în România din noiembrie 1925 le găsim cîteva luni mai tîrziu într-o carte cu titlul *Călăii**. Este o lucrare de strictă propagandă sovietică, în care sunt înfierate monarhia constituțională de la București și guvernul Brătianu. Ca detaliu, aflăm și tristul adevăr că tipărirea broșurii lui C.G. Costa-Foru fusese finanțată de Ajutorul Roșu.

Un alt personaj subteran despre care scrie Istrati este Pavel Tcacenco-Antip. Istrati nu-l cunoștea, dar în 1926, la Paris, a fost organizată o campanie în favoarea lui. Ce se întîmplase? La București, Pavel Tcacenco fusese arestat împreună cu Boris Ștefanov. Un al treilea, Timotei Marin, surprins și el de Siguranță, a reușit să fugă și s-a adăpostit acasă la C.G. Costa-Foru. Un alt scăpat din flagrantul pregătit de Siguranță a fost chiar șeful de atunci al PCdR, Elek Köblös. Toți erau membri ai Biroului Politic și ai Secretariatului PCdR. Trăiau clandestin, cu bani de la Komintern, și erau căutați insistent de Siguranță. Lovitura a dus practic la anihilarea PCdR pentru multă vreme.

Cine era deci Pavel Tcacenco? Ucrainean, născut lîngă Kiev în 1899, Tcacenco studiază filozofia la Petrograd. În 1917 devine bolșevic, iar din 1918 lucrează în subordinea lui Rakovski, la Harkov. Trece clandestin Nistrul,

* Henri Barbusse, *Les Bourreaux*, Flammarion, 1926.

organizează acte de subversiune (face parte din același grup terorist cu Max Goldstein, autorul atentatului de la Senat) și este arestat. În timpul evadării din închisoarea Chișinău, ucide un soldat. Este condamnat la moarte în contumacie. Fuge la Kiev și apoi la Harkov, unde se află tot sub ordinele lui Rakovski. Se întoarce în România pentru a conduce rețeaua clandestină din Basarabia. Este arestat la Iași, în martie 1920, cînd poliția confiscă tipografia pe care o adusese din Rusia, explozibili, mari cantități de tipărituri bolșevice. Tcacenco se opune arestării, trăgînd asupra prefectului. Judecat și condamnat în procesul comuniștilor din Dealul Spirii, nu beneficiază de amnistia de la 1 iunie 1922. În august 1923, dosarul lui este rejudecat, iar Pavel Tcacenco-Antip, „zis Ivan Baranov, zis Vladimir, zis Naum Ludmir, zis Abricosov, zis Gaida, zis Haim Iankel, zis Cosov, zis Kalman Strahman, zis Bespiatti, zis Vlad, zis Ștefan", este expulzat, nefiind cetățean român. Din 1924 este membru al Biroului Politic al PCdR, dar trăiește la Viena ca agent Komintern. Revine la București în 1925, este iarăși arestat la 15 august 1926 și este transferat la Chișinău, unde urma să fie judecat. La sfîrșitul lui august dispare. O versiune spune că a fost împușcat pe cînd încerca să evadeze. Alta, că a fost împușcat de soldați sub pretextul unei tentative de evadare. O altă versiune spune că a reușit să evadeze și a trecut în URSS. Agitația comunistă se declanșează. În țară, Kominternul alocă 50 000 de dolari pentru campanie. Sunt atrași întru apărarea cauzei și cîțiva cunoscuți militanți de stînga și publiciști; printre ei, Ilie Moscovici, Em. Socor. Montajul a ieșit la iveală în februarie 1928, cînd, criticat de Komintern, David Fabian Finkelstein, omul nr. 2 în partid pînă atunci, s-a apărat invocînd felul în care dusese campania de proteste în „cazul Tcacenco". Va fi destituit, împreună cu toată conducerea. Adevărul este că această campanie a încetat destul de repede, la începutul anului 1927. Faptul susține ipoteza după care Tcacenco a trecut în URSS. Conform unei alte versiuni, ar fi murit în 1937, victimă a „Marii terori".

Mînă forte, terorist, Pavel Tcacenco este omul pe care Kominternul contează cel mai mult din conducerea PCdR. Arestarea lui a reprezentat o lovitură serioasă dată de Siguranță. Urmează o campanie în Europa, organizată de oamenii lui Karl Radek. Aceeași rețetă: mitinguri, semnături de protest, intelectuali cunoscuți trimit scrisori la București și publică articole „demascatoare". Printre ei, Panait Istrati. În 5 octombrie 1926, Istrati participă la Paris la un miting organizat de „Comitetul de apărare a victimelor terorii albe din Balcani" prezidat de Barbusse. Aici citește un rechizitoriu la adresa a ceea ce el numea, ca și Racovski, oligarhia românească. „Și dacă soarta întemnițaților îmi pare mai demnă decît aceea a oamenilor liberi; dacă eu trebuie să jinduiesc soarta unui Tcacenco împușcat fără judecată doar fiindcă era comunist; sau aceea a lui Mihai Gheorghiu Bujor, care putrezește la Doftana,

cu aceeași vină [...] chiar acum sunt gata să spun Franței ce-mi dă ospitalitatea și posibilitatea de exprimare a sentimentele mele: sunt comunist, bolșevic, anarhist, sunt tot ce doriți! Iată cele două mîini ale mele: legați-le! Împușcați-mă, fără judecată, așa cum se face în fiecare săptămînă în patria mea, aliata voastră, România sugrumătorilor!" Textul apare apoi ca prefață a unei broșuri, *Au pays du dernier Hohenzollern. L'histoire d'un crime*, editată de același comitet, condus de Barbusse, secondat de Istrati. Pe copertă, două portrete: Pavel Tcacenco și I.I.C. Brătianu, identificați ca victimă și călău. Autorul nu este specificat. Este un text de propagandă bolșevică. Cîteva citate: „Asasinatul reprezintă însăși baza regimului de secole. [...] Dar acest regim [...] cu regele în frunte [...] nu este decît un șir de asasinate, de minciuni și trădări. [...] Prostituția [...] este esența însăși a regimului oligarhiei române. [...] Și nu numai prostituția, dar și bacșișul. Și nu numai bacșișul, dar și asasinatul, și toate ilegalitățile, arbitrariul, șantajul, bătaia, torturile, furtul, falsurile. Și cine plătește cheltuielile pentru toate astea? Cine întreține această ciocoime, acești proprietari, acești boieri, această Curte? Este muncitorul, micul burghez, este mai ales țăranul, sunt cinci milioane de minorități naționale fără nici o protecție. Înțelegem ușor care este pericolul ce amenință canalia oligarhică. [...] Proletariatul mai ales este capabil să realizeze această uniune a forțelor antifeudale și antioligarhice care impune teroarea albă din România. Iată marele motiv al asasinării lui Tcacenco."*

În dosarul de la Siguranță al lui Panait Istrati găsim o adresă a legației române din Paris care anunță apariția broșurii și alte documente. Într-unul din ele, Romulus Voinescu, directorul Siguranței, impune măsuri pentru a opri difuzarea ei în România. Tot el cere oficialităților franceze să-i identifice pe autori. Broșura se folosește de „revelațiile" oferite de C.G. Costa-Foru și Barbusse în broșurile lor. Cel care îngrijește editarea broșurii este Alecu Constantinescu. În spatele acestui montaj propagandistic se află însă Kominternul. Cristian Racovski, ambasadorul URSS la Paris, face legătura, asistat de prietenul lui, Istrati, pe care îl și finanțează. Tcacenco rămîne pînă tîrziu în anii '30 una din figurile cel mai des invocate în acest tip de campanii îndreptate împotriva Bucureștiului, alături de Max Goldstein și Mihai Gheorghiu Bujor. Interesant, toți trei erau dezertori.

În fond, comunismul românesc nu exista în acești ani decît prin aceste campanii dirijate de Komintern. Siguranța anihilase practic grupurile comuniste clandestine, distrusese rețelele organizate în anii 1918–1924. Agitația în jurul lui Bujor și a altor cîțiva – Tcacenco, Ștefanov, rebelii de la Tatar

* *Ibid.*, pp. 8–11.

Bunar, de exemplu – crea imaginea falsă a existenței în România a unei mișcări de mase, condusă de bolșevici. Conform acestei propagande, regimul de la București părea confruntat cu o insurecție, cu o „revoluție proletară", cum se produsese la Sofia. Dădea impresia că inexistentul PCdR se afla „în fruntea maselor". Era o operație tipică de intoxicare și mistificare. Procesul din 1925, capturarea în 1926 a conducerii PCdR, anchetele și arestările au redus practic la zero activitățile clandestine bolșevice. Comuniștii supraviețuiau numai în provocările Siguranței și în articolele unor jurnaliști preocupați de subversiunea venită de la est de Nistru.

Un alt nume pe care Kominternul îl aruncă repetat în luptă în perioada 1920–1933 este cel al lui Mihai Gheorghiu Bujor. Declanșarea campaniei se face în presa occidentală în decembrie 1927, cînd *The Manchester Guardian* publică un extras din Raportul Comisiei de anchetă a Internaționalei Sindicale de la Amsterdam asupra situației prizonierilor politici. Aici se vorbește despre M.Gh. Bujor ca de un persecutat, sunt descrise condițiile lui de închisoare. În conformitate cu acest raport, Bujor este ținut la carceră, în zona H a Doftanei, pedepsit, are contact doar cu un gardian surdomut, se plimbă 30 de minute pe zi, nu are drept la corespondență. Istoria lui este expusă fără a se menționa dezertarea, activitățile teroriste, violența, uciderile ordonate de el. Se cere eliberarea lui. Și alte gazete din rețeaua Komintern publică articole și apeluri. La București se întîmplă același lucru. Bujor este din nou împins în centrul dezbaterii publice. El este înfățișat de stînga politică drept o victimă „a terorii oligarhiei". Kominternul dezlănțuie asemenea atacuri la intervale regulate, ori de cîte ori are nevoie să înfiereze regimul de la București. Bujor este o „dovadă vie" că în România există un „regim de teroare", care își închide în pușcării adversarii politici. Conform Agitprop, Bujor este un prizonier de conștiință, nu un terorist care a ridicat arma împotriva României; nu un vinovat de uciderea mai multor persoane în 1918, în Crimeea; nu un vinovat de trădare și dezertare în timp de război. Nu știm cît se interesa Kominternul de soarta lui Bujor, dar îl folosea insistent ca temă de propagandă împotriva regimului de la București. Astfel, Bujor era martirizat, înfățișat ca un erou al bolșevismului, ca o victimă a dictaturii oligarhiei brătieniste. Anul 1928 este anul unei mari campanii pentru eliberarea lui. În Europa, rețele, grupuri, redacții, asociații, partidele comuniste mai ales se mobilizează. Bujor este victima terorii albe, un erou al clasei muncitoare în lanțuri care trebuie eliberat. Kominternul este servit perfect de existența acestui deținut. Avea nevoie de „prizonieri de conștiință", capabili să mobilizeze în jurul lor opinia publică, cu naivii și complicii ei, gata oricînd să se pună în slujba unei cauze „pacifiste", „umanitare", pentru a „elibera omul". URSS devenea astfel „partea bună a istoriei" și arăta spre burghezie ca spre

o clasă odioasă, expirată, coruptă. Rețelele funcționează ca o mașinărie. Sovieticii cheltuiesc mulți bani pe ceea ce ei numesc „agitație". Actorii își cunosc bine rolurile. M.Gh. Bujor este vizitat la Doftana, dă interviuri. Se scrie despre el, apar broșuri și manifeste care cer eliberarea lui. Campaniile sunt identice cu altele, avînd aceeași regie, desfășurate în paralel la Berlin, Paris, Viena, Praga. Campania are drept efect o imagine proastă a României pe scena mondială. Brătianu, prim-ministru, pregătește chiar decretul de grațiere. M.Gh. Bujor avea însă la București o reputație prea proastă, ceea ce făcea ca decizia să fie dificilă. Faptul că dezertase în timp de război, faptul că săvîrșise violențe la Odessa rămăseseră în memorie. Reacția cercurilor politice și a presei de dreapta blochează decretul. Chiar dacă URSS era dispusă să-l preia, Bujor rămîne în închisoare.

Au existat și alte „mari manevre" ale propagandei orchestrate de Komintern și avînd ca scenă România. De pildă, procesul unui lot de 114 acuzați, (prezenți în boxă, 76), cu 800 de martori (prezenți, 300), desfășurat la Cluj în toamna lui 1928. Autoritățile trimiseseră în tribunal rețelele clandestine din Transilvania. Acestea erau controlate de la Viena, de șefii PCdR din emigrație, de fapt de Biroul pentru Europa de Sud-Est al Kominternului. Printre cei judecați se găseau Ștefan Foriș, viitor șef al PCdR, judecat în contumacie, Koloman Müller, șeful Sindicatelor Unitare (comuniste), Alexandru Sencovici, devenit în anii '60 șeful sindicatelor, Imre Aladár, Haia Lifșiț, care avea să moară în închisoare, devenind obiect de cult pentru cîteva decenii, Solomon Schein, șeful PCdR (interior) în anii 1926–1929, Eugen Rozvany și Dezideriu Szántó, avocați din Oradea. Rozvany făcuse parte din delegația care semnase afilierea la Komintern. Avocații apărării sunt L.D. Pătrășcanu, Constantin Vicol, Petre Zissu, dar și Dem. I. Dobrescu, președintele Uniunii Generale a Avocaților din România, viitor primar al Bucureștilor (1931–1933), și Aurel Lazăr, deputat PNȚ de Bihor, vicepreședinte al Baroului de avocați. În proces depun ca martori, printre alții, Al.Vaida-Voievod și Iuliu Maniu.

Figura centrală în proces este Victor Aradi. Aradi era sociolog, cu un doctorat luat la Budapesta. Publicist de origine maghiară, născut la Turda, autor al unei cărți (1912) despre Ecaterina Varga, apărătoare a moților în secolul al XIX-lea. Aradi este înainte de toate un comunist cu vechi stagii. Prizonier în Rusia din 1915, trece la bolșevici în 1918. A servit ca voluntar în Armata Roșie. Se întoarce la Budapesta în 1919. Lucrează la Ministerul Afacerilor Externe, în timpul guvernului Béla Kun, ca referent pentru Rusia. Se stabilește la Cluj după căderea lui Béla Kun. Aradi trecea drept un intelectual rafinat și erudit. Ca jurnalist publică frecvent în Germania și Ungaria. Face cercetări sociologice și conduce o revistă academică. Victor Aradi are însă o viață dublă. Este în același timp și un om al subteranei. Dincolo

de fațada activității lui publice, de savant, cercetător, scriitor, găsim un bolșevic, un agent, un personaj clandestin.

În noiembrie 1927, Aradi călătorește la Viena și Berlin. Aici se întîlnește cu Willy Münzenberg, șeful organizației Ajutorul Muncitoresc Internațional (AMI), cel mai influent instrument de propagandă sovietică din Occident. AMI fusese înființat în septembrie 1921, la ordinul lui Lenin, pentru ajutorarea Rusiei bîntuite de foamete. Münzenberg se cunoscuse cu Lenin în Elveția. Cînd acesta, împreună cu un grup de fideli, părăsește Zürich, în 1917, pentru a ajunge la Petrograd în vagonul plumbuit, Willy Münzenberg este printre cei care îl conduce la tren. Încă de atunci se ocupă pentru bolșevici de operații subterane în toată Europa. După 1919 este și membru în conducerea Kominternului. Moare în condiții suspecte, în 1940, găsit spînzurat, lîngă granița franceză cu Elveția. Din 1939, după semnarea pactului Ribbentrop-Molotov, Münzenberg făcuse imprudența să ia distanță față de Moscova.*

În 1927–1928 era însă în plină glorie. Avînd la dispoziție fonduri practic nelimitate, dezvoltase în Occident o rețea de ziare, edituri, case de filme, comitete, asociații, care sprijineau politica Moscovei. Münzenberg era de asemenea omul acțiunilor secrete, al asociațiilor care acționau pe jumătate legal, la suprafață, cu cealaltă jumătate în secret. Unul dintre pionii lui este chiar Victor Aradi. În 1927, AMI a cheltuit în România peste 2 milioane de mărci aur (60 milioane lei), dintr-un buget furnizat de Komintern de 45 milioane de mărci aur alocate pentru estul și centrul Europei. Aradi înființase la București o sucursală a AMI, Ajutorul Muncitoresc din România, AMR, chiar înaintea vizitei sale la Viena și Berlin. Era deja finanțat de cîțiva ani din fonduri ale Kominternului și opera la Cluj, apoi la București, ca agent. La data arestării sale, în vara lui 1928, era secretar al AMR. Primea frecvent plicuri cu bani, de pildă circa 500 000 de lei în ultimele trei zile dinainte de a fi arestat. Organizează, conform tehnicii însușite de la Münzenberg, o librărie la Cluj, unde se distribuie materiale propagandistice, tipărite la Viena, Moscova și Berlin. În spatele librăriei se formează un nucleu comunist. Asemenea librării apar, sub egida aceleiași instigații a AMI, la Paris, la New York, la Londra, la Varșovia etc. Ele devin focare de influență mai ales printre intelectuali, dintre care unii erau apoi recrutați în agenturi de spionaj și subversiune, în diferite comitete subordonate Moscovei. Ele erau și mecanisme de distribuire de fonduri. Cînd a fost arestat, Aradi se ocupa

* Vezi Branko Lazitch, Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Komintern*, Hoover Institution, Standford University, Standford, California, 1986, pp. XXVIII și 330; vezi și Stephen Koch, *Sfîrșitul inocenței. Intelectualii din Occident și tentația stalinistă. 30 de ani de război rece*, trad. rom. de Luana Stoica Editura Albatros, 1997, pp. 17–18, 23–39.

de înființarea unei asemenea librării la București, sub pretextul că va distribui carte germană. Aradi mută bineînțeles accentul acuzațiilor ce i se aduc de pe activitățile lui clandestine pe tema inocentă a „intelectualului persecutat". Imediat după arestarea și implicarea lui Aradi în proces, rețeaua AMI se pune în mișcare. Münzenberg este citat la proces ca martor al apărării, dar refuză să vină la Cluj. Comitete, asociații protestează, trimit memorii la București, se solidarizează cu Aradi. Personalități cunoscute scriu autorităților pentru a cere eliberarea lui. Printre ele, istoricul Hugh Seton Watson de la Oxford, autorul celei mai importante istorii a românilor în perioada interbelică. Trimit proteste și Fridtjof Nansen, exploratorul polar norvegian, Albert Einstein și Romain Rolland. Lista e cam aceeași din alte campanii dirijate de Komintern. „Sunt adus în fața dvs. pentru fapte imaginare, pentru convingerile mele. Acest mare proces de conștiințe arată pînă unde merg înscenarea Siguranței și teroarea reacțiunii de la noi din țară. Oricare ar fi sentința dvs., eu îmi voi continua drumul meu, fără șovăire și fără frică." De fapt, Aradi era de mai mulți ani spion, lucru care va reieși în procesul său din 1931. În procesul de la Cluj, din toamna lui 1928, Aradi este însă achitat, după o campanie de propagandă purtată în toată Europa. Primește doar o amendă pentru „port ilegal de armă". Peste doi ani, cînd este arestat, suspect de spionaj, va fi găsit din nou cu un pistol asupra lui.

Aradi are dubla față a multor bolșevici. Ei sunt revoluționari de profesie. Duc activități politice, fac propagandă, organizează proteste, greve, marșuri, participă la campanii electorale. Acești oameni au o existență oficială, normală. Sunt profesori. jurnaliști, avocați, ingineri etc. Procesul de la Cluj se referă la aceste activități. Dar Aradi și alții ca el au și o viață ascunsă, secretă, de subterană. Controlează fonduri străine, participă la filierele Kominternului, pregătește asaltul „revoluționar". Propaganda, agitația sunt numai suprafețele. Dedesubt se află diversiunea, sabotajele, terorismul, spionajul. Pentru un revoluționar de profesie nu există nici o linie de demarcație între cele două „vieți". Tot ce grăbește căderea democrațiilor este permis. Aradi este un caz tipic. A fost judecat mai întîi în 1928, pentru „delicte politice", și a putut să apară în fața lumii ca un intelectual persecutat pentru convingerile lui. Trei ani mai tîrziu, Aradi este implicat într-un proces de spionaj, în calitate de șef al unei rețele care opera în România. Münzenberg preferă să se abțină de această dată. Nu mai declanșează obișnuita lui campanie de susținere „a victimelor terorii albe", ca în cazul lui Mihai Gheorghiu Bujor, sau al țăranilor de la Tatar Bunar. Sau ca în atîtea cazuri arhicunoscute: Sacco și Vanzetti în 1927 sau Gheorghi Dimitrov în 1933. Sau ca în cazul lui Aradi, în 1928. Ar fi fost compromițător pentru el. Existau riscuri mari ca adevăratele

activități din spatele filierelor aparent pașnice, „umanitare", pe care le controla, să fie demascate. Și, în fond, cine s-ar fi solidarizat cu un spion? Pentru un revoluționar, un intelectual, îi găsea pe Barbusse, Einstein, Rolland, Istrati, clienții obișnuiți ai tuturor apelurilor inițiate de Komintern. Dar subversiunea, spionajul, fondurile secrete erau partea murdară a politicii. Willy Münzenberg, care în 1928 era foarte activ în operația de salvare a lui Aradi, preferă să tacă în 1931–1932.

RENEGATUL ISTRATI

În 1927, ambasador al Rusiei la Paris este Cristian Racovski. În vara acelui an, Moscova se vede confruntată cu o campanie de presă vehementă dusă de presa franceză împotriva lui Racovski. După multe ezitări, ministrul de externe rus Cicerin, dă o declarație în care mulțumește ambasadorului pentru serviciile aduse, dar se înclină. Anunță rechemarea sa. La 15 octombrie, Racovski părăsește clădirea ambasadei într-un automobil plin de bagaje, mirîndu-se că nu vede nici un polițist. Îl însoțea Panait Istrati. Cei doi se intersectaseră încă în 1905, în cercurile socialiste și sindicale. Se poate spune că în 1927 erau prieteni. S-au regăsit la Paris, odată cu instalarea lui Racovski pe rue de Grenelle. Aveau multe amintiri și cunoscuți comuni. Istrati a frecventat ambasada, avea de pildă relații familiare cu fiica adoptivă a lui Racovski, care și-l amintește astfel: „Panait Istrati venea adeseori la noi la masă și stătea apoi ore întregi la taclale în biroul lui Cristian."* Era „un om nervos, cît se poate de sfrijit, care spunea lucruri atît de interesante, foarte tăioase, lucruri adeseori stînjenitoare pentru Cristian, care totuși ținea la el și îl aprecia mult "** Racovski îl invită pe Istrati să vină în Rusia încă în 1926, dar pregătirile au durat. Moscova era preocupată, din rațiuni de propagandă, să invite intelectuali. Istrati era ideal pentru asta, avînd în vedere notorietatea sa, ca și simpatiile sale pentru bolșevism. Nimeni însă nu se gîndea că vizita va coincide cu declinul carierei lui Racovski. Dacă Stalin își chemase ambasadorul pentru că pregătea alungarea lui Troțki și a acoliților lui, sau sub presiunea presei franceze, rămîne o chestiune neclară. Tensiunea însă era prezentă. Racovski și Istrati erau la curent că se pregătește ceva. Istrati îl întreabă pe drum: „Franța este oare cea care te alungă sau ai tăi care te dărîmă?"*** Racovski preferă să schimbe subiectul. În 1923, cînd fusese numit ambasador la Londra, Lenin – bolnav deja – nu mai conducea Rusia, care încăpuse pe mîna lui Stalin. Racovski este schimbat din postul

---

* Elena Codreanu Racovski, *De-a lungul și de-a latul secolului (1908–1999)*, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 53.

** *Ibid.*, p. 77.

*** Panait Istrati, *Spovedanie pentru învinși*, Editura Dacia, 1990, p. 39.

de şef al guvernului Ucrainei, care îi conferea multă putere, şi trimis ambasador la Londra. Era de fapt un exil luxos. Racovski protestează, dar se supune. În 1927, lucrurile se înrăutăţiseră pentru el. Lenin murise de peste trei ani. La Kremlin, lupta pentru succesiune era la apogeu. Partida căreia îi aparţinea Racovski pierde. Prietenul lui cel mai apropiat, Lev Troţki, adversarul numărul unu al lui Stalin, este pe punctul de a fi înlăturat. În acest timp, la Moscova se pregătea aniversarea a zece ani de la preluarea puterii de către bolşevici.

Acesta este contextul sosirii lui Istrati la Moscova. Trei săptămîni mai tîrziu, la 14 noiembrie 1927, Troţki şi Zinoviev sunt excluşi din partid. Racovski, Kamenev, Şmilga, Evdokimov, liderii opoziţiei din interiorul partidului, sunt excluşi din Comitetul Central al PCUS. La 19 noiembrie, Adolf Ioffe, un adept al lui Troţki, este înmormîntat la Moscova. Scrisoarea sa dinaintea sinuciderii produce emoţie în cercurile politice. La ceremonia funerară, înregistrăm ultima apariţie publică a lui Troţki în Rusia. Racovski participă şi el la funeralii. În decembrie 1927, Racovski este huiduit cînd ia cuvîntul la Congresul partidului. În ianuarie 1928, liderii opoziţiei sunt alungaţi din Moscova şi Leningrad şi trimişi în exil. Troţki este transportat cu forţa la Alma Ata, iar Racovski, expediat la Astrahan, în delta Volgăi. Numele lui Racovski fiind strîns legat de cel al lui Troţki, cariera lui era practic încheiată. Perioada pe care Istrati o petrece în URSS este plină de evenimente de acest tip. Contextul este cel al unei lupte furibunde pentru putere. Stalin dă asaltul împotriva celor care i se opuseseră în operaţia de succesiune a lui Lenin. În ianuarie 1929, Troţki este expulzat în Turcia. Data coincide aproape cu cea la care Istrati părăseşte Rusia. În 15 februarie, Istrati ajunge la Paris, după 16 luni petrecute în URSS.

Aşadar, la 15 octombrie 1927, dimineaţa devreme, cei doi pleacă din Paris. Cu o seară înainte, într-un restaurant din Paris, Istrati şi Racovski se întîlnesc cu Boris Souvarine, fost bolşevic, exclus din Komintern. Souvarine va semna în 1929, alături de Istrati şi Victor Serge, una din cărţile trilogiei *Vers l'autre flamme*. La mijlocul anilor '30, va publica una dintre cele mai bune biografii ale lui Stalin. Iată cum povesteşte el seara de despărţire: „În seara aceea, Racovski era gînditor, taciturn, din cînd în cînd părea absent, el, *causeur* atît de strălucit de obicei, [...] Istrati, vorbăreţ, în plină euforie, exaltat chiar la gîndul pelerinajului la «Mecca comunismului» pe care urma să-l facă şi la care visa de mult, Istrati deci nu se mai oprea din laudele entuziaste la adresa revoluţiei şi a viitorului luminos ce se deschidea înaintea ei. Nu era membru al partidului comunist, dar împărtăşea convingerile populare referitoare la «marea lumină de la răsărit», cum se spunea pe atunci dintr-o puternică ostilitate faţă de societatea «burgheză». [...] Nu ştia nimic despre marxism şi nici nu-şi făcea griji din pricina asta; sentimentele îi ţineau loc de doctrină,

instinctul îl făcea să fie alături de săraci, de exploatați, de victime. Și de revoltații de toate soiurile. [...] Ideologia lui îl punea mai degrabă în rîndul unui soi de anarhism umanitar lipsit de motivații teoretice. Despre regimul sovietic nu știa nimic, exceptînd ostilitatea sa față de lumea capitalistă. [...] Pradă bucuriei că urma să plece imediat, nu simțea nepotrivirea între comportamentul lui și cel al tovarășului său de călătorie. N-avea habar de tragedia politică în care intrase Racovski [...] Ambasadorul, militant disciplinat mai presus de orice, se conforma unei reguli stricte care interzice să se vorbească despre secretele problemelor de familie de față cu un străin de partid, chiar declarat comunist [cum era Istrati, *n.n.*]."* Drumul spre URSS îi duce pe cei doi cu automobilul pînă la Berlin, de unde iau trenul spre Riga, iar de aici spre Moscova. Odată ajuns la Moscova, Istrati declară entuziasmat în *Pravda* că e bolșevic, că a părăsit definitiv Occidentul, că Rusia e singurul loc unde se poate crea liber. Aici ar vrea să fie îngropat și mai dorește ca trupul lui să fie dus în România după ce la București se va fi instalat un regim bolșevic. Sunt aici ecouri din conversațiile cu Racovski, care se visa dictator roșu la București? Chiar dacă face declarații de convenință, Istrati observă felul în care Racovski este primit: „Sosim la Moscova într-o frumoasă dimineață (20 octombrie). În gară, nimic care să ateste cea mai mică atenție din partea guvernului față de un mare ambasador, fie și căzut în dizgrație... Nici una din acele limuzine luxoase care plimbă pleava birocratică... Nimic. Și mîna fostului președinte de Consiliu al comisarilor poporului Ucrainei, care a semnat atîtea documente la Geneva, la Londra și Paris, nu a fost strînsă de nimeni. Letonul de gardă al lui Racovski, de statură atletică și foarte inteligent, se duse să caute un taxi, în timp ce fotografii-reporteri își pironeau obiectivele asupra noastră. Cristian se eschivă. Îi spun: «De ce te eschivezi cu atîta răutate? Ei fac asta ca să își cîștige pîinea. – În acest caz, ei nu știu ce fac. Îi scutesc de gafă și cîteva clișee stricate.»" Racovski știa ce-l așteptă. Primirea rece, chiar ostilă, făcută lui Racovski nu-l împiedică pe Istrati să-și arate entuziasmul pentru Rusia și bolșevism, chiar în prezența companionului său. În *Spovedanie pentru învinși*, Istrati avea să-și amintească: „L-am întrebat pe Racovski, înainte de a pleca: «Ce-i cu Rusia Sovietică?» Și mi-a dat acest răspuns diplomat: «Dacă vei privi la suprafață, nu vei fi mulțumit. Dacă însă ai să știi să vezi, vei iubi Revoluția noastră»."** Istrati scrisese deja două articole elogioase despre Racovski, comandate de presa sovietică, pe care le adusese în buzunare. Nici unul nu va apărea. De ce? Între data cînd îi fuseseră cerute și sosirea la Moscova, soarta fostului șef al guvernului bolșevic al Ucrainei, a ambasadorului la Londra și Paris, fusese decisă.

---

* Boris Souvarine, *Souvenirs*, Éditions Gérard Lébovici, 1985, pp. 56–58.

** Panait Istrati, *op. cit.*, p. 39.

Relaţiile lui Istrati cu bolşevismul nu sunt însă atît de simple cum par la prima vedere. Era Istrati cîştigat de bolşevism? Putem lua drept bune declaraţiile sale? Putem socoti cuvintele sale entuziaste din toamna lui 1927 ca un răspuns conformist dat ospitalităţii gazdelor? Propagandiştii de la Kremlin aveau mare nevoie de scriitori celebri care să dea credibilitate regimului. Scenariul era relativ simplu. Mari personalităţi din Occident erau invitate şi plimbate sub supraveghere prin Rusia. Li se organizau mari ceremonii, primiri cu flori, serbări, li se arăta că sunt populari. Acasă la ei, aproape nici unul dintre invitaţi nu se bucura de o asemenea glorie. Erau în plus plătiţi împărăteşte. Operele lor se tipăreau în milioane de exemplare, iar drepturile de autor care le reveneau erau pe măsură. Li se cereau colaborări la reviste, erau intervievaţi. Totul contracost. Propaganda sovietică nu făcea economii, mai ales cînd invitatul era cineva cunoscut. Întorşi în Occident, după băi de mulţime, cîştiguri băneşti şi ceremonii fastuoase, îşi făceau treaba „teleghidaţi", cuceriţi de felul în care fuseseră primiţi. Scriau pagini elogioase despre regimul sovietic. Nu neapărat pentru că fuseseră corupţi, deşi era şi asta adevărat, ci pentru că manipularea avusese efect. Ei văzuseră mai puţin Rusia, cît nişte potemkiniade în care credeau mai mult sau mai puţin. Istrati a fost şi el pionul unei asemenea practici a aparatului de propagandă şi GRU. Nu era un naiv, mai curînd un instabil în opţiunile lui. Se entuziasma uşor, îşi pierdea la fel de uşor convingerile, o lua de la capăt. Parcursul lui Istrati în Rusia este exemplar în această privinţă. Am putea spune că el vine în Rusia pregătit să vadă ce se afla dincolo de vălul întins de propaganda bolşevică. Experienţa politică a lui Panait Istrati era arhisuficientă pentru a înţelege care era adevărul. Fusese în tinereţe militant socialist, lucrase pentru sindicate. Organizase greve şi mitinguri, fusese redactor la *România muncitoare*. Îi cunoştea personal pe toţi liderii socialişti şi sindicali români din epocă. Cunoştea bine condiţia muncitorului, de care făcea caz de cîte ori avea ocazia. El vine în URSS crezînd că va găsi o dictatură a proletariatului „la lucru". Întîlneşte în schimb o birocraţie venală şi o clasă muncitoare exploatată de stăpîni brutali. De aici şi dezamăgirea lui, apărută însă tîrziu, spre sfîrşitul călătoriei, după ce rînd pe rînd iluziile sale au căzut. Cauza eşecului înregistrat de regim o vede în noii conducători ai Rusiei. „Birocratizarea regimului sovietic" era teza opoziţiei troţkiste, cu care Istrati avea contacte strînse. De amintit că în 1913 îl întîlnise pe Lev Troţki la Bucureşti, într-o cameră de hotel, pe lîngă Ateneul Român. Racovski este cea mai bună legătură a lui cu cercurile Opoziţiei. În 6 august 1928, Racovski scrie şi transmite aderenţilor săi articolul-manifest „Pericolele profesionale ale puterii". Şase săptămîni mai tîrziu, Istrati e la Astrahan. Nu avem nici o dovadă directă că Istrati a citit textul, dar ar fi naiv să credem că nu a făcut-o, mai ales dacă

avem în vedere vîlva pe care a produs-o. Era o analiză succintă făcută de Racovski regimului. Istrati preia tezele de aici în felul cum privește URSS, lucru care se vede transparent în *Spovedanie*... Însoțit de Nikos Kazantzakis și iubitele lor, Istrati ajunge la 18 septembrie 1928 la Astrahan, „oraș rău mirositor. Miriade de țînțari. Ciumă, malarie, holeră"*. Trag la „cel mai bun hotel" din oraș, „Kommulnaia Gostinița". În cameră găsește ploșnițe. Iese pe culoar și face scandal. „O ușă se deschide, în întunecimea culoarului un om scund se apropie de mine. «Tu ești acela care înjură astfel?» Racovski? Cum? Locuiești într-un hotel cu ploșnițe?" Amintirea luxoasei reședințe diplomatice din Paris era departe. Reîntîlnirea cu „marele proscris" pare ireală. Fostul lider al Internaționalei Comuniste trăiește într-un hotel mizer, exilat de ai săi. „O singură cameră în care cu greu ar fi putut intra cinci persoane, un paravan care ascunde patul și lavaboul. Geamantane înțesate cu cărți. O masă plină cu hîrtii. Racovski lucrează la *Viața lui Saint-Simon*. E bolnav de malarie." Se văzuseră ultima dată la Moscova în octombrie. Trecuse aproape un an de atunci. Reîntîlnirea dintre ei este o întîmplare, cum vrea să ne convingă această descriere? Știa Istrati că Racovski se afla la Astrahan? Știa. Nimerise întîmplător în oraș? Greu de crezut. Plănuise să vină aici pentru a-și revedea prietenul? Exista o înțelegere între ei? Venise din solidaritate, ca să braveze? Paginile din *Spovedanie*... nu ne spun. Dar poate că nu scrie despre lucrurile astea ca să își protejeze gazda. „Nu are idei negre – ne asigură Istrati, probabil pentru urechile GPU-ului. Mereu e gata să se bată și mai mult ca oricînd, convins de... De ce? Nu aș putea-o spune. Din cuvintele lui nasc convingeri, dar spre a le defini, timp pierdut. Căci chiar cînd sunt prieteni, ambasadorii bolșevici rămîn diplomați. Așa că preferă să vorbească cu entuziasm despre lotus... și ne descrie existența melancolică a acestei flori, hărțuite de frig. El ne exaltă opera de fertilizare a nisipurilor."** Refuză Istrati să scrie ce au vorbit cei doi „complici" la Astrahan, sau Racovski și-a pierdut încrederea în vizitator și preferă să nu spună nimic riscant, politic? Istrati făcea totuși figură de entuziast necondiționat al sovietelor. Dăduse nenumărate declarații presei în acest sens. Racovski avea motive să fie prudent și să-l privească cu mefiență pe Istrati. Avea destulă experiență politică pentru a nu se lăsa pe seama unui Istrati mereu schimbător, mereu exaltat, revoltat, de nestăpînit, enervat pe ceva, pe cineva. Era fascinat în acea vreme de ce vedea în Rusia. Racovski ar fi avut multe de spus. Era unul dintre principalii lideri ai opoziției. Se afla în mijlocul unei rețele clandestine cu care coresponda și plănuia gesturi politice de protest. Era strict supravegheat

* *Ibid.*, p. 88.
** *Ibid.*, p. 89.

de agenţi GPU. A împărtăşit ceva din toate astea lui Istrati? I-a dat vreun mesaj pentru persoane din Moscova sau pentru presa străină? Nu vom şti probabil niciodată. *Spovedanie pentru învinşi* păstrează tăcerea. Aflăm în schimb destule despre excursiile pe malurile Volgăi. Istrati, Kazantzakis, Racovski sunt însoţiţi, halucinant, de doi infirmi, unul fără picioare, altul paralitic. Ambii „supraoameni", fanatici ai transformării naturii. Ceva din Bosch, din Breugel în aceste pagini. Singurul ecou al situaţiei de exilat a lui Racovski, dar şi al luptei pentru putere de la Kremlin, Istrati îl surprinde cînd redă spusele unui oficial, pe un remorcher cu numele *Tov Stalin*. Acesta îi reproşează simpatia pentru opoziţie, ai cărei lideri nu sunt decît nişte „trădători". După opt zile de expediţii prin delta Volgăi, micul grup se desparte. Istrati, Kazantzakis & Co. părăsesc Astrahanul cu destinaţia Georgia/Tiflis, locurile natale ale lui Stalin. Istrati nu dă amănunte despre despărţirea de Racovski. Nu se vor mai revedea niciodată.

Pînă la episodul revederii dintre Istrati şi Racovski, se petrecuseră multe lucruri. Istrati era invitat oficial în URSS de VOKS (oficină GPU; aparent, organizaţia se ocupa de relaţiile culturale cu străinătatea). El pare fascinat de la început de aventura în care intră. Face şi repetă declaraţii entuziaste despre patria revoluţiei, despre muncitori, despre bolşevism. Atacă vehement Occidentul, Franţa mai ales, „burghezia putredă şi decadentă". Desigur propaganda sovietică înregistrează asemenea declaraţii şi reproduce fiecare cuvînt rostit. Istrati îşi joacă bine rolul, pare să aibă un văl pe ochi. Pentru asta şi fusese invitat şi plătit, ca să fie plimbat prin diferite locuri sub supravegherea strictă a GPU, să fie purtat la festinuri, să dea interviuri, să asiste la parăzi, să fie primit cu fanfare, să călătorească în trenuri speciale, în limuzine, cu diferiţi activişti în jur, gata să ofere aproape orice. Scopul gazdelor era să-l cîştige, pentru ca la întoarcere să devină – cu sau fără voia lui – un agent de influenţă sovietic. Eventual, să scrie lucrări de propagandă prosovietică. Nu ar fi fost singurul. Au mai căzut pradă aceluiaşi tratament H.G. Wells, George Bernard Shaw, Henri Barbusse, Romain Rolland, Nikos Kazantzakis, Lion Feuchtwanger, Emil Ludwig, André Malraux. Istrati e încîntat de primirea făcută, de banii pe care îi cîştigă din abundenţă. I s-au tradus mai multe cărţi pentru care primeşte drepturi de autor copioase. Scrie articole, dă interviuri. Este tratat ca o persoană oficială, deşi era doar „un tovarăş de drum" din Occident. Lucrurile merg bine o vreme. Istrati nu vede ce se întîmplă, sau se face că nu vede. Se lasă purtat de succes, de bani, de ceremonii.

Să facem o cronologie a călătoriei. Abia sosit la Moscova, ia trenul pentru Leningrad, unde ajunge la 31 octombrie. Aici face cunoştinţă cu Victor Serge, traducător francez stabilit în Rusia. Revine la Moscova şi, la 7 noiembrie, în Piaţa Roşie, asistă la parada plină de fast desfăşurată cu ocazia împlinirii

a zece ani de la ceea ce regimul numea „marea revoluție socialistă din octombrie". Asistă și la contrademonstrația organizată de opoziție, și la represaliile care au urmat. Istrati nu are nici o reacție, deși cunoștea personal mai mulți lideri ai opoziției antistaliniste. O săptămînă mai tîrziu, la 13 noiembrie, îl întîlnește pe Nikos Kazantzakis, care îl întovărășește de acum încolo. Kazantzakis afișa încă din 1922 idei bolșevice. În 1927 venea în URSS la invitația VOKS, ca și Istrati. Mai călătorise în URSS cu doi ani înainte, în 1925. La 16 noiembrie, Istrati și Kazantzakis pleacă într-o excursie oficială spre Marea Neagră și Caucaz.

În decembrie, amîndoi pleacă spre Grecia. Înainte trimit o scrisoare lui Stalin în care își arată entuziasmul pentru URSS. Se îmbarcă la Odessa pe vasul *Cicerin*, ajung la Pireu la 31 decembrie 1927. Un raport confidențial trimis la București, de legația română ministrului de externe ad-interim I.Gh. Duca nota că „supravegheat îndeaproape, autoritățile își dădură pe dată seama că Istrati e un primejdios agent al Moscovei"*. Ia legătura cu legația sovietică și lideri comuniști greci. La 3 ianuarie, Istrati vizitează închisoarea Singros. Ce le spune deținuților politici, cei mai mulți dintre ei comuniști? Le arată că are lipsă două degete și spune că le-a pierdut muncind cu palmele. El nu ar fi „scriitorul", ci „muncitorul Istrati". Amintește că „de mai multe ori am fost și eu aruncat în temniță", îi înțelege. Apoi le vorbește despre URSS. „Se înfăptuiește acolo ceva de neînlocuit, ceva de minune" și termină spunînd: „Să nu vă descurajați în momente de restriște. Victoria e a noastră. [...] Istrati e al vostru. Istrati nu linge unde a scuipat. Nu-mi voi pleca capul. Nu. Alții sunt trădătorii... Sunt în rîndurile voastre și rămîn. Voi rămîne un soldat din rîndurile voastre."** Vizitează un spital de tuberculoși. Este invitat de un judecător de instrucție să dea explicații pentru discursul de la Singros. Spre mirarea diplomatului român, notată în raport, nu este expulzat. Mai mult, la 11 ianuarie, ține o conferință într-o sală din centrul Atenei, Alhambra, despre binefacerile regimului din URSS, urmată de tulburări cu poliția în stradă. Un raport pentru Siguranță traducea un articol apărut într-un ziar probolșevic. „Ieri seară la orele 7 Panait Istrati a vorbit despre impresiile lui relativ la Rusia sovietică. [...] Conferențiarul a fost primit cu aplauze entuziaste și a vorbit în limba franceză, tradus auditoriului de un interpret. Uniunea Sovietică, așa cum este astăzi, nu poate fi iubită decît de două categorii sociale, de lucrători și de cei care din naștere au fost curajoși. [...] Voi împărți Uniunea Sovietică în două părți neegale: una partea sufletelor vii și a doua, partea sufletelor moarte. Partea întîi compune acest teribil organism

* ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 9796, vol.1, p. 72.
** *Ibid.*, pp. 73–74.

care a făcut revoluția din octombrie și care deține puterea. Partea a doua se compune din paraziții acestui organism, cîțiva țărani bogați (culaci), cîțiva birocrați și cîțiva profesioniști, aceștia sunt tolerați de noul organism al viguroasei Rusii. [...] Este întotdeauna bine pentru un suflet viu să simtă împrejurul lui răsuflarea rece a unui suflet mort, iacă spectacolul realității. [...] Nu există în democrația roșie muncă pentru toată lumea, nici hrană, nici îmbrăcăminte abundentă, dar tot ce există se împarte egal și drept la toată națiunea. IACA MAREA DREPTATE !!! Marea putere a comunismului. [...] Se spune că bolșevicii nu se înțeleg între ei și în puțin timp o să se mănînce între ei și acesta o să fie sfîrșitul lor. Voi, nenorociții ciocli ai Rusiei Sovietice, trebuie să fi pierdut rațiunea ca să puteți crede astfel de idei fără speranțe. [...] Cu cît mai mult se vor contrazice, cu atît mai mult se va întări puterea sovietică pentru că în Rusia guvernează poporul..."* La ieșirea din sală, publicul provoacă incidente cu poliția, care „încearcă să risipească această aglomerație, dar muncitorii nu se dau înapoi și strigă: „jos democrația albă, jos guvernul de coaliție [...] trăiască partidul comunist"... Mulți au fost bătuți și călcați în picioare. Mulțimea se îndreaptă spre calea universității, automobilele și tramvaiele sunt oprite, nimic altceva nu se aude, decît cîntecul Internaționalei și protestele mulțimii..."** Istrati este chemat în fața unui judecător de instrucție. Spre mirarea diplomatului român care trimite raportul, nu este expulzat. Nu pentru multă vreme. Presa se dezlănțuie contra celor doi. Permisul de ședere al lui Istrati expiră și trebuie să plece. Kazantzakis rămîne pentru proces. „Raportăm spre știință. În ziua de 23 februarie, ora 14, a fost îmbarcat la Pireu, pe vaporul sovietic *Cicerin*, comunistul Panait Istrati, izgonit din Grecia. Merge la Odessa și Moscova, unde va sta doi ani, apoi intenționează să vină în țară", notează o telegramă venită pe adresa Direcției Generale a Siguranței.*** Expediția la Atena a celor doi scriitori a fost o dovadă „de entuziasm și sacrificiu". Amîndoi, Istrati și Kazantzakis, au vrut să-și arate fidelitatea pentru revoluție. A fost un desant agitatoric, o provocare.

În timp ce ei sunt în Grecia, Troțki și Racovski sunt trimiși în exil intern. Presa grecească anunță evenimentul. Nici o reacție din partea lui Istrati. Mai mult, se întoarce în URSS. Se reîntîlnește cu Kazantzakis la Kiev. În drum spre nord, poposesc la Leningrad, unde-l revăd pe Victor Serge. La sfîrșitul lui martie ajung amîndoi în nord, la Murmansk, Arhangelsk. Istrati și Kazantzakis doreau să meargă să vadă „lagărul de reeducare" din insulele Solovki.

---

* *Ibid.*, pp. 58–59.

** *Ibid.*, p. 61.

*** *Ibid.*, p. 69.

a zece ani de la ceea ce regimul numea „marea revoluție socialistă din octombrie". Asistă și la contrademonstrația organizată de opoziție, și la represaliile care au urmat. Istrati nu are nici o reacție, deși cunoștea personal mai mulți lideri ai opoziției antistaliniste. O săptămînă mai tîrziu, la 13 noiembrie, îl întîlnește pe Nikos Kazantzakis, care îl întovărășește de acum încolo. Kazantzakis afișa încă din 1922 idei bolșevice. În 1927 venea în URSS la invitația VOKS, ca și Istrati. Mai călătorise în URSS cu doi ani înainte, în 1925. La 16 noiembrie, Istrati și Kazantzakis pleacă într-o excursie oficială spre Marea Neagră și Caucaz.

În decembrie, amîndoi pleacă spre Grecia. Înainte trimit o scrisoare lui Stalin în care își arată entuziasmul pentru URSS. Se îmbarcă la Odessa pe vasul *Cicerin*, ajung la Pireu la 31 decembrie 1927. Un raport confidențial trimis la București, de legația română ministrului de externe ad-interim I.Gh. Duca nota că „supravegheat îndeaproape, autoritățile își dădură pe dată seama că Istrati e un primejdios agent al Moscovei"*. Ia legătura cu legația sovietică și lideri comuniști greci. La 3 ianuarie, Istrati vizitează închisoarea Singros. Ce le spune deținuților politici, cei mai mulți dintre ei comuniști? Le arată că are lipsă două degete și spune că le-a pierdut muncind cu palmele. El nu ar fi „scriitorul", ci „muncitorul Istrati". Amintește că „de mai multe ori am fost și eu aruncat în temniță", îi înțelege. Apoi le vorbește despre URSS. „Se înfăptuiește acolo ceva de neînlocuit, ceva de minune" și termină spunînd: „Să nu vă descurajați în momente de restriște. Victoria e a noastră. [...] Istrati e al vostru. Istrati nu linge unde a scuipat. Nu-mi voi pleca capul. Nu. Alții sunt trădătorii... Sunt în rîndurile voastre și rămîn. Voi rămîne un soldat din rîndurile voastre."** Vizitează un spital de tuberculoși. Este invitat de un judecător de instrucție să dea explicații pentru discursul de la Singros. Spre mirarea diplomatului român, notată în raport, nu este expulzat. Mai mult, la 11 ianuarie, ține o conferință într-o sală din centrul Atenei, Alhambra, despre binefacerile regimului din URSS, urmată de tulburări cu poliția în stradă. Un raport pentru Siguranță traducea un articol apărut într-un ziar probolșevic. „Ieri seară la orele 7 Panait Istrati a vorbit despre impresiile lui relativ la Rusia sovietică. [...] Conferențiarul a fost primit cu aplauze entuziaste și a vorbit în limba franceză, tradus auditoriului de un interpret. Uniunea Sovietică, așa cum este astăzi, nu poate fi iubită decît de două categorii sociale, de lucrători și de cei care din naștere au fost curajoși. [...] Voi împărți Uniunea Sovietică în două părți neegale: una partea sufletelor vii și a doua, partea sufletelor moarte. Partea întîi compune acest teribil organism

* ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 9796, vol.1, p. 72.
** *Ibid.*, pp. 73–74.

care a făcut revoluția din octombrie și care deține puterea. Partea a doua se compune din paraziții acestui organism, cîțiva țărani bogați (culaci), cîțiva birocrați și cîțiva profesioniști, aceștia sunt toleraţi de noul organism al viguroasei Rusii. [...] Este întotdeauna bine pentru un suflet viu să simtă împrejurul lui răsuflarea rece a unui suflet mort, iacă spectacolul realității. [...] Nu există în democrația roșie muncă pentru toată lumea, nici hrană, nici îmbrăcăminte abundentă, dar tot ce există se împarte egal și drept la toată națiunea. IACA MAREA DREPTATE !!! Marea putere a comunismului. [...] Se spune că bolșevicii nu se înțeleg între ei și în puțin timp o să se mănînce între ei și acesta o să fie sfîrșitul lor. Voi, nenorociții ciocli ai Rusiei Sovietice, trebuie să fi pierdut rațiunea ca să puteți crede astfel de idei fără speranțe. [...] Cu cît mai mult se vor contrazice, cu atît mai mult se va întări puterea sovietică pentru că în Rusia guvernează poporul..."* La ieșirea din sală, publicul provoacă incidente cu poliția, care „încearcă să risipească această aglomerație, dar muncitorii nu se dau înapoi și strigă: „jos democrația albă, jos guvernul de coaliție [...] trăiască partidul comunist"... Mulți au fost bătuți și călcați în picioare. Mulțimea se îndreaptă spre calea universității, automobilele și tramvaiele sunt oprite, nimic altceva nu se aude, decît cîntecul Internaționalei și protestele mulțimii..."** Istrati este chemat în fața unui judecător de instrucție. Spre mirarea diplomatului român care trimite raportul, nu este expulzat. Nu pentru multă vreme. Presa se dezlănțuie contra celor doi. Permisul de ședere al lui Istrati expiră și trebuie să plece. Kazantzakis rămîne pentru proces. „Raportăm spre știință. În ziua de 23 februarie, ora 14, a fost îmbarcat la Pireu, pe vaporul sovietic *Cicerin*, comunistul Panait Istrati, izgonit din Grecia. Merge la Odessa și Moscova, unde va sta doi ani, apoi intenționează să vină în țară", notează o telegramă venită pe adresa Direcției Generale a Siguranței.*** Expediția la Atena a celor doi scriitori a fost o dovadă „de entuziasm și sacrificiu". Amîndoi, Istrati și Kazantzakis, au vrut să-și arate fidelitatea pentru revoluție. A fost un desant agitatoric, o provocare.

În timp ce ei sunt în Grecia, Troțki și Racovski sunt trimiși în exil intern. Presa grecească anunță evenimentul. Nici o reacție din partea lui Istrati. Mai mult, se întoarce în URSS. Se reîntîlnește cu Kazantzakis la Kiev. În drum spre nord, poposesc la Leningrad, unde-l revăd pe Victor Serge. La sfîrșitul lui martie ajung amîndoi în nord, la Murmansk, Arhangelsk. Istrati și Kazantzakis doreau să meargă să vadă „lagărul de reeducare" din insulele Solovki.

* *Ibid.*, pp. 58–59.
** *Ibid.*, p. 61.
*** *Ibid.*, p. 69.

Aici Gorki ajunge un an mai tîrziu și va scrie, spre rușinea lui, un elogiu. Cei doi, însoțiți de iubitele lor, nu ajung la Solovki, rămîn la Murmansk cîteva zile în așteptarea permiselor necesare. Pentru asta, Istrati scrie la GPU. Îi scrie și lui Romain Rolland o scrisoare entuziasmată de ce vede, de vizita ce avea să o facă... Istrati este încă pradă mirajului și prejudecăților lui, întreținute de organizatorii VOKS ai călătoriei. Cum răspunsul de la Moscova întîrzie și condițiile de cazare sunt proaste, renunță la plan. Numai hazardul a făcut ca Panait Istrati să nu viziteze lagărul de concentrare de la Solovki, primul lagăr de concentrare sovietic. Numai printr-o întîmplare norocoasă a fost ferit Panait Istrati și de rușinea de a se număra printre vizitatorii extaziați, ghidați de GPU, ai oribilei „realizări". „A trece de partea călăilor și a-i lăuda pentru suferințele aduse poporului devenise o regulă de viață (uneori de moarte) pentru scriitorii proletari revoluționari."* Călătorii noștri se răzgîndesc și pleacă spre sud. În aprilie ajung în Crimeea. O notă a Siguranței arată că „la Odessa lucrează la crearea unui film cinematografic după ideile sale comuniste, și care va avea titlul *Haiducul*. [...] Din informațiunile pe care le avem, numitul se interesează foarte mult de soarta comuniștilor închiși la Jilava pentru care face să se publice prin diferite ziare străine felul cum sunt tratați în închisoare"**. Istrati încă este un devotat al Kominternului, căruia i-a adus destule servicii de propagandist și agent de influență.

Are probleme cu sănătatea și rămîne la pat circa o lună. La începutul lunii mai, Istrati e la Bekovo, lîngă Moscova (unul din locurile de execuție a victimelor Marii terori, în 1936–1938). De la Bekovo, Istrati intervine în favoarea lui Victor Serge, despre care află că e arestat. La 28 mai îl întîlnește, împreună cu Kazantzakis, pe Gorki, în birourile unei edituri. În iulie apare în revista *Monde*, condusă de Barbusse și finanțată de VOKS, primul articol în Occident despre Kazantzakis. Semnează: Panait Istrati. Călătorește apoi pe Volga spre sudul Rusiei. Istrati o întîlnește la 1 august pe Ecaterina Arbore, militantă socialistă, pe care o știa din țară, ministru al sănătății în RSS Moldovenească (ucisă în 1937 din ordinul lui Stalin). *Plugarul roșu*, jurnal local în limba română, publică în 10,14 și 17 august articole despre călătoria lui Istrati. Iată extrase dintr-un interviu, apărut la 17 august: „Cum am auzit de Moldova, m-am hotărît deodată să viu și să văd ce face moldoveanul. [...] Am fost pe malul Nistrului. De aici m-am uitat mult pe partea cealaltă. Și privind cîmpiile pustii, jandarmul cu arma pe umăr, m-a umplut jalea. Și cum să nu-ți fie jale de fratele tău, care știi că se necăjește așa de greu. Mai ales ți-i jale cînd vezi că o parte de moldoveni zidesc socialismul văzînd

* Mircea Iorgulescu, *Dilema*, nr. 64/1994.

** ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 9796, vol. 1, p. 76.

cu ochii, iar cealaltă parte mai mare de moldoveni şi români încă se găsesc sub jugul ciocoilor. Am venit în Rusia ostenit, plec din ea voios. Şi încă voi fi şi mai voios cînd va veni vremea să văd ceea ce am văzut aici şi în România întreagă, adică cînd România întreagă va fi ţara liberă sovietică."*

La sfîrşitul lui august, Nikos Kazantzakis şi Panait Istrati, împreună cu Eleni Samiou şi iubita lui Istrati, Bilili Baud-Bovy, se află deja în sud. La 30 august, cei doi se întîlnesc cu Barbusse, internat în spital la Nijni Novgorod. La 8 septembrie ajung la Astrahan, unde Istrati se revede cu Racovski. La 30 septembrie ajung la Tbilisi. Apoi cu vaporul la Baku, Batumi, Suhumi, Novorosisk. La 2 decembrie, Istrati e la Rostov, apoi la Kiev. La 19 decembrie ajunge în sfîrşit la Moscova. La 30 decembrie e la Leningrad cu Victor Serge şi Nikos Kazantzakis. Cei doi se despart aici. Kazantzakis nu-l susţine pe Istrati în „afacerea Rusakov". La 11 ianuarie 1929, Istrati face deja pregătiri de plecare. La 15 februarie e la Paris. Kazantzakis rămîne în Rusia pînă în aprilie, cînd pleacă la Berlin.

Înainte de plecarea din URSS, Istrati adresează două scrisori unuia dintre şefii GPU, Gherson, în care cere voie să critice 1% din realităţile din URSS, aşa cum le văzuse el. În acelaşi timp dă asigurări cu privire la fidelitatea lui. Ideea că GPU ar rezolva asemenea probleme e oare o naivitate din partea lui Istrati? Sau înţelesese că URSS era un stat poliţienesc şi că totul depindea de serviciile speciale? Înţelesese că GPU avea adevărata putere? Nu ştim. Cert este că în loc să se adreseze Kominternului, Agitprop, VOKS, sau direct liderilor din Kremlin, Istrati scrie la GPU, cerînd permisiunea (cu falsă sau reală candoare) să critice regimul bolşevic atunci cînd va ajunge în Occident. Istrati scrie: „Trei feluri de scriitori pot să se rostească asupra Uniunii Sovietice. [...] 1/ Neutrii, autori de cărţi mai mult sau mai puţin binevoitoare. [...] 2/ Duşmanii noştri, detractori de meserie ai Uniunii, 3/ Prietenii noştrii, gen Henri Barbusse [...] apologeţi de meserie. [...] Pentru mine problema sovietică este o dramă intimă. Sunt un revoltat înnăscut şi un vechi revoluţionar. Nu am venit în Uniune ca să caut subiecte pentru cărţi, ci să pot vedea şi să fiu folositor cauzei proletare. Astăzi îmi dau seama că-i pot fi de folos cu o condiţie: să nu scriu ca Barbusse. Cînd un scriitor renunţă la orice fel de simţ critic şi devine clopotul dogit al unei idei, el nu mai este un om ascultat şi nu mai slujeşte cauzei pe care crede că o apără. El o compromite. Nu vreau să spun cu asta că trebuie să ne dedăm unor pălăvrăgeli şi trăncăneli care ne-ar cufunda în haosul burghez. Dar se află aci rele periculoase, al căror nume trebuie spus răspicat. [...] Apoi să îmi fie îngăduit să spun şi

* *Ibid.*, p. 106.

răul cu măsură, cu milă, cu menajamente, dar să îl spun. Vă cer acest consimțământ, îl cer Partidului. Dacă mi-l veți acorda, îmi voi scrie impresiile despre Uniunea Sovietică. Dacă nu, voi tăcea în public și în intimitate. Aici ca și în străinătate. Voi trăi singur." Ajuns la Moscova, îi scrie din nou secretarului GPU, Gherson: „Atitudinea mea definitivă (cel puțin așa sper) se rezumă astfel: 1/ Nici o reîntoarcere binevoitoare către capitalism și burghezie, care trebuie nimicite, în ciuda scăderilor ideologice și morale ale regimului sovietic. 2/ Relele actuale ale regimului sovietic sunt, în ochii mei, remediabile, cu condiția să fie atacate. 3/ Încredere absolută în clasa muncitoare sovietică. [...] 4/ Nu cred că această redresare incumbă opoziției. [...] Dimpotrivă, lăsată de capul ei, opoziția este capabilă de erori și mai grave. 5/ Nu văd decît un singur mijloc de ieșire din impasul critic actual: a/ să se înceteze combaterea opoziției prin teroare; b/ să se proclame dreptul la critică în partid, pentru toți membrii. [...] c/ introducerea votului secret, în partid și sindicate. [...] Aș vrea să fiu acest comunist și să lupt prin toate mijloacele de care dispun. Aici îmi este imposibil fără consimțământul partidului. Și în străinătate – unde cuvîntul meu cinstit ar putea isca o polemică mîrșavă în tabăra adversă – n-aș voi să combat deloc fără aprobarea dvs., căci nu sunt opoziționist, nici anarhist, ci un colaborator al operei sovietice. [...] Acesta e programul meu. Sunt gata să îmi dau viața susținîndu-l.*

„Istrati este definitiv deziluzionat, dezabuzat, și în sfîrșit nu mai gîndește în formule înșelătoare despre pseudo-dictatura proletariatului. [...] Se întoarce la Paris la 15 februarie 1929, zdrobit, bolnav, dezorientat, neștiind față de cine și ce să se dedice; nu poate nici să vorbească, nici să tacă, nici să scrie, nici să se abțină", scrie Boris Souvarine.** La 23 februarie, face primele declarații: „Troțki sau opoziția reprezintă rezerva de aur a revoluției ruse. Fără această rezervă, nu știu zău cum va exista un progres revoluționar în Rusia. [...] E țara care îngăduie azi toate speranțele revoluționare. [...] Pentru mine, Stalin și Troțki sunt în continuare doi buni revoluționari. N-am întîlnit adevărați contrarevoluționari în Rusia, în afara funestului aparat birocratic compus din rozători, comuniști sau fără de partid, care ronțăie mărunt și amenință să dărîme minunata operă ce-a rezultat din Revoluția din octombrie."*** După numai două zile, Madeleine Paz****, din cercurile bolșevice pariziene, publică alt interviu într-o revistă de mică circulație, *Contre le courant*, care avea stigmatul de a face opoziție lui Stalin. Istrati explică

---

* Panait Istrati, *op. cit.*, pp.136–139.

** *Ibid.*, pp. 72–73.

*** Interviu în *Les Nouvelles littéraires*, 23 februarie 1929.

**** Vezi *Cahiers Panait Istrati*, nr. 11/1994, pp. 147–150.

diferența între declarațiile sale de la începutul vizitei în URSS, cînd era un entuziast al regimului de la Moscova, și cele date la întoarcere, cînd, dezamăgit, devenise critic. Între timp cutreierase Rusia, avusese contacte nu numai cu oficialitățile, ci și cu oameni simpli. Imaginea pe care o avea despre revoluție și regimul bolșevic se schimbase radical. „În ultimele trei luni ale șederii mele la Moscova și Leningrad, farmecul s-a destrămat, vălul a căzut brusc, iar situația reală [...] mi s-a impus cu toată cruzimea."* El reia teza principală a opoziției din Rusia, degenerarea birocratică a revoluției, și îl face responsabil pe Stalin. Subiectul cel mai delicat al interviului este „Troțki", aflat la acea vreme pe prima pagină a tuturor ziarelor, datorită expulzării sale din URSS. Istrati spune: „Felul în care sunt tratați în Rusia opoziționiștii și conducătorul lor, Troțki, este cauza care m-a determinat să părăsesc atît de repede Rusia." Considera acest act drept barbar. Și adaugă: „Cînd aud că Troțki e taxat drept contrarevoluționar, mă întreb dacă ar fi fost tratat la fel dacă Lenin ar fi trăit astăzi. Sunt convins că, dacă Lenin ar putea vedea ce se petrece acum în Rusia, el n-ar fi acționat altfel decît Troțki."** Cu aceste cuvinte, Istrati devine o *persona non grata* pentru Kremlin. Și *Monde*, revista lui Barbusse, îl intervievează, tonul lui Istrati se atenuează, uneori se contrazice. Istrati se expune astfel ripostei foștilor săi tovarăși. Ea nu întîrzie să se producă. *Literaturnaia Gazeta* publică, la 29 aprilie 1929, articolul lui Boris Volin „Istrati cu două fețe"***. Autorul pune în raport pozițiile diferite afișate de Istrati în interviul luat de *NRF* și în cel luat de *Monde*, revista condusă de Henri Barbusse.

Adevărul este că, abia întors din Rusia, Istrati nu era decis ce să facă, ezita. Chestiunea nu era ce credea el despre URSS, asupra acestui punct era lămurit, ci dacă trebuia să-și facă publice aceste păreri. Șantajul că, aducînd critici URSS, slujea adversarii revoluției era puternic în cercurile de stînga. De aici formulările lui care nu merg întotdeauna pînă la capătul adevărului pe care îl știa. Volin îl acuză de duplicitate și se întreabă cînd a fost Istrati sincer. Îl acuză că folosește o frazeologie tipic troțkistă și o vorbărie mic-burgheză. De asemenea, îi previne pe cititori asupra apariției anunțate a cărții lui Istrati despre URSS. Un antropolog ar spune: vînătoarea de vrăjitoare se pregătește. Cîinii sunt la pîndă, gata să fie asmuțiți. Istrati e implicat chiar mai mult. El intervine la Bruxelles pentru a obține azil politic pentru Troțki. Fără succes. Nici el nu insistă, deși se vede cu oficialități belgiene, pentru că Troțki anunță între timp formarea unei Internaționale, a IV-a, troțkistă,

* *Ibid.*, p. 149.
** *Ibid.*, p. 150.
*** *Ibid.*, p. 151.

opusă Kominternului. Istrati face un pas înapoi. Nu vrea să fie încadrat politic. Rămîne un solitar. Autorităților sovietice nu le scapă însă demersul și îl pun pe o listă neagră, dacă nu era deja. Vedem cum și în interviuri, și în demersul pentru azilul politic al lui Troțki, Istrati ezită.

Hotărîrea lui de a rupe tăcerea nu era deloc un lucru simplu. Își lua riscuri mari: să nu se facă înțeles, să-și contrarieze propriii cititori, dar mai ales să asmută împotriva lui agenții Kominternului, tovarășii de drum, presa prosovietică. Lobby-ul era foarte puternic în Occident, mai ales în Franța, și nu trebuie uitat că Istrati însuși fusese lansat și susținut de acest lobby. Risca deci să-și înstrăineze vechii prieteni, fără garanția că își va cîștiga alții. Dezvăluirile lui puteau să pară doar o răfuială în familie, între simpatizanți bolșevici, și nimic altceva. Asta ar fi făcut ca ecoul schimbării lui la față să lase lumea indiferentă. De vreme ce Istrati își manifestase zgomotos convingerile prosovietice pînă atunci, de ce ar fi fost crezut acum? Cînd minți se sau cînd se înșelase? Cînd își declarase atașamentul entuziast pentru bolșevici, sau cînd devenise un critic al URSS? Pentru Kremlin, faptul că un „insider" se răzvrătea era extrem de periculos. El trebuia lichidat moral, compromis, delegitimat. Știa Istrati la ce să se aștepte? Da și nu. În 1929, deși opoziția era înfrîntă, iar Troțki era debarcat la Constantinopol, lucrurile nu erau limpezi. URSS era încă o țară ambiguă, putînd să o ia în orice direcție: fie spre un regim fascizant, fie spre o amplificare a politicii de NEP, un fel de semicapitalism, urmîndu-l pe Buharin, fie spre o dictatură comunistă dură, ceea ce s-a și întîmplat. Stalin se pregătea pentru industrializarea forțată și colectivizarea agriculturii. O politică nefastă, care va face milioane de morți, efect al foametei din 1929–1931, va duce la Gulag, la „Marea teroare" de la sfîrșitul anilor '30. Rusia e în fața unui dezastru istoric. Peisajul însă nu era în 1929 atît de clar cum va fi mai tîrziu. În plus, iluziile legate de „revoluția" din octombrie 1917 erau încă puternice pretutindeni, în URSS, ca și în Occident. O intelectualitate de stînga numeroasă și influentă vedea în URSS singura salvare, ieșirea din criza capitalismului.

Istrati opera într-un mediu politic și intelectual plin de incertitudini. Observăm, în tot cursul anului 1929, ezitările, nesiguranța, zigzagurile lui. Se hotărăște greu, se răzgîndește, o ia de la capăt. Din anturaj primește sfaturi contradictorii. Unii îl pun gardă să nu se „pună rău" cu sovieticii și fanaticii lor din Occident. Alții, mai puțini, îl încurajează. Corespondența lui cu Romain Rolland este dramatică. De la Rolland, Istrati aștepta o limpezire. Îi trimite cele două scrisori adresate secretarului GPU, Gherson, în care se obligase să nu scrie critic despre URSS. În final adaugă, pentru ochii lui Rolland numai: „Cînd mi-am luat acest angajament, îmi închipuiam în naivitatea mea că oamenii Puterii sunt de bună-credință, că nu cunosc putreziciunea de sub ei și credeam

că ar fi de-ajuns un glas puternic şi prieten care să le-o semnaleze, pentru ca ei să-şi dea seama şi să ia măsuri. După «Afacerea Rusakov» m-am convins că puterea era conştientă de răul care submina Revoluţia şi că nu accepta nici o critică. Această situaţie m-a eliberat de angajamentul luat, căci nu mai era nimic de aşteptat de la cei de sus. A te comporta cu blîndeţe nu va însemna nimic."* Rolland îi răspunde: „Scrisorile adresate GPU-ului sunt perfecte (le aprob în întregime). [...] Ea [sora lui Rolland, Madeleine, *n.n.*], ca şi mine, gîndeşte că nu poţi, că nu trebuie să le publici în acest moment, nici mai ales să laşi să le publice Boris [Souvarine, *n.n.*] sau prietenii lui Serge [Victor, *n.n.*]. Asta ar fi o îngrozitoare lovitură de măciucă prin care nenorociţii ar lovi întreaga Rusie, avînd iluzia că zdrobesc putreziciunea. [...] Ai făcut ceea ce trebuie, ceea ce puteai. Nu poţi nimic mai mult. Aceste pagini sunt sfinte. Ele trebuie păstrate în arhivele Revoluţiei eterne. [...] Te iubim încă şi mai mult, te venerăm pentru că le-ai scris. Dar nu le publica!... nu ar folosi cu nimic Revoluţiei ruse – ci reacţiunii europene, căreia opoziţioniştii îi fac jocul, orbeşte. [...] Este evident că aceşti oameni la putere [din URSS, *n.n.*] sunt prea compromişi, depind prea mult unii de alţii, de concursul lor material, pentru a ţine seama de tot ceea ce spui dumneata. [...] Din nefericire forţa lor distrusă, nu există nici o alta în stare să se ţină în fruntea Rusiei revoluţionare. Nu va putea decît să grăbească procesul de descompunere. [...] Rolul d-tale este să salvezi din ruine flăcările idealismului eroic."** Panait Istrati răspunde impresionat, două zile mai tîrziu, la 30 mai: „Nu mai scriu *Vers l'autre flamme*."***

La sfîrşitul lui august 1929, Istrati vine pentru a două oară în România. Din 1925 trecuseră patru ani. Istrati era alt om. Între timp se consumase călătoria în URSS. Puţin timp înainte să ia trenul spre Bucureşti, depune la editura Rieder din Paris manuscrisul *Spovedaniei*. Promisiunea făcută lui Rolland rămîne neonorată. La 18 august e deja la München. La 20 august, cu o zi înainte de a intra prin vama Curtici în România, îi scrie lui Rolland de la Budapesta: „Prietene mi-am vărsat năduful! În 28 de zile de sciatică şi dureri de dinţi, am vărsat tot iadul care-mi otrăvea viaţa. [...] Vor fi trei volume 1/de mine 2/ de V.S. 3/ B.Suv. Provizoriu toate semnate cu numele meu." Urma aşadar să fie trei cărţi, avînd ca autori pe Victor Serge, unul din personajele cărţii sale, Boris Souvarine, un comunist exclus, şi el însuşi. Pentru ca întreprinderea să aibă răsunet, ceilalţi fiind cvasinecunoscuţi la acea dată, Panait Istrati va semna cele trei volume, provizoriu, cu numele său. Acest

* Panait Istrati, *op. cit.*, p. 139.
** *Ibid.*, pp. 115–116.
*** *Ibid.*, p. 117.

gest clarifică faptul că știa ce face. Nu voia doar să mărturisească, voia să și câștige partida. Era un fel de campanie, pe care înțelegea să o declanșeze.

Motivul prezenței sale la București nu era unul literar. La începutul lunii august, la Lupeni avusese loc greva minerilor. Prefectul județului, Ștefan Rozvany, a dat ordin să se tragă. Rozvany era frate cu bine-cunoscutul comunist, avocatul din Salonta/Oradea, Eugen Rozvany. Chiar dacă se auzise de schimbarea sa de atitudine în ce privește regimul de la Kremlin, Istrati rămîne pentru Siguranță un agitator bolșevic periculos. Călătoria îndelungată în URSS și declarațiile lui repetate de sprijin pentru Kremlin îl făceau și mai suspect. Partidul Comunist din România era în stare de colaps. Mai multe facțiuni își disputau puterea. Una condusă de Marcel Pauker-Luximin, cealaltă de Vitali Holostenco, numit de Komintern, în 1928, secretar general. Mai multe arestări și trădări din interior anihilaseră complet PCdR. Nu întîmplător Panait Istrati – ajuns în România exact în toiul acestei crize – este bănuit că venea să refacă PCdR sau să „organizeze un nou partid muncitoresc român", cum scrie o notă a Siguranței. Presa colportează și ea informația (*Curentul*, *Universul*). Adevărul era altul, mai simplu, și ieșea din așa-numitul „scenariu al clandestinității". El ținea de o tragedie. Duminică 4 august, minerii de la Lupeni declară grevă, în 5 august ocupă uzina electrică și încep să inunde galeriile. Intervine armata, minerii refuză să-și înceteze acțiunea. În 6 august se trage în plin, cad 21 de morți. Presa descrie abundent evenimentul. Istrati se hotărăște repede. La 8 august îi scrie lui Romain Rolland: „Mă duc în România pentru cei masacrați la Lupeni." Era o natură impresionabilă și un credincios al „cauzei muncitorilor". În plus, reușise să termine *Spovedanie pentru învinși*. Pleacă din Parisul unde îl pîndeau jurnaliștii. Tensiunea în jurul manuscrisului său creștea. Prin redacții, cafenele, cercuri politice și literare se vorbea deja despre carte. Mulți îl clasau drept un sinucigaș. Poate că voia să țină seama de sfatul lui Rolland, care îi ceruse să părăsească Parisul. Mai era un argument ca să plece în România: urma să ia apărarea muncitorilor în procesul comuniștilor de la Timișoara. Apoi, voia să facă o anchetă, să scrie reportaje despre tragedia de la Lupeni. Prin cele două gesturi voia să echilibreze atitudinea lui antibolșevică. Acuzația venită de la foștii tovarăși, cum că ar fi trădat „cauza", s-ar fi diminuat. El balansa astfel criticile împotriva Kremlinului cu o critică „împotriva autorităților românești vinovate de drama de la Lupeni". Voia să sublinieze că se situa de partea muncitorilor, a greviștilor și a comuniștilor acuzați în procesul de la Timișoara. Istrati nu voia să treacă drept un trădător al proletariatului, al URSS, al revoluției. Nu voia să treacă de partea cealaltă a baricadei, „în tabăra burgheziei". El se voia un „critic onest al revoluției" și al bolșevicilor.

Un gest spectaculos în favoarea unor greviști arestați și cercetați de poliție, a unor victime ale „terorii burgheze" putea să arate în Occident, dar și în URSS că nu își schimbase opțiunile. Încă un fapt în această situație confuză, o răscruce. Istrati împărtășea încă multe din vechile lui convingeri. Nu se lepădase de bolșevismul lui *sui-generis*. Pentru el, ceea ce văzuse în URSS era o revoluție autentică, ajunsă din păcate pe mîna unor lideri corupți și incapabili. Istrati era încă un „believer", un fidel. Erezia spre care se îndrepta îi provoca destule suferințe. Desprinderea încă nu se produsese. Asta se va întîmpla ceva mai tîrziu, după declanșarea campaniei de denigrare dirijate de Moscova. Abia atunci va înțelege natura regimului condus de Stalin și va tăia cordonul ombilical. În vara lui 1929 însă, el se găsea la mijloc de drum, nu se emancipase de comunism, chiar dacă se pregătea să devină un eretic.

Ajuns la granița României (la 21 august), este luat în primire de Siguranță. „În ziua de 21 august, cu trenul internațional No 24, a intrat în țară, venind de la Paris, scriitorul Panait Istrati, împreună cu soția sa, avînd destinația orașul Brăila, unde va rămîne șase săptămîni. Posedă certificatul 930 eliberat la 2 Mai, de legațiunea noastră din Paris."* Iată altă notă: „Direcțiunea Siguranței generale, brigada IV. Astăzi 28 august a.c. cu acceleratul de 8.40 a părăsit localitatea, cu destinația Timișoara. Scopul acestei călătorii e în legătură cu procesul comuniștilor, intentat cu ocazia dezordinilor provocate la înmormîntarea comunistului Fonaghy, mort la spitalul din Cîmpina și transportat cu automobilul la Timișoara. De la Timișoara va merge pe Valea Jiului la Lupeni, unde va lua contact cu muncitorii și se va informa asupra incidentelor petrecute, aceasta în vederea unei dări de seamă pe care o va publica în broșuri. După terminarea acestor anchete, se va înapoia în București și va rămîne vreo două zile, după care se va duce la Brăila, locul său natal, unde va sta două săptămîni. Pe ziua de 5 octombrie părăsește țara cu destinația Paris." Cum vedem, un agent extrem de bine informat cu privire la planurile lui Istrati. Scriitorul este filat, supravegheat, corespondența îi este deschisă. „Direcția generală a Poliției Nr. 2751/29 august. NOTĂ. Inspectoratul regional al Poliției Timișoara raportează: Domnul Panait Istrati după ce i s-a dat voie de către Domnul Prim procuror Nicolau ca să ia contact și să vorbească cu arestații de la 7 aprilie a.c. [cînd se produseseră incidentele legate de înmormîntarea lui Fonaghy, *n.n.*] și după ce s-a recomandat acestora cine este, le-a comunicat că dînsul este trimis în țară de către Guvernul francez la cererea guvernului nostru, ca să ia contact ca să verifice neînțelegerile dintre muncitori și capitaliștii din România. Între discuții numitul a spus că de fapt, de la data venirii lui în țară, a constatat că în România

* ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 9796, vol. I, p. 109.

muncitorimea este terorizată de către capitaliști și s-a convins că țara aceasta este administrată de niște bandiți, promițîndu-le arestaților că după reîntoarcerea lui în Franța va scrie și va pune la curent toată opinia publică de acolo de teroarea ce se aplică cu aceste procese și cu cele petrecute la Lupeni, cum va părăsi țara le va sta muncitorilor în ajutor și va discredita, bineînțeles după cum merită, țara aceasta și pe cîrmuitorii ei. [...] Înainte de a părăsi țara, numitul va pune în curent pe Domnul Ministru VAIDA-VOIEVOD. Cum acest Domn, prin promisiunile făcute arestaților, agita în mare măsură spiritele muncitorilor, compromite conducerea țării și întreaga administrație. A mai avut curajul să defăimeze româncele noastre spunînd că sunt depravate. Suntem informați că mîine 30 a.c. dorește a lua contact cu conducătorii muncitorilor de la unele fabrici, fapt care ne deservește și va produce nemulțumiri în rîndurile muncitorilor, încurajîndu-i la continuarea tulburărilor reprimate pînă în prezent cu multă greutate. Procesul este în continuare și va dura probabil încă două zile. Vom raporta dimineața Domnului prefect al Județului Dr. ȚIGĂREANU care la fel este informat. Rugăm să binevoiți a dispune măsurile care urmează să le luăm."* Istrati participă la dezbaterile procesului de la Timișoara. În 7 aprilie 1929 avusese loc un conflict între autorități și participanții la congresul Sindicatelor Unitare, comuniste. Era o provocare pusă la cale de agitatori Komintern. Cadavrul unui deținut de la închisoarea Doftana, Ion Fonaghy, este adus la Timișoara în timpul congresului. Are loc o înfruntare între poliție și demonstranți, se trag focuri de armă, au loc zeci de arestări. „Ce s-a petrecut la Timișoara nu-i de mirare. Sunt unelte ascunse care au pus totul la cale. [...] Totul a fost calculat. S-a contat pînă și pe prostia poliției și a magistraturii, gata oricînd [...] să aprindă fitilul. Șefii comuniști s-au gîndit chiar și la urmări. Dizolvarea, teroarea. [...] Dar tocmai asta căutau. Moscova nu are nevoie de sindicate, de legislație muncitorească democrată. Moscova știe una și bună: îi trebuie agitație cu orice preț – chiar cu prețul sîngelui de muncitor nevinovat; iar monitorilor cu milioane de cernoveți [bani, *n.n.*] nu le prieste decît activitatea clandestină. E tare fructuoasă."** „...Caraghioasă provocație polițistă", notează Istrati (*Lupta*, 26 septembrie). Pe fondul acestor evenimente, Istrati se întîlnește cu Lucrețiu Pătrășcanu, avocatul apărării, care-i oferă informații și-i cere să intervină în favoarea clienților săi. Ceea ce Istrati și face.

Panait Istrati ajunge la Lupeni o lună după tragicele evenimente. În noaptea de 7/8 septembrie doarme într-un hotel aici. A doua zi se întîlnește cu văduvele victimelor, vizitează spitalul unde se găseau mai mulți răniți, se întîlnește

* *Ibid.*, pp. 113–114.

** *Socialistul*, 1 aprilie 1929.

cu lideri ai minerilor. Autorităţile iau măsuri speciale temîndu-se de noi tulburări. În Valea Jiului era instalată starea de asediu. Efective suplimentare de jandarmi sunt alocate în zonă. Înainte de a călători în Valea Jiului, Istrati este primit la Bucureşti de miniştrii Alexandru Vaida-Voievod şi Ion Mihalache. Obţine permis de liber acces în zonă. Îi cunoaştem impresiile dintr-o serie de opt articole publicate în ziarul *Lupta*. „Ancheta" întreprinsă de Istrati dubla ancheta oficială. Nu are timp să se informeze suficient, culege impresii. Articolele lui exprimă revolta pentru ce se întîmplase. Uneori ameninţă, previne că va informa la întoarcere opinia publică occidentală despre cele văzute. Transcriem din seria de articole publicată în *Lupta* numai cîteva note despre comunism, temă care îl preocupă: „Am crezut şi eu în asemenea avînturi [revoluţionare, *n.n.*] ca atîţia eroi amestecaţi printre bandiţi, printre fanatizaţi şi printre lichele, de care istoria încă nescrisă a bolşevismului e plină. Astăzi, însă, mulţimile păcălite şi sîngerate nu mai cred decît în puterea propriilor lor braţe."* „[...] e vorba de război. Comuniştii l-au declarat burgheziei capitaliste, aruncînd la fier vechi metodele pacifiste, legale ale social-democraţiei. [...] Burghezia avea dreptul de a-şi apăra existenţa. Şi a făcut-o, punîndu-se pe terenul foarte comod al ilegalităţii la care a recurs adversarul ei de moarte, ba chiar a trecut şi dincolo de dreptul de a se apăra, atîrnînd tinicheaua comunismului de coada tuturor celor ce-o stînjeneau, închizînd, bătînd, omorînd oameni. Dar comuniştii nu uzează nicăieri numai de ilegalitate în lupta lor de a pune mîna pe Putere. În ţări nefasciste mai ales ei, se agită în marginea legilor. Şi atunci una din două: ori legile sunt pentru toată lumea, şi în cazul acesta le îngădui şi comuniştilor să profite de ele, ori nu sunt pentru toată lumea, şi atunci trebuie s-o spui hotărît, stîrpind orice urmă de agitaţie comunistă legală: jurnal, întrunire, organizaţie economică ori politică. [...] şi le voi pune şi sub ochii burgheziei occidentale [lucrurile pe care le-a aflat *n.n.*], fiindcă prea îşi fac de cap la noi guvernele... hotărîte să facă tot ce le stă în putinţă ca să creeze teren roditor bolşevismului"**.

Fireşte, despre călătoria lui Istrati în România circulă zvonuri şi suspiciuni. Unele sunt alimentate de la Paris, din mediul jurnalistic, altele de la Moscova. La 31 august, un raport al Siguranţei citează o ştire dintr-un jurnal în limba rusă care apărea la Paris, *Poslednia Novosti*, după care „Istrati este recomandat pentru pregătirea reînnoirii relaţiunilor diplomatice dintre România şi Uniunea Sovietică."*** Alte zvonuri vorbesc despre misiunea pe care ar fi avut-o din partea Kominternului de a organiza un nou partid muncitoresc care să

* *Lupta*, 24 sept.

** *Ibid.*, 26 septembrie.

*** ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 9697, vol. 1, p. 129.

înlocuiască sau să unifice diferitele facțiuni în dispută.* Siguranța urmărește să vadă dacă Istrati ia contact cu aceste grupuri și liderii lor. Nu o face.

La 18 septembrie 1929, un raport confidențial, trimis Direcției generale a Poliției, arăta că la 13 septembrie la oficiul PTT din Brăila s-a primit un pachet, conținînd „72 de foi volante scrise de mașină în limba franceză". „[...] din examinarea sumară ce s-a făcut reiese că aceste foi volante fac parte dintr-o lucrare a scriitorului Panait Istrati, privind vizita sa în diferite orașe din Georgia și Rusia Sovietică și în care scrie, documentat, starea de lucruri din acea țară, frămîntările politice și modul de organizare a proletariatului rus din uzine, fabrici și șantiere etc."** Istrati era cu gîndul la cartea ce urma să apară, *Spovedanie pentru învinși*. Ceruse editorului să-i trimită șpalturile în România pentru a grăbi apariția cărții. Istrati rămîne acasă, cîteva zile, și face corecturile. Ar fi putut să aștepte să se întoarcă la Paris. Interesant este că își luase măsuri de precauție ca operația să nu fie depistată de serviciile speciale. Plicul sosește la Timișoara, pe numele unui prieten, care-l trimite la rîndul lui nu pe adresa lui Istrati, ci a altui prieten de la Brăila, abia acesta urmînd să i-l înmîneze. E posibil ca Istrati să se fi temut nu de Siguranță, ci de GPU, interesat să citească un ceas mai devreme cartea, și să încerce, ca și în alte situații, oprirea tipăririi. La 25 septembrie, Direcția generală a Poliției scrie: „Ar fi fost interesant pentru Direcțiune să aibă copii de pe scrisorile adresate scriitorului, sau cel puțin în extras constatările făcute în Rusia Sovietică"***.

Chestura Poliției din Brăila trimite zilnic informări la București, cu mișcările și spusele lui Istrati. Iată un extras din 29 septembrie: „Panait Istrati se arată un partizan convins al muncitorilor care suferă din cauza organizației sociale de astăzi și afirmă că se va sprijini, prin scris, tot timpul această chestiune, însă singur, izolat, neînregimentat în nici un partid sau grupare din stînga sau extrema stîngă de care are oroare din cauza spiritului îngust și a compromisurilor la care se dedau. Astfel critică Partidul Social Democrat Român care a făcut compromis cu guvernul, precum și regimul comunist din Rusia [...] pe care îl acuză de tiranie și îngustime de vederi."**** La 27 septembrie, Istrati ține o conferință în sala teatrului local. Nimic nu a mai rămas din discursul probolșevic, provocator și inflamant ținut în altă sală de teatru, la Atena. „În urmă, vorbind despre cele petrecute în Rusia sovietică, adică purtarea conducătorilor, spunînd că nu au făcut altceva decît au izgonit o clasă socială, instalîndu-se o alta, care a nesocotit cele mai

* *Ibid.*, p. 130.
** *Ibid.*, p. nespecificată.
*** *Ibid.*, p. 136.
**** *Ibid.*, p. 137.

elementare noțiuni de umanitarism, procedînd mult mai tiranic față de popor decît clasa gonită."*

Încercările lui Istrati de a ieși în public sunt obstrucționate de diferite grupuri. La 6 octombrie trebuia să vorbească la Sala Tomis, din Calea Văcărești, loc tradițional de întruniri al stîngii. Liderul socialist L. Ghelerter se ocupă de conferință. „Ghelerter a crezut să dea lovitura grație Partidului Social-Democrat și grație lui Panait Istrati [...] un scriitor de mare talent, dar... un mare zăpăcit. A rămas același zăpăcit de dinainte de război. Cei ce l-au cunoscut atunci nu vor nega aceasta. În plus, un om lipsit de caracter. A fost în slujba sovietelor – azi le renegă fără a avea curajul să spună adevărul complet asupra celor ce a văzut în Rusia. Motivul? Nu vrea să rupă toate punțile dintre el și turnul Moscovei."** Conferința lui Istrati n-a avut loc. Agitatori aparținînd altor grupări socialiste și studenți naționaliști protestează în incinta și în afara sălii. Agenții poliției asistă pasivi. Îl extrag totuși pe Istrati din sală și îl protejează cînd situația devine critică. „Numitului PANAIT ISTRATI i s-a pus în vedere de către Prefectura Poliției Capitalei ca în ziua de 9 octombrie a.c. să părăsească țara. La această dată PANAIT ISTRATI, în două automobile, și-a transportat bagajul la gară, care a fost percheziționat... Sus-numitul a părăsit țara cu soția sa..." La Gara de Nord, de asemenea, se produc tulburări. Istrati ia trenul Orient Expres spre Paris. Seara trece frontiera pe la Curtici, așa cum notează scurt un alt raport de Siguranță. Primise vestea că *Spovedania unui învins* era pe punctul să apară în librării.

Presa de la București l-a tratat cu neîncredere, trecutul lui recent nu era uitat. Nichifor Crainic: „Panait Istrati a reapărut în România cu veșnicul lui cal de bătaie: mulțimea obidită. E și asta o meserie pe care toți o cunoaștem azi. Au practicat-o... Guernut, Torres, Barbusse, faimoșii tovarăși de masonerie ai lui Panaitache, impresariați de «venerabilul», nu mai puțin faimos, Costa-Foru. Știți istoria: veneau, ne anchetau, plecau, ne înjurau în auzul lumii întregi. România era înfățișată ca o țară de spînzurători și bandiți oficiali. Panait Istrati s-a exersat și el în această meserie de «apărător al umanității». Ne-a anchetat și ne-a înjurat bine, cu răsunet mondial, la adăpostul prestigiului, mare, justificat, acela de scriitor celebru și la modă. [...] L-am văzut la Bruxelles, la congresul PEN Clubului. În fața scriitorilor adunați de pe toată planeta, a ținut o conferință, firește, despre România; calomnii, injurii, minciuni, grozăvii. Țara noastră era prezentată ca o imensă inchiziție din ale cărei hrube orice om nevinovat ieșea schingiuit și schimonosit – dacă ieșea! [...] Panait Istrati a petrecut apoi un an în Rusia sovietică purtat în

* *Ibid.*, p. 143.

** „Conferința lui Panait Istrati" (nesemnat), în *Socialistul*, 13 octombrie 1929.

triumf și hrănit cu mere de aur din Paradisul comunist. [...] Reîntors la Paris din Rusia marxistă, Panait a dat noi declarații presei, în care, de data asta, se lepăda de comunism, înjura regimul leninist. [...] Acesta e omul!"* Pamfil Șeicaru, scrie: „Articolele «Ce ascund Lupenii» și «Valea Jiului» sunt o dezgustătoare acumulare de măgării, destinate să desfigureze majestatea unei drame provocate de un politicianism convertit la metodele de agitație ale comuniștilor. [...] Articolele lui Panait Istrati ne-au convins că, în afară de spovedaniile pederaste, povestitorul e un biet mardeiaș cu degetele butucănoase ce se screme să pară violent, ce icnește ca să pară revoltat. [...] Convențional, mediocru, vulgar și prost – iată impresiile articolelor lui Panait Istrati. Biata mizerie umilă a muncitorilor, cîte condeie te mînjesc! [...] Dar a venit oare în țara noastră Panait spre a prinde în sumbre culori de tragedie vărsarea sîngelui de miner de pe Valea Jiului? [...] Panait Istrati este în serviciu comandat, nu a venit chemat de vreo solidaritate proletară... Cine sunt cei care l-au însărcinat pe Panait Istrati? Cine se interesează atît de aprig de «ce se petrece la noi»? Și ce forță ocultă tiranică, irezistibilă este aceea care l-a trimis pe Panait Istrati, bietul poet al șezuturilor deflorate? [...] Iată ce a fost însărcinat să prezinte Panait misterioșilor stăpîni care l-au trimis: autoritățile și armata română, bestii turbate de alcool și dormice de sînge cald, omenesc. «Cei care au dreptul să se răscoale și să dea foc țării», scrie sluga lui Racovski. [...] Ce confuzie primejdioasă – ce încurajare a tuturor îndrăsnelilor! Panait Istrati liricul povestitor al intervertirilor sexuale, Marcel Proustul bragagiilor, ne anchetează. Panait, Panait, mai era nevoie să-ți prostituezi și slova, după ce-ți pîngăriseși cu atîta voluptuoasă publicitate trupul?"** În sfîrșit, în ziarul *Universul* din 30 septembrie: „Acestea sunt cuvintele prin care Panait Istrati, calomniatorul României și protejatul dlui ministru Vaida-Voievod, își mărturisește cu cinism – într-una din anchetele publicate de el asupra «Lupenilor», tristul rol de unealtă a intereselor antiromânești. Dar nici cinismul acestei mărturisiri, nici nerușinatele ofense, cu care sinistrul personaj a împroșcat prin aceleași anchete, armata, magistratura, poliția, administrația, și însuși guvernul țării – n-au provocat ordinul ministrului de interne de a-i retrage încuviințarea de a continua ancheta, odată cu dreptul la ospitalitatea de care a înțeles să își bată joc." Izolarea lui Istrati la București e de rău-augur și o anunță pe cea în care urma să intre la Paris.

La 1 octombrie (Panait Istrati se afla încă în România) apare în *La Nouvelle Revue Française* „L'Affaire Roussakov ou l'Union Soviétique" (text inclus în *Spovedanie*). Romain Rolland reacționează: „Mă consternează, îi scrie el

* „Un om neserios", în *Curentul*, 29 septembrie 1929.

** „Ah, Panait, Panait", în *Curentul*, 30 septembrie 1929.

o săptămînă mai tîrziu, la 7 octombrie. Nimic din tot ce s-a scris de zece ani încoace împotriva Rusiei, din partea duşmanilor ei înrăiţi, nu i-a făcut atîta rău cît îi vor face aceste pagini. [...] Singurii care să tragă folos din această răzbunare turbată: reacţiunea. Cum de n-ai înţeles asta?" Şi tot Rolland: „Istrati, aş fi vrut să te cruţ de această eroare funestă... Acum e prea tîrziu! Retrage-te din activitatea politică. Nu poţi aduce decît nenorociri!" Întrebarea ar fi cui? Istrati răspunde la 18 octombrie: „Nu avem nici aceeaşi cunoaştere a Rusiei, nici aceleaşi sentimente faţă de prietenii noştri politici (aş spune chiar faţă de clasa muncitoare, aşa cum am văzut-o acolo, strivită de ai mei). Mă faci răspunzător de acest act, ca şi cum el ar fi în stare să organizeze, el singur, o cruciadă capitalistă împotriva URSS-ului. Sunt răspunzător numai de-o oarecare slăbire a încrederii în sînul Internaţionalei. Asta am vrut şi aş vrea ca ea să meargă pînă la capăt, nimicind acest partid «comunist», doldora de şnapani." Reacţia lui Rolland este extrem de negativă: „Îţi refuz numele meu. [...] Dezaprobarea mea este netă" (20 octombrie 1929). Istrati îi scrie resemnat (23 octombrie): „Mă aşteptam la refuzul dumitale. Îl primesc. [...] Dar dacă eşti hotărît să sacrifici cei mai buni oameni din Rusia de azi, nu apărînd pe cei răi, ci pur şi simplu refuzînd să faci o deosebire, acolo, luînd Rusia ca un tot omogen – să ştii că te asociezi, fără să vrei, la opera de distrugere a speranţei şi idealului în lume, pe care o împlineşte acum o generaţie de arivişti, în Rusia şi în Internaţională." Rolland răspunde (25 octombrie): „[...] ştiu destul de bine că orice guvern revoluţionar înoată în sînge. Şi mie nu-mi plac mîinile însîngerate (nici ale lui Danton, Marat, Trotki, Lenin etc.)." Istrati de la Strasbourg (trei zile mai tîrziu, 28 octombrie): „Nu-ţi voi ascunde deloc mirarea mea de-a te vedea devenit un sovietic atît de oficial. Sau poate este din cauză că m-ai crede pe mine un antisovietic? [...]. Acolo totul se bazează pe nelegiuire, pe cruzime, pe minciună [...]. Mi s-ar putea pune întrebarea, acum după înapoierea mea din Rusia. «Nu erai deloc la curent, înainte de-a te duce acolo? Căci toată lumea te ştia de bolşevizant. [...]» Răspund NU! [...] Eu ştiu, astăzi, că o majoritate de oameni din clasa mea au ajuns la putere, că imediat au început să se îndoape, că au îndepărtat de la masă, lăsîndu-i să moară de foame, pe toţi cei care nu sunt de părerea lor."*

Atacul împotriva lui Istrati este declanşat de Moscova. *Vestnik inostrannoi literaturî* publică în numărul pe septembrie–octombrie 1929 „Le grand bazar des idéologies", sub semnătura lui Bruno Jasienski. Sub aparenţa unei polemici cu interviul dat revistei lui Barbusse, *Monde*, autorul vorbeşte despre „renegatul Istrati" şi despre o campanie defăimătoare la adresa puterii sovietice.

* Pentru corespondenţa Istrati–Rolland, vezi *Les Cahiers Panait Istrati*, nr. 2, 3, 4/1988.

Vetchernya Moskva publică sub semnătura lui Bella Illyes, la 2 noiembrie, „Adevărata față a lui Panait Istrati". Este un atac dur, tema nu mai este limitată la viața literară sovietică, trece în politic. Se vorbește aici despre faptul că Istrati ar fi agent al poliției secrete române și că ar fi acceptat să facă un partid anticomunist. Istrati este un „scriitor-aventurier". Bélla Illyés își amintește pozițiile stîngiste ale lui Istrati și îi reproșează că era mereu nemulțumit cu banii pe care îi primea în URSS. Concluzia lui Illes: „Istrati voia pur și simplu să se vîndă URSS. Dar cum în URSS oamenii nu sunt cumpărați, Istrati a găsit alți cumpărători – dușmanii URSS."* Vom regăsi aceleași acuzații în 1935 semnate de H. Barbusse. O săptămînă mai tîrziu, la 9 noiembrie, *Literaturnaia Gazeta* publică scrisoarea unui grup de scriitori sovietici, printre ei Leonid Leonov, Vladimir Maiakovski, Valentin Kataev etc., de punere în gardă adresată Occidentului și care este de fapt un denunț. Sunt înșirate cîteva nume de scriitori care au privit cu simpatie URSS, Theodore Dreiser, John Dos Passos, Georges Duhamel, Stefan Zweig, H. Barbusse, Ludwig Renn. Apoi urmează denunțul propriu-zis. Panait Istrati, „al cărui nume sună rușinos" și care venise în URSS ca „apologet hotărît al revoluției din Octombrie", a profitat de toate privilegiile „situației sale, care i-au fost oferite de bună voie și din abundență. [...] El se consideră un «revoluționar», dar e un «aventurier». Istrati a arătat cum se schimbă convingerile trecînd granița. După ce a primit tot ce putea primi, și-a părăsit «patria de adopțiune» cu aceeași ușurință, după cum se vede, cu care a părăsit altădată «Occidentul putred», unde s-a întors acum."** *Linkskurve*, publicație de stînga, reia acuzația: „Cu cîtă rapiditate și-a schimbat Istrati punctul de vedere. Ni se pare că opiniile acestui intelectual independent de stînga depind prea des direct de opinia celor care îl plătesc."*** Direcția de atac a campaniei este delegitimarea lui Istrati. Nu ar fi fost vorba de o criză de conștiință, de o experiență trăită, de faptul că înțelesese că revoluția bolșevică era altceva decît pretindea propaganda de la Kremlin. Istrati era înfățișat ca un aventurier, un mercenar care, nemulțumit de cum fusese tratat și plătit, își vînduse serviciile dușmanilor URSS, burghezia occidentală. În culise, găsim Agitprop, secția de propagandă a Kominternului și GPU. Participă jurnale finanțate de aici (în Franța, *L'Humanité*, *Monde*), intelectuali aserviți și tovarăși de drum. Campania cunoaște scurte perioade de acalmie, dar nu încetează pînă la moartea scriitorului. Istrati este pomenit în zona stîngii intelectuale promoscovite

* *Les Cahiers Panait Istrati*, nr. 11/1994, pp.163–164.
** *Ibid.*, p. 166.
*** *Ibid.*, p. 168.

numai în contexte negative. Cînd nu se întîmplă aşa, numele lui este ignorat. Este o conspiraţie a tăcerii, dublată de campanii repetate de defăimări.

În aceste condiţii, Istrati preferă să se întoarcă acasă. *Spovedanie pentru învinşi* se găsea în librăriile mari din Bucureşti încă din ianuarie 1930. E un refugiu. Prezent în mediile politice, jurnalistice, culturale din Occident, de la Paris mai ales, unde se lansase şi dobîndise gloria literară, ar fi putut să se apere. Întoarcerea în România este o renunţare ? E copleşit, învins? Oricum, nici acasă nu găseşte liniştea. Siguranţa continuă să-l ţină sub observaţie, suspectîndu-l de activităţi comuniste, aşa cum arată rapoartele din arhive. Polemicile din jurul lui legate de schimbarea atitudinii faţă de URSS erau bine cunoscute, dar putea fi o diversiune, putea fi o legendă creată de serviciile speciale sovietice pentru a opera mai eficient ca agent de influenţă. În martie, în Basarabia, autorităţile interzic comercializarea *Spovedaniei* (ediţia românească, apărută la editura Cugetarea). Cîteva zile mai tîrziu, la începutul lunii aprilie, o telegramă a poliţiei de la Curtici semnalează că Panait Istrati „cu trenul accelerat nr. 24 a intrat în ţară [...] declarînd că merge la Bucureşti". A doua zi, 6 aprilie 1930, o notă a Poliţiei şi Siguranţei Generale arată că „agitatorul Panait Istrati, fost membru de onoare al URSS [*sic!*], a fost exclus din Internaţionala a III-a, datorită atitudinii faţă de aceasta, care a culminat cu scoaterea volumului intitulat *Spovedanie pentru învinşi*/Rusia sovietică"*. Aceeaşi notă recapitulează călătoria lui în 1929 şi relaţiile lui cu dr. Leon Ghelerter, preşedintele micului partid socialist al muncitorilor. Asemenea rapoarte îi înregistrează mişcările zilnic. Este semnalat că „se arată un înverşunat duşman al regimului sovietic şi descrie viaţa poporului rus în culorile cele mai negre. Panait Istrati susţine că dacă graniţele Rusiei nu ar fi păzite cu străşnicie din partea autorităţilor sovietice, mare parte din populaţie ar emigra în alte ţări."** „De curînd, PANAIT ISTRATI a primit din Franţa o voluminoasă corespondenţă, între care se află şi cîteva scrisori din Rusia expediate pe adresa lui din Franţa de către scriitorul VICTOR SERGE (nume literar) care se află în Moscova împreună cu familia şi despre care PANAIT ISTRATI, face menţiunea în recentul său volum «Afacerea Rusakov» [*sic!*]. În acele scrisori, Victor Serge face o descriere amănunţită a vieţii economice din Rusia, şi pentru a caracteriza mai bine starea de lucruri din acea ţară, se exprimă cu cuvintele «Cînd ai fost în anul 1928 în Rusia, era un rai, iar astăzi este un iad». PANAIT ISTRATI, citind scrisorile, s-a exprimat «În anul 1928 cînd am fost în Rusia, deja era un iad, ce trebuie să fie astăzi?»"***

* ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 9697, vol. 1, p. 179.
** *Ibid.*, p. 185.
*** *Ibid.*, pp. 186–187.

La 17 iunie, un raport arăta că nu a luat legătura cu organizații de stînga suspecte, că a refuzat să țină mai multe conferințe în cercuri sindicale, că primește de la editura Rieder din Paris 6 000 de franci lunar, că este bolnav și va pleca la aer, la Cîmpulung, pentru îngrijiri. Alte note înregistrează străinii care îl vizitează. Ajuns la București, se întîlnește cu Nina Arbore, dr. Ghelerter, George Costa-Foru. La 10 iulie, cînd părăsește România, tot prin Curtici, o notă cere ca „persoana în chestiune să fie semnalată îndată Direcțiunii la înapoiere"*. Conștiincios funcționarul o face la 17 iulie. Istrati merge la Brăila, vine la București, de unde se duce la Cîmpulung etc. Primește invitați străini, publică unele lucruri în presă, este semnalat în rapoartele Siguranței, își îngrijește sănătatea. Istrati dă impresia unui om care nu își găsește locul. Ceea ce este și adevărat.

Provoacă, cu sau fără voia lui, tulburări, discuții. Nu are liniștea pe care și-a dorit-o, dacă și-a dorit-o vreodată. Un exemplu, în ianuarie 1931 pentru conferința de la Iași, separat, adepții lui A.C. Cuza și militanți comuniști se agită pentru a-l împiedica să vorbească. Poliția ia măsuri serioase pentru păstrarea ordinii. Iată un extras din manifestul cuzist răspîndit în oraș: „O nouă cruciadă de «procurori ai umanității» se revarsă asupra plaiurilor noastre românești. INTERNAȚIONALA comunistă, mînă în mînă cu francmasoneria ocultă, autoarea tuturor comploturilor infernale pentru distrugerea creștinătății, a regalismului și naționalismului constructiv, a trimis în anul acesta pe cea mai odioasă canalie, pe lepădătura care răspunde la numele de PANAIT ISTRATI. La Iași, javra pederastă a fost îmbrățișată cu toată căldura de frații săi întru Iude. [...] Ticălosul care în străinătate a adus cele mai josnice injurii scumpei noastre monarhii, bisericii noastre și românismului în general, canalia care în înțelegere cu toate internaționalele din lume a făcut țării cel mai mare rău vine acum la Iași trimis de oculta iudeo-masonă ca, sub masca literaturii, să facă apologia comunismului distrugător. Haimanaua internațională [...] crede că în Iașiul jidovit și masonizat nu mai există o conștiință românească care să îl țintuiască la stîlpul infamiei. [...] Vom da o lecție ticălosului."**

Nici comuniștii nu-l tratează mai bine. Alexandru Sahia scrie la 30 ianuarie 1932, în publicația *Floare de foc* (director Sandu Tudor): „Ce mare canalie ești, tovarășe Panait! Îmi amintesc anii tăi de glorie cînd era îndeajuns să-ți anunți o carte – pentru ca nenumărate edituri occidentale să năvălească cu ofertele. Și asta se datora cui? Talentului? Să fim drepți! Trambulina roșie a fost cea care te-a ridicat uimitor. Cele două vaci grase: Racovski și Trotki ți-au

* *Ibid.*, p. 197.

** *Ibid.*, p. 216.

întins ţîţele să le sugi cît vei voi, ca unui mînz nărăvaş. Racovski, pe atunci reprezentant al Sovietelor la Paris, s-a simţit fericit de revederea tovarăşului; şi ţi s-a oferit cu ruble. Plecat în Rusia, recomandat de Racovski lui Troţki – acesta a întrevăzut în tine elementul proaspăt pentru mişcarea lui de revoluţie permanentă. Dar Troţki e zvîrlit peste bord între timp, Racovski, înfundat la Astrahan. Şi în Rusia se începe cu adevărat formidabila industrializare şi refacere economică. Cine se mai gîndeşte că există într-un colţ Panait, cîntăreţul «cîrciumelor»! Dar lucrurile s-ar mai fi putut încurca dacă cel care înjură astăzi comunismul nu s-ar fi ridicat cu pretenţii băneşti supărătoare. [...] Drept satisfacţie, Panait, adept al lui Troţki, ţi s-a arătat Nistrul. Bolşevicii nu înţelegeau să-ţi plătească decît pîinea, ca oricărui alt muncitor, şi mai mult ca orice îţi da libertatea de haimanalîc. N-ai înţeles. Ai refuzat indignat, doreai bani şi sînge. Te simţi bine acum [...] prin smîrcurile dunărene, preconizînd dictatura regească... iubitorule de tirani!" La 15 noiembrie 1932, *Şantier*, săptămînal de stînga, condus de socialistul Ion Pas, traducător al primei versiuni a *Spovedaniei...*, publica articolul lui Sandu Eliad (el însuşi om de stînga, jurnalist, regizor, descoperitorul Mariei Tănase, unul din fondatorii asociaţiei „Amicii URSS" mai tîrziu): „Panait Istrati un *globe trotter* al crezurilor". Este un atac la persoană: „Panait Istrati a arborat toate flamurile crezurilor după moda timpului, după speranţele de remunerare." Alt atac a venit de la un prieten din tinereţe, tot comunist, care trăia la Paris şi cu care se vedea şi la ambasada URSS, găzduiţi de Racovski. La 7 februarie 1932, vechiul lui prieten Alecu Constantinescu se desparte de el, publicînd la Detroit, în săptămînalul comunist de limba română *Deşteptarea*, un lung articol „O lămurire necesară. Prietenia mea cu Panait Istrati". Este o reacţie tîrzie la *Spovedanie pentru învinşi*. „Cunosc pe Istrati din 1909. Cînd sediul mişcării sindicale şi al celei socialiste se afla pe calea Victoriei, vis-à-vis de biserica Albă, un tînăr înalt, slab, cu o gură lacomă, dar cu ochi blînzi, cuminţi, mi se prezintă...." Constantinescu ar fi vrut să facă din zugravul cu numai patru clase primare un teoretician al marxismului. Îl introduce în cercurile de stînga, discută cu el, îl ajută să ajungă la Paris, îl iniţiază în tainele doctrinei. Apoi drumurile celor doi se despart. Constantinescu aderă la bolşevism, devine şeful reţelelor clandestine din România, e condamnat la moarte, arestat, evadat, emigrat în Rusia, apoi trăieşte la Paris, ca agent Komintern. Istrati pleacă în 1916 în Elveţia. Entuziasmat şi el de ce se întîmpla în Rusia, de bolşevism. Pînă să ajungă scriitorul cunoscut, are o tentativă de sinucidere. Istrati „«revoluţionar înnăscut» (cuvintele lui), care nu găsea ceva mai bun de făcut, la Nisa, decît să-şi taie beregata, atunci cînd patru–cinci armate albe înconjurau Rusia Sovietică, ca să taie carnea vie a poporului rus", Istrati are şi vina că-l preţuieşte pe Troţki. „Troţki este singurul

șef care ar fi în stare să lumineze opinia maselor", crede el, în vreme ce Constantinescu crede că Troțki a încercat să o întunece. Pentru Istrati, „aceşti comuniști sunt niște ființe inferioare care au pierdut orice noțiune despre libertatea individuală, niște păpuși mișcate de sforile Kominternului și ale Partidului rus". Aflăm și că Istrati și-a aruncat în Sena carnetul de membru al partidului comunist francez cînd Troțki a fost exclus din Komintern. Vechiul prieten îl dezaprobă și spune că este „anarhist fără concepție, anarhizant cu orice preț". Îi reproșează și opinia că nu ar exista conștiință de clasă a proletariatului, despre care scrisese că e „o simplă poftă de a pune mîna pe curcanii și gîștele burgheziei! Atît. Atît a putut să vadă Panait Istrati în Rusia lui Marx." Și încheie: „Între mine și scriitorul Istrati, vremurile grave prin care trece clasa mea au deschis o prăpastie."* Despărțirea lor nu îl împiedică pe Alecu Constantinescu, o lună mai tîrziu, să îi scrie lui Istrati, aflat în spitalul Filaret: „[...] cu toată adînca deosebire dintre vederile noastre și acele amărăciuni ce mi-au produs năzbîtiile tale apolitice știrea că ai ajuns și tu în ultimul palat al lui Gheorghiu [Ștefan Gheorghiu, militant socialist, prieten cu Istrati în tinerețe, mort de tuberculoză la spitalul Filaret, în 1914 *n.n.*], și poate chiar în patul lui, m-au emoționat. [...] Am primit pachetul cu ziarele și-ți mulțumesc." Mai departe, textul pare mai curînd un mesaj secret, cifrat, cum își trimiteau între ei niște vechi clandestini.**

În 1935, campania anti-Istrati izbucnește din nou. De data asta este legată de procesul unui profesor de universitatea din Cernăuți, Petre Constantinescu-Iași. După arestarea lui, în noiembrie 1934, Kominternul organizează obișnuitele agitații. Presa finanțată de Moscova ia apărarea celui arestat, pretinzînd că nu este un agent comunist, ci un intelectual antifascist. Diferite asociații (cripto) bolșevice din Europa se alătură acestei campanii. Firește, un grup de intelectuali „independenți" vine în România pentru a face o anchetă. În fruntea lui găsim un personaj cunoscut, Francis Jourdain, arhitect (1876–1958). Era vicepreședinte al asociației „Les amis de l'URSS". În 1927 face parte, împreună cu Panait Istrati și alții, din delegația franceză care participă la Moscova la aniversarea a zece ani de la revoluția bolșevică. Cotidianul Partidului Comunist Francez, *L'Humanité* (31 octombrie 1927), anunță chiar pe prima pagină „Panait Istrati et Francis Jourdain à Moscou", articol ilustrat cu fotografiile celor doi. Se cunoșteau bine. Istrati fusese și el vicepreședinte al aceleiași asociații. După 1929, relațiile dintre cei doi sunt rupte. La 14

---

* *Deșteptarea*, 7 februarie 1932.

** În Panait Istrati, *Pagini de corespondență*, Muzeul Brăilei, Editura Porto Franco, Galați, 1993, pp.114–115.

ianuarie 1935, Petre Constantinescu-Iaşi este eliberat, urmînd a fi judecat în stare de libertate. În aceeaşi zi, delegaţia franceză ajunge la Chişinău. La 17 ianuarie 1935, în *Curentul* apare sub semnătura lui Panait Istrati „Scrisoare deschisă prietenului Francis Jourdain, vicepreşedinte al Amicilor URSS-ului în Franţa, şi în momentul acesta, delegat moral în ţara românească". Cîteva fragmente: „[...] să înţelegi cît de nepotrivit este pentru un om de valoarea ta morală rolul de anchetator comunist într-o afacere comunistă, pe care ai acceptat să-l joci în ţara cea mai expusă teroarei comuniste. [...] Admiţi ca în ancheta pe care o faci să fii însoţit de doi trepăduşi sovietici, de-o moralitate mai mult decît dubioasă, [...] să te întrebi dacă e cinstit să patronezi ancheta morală numai atunci cînd într-o ţară burgheză se arestează un comunist, şi dimpotrivă să taci chitic ori de cîte ori în Rusia sovietică se surghiunesc în pustiuri îngheţate şi se execută sumar legiuni de tineri idealişti, dintre care unii ţi-au fost prieteni personali. [...] Profesorul Constantinescu-Iaşi n-a fost nici surghiunit, nici martirizat, ci a fost pur şi simplu arestat pentru agitaţie comunistă [...] presupun că nu eşti atît de naiv încît să crezi că situaţia României, aici la Nistru, e situaţia Franţei dintre Rin şi Atlantic şi că guvernele burgheze ar fi ţinute să se emoţioneze de toată această comedie sentimentală [greva foamei făcută de Petre Constantinescu-Iaşi, *n.n.*], atunci cînd au de-a face cu un adversar care le promite să le pună la zid în ziua instalării regimului sovietic la noi. Citesc în ziarele de azi că, sosind la Chişinău, n-ai avut nimic de făcut decît să iei contact cu doi comunişti evrei, ceea ce a dezlănţuit furia legitimă a acelor pături naţionaliste care au o mie de motive să nu împărtăşească simpatia ta pentru regimul comunist. Ei bine, dragă Jourdain, consecinţele acestei isprăvi ale tale tu n-ai să le cunoşti, fiindcă ai să pleci, protejat de acei soldaţi români pe care camarazii profesorului de teologie îi împuşcă anual pe Nistru şi care nu prea ştiu de unde să te ia atunci cînd luptă cu banditismul comunist." Istrati revine două zile mai tîrziu în *Universul* : „Nu mai cred în comunism – pe care îl consider mai ales pentru cei învinşi cel mai mare pericol ce ameninţă azi omenirea."

Aceste două articole declanşează o campanie furibundă în *Monde*, publicaţie finanţată de Komintern. Dar înainte de asta, la Bucureşti, în *Rampa*, Mihail Sebastian scrie despre Istrati: „O gîndire retorică, sentimentală, cam groasă în teoriile ei, dar lirică, animată, făcută să încălzească inimile simple. [...] Bolşevic sau nazist, d. Istrati e inocent. [...] Ceea ce spune d. Istrati în materie de doctrină politică e hilariant, pretenţios, mediocru şi – ca să vorbim limpede – prost. [...] O teorie de semidoct, de om mărginit, de minte încuiată."* Mihail Sebastian nu era lipsit de simpatii de stînga. Sahia în *Bluze*

* „Panait Istrati, ideolog politic", *Rampa*, 30 ianuarie 1935.

albastre, 1 iulie 1932, îi amintește tăios simpatiile sale comuniste, deja trecute la acea dată, și faptul că se înscrisese în barou cu recomandarea a doi avocați comuniști. Sebastian avea și o marcată conștiință a condiției sale de evreu. Ca atare, era deranjat de apartenența lui Istrati la *Cruciada Românismului*. Atacul din *Rampa* poate fi o coincidență, nu neapărat un episod al campaniei anti-Istrati.

Liderul acestei campanii este Henri Barbusse, director la *Monde*. Barbusse era militant comunist. Preferat al Kremlinului, implicat în toate afacerile de agitație și propagandă ale Kominternului din Europa. Era de găsit mai mult la Moscova decît în Franța. Relația lui cu Istrati data din 1919, cînd românul îi adresase o scrisoare „Lettre d'un ouvrier à Henri Barbusse", apărută în publicația *La Feuille* de la Geneva. În anii '20, cei doi colaborează. Barbusse publică, în 1928, în apărarea lui Istrati atacat de antisovietism în presa germană comunistă, „Istrati est des nôtres". După apariția trilogiei *Vers l'autre flamme*, cei doi se despart. Noua campanie anti-Istrati este lansată sub genericul „Les victoires du capitalisme" în *Monde*, cu un articol semnat chiar de Francis Jourdain: „Réponse à Panaït Istrati", la 1 februarie 1935.* Cîteva citate: „De la sosirea noastră în România, presa reacționară ne-a tratat, pe mine și tovarășii mei, drept agenți provocatori, nedibaci camuflați în «intelectuali», JOS MASCA! strigă ea. [...] Tu [Panait Istrati, *n.n.*] le aduci binevoitor sprijinul talentului tău, le pui la dispoziție autoritatea pe care ți-o dă pretinsa cunoaștere a noastră. [...] cum ți-e teamă că, din exces de modestie și discreție, aș uita să spun guvernului tău antisovietic că sunt un prieten activ al URSS, atunci tu mi-o iei înainte, cu o generoasă și cavalerească inițiativă, prezentîndu-mă ca vicepreședinte al unei asociații a cărei activitate, în țara ta, este interzisă, și pe ai cărei membri, prietenii tăi fasciști s-au angajat să-i extermine. [...] Sincer, aceste sentimentalisme (?) puteau împinge în mod firesc la mai multe erori: DAR NU LA CAPITULARE. Nu mai cred în sinceritatea înflăcărării tale dezordonate. Nu te învinovățesc pentru ceea ce nu puteai să fii, pentru ceea ce de altfel nu ai pretins să fii, UN MARXIST. Îți imput ție a nu fi ceea ce mărturiseai că ești: un răzvrătit, un refractar. Revoltat, fanfaron dar sincer, ai fi plîns de admirație în fața curajului și abnegației unui Dimitroff, Thälmann, Rákosi – de asemeni a unui Constantinescu-Iași la care latri ca o potaie. [...] Anarhist, răzvrătit, nesupus? Să fim serioși! Patriot, antisemit, fascist!" În același număr, Louis Dolivet publica „Le loup devenu mouton ou Panaït Istrati fasciste" (Lupul devenit oaie sau Panait Istrati fascist). Îi urmează altele – autori Charles Vidrac

* Textul a apărut în traducere românească în gazeta lui L. Ghelerter, *Proletarul*, la 4 martie.

și avocatul J. Ferucci (acesta din grupul care vine la București) sub titlul „Le cas Panaït Istrati". Tema e comună, fascismul lui Istrati. „Nu sunteți nici democrat, nici comunist. Nu vă rămîne decît să fiți fascist", îi spune J. Ferucci. În *La Commune* (martie 1935), Vladimir Pozner îi amintește lui Istrati într-un lung articol, „Un traître", opiniile de altădată despre URSS și publică o scrisoare din 1928 trimisă lui Francis Jourdain în 1928, de lîngă Moscova, în care românul era foarte critic față de Occident și își arăta entuziasmul pentru URSS. „[...] prieteni, credeți cu fermitate în steaua roșie care se ridică la orizontul omenirii comuniste!", scria Istrati atunci. După ce s-a întors din URSS, Istrati a devenit un „profesionist al jurămintelor, un recidivist al bunelor intenții, om de litere isteric, el declamă, spumegă, își scuipă plămînii". Pozner îl acuză de troțkism și fascism: „Echivocul n-a durat o veșnicie. A urmat căderea brutală în șovinism, antisemitism, fascism: «cealaltă flacără» a lui Panait Istrati." Istrati ar fi un „cadavru". Această dublă acuzație – troțkism și fascism – o vom regăsi în procesele Marii terori.

Textul cel mai important al campaniei este semnat de Henri Barbusse, la 22 februarie: „Le Haïdouk de la Sigurantza". Găsim și aici temele de care ne ocupăm în această carte: colaborarea cu Siguranța, delațiunea, trădarea și banii. Așadar, Istrati e un agent al Siguranței și a devenit critic al URSS din motive financiare. Barbusse scrie că „Panait Istrati a debutat în viață ca un om sărac. Strivit de injustiția socială, nevoiaș, vagabond, hamal, negustor de cărți poștale și fotograf ambulant, a eșuat într-o bună zi cu burta goală și cu literatura lui înăbușită, pe Coasta de Azur." După ce a fost salvat de Rolland „a cunoscut îndestularea, faima, gloria aproape, [...] în plus, în jumătatea noastră de omenire [cea comunistă, *n.n.*], salutam în el un revoltat". Apoi, Istrati, scrie Barbusse referindu-se la *Spovedania pentru învinși*, publică niște cărți care nu au justificat speranțele puse în el. Și adaugă: „Declinul lui Panait Istrati ca scriitor și declinul lui Panati Istrati ca om nu sunt două istorii diferite, ci una și aceeași istorie. La el, omul a sfîrșit prin a-l demola pe artist." Cei doi se cunoșteau de aproape 15 ani. Ce își amintește acum, în 1935, este că „Istrati era infatuat și afișa un aer de superioritate, că îl ura pe Gorki pentru că fusese comparat cu el și cîștiga mai mulți bani. De altfel, Istrati nu vorbea decît despre el însuși și despre bani." „Aprecierile ditirambice la adresa URSS, [...] jurămîntul solemn [...] de a fi înmormîntat în pămîntul sovietic" nu au fost pentru Istrati decît o afacere. Barbusse ne spune că Istrati i-ar fi zis unui prieten comun că, dacă URSS s-ar fi purtat mai bine cu el, ar fi avut altă atitudine. Firește Barbusse nu ne spune cine i-a dat această informație. El știa perfect că VOKS, Agitprop, Komintern și GRU plătesc cu bani mulți serviciile de bună imagine pe care diferiți jurnaliști și scriitori acceptau să le facă Uniunii Sovietice. El însuși era stipendiat din fonduri sovietice,

și înțelegea să facă propagandă, să participe la campanii, ca aceasta, în care se lansase împotriva lui Istrati. Și Istrati încasase sume mari ca drepturi de autor pentru mai multe ediții ale cărților sale traduse în rusă. Mai primise bani și pentru articole, interviuri. Rușii achitaseră hotelurile, trenurile, mesele etc., pe toată durata călătoriei. Este adevărat, dar asta nu l-a împiedicat ca, odată ce s-a lămurit ce se întîmpla în URSS, să ia distanță, chiar dacă știa că pierde toate aceste avantaje. Ceea ce Barbusse n-a făcut, el a rămas pînă la moartea sa, în august 1935, pe statele de plată ale Kominternului.

După ce termină acuzațiile cu privire la bani, Barbusse trece la cele care țin de morală. În 1929, la Lupeni, Istrati ar fi luat parte la o „investigație guvernamentală", ar fi călătorit cu anchetatorii oficiali, ar fi fost de acord cu autoritățile care au ordonat împușcarea minerilor și ar fi găsit vinovat de masacru sindicatul care organizase greva. Denunțul, defăimarea, minciuna groasă făceau parte din tehnicile frecvent uzitate de Komintern, atunci cînd cineva trebuia distrus. Barbusse le mînuia cu dexteritate și fără scrupule. Apoi, Istrati ar fi participat în 1932 la un congres al Sindicatelor Unitare (comuniste) și ar fi cerut interzicerea lui și arestarea unui mare număr de militanți. Mai mult, Istrati ar fi denunțat prin presă mai mulți comuniști care trăiau clandestin la Brăila și ar fi a jucat atunci „rolul unui provocator". Siguranța a făcut mai multe arestări, scrie Barbusse, după aceste denunțuri, pe care Istrati le-ar fi aprobat într-un articol din *Curentul*. Episodul este în întregime inventat. De șase luni, continuă Barbusse, „Istrati este legat oficial de un grup al Gărzii de Fier, secție armată, pogromistă și teroristă, controlată de guvernul hitlerist". Barbusse amintește că Garda de Fier a ucis pe primul ministru I.Gh. Duca. Istrati aparține grupului Mihai Stelescu și este unul dintre cei trei conducători ai grupului. Amintește că scrie la *Cruciada românismului*, jurnalul grupului, și că aici i s-au dedicat mai multe articole.* Barbusse scrie acuzator că, la 19 ianuarie 1935, Istrati a semnat un articol în *Universul*, în care marile interese ale umanității erau amenințate de comunism și revoluție. „Iată scriitorul, iată omul!", exclamă excedat Barbusse. Istrati „se prezintă ca apostol și chiar ca martir, cînd de fapt el este sluga reacțiunii călăilor, a deținătorilor de fonduri secrete și a Poliției camerelor de tortură. Panait Istrati, cîine turbat al haitei care vînează revoluționari. Panait Istrati, cumpărat de dușman ca să-și trădeze foștii frați întru mizerie și foștii tovarăși de luptă, ca să-și trădeze propria cauză. Panait Istrati, frumos ornament al turmei de oi rîioase a lui Panurge." Procurorul Andrei Ianuarevici Vîșinski îi va trata la fel, drept „cîini turbați", în rechizitoriile sale, pe Kamenev,

* Acest episod din cariera lui Istrati ar trebui analizat separat, ceea ce nu ne propunem aici.

Zinoviev, Buharin, Rîkov, Racovski şi le va cere exterminarea. Cînd scria aceste rînduri, Barbusse tocmai îşi negocia drepturile de autor şi cheltuielile pentru lucrarea sa despre Stalin. Şi era plătit foarte scump.* Barbusse avea o vilă somptuoasă pe Coasta de Azur şi sume practic nelimitate din surse sovietice. „Venalul Istrati" a rămas un scriitor sărac. Între acuzaţii şi realitate, nici o legătură. Atacul era un strict produs de propagandă, menit distrugerii adversarului.

Articolul era o execuţie în public. Cine verifica dacă erau sau nu adevărate afirmaţiile lui Barbusse şi ale celorlalţi din *Monde*, *La Commune*, *l'Humanité*? E de remarcat tăcerea din jurul lui Istrati. Nimeni nu-i ia apărarea. Se găsea şi departe de Paris, la Bucureşti, bolnav, şi nu avea cum să intervină. Avea şi reputaţia unui nestatornic. Trecea drept un fost bolşevic, vehement, gălăgios, care îşi renegase vechile credinţe. Era privit cu suspiciune printre intelectualii apolitici; pentru ei, Istrati era prea mult amestecat în dispute politice şi aderase la o cauză dubioasă. Cei politizaţi, dar cu alte simpatii, îl priveau ca pe un fost comunist. De altfel, Istrati nu ezită să critice capitalismul, democraţiile occidentale, în termeni duri şi după 1929. În acest context, nu e de mirare că Istrati e izolat, pus la stîlpul infamiei de Barbusse & Co., masacrat sufleteşte, desfiinţat. Mulţi au preferat să privească pasivi campania, văzînd-o ca pe o răfuială „în familie". La fel vor fi privite în 1936–1938 procesele de la Moscova. Moartea lui Istrati, care survine la 16 aprilie, pune punct acestei campanii.

Anii '30 au fost ani de maniheism, fascism *vs* comunism. O poziţie „între", independenţii, nuanţele nu erau nici înţelese, nici urmate. Cu atît mai puţin erau prizate schimbările de atitudine. Preluarea puterii în Germania de către Hitler simplificase peisajul şi împuţinase opţiunile. Critica declanşată de impresiile de călătorie ale lui Istrati, care ar fi trebuit în condiţii normale să se lărgească şi să se ascută, să provoace o dezbatere puternică (cum s-a întîmplat în anii '70 cu Alexander Soljeniţîn, după apariţia *Arhipelagului Gulag*), este redusă la tăcere. După ianuarie 1933, URSS este percepută ca o speranţă, o alternativă la regimul nazist din Germania. Europa avea de ales pentru o vreme între doi dictatori, Hitler şi Stalin. Democraţiile păreau slăbite şi lipsite de voinţa politică de a-şi înfrunta adversarii. Cauza lui Istrati era inactuală. Oricum, Kremlinul nu-l va ierta. Istrati fusese un entuziast al cauzei revoluţiei şi bolşevismului care, dezamăgit de ce întîlnise în URSS, rupsese tăcerea. A fost considerat un trădător. *Marea enciclopedie*

* Vezi detalii în Dmitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, *ed. cit.*, p. 435, şi în Arkadi Vaksberg, *Hotel Lux. Partidele comuniste frăţeşti în slujba Internaţionalei comuniste*, trad. rom. de Mihaela Zoicaş, Editura Humanitas, 1998, pp. 74–77.

sovietică (1937) scrie: „Istrati se manifestă [în romanele sale, *n.n.*] ca un anarhist extremist și individualist. În 1928 a vizitat URSS. În colaborare cu troțkiști contrarevoluționari a scris o serie de caraghioslîcuri revoltătoare despre Uniunea Sovietică." În același an, 1937, *Mica enciclopedie sovietică* nota: „Operele lui sunt colorate de un romantism facil și de un spirit de revoltă mic-burghez. El vehiculează de asemenea această mediocră ideologie în descrierea haiducilor." După ce a făcut o călătorie în URSS, „a răspîndit calomnii veninoase împotriva țării sovietelor și a dus apoi, din complezență față de contrarevoluția internațională, o propagandă ostilă URSS."*

* *Cahiers Panait Istrati*, nr .11/1994, pp. 187–188.

EROII PROLETARIATULUI (1)

DE SPRE V. LUCA

La 23 iulie 1963, la închisoarea din Rm. Sărat, moare Vasile Luca. „Infarct miocardic, pe fond de ateroscleroză generalizată şi boală hipertonică visceralizată", consemnează certificatul de deces. Luca suferea din tinereţe de sifilis, ajuns acum în faza terminală. Nu era singurul dintre liderii comunişti care era infectat de sifilis. Chivu Stoica, Remus Koffler au suferit de aceeaşi boală. Clandestinitatea înseamnă şi promiscuitate. În închisoare, Luca şi-a pierdut minţile. Nu poate vorbi, scoate nişte sunete de neînţeles, nu se spală, face pe el, e inconştient. A ajuns o epavă umană. Cît a fost închis nu a avut parte de îngrijiri medicale. Gheorghiu-Dej l-a urmărit cu ura lui pînă în ultima zi. Presa nu a scris nimic despre moartea lui Vasile Luca. Totuşi era un militant comunist din anii '20, unul dintre personajele emblematice ale anilor preluării puterii de către PCR. În acei ani, Luca trecea drept un erou al clasei muncitoare. Făcuse zece ani de puşcărie, participase la multe lupte de clasă, fusese un important lider sindical. Pe timpul războiului lucrase în URSS. Avea aşadar un „trecut eroic". După război e vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, ministru de finanţe. Puterea reală i-o dădea însă poziţia de membru al Biroului Politic şi al influentului Secretariat al partidului, alături de Gheorghiu-Dej, Ana Pauker şi Teohari Georgescu. Luca a fost o vreme unul dintre cei mai puternici oameni din România. În 1952 este înlăturat, arestat. I se intentează proces doi ani mai tîrziu şi e condamnat la moarte. Nimeni nu şi-a imaginat că va sfîrşi cum a sfîrşit.

Vasile Luca (Luka László) s-a născut în 1898, în satul Catalina, lîngă Braşov, într-o familie de secui. A avut o soră bună, şapte fraţi de mamă şi alţi patru vitregi, rezultaţi din cele trei căsătorii ale mamei sale, rămasă văduvă de două ori. În 1905, László Luka este internat la orfelinatul catolic maghiar „Maria Tereza" din Sibiu. Nu a vorbit niciodată româneşte cursiv. A absolvit şase clase. Din 1910, învaţă lăcătuşerie într-un mic atelier. „Am crescut într-un mediu mic-burghez şi visam de a deveni cineva prin aventuri aşa cum citeam în romane."* În 1915 se angajează la depoul căilor ferate din Braşov ca hamal

* ASRI, Fd. Y, D 40005, p. 244.

cu ziua, apoi e hamal la gară. Aici este prins furînd. Fiind minor, iar paguba fiind mică, este condamnat să rămînă un an sub supravegherea părinților. Deși era încă minor, preferă să plece voluntar în armată. „În octombrie 1915 am intrat în armată la orașul Praga, Cehoslovacia, iar după două luni de instrucție am fost trimis pe frontul rusesc. De la 1915 pînă la prăbușirea războiului mondial în 1918 am fost de două ori pe frontul rusesc și pe frontul împotriva armatei române, Slănic Moldova, în Italia, și Albania, de unde, săturat de război, am dezertat în cîteva săptămîni înainte de izbucnirea revoluției burghezo-democratice a lui KÁROLYI în Ungaria și am participat la Budapesta în demonstrații populare pentru pace, pentru ieșirea Ungariei din război, despărțirea de Austria și proclamarea Republicii. Am fost demobilizat și m-am întors acasă la părinții mei, în comuna Lemnia. În războiul mondial am obținut gradul de sergent armurier și două decorații. O medalie de vitejie și Crucea lui Carol IV (fost rege al Ungariei). Primul Război Mondial a avut o influență dezastruoasă asupra moralului meu. Devenisem un bețiv și un destrăbălat în relație cu femei. În orașul Lugoj unde Divizia mea a staționat cîteva luni în anul 1916, în Volhinia (frontul rusesc) în contact cu prostituatele, m-am îmbolnăvit de sifilis. Această viață decăzută eu am continuat s-o duc și după reîntoarcerea mea acasă, nu căutam să mă întorc la muncă cinstită.“*

Ca mulți alți lideri comuniști, și-a început cariera politică în tabăra opusă. În 1919, în Ungaria izbucnește revoluția bolșevică. Demobilizat, șomer, fără venituri, se angajează, contra plată, voluntar în „garda națională“ care avea menirea să păstreze, local, ordinea. Se înrolează apoi voluntar în „Divizia secuiască“, formațiune paramilitară cu dublă orientare, antiromânească și antibolșevică, ca să lupte „pentru salvarea Transilvaniei de invazia românească“, dar și ca să împiedice extinderea spre est a „revoluției bolșevice din Ungaria“. În 1919, pe vremea ofensivei rușești care încerca să ajungă la Budapesta, în iluzoriul scenariu al revoluției proletare mondiale condus de Lenin și Troțki, la apropierea frontului, Luca dezertează ca să intre în contact cu „roșii“. Este refuzat datorită apartenenței sale la divizia secuiască. E mereu în căutarea unei slujbe mai bine plătite, atent la cum se schimbă raportul de forțe. Se întoarce la divizie și participă la desființarea prin forță a mai multe soviete locale. Divizia este dizolvată de autoritățile române, Luca se ascunde în așteptarea „Armatei Roșii maghiare, crezînd în victoria ei și a revoluției din Ungaria, și astfel Ardealul va fi eliberat“. Béla Kun este înfrînt la Budapesta după invazia trupelor românești și cehoslovace. Mai tîrziu, în căutarea unui trecut eroic, va pretinde că a luptat în Armata Roșie maghiară.

---

* *Ibid.*, p. 246.

În septembrie 1919, Luca e din nou civil, lăcătuş la depoul CFR Braşov. „[...] Mult timp fără nici o treabă, am fost în fruntea tuturor în ceea ce priveşte viaţa destrăbălată de beţie, joc de cărţi, petreceri cu prostituatele. Băiat în vîrstă de 20 de ani, decădeam din ce în ce mai mult. [...] De această decădere la nivelul unui lumpenproletar nu am reuşit să scap mult timp, nici atunci cînd eram ridicat în mişcarea muncitorească şi o adevărată morală nu am avut în întreaga viaţă."* Luca este aşadar un lumpenproletar, semicalificat, într-un mediu muncitoresc exigent, disciplinat, dominat de germani şi maghiari. Prin biografie, Luca aparţine periferiei, pegrei muncitoreşti, zonelor declasate. Temperamental, este un coleric, un agitat, mereu în căutarea unei situaţii mai bune, mai sigure. Nu-i place fabrica, schimbă locurile de muncă frecvent, după cîteva săptămîni, sau chiar zile. Preferă cîrciumile, bordelurile, discuţiile, chefurile. Îi mai plac adunările unde poate să vorbească mulţimii şi să se manifeste ca un şef. A descoperit asta cu prilejul agitaţiilor soldaţilor în 1917–1919, cînd a fost ales să-i reprezinte în faţa comandanţilor. Îi place să aibă putere. Îi plac şedinţele, mitingurile unde ia cuvîntul şi este aplaudat. Sindicatele îi oferă şansa de a „se ridica", cum spune el, de a fi „domn", de a schimba salopeta cu cămaşa albă şi cravata, de a sta la o masă cu patronii (pentru negocieri), de a fi băgat în seamă. Nu are propriu-zis o „conştiinţă de clasă", mîndrie de proletar, răspîndite de altfel în zonă, unde lucrătorul are tradiţie şi meseria se transmite adesea în familie de generaţii. Luca este ţăran la origine şi se adaptează din mers noii sale condiţii. Cauza proletariatului îi este străină. El e un venetic, un nou-venit. Acest cadru este repetat de Nicolae Ceauşescu, şi el provenit din afara mediul proletar, fără meserie, periferic, declasat, lumpen. Luca are o brumă de meserie, 4 ani e ucenic într-un mic atelier. O părăseşte repede pentru a se dedica agitaţiei în sindicate, o ocupaţie mai lucrativă în ochii lui, care îi schimbă în bine şi statutul social. Cu cît mai străin, mai fără tradiţie, cu atît mai radical, mai fanatic. „Fiind foarte activ în mişcarea muncitorească şi combativ în acţiuni muncitoreşti, mişcarea sindicală şi Partidul m-au ridicat foarte repede în conducerea sindicală şi apoi în conducerea organizaţiei locale a Partidului Comunist Român, deşi eram foarte tînăr ca vîrstă şi tînăr şi în mişcare. Puneam şi multe ambiţii personale de a mă ridica, de a deveni un conducător de seamă al mişcării muncitoreşti, creştea orgoliul în mine împreună cu ridicarea mea în mişcare şi urmăream să-mi crească popularitatea în sînul maselor muncitoare. [...] Pentru mine însă mişcarea – vorbesc de perioada mişcării legale pînă la mişcarea clandestină ilegală – era salvarea de a nu cădea din nou în beţie şi destrăbălare [în 1922 se căsătorise, *n.n.*] a unui lumpen proletar. Pentru mine mişcarea

* *Ibid.*, p. 251.

era totul, nu puteam să trăiesc fără mișcare, să trăiesc o viață monotonă mic burgheză."*

Face o carieră rapidă în anii '20. Din 1922 este membru al PCdR. Escaladează ierarhia sindicatelor roșii și cea a PCdR. La 1 iulie 1924 devine secretar regional, după Congresul al IV-lea al PCdR ținut la Viena și unde Elek Köblös devine secretar general, în locul lui Gheorghe Cristescu-Plăpumaru. Era o funcție importantă, de vreme ce conducea organizațiile din județele Brașov, Trei Scaune, Tîrnava Mică, Sibiu, Hunedoara, Valea Jiului, la 26 de ani și numai trei ani vechime în partid. „M-am gîndit mai mult asupra salariului bun ce mi s-a oferit, asupra titulaturii de secretar, asupra importanței persoanei mele în mișcare, asupra vieții mai ușoare, călătorii, aventuri etc."** Împrejurările îi sunt defavorabile: PCdR e interzis prin legea Mîrzescu, Siguranța trece la arestări. Liderii și militanții comuniști acționaseră la vedere pînă atunci, ca atare erau bine cunoscuți de Siguranță. A urmat un val de arestări. Luca, acuzat de tipărirea și împrăștierea unor manifeste iredentiste, adresate populației maghiare din Ardeal, este arestat. Juca un rol important, fiind în contact direct cu secretarul general al PCdR Elek Köblös, ascuns lîngă Brașov, într-o locuință asigurată chiar de Luca. Era în contact și cu alți lideri comuniști, aflați de asemenea în clandestinitate, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Marcel și Ana Pauker, Ștefan Foriș, pe care îl cunoștea încă din 1922. În ancheta de la poliția din Brașov, Luca, bătut, cedează. „Am avut o purtare nedemnă nu numai pentru un comunist, dar nici pentru un muncitor simplu cu simțul de clasă. Am avut o purtare trădătoare, am trădat Partidul și cu el clasa muncitoare"***, scrie el după ultima sa arestare, la 18 februarie 1953. Mai mult decît atît, acceptă, contra plată, să devină informator al Siguranței. „Mi-a promis [comisarul, *n.n.*] bani, scoțînd din sertarul biroului un teanc de bancnote. Mi-a promis un serviciu bun după eliberarea mea sau dacă vreau să intru în slujba Siguranței cu leafă bună etc. Am cedat."**** Proletarul avîntat, radical, apărător al lucrătorului exploatat, începe să facă jocurile Siguranței și este un agent extrem de periculos deoarece „cunoșteam foarte multe lucruri secrete ale Partidului".***** Este momentul de cotitură al carierei lui.

În martie 1925, Vasile Luca este eliberat după o grevă a foamei, împreună cu alți deținuți. Apoi dispare, la ordinele Kominternului, odată cu Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Marcel Pauker, David Fabian etc. Vor primi cîte zece

---

* *Ibid.*, p. 254.
** *Ibid.*, p. 261.
*** *Ibid.*, p. 264.
**** *Ibid.*, p. 267.
***** *Ibid.*, p. 264.

ani recluziune. Luca se ascunde un timp, dar este capturat în septembrie 1925. Este deja suspectat că e agent al Siguranței. Ancheta internă, condusă în închisoarea Jilava de Marcel Pauker, nu ajunge la nici un rezultat. Luca neagă că ar exista o înțelegere între el și Siguranță. În 1957 îi trimite lui Gheorghiu-Dej un memoriu din închisoarea Rîmnicu Sărat în care recunoaște: „Eu căzusem în mîna Siguranței prima dată din prostie, ca informator, legătura aceasta am întrerupt-o repede, apoi în 1925 fiind condamnat în lipsă la zece ani am trădat, am căzut. Eu credeam că am fost părăsit de partid, și am căutat să mă salvez prin trădare, adică prin angajament ce am făcut față de inspectorul Zahiu. [...] Însă adevărul este – îi scrie Luca lui Gheorghiu-Dej – că eu nu am provocat nici o cădere și nu am îndeplinit dorința Siguranței, ci am folosit răgazul cîștigat prin compromisuri cu Siguranța pentru activitate pe linie revoluționară. Recunosc astăzi în mod sincer că a fost un joc ticălos perfid, dar atunci am văzut altfel și am crezut că voi putea înșela mai mult timp Siguranța care, folosind informațiile primite de la alți informatori și provocatori, mă forța ca să recunosc unele lucruri."* „Jocul" era extrem de răspîndit în rețelele comuniste. Ca peste tot unde apar asemenea conspirații, comploturi, subterane clandestine, serviciile speciale își infiltrează agenții, recrutează informatori. Ohrana și bolșevicii aveau relații asemănătoare.

În 1928 este din nou judecat, după trei ani de detenție, într-un mare proces comunist, unde face figură de secundant al lui Boris Ștefanov. Se pronunță multe condamnări. Cea mai mare pedeapsă o primește Boris Ștefanov, opt ani. Luca este achitat. Abia eliberat, trece granița în URSS clandestin și participă la al IV-lea congres al PCR, lîngă Harkov, în iunie–iulie. Protectorul lui Luca, Elek Köblös, acuzat de troțkism, pierde poziția de secretar general. David Fabian, omul numărul doi în ierarhia PCR, este și el schimbat. Kominternul îl impune ca șef pe Vitali Holostenco, un activist ucrainean, fost student la medicină veterinară la București. Vasile Luca își părăsește fostul șef și trece în tabăra învingătorilor, dînd dovadă de instinct al supraviețuirii politice. Face parte din prezidiul congresului, conduce comisia de probleme țărănești. La final, este ales membru al Comitetului Central al PCdR. Mai mult, face parte din Biroul Politic și Secretariatul partidului. În 1929, cînd conducerea din străinătate, cu sediul la Viena, și cea din țară se unesc, Luca este și în această conducere restrînsă.** Este apogeul carierei interbelice a lui Vasile Luca.

Printre atîția revoluționari de profesie, face figură de muncitor, de lider sindical. La sfîrșitul anilor '20, PCR era dominat de intelectuali și

---

* *Sfera politicii*, nr. 33/1995.

** Marin C. Stănescu, *Moscova, Kominternul, Filiera comunistă balcanică și România 1919–1944*, Editura Silex, 1994, pp. 103–105.

mic-burghezi trecuți la bolșevism, atrași de mirajul „revoluției din 1917". Luca este unul dintre puținii care provin din mediul muncitoresc. Așa se explică și cariera lui rapidă în ierarhia comunistă. Ajuns un lider influent al sindicatelor roșii și al rețelelor clandestine comuniste, Luca este prins în acțiuni de amploare. La începutul lui aprilie 1929 are loc congresul sindicatelor unitare la Timișoara. În spatele congresului se află PCdR. Luca dirijează din umbră operațiunile. Dumitru Grofu este ales președinte, Luca – secretar general. Înștiințate de infiltrările comuniste, autoritățile iau măsuri. Este de fapt o provocare pregătită de Komintern, secția Agitprop. Cadavrul unui deținut comunist de la Doftana, Ion Fönagy, este adus la Timișoara pentru a fi îngropat. Este pretextul pentru agitatorii strînși din toată țara ca să declanșeze conflicte cu autoritățile. Acesta era și scopul. Au loc incidente, poliția efectuează arestări. Urmează un proces în toamnă. Lucrețiu Pătrășcanu asigură apărarea. Panait Istrati, aflat în țară, intervine pentru acuzați. Pedepsele sunt mici. Luca, din ordinul PCdR, nu se prezintă și e judecat în contumacie. Nu e singurul eveniment violent în care este implicat în anul 1929. Luca răspundea din partea PCdR de cîteva județe. Printre ele, cele care cuprind Valea Jiului. Aici mocnea de mai multă vreme o criză generată de nivelul de salarizare, de promisiunile neonorate ale administrației, de conflictul dintre diferitele sindicate care operau aici, dintre care unele instigau minerii la atitudini radicale de protest. La sfîrșitul lunii iulie, Vasile Luca se află în Valea Jiului pentru a pregăti ziua de 1 august, declarată de Komintern „zi de luptă contra războiului". La 6 august, minerii au atacat uzina electrică și au încercat apoi să organizeze o grevă generală.

Vulgata istoriei comunismului românesc îi atribuie lui Luca roluri diferite. O vreme el este eroul acestor „greve pe care le-a condus în numele PCR", altădată este „trădătorul" care i-a împiedicat pe mineri să se organizeze și care i-a părăsit în mod laș. În tot timpul carierei lui de agitator sindical și de agent Komintern, Luca a stîrnit controverse. Rolurile jucate de el au fost privite diferit, chiar opus. De la erou la trădător, în acest mediu subteran e un singur pas. Cum va constata singur în 1930, cînd a fost înlăturat din toate funcțiile din CC al PCdR, și mai ales în 1953, cînd din numărul trei în ierarhia PMR devine un deținut oarecare într-o celulă a Securității. În 1930, motivul îndepărtării sale este participarea la luptele fracționiste dintre diferite grupuri care își disputau puterea. Vasile Luca se plasează în fracțiunea condusă de Marcel Pauker-Luximin, alături de Dori Goldstein. Toți sunt membri ai Biroului Politic. Îi mai susțin Ștefan Foriș și Alexandru Dobrogeanu-Gherea, membri ai CC. Fracțiunea adversă, condusă de Vitali Holostenco, șeful PCdR numit de Komintern în 1928, și de alți membri ai Biroului Politic, de exemplu Alexandru Nicolski, de Constantin Pîrvulescu și de Dimităr Ganev, membri

ai CC al PCdR, dispare practic ca organizație. În 1930, Kominternul decide destituirea tuturor și trimiterea lor „la munca de jos". Luca, membru al Biroului Politic și al Secretariatului, este trimis în provincie, într-un un post minor din aparat. Nici acum nu scapă de arestări, una în 1929, alta în 1931, dar este eliberat de fiecare dată. Congresul al V-lea al PCdR din 1931 nu-l alege în nici o funcție.

În același an, Kominternul impune o schimbare tactică și ordonă: cu fața spre sindicate. Activiștii PCdR trebuiau să lucreze nemijlocit cu muncitorii, în sindicate, în fabrici. Industriile vizate sunt cele strategice (de interes pentru URSS): petrol, CFR, industria de armament. Ca tactică, ei ocupă prin infiltrare sindicatele oficiale, apoi preiau conducerea sau, dacă nu reușesc, provoacă sciziuni. Luca devine șeful sindicatelor unitare revoluționare, clandestine. Acum Luca îl descoperă și îl promovează în ierarhie pe un anume Gheorghe Gheorghiu, electrician, dat afară de la Atelierele CFR Dej. Vasile Luca este protectorul lui. Îl introduce în partid. Gheorghiu îi este contrapus de Luca lui Ilie Pintilie, alt lider comunist, rival. Grevele de la Griviţa îl vor avea în culise și pe Vasile Luca. El supraveghează din partea Kominternului, împreună cu Lucreţiu Pătrășcanu și Moscu Cohn (Gh. Stoica), desfășurarea grevei. După grevă, Luca se face nevăzut. Este condamnat în procesul de la București, în contumacie, la 20 de ani muncă silnică. Trădat de un informator, este arestat la 27 august 1933. „Numitul a trăit tot timpul clandestin prin diferite localităţi din ţară, fiind salariat de organizaţiile comuniste după posibilităţi cu 4–10 000 lei lunar și în prezent era pregătit să treacă în Rusia sovietică pentru totdeauna, fiind condamnat la 20 de ani munca silnică", notează un raport de la Siguranţă.

Rolul lui dublu rămîne și acum ambiguu, plin de necunoscute și incertitudini. A fost lăsat în libertate ca să informeze Siguranța despre reacția aparatului PCdR la represiune? A încercat Luca să scape de angajamentul care îl lega de Siguranţă? Pedeapsa mare, 20 de ani muncă silnică, trebuia să-i impresioneze pe comuniști, pentru că Luca era de mult suspectat că e informator. Sau nu mai lucra pentru Siguranţă? Depozițiile sale din ancheta din 1952–1954 îl acuză. Deși îl scoate din cauză, Raportul din 1968 lasă lucrurile nelămurite. Faptele ne arată că, odată capturat în august 1933, este judecat separat și primește 5 ani și jumătate. Îi execută integral și este eliberat la 4 aprilie 1939. Un an mai tîrziu, la 4 aprilie 1940, este din nou arestat în timpul unei încercări de trecere clandestină a frontierei spre URSS, împreună cu Ștrul Zigelboim. A fost denunțat de un informator al Siguranței, membru al Secretariatului, Nicu Tudor. Era chemat de Komintern la Moscova pentru a fi numit șeful PCdR. Boris Ștefanov, șeful partidului, fusese demis. Béla Breiner, care condusese interimar PCdR, murise în martie într-un

spital din București. Dacă n-ar fi fost capturat, Luca ar fi devenit în 1940 șef al PCdR. Foriș – împreună cu Teohari Georgescu – a reușit să treacă granița cîteva luni mai tîrziu și să preia de la Komintern postul. Luca este judecat și condamnat la opt luni închisoare. Este închis la Cernăuți, de unde e scos de Armata Roșie care ocupă Bucovina în 1940. Luca face carieră în URSS. Primește cetățenia sovietică, este membru al PCUS, apoi, din 1941, „deputat în Sovietul Suprem al URSS". Este încadrat în Armata Roșie, ca ofițer la Direcția politică a armatei, frontul de sud, pînă în martie 1943. Îl găsim apoi în lagărele de prizonieri români, alături de Ana Pauker, făcînd propagandă prosovietică și recrutînd oameni. Kremlinul se pregătea pentru ocuparea României. Luca e pomenit în Jurnalul lui Gheorghi Dimitrov, la 7 septembrie 1944. Este scos din armată și alăturat Anei Pauker, trimiși să preia puterea la București. Luca devine numărul doi în emigrația română comunistă din URSS, trecînd înaintea lui Constantin Doncea, Petre Borilă, Gheorghe Stoica (Moscu Cohn), Valter Roman, Mihai Burcă, membri în brigăzile care au luptat în Spania. Doncea fusese și liderul grevei de la Grivița, și el muncitor, lider sindical, protagonist al unui proces celebru.

În URSS, înainte de întoarcerea în țară, acceptă să lucreze pentru serviciile speciale sovietice, să dea informații de la vîrful PCdR, să ajute la găsirea vechilor spioni pentru refacerea rețelelor antebelice și să recruteze agenți noi. Nu era singurul care lucra pentru aceste servicii. Iosif Chișinevschi, Teohari Georgescu, Petre Borilă, Emil Bodnăraș, ca să amintim numai membri ai Biroului Politic, dintr-o perioadă sau alta, erau și ei agenți sovietici. Făcea parte din catehismul revoluționar bolșevic să pui interesele URSS mai presus decît interesele țării tale. Ca o ironie, după arestarea sa din 1953, a fost acuzat că între 1940 și 1944 a rămas pe teritoriul URSS pentru a face spionaj în favoarea României. Odată ajuns la București, în septembrie 1944, Luca rămîne un secundant al Anei Pauker. În tot conflictul pentru putere de la vîrful PCdR, îi rămîne fidel. Este membru al Secretariatului și al Biroului Politic după congresul din octombrie 1945. Portretele lui sunt plimbate de mulțime la toate demonstrațiile organizate de comuniști, agățate prin sediile sindicatelor și partidului. Numele lui este scandat la mitinguri. Un slogan care a făcut epocă: „Luca, Pauker și cu Dej/ Bagă spaima în burgheji!" Propaganda făcuse din el un fel de semizeu al proletariatului.

La 16 august 1952 este arestat. În șase luni, începînd din februarie, pierde toate funcțiile: cea de membru al Biroului Politic și al Secretariatului, cea de ministru de finanțe. Din eroul clasei muncitoare se transformă, într-o singură zi, într-un paria, o nonpersoană. Este acuzat că a fost informator al Siguranței și că a subminat economia națională. Contribuise el însuși la transformarea

altora în cadavre politice. Foriș, de exemplu, pe care îl cunoștea din 1922, de la Brașov, și cu care colaborase în toți anii clandestinității. Luca e unul dintre responsabilii asasinării lui, împreună cu Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Teohari Georgescu. Ultimii doi au căzut în dizgrație odată cu el. Dej a cîștigat partida. Luca și-l făcuse dușman și prin atitudinea lui, nu numai pentru că se plasase în tabăra Anei Pauker. Cînd se certau, îi amintea că îl lansase în politică și de greșelile din anii 1931–1933, cînd îi era șef la sindicat. Dej își vedea știrbită autoritatea din cauza ieșirilor colericului Luca. El n-avea nici un fel de înțelegere pentru cei care-l contestau. Era omul resentimentului. Își izola răbdător victima și o anihila cînd considera că riscurile sunt minime. Luca a fost una dintre ele. În toamna anului 1954, după patru zile de proces, Tribunalul Suprem, Secția militară, îl condamnă la moarte. Face cerere de grațiere. Execuția trebuia să aibă loc, așa cum s-a întîmplat cu Pătrășcanu și Koffler, a doua zi. Se amînă. După cîteva zile de așteptare, Luca află că Marea Adunare Națională i-a comutat pedeapsa la muncă silnică pe viață. A fost încă un exercițiu sadic practicat de Dej. Luca face în total 11 ani de închisoare, care se adaugă celor zece dinainte de război. În 1957, din închisoarea Rîmnicu Sărat, Luca îi scrie un memoriu lui Gheorghiu-Dej, fostul lui protejat: „Mi s-a luat totul. Am pierdut cinstea de muncitor, carnetul de partid, familia, prietenii, totul, totul ce constituia viața mea și a fost drag și scump pentru mine, dragostea și stima poporului muncitor. [...] am suferit prea mult și sufer și astăzi atît din punct de vedere moral, cît și fizic, închis deja de 5 ani și ținut sub un regim groaznic, izolat de toată lumea, singur închis zi și noapte în celulă, izolat cu desăvîrșire, n-am cu cine schimba o vorbă, sunt izolat de familie, de rude și prieteni, n-am corespondență cu ei, sufăr de foame și frig, sunt bolnav de inimă și expus ca să mor ca un cîine al nimănui părăsit în bezna pușcăriei...“

BELU ZILBER

El este de vină! Iată vinovatul.
Monstrul ăsta a inventat totul!
LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU, în procesul din aprilie 1954

Belu Zilber era un personaj foarte cunoscut în redacțiile bucureștene. Un personaj de neconfundat. Ca apariție era aproape un pitic (1,56 m), cu complexul staturii sale. Vorbăreț, fricos, cu mișcări iuți, mereu grăbit. Personaj contradictoriu, omul tuturor contrastelor. Pe numele Herbert Zilber (n. 1901, Tîrgu Frumos), devine bolșevic încă din adolescență. În 1918 este exmatriculat din toate școlile din țară pentru participarea la demonstrația muncitorilor tipografi din 13 decembrie. Își continuă studiile liceale la Paris și cele politehnice la Grenoble, de unde se întoarce în 1922, fără a reuși să-și ia diploma de inginer. La București pretinde că și-a terminat studiile, fără să probeze vreodată cu documente. Este o impostură gravă, dar fără consecințe practice, pentru că nu îl împiedică să facă o bună carieră la Ministerul de Război, ca expert. Din 1932 lucrează la Institutul de Conjunctură Mondială, condus de Virgil Madgearu, pe care ajunge să-l conducă *de facto*. Emil Cioran a spus odată că în Bucureștii tinereții lui, în anii '30, cel mai inteligent om era Belu Zilber. Putea fi zărit în redacții, în cafenele, peste tot unde se întîlneau jurnaliști, intelectuali, „lumea bună", la conferințe, vernisaje, premiere. Este semnalat la conferințele Criterion de la Ateneu. Frecventa fără complexe intelectuali de dreapta sau estetizanți, ne- sau antimarxiști, ceea ce era rarisim printre comuniști. Se vedea, de exemplu, frecvent cu Mihail Polihroniade, istoric și publicist, membru al grupului Criterion, ideolog al extremei drepte, membru de frunte al mișcării legionare, asasinat în închisoarea din Rîmnicu Sărat, în septembrie 1939, la ordinul lui Carol al II-lea și Armand Călinescu. Mihail Sebastian, coleg de liceu cu Polihroniade la Brăila, nota: „Mișu Polihroniade martir al unei cauze politice? Nimic nu îl destina pentru asta. E o eroare, e un *malentendu*, e o glumă tristă. [...] Băiatul ăsta a vrut un scaun de deputat... Și iată-l, sfîrșește ca un revoluționar. Pînă în ultimul moment, cred că n-a înțeles ce se întîmplă, de ce lucrurile au luat această întorsătură și de unde anume au început să alunece."* Așadar, Belu Zilber lua masa și polemiza cu Mihail Polihroniade, amîndoi conștienți că venirea la putere a

* Mihail Sebastian, *Jurnal. 1935–1944*, Editura Humanitas, 1996, p. 235.

unuia din partidele lor echivala cu exterminarea interlocutorului. Scena este relatată de Mihail Sebastian în 1935. Un scriitor francez aflat la Bucureşti, Pierre Quint, îi întîlneşte pe cei doi la Capşa şi nu înţelege cum doi oameni cu opţiuni opuse pot să fie prieteni. „Pierre Quint nu înţelegea cum e posibilă o asemenea frăţie între doi oameni pe care teoretic ar fi trebuit să-i despartă zece lumi. Ţin minte foarte bine candidul răspuns al celor doi extremişti amici: «Vedeţi, noi nu suntem decît prieteni. Asta nu angajează la nimic.» Acest «decît» este un breviar psihologic bucureştean. El explică foarte multe lucruri, el scuză totul. «Comment ça ne vous engage à rien? Mais un seul geste engage, Monsieur.»" Şi Sebastian observă în continuare: „Pe oamenii aceştia nu-i angajează cu adevărat nimic: nici ura, nici iubirea, nici viaţa, nici moartea... Rigoarea, sub orice formă, nu este de resortul lor. Sunt nişte oameni liberi. Poate singurii oameni liberi din Europa, căci faptele nu-i leagă, iar ideile nu-i obligă."*

Pe Belu Zilber îl găseai pretutindeni unde se petrecea ceva interesant. Era perfect informat, disponibil, omul tuturor contactelor şi combinaţiilor. Ducea vorbele de colo-colo, era, pe acest plan, indiscreţia personificată. Îi plăcea să intre în tot felul de aventuri, să participe la comploturi. Era un amestec de tacla fără sens şi lovituri pregătite în secret. „Belu Zilber [...] a devenit o populară figură bucureşteană, este un tînăr volubil, care dă şuete la Corso despre politica mondială, aranjînd situaţia Europei, apostrofînd violent guvernele, zguduind din temelii statele şi învrăjbind continentele."** Personajul duce o viaţă dublă, probabil vocaţia lui cea mai temeinică. Este un complotist care lucrează pentru demolarea democraţiei burgheze, dar are şi o existenţă „normală", la suprafaţa vieţii sociale. Părea un *causeur* bun de gură, un om care îşi afişa radicalismul ca pe o modă. Nu era singurul. Unii îi înţelegeau ca pe nişte „băieţi buni" care vor să impresioneze pe cei mai slabi de înger. Puţini îi luau în serios. Trăiau într-o societate bine educată, care tolera bine excentricii. În zona comunismului se găseau şi alte personaje bine situate social: fraţii Anca şi Mihai Magheru, descendenţi ai generalului Magheru de la 1848, Scarlat Callimachi, „prinţul roşu", strănepot al mai multor domnitori, avocatul Mihai Macavei, mare moşier, Victor Aradi, din procesul spionajului sovietic, era baronet, N.D. Cocea, Lucreţiu Pătrăşcanu erau boiernaşi moldoveni, I.Gh. Maurer sau Athanasie Joja proveneau din familii înstărite, Constanţa Crăciun era fiică de bancher. Lista e mult mai lungă. Ea cuprinde români, evrei, maghiari, educaţi, cu averi, plasaţi confortabil în ierarhia socială. Ideea că aceşti comunişti proveneau exclusiv

---

* *Id.*, *De două mii de ani...*, Editura Humanitas, 1990, pp. 237–238.

** *Id.*, *Cum am devenit huligan*, Cultura Naţională, 1935, p. 174.

din rîndul minorităților etnice, sau erau doar niște lumpeni proletari, e în bună parte falsă. Ce este adevărat însă e că Moscova a promovat cu precădere în ierarhia PCdR lideri care proveneau din zone periferice. A fost o tactică cu scopul de a avea PCdR sub control, cu lideri nereprezentativi, izolați, marginali din punct de vedere etnic și social, inferiori ca nivel de educație. În timp, efectul acestei politici a fost atrofierea mișcării. Totuși, la nivelurile medii mai ales, dar și la bază, situația era diferită. În ciuda faptului că a rămas o minoritate infimă în societatea românească, puteai întîlni în această zonă politică utopică progenituri ale burgheziei mari și mici, aristocrați, intelectuali, cadre, profesioniști bine situați. Unii membri ai PCdR, alții – cei mai mulți – nu. Aventurieri, idealiști, pierde vară, escroci, revoluționari de profesie, spioni... Ce i-a scos pe oameni ca Belu Zilber în afara cadrului obișnuit, „burghez", a fost căderea țarismului în Rusia, în 1917. A fost o generație „revoluționară" cu un accentuat spirit antiburghez și antidemocratic. A visat la revoluție pînă la dispariția ei ca generație, final consumat adesea în condiții dramatice. Cînd acest entuziasm s-a mai tocit, la sfîrșitul anilor '20, au apărut criza din 1929–1933 și pericolul nazist, care i-a mobilizat din nou pe cei născuți odată cu secolul. O generație europeană turbulentă care a cunoscut tranșeele Primului Război Mondial sau s-a ridicat imediat după pe ruinarea Europei. Unii s-au lăsat ispitiți de extrema dreaptă, alții de cea stîngă. Toți detestau democrația burgheză, spiritul liberal, pe care le considerau depășite. Erau fanatici, dogmatici, predispuși la violență, ahtiați de putere, disprețuind procedurile democratice, programatic intoleranți. Se înșală cine vede în Zilber un „comunist de salon". Eticheta i-a fost lipită și lui Pătrășcanu. De ce a făcut spionaj Belu Zilber? De ce nu s-a rezumat la propaganda marxistă, la rolul de intelectual teribilist al stîngii, chiar și în forma ei radicală? De ce nu a rămas un *causeur* prin redacții și cafenele bucureștene? „Indiferent de țara din care proveneau comuniștii fanatici, erau convinși că, executînd misiunile date de serviciile speciale ale Moscovei, nu făceau decît să își îndeplinească îndatoririle de membri de partid, slujind cu abnegație cauza revoluției mondiale și triumful general al ideilor marxiste."*

O proastă reputație îl însoțea pe Belu Zilber: era agent al Siguranței. Își făcuse un nume de cînd apăruse în boxa acuzaților la tribunalul militar, în ceea ce presa a numit „procesul spionajului sovietic". Procesul a ținut pagina întîi a ziarelor trei luni, din aprilie pînă în iunie 1931, și a adus 36 de persoane în boxa acuzaților, cu vîrste între 25 și 35 de ani. Alte 20 de persoane au reușit să dispară înainte de a fi arestate. Ingineri, oameni de afaceri,

* Arkadi Vaksberg, *op. cit.*, 1998, p. 37.

funcționari, ofițeri, publiciști, români și străini. Vor primi pedepse grele de la 5 la 20 de ani de închisoare, unii cu muncă silnică, pentru trădare de țară și spionaj, conform noii legi a spionajului din 1930. Potrivit propriei mărturii, Zilber a devenit spion sovietic în 1928, pe cînd se afla la Viena, unde funcționa conducerea PCdR, la cererea lui David Fabian, membru al Biroului Politic al PCdR „exterior" și a lui Moscu Cohn (Gheorghe Stoica), și el membru al conducerii PCdR, „din interior". „Nu puteam refuza să particip la apărarea primului stat socialist. Ca totdeauna, ca atîția alții, îmi spuneam că, de vreme ce mi se cerea, era desigur necesar. De altfel, noua sarcină de partid, cum se numea și se numește un ordin, nici nu-mi displăcea. Promitea să facă mai mult loc imaginației decît ședințele rituale de celulă. Deveneam un om oarecum liber, fără a înceta să fiu comunist. Pe vremea aceea, a nu fi comunist sau a nu iubi Uniunea Sovietică mi se părea neuman, nedemn, josnic, absurd."*

La 15 octombrie 1930, Siguranța trece la arestări, după luni de supraveghere, cînd de la Viena sosește cu fonduri și noi instrucțiuni Cilly Auslander, născută la Rădăuți, doctor în chimie. La numai două ore de la sosire, ea este arestată. În decurs de o zi îi urmează și ceilalți. Toți sunt depuși la închisoarea Văcărești. Ramificațiile rețelei sunt mai largi decît se credea. Inginerul Paul Solomon controla zeci de agenți, organizați în patru celule autonome, una condusă de el, celelalte de Victor Aradi, Friedrich Klauda (zis și Gustav Matta), Manhofer Hugo. „Spionii din România lucrau sub conducerea centralei de spionaj sovietic din Viena și operațiunile lor erau îndreptate în special asupra armatei."** Iată cîteva din figurile centrale. Inginerul francez André Prot dădea informații referitoare la uzina de avioane IAR Brașov, unde lucra și spiona din 1928. Comunist din studenție, fusese recrutat de GPU cînd era angajat la Le Havre, în Franța, ca inginer la o companie navală sovietică, „Transatlantica". Moare la cutremurul din 10 noiembrie 1940 la închisoarea Doftana sub dărîmături. Maiorul Grigore Vărzaru a fost ofițer în armata austro-ungară, prizonier la ruși în timpul Primului Război Mondial în bătălia de la Lemberg. Evadează, rătăcește prin Rusia, China, Japonia, Mexic, se întoarce în Europa. În noiembrie 1918, cînd Imperiul Austro-Ungar se dezagregă, constituie un regiment românesc. Încadrat după război în armata română, este recrutat în vara lui 1929, la Viena, de un agent sovietic, Sikora Hugo, implicat și el în proces, dat dispărut. Vărzaru pretinde în instanță că a dorit să pătrundă în rețea pentru a o denunța autorităților. Tribunalul nu a crezut povestea și i-a dat cea mai grea pedeapsă din tot lotul, 20

* Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu*, Editura Humanitas, 1997, p. 37.

** *Universul*, 29 aprilie 1931.

de ani muncă silnică și degradare militară. A încasat mari sume de bani. Pentru cifrul regimentului unde era încadrat, la Alba Iulia, a cerut 100 000 de lei. Lunar primea pentru serviciile sale de la GPU alți 20 000 de lei. În anii '40, se afla la închisoarea Caransebeș, izolat și privit cu dispreț de deținuți, ne spune un martor*.

Șeful rețelei a fost Paul Solomon, inginer din Oradea. Nu vorbea bine românește. Dialogul cu tribunalul are loc prin interpret, ca de altfel și cu mulți alți inculpați. A studiat politehnica la Berlin și Gdansk. Recrutat în 1928, primea lunar 12 000 de lei salariu. Toți agenții din rețea sunt plătiți cu sume mari. Solomon organizează rețeaua sub deghizamentul unor mici companii care fac comerț, deschid birouri tehnice, reprezentanțe comerciale, ateliere de reparații etc. Sub fațada acestora se desfășura întreaga activitate de spionaj, o colectare masivă de informații în toată țara. Aici aveau loc întîlniri conspirative, erau cutiile poștale, se făcea curierat, plăți. Inginerul Paul Solomon se prezintă în fața tribunalului nu ca un comunist, ci ca un om lipsit de convingeri politice. Totul n-ar fi fost decît o afacere. Colecta și vindea informații. Documente aflate la dosar îl prezintă însă ca un agent comunist periculos. Un amănunt amuzant este acela că în a doua zi de interogatoriu la tribunal apare cu mustățile rase. Recunoaște că a făcut spionaj și în ultimul său cuvînt la proces ia toată vina asupra sa. Poziție aparte, de vreme ce toți ceilalți inculpați s-au declarat nevinovați.

O altă figură marcantă a fost Dezideriu Szántó, avocat și ziarist comunist din Oradea. La cererea lui Paul Solomon, a organizat împreună cu doi complici un pasaj pentru trecerea clandestină a graniței comune (pe atunci) cu Cehoslovacia, prin satul Crăciunești, Maramureș, pentru agenți și curieri. Szanto Dezideriu era un cunoscut comunist. Fusese judecat în toamna lui 1928 la Cluj într-un mare proces cu 110 persoane implicate. Dintre ele, cîteva mai cunoscute: Ștefan Foriș, Eugen Rozvany, Imre Aladár, Alexandru Sencovici, Haia Lifșiț, Solomon Schein și Victor Aradi. Alt implicat în procesul de spionaj este Vasile Sajó, inginer, director la Atelierele Grivița București. Fusese în timpul republicii bolșevice din Ungaria directorul transporturilor din Budapesta. După căderea guvernului Béla Kun, condamnat, se refugiază în România. Comunist, spion sovietic, dă informații despre situația transporturilor, despre căile ferate și parcul de vagoane. În procesul din 1931 este achitat din lipsă de probe. După proces, în vara anului 1932, se refugiază în URSS. Ajunge director al căilor ferate din Ucraina. În 1938 este judecat pentru spionaj, condamnat la moarte și executat.

---

* Pavel Cîmpeanu, *Nicolae Ceaușescu. Anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, 2002, p. 54.

Un caz aparte este Petre Zissu, avocat comunist. El află că va fi arestat pentru spionaj şi preferă să se refugieze în URSS. De aici versiunile diferă. Unele spun că Zissu a fost împuşcat de grăniceri (ruşi, români?) pe cînd încerca să treacă clandestin în URSS. Altele spun că a ajuns în URSS, dar serviciile speciale sovietice nu au crezut versiunea lui, sau poate că ştia prea multe. Oricum se pare că a fost trimis în Gulag, unde a şi dispărut. Alt inculpat: inginerul Moise Kripper din Soroca. A făcut studii politehnice în Germania, a lucrat în Franţa. La căile ferate mai întîi şi apoi la Le Havre, la compania sovietică de transport „Transatlantica", unde e director adjunct. Aici îl cunoaşte pe André Prot. După patru ani de şedere în Franţa, este dovedit agent URSS şi expulzat. Via Berlin, se întoarce în România unde îşi continuă activităţile de spionaj, întîi la Cernăuţi, apoi la Bucureşti. Boris Vîlcev, inginer chimist din Silistra, conduce un atelier foto pe care îl transferă unui complice în 1930, Gaudig. Atelierul foto din Calea Griviţei este o placă turnantă pentru curieri şi scrisori. Friedrich Klauda circula sub alt nume, Gustav Matta. Este şeful uneia din cele patru celule ale reţelei. Originar din Viena, vine la Bucureşti în aprilie 1930, sub pretextul deschiderii unor afaceri. De fapt era trimis de GPU pentru consolidarea reţelei. Are contacte directe cu Aradi şi Solomon. Theodor Gaudig se prezenta drept comerciant german. Nu vorbea româneşte. Vine în ţară în 1930 pentru a deschide un atelier foto, unde de altfel se şi fotografiază documentele sustrase. Încasează de la Klauda 16 000 de lei lunar. Ultimii doi, Klauda şi Gaudig, primesc ca pedeapsă cîte 15 ani muncă silnică. Îi regăsim în anii '40 la închisoarea Caransebeş. „Theo Gaudig avea să revină după 1947 ca ambasador al RDG la Bucureşti, demnitate la care va renunţa după o vreme, ca de altfel şi la cetăţenia RDG, pentru a se întoarce în oraşul său de baştină – Hamburg. Celălalt, Fritz Klauda, nu a parcurs un itinerar mai puţin accidentat: sub impresia înfrîngerilor iniţiale ale Armatei Roşii, spionul prosovietic s-a transformat subit în sprijinitor entuziast al agresiunii naziste antisovietice. El a dispărut de la Caransebeş înainte de 1944."*

Andreas Koscher, austriac, a fost curier al reţelei pe ruta Bucureşti–Viena, aparent comerciant de covoare. Leopold Katz, scriitor, jurnalist cunoscut, este dat dispărut. Ştefan Teodorescu ziarist, printre alte jurnale, a lucrat şi la *Facla* lui N.D. Cocea, culege informaţii în mediile gazetăreşti. Inginerul Eduard Hruşcă din Cernăuţi, slovac, singurul bătrîn dintre acuzaţi, a fost membru al parlamentului austro-ungar de la Viena în timpul războiului. Preda rapoarte asupra minorităţilor din România şi asupra situaţiei economice. Recrutat de Manhofer Hugo, care i s-a prezentat ca om de afaceri, împuternicit al Ministerului de Externe german. Călătoreşte frecvent prin mai multe oraşe

* *Ibid.*, p. 54.

de ani muncă silnică și degradare militară. A încasat mari sume de bani. Pentru cifrul regimentului unde era încadrat, la Alba Iulia, a cerut 100 000 de lei. Lunar primea pentru serviciile sale de la GPU alți 20 000 de lei. În anii '40, se afla la închisoarea Caransebeș, izolat și privit cu dispreț de deținuți, ne spune un martor*.

Șeful rețelei a fost Paul Solomon, inginer din Oradea. Nu vorbea bine românește. Dialogul cu tribunalul are loc prin interpret, ca de altfel și cu mulți alți inculpați. A studiat politehnica la Berlin și Gdansk. Recrutat în 1928, primea lunar 12 000 de lei salariu. Toți agenții din rețea sunt plătiți cu sume mari. Solomon organizează rețeaua sub deghizamentul unor mici companii care fac comerț, deschid birouri tehnice, reprezentanțe comerciale, ateliere de reparații etc. Sub fațada acestora se desfășura întreaga activitate de spionaj, o colectare masivă de informații în toată țara. Aici aveau loc întîlniri conspirative, erau cutiile poștale, se făcea curierat, plăți. Inginerul Paul Solomon se prezintă în fața tribunalului nu ca un comunist, ci ca un om lipsit de convingeri politice. Totul n-ar fi fost decît o afacere. Colecta și vindea informații. Documente aflate la dosar îl prezintă însă ca un agent comunist periculos. Un amănunt amuzant este acela că în a doua zi de interogatoriu la tribunal apare cu mustățile rase. Recunoaște că a făcut spionaj și în ultimul său cuvînt la proces ia toată vina asupra sa. Poziție aparte, de vreme ce toți ceilalți inculpați s-au declarat nevinovați.

O altă figură marcantă a fost Dezideriu Szántó, avocat și ziarist comunist din Oradea. La cererea lui Paul Solomon, a organizat împreună cu doi complici un pasaj pentru trecerea clandestină a graniței comune (pe atunci) cu Cehoslovacia, prin satul Crăciunești, Maramureș, pentru agenți și curieri. Szanto Dezideriu era un cunoscut comunist. Fusese judecat în toamna lui 1928 la Cluj într-un mare proces cu 110 persoane implicate. Dintre ele, cîteva mai cunoscute: Ștefan Foriș, Eugen Rozvany, Imre Aladár, Alexandru Sencovici, Haia Lifșiț, Solomon Schein și Victor Aradi. Alt implicat în procesul de spionaj este Vasile Sajó, inginer, director la Atelierele Grivița București. Fusese în timpul republicii bolșevice din Ungaria directorul transporturilor din Budapesta. După căderea guvernului Béla Kun, condamnat, se refugiază în România. Comunist, spion sovietic, dă informații despre situația transporturilor, despre căile ferate și parcul de vagoane. În procesul din 1931 este achitat din lipsă de probe. După proces, în vara anului 1932, se refugiază în URSS. Ajunge director al căilor ferate din Ucraina. În 1938 este judecat pentru spionaj, condamnat la moarte și executat.

---

* Pavel Cîmpeanu, *Nicolae Ceaușescu. Anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, 2002, p. 54.

Un caz aparte este Petre Zissu, avocat comunist. El află că va fi arestat pentru spionaj şi preferă să se refugieze în URSS. De aici versiunile diferă. Unele spun că Zissu a fost împuşcat de grăniceri (ruşi, români?) pe cînd încerca să treacă clandestin în URSS. Altele spun că a ajuns în URSS, dar serviciile speciale sovietice nu au crezut versiunea lui, sau poate că ştia prea multe. Oricum se pare că a fost trimis în Gulag, unde a şi dispărut. Alt inculpat: inginerul Moise Kripper din Soroca. A făcut studii politehnice în Germania, a lucrat în Franţa. La căile ferate mai întîi şi apoi la Le Havre, la compania sovietică de transport „Transatlantica", unde e director adjunct. Aici îl cunoaşte pe André Prot. După patru ani de şedere în Franţa, este dovedit agent URSS şi expulzat. Via Berlin, se întoarce în România unde îşi continuă activităţile de spionaj, întîi la Cernăuţi, apoi la Bucureşti. Boris Vîlcev, inginer chimist din Silistra, conduce un atelier foto pe care îl transferă unui complice în 1930, Gaudig. Atelierul foto din Calea Griviţei este o placă turnantă pentru curieri şi scrisori. Friedrich Klauda circula sub alt nume, Gustav Matta. Este şeful uneia din cele patru celule ale reţelei. Originar din Viena, vine la Bucureşti în aprilie 1930, sub pretextul deschiderii unor afaceri. De fapt era trimis de GPU pentru consolidarea reţelei. Are contacte directe cu Aradi şi Solomon. Theodor Gaudig se prezenta drept comerciant german. Nu vorbea româneşte. Vine în ţară în 1930 pentru a deschide un atelier foto, unde de altfel se şi fotografiază documentele sustrase. Încasează de la Klauda 16 000 de lei lunar. Ultimii doi, Klauda şi Gaudig, primesc ca pedeapsă cîte 15 ani muncă silnică. Îi regăsim în anii '40 la închisoarea Caransebeş. „Theo Gaudig avea să revină după 1947 ca ambasador al RDG la Bucureşti, demnitate la care va renunţa după o vreme, ca de altfel şi la cetăţenia RDG, pentru a se întoarce în oraşul său de baştină – Hamburg. Celălalt, Fritz Klauda, nu a parcurs un itinerar mai puţin accidentat: sub impresia înfrîngerilor iniţiale ale Armatei Roşii, spionul prosovietic s-a transformat subit în sprijinitor entuziast al agresiunii naziste antisovietice. El a dispărut de la Caransebeş înainte de 1944."*

Andreas Koscher, austriac, a fost curier al reţelei pe ruta Bucureşti–Viena, aparent comerciant de covoare. Leopold Katz, scriitor, jurnalist cunoscut, este dat dispărut. Ştefan Teodorescu ziarist, printre alte jurnale, a lucrat şi la *Facla* lui N.D. Cocea, culege informaţii în mediile gazetăreşti. Inginerul Eduard Hruşcă din Cernăuţi, slovac, singurul bătrîn dintre acuzaţi, a fost membru al parlamentului austro-ungar de la Viena în timpul războiului. Preda rapoarte asupra minorităţilor din România şi asupra situaţiei economice. Recrutat de Manhofer Hugo, care i s-a prezentat ca om de afaceri, împuternicit al Ministerului de Externe german. Călătoreşte frecvent prin mai multe oraşe

* *Ibid.*, p. 54.

pentru culegerea de informații, sub pretextul deschiderii unor reprezentanțe comerciale. Îl atrage în rețea și pe fiul său, sublocotenent în armată. Manhofer Hugo, șeful uneia dintre celulele rețelei, are timp să dispară și e judecat în lipsă. Iosif Kaliș, spion, are contacte cu ofițeri și polițiști, a căror societate o frecventează. Era apropiat de Israel Averbuch, alt personaj important al rețelei, și el dispărut. Averbuch era singurul care avea contact direct cu Viena, și nu prin intermediul inginerului Paul Solomon. Pedeapsa, 20 de ani muncă silnică, în contumacie. Kaliș a încercat să convingă un agent de Siguranță, bun prieten, să-l ajute la eliberarea lui Moise Kripper, unul dintre spionii arestați. Iosif Kaliș făcuse deja închisoare în Cehoslovacia, în anii '20, după ce fusese găsit vinovat într-un dosar de escrocherie. Cu aceleași lucruri se ocupa și în rețeaua Solomon–Aradi: trafic de influență, escrocherii. În cartea lui de memorii, Belu Zilber îi face un portret: „În cursul procesului meu din 1930–1932 am cunoscut un om care poseda la modul absolut calitatea care l-a împins pe Gheorghiu-Dej [la putere, *n.n.*]. Îl chema Iosif Kaliș. Evreu, originar din Soroca. O înfățișare undeva între «Pithecanthropus erectus» și lemurienii superiori, cu un vocabular de cîteva sute de cuvinte ale unei limbi care nu semăna nici cu româna, nici cu rusa, nici cu vreo limbă europeană, neserios ca o maimuță, amoral și ilogic."* Kaliș are o „carieră halucinantă". Luat prizonier de austrieci în 1915, director de sanatoriu în Tirol în 1916, în loc să fie internat într-un lagăr. În 1917 este consul al Italiei la Odessa, în 1919 vine în România. În 1921 este în centrul unui scandal de spionaj, falsuri, escrocherii, izbucnit în elita pragheză. După 1924, la București, lucrează pentru mai mulți generali, fără să renunțe la a face spionaj pentru sovietici. Unul dintre ei este generalul Mircescu, ministru de război, care se sinucide în urma descoperirii faptului că planul de mobilizare al armatei române fusese sustras.

„Procesul spionajului sovietic" din aprilie–iunie 1931 nu a elucidat toate aspectele afacerii. Au avut loc mai multe ședințe secrete. Multe personaje-cheie au reușit să dispară. Uneori acuzații refuză să răspundă întrebărilor. Alteori mint în mod vădit. Există și complezențe din partea tribunalului. Unele adevăruri nu trebuie rostite public. Niciodată, de exemplu, nu se pomenește numele țării pentru care lucra rețeaua, deși rechizitoriul comisarului regal o identifică, URSS. Erau și alte grupuri, ramificate, complice cu spionii, care nu apar în proces. Așa, de pildă, în februarie 1933, se judecă alt proces, în continuarea acestuia, în care apar 31 de persoane. Printre ele Saul Ozias și Constantin Agiu, autori ai atentatului de la Senat, din decembrie 1920, și avocații din biroul juridic al PCdR, membri ai Ajutorului Muncitoresc Român,

* Belu Zilber, *op. cit.*, pp. 207–208.

organizație a Kominternului, Paul Moscovici, Stelian Nițulescu, Marcu Witzman, Petre Grozdea. Alt implicat a fost avocatul Petre Zissu, dispărut în URSS în timpul anchetei.

Ce rol joacă aici Belu Zilber? A fost arestat în decembrie 1930, la București, imediat ce s-a întors de la Paris. Pe drum făcuse un popas la Viena, unde se întîlnise cu șefii din străinătate ai rețelei. Vestea arestărilor apăruse în presă, și Zilber aflase deja ce îl așteaptă. Totuși preferă să se întoarcă. El era expert la Ministerul de Război și procurase pentru GPU vreme de peste doi ani informații din domeniul militar și economic. Celula de care aparținea Zilber era dirijată de Victor Aradi. Cum am văzut, Aradi era sociolog, cu un doctorat luat la Budapesta, și trecea drept un intelectual rafinat și erudit. Mai fusese judecat în 1928, sub acuzația de „agitații comuniste și port ilegal de armă". Procesul a avut loc la Cluj, în urma descoperirii unei organizații subterane prosovietice la Oradea. Au fost în boxă peste 100 de persoane. A fost achitat datorită reputației sale de jurnalist, a poziției sale sociale, a intervențiilor la Ministerul Justiției, dar și apariției în proces, ca martori ai apărării, a unor personalități publice cunoscute, ca Alexandru Vaida-Voievod, unul dintre liderii PNȚ. Personalități importante din străinătate, ca Seton Watson, de la Oxford, autorul celei mai importante istorii a românilor în perioada interbelică, scriu autorităților pentru a cere eliberarea lui.

În martie 1927, pentru nevoile rețelei de spionaj, Aradi se mută la București. Sub pretextul scrierii de reportaje și articole pentru o agenție de presă din Viena, călătorește mult prin țară. Stabilește contacte, culege informații pe care le transmite în străinătate în scrisori scrise cu cerneală simpatică. Conduce la București o asociație care nu e decît fațada rețelei de spionaj, Ajutorul Muncitoresc Român, și gestionează de fapt fondurile trimise de sovietici. AMR este stipendiat de Komintern, ca în fiecare țară unde există asociația Ajutorul Muncitoresc Internațional. Pentru a nu da de bănuit Siguranței, militanții comuniști cunoscuți nu trebuie să facă parte din organizație. Excepție fac avocatul Petre Zissu, și el implicat în anchetă, și un alt avocat, Petre Grozdea. Activitățile lui Aradi nu trec neobservate. În anturajul său se afla unul dintre informatorii Siguranței, Sami Margulies, militant comunist încă din 1918, aflat din 1922 în solda poliției. Zilber spune despre Aradi în proces: „Aradi este un soi de artist expresionist. Pune alături o scripcă, un bulevard, un curcubeu. [...] Așa cum a prezentat d-sa lucrurile aici în proces, eu m-am convins că nu-și amintește decît lucruri fragmentare și uneori deformate." Zilber pare a se amuza. Natura lui jucăușă, de bufon, nu-i dă astîmpăr. E prea inteligent ca să suporte calm ceremonialul unui proces de mare montare. În plus, ca de obicei, există o față ascunsă a lucrurilor. Corupția și secretul.

Aradi declară la audieri că Zilber e un „om de culise, de culoar". Președintele tribunalului replică prompt: „De culoar și de budoar! Aradi (rîzînd): Da."*

La data procesului, Belu Zilber avea 29 de ani, Aradi, 49, și era omul lui de legătură. Lui îi transmite informații cu caracter militar și economic, care iau drumul Vienei, unde se găsea sediul organizației. Aici era și sediul Biroului Politic PCdR, aflat în strînsă legătură cu agentura sovietică condusă de „colonelul Martin", rămas neidentificat. Victor Aradi și Belu Zilber sunt vechi comuniști, membri ai unor celule clandestine. În plus, amîndoi sunt spioni. Ei s-au dedicat „revoluției bolșevice". Imaginea pe care o au despre ei înșiși este nu că trădează țara, ci că luptă eroic pentru victoria proletariatului mondial, condus de la Moscova de Stalin, încarnarea revoluției. Spionarea secretelor propriei lor țări, ca și procesul care a urmat sunt pentru ei episoade ale „luptei finale împotriva burgheziei". E totuși un amestec de roman negru plin de conspirații și secrete, de scenarii neverosimile și de abjecție. De vodevil, de neserios, de *opera buffa*, de Offenbach și Sade. Ceva între comedia burlescă și subterana lui Dostoievski. Idealism ieftin și mizerie umană. Din acest amestec se nasc însă trădarea, crima, violența. Belu Zilber avea s-o afle pe pielea lui în 1948, cînd a fost arestat, pentru a ieși din închisoare abia în 1964, după 17 ani.

Ca unul dintre șefii rețelei, Aradi este condamnat în 1931 la 15 ani de muncă silnică. Belu Zilber primește cinci ani recluziune. Toți inculpații au făcut recurs. Curtea aprobă numai două dintre ele: al lui Aradi și al lui Zilber. În aprilie 1932 se judecă recursul celor doi. Aradi despre Zilber: „Belu Zilber e nevinovat, el e un burghez care nu are nimic în comun cu mișcarea comunistă." Avocații celor doi sunt Petre Zissu, Lizetta Gheorghiu, Constantin Solomonescu, Gh. Banu, Iosif Șraier. Acesta din urmă, șef al Biroului Juridic al PCdR, deplînge în ce îl privește pe Aradi „nedreptatea de a condamna pentru spionaj o acțiune gazetărească"**. Belu Zilber este achitat, iar lui Aradi i se reduce pedeapsa de la 15 la 12 ani și este obligat la plata unei sume de 1,2 milioane de lei, foarte mare pentru acel timp. Aradi face din nou recurs. Procesul este mutat la Iași. Aici este achitat în 1933, apărat de Lizetta Gheorghiu și același Iosif Șraier. Aradi se refugiază în același an cu familia în URSS. Probabil că acest lucru făcea pare din înțelegerea cu serviciile speciale românești și sovietice pentru eliberarea lui. Aradi era un agent prea important pentru GPU pentru a fi lăsat să zacă într-o închisoare românească. Are o soartă tristă. Nu va supraviețui „Marii terorii" inițiate de Stalin. Este judecat pentru „spionaj în favoarea României", condamnat la moarte și

* *Universul*, 15 mai 1931.

** *Dimineața*, 23 aprilie 1932.

executat, după toate datele în 1940. Clemența justiției burgheze pe care o criticase atît în procesele de la Cluj și București nu exista la Moscova. Și David Fabian, recrutorul lui Belu Zilber, a avut același sfîrșit: a fost judecat și executat în 1937.

Jumătate din ființa lui Zilber se găsea în lumea bună bucureșteană, cum am arătat. Cealaltă jumătate a existenței sale se consuma în subterane. Zilber era de fapt un dedicat „revoluționar de profesie", un bolșevic, așa cum îl teoretizase Lenin în *Kto kogo*, disciplinat, lipsit de scrupule, obsedat de distrugerea burgheziei și a regimului politic patronat de ea. Era un soldat al revoluției proletare. Să nu ne lăsăm înșelați de butadele și umorul lui răspîndit prin cafenele și redacții. Zilber este un om secret, cu gustul conspirației. Omul de spirit, neîntrecutul *causeur*, ca și Petre Țuțea, cu care își disputa întîietatea prin saloane, ducea o viață dublă, așa cum prevedea canonul Kominternului, în care „munca legală se îmbina cu cea ilegală". La vedere se găseau activitatea antifascistă, mobilizarea opiniei publice, folosirea „tovarășilor de drum", profesori, jurnaliști, avocați naivi, în diferite campanii. Dar implicarea lui nu era doar una generală, de simpatizant al unei cauze. Dimpotrivă. Zilber și unii dintre cei care îl anturau desfășurau activități ilegale, participînd activ la rețele comuniste subterane. Opera lor era una de subminare a regimului democratic, mergînd de la diversiuni la spionaj și la propaganda ostilă. Și Zilber avea o misiune precisă în aceste rețele disciplinate și ierarhizate, controlate de Komintern și infiltrate de Siguranță. În principal, Zilber a fost un agent de influență, unul redutabil. A lucrat eficient în mediile gazetărești și intelectuale. Dar și în cercurile de afaceri prin poziția pe care o avea la Institutul de Conjunctură, finanțat de Nicolae Malaxa și condus de Virgil Madgearu. Zilber era perfect informat asupra situației economiei românești și era în contact cu industriași, bancheri, oameni de afaceri importanți. De altfel, își folosea poziția strategică și pentru a-și ajusta propriile venituri. Mentalitatea proletară, sărac și cinstit, nu îl stăpînea. Rămînea ca mod de viață un burghez. Îi plăceau lucrurile bine făcute, limuzinele, mobilele pretențioase, apartamentele confortabile, hainele șic. Frecventa restaurantele cele mai scumpe în căutare de parteneri de discuții la fel de inteligenți și informați. Înțelegea oare că victoria comuniștilor pentru care complota urma să ducă la dispariția acelei lumi pe care îi plăcea s-o frecventeze?

Apariția lui Zilber în redacțiile și cafenelele Bucureștilor, liber, după un proces atît de răsunător, ridică mari semne de întrebare. „Cînd am fost eliberat în 1932 eram practic un declasat. De o parte, nimeni nu angaja un om acuzat de spionaj în favoarea URSS, chiar și achitat. Pe de altă parte, Partidul nu mai voia să aibă de-a face cu mine [...] și în plus se zvonise [...] că sunt

agent al Siguranței", va scrie în ancheta la care va fi supus în dosarul Pătrășcanu.* Lumea se întreba cum reușise să scape. Devenise între timp omul Siguranței? Sunt multe mărturii care spun că da. Sami Margulies, confidentul lui Aradi, închis după război ca agent notoriu al Siguranței, este plasat în decembrie 1948 pentru trei luni și jumătate în celulă cu Belu Zilber. Este adus special de la închisoarea Aiud pentru a-l spiona. Cei doi se cunoșteau bine încă din anii '20, fapt pe care mizau și anchetatorii. Ce declară Margulies în raportul lui? „SILBER era un informator benevol, adică nu primea nici o plată pentru serviciile ce făcea Siguranței. SILBER făcea parte din categoria informatorilor ocazionali. La răstimpuri, cînd se ivea o împrejurare deosebită, era solicitat să facă rapoarte [...] Nici V.I., nici M. [Vintilă Ionescu, Moruzov *n.n.*] nu cereau și nu se așteptau dela SILBER la denunțarea caselor conspirative, predarea unui gestetner sau darea de seamă a unei ședințe de celulă din suburbanele Capitalei. Pentru acest fel de informații Siguranța avea destui informatori plătiți. SILBER nu era întrebuințat în chestiuni mărunte. [...] Iar dacă SILBER nu cerea și nu primea vreun salariu [...] este că știa că orice cheltuială, salariu etc. făcute de vreo autoritate sunt necesarmente pe un stat de plată și înregistrat cu forme, că astfel va rămîne o dovadă materială a activității de informator."**

„Noi toți fugeam de Belu Zilber ca de un ciumat. Era cunoscut ca agent de Siguranță. [...] În lumea muncitorească termenul de «agent» era ștampilă *summa cum infamia*. Agentul era [...] o lepădătură morală, un estropiat cu care nu mai aveai contact în nici un fel, nici măcar legături de «bună ziua». Belu Zilber se găsește în această situație morală din 1932 pînă în 1944 din cauza unui proces de spionaj. [...] Nu l-am cunoscut pe Aradi. [...] L-am cunoscut în două–trei rînduri pe Petre Zissu, avocat cu vagă clientelă și cu o locuință... de o murdărie înspăimîntătoare. El ieșea, cu guler tare, alb, cu haine călcate, cu cămașa murdară, ras, pudrat și parfumat, dintr-o cocină. A murit pe Nistru, pe cînd încerca să treacă frontiera, împușcat. [...] Este Belu Zilber un Asew al României? [...] Am vorbit o singură dată, pe îndelete, amical cu Belu Zilber la sosirea mea din Germania [1932, *n.n.*]. [...] Pe urmă Sahia mi-a spus că este agent. Nu i-am mai răspuns la salut."*** Și mai departe: „Ce-a fost Belu Zilber? Să fie un caz de patologie, de mitomanie tipică, de om încurcat în propriile minciuni?"**** Autorul acestor rînduri,

* ASRI, D 40002, vol. 12, p. 254.

** Mihai Giugariu (coord.) *Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu*, Editura Vremea, 1996, p. 267.

*** Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, Editura Albatros, 2000, pp. 12–13.

**** *Ibid.*, p. 22.

Petre Pandrea, a fost cumnatul lui Lucreţiu Pătrăşcanu. A pledat în perioada interbelică multe procese în care comuniştii se aflau în boxa acuzării. Belu Zilber a fost cel mai apropiat colaborator al lui Lucreţiu Pătrăşcanu. Pandrea dă şi alte versiuni ale situaţiei lui Belu Zilber după proces. Iată una dintre ele: era vorba de coruperea judecătorilor cu două milioane de lei oferite de un unchi bogat, pretindea Belu Zilber. Pandrea nu crede în această versiune. Dă şi alta. Spionul ar fi fost salvat la intervenţia lui Mihail Sebastian, văr cu Zilber, la Nae Ionescu, în acea vreme principal sfătuitor al lui Carol al II-lea. Achitat, ieşit din închisoare, Zilber îl atacă în presă virulent pe Nae Ionescu. Întîmplător se întîlnesc la Capşa. Nae Ionescu îl admonestează astfel: „Mă Belule, eu te-am iertat. Dar n-au să te ierte comuniştii. Tu ai să fii spînzurat de ei."* Mihail Sebastian, apropiat de Nae Ionescu, scrie în 1935, în prefaţa la *Cum am devenit huligan*, despre Belu Zilber: „Puţin agent de Siguranţă şi puţin martir, are suplеţea primei meserii şi vehemenţa celei de a doua, ceea ce dă de altfel un aliaj de real umor." Scriind „puţin agent de Siguranţă", el preia formula folosită de Zilber într-un articol în care îl acuză pe Eliade că ar fi omul Siguranţei. Eliade era destul de apropiat de Zilber, încît, de exemplu, să petreacă împreună revelionul 1933/1934.** La acest revelion mai participă Camil Petrescu, Mircea Vulcănescu, Dan Botta, Ionel Jianu. Era lumea în care se învîrtea Belu Zilber. Cînd Eliade îi reproşează acuzaţia atît de gravă, Zilber răspunde senin: „Astea au fost vorbe în vînt. Asta face parte din frazeologia marxistă. Sunt desigur dator să combat poziţiile tale ideologice şi nu pot s-o fac decît pornind de la clişeele tradiţionale."

Ce fel de clişee? Acuzaţia că cineva este agent al Siguranţei ţine de recuzita obişnuită a luptei de clasă. Asta vrea să spună că Eliade se situa pe alte poziţii ideologice pentru că era agent al Siguranţei. Cine gîndeşte diferit de noi este agent, e vîndut duşmanului. Or, a fi agent de siguranţă era cel mai difamant lucru. Acest tip de raţionament îl va costa mult pe Belu Zilber în perioada 1948–1954, cînd va fi anchetat. Principalele acuzaţii erau că a fost agent al Siguranţei şi spion în solda americanilor şi englezilor. De fapt, acuzaţiile urmăreau lichidarea sa politică şi fizică, ca şi a prietenului său Pătrăşcanu. Atacîndu-l pe Eliade, Zilber dorise să-l distrugă, începînd cu reputaţia. Cercul infernal se închide. Zilber cade victimă acestui tip de mecanism pe care doar îl schiţase pe cînd România era încă democratică. Apărat de Nae Ionescu şi Mircea Eliade, îi atacă pentru a se justifica faţă de şefii PCdR. Ar fi devenit suspect dacă avea simpatii la extrema dreaptă. Pentru a se debarasa de o asemenea acuzaţie, a preferat să-i atace public pe

---

* *Ibid.*, p. 23.

** Petru Comarnescu, *Jurnal. 1931–1937*, Institutul European, 1994, p. 103.

cei doi. Personajul lui Zilber e întreg aici. Omul contradicțiilor, prins în hățișul propriilor sale minciuni, ficțiuni și duplicități. Ce își amintește Mircea Eliade despre Belu Zilber, decenii mai tîrziu? E vorba despre începuturile grupului Criterion, unde Zilber și Pătrășcanu au fost invitați să vorbească despre Lenin și bolșevism. „Voiam să avem doi marxiști alături de Mircea Vulcănescu și Mihail Polihroniade. [...] Pe Zilber îl întîlnisem mai de mult în redacția *Cuvîntului*. Se împrietenise cu Gh. Racoveanu de cînd acesta scrisese [...] un articol luîndu-i apărarea într-un proces de spionaj. Belu Zilber fusese extrem de mișcat și, îndată după achitare, venise să-i mulțumească. Venea de atunci mereu pe la redacție. Era prieten mai ales cu Mircea Vulcănescu, Ion Călugăru, Paul Sterian. Era mărunt, sclipitor, destul de cultivat și, deși repeta necontenit că e marxist, nu părea nici dogmatic, nici intolerant."* Eliade nu pare să-și mai amintească de schimbul lor de replici și pare să ignore suspiciunea care plana asupra lui Zilber cum că era agentul Siguranței. De altfel, și asupra lui Eliade au planat în anii '30–'40 bănuieli că ar fi fost agentul Siguranței. Și extrema stîngă, și extrema dreaptă erau atent observate de autorități. Metoda cea mai eficace era să aibă informatori în interiorul celor două mișcări, dacă se poate la vîrf.

Revoluția bolșevică nu era singura pasiune a lui Zilber. Îi plăceau femeile și avea nenumărate complexe din cauza staturii sale. Zigzagurile poveștii sale de iubire cu scriitoarea Henriette Yvonne Stahl au făcut ocolul Bucureștilor la începutul anilor '30. Dar preocuparea sa, care echivala cu pasiunea pentru revoluție, era să facă avere. În acest plan semăna cu Parvus (Alexander Helphant), apropiatul lui Troțki și al lui Lenin, pe care l-am mai întîlnit. Inițiator al conceptului de „revoluție permanentă", preluat de Troțki, Parvus visa să răstoarne țarismul și să facă o mare avere și, minte plină de imaginație, a reușit să atingă ambele ținte. Zilber își dorea aceleași lucruri, să facă avere și să dărîme „regimul burghezo-moșieresc". Contradicția este evidentă, dar Zilber era omul tuturor contradicțiilor. Se simțea bine în cadrul lor. Le vedea ca pe un lucru normal, manifestare a dialecticii marxiste pe care o propovăduia cui voia să îl asculte. Că averea lui ar fi fost confiscată de comuniști odată ajunși la putere i se părea un aspect secundar. I s-a părut mai sigur să se îmbogățească decît să aștepte instalarea unui regim comunist, extrem de iluzoriu în anii '30. Perspectiva unei ocupații sovietice era de ordinul miracolului pînă prin 1938. El se simțea sigur în lumea burgheză bucureșteană, jucînd rolul unui stîngist radical. Zilber a fost un comunist de mîna a doua, era prea inteligent ca să nu se îndoiască de adevărurile „Cursului scurt de marxism leninism" al lui Stalin. Nu avea cum să devină un fanatic, un dogmatic.

* Mircea Eliade, *Memorii*, Editura Humanitas, 1991, p. 224.

A fost şi un om de afaceri de mîna a doua. Maniera sa de a procura bani era la fel de dubioasă ca şi maniera sa de a face politică. Acelaşi amoralism. „În 1967, Zilber a recunoscut că, în perioada 1932–1940, cînd a fost funcţionar şi apoi secretar al Institutului de Conjunctură, a folosit şantajul pentru a obţine beneficii băneşti. Avînd posibilitatea să afle că unii funcţionari de la societăţile comerciale şi industriale sustrăgeau prin mijloace frauduloase sume mari de bani în dauna societăţilor respective ori în dauna statului, el îi determina pe aceştia să-i dea şi lui anumite sume de bani – care uneori se ridicau la sute de mii de lei – pentru a nu-i divulga. El reuşea să afle şi despre afacerile necinstite în care erau angajaţi unii oameni de la Siguranţa statului şi atunci cînd avea nevoie îi ameninţa şi pe aceştia."*

Reputaţia de informator al Siguranţei şi de spion l-a urmărit pe Zilber toată viaţa. Ce spune Lucreţiu Pătrăşcanu? Au discutat vreodată despre acest subiect? Se cunoşteau încă din adolescenţă, cînd pentru un an au fost colegi de clasă la acelaşi liceu şi aveau aceleaşi simpatii politice. Amîndoi erau fascinaţi de ce se întîmpla în Rusia şi aderaseră la bolşevism din 1917. I-a povestit Zilber lui Pătrăşcanu cum a decurs ancheta de la Siguranţă şi împrejurările achitării de acuzaţia de spionaj? Ar fi interesant de ştiut cum s-a explicat Zilber. Pătrăşcanu era sigur la curent cu suspiciunile ce planau asupra celui mai apropiat prieten. Era un om prudent, iniţiat în toate maşinaţiile clandestinităţii. Dacă Zilber avea printre comunişti reputaţia că este agent al Siguranţei, întreţinînd relaţii cu el, Pătrăşcanu se punea cu bună-ştiinţă într-o postură extrem de periculoasă. Totuşi, el a sfidat această situaţie. A colaborat cu el în diferite situaţii publice. Au scos împreună publicaţii comuniste legale şi ilegale, au scris la aceste publicaţii cu numele lor sau sub pseudonim (Ion D. Ion, Andrei Şerbulescu etc.). Mai mult chiar, Zilber devine omul lui de casă. Legăturile lor vor fi şi mai strînse îndeosebi din 1936–1937, cînd şi unul, şi altul sunt şocaţi de procesele de la Moscova.

Cînd Pătrăşcanu se va reactiva, în iarna 1943–1944, legătura sa de partid este tocmai Belu Zilber. Fiecare membru al PCdR avea o singură persoană de contact cu partidul pentru păstrarea conspirativităţii. Acest rol l-a jucat Zilber pentru Pătrăşcanu. În acel moment, deşi nu făcea parte din ierarhia PCdR, Zilber juca totuşi un rol important. Pentru Ajutorul Roşu aduna fonduri de la donatori bogaţi, ca Alexandru Ştefănescu, Max Auschnit (ambii necomunişti), Emil Calmanovici, Jacques Berman (comunişti, aceştia) ş.a. Banii mergeau spre deţinuţii din închisori şi spre puţinii militanţi aflaţi în libertate. Pătrăşcanu este unul dintre ei. Şeful acestor operaţiuni era Remus Koffler.

---

* Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere, 1966–1968: Ancheta cazului Pătrăşcanu*, Editura Evenimentul Românesc, 1999, p. 110.

Zilber nu e singurul care făcea asta, dar e totuși printre cei mai influenți. Accesul lui la cercurile de afaceri, la burghezie și intelectuali îl face eficient. Rămîne o întrebare cît secret exista aici. Siguranța era la curent cu operațiunea. Prefera să închidă ochii, e de presupus că pactul de la începutul anilor '30 încă funcționa. Zilber s-a apărat în ancheta de la Securitate spunînd că nici un comunist nu a fost arestat în urma vreunui denunț făcut de el. E adevărat și că Vintilă Ionescu, comisarul care conducea brigada anticomunistă și cu care căzuse de acord să dea informații, a murit în 1940. Cu siguranță că a fost preluat de altcineva. Fapt este că în anii '40 nu a fost judecat, condamnat sau trimis în lagăr. Nici în 1940–1941, cînd Antonescu a dat ordin să fie strînși și închiși toți comuniștii, nici mai tîrziu. Totuși era o vreme cînd internările comuniștilor în lagăre erau frecvente, ca și arestările. Vezi cazurile Teohari Georgescu și Iosif Chișinevschi, membri ai Secretariatului CC al PCdR, arestați în aprilie 1941, sau căderea grupului Paneth, arestarea lui Petre Gheorghe, șeful PCdR pe București, arestarea conducerii Uniunii Patriotice în 1943, descoperirea arhivei PCdR, urmată de alte arestări. Sami Margulies, informatorul Siguranței, arestat în 1948 și plasat în celula lui Zilber pentru a-l spiona, scrie în raportul către anchetator: „Cotizînd principal la Partid și MOPR [Ajutorul Roșu, *n.n.*], cunoscut în cercurile ziaristice și politice ca comunist, avînd adeseori misiuni de încredere printre intelectualii și oamenii politici din partea partidului ca Pătrășcanu, Foriș, Ilie Pintilie, este posibil oare de a primi argumentul lui Zilber că din simplă întîmplare a fost omis?"* Siguranța urmărea cu atenție activitățile comuniștilor rămași în libertate. Nu era dificil, pentru că erau puțini. Oricum, Zilber nu s-a confruntat cu nici un fel de dificultăți. E posibil să fi oferit informații. Cum e posibil ca Siguranța să-l fi ținut sub filaj continuu pentru a observa ce contacte are.

Toleranța serviciilor speciale s-a mărit după ce sorții războiului au înclinat, după Stalingrad, spre Aliați. Prin Zilber obțineau informații dintr-o zonă unde nu aveau prea mult acces. Ștefan Foriș nu a fost găsit vreme de patru ani. Siguranța nu știa cine este conducătorul PCdR. Iar despre Foriș credea fie că e mort, fie că s-a refugiat în URSS. Sigur, putem să bănuim că știa unde se găsea Foriș, dar din diferite rațiuni politice l-a lăsat în libertate. Există și acuzația lansată de „grupul Dej" potrivit căreia Foriș era agent al Siguranței, deci aceasta n-ar fi avut motiv să-l aresteze. Documentele de arhivă infirmă această ipoteză. Belu Zilber știa cine este șeful PCdR. Și știa că Foriș se ascunde în București. Ar fi putut lua legătura cu el. Cea mai directă cale era Remus Koffler, cu care colabora. Se cunoșteau bine încă din anii '20.

---

* Mihai Giurgariu, *op. cit.*, 1996, p. 265.

Koffler era omul numărul doi în ierarhia PCdR, omul de încredere al lui Foriş. Zilber era la curent cu complotul pentru eliminarea lui, fusese pus în temă de Pătrăşcanu. Totuşi despre demiterea lui Foriş din aprilie 1944 Siguranţa a aflat abia în august. Asta ne spune că Zilber dădea informaţii selectiv la Siguranţă. Făcea aşadar propriul lui joc. Era la mijloc şi o negociere. Siguranţa îi făcuse într-o vreme servicii lui Zilber, îl scosese din închisoare în 1932. Mai ales după iarna 1942–1943, Zilber era un om de contact util, pe măsura apropierii Armatei Roşii şi a evidenţei că PCdR va juca un rol important în perioada care urma. Mulţi dintre şefii Siguranţei vedeau în el o monedă de schimb. Zilber se afla într-o poziţie de unde putea facilita negocierea ce ar fi urmat odată cu căderea regimului Antonescu. Această toleranţă explică de ce în aprilie 1944, cînd Zilber strînge semnături pe memoriul intelectualilor adresat lui Antonescu, în care se cerea scoaterea ţării din război, Siguranţa nu reacţionează. Belu Zilber este organizatorul acţiunii, aproape toată consumată în apartamentul său din str. Dionisie nr. 2. După 1944, aflat în anchetă, Eugen Cristescu, directorul SSI în perioada 1940–1944, răspunde la întrebarea „Pe lîngă Zilber pe cine aveaţi [ca informator, *n.n.*]?": „Pe Zilber îl cunosc de la Siguranţa Generală. E excesiv de deştept şi de cult. [...] Aş fi vrut eu să pun mîna pe Zilber. Trebuie să fie ceva despre el la secţie, la Vintilă Ionescu la contrainformaţii. La noi problema comunistă a fost o problemă socială şi nu era în atribuţiile noastre [a SSI, *n.n.*], ci ale Siguranţei Generale şi ale Poliţiei Capitalei. Dacă organizaţia comunistă ar fi trecut la o lovitură de stat, trecea în cadrul nostru."* Aflăm aşadar părerea lui Cristescu despre Zilber, dar şi că Zilber era mai curînd agentul Siguranţei generale, şi nu al SSI. Cum organizaţia comunistă a trecut în 1944 la o lovitură de stat, chiar dacă sub direcţia regelui şi a şefilor armatei, e de ştiut dacă odată cu participarea lui la acest complot Zilber a intrat în atenţia SSI.

Memoriul intelectualilor adresat lui Antonescu nu e singura acţiune de amploare la care participă în 1944. În iulie–început de august, organizează evadarea deţinuţilor din închisoarea Caransebeş. Acţiunea s-a făcut la ordinul triumviratului Bodnăraş, Pîrvulescu, Rangheţ. Fără ordin, „un soldat disciplinat al revoluţiei" ca Zilber n-ar fi acţionat. Ideea a apărut după masacrul din 17 martie 1944 de la Rîbniţa, în Transnistria, cînd o trupă SS în retragere a asasinat zeci de evrei, comunişti. La Caransebeş, se aflau circa 150 de comunişti şi spioni sovietici. Odată cu apropierea frontului, situaţia se putea repeta. Celula de partid era condusă de Teohari Georgescu,

* Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete româneşti*, Editura Roza Vînturilor, 1994, p. 310.

secondat de Pantiușa Bodnarenko. Planul prevedea ca toți deținuții să evadeze și să treacă granița în Iugoslavia. Situația era critică, lovitura care se pregătea la București împotriva mareșalului Antonescu putea inspira autorităților sau germanilor represalii. Ideea purta însă și amprenta aventurismului lui Bodnăraș, care preluase din aprilie conducerea partidului. Doi oameni apropiați de Zilber, Nicolae Betea și Anton Rațiu, de la Institutul de Statistică (unde era un focar comunist, cu Mihai Levente, Corneliu Mănescu, Ștefan Popescu etc.), sunt trimiși, cu aprobarea lui Anton Golopenția și Sabin Manuilă, conducătorii institutului. Ajunși la Caransebeș, Betea și Rațiu reușesc să intre fără dificultăți în contact cu deținuții. Condițiile de detenție nu erau aspre. Un exemplu: Teohari Georgescu este descoperit de cei doi emisari pe un trotuar în centrul orașului, îmbrăcat în costum, nu în zeghe, fără să fie păzit, vînzînd obiecte fabricate în atelierul închisorii. Betea și Rațiu transmit celor din închisoare un milion de lei, sumă foarte mare la acea dată. Reacția deținuților a fost paradoxală: au refuzat să părăsească închisoarea. Au preferat să rămînă păziți de autorități decît să înfrunte riscurile unei evadări. Au așteptat să se deruleze evenimentele care se pregăteau și despre care erau înștiințați. „Vorbind cu Belu la telefon, acesta ne-a transmis că întrucît la București lucrurile sunt pe drumul cel bun, putem să părăsim imediat Caransebeșul", își amintește unul dintre cei doi participanți.*

Exista însă și o altă explicație. La Tîrgu Jiu se pregătea evadarea lui Gheorghiu-Dej din lagăr, prevăzută pentru mijlocul lui august. În caz că autoritățile aflau, lucru foarte probabil, de o evadare de asemenea proporții, măsurile de pază vizînd deținuții politici s-ar fi asprit. Ceea ce ar fi făcut imposibilă evadarea lui Dej. După consultări între cele două celule comuniste, cei din Caransebeș au respins planul. Totuși trebuie să avem în vedere că Siguranța urmărea îndeaproape contactele dintre Palatul regal, șefii partidelor istorice, armată și comuniști. Există o complicitate ca întotdeauna cînd e vorba de o lovitură de stat. Serviciile speciale au jucat propria lor partidă, mizînd pe cartea Aliaților. În ancheta care a urmat arestării sale din 1948, Zilber va fi acuzat că a organizat evadarea – bineînțeles la ordinele Siguranței – nu pentru a-i elibera și a-i feri astfel de a fi asasinați, cum se întîmplase la Rîbnița. Zilber este acuzat la Securitate că ar fi organizat evadarea pentru a provoca masacrarea comuniștilor. În sentința din aprilie 1954 a Tribunalului militar – care anunță o pedeapsă de 20 de ani închisoare – se susține același lucru. Deci nu deținuții fuseseră lipsiți de curaj, ci Zilber era un „provocator" care primejduise cu bună-știință viețile deținuților comuniști.

---

* Anton Rațiu, *Cumplita odisee a grupului Lucrețiu Pătrășcanu. Adevăruri dureroase*, vol. I, Editura Gestiunea, 1996, p. 86.

În anul 1944, Zilber trece într-o stare de febrilitate şi supraactivitate. De data asta nu mai e vorba de o mică intrigă la periferia societăţii româneşti sau de o obscură culegere de informaţii. Acum e implicat într-un mare complot, cu fire foarte întinse, care ţinteşte chiar răsturnarea dictaturii. Participă regele şi anturajul său, şefii armatei, liderii politici de cea mai mare autoritate. Zilber e amestecat aşadar chiar într-o lovitură de stat veritabilă, visul oricărui bolşevic. E de înţeles frenezia cu care participă la toate pregătirile din primăvara–vara anului 1944. Temperamentul său histrionic şi-a găsit scena. Aflat în mijlocul urzelii acestui complot, Zilber se simte perfect. Experienţa sa de vechi conspirator şi spion îl fac util. E priceput, îi place ce face. E perioada cea mai fericită a vieţii lui. Flancîndu-l mereu pe Pătrăşcanu, Zilber pregăteşte apariţia *României libere*. Împreună cu Grigore Preoteasa, Ştefan Popescu, Mihail Sebastian, Anton Golopenţia. Este implicat direct în lovitura de la 23 august. El controlează imprimarea discursului regal şi asigură tipărirea primei ediţii a ziarului *România liberă* din 24 august. Textul declaraţiei regale citit la radio în seara de 23 august a fost scris de Zilber şi vizat de Lucreţiu Pătrăşcanu. Ziarul cuprindea discursul regelui, lista noului guvern, decretul de amnistie pentru deţinuţii politici, declaraţia de război împotriva Germaniei şi alăturarea României Aliaţilor. Iată ce povesteşte A. Raţiu: „În după-amiaza zilei de 23 august 1944, pe înserate, îmi făceam rondul obişnuit prin curtea tipografiei. Toţi oamenii erau la posturi. [...] Nu ştiam ce se întîmplă la Palat sau în altă parte. La un moment dat, pe str. Latină [...] a apărut o maşină mică. A oprit brusc în faţa clădirii cu nr. 8. Din ea a coborît Belu Zilber, legătura dintre noi şi Lucreţiu Pătrăşcanu. Văzîndu-mă în curte s-a repezit la mine şi plin de veselie mi-a sărit în braţe sărutîndu-mă: Gata! Am reuşit! Guvernul Antonescu a fost arestat. Acum la treabă!"* Antonescu fusese arestat. Belu este unul dintre puţinii iniţiaţi. Veghează la tipărirea *României libere* în noaptea care a urmat. Pentru cineva judecat pentru spionaj, pentru un informator al Siguranţei, era chiar o răsturnare de destin.

După 23 august, poziţia lui Belu Zilber este paradoxală şi adună la un loc contradicţiile personajului. Întîi de toate succesul lui. Devine director al Institutului de Conjunctură şi profesor universitar, titular al Catedrei de economie politică a Universităţii Bucureşti, după ce dă un doctorat în filozofie cu teza *Imperialismul statelor înapoiate*. Şi sentimental e bine. Trăieşte o idilă cu Nuţu Fuxman (Ana Naum), cu care colaborase la Ajutorul Roşu. Zilber avusese un eşec grav în povestea de dragoste de cinci ani pe care a trăit-o cu Henriette Yvonne Stahl. S-a refăcut greu. Nuţu Fuxman îi oferă confortul afectiv de care are nevoie. Se căsătoresc. Zilber cîştigă mulţi bani, e amestecat în tot felul de combinaţii, trecerea sa politică îi deschide toate uşile. S-ar

* *Ibid.*, p. 93.

spune că e un om de succes. Visul lui de a participa la revoluția proletară și de a se îmbogăți se realizează. Burghezia și dușmanul ei în aceeași persoană. Devine director la CEC. Ocupația sovietică, poziția tot mai proeminentă a PCdR îi aduc avantaje sociale multiple. „Prin primăvara 1945 l-am întîlnit pe Calea Victoriei, [...] umbla după cîteva piese de mobilier care-i mai lipseau în casă. În drum spre centru, am intrat cu el în vreo două magazine cu mobilă și antichități și la un samsar de covoare. Vorbea cu plăcere despre arta de a-ți face un interior cu gust din bucăți desperecheate"*, își amintește un cunoscut. Același Anton Golopenția, aflat în anchetă în 1950, îl va caracteriza pe Zilber astfel: „Se impunea și rămînea în minte prin verva lui din convorbiri. [...] Nu era un om de carte în înțelesul propriu al cuvîntului. Aplica formule gata, inginerește, nu căuta să facă descoperiri. [...] Ți se părea uneori că face lucrurile în joacă și că se miră că i-au reușit aievea. Se interesa de soarta oamenilor cu care lucra, fiind bun camarad. Sensibil față de agrementele vieții, masa bună, casa cu gust. Defect care apărea uneori ușoară lipsă de măsură, reținere, tact."**

E frecventat, căutat, lăudat în presă. Ca bolșevic de primă oră, apropiat de Pătrășcanu, cel mai popular lider comunist, el devine tot mai influent în spațiul public bucureștean. Dar situația lui antebelică ambiguă, duplicitară își arată tăișul. Este preluat de Petea Goncearuc, rezident GPU în România, care îl determină să dea informații. Altfel spus, este reactivat ca spion sovietic. Goncearuc era el însuși spion, arestat în anii '30, judecat și trimis în închisoare. Trece prin Doftana, Caransebeș, Tîrgu Jiu, unde se apropie de grupul comunist condus de Dej. Goncearuc este adjunctul lui Bodnăraș în Serviciul special al Guvernului. El este în același timp legătura de partid a lui Zilber. Ca vechi bolșevic, Zilber nu poate refuza ordinul venit din partea șefului său în partid „de a servi patria comunismului". Devotamentul pentru URSS era decisiv pentru definirea unui bolșevic, și el știa asta de mult. Așa făcuse și în 1928 la cererea lui David Fabian. Această dublă condiție, de comunist și spion sovietic, era normală pentru Zilber. Acum serviciile speciale lucrează pentru sovietici, așa că lucrurile sunt simplificate. Pînă în 1944, ca informator al Siguranței, Zilber trebuia să fie anticomunist și comunist în același timp. Subordonate sovieticilor, aceste servicii nu mai contribuie la sfîșierea interioară a eroului nostru. Nu mai e slugă la doi stăpîni care își doresc reciproc pieirea, lucrează pentru același stăpîn. Misiunea lui este să spioneze diplomații, militarii, jurnaliștii englezi și americani aflați la București. E

* Anton Golopenția, *Ultima carte*, Editura Enciclopedică, 2001, p. 30.
** *Ibid.*, p. 31.

sarcină de partid, transmisă de Petea Goncearuc. Zilber se achită de sarcină. Cultivă relaţiile cu colonia de străini. Culege informaţii, raportează conversaţiile avute cu trimişii occidentali.

Dar raporta el tot? În ancheta din 1967, Petea Goncearuc a declarat că „Zilber a fost un agent care a lucrat corect"*. În toamna lui 1945, în octombrie, la Bucureşti vine într-o misiune de informare Mark Ethridge, jurnalist american. Are convorbiri cu toţi liderii politici. Dintre toţi, unul singur preferă să-şi păstreze anonimatul, acesta e Belu Zilber. Motivul invocat este că nu redă linia partidului, ci punctul lui de vedere. O adevărată erezie. Analiza pe care o face nu e deloc una venită de la un comunist aflat la putere. Suferă de scepticism, păcat capital pentru un bolşevic. Din perspectiva unui militant este de fapt o trădare a cauzei. În „raportul Ethridge" avem spusele lui Zilber, ascunse sub anonimatul unui „comunist român". La 24 noiembrie 1945, Zilber îi spune lui Ethridge că guvernul român e controlat de Moscova, propune un guvern prezidat de Pătrăşcanu, mai acceptabil decît Petru Groza ca prim-ministru, că forţa PCR la urne este de 8-10%, a PSD de 20–25%, că PCR este mai bine organizat decît PNL şi PNŢ.** Ni-l putem imagina ducîndu-se apoi la Petea Goncearuc ca să-i raporteze întrevederea. Ne întrebăm însă în ce termeni. Cu siguranţă dă impresiile sale despre jurnalist şi întrebările la care a trebuit să răspundă. Trece însă sub tăcere alte lucruri, minte cu privire la propriile sale afirmaţii. Cum ar fi putut face altfel de vreme ce a adoptat o atitudine dublă. Avem date certe*** care ne spun că relaţiile cu occidentalii erau mult mai apropiate. Luis Madison, ofiţer de informaţii american, nume care e amintit des în anchetă şi în proces, scrie: „Ne-am întîlnit cu el, oficial, probabil mai mult de o sută de ori [...] nu-mi pot aminti ca vreodată el să ne fi dat deliberat o informaţie greşită." Autorul articolului, Edward Mark, comentează paradoxala situaţie: „Zilber a devenit avocatul unei ferme politici americane de rezistenţă faţă de sovietici în România. Rapoartele Secret Intelligence prezintă spectacolul straniu al unui comunist proeminent cerînd stăruitor Statelor Unite să sprijine comerţul liber, alegeri libere şi presa liberă în Europa de Est." Interesant aici, dincolo de schimbarea de atitudine a lui Zilber, este capacitatea lui de a-i convinge atît pe şefii

---

* Mihai Giugariu, *op. cit.*, p. 329.

** Ulrich Burger, *Misiunea Ethridge în România*, Editura Fundaţia Academia Civică, 2000, pp. 210–211.

*** Edward Mark, „The OSS in România 1944–1945: An Intelligence Operation in the Early Cold War", în *Intelligence and National Security*, nr. 2/1994, vezi Fl. Constantiniu în *Curierul Naţional Magazin*, iulie–august 1995, şi postfaţa lui G. Brătescu la Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrăşcanu*, Editura Humanitas, 1997, pp. 242–243.

lui, cît și pe americani – nici unii, nici ceilalți naivi în asemenea chestiunii – că este corect. Plasticitatea personajului este ieșită din comun. Încă o dată el intră în acest joc periculos și devine agent dublu.

Începînd din octombrie 1944, se vede cu reprezentanții serviciilor speciale occidentale, oficial, trimis de Goncearuc. În loc să-i tragă de limbă pe ceilalți, să-i mistifice, transmite semnale de alarmă despre situația României. Despre amenințările și pericolele unei dominații exclusive în România a sovieticilor. Dă informații confidențiale, și Zilber e perfect informat. Explică, analizează, solicită sprijin occidental. Este o sursă foarte bună pentru anglo-americani, care află astfel ce se întîmplă la vîrful puterii, devenită procomunistă după 6 martie 1945. Nu o face pentru bani. Dar de ce? Odată cu ocupația sovietică, iluziile sale despre „eliberarea omului printr-o revoluție proletară" par să se destrame. Patria egalității se arată a fi doar o mare putere, un imperiu care își realizează interesele. Nici vorbă de eliberarea omului, dimpotrivă. Reflexele lui intelectuale îndreptate spre toleranță și dialog se resimt puternic. Brutalitățile sovieticilor, jaful, dictatul cenzurii, condițiile impuse la armistițiu, amintirea proceselor din anii '36–'38 îi alimentează presentimente încercate încă înainte de 1944. El pare să rămînă un bolșevic, dar politica pe care o duce Stalin în România îl face să aibă îndoieli. Opțiunile lui ideologice, fidelitățile lui nu mai sunt limpezi. În 1946 citește, adusă de la Paris de Pătrășcanu, cartea lui Arthur Koestler, *Zero și infinitul*. Cartea îi produce un șoc de care își va aminti pînă la bătrînețe. Experiența bătrînului Rusakov, lider bolșevic din vechea gardă, arestat, anchetat, judecat și condamnat, care sfîrșește prin a mărturisi fals, din devotament față de partid, că a trădat, îl va urmări insistent în timpul propriei sale anchetări.

În 1946, Zilber merge pentru prima dată la Moscova, cu delegația economică, pentru negocieri. Impresiile cu care se întoarce îi întăresc părerea că modelul sovietic este inaplicabil României. „În US [Uniunea Sovietică, *n.n.*] clasa muncitoare este mai exploatată decît în țările capitaliste. [...] Muncitorii nu sunt liberi să se organizeze și să se lupte ca să-și îmbunătățească viața. [...] Muncitorii refractari ordinelor partidului sunt excluși din cîmpul muncii, ceea ce echivalează cu pieirea lui și a familiei prin foame, sau este deportat în Siberia. Muncitorii și funcționarii își întregesc salariul neîndestulător prin furt. Toți fură, de la muncitor la director. În US, randamentul lucrătorului este cu mult inferior celui din apusul Europei, cu toată groaznica epuizare fizică la care este expus. Pentru o muncă egală, lucrătorul sovietic primește o plată mai mică decît colegul lui din țările capitaliste. Țărănimea este și mai sîngeros exploatată. Ea plătește gloaba! [...] Statisticile sovietice care anunță progrese în diferite domenii sunt mincinoase. [...] Producția sovietică este cu mult

întrecută de cea americană în petrol, oţel, cărbune etc. [...] S-au realizat unele progrese... Dar cît costă toate acestea? Modestul progres al Sovietelor a fost plătit de clasa muncitoare cu valuri de sînge... Colectivizarea agrară a fost şi ea plătită cu moartea sau deportarea în Siberia a 12 milioane de ţărani."*

Din august pînă în noiembrie, Zilber este la Paris, cu soţia sa, Nuţu Fuxman, făcînd parte din delegaţia României la Conferinţa de pace de la Paris. Duce o viaţă confortabilă, frecventînd teatrele, cinematografele, evenimentele mondene. Nu mai fusese aici din 1939, cînd îl însoţise la un congres pe Virgil Madgearu, atunci directorul Institutului de Conjunctură. Parisul îşi revenea după război şi era în plină efervescenţă politică şi culturală. Zilber se vede cu vechi prieteni. Printre ei, intelectuali din grupul Criterion, refugiaţi la Paris. Nu ezită să îl revadă nici pe Emil Cioran. Refuză în schimb să-l întîlnească pe Mircea Eliade. „Ambii legionari, dar cel dintîi este cinstit, pe cînd despre al doilea are probe [el, Belu Zilber, *n.n.*] că a denunţat oameni de stînga."** Vechiul conflict dintre cei doi nu se stinsese, Zilber, aşa cum apare în acest pasaj, îi purta încă ranchiună.

Apropiat de Pătrăşcanu, Belu Zilber se vede izolat, într-o vreme în care Pătrăşcanu el însuşi era izolat, privit cu neîncredere, mai mult decît atît, supravegheat din ordinul lui Gheorghiu-Dej, aflat şi el la Paris. Zilber, controlat de Petea Goncearuc, apropiat al lui Dej, prezent la Paris, are şi aici o misiune. Culege informaţii de la delegaţia americană mai ales. Are multiple întrevederi ca să-şi facă o impresie despre punctele de vedere occidentale. Şi aici face însă un joc dublu: îşi previne interlocutorii că România e în pericol de a fi înghiţită de URSS. Cere ajutor pentru a tempera poziţiile sovieticilor. Apelurile sale sunt însă zadarnice, Occidentul abandonează pentru decenii estul şi centrul Europei. Se petrece însă un incident grav, care îl va costa mult pe Zilber. Un articol din *New York Times*, apărut în timpul conferinţei, dă date ample despre situaţia economiei româneşti, multe cu caracter confidenţial. Zilber este bănuit. El ar fi trecut unui jurnalist un raport secret al comisiei economice a delegaţiei române. Suspiciunea se datora relaţiilor sale strînse cu americanii. Ceea ce era şi adevărat. Situaţia produce un adevărat scandal în sînul delegaţiei. Tentativele lui Zilber de a se disculpa eşuează. În apărarea lui, spune că are contacte cu americanii din ordinul PCR, în plus lucrează pentru sovietici. Inutil, este izolat. La întoarcerea de la Paris, Zilber îi cere lui Goncearuc să-i prezinte un document oficial, care să arate că întreţine relaţiile cu occidentalii ca misiune ordonată de conducerea PCR. Unei

* Mihai Giugariu, *op. cit.*, pp. 270–271.

**Anton Golopenţia, *op. cit.*, p. 29.

asemenea cereri insolite îi corespunde un răspuns pe măsură. Goncearuc întrerupe legăturile informative cu Zilber.

Nu peste mult timp, Zilber este exclus din PCR. Nu era membru de mult, abia din 1945, deși activa încă de la înființare, din 1921, și participase la acțiunile aripii radicale a partidului socialist încă din 1918, ca elev de liceu. Face apel. Fără succes. La 20 mai, *Scînteia* anunța că „Zilber Herbert (Andrei Șerbulescu) a fost exclus din partid pentru vina de a fi întreținut legături cu elemente dușmănoase clasei muncitoare", cum își amintește 20 de ani mai tîrziu.* „Prieteni și canalii, fiecare a făcut ceva pentru a nu fi bănuit de solidaritate cu un exclus pentru fapte misterioase. Unii din convingere că unul ca mine trebuie să fi făcut ceva grav, alții pentru că, fiind exclus, nu se putea să nu fi făcut ceva."** În jurul lui Zilber se face gol. Mediile ne- și anticomuniste nu se lasă frecventate de unul dintre cei mai cunoscuți „roșii". Ocupantul sovietic este detestat de populația traumatizată, împreună cu instrumentele locale, comuniștii. Zilber este respins, privit cu resentiment, izolat. Comuniștii la rîndul lor, știind că e exclus, îl tratează ca pe un ciumat. Era mai bine să te afli în afara partidului, ca un burghez, ca un adversar chiar, decît să fi fost membru al PCR și să fii exclus. Erai tratat de două ori mai rău. Zilber nu se îndoiește de judecata partidului, se îndoiește de el. Iată o pagină care vine parcă din *Procesul* lui Kafka: „Poate făcusem ceva fără să-mi dau seama, de pildă o indiscreție față de cineva străin sau un agent, raportată cine știe cum de acesta și ajunsă într-un dosar. Era păcatul originar sub povara căruia trăim. Ne simțim întotdeauna vinovați față de cineva, față de un Dumnezeu nevăzut, care nu spune niciodată ce crimă ai comis, față de morții care pleacă fără explicații, față de un dosar necunoscut. Nici familia, nici prietenii, chiar dacă îmi spuneau altceva, nu-și închipuiau să fi fost aruncat printre leproși fără să fi făcut altceva." Și în continuare: „Misterul tipărit dă tuturora fiorul groazei. Zadarnic am încercat să îi explic lui Pătrășcanu că totul părea să fi fost acoperit pentru a pregăti un proces Pătrășcanu... Răspunsul lui n-a variat: «Cine știe cu cine ai stat tu de vorbă și ce-ai spus! Trebuie să fie ceva!»"***„Credeam că, după excluderea mea, mă vor lăsa în pace. Dimpotrivă, abia atunci se dădu semnalul adevăratei vînători. Presiuni asupra soției mele, cuvînt de ordine să nu fiu vizitat, presiune asupra lui Ștefan Voitec [ministrul educației, *n.n.*] să mă dea afară din învățămîntul universitar, ordin să nu se mai finanțeze Institutul de cercetări pe care-l recreasem după 1944, ordin funcționarilor

* Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu*, *ed. cit.*, 1997, p. 22.
** *Ibid.*, p. 19.
*** *Ibid.*, p. 23.

acestui institut să demisioneze. Doream un singur lucru, să fiu lăsat în pace. [...] Cu cît voiam să stau departe de dînşii, cu atît hăituiala devenea mai apăsătoare. [...] De aici începe moartea mea civilă. [...] În afară de familie, ultimul om care începu să mă părăsească a fost soţia mea... Pentru salvarea sufletului ei au fost mobilizaţi toţi prietenii şi şefii ei ierarhici. Fiecare în felul lui i-a spus că trebuie să se despartă de mine, fiindcă «te desparţi de cine se desparte partidul». [...] Ultima încercare înainte de a începe să se despartă de mine a fost o audienţă la Rangheţ, şeful cadrelor, pentru a-l întreba ce se ascundea îndărătul textului misterios al comunicatului de excludere, hotărîtă fiind să divorţeze imediat dacă i s-ar fi arătat o singură dovadă că aş fi trădat. Rezultatul acestei audienţe fu uluitor chiar şi pentru mine, care mă aşteptam la orice. Cum a aflat ce dorea să ştie, Rangheţ a exclus-o pe loc, pentru neîncredere în partid!"*

În vara 1947 e nevoit să închidă Institutul de Conjunctură din lipsă de fonduri. Comuniştii, aflaţi la controlul tuturor pîrghiilor guvernului, refuză să-l mai finanţeze. În toamnă i se interzice să mai predea la Universitate, prin ordinul ministrului educaţiei Ştefan Voitec, cunoscut de-al său, social-democrat, fost troţkist. Încercările lui de a se împăca cu PCR eşuează. Pătrăşcanu era încă ministru al justiţiei, dar nu-l poate ajuta. Mai mult, îl sfătuieşte să fugă din ţară. Zilber refuză, cu argumentul că, odată ajuns la Viena, ar fi fost luat în primire de serviciile speciale şi ar fi trebuit să spună tot ce ştie, să devină omul lor, la schimb pentru permisul de trecere în Occident. Ştia bine cum funcţionează aceste servicii şi care era preţul colaborării cu ele – trădarea. Acest argument, nu prea puternic în cazul lui, un obişnuit al agenturilor de tot felul, era pus însă în umbră de altul, imposibil de contracarat pentru un bolşevic. „Nu mă puteam despărţi de partid cum nu se pot unii despărţi de femeia vieţii lor, curvă, hoaţă, şi sperjur. A căzut la femeie, spune poporul. Marxismul practicat din tinereţe devine viţiu. Căzusem la partid. Presimţeam ce mă aştepta, dar nu mă puteam rupe de această abstracţie denumită partid."** Îl sfătuieşte el în schimb pe Pătrăşcanu să se salveze şi să fugă din ţară. Pătrăşcanu refuză. Hăituit, fără ieşire, Zilber face în acest scop tot felul de scenarii, pentru el, pentru Pătrăşcanu, fără să se decidă vreodată. Fuga în Occident ajunsese o obsesie în multe medii. Episodul de la Tămădău, din august 1947, cînd mai mulţi lideri PNŢ sunt surprinşi pe cînd se pregăteau să se îmbarce într-un avion, pentru a ajunge în Turcia clandestin, îl descurajează. Nu-i scapă aspectul că era o provocare a SSI, dirijat de Petea Goncearuc. Atmosfera în ţară era tot mai apăsătoare. Lucrurile mergeau într-o direcţie

* *Ibid.*, pp. 35–36.

** *Ibid.*, p. 45.

de care se temuse și care însemna sigur condamnarea lui, acuzat de trădare de propriii tovarăși.

În noiembrie are loc procesul cu Iuliu Maniu și Ion Mihalache în boxa acuzaților. La sfîrșitul anului, regele Mihai este obligat să abdice. Cu cîteva zile înainte, Zilber îi trimite o scrisoare Anei Pauker. Voia să afle ce i se impută. Mai ales dorea să iasă din starea de incertitudine. Era un acuzat fără vină, un om liber, dar prizonier. Voia mai ales să se întoarcă la partid. Existența în afara lui i se părea fără sens. Îi scrie Anei Pauker că se pune la dispoziția partidului pentru a fi anchetat. Dorința i se îndeplinește, cum comentează el ironic. După o supraveghere strictă de cîteva luni, este arestat de SSI. Pînă atunci, serviciile speciale, aflate în mîna PCR, s-au ocupat de „dușmanii de clasă", de „reacționari", burghezi, politicieni de alte orientări, capitaliști, „foști". Arestarea lui Zilber era un semn că se pregătea o răfuială în propriile rînduri.

Ajuns în arestul SSI, Zilber e ferm convins că războiul între URSS și SUA e pe cale să izbucnească. SUA posedă o armă formidabilă: arma atomică, în fața căreia nu există apărare. La obiecția că e posibil ca și Rusia să aibă bomba atomică întrucît posedă materia primă, Zilber răspunde că Sovietele nu au capacitatea tehnică și industrială cerută de fabricarea lor. „Vreau ca războiul să mă găsească afară. O bombă atomică ne arde pe toți ca pe niște șoareci. Sau, dacă nu suntem deportați în Siberia, ne împușcă ca pe cîini", declară el în celula unui informator.*

În anchetă, Zilber minte pe toată lumea, cu convingerea că astfel va supraviețui. Prins în propriile sale contradicții, marele combinator, ieșit din mantaua lui Karl Radek, ideologul bolșevic, și Ostap Bender, personajul lui Ilf și Petrov, pregătește pas cu pas deznodămîntul. Serviciilor speciale nu le scapă jocul lui dublu. Zilber se vede exclus din partid în februarie 1947 sub acuzația de spionaj în favoarea anglo-americanilor. Acuzația era corectă, dar incompletă. Trebuia să i se adauge alta, de spionaj în favoarea URSS, la fel de corectă. Un an mai tîrziu este arestat și implicat în mascarada procesului Pătrășcanu. Va fi, în august 1967, ultimul prizonier politic eliberat din închisorile lui Dej.

PORTRETUL UNUI SPION

De unde vin aceşti oameni? Din neant.
PETRE PANDREA

În anii '20–'30, URSS a dus prin GPU o ofensivă de penetrare cu spioni, de infiltrare a ţărilor capitaliste văzute ca ţinte ale revoluţiei mondiale. Dacă spionajul şi subversiunea privesc activităţile ilegale, subterane, tipic bolşevice, există şi o masivă acţiune la suprafaţă, prin controlul, infiltrarea sau coruperea mişcărilor îndreptate împotriva extremei drepte, pentru apărarea drepturilor omului, prin manipularea sindicatelor şi a diferitelor grupuri contestatare. Să nu uităm că în unele ţări partidele comuniste erau legale, ceea ce lărgea marja de manevră a acţiunii politice bolşevice, dar şi a operaţiunilor de spionaj şi terorism. Toate aceste partide, legale sau nu, sunt de fapt baze operaţionale pentru numeroase reţele de spionaj şi diversiune. Cîteva exemple sumare. În Franţa, în 1924, are loc „afacerea Tommasi", după numele unui cunoscut lider sindical, membru în Comitetul Central al PCF, depistat că făcea spionaj pentru URSS în industria aeronautică franceză. În 1927 cade „reţeaua Crémet", alcătuită din circa o sută de persoane implicate şi condusă de Jean Crémet, membru al Biroului Politic al PCF, lider sindical în industria navală şi metalurgică. Reţeaua a colectat pentru URSS mai ales informaţii din industria de armament, noile tipuri de arme, tancuri, tunuri, avioane, nave de război etc. În 1931, anul procesului Solomon-Aradi de la Bucureşti, cade reţeaua condusă de Jean Muraille, vechi bolşevic, şeful spionajului sovietic în Franţa. În 1932 cade o altă reţea, condusă de Jacques Duclos, unul dintre liderii marcanţi ai PCF, care va conduce în anii '40 rezistenţa de sorginte comunistă împotriva ocupaţiei germane. La începutul anilor '30, proaspăt membru al Biroului Politic, Duclos conducea structurile clandestine ale partidului. Printr-o întreagă reţea cu mii de «corespondenţi» ai ziarului *l'Humanité* aparţinînd partidului comunist, Duclos strîngea informaţii cerute de URSS. Ca să scape de arestare, părăseşte Franţa.* Exemplele sunt numeroase în toate ţările Europei. Într-o cunoscută carte, *KGB. Istoria secretă a operaţiunilor externe de la Lenin la Gorbaciov* (de Cristopher Andrew şi Oleg Gordievski, Editura ALL, 1994), găsim numai pentru

* Thiery Wolton, *KGB-ul în Franţa*, Editura Humanitas, 1992, pp. 20–26.

un singur an: „În primăvara lui 1927 s-au produs revelații senzaționale asupra spionajului sovietic în opt țări diferite. În luna martie, un cerc de spionaj a fost descoperit în Polonia, condus de generalul rus alb, devenit agent GPU, Daniel Vetrenko; un înalt funcționar al corporației comerciale sovietico-turce la Istanbul a fost descoperit făcînd spionaj la frontiera turco-irakiană și poliția a anunțat arestarea a doi spioni sovietici. În aprilie, un raid al poliției la consulatul sovietic din Beijing a descoperit o cantitate de documente privind spionajul sovietic; Siguranța franceză a arestat de asemenea opt membri ai cercului de spionaj sovietic condus de Jean Crémet, un membru al Biroului Politic al Partidului comunist francez. În mai au fost descoperiți o serie de funcționari ai Ministerului de Externe austriac furnizînd informații secrete către rezidența OGPU; un raid efectuat la Londra, la sediul Societății Cooperative a întregii Rusii și al delegației comerciale, a determinat descoperirea a ceea ce Sir William Johnson-Hicks, secretarul lui British Home, a denumit... «unul dintre cele mai complete și nefaste sisteme de spionaj pe care le-am întîlnit».“*

România se afla pe această hartă ca una din țintele principale. Procesul din 1931, relatat în capitolul precedent, nu a fost o raritate. Încă din 1918, comuniștii au operat în plan dublu. Unul ținea de culegerea de informații, subversiune, atentate, terorism, și altul era politic, în esență agitație și propagandă. Kominternul și GRU își disputau influența în rețele clandestine. Spionajul era o prioritate pentru Kremlin, ca și propaganda. Amîndouă făceau parte din scenariul exportului de revoluție. Un raport al conducerii comuniste din august 1922 către Komintern nota: „Deoarece vorbim aici de principalele dificultăți pe care Partidul Socialist Comunist din România le are de depășit, trebuie să menționăm spionajul. Pare un fapt recunoscut acela că spionajul rusesc în această țară este destul de prost organizat. Totuși există o tendință destul de clară din partea Razvedotului [Razvedka, serviciul de spionaj sovietic în 1922, *n.n.*] de a folosi organizațiile noastre ca mijloc de informare, iar în aceasta zace o imensă primejdie. Nu numai pentru că mulți dintre tovarășii noștri cei mai buni s-au găsit încă o dată contra legii și a trebuit să se exileze etc., ci pentru că exista o primejdie din ce în ce mai iminentă de a găsi o relație directă între organizațiile noastre și organizațiile de spionaj. [...] Nevoia de bani accentuează încă puterea de atracție a sumelor extraordinar de mari de la Razvedot, unde este de remarcat faptul că nu numai tovarășii sunt funcționari ai acestei instituții, ci și detectivii români. [...] Tovarășii din Basarabia ne reproșează că nu vrem să avem raporturi cu autoritățile militare rusești. [...] În ultimul timp, în mai multe rînduri au fost arestați

* *Ibid.*, pp. 80–81.

şefi [locali ai PCR, *n.n.*] sub inculparea de spionaj. [...] S-a dovedit îndeosebi că relaţiile noastre cu cealaltă parte a Nistrului sunt un pericol continuu pentru existenţa şi unitatea partidului. [...] Documentele necesare ne vin mai uşor din vestul Europei. De aceea rugăm ca bugetul nostru ucrainean să ne fie trimis prin Viena. [...] Nu exista în România aproape nici o organizaţie legală sau ilegală şi ce rămăsese a căzut curînd în mîinile guvernului. Nici un tovarăş care fusese, într-un fel sau altul, «şef» nu rămăsese în libertate."* Serviciul de contraspionaj al armatei şi Siguranţa nu aveau nici o reţinere de a-i ancheta sub acuzaţia de spionaj pe agitatorii comunişti, chiar dacă aceştia pretindeau că se limitau strict la activităţi politice. Capturarea frecventă de reţele de agenţi plătiţi de Moscova, amestecaţi atît în agitaţie comunistă, cît şi în spionaj, probează acest fapt. O listă de exemple. Presa timpului scrie despre o afacere de proporţii în 1924, cînd este demontată o reţea cu centrul la Cernăuţi, care opera în Dobrogea, Basarabia, Bucovina, condusă de un anume Lago Kolpatov (pseudonim Oscar Spacek). Memoriile spionului Boris F. Lago, care a supravieţuit, a emigrat în Occident, aduc date interesante despre cariera sa în anii 1923–1925 din România, care confirmă informaţiile prezentate de presă în 1924–1925 (prezentate de Florin Constantiniu în *Privirea* nr. 6–7/1996). Scopul reţelei: culegerea de informaţii militare. Reţeaua avea legături la Viena, Berlin şi Praga. Printre complici, Victor Tomaşevski, ofiţer de aviaţie, Kalcev, student (s-a sinucis la arestare). Lago este condamnat la 5 ani de închisoare şi depus la Doftana, unde se întîlneşte cu alţi numeroşi spioni sovietici. În 1929 este amnistiat.

Tot în 1924 sunt capturaţi la Constanţa membrii unui grup condus de dr. Ştefan Petrov, care opera prin Constantinopol, unde se găsea centrul pentru Orientul Apropiat şi Balcani al GPU. La percheziţii sunt descoperite mari sume de bani în valută şi documente secrete care ţin de activitatea din portul Constanţa. Dar descoperirea anului 1924 a fost cea legată de o reţea din care făceau parte fostul ministru al Ucrainei la Bucureşti, contele Georges de Gasenko, avocatul Vasile Diduşciuc, doctor în drept la Viena şi Kiev, şi G.I. Grugliov. Centrul reţelei era la Berlin. Şeful era Vasile Diduşciuc, născut în Rusia, recrutat chiar de fratele său, ofiţer GPU, rezident în Germania. Pedepsele încasate variază conform legii între un an şi cinci ani. Abia se termină procesul şi altă reţea cade la Cernăuţi. Şeful ei este locotenent-colonelul sovietic Maxim Sulac. În total s-au operat 20 de arestări. O altă reţea este descoperită la Tighina, condusă de Constantin Plămădeală, fost ofiţer în armata ţaristă, refugiat după 1917 în România. O organizaţie secretă este

* ANR, *Copilăria Comunismului românesc în arhiva Kominternului*, 2001, p. 95.

descoperită la Galați în octombrie 1924. În noiembrie același an, într-o singură rețea sunt arestate 35 de persoane. Printre ele, un diplomat bulgar, Kisseloff, un ofițer român, locotenentul Teodor Niță, o cîntăreață de varieteu, Margareta Arvala ș.a. Un anume maior Ceaikovski conduce afacerea. Ca și în alte afaceri de acest tip, e vorba de bani mulți, de la Moscova via Viena, unde se găsea Biroul pentru Europa de Sud-Est al Kominternului. Procesul are loc în decembrie. Maximul de pedeapsă, cinci ani, pentru maiorul Ceaikovski, locotenentul Niță, Alexandru Kisseloff, căpitanul Widman, Kappel, Oscar Singer, Al. Zarvodin. Alți nouă sunt condamnați – în absență – la aceleași termene. Încă 16 persoane primesc între unu și patru ani. În februarie 1925, 45 de persoane se află în boxă sub acuzația de spionaj și terorism, la Chișinău. Rețeaua lucra, controlată de la Odessa, încă din 1920. Șef era un anume Alexander Gurov, inginer. Se ocupa de spionaj militar și de punerea la cale de atentate, ca distrugerea de poduri și clădiri publice. Toți sunt ruși. Ca și în alte cazuri, sunt descoperite depozite de arme, muniții, grenade, dinamită, cum arată rechizitoriul de peste 100 de pagini. În 1926, este arestată Eugenia Novak, care făcuse parte din rețeaua Ceaikovski/Kisseloff. Un alt agent, considerat periculos, Alexei Cuțulab, este arestat la Soroca. În 1926, spionajul sovietic reușește să sustragă planul de mobilizare al armatei române. Generalul Ludovic Mircescu, fost ministru de război, declara la depunerea mandatului: „Cînd am venit la Ministerul de Război am rugat pe Dumnezeu să-mi păstreze mintea și trupul sănătos. Plecînd acum, mulțumesc lui Dumnezeu că mi-a ascultat rugămintea."* Declarație ciudată. Generalul se făcea vinovat de dispariția documentelor. GPU reușise să-l atragă în cursă prin intermediul unei femei, agentă, cu care ministrul a trăit o aventură. Aflat la Vatra Dornei cu amanta sa, generalul a cerut documentele de la București. A doua zi au dispărut, și odată cu ele a dispărut și agenta. Mai tîrziu, cînd istoria este descoperită, generalul Ludovic Mircescu se sinucide.

În februarie 1927 are loc la Constantinopol o conferință a Federației comuniste balcanice, dedicată spionajului. Se iau măsuri pentru înființarea la Constantinopol a unui secretariat pentru contrainformații, se numesc membrii acestuia, printre ei Gheorghi Dimitrov; fiecare partid avînd un reprezentant, se cere organizarea de nuclee de spioni în armată, tipărirea de broșuri de propagandă care să fie răspîndite printre militari, instruirea de „cadre de informatori și provocatori prin instituțiile civile și militare ale statului". Se cere un „credit special de la Komintern" pentru aceste activități.** Ce

* *Universul*, 8 iunie 1927.

** ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 50, D 2231, pp. 70–71.

informații trebuiau colectate? Citez din același raport al Siguranței, trimis de la Constantinopol: „deslocația armatei și flotei, depozitele militare, statele-majore ale infanteriei și marinei, autoritățile superioare". Constantinopolul, unde se găsea rezidența GRU pentru Balcani și Orientul Apropiat, este, alături de Viena, Praga, Berlin, un punct foarte important pe harta subversiunii, întreținută continuu de Kremlin în România.

În 1927 are loc procesul unei rețele de spionaj din Gorj. Toți cei trei membri ai rețelei primesc cîte șase ani închisoare. Tot în 1927, în zilele demisiei guvernului Averescu, se judecă la Iași procesul unui grup de 5 persoane acuzate de spionaj în Bucovina. O lună mai tîrziu se judecă la Chișinău procesul altei rețele, condusă de pictorul Mihail Matisin. În februarie 1928 sunt judecate pentru spionaj trei persoane (Maria Löbel, Paul Schor, dr. Tikinovski care și denunțase rețeaua și a fost achitat). Rețeaua era însă mai mare. Unul dintre cei nejudecați este Iosef Kaliș, care va fi implicat în marele proces din 1931, cu Paul Solomon și Victor Aradi. În vara lui 1928, la Chișinău este ucis un ziarist, Iacobovici, șeful unui jurnal de limbă rusă, *Utro*. Crima era de fapt o pedeapsă a GPU executată de un agent sovietic venit de peste Nistru. Tot în 1928 este descoperită o rețea de spioni care culegea informații de la baza navală Constanța și le trimitea în Rusia prin curieri, peste Nistru. Acum este capturat un anume Tibacu, aflat într-o poziție importantă la Siguranța Statului din Chișinău. De fapt, Tibacu era agent GRU. În mai 1929 are loc un schimb de focuri peste Nistru. Urmează arestări: inginerul Serghei Burlacenko și Mihail Stoicov, rezidentul GRU la Cetatea Albă. Al treilea, curierul rețelei, Grigori Grișcenco, scapă, fie fugit în Rusia, fie ucis de grăniceri. Burlacenko și Stoicov recunosc că au făcut spionaj retribuit pentru URSS începînd din 1927. În decembrie 1929 are loc la Galați procesul a trei soldați, spioni GRU. În 1931 se judecă procesul altei rețele (Vasile Dobrescu, Boris Vîlcev, Gh. Rusescu). Tot în 1931 are loc procesul Solomon-Aradi în care sunt implicate 63 de persoane.

Raportul anual al Siguranței privind activitățile comuniste arată: „În anul 1931 au fost descoperite 50 de organizații comuniste dintre care 12 organizații de spionaj și 38 cu activități propagandistică, organizatorică și agitatorică. Au fost comise sau încercate 22 atentate CFR. [...] Au fost arestați 1 097 comuniști și condamnați 244. Au fost confiscate 86 615 manifeste. [...] În anul 1932, pînă la data de 1 octombrie au fost descoperite 45 de organizații comuniste, dintre care 10 de spionaj și 35 cu activitate propagandistică agitatorică, au fost comise sau încercate 4 atentate. Au fost arestați 877 comuniști, condamnați 396. Au fost confiscate 40 877 manifeste comuniste."*

* Arhiva MAN, Fd. SSI, D 182, p. 57.

La 29 ianuarie 1932, ediţiile cotidianelor *Universul* şi *Dimineaţa* anunţă arestarea a 20 de persoane dintr-o agentură sovietică care opera la Poşta Centrală. Ele sunt anchetate de Siguranţă sub acuzaţia că „sustrăgeau acte şi corespondenţă oficială şi o trimiteau peste graniţă". Ancheta este condusă de Eugen Cristescu, director în Ministerul de Interne, viitor şef al SSI, şi Vintilă Ionescu, specialistul numărul unu în activităţi comuniste, inspector general în acelaşi minister. Reţeaua era formată aproape exclusiv din bulgari, ca parte a DRO, Organizaţia revoluţionară Dobrogea, subordonată Federaţiei Comuniste Balcanice. Şeful reţelei era Ivan Dimitrov Tevekelev, „agent clandestin de instigaţii comuniste şi samsar al Oficiului de spionaj internaţional din Viena. Numitul a venit în ţara noastră cu sarcina de a intercepta telegramele transmise de stat legaţiilor din străinătate, ordinele diverse privitoare la apărarea ţării şi comunicările dintre legaţii din România şi statele respective", precizează rechizitoriul.* Venise în România în 1931 aducînd bani şi colectînd informaţii de la ceilalţi agenţi, pentru a le trimite peste graniţă (condamnat în noiembrie 1935 la 8 ani recluziune, eliberat în octombrie 1940 şi expulzat în Bulgaria). Reţeaua acţiona din anul 1927. Cîţiva mai fuseseră închişi pentru delicte la legea Mîrzescu. Danciu Voicu, membru al Partidului Comunist German, fusese deja judecat în procesul Gustav Arnold/Lucreţiu Pătrăşcanu şi condamnat la 18 luni închisoare. Mihail Ignatov mai avea o condamnare pentru spionaj, conform noii legi a spionajului din 1931. Cei mai mulţi din reţea lucrau la Poşta Centrală ca funcţionari sau oficianţi. Erau plătiţi de GRU cu circa 20 000 de lei lunar fiecare. Un alt nucleu opera la Constanţa sub conducerea medicului veterinar Boris Machedonov. În 1933, inginerul Alexander Rubinstein este arestat la Chişinău pentru spionaj şi activităţi comuniste. În septembrie, contraspionajul românesc arestează şapte agenţi. Ei aveau cartierul general la Odessa, de unde treceau peste Nistru. În noiembrie 1933 este capturat spionul sovietic Boris Taratuta, care se spînzură în arestul inspectoratului de jandarmi Chişinău. Trecuse de mai multe ori Nistrul în ambele sensuri şi absolvise o şcoală de spionaj GRU. În ianuarie 1934 începe un proces care a făcut multă vîlvă, intentat reţelei de spioni de la Poşta Centrală. Unii dintre ei deţineau poziţii-cheie, alţii erau oficianţi la telegraf sau operatori de telefon. În 1934 este descoperită o organizaţie cu centrul la Kiev, care opera în Bucovina şi nordul Basarabiei. Cu acest prilej sunt descoperite documente secrete, corespondenţă cifrată, liste de adrese etc. Sunt arestate 15 persoane. Şeful reţelei, dr. Braharin, primea 20 000 de lei lunar în valută. În februarie cade o altă reţea sovietică. Zece persoane sunt arestate, se confiscă aparatură radio, coduri.

* *Universul*, 30 octombrie 1935.

În septembrie 1934, o rețea cu ramificații în toată țara este descoperită la Soroca. Se confiscă la descindere echipament radio etc. În august 1934, o organizație de spionaj este descoperită la Iași. În septembrie 1934, la Cluj, Consiliul de Război Corp VI Armată dă sentința în alt proces de spionaj. Doi dintre acuzați sunt condamnați la cîte zece ani, maximul de pedeapsă, după noua lege a spionajului. Un alt treilea este condamnat la cinci ani închisoare. Tot în septembrie, la Constanța, patru spioni demascați sunt expulzați din țară, cu vaporul *România*. În decembrie 1934, o rețea de spionaj sovietic este descoperită în Austria. Unul dintre principalii oameni ai rețelei era Isidor Simon Reiss, cetățean român din Rădăuți, școlit de GRU.

Odată cu restabilirea relațiilor diplomatice cu URSS, legația sovietică instalează la București un rezident al operațiilor sale informative în România, pe G.M. Eremin, care lucra sub acoperirea de secretar trei. Pînă în 1931, agenții sovietici sunt judecați după legea spionajului din 1913, care prevedea maximum cinci ani de închisoare. În 1931, o nouă lege înăspreşte pedepsele. De multe ori terorismul, culegerea de informații și militantismul extremist se combinau. În procese, acuzațiile trimit adesea la articole din legea spionajului și în același timp la legea Mîrzescu din 1924, ceea ce însemna complot împotriva siguranței statului, înțelegere cu organizații străine extremiste. Totdeauna descoperirea unor asemenea grupuri clandestine releva existența unor tipografii sau mașini de tipărit mai simple, cantități însemnate de material de propagandă prosovietică, mari sume de bani. Adesea s-au găsit depozite de arme și muniții, de explozibili (mai ales în Basarabia și Bucovina). Terorismul făcea parte din vasta operație de subminare a României, condusă și finanțată de Moscova. În decembrie 1920, cum am văzut, Max Goldstein, bolșevic din grupul de la Odessa, împreună cu cîțiva complici din grupurile clandestine comuniste, a pus o bombă la Senat, atentat soldat cu trei morți. Nu e singurul atentat. Arsenalul Armatei din București este aruncat în aer, operație realizată de GRU în 1924, prin intermediul lui Boris F. Lago, deja amintit. Lajos Palaghy, condamnat la zece ani, este surprins în 1927 la închisoarea din Craiova săpînd un tunel împreună cu alți șase complici, spioni sovietici, în tentativa de a evada. Toți șapte sunt mutați la Doftana. În 1925, Palaghy încercase un atentat cu bombă la Hipodrom în zi de derby, cînd asistau familia regală, membrii guvernului etc. Un asemenea atentat a izbutit în Bulgaria, la Sofia, cînd o bombă a explodat în biserică în timpul slujbei la care asistau toate oficialitățile statului. La București, atentatul a fost descoperit la timp, iar vinovații au fost arestați. În toată perioada interbelică, mai multe depozite de muniții au sărit în aer, poduri de cale ferată au fost avariate de o mînă criminală, trenuri au fost deraiate etc.

În 1935, în Basarabia sunt arestate și puse sub acuzare 46 de persoane. Se acordă pedeapsa maximă, zece ani, pentru Sara Suhoi (agenta GRU, conducea organizația sub acoperirea de profesoară de franceză), Petre Oscopenco, Maria Ruga, Mihail Protopopov, Peretz Dorfman, Ghers Ferklandarski, Ivan Galuzinski, Petre Schwartz, Mihail Cavalenco. Activitățile grupului erau un amestec de terorism, spionaj și militantism bolșevic clandestin.

Comunismul românesc interbelic este strîns legat de chestiunea spionajului sovietic, a subversiunii și a terorismului organizate la scară de GRU și Komintern. PCdR era o agentură a acestor operații de subminare a statului român, și mai puțin o mișcare politică. Aceste rețele erau dirijate în mod obișnuit de la Viena, unde se găseau centrala GRU și sediul Biroului pentru Europa de Sud-Est a Kominternului. „Încă de la început, Kominternul a avut relații strînse cu GPU, care a creat serviciul de informații al URSS în străinătate. S-au stabilit legături cu secțiunile Kominternului, s-au finanțat operații... s-a recrutat personal. [...] Secțiunile naționale ale Kominternului, adică partidele non-ruse, aveau nu numai sarcina să recruteze noi membri și să facă propagandă, dar să și organizeze greve, demonstrații, marșuri de protest și răscoale ori de cîte ori li se oferea posibilitatea."* Kominternul, ca instrument al GPU, a fost implicat în toate operațiile de subversiune ale comuniștilor locali din Europa interbelică. Era amestecat și în alte operații, camuflate, pentru a proteja partidele comuniste locale. „La scurt timp după moartea lui Lenin, Kominternul s-a transformat într-un executant servil la care se apela pentru servicii speciale [...] partidele străine erau subvenționate numai prin intermediul NKVD, evitîndu-se Kominternul. [...] Cheltuielile NKVD pentru Komintern se prelucrau după un sistem sofisticat întrucît nu mai erau în joc chestiuni de partid, ci problemele de spionaj și terorism. Kominternul devenise mai util NKVD-ului, ca resursă umană pentru operațiuni de diversiune în țările capitaliste, decît mișcării comuniste. [...] Kominternul vegeta, căci Stalin avea dubii tot mai mari în privința rațiunii de a exista și doar NKVD-ul îl mai folosea ca pepinieră de recrutare a viitorilor săi agenți pentru spionajul extern."** De altfel, conducerile partidelor comuniste erau impuse de Komintern pe baza referatelor secției de cadre, format exclusiv din agenți GPU/NKVD. Aceștia numeau în posturi de conducere numai oameni care le erau subordonați și pe care îi controlau prin rețeaua informativă sau prin bani.

---

* Dmitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, Editura Orizonturi-Lider, 1999, pp. 424–425.

** *Ibid.*, pp. 435, 437–438.

Kominternul a fost în esență încă de la formare o instituție a subversiunii, a spionajului și mult mai puțin o mișcare politică. Serviciile speciale sovietice se serveau de agenții Komintern. Ei aveau misiunea să culeagă informații, să pună la cale atentate, asasinate, comploturi, orice ar fi subminat regimurile democratice. Dimensiunea ideologică a „revoluției mondiale" era secundară. Sub acest ambalaj se aflau interesele imperiale sovietice. Nu atît o ipotetică „revoluție eliberatoare a proletariatului" era servită, cît interesele de stat ale Rusiei bolșevice. Acest lucru nu s-a întîmplat, cum s-ar crede, doar după 1927–1928, cînd Stalin preia complet puterea la Moscova, ci încă de la înființarea Kominternului, în martie 1919. Subminarea prin orice mijloace a regimurilor democratice și organizarea de lovituri pentru răsturnarea acestora prin revoluții, puciuri erau scopul Kominternului definit ca atare. Prevederile programului și alte documente oficiale obligau partidele membre să organizeze rețele clandestine și să întreprindă orice acțiune care ar fi subminat statele în care existau partide comuniste. Adesea, aceste partide erau ilegale (ca în România) și existau numai ca rețele subterane, finanțate și controlate de Komintern. Ele erau departe de a fi propriu-zis niște partide politice. Chiar de la înființare organizează, la cererea Kominternului, activități subterane, în afara legii. Clandestinitatea PCdR nu apare după 1924, cînd este interzis. Clandestinitatea comuniștilor români este consubstanțială cu activitățile tuturor grupurilor apărute din 1918. Rețelele comuniste, clandestine toate, erau finanțate de la Moscova, direct prin GPU și Komintern. Banii erau aduși în țară de curieri, sau vărsați prin sistemul „cutie poștală" sub aparența unor afaceri obișnuite, sau de MOPR (Ajutorul Roșu) ca ajutoare pentru deținuții politici. În 1932, Lucrețiu Pătrășcanu, de exemplu, a fost implicat într-un proces în care șef de lot apărea un anume Gustav Arnold, agent Komintern, cetățean german din Berlin, membru al PC German, capturat în România cu o mare sumă de bani – 1,2 milioane lei –, venit la București pentru a finanța o tipografie clandestină și pentru a organiza un sistem de cutie poștală. Arnold urma să trimită banii, lire sterline sau mărci, unui anume Paul Hollinger, bijutier. Acesta trebuia să-i schimbe în lei și să-i predea lui Pătrășcanu sau Béla Breiner. Avocatul care-l apăra pe Gustav Arnold, foarte cunoscutul V.V. Stanciu, spune la proces: „Societățile burgheze de azi se neurastenizează din cauza obsesiei comunismului."* Știa ce spune, în 1946 va defecta în Occident. La fel va proceda alt coleg al lui din acest proces, Iosif Șraier, și el trecut în Occident în 1947. În ciuda galeriei de avocați marcanți (Paul Moscovici, Constantin Vicol, I. Vlădescu, Stelian Nițulescu și cei doi deja amintiți; Lucrețiu Pătrășcanu se apără

* *Dimineața*, 21 decembrie 1932.

singur), cei implicați sunt condamnați. Gustav Arnold, la doi ani jumătate, apoi, după recursul Parchetului, la patru ani. Datorită statutului său social și relațiilor sale, Pătrășcanu a fost achitat. Béla Breiner a fost condamnat la trei ani închisoare. Procesul dovedește legăturile dintre militanții comuniști și serviciile de spionaj sovietice, nu totdeauna mediate de Komintern.

Militantismul politic și spionajul, diversiunea erau imposibil de delimitat. Fidelitatea față de Moscova îi obliga pe comuniști să îndeplinească orice misiune li s-ar fi încredințat. Ei priveau culegerea de informații militare, economice, politice ca o parte a luptei lor împotriva burgheziei și pentru servirea revoluției proletare mondiale. Presa timpului inserează destul de frecvent anunțuri despre prinderea unei noi rețele de spioni și agenți sovietici. Bucureștii au fost o placă turnantă pentru regiune. Balcanii, problema Basarabiei, iredentismul maghiar și bulgar, încurajarea mișcărilor separatiste erau prioritare, țintele curente ale activităților GPU și Komintern în România. O mare vîlvă a produs „afacerea Agabekov". În ianuarie 1932, Siguranța arestează la Constanța și Arad mai mulți agenți GPU. Ei sunt Geno Țoncev, bulgar, Alexandre Lecocq, francez, Sava Samuridis, grec, Grigori Alekseiev, cetățean sovietic, Spiru Catapodis, grec. Ordonanța definitivă pentru trimiterea lor în judecată îi acuză de complot. „GPU urmărește să îl prindă pe G.S. Agabekov. Centrala de la Paris [a GPU, *n.n.*] a primit ordin de la Moscova ca Agabekov să fie adus în România, iar Centrala GPU de la Constantinopol să-l aducă în Rusia. Agenții GPU din Paris sunt Jean Panaiotti și Serge Meinz. La Constantinopol, afacerea este condusă de Iosif Mihailovici Kaminski, rezident GPU pentru Europa de Sud-Est și Orientul Apropiat, și de Nicolai Ivanovici Dnieprov, șeful reprezentanței comerciale sovietice." Cei cinci sunt acuzați de încălcarea legii Mîrzescu, art. 1, „asocierea mai multor persoane pentru pregătirea de crime contra persoanelor sau proprietăților". Pedeapsa varia între 5 și 10 ani. Cine este Gheorghi Agabekov, ținta acestui complot pus la cale de GPU? Agabekov, pe numele lui real Arutunov, a fost rezidentul GPU pentru Europa de Sud-Est și Orientul Apropiat. În 1930 defectează și trăiește la Bruxelles. În 1931 publică două cărți, *GPU* și *Ceka la lucru*, în care demască activitățile subversive ale serviciilor speciale sovietice duse împotriva Occidentului. Stalin a cerut lichidarea lui. În toamna–iarna 1931–1932, mai mulți agenți l-au atras la Constanța. El urma să fie capturat, suit pe un vas și dus la Odessa pentru a fi predat. Dacă nu se reușea, trebuia lichidat de un asasin trimis special pentru asta, Grigori Alekseiev. Detectînd cursa care i se întindea, Agabekov, cunoscător al tehnicilor GPU, ia legătura cu Siguranța română. După o operație de filaj și supraveghere de șase luni, membrii bandei sunt arestați. Presa română și străină publică numeroase articole despre afacere. *The Guardian*, *Le Journal* urmăresc desfășurarea anchetei și

a procesului. Informaţiile scot la iveală procedeele GPU, amploarea subversiunii de-a lungul şi de-a latul Europei, mulţimea agenţilor şi complicilor, finanţarea operaţiunilor. Procesul începe în luna mai şi se încheie în august. Printre avocaţii apărării regăsim nume ca V.V. Stanciu, Constantin Solomonescu, Petre Sadoveanu, C. Răileanu. În august 1932, instanţele îşi declină competenţa, iar cei cinci sunt achitaţi „din lipsă de probe". Complotiştii sunt expulzaţi în ţările lor, URSS, Turcia, Grecia, Franţa. Gheorghi Agabekov, eroul acestei afaceri complicate, nu a scăpat pentru multă vreme de răzbunarea GPU. Şase ani ani mai tîrziu a fost atras într-o cursă la Paris şi ucis. Corpul lui a fost tranşat, pus într-o valiză, iar valiza aruncată în ocean.*

Afacerile acestea sunt o mică parte din cele ce s-au produs pe teritoriul României în perioada interbelică. Siguranţa a capturat numai o parte dintre reţele. Şi mai puţine cazuri au ajuns în presă. Unul, rămas multă vreme necunoscut, este cel al locotenentului de artilerie Emil Bodnăraş care a dezertat la 1 februarie 1932 şi a trecut Nistrul. Asta se întîmpla cam la vremea cînd afacerea Agabekov era pe prima pagină a tuturor ziarelor şi la numai cîteva zile după ce se descoperise marea reţea de spionaj care opera la Poşta Centrală.

Emil Bodnăraş este personajul cel mai enigmatic al comunismului românesc. Aventura vieţii lui începe într-o iarnă friguroasă. „În ziua de 13 Febr. 1932 Locot. Bodnăraş Emilian solicită o permisie şi în seara de 15 Febr. 1932 pleacă din Sadagura la Hotin, unde ajunge a doua zi pe la orele 12. Îmbrăcat cu o manta de trupă şi cu o căciulă în cap, descinde la hotelul «Patria» din Hotin, unde se înscrie sub numele de Locot. Iliescu Gr. din Bucureşti. După angajarea unei camere se coboară în restaurant unde a stat în tovărăşia unei femei pînă pe la orele 17 cînd ofiţerul se duce la pichetul de grăniceri de la punctul «Cetatea Hotinului». Aici face o recunoaştere a graniţei şi se interesează de la soldaţii de pază unde sunt posturile noastre fixe, unde sunt posturile bolşevicilor şi, în sfîrşit, dacă gheaţa e suficient de rezistentă. Pe la orele 20 s-a înapoiat la hotel unde a făcut plata camerei şi apoi împreună cu femeia ce-l întovărăşea au schimbat locuinţa ducîndu-se la hotelul «Dacia». Aci Lt. Bodnăraş a înştiinţat pe patron că la ora 24 noaptea el va pleca, iar în camera ce a închiriat-o va rămîne pînă a doua zi dimineaţă femeia, pe care el o prezentase drept soţia lui. După aceasta s-au retras şi pe la ora 23, Locot. Bodnăraş s-a coborît din hotel, încredinţînd unui chelner o scrisoare închisă pentru a o pune la cutia poştei. În aceste împrejurări ofiţerul a plecat fără

* Cristopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB. Istoria secretă a operaţiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, Editura ALL, 1994, p. 116; Pavel Sudoplatov, *Special Tasks*, Little Brown and Co., 1994, pp. 47–48.

să mai fie văzut de cineva. A doua zi dimineață patrulele de grăniceri inspectînd malul Nistrului au găsit un chipiu de Locot. și un toc de revolver, iar pe gheață se vedeau urme ce duceau spre malul stîng al Nistrului."* Scrisoarea era adresată gazdei sale din Sadagura, dr. Ioan Ștefanovici. „Cercetările nu au putut stabili dacă trecerea peste Nistru a Locot. Bodnăraș a fost înlesnită de cineva și nici nu s-a putut identifica femeia care l-a însoțit în preziua dezertării, deoarece aceasta a doua zi după fuga Locot. Bodnăraș a părăsit Hotinul și plecase fără a i se mai da de urmă." Scrie comisarul regal Palade, însărcinat cu ancheta, iar generalul de divizie Nicolae Teodorescu aprobă.

Cazul a făcut vîlvă printre militari, era aproape fără precedent ca un ofițer să dezerteze în URSS. Armata se îngrijește, așa cum ne arată un ordin, să țină informația la secret, și mai ales să nu ajungă la presă. „Vă rog luați măsuri ca presa din capitală să nu dea publicității..."** Depozițiile de la dosar ne permit însă să facem un portret psihologic al tînărului locotenent Emilian Bodnăraș, născut la 10 februarie 1904, la Colomea, aflat în Polonia la acea vreme (Cîmpulung după 1918), absolvent al Școlii de artilerie de la Timișoara la 1 iulie 1927. Să fi provocat dezertarea ambițiosului ofițer nemulțumirea față de calificativul primit la notarea anuală pentru anul 1931? I se reproșa „lipsa de tact, bețiile și frecventarea unor persoane lipsite de patriotism". Sau, cum se plînge chiar Bodnăraș într-un memoriu, la 7 februarie, cu numai o săptămînă înainte de a trece Nistrul: „sunt înfierat dintr'odată și ca bețiv și ca lipsit de iubire de patrie".*** Ca răspuns, două zile mai tîrziu, colonelul Ioan Rizescu, comandantul regimentului 12 artilerie, în raportul său către superiori, notează „slăbiciunea pentru băutură, minciunile în diverse situații, faptul că l-a dat afară din birou. Ofițerul este bucovinean, mama este de origine germană și fiind sus la clasificația din școală, este cam încrezut. [...] judecata sa este încă puțin copilărească, iar acțiunile față de cei mari sunt violente [...] temperament recalcitrant." Raportorul observă de asemenea valoarea de ofițer a lui Bodnăraș și dorința lui de a face o mare carieră. Așadar, Bodnăraș, frustrat, a cerut să iasă la raport la comandantul unității, colonelul Ioan Rizescu, pentru a i se explica motivele notării. La 11 februarie, Bodnăraș apare în fața comandantului brigăzii. Concluzia este că dacă locotenentul își va schimba comportamentul i se va da un calificativ mai bun. Bodnăraș putea fi mulțumit. Pe 13 februarie cere o permisie. Două zile mai tîrziu, în noaptea de 15 februarie, la Hotin, dispare. Acestea sunt faptele.

---

* Arhiva MAN, Fd. 983/3, D 4, p. 92.

** *Ibid.*, Fd. 983/3 D 59, p. 11.

*** *Ibid.*, Fd. 948/3, D 4, p. 337.

Au existat şi alte cazuri de ofiţeri români care au dezertat în Rusia sovietică. Iată unul singur. La 17 noiembrie 1925, un locotenent de aviaţie, C. Brăiloiu, din garnizoana Galaţi, decolează cu un aparat tip Brandemburg 34, survolează Marea Neagră şi aterizează în centrul Odessei. Şase luni mai tîrziu, *Krasnaia Gazeta* publică un interviu cu dezertorul, relatat în *Facla* (20 mai 1926), în care explică motivele gestului şi anunţă că e pe cale să devină comunist. Cîţi ofiţeri dezertează totuşi pentru că n-au fost notaţi cum ar fi dorit ei? Bodnăraş nu era un instabil psihic şi nici omul deciziilor pripite. Aşa cum arată pasajul de mai sus, dezertarea o realizează cu calm, totul pare bine plănuit. Bodnăraş nu a trecut în URSS din cauza nemulţumirii cauzate de superiorii săi. Mai curînd, diferendul, cunoscut în garnizoană, trebuia să ofere o explicaţie plauzibilă a dezertării. Bodnăraş era de puţină vreme numit la Sadagura. La 24 februarie 1932, un raport confidenţial semnat de comandantul Brigăzii a 8-a de Artilerie nota: „Cauzele cari l-au determinat pe Lt. Bodnăraş să dezerteze în Rusia Sovietică nu pot fi decît un dezechilibru mintal patologic care frapa pe oricine venea în contact cu el. Veşnic nemulţumit de situaţia sa actuală, se credea un geniu care trebuie să parvie cît mai repede la gradele cele mai înalte. Nu se jena niciodată să se exprime în cercul camarazilor săi că ar vrea să fie general la ruşi sau la chineji. La aceasta s-a mai adăogat influenţa comunistă a mediului în care trăia şi căreia firea sa bolnavă şi predispusă n-a putut rezista. După declarările camarazilor săi nu îi plăcea să asculte la radio decît discursurile sovietice de propagandă. [...] Cred că a avut intenţia şi a făcut spionaj, pentru a servi ţara care era idealul vieţii sale (Rusia Sovietică) [...] astfel că a trecut totul sub ochii săi şi inteligent şi capabil cum era a putut în linişte să copie tot ce a vrut. [...] Apoi în afară de ce a trimis prin curieri sovietici, a mai luat cu sine la plecare o servietă pe care o ţinea la un tovarăş comunist şi care desigur conţinea documente importante. [...] Se ducea în direcţiuni unde se întîlnea cu persoane suspectate ca comunişti. [...] A ţinut loc de ofiţer cu cifru. [...] Lucra singur în birou aşa că a putut să ia singur copii de pe ce a vrut, fără să mai fie nevoie de a da de bănuit." A făcut spionaj Bodnăraş? Fusese recrutat de GRU încă înainte de a dezerta? Dacă da, cînd a fost recrutat? Poate încă din şcoala de artilerie pe care a absolvit-o la Timişoara. GRU ademenea în toată Europa tineri capabili. Un exemplu celebru este cel al spionilor englezi Kim Philby, Anthony Burgess, McLean şi alţii, demascaţi în anii '50–'60, recrutaţi foarte tineri, la începutul anilor '30, pe cînd erau studenţi sau tineri absolvenţi la Cambridge. Cei recrutaţi urmau să străbată ierarhiile militare, ştiinţifice, politice, de afaceri din ţările lor. Numiţi „cîrtiţe" în jargonul serviciilor secrete, ei urmau să aibă acces la documente strict secrete, inaccesibile unui agent

obișnuit. Unii urmau chiar să conducă instituții strategice și să ia decizii. Era un plan pe termen lung, care atunci cînd a reușit a avut efecte devastatoare.

De ce a dezertat Emil Bodnăraș? El era mai de folos sovieticilor ca ofițer activ în armata română. Odată ajuns în URSS, se pierdea o sursă prețioasă de informații. E posibil să fi fost chemat de sovietici tocmai pentru a face școli de spionaj și pentru a fi apoi utilizat de sovietici în alte țări. Un om cu pregătire militară și cu educație germană putea fi foarte folositor într-o Europă tot mai tulbure. Să fi fost chemat în URSS pentru obligatoriul stagiu de îndoctrinare, pregătire, verificare? Cert este că în URSS el a absolvit o școală de spionaj și devine, dacă nu era deja, agent sovietic, spion. Un alt motiv ar putea fi eminenta sa demascare. Bodnăraș a înțeles că se deconspirase și se temea că în scurt timp va fi arestat. Propriul său comandant, colonelul Ioan Rizescu, scrie în raport că nu l-a bănuit de spionaj. Dar Serviciilor Secrete le-au scăpat oare activitățile și contactele lui? Era URSS pentru Bodnăraș o simplă atracție ideologică sau a dezertat pentru că era afiliat în secret la mișcarea comunistă, afiliere interzisă de regulamente militare? Vedea Bodnăraș în URSS patria comunismului, locul unde ar fi vrut să trăiască? Detesta el România și regimul politic burghez? Îndeobște comuniștii preferau să se refugieze în URSS din motive ideologice. Intoxicați de propagandă, ei vedeau în URSS patria comunismului biruitor, viitorul omenirii. Dar existau și diferite motive personale: bani, carieră. Comuniștii erau persoane de la periferia societății, aventurieri, teroriști, scăpătați, idealiști. Alții, din cauza unor delicte de drept comun sau politice comise în țara lor de origine, doreau să scape de pedeapsă. Este Bodnăraș un asemenea caz? Trebuie amintit că Bodnăraș devine membru al PCdR în închisoare, mulți ani după dezertare. Numeroși occidentali au acceptat să spioneze în favoarea URSS din motive ideologice, nu pentru bani.

Ancheta în cazul dezertării lui Bodnăraș se face la Inspectoratul de Siguranță Cernăuți. Primul raport al Biroului de informații din Cernăuți, semnat Anagnastopol, datează din 20 martie. Cîteva extrase: „În Cîmpulung s-a bucurat de reputație relativă, fiind fire închisă, egoist și frămîntat de ideea unei parveniri mai rapide, considerîndu-se un element excepțional. Avea prietenii izolate și aceasta din nevoia de a avea unde recurge în cazuri de trebuință. [...] Situația materială a familiei Bodnăraș este cît se poate de precară. Mama primește pensia după urma decedatului ei soț fost funcționar la Judecătorie de 550 de lei lunar. În ultimul timp a primit un serviciu la spitalul Cîmpulung salariată cu 1 400 de lei lunar. Din acest venit întreține doi fii unul cu numele Aurel, în etate de 17 ani, elev clasa a IV-a de liceu, iar al doilea cu numele Ervin

* *Ibid.*, Fd. 983 D 4, pp. 39–40.

[de fapt Emanoil Manole, *n.n.*], de profesie fotograf, în prezent fără nici o ocupaţie şi fără posibilitate de cîştig. Acesta din urmă, după ce s-a eliberat din armată, s-a înscris în Partidul Social Democrat şi neavînd serviciu se ocupă de chestiunile clubului partidului."* Au loc mai multe percheziţii domiciliare, la rude, la cunoscuţi, şi bineînţeles la locuinţa celui dispărut. Bodnăraş ocupa o cameră în casa doctorului Ioan Ştefanovici din Sadagura. Aici se găsesc: un portret al lui Lenin şi un tablou înfăţişînd un soldat bolşevic mînuind o mitralieră. E de-ajuns pentru a spune că era comunist? S-au mai găsit diferite documente secrete ale regimentului. Tot la percheziţie, anchetatorii dau peste multe scrisori primite de la cel mai bun prieten din acea vreme, Titus Cristureanu, venite de la Londra. Cristureanu era suspectat de simpatii comuniste. Cine este acest prieten despre care raportul scrie că „ îi imprimase într-o largă măsură convingeri politice de extremă stînga"? Personajul este extrem de interesant. Era născut în acelaşi an,1904, la Iţcani, sat unde copilăreşte împreună cu Bodnăraş. A absolvit Facultatea de comerţ şi drept din Cernăuţi. Face o scurtă carieră de funcţionar public. Contactele sale cu comuniştii nu au trecut neobservate. Rapoartele SSI îl arată ca fiind atent supravegheat încă din anii '20. Cînd Bodnăraş dezertează, se afla din 1928 la The London School of Economics, în Anglia, unde îşi susţinea teza de doctorat. Ca şi Bodnăraş, trecuse printr-un scurt episod fascist. Amîndoi au făcut parte din Fasciile Naţionale Române. Bodnăraş, în scurta sa şedere la Iaşi ca student, în 1924–1925, e membru al grupării lui A.C. Cuza. Din cauza exceselor sale este exmatriculat. În februarie 1932, conform unei note SSI, Cristureanu se află în URSS, la Tiraspol, unde se reîntîlneşte cu Bodnăraş, proaspăt dezertor. Revine în ţară după popasuri la Praga şi Viena, bine cunoscute plăci turnante ale Kominternului. SSI îi urmăreşte mişcările. Cristureanu este în anii '30 funcţionar la Ministerul Comerţului şi Industriei. Scrie în presa de stînga, *Adevărul*, *Dimineaţa*, articole cu specific economic, de prezentare a URSS. Publică două broşuri, *Uniunea Sovietică şi România* şi *Hotarele statice şi dinamice ale României* (Editura Adevărul, 1934 şi, respectiv, 1935). În 1934 face parte din asociaţia „Amicii URSS". O notă a SSI îl semnalează ca frecvent vizitator al ambasadei URSS. În 1938, Titus Cristureanu devine primul director al Agenţiei economice a României la Moscova. Este apreciat pentru competenţa sa de Grigore Gafencu. În 1940 este transferat pe acelaşi post la Ankara, de unde revine în 1943, revocat din post de Antonescu, bănuit de spionaj în favoarea Aliaţilor. În Turcia are relaţii cu diplomaţi englezi, cum arată un raport al Siguranţei. Ajuns la Bucureşti, reia prietenia cu Bodnăraş, care ieşise de cîteva luni din închisoare (noiembrie 1942), dar şi cu lideri ai PNŢ. Din toamna lui 1944 este consilier economic al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, la recomandarea lui Bodnăraş. În aprilie 1948

este arestat. Acesta e omul care a avut un ascendent puternic asupra lui Bodnăraș în adolescență și tinerețe și pe care viitorul lider comunist îl vedea ca un exemplu de succes în viață. Pentru ambițiosul Bodnăraș nu era puțin. Suficient ca să-i orienteze deciziile cele mai importante. Cînd Cristureanu a fost aderent al extremei drepte, Bodnăraș l-a urmat, cînd a trecut la extrema cealaltă, Bodnăraș a făcut același lucru.

Să ne întoarcem în 1932, la garnizoana Hotin. A fost plecarea lui în URSS o dezertare? Era deja un spion Emil (Emilian, în documente) Bodnăraș la acea dată? Sau aderase la ideologia bolșevică și avea în cap imaginea unei URSS, țară a egalității, a muncitorilor și țăranilor, a celor ce muncesc? Iată concluzia raportului comisarului regal: „Deși din actele întocmite de Inspectoratul de Siguranță Cernăuți cît și corpurile delicte ridicate de la locuința lui Bodnăraș sunt suficiente dovezi că acesta nutrea sentimente comuniste, totuși nu se face cu nimic dovada prin actele întocmite că acesta, condus de aceste credințe politice, ar fi făcut parte din vreo organizație subversivă sau că ar fi făcut sub vreo formă propagandă pentru acest curent." Altfel spus, deși manifesta simpatii comuniste, Bodnăraș nu era membrul unei organizații. Nu se purta ca un activist comunist, nu participa la întruniri și ședințe clandestine ale vreunei celule comuniste. Se comporta mai curînd ca un spion singuratic, care-și masca adevăratele ocupații. Biroul de Informații Cernăuți semnalează că, în toamna anului 1931, Bodnăraș a făcut mai multe drumuri lungi cu motocicleta prin nordul Moldovei, unde a notat distanțele, drumurile, podurile, reperele importante. O activitate tipică de culegere de informații, am spune. Dacă nu era spion, și nici amenințat să fie demascat, de ce a fugit? Spera Bodnăraș să aibă mai multe șanse în URSS pentru cariera pe care și-o dorea? Era probabil frustrat din cauza originii sale sociale modeste și a sărăciei. Își vedea barat drumul spre zonele superioare ale societății românești, ale armatei, de cei cu nume bune, cu averi, cu relații. E posibil și un alt scenariu: Bodnăraș a aderat în tinerețe, sub influența lui Titus Cristureanu, superior intelectual și social, la comunism. Există ipoteza că, fiind membru al PCdR, a primit misiunea, din partea șefilor lui ierarhici pe linie de partid, să plece în URSS. Era ceva obișnuit printre membrii PCdR. Pentru a promova de pildă în aparat, candidatul trebuia să efectueze un stagiu de pregătire în URSS. „Cînd făcuse acel pas [dezertarea, *n.n.*], Bodnăraș nu părăsise PCR-ul pentru a se dedica spionajului prosovietic, ci se dedicase spionajului prosovietic întrucît PCR-ul îi dăduse această misiune", scrie un autor care a fost în pușcărie la Caransebeș cu Bodnăraș.*

* Pavel Cîmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, 2002, p. 56.

Ce alt motiv ar mai fi putut să-l îndemne la dezertare? Dezonoarea. Delapidarea unei sume mari de bani sau alte afaceri de acelaşi tip. Ancheta nu stabileşte însă vreo lipsă în gestiunea locotenentului dezertor. Păcatele descrise de comisia de anchetă sunt altele: aroganţa, lipsa de tact, nemulţumirea pentru ascensiunea insuficient de rapidă, beţii, chefuri cu femei. Şi atunci? Există bănuiala, fără date certe totuşi, că Bodnăraş a trecut în URSS în cadrul unei operaţii organizate de serviciul de contrainformaţii al Armatei. Dacă trecerea Nistrului nu este o dezertare, Bodnăraş ar fi putut fi un spion român, trimis în misiune în URSS. În acest caz, dezertarea lui e numai o legendă, iar el mai degrabă un agent al contrainformaţiilor militare române.* Superficialitatea anchetei SSI din 1932 îndreptăţeşte această ipoteză. Dar, dacă da, atunci ce sens au avut judecarea şi condamnarea la 10 ani de închisoare? Conform acestei ipoteze, Bodnăraş ar fi fost recrutat ca agent al serviciilor româneşti de informaţii, i s-a creat legenda că e comunist, şi a fost trimis în misiune în URSS. Aici a fost întors de serviciile speciale sovietice. Recrutor ar fi fost Florin Becescu (Georgescu), şeful Secţiei Contrainformaţii.**

Se pune chestiunea stadiului petrecut în închisori. Să fi dorit SSI să trimită un agent, ofiţer de carieră, în URSS pentru a penetra serviciile de informaţii sovietice? Dorea SSI să obţină date despre înzestrarea şi gradul de pregătire al Armatei Roşii? Sau a dorit SSI să strecoare în anturajul şefilor comunişti pe cineva pentru a culege informaţii? Ipoteză vulnerabilă. Serviciul de contrainformaţii nu avea nevoie de o manevră atît de complicată şi de ţinerea unui agent preţios în închisoare vreme de 8 ani. O bună parte dintre liderii comunişti erau informatori ai poliţiei sau ai SSI. Pentru cine a lucrat de fapt Bodnăraş? Ca agent al serviciilor secrete româneşti, Bodnăraş s-a predat (dacă era comunist) odată ajuns în URSS sau a fost capturat (dacă era spion). În acest caz, el nu şi-a îndeplinit misiunea dată de SSI. Mai mult decît atît, a fost obligat să lucreze pentru GRU. A fost deci depistat de sovietici ca agent, şi nu ca dezertor. E posibil ca, avînd simpatii comuniste încă de la sfîrşitul anilor '20, nemulţumit de încetineala cu care mergea cariera sa, Bodnăraş să fi acceptat să lucreze pentru serviciile secrete române. În gînd are însă şi celălalt scenariu: să treacă în URSS şi să se predea. Bineînţeles, pentru a avea condiţii mai bune, a dus cu el diferite documente ale regimentului. Oricum

---

* Vezi G. Iavorski, „Pentru cine a lucrat «inginerul Ceauşu»", în *Magazin istoric*, nr. 9/1994.

** Vezi Cristian Troncotă, *Istoria Serviciilor secrete româneşti*, Editura Ion Cristoiu, 1999, pp. 141–142; Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948–1865*, trad. rom. de Lucian Leuştean, Editura Polirom, 2001, pp. 49–51.

ar fi, Bodnăraș este un aventurier. Episodul dă măsura ambiguității personajului, a omului secret din spatele uniformei militare.

În urma dezertării sale, Bodnăraș a fost judecat în contumacie, după o lungă anchetă, de către Consiliul de Război al Corpului 4 Armată, Iași. A prezidat colonelul Constantin Eftimiu. Capetele de acuzare au fost patru: 1/ dezertare în țară străină în timp de pace; 2/ delict contra apărării țării; 3/ sustragere de acte publice; 4/ ofensă adusă superiorului. Sentința s-a dat aproape doi ani de la dezertare, la 8 decembrie 1933. De ce a trebuit atît de mult timp pentru a judeca un caz simplu este încă unul din misterele acestei istorii. Pedeapsa: zece ani închisoare corecțională, destituire și 6 000 de lei despăgubiri. La acea vreme, după un timp petrecut la Astrahan pentru verificări, Bodnăraș a devenit cursantul școlii de spionaj a Kominternului de la Moscova, aflată într-o suburbie, Podlipki. Școala se înființase de un an și era strict controlată de GRU. Momentul corespunde transformării Kominternului dintr-o platformă a „revoluției mondiale" într-o bază a subversiunii antioccidentale. Școala era urmată de militanți comuniști, spioni etc., majoritatea străini – germani, americani, francezi, asiatici, chinezi, indieni etc. În ianuarie/februarie 1933, Bodnăraș urmărește de aici grevele de la Grivița, face analize pentru sovietici, primește știri și ziare. E posibil ca, în iunie 1933, Bodnăraș să-l fi cunoscut pe Willy Münzenberg, pe care l-am mai întîlnit în această carte, aflat în vizită la Podlipki. De la înființarea ei în 1932, școala a produs mii de spioni, provocatori, teroriști calificați extrem de periculoși, care au operat în SUA, Marea Britanie, Germania, Franța. Numele unora dintre ei au apărut în presă în urma descoperirii rețelelor lor, a scandalurilor de presă și a proceselor care au urmat. Nu cumva Bodnăraș a fost trimis de PCdR, sau chemat la ordin de GRU în URSS, tocmai pentru a absolvi noua școală de spionaj a Kominternului cu durata de un an de la Podlipki? Între timp corespondează prin interpuși cu familia, mai ales cu mama sa, căreia îi scrie. Putem citi azi această corespondență pentru că ea fost interceptată de SSI. Bodnăraș se simte bine în URSS. „Acum sunt liniștit. [...] Despre mine vă rog să nu aveți nici o grijă. Aici sunt în elementul meu și mă simt voios ca niciodată în viața mea." Știrea condamnării sale este primită astfel: „Am [primit o pedeapsă de..., *n.n.*] 10 ani, m-am bucurat foarte mult și am fost aici sărbătorit după importanță. Spun sincer, că în ultimul timp mi-era rușine, stînd singur fără nici un «succes». Și acum mă simt cu toate acestea un «mucos» deoarece sunt aici oameni care au de două-trei ori pe atît. Apoi trebuie să ne mulțumim cu aceasta. Bucuria de a mă avea odată acolo n-o vor avea. Apoi mai este și o mică greșeală în socoteală, căci dacă ei cred

* Arhiva MAN, Fd. 983 D 4, pp. 40–41.

că toată murdăria aceasta va dura încă 10 ani atunci sunt amarnic înşelaţi. Să le lăsăm deocamdată bucuria. Cum zice ţăranul nostru «toamna se numără bobocii».“* El promite să trimită bani regulat mamei sale (15 $ lunar, circa 1 500 lei), prin legăturile din Cehoslovacia, placa turnantă a reţelelor subterane comuniste româneşti. Aminteşte că „anul trecut am vizitat Volga, Marea Caspică, anul acesta vreau să merg în Caucaz“. Scrisoarea – despre care Bodnăraş ştia că va fi citită de agenţii Siguranţei – era o diversiune. Ţintea să adoarmă vigilenţa Siguranţei prin asigurările date familiei că nu se mai întoarce în ţară. Datează din 9 iunie 1934. Şase săptămîni mai tîrziu, Bodnăraş era arestat pe peronul Gării de Nord din Bucureşti. Trecuse un an de cînd SSI avusese primele indicii că intenţionează să se întoarcă în România. Iată o notă, strict secretă, de la 6 august 1933: „Fostul Locotenent din Reg. 12 EMIL BODNĂRAŞ ar intenţiona să se întoarcă în ţară.“ Punctele de frontieră erau prevenite, iar circumscripţiile de poliţie din toată ţara aveau ordin să-l aresteze pe loc.* Am putea spune că era aşteptat.

De ce s-a întors în România? De ce nu a rămas în URSS? De ce după numai doi ani revine? A absolvit şcoala GRU şi este trimis înapoi. Normal ar fi fost ca GRU să-l trimită în altă ţară, unde riscurile de a fi capturat erau infinit mai mici. Agenţii GRU traversau Europa în toate direcţiile. Vorbitor perfect de germană, Bodnăraş putea fi trimis ca agent în Germania. România era pentru el locul cel mai periculos. Că a fost o greşeală, se vede din faptul că a fost arestat îndată după sosire. Dar nu cumva s-a predat? Nu s-a lăsat prins pentru a fi trimis în închisoare, alături de şefii comunişti? Ori SSI îşi aştepta agentul ca să primească raportul?

Altă ipoteză ia faptele cunoscute ca atare. Dezertor al armatei române, instruit de sovietici să fie spion, întors în ţară ca să facă spionaj, în principal pentru a culege informaţii militare, este prins. Un al doilea proces a avut loc la 13 octombrie 1934, la Iaşi, tot la Consiliul de Război al Armatei a 4-a. Era urmarea contestaţiei depuse de Bodnăraş (la 27 septembrie) împotriva condamnării sale în lipsă la zece ani de închisoare. Avocatul său este Nicolae Rodoş din Iaşi. În tribunal, Bodnăraş declară că nu are domiciliul în România, locuieşte la Moscova şi este de profesie economist statistician. Tribunalul respinge acţiunea şi confirmă sentinţa dată în decembrie 1933. În termen de 24 de ore, cum cereau regulamentele justiţiei militare, Bodnăraş face recurs. Curtea Superioară de Justiţie militară admite recursul la 5 decembrie 1934. Motivul: condamnatul nu a fost înştiinţat, aşa cum cerea legea, nici la domiciliul său din Sadagura, nici prin publicare în „Monitorul Oficial“, cum ar fi trebuit, dată fiind absenţa sa din ţară. De observat două nume de oarecare rezonanţă

* *Ibid.*, Fd. 948/3, D 56, p. 10.

în acest proces. Unul dintre membrii consiliului de judecată este Horia Măcelariu (n. 1894), atunci locotenent comandor, mai tîrziu contraamiral, comandantul flotei maritime, mort în 1989. A fost arestat în 1948 și eliberat în 1964. Comisar regal în proces a fost maiorul Alexandru Petrescu, doctor în drept la Paris. El va judeca mai multe procese în anii '30–'40 cu inculpați comuniști. După război devine principalul instrument al comuniștilor pentru judecarea adversarilor politici. A fost răsplătit cu gradul de general, președinte al Tribunalului Militar. A judecat procesul criminalilor de război, procesul Iuliu Maniu, procesul Canalului etc. Și-a asigurat o tristă reputație datorită sentințelor foarte grele pe care le pronunța.

Procesul se judecă două luni mai tîrziu. Sentința definitivă este dată la 19 februarie 1935. Trecuseră trei ani de la dezertare. Consiliul de Război al Diviziei 21 Infanterie, prezidat de colonelul Traian Smeu, menține sentința: zece ani de închisoare. În aceeași zi este citită de grefierul Consiliului de Război al diviziei în fața trupei și în prezența condamnatului. Este degradat în fața soldaților și ofițerilor, în cazarmă, la Iași. Ceremonie mortificatoare pe care condamnatul n-o va uita toată viața. Resentimentul l-a măcinat pînă la sfîrșitul zilelor. Și-a dorit revanșa socială, reabilitarea, onoruri, putere. La 18 mai 1935 este transferat la penitenciarul din Galați. Zece zile mai tîrziu, i se comunică pierderea cetățeniei române. Bodnăraș, devenit apatrid, face cerere la autoritățile sovietice, prin legația URSS de la București, pentru a obține cetățenia sovietică. O primește în scurt timp. Era o recunoaștere din partea Moscovei a statutului său. De altfel, în februarie 1937, URSS solicită guvernului român un schimb de prizonieri. Numele cerut de Moscova era Emil Bodnăraș. În 1938, el este din nou judecat, împreună cu fratele lui, Manole, și un necunoscut, Ákos Demény, care încercase să sustragă documente oficiale din armată, la instigarea sa. Primește încă un an la pedeapsa avută, fratele lui, trei, iar Ákos cinci ani.

Care este versiunea lui Bodnăraș? A fost agentul cui? Era un comunist chemat în patria revoluției, sau un agent al Serviciului Secret al Armatei? În mai 1961, într-o ședință de Birou Politic al CC al PMR, el se confesează. Bodnăraș afirmă că în 1932 nu era membru al PCdR, dar că avea convingeri comuniste. „Uniunea Sovietică m-a primit prietenește, tovărășește, cu multă grijă și atenție, deși eram venit acolo ca un fugar, ca un om neorganizat. [...] Dacă nu erau atunci la Cernăuți Luca [László, *n.n.*] și Simu, care numai de conducere calificată nu puteau fi acuzați, poate găseam o altă legătură aici [în țară, *n.n.*] și nu trebuia să plec peste Nistru ca să găsesc contactul cu mișcarea [comunistă, *n.n.*] acolo. Dar pe ei puțin îi interesa influența în rîndurile intelectualității, în rîndurile armatei. [...] Cu toate că am apărut ca un om neorganizat [nu provenea dintr-o celulă comunistă, *n.n.*] se vede că

serviciile sovietice de specialitate s-au documentat destul de repede, şi după un timp scurt, dar îndeosebi după condamnarea mea în absenţă la 10 ani – au avut faţă de mine o atitudine deosebit de atentă. [...] Spre sfîrşitul lui 1933, Menjinski mai trăia, el conducea resortul special unde eu lucram. [...] Mi s-a comunicat din partea lui că ar fi bine să mă gîndesc la executarea unei misiuni care să mă plaseze în străinătate. Eu am acceptat bucuros şi după vreo două luni de pregătire [...] am întrebat, dat fiind că nu am venit în Uniunea Sovietică ca să mă pun la adăpost, să mă conserv pentru după revoluţie – cum este privită de tovarăşi problema intrării mele în partid. Am pus această problemă înainte de a pleca în misiune şi după cîteva zile am primit răspuns – Menjinski era un om foarte atent la amănunte, foarte cult – şi atunci mi s-a comunicat: tovarăşe, nu te preocupa tu de asta, ceea ce tu faci este drumul direct spre partid [...] pentru cauza în serviciul căreia stăm. Şi cu aceasta am plecat."* Aşadar, lui Bodnăraş i se refuză de către sovietici cererea de intrare în partid. Nu prezenta destule garanţii. „În 1934, în iulie, am fost descoperit aici în ţară şi am căzut. În procesul de la Galaţi nu am putut să iau legătura cu tovarăşii. [...] În declaraţia mea, cînd am fost întrebat de anchetatori dacă sunt comunist, eu am arătat că nu sunt comunist, însă am credinţa că în anii care vor trece şi încercările prin care va trebui să trec mă vor face demn de titlul acesta de soldat al Kominternului. Deci la proces am fost corect, n-am încercat să îmi atribui o calitate pe care n-am avut-o. De ce însă ajungînd la Braşov nu m-am menţinut pe această linie, de ce nu am fost acolo corect?" La închisoarea din Galaţi, conform propriei mărturii, Bodnăraş observase că existau două categorii de deţinuţi politici, membri ai PCdR şi ceilalţi. Cei cîţiva comunişti erau organizaţi, se bucurau de anumite privilegii în raporturile cu administraţia, aveau legături în afara închisorii, primeau corespondenţă, vizite, bani, lucrau în ateliere, ocupau posturi diverse în administraţia închisorii, la cantină, baie, birouri, servicii. „Ajuns la Braşov, orgoliul acesta al meu, care a fost oarecum atins şi oleacă de un complex de inferioritate [...], m-a determinat într-un moment în care mi s-a adresat Leib Nahman şi m-a întrebat: Tu eşti comunist? I-am spus da! Şi iată-mă considerat membru de partid şi cum nu se făceau atunci multe cercetări şi verificări... aşa am intrat în partid, necorect. Au trecut anii, am plecat la Aiud, m-am întîlnit cu tovarăşii care sunt aici [Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroş, Dumitru Coliu, *n.n.*], m-am prezentat în aceeaşi calitate, am plecat la Doftana, am stat cu ea în spinare, pentru că aşa un pietroi numai eu îmi amintesc cît trăgea. Eu în Uniunea Sovietică partidul nu l-am cunoscut, în închisoare pînă a ajunge la Doftana în relaţii

* Arhiva CC al PCR, Biroul Politic, MTG, 12–14 martie 1961, p. 157.

mai strînse [cu comuniștii, *n.n.*] aveam puține cunoștințe asupra lui și în 1938, cam prin vară, după ce din atitudinea tovarășilor, îndeosebi tov. Gheorghiu [Dej, *n.n.*] pe care l-am cunoscut foarte aproape, am avut mai mult prilejul să-i cunosc modul de a gîndi, mi-am dat seama că partidul este altceva decît am crezut eu și că nu este bine să te socotești a face parte din rîndurile sale pentru simplul motiv că ai scăpat un da. Întrebarea aceea avea un sens foarte precis, nu avea un sens general și totuși am răspuns da, am indus în eroare."

Așadar, Bodnăraș e un impostor, pretinzînd ca are o calitate pe care nu o avea de fapt. El nu ezită să mintă dacă asta îi poate asigura un anumit statut. E un mistificator. Și nu pentru ultima dată în cariera lui. „Ce a stat la baza acestei mistificări?" se întreabă el în ședința aceasta a spovedaniei în fața Biroului Politic din 1961. Minciuna a fost descoperită de un alt deținut comunist, Nicolae Goldberger, care a sesizat că Bodnăraș pretindea a fi fost primit într-o perioadă în care primirile în PCdR erau sistate. Un activist îl acuzase că a venit în partid din carierism, și Bodnăraș, în 1961, îi dă dreptate: „Dar toate acestea, orgoliul și tendințele de parvenitism, nu m-au împiedicat după o judecată sănătoasă și cu multe frămîntări, să fac scrisoarea aceea pe care nimeni nu m-a silit s-o fac și s-o trimit lui Colev." Dimităr Colev a fost între 1935 și 1940 șeful comuniștilor din închisori. El i-a succedat lui Boris Ștefanov și Ștefan Foriș, ultimul eliberat de la Doftana în 1935. Așadar, demascat în închisoare drept mincinos, Bodnăraș mărturisește. Trebuie să ne imaginăm o ședință în care este pus în discuție după ce-și face autocritica. Este eliminat din celula de partid. Se întîmplă că tocmai atunci Colev este eliberat din închisoare. Gheorghiu-Dej devine liderul deținuților comuniști din închisori. Buna relație cu Gheorghiu-Dej, căruia îi preda limbi străine, rusă, germană, idiș, dar și cunoștințe militare, îl salvează. În alte împrejurări ar fi fost tratat ca un trădător, ca un provocator trimis de SSI, ca un inamic strecurat în partid. Schimbarea de la vîrf îi e de folos. „[...] tovarășii au avut față de mine foarte multă înțelegere și bunăvoință, căutînd să aibă legături cu mine în continuare, n-am avut sentimentul unui scos din rînduri."* Bodnăraș îi este de acum obligat lui Gheorghiu-Dej. În loc să fie alungat, izolat, continuă să se afle în anturajul lui, să aibă influență. De data asta însă, nu ca un om de partid, ci ca om al lui Dej, ca un protejat al lui. „La Caransebeș, comunistul care se bucura de cea mai mare autoritate după Gheorghiu-Dej nu era camaradul său de proces și celulă, Chivu Stoica [...] nici Teohari Georgescu [...] nici Chișinevschi – ci Bodnăraș. Impresia produsă de acesta nu se datora trecutului său cu totul special [...] ci interferenței a trei factori: ținuta lui marțială combinată cu o remarcabilă

* *Ibid.*, p.159.

distincție; respectul evident pe care îl inspira direcției penitenciarului în calitatea sa de reprezentant cvasioficial al organizației; și îndeosebi la fel de evidenta prietenie dintre el și Gheorghiu-Dej", își amintește un martor ocular.*

Eliberarea lui din închisoarea Caransebeș are destule neclarități. Apare aici aceeași chestiune. Pentru cine lucra de fapt Bodnăraș. Pentru Serviciul Secret al Armatei? Pentru SSI? Era agent sovietic, un spion care se bucura de clemența autorităților? În septembrie 1940, Bodnăraș beneficiază de o reducere a pedepsei, ca toți deținuții politici. Practica regimului era ca la expirarea pedepsei deținuții comuniști să fie internați în lagăr. La 7 noiembrie 1942, Bodnăraș este totuși liberat și se stabilește, conform dorinței lui, la Brăila. De ce a procedat Siguranța astfel? Era omul Siguranței? Colabora Bodnăraș cu autoritățile? Cum? Făcea asta parte dintr-o înțelegere? Traian Borcescu, SSI, spune la un interogatoriu după război că nemții cereau arestarea lui Bodnăraș, aflat atunci la Brăila, abia ieșit din închisoarea Caransebeș. Cristescu s-a opus celor care erau de acord cu cererea, susținînd teza că „poate fi folositor la ieșirea României din război, argument pe care evenimentele l-au confirmat".** Interesul SSI era de a observa și cu cine va lua Bodnăraș legătura. Cîteva luni mai tîrziu, în 1943, cînd Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica trebuiau să fie puși în libertate, Siguranța refuză, invocînd pericolul pe care îl reprezentau cei doi. Nu mai puțin periculos însă era Bodnăraș, dezertor, spion sovietic, fost ofițer. Același argument trebuia să funcționeze și pentru Dej și Stoica. Amîndoi, odată ajunși în libertate, ar fi luat legătura cu partidul, iar Siguranța ar fi putut astfel captura alți comuniști. În plus, Gheorghiu-Dej era cunoscut ca un personaj important, în 1940 fusese cerut de sovietici pentru un schimb de prizonieri. Așadar, ce interese speciale avea Siguranța cu Bodnăraș? E de presupus că, după bătălia de la Stalingrad, autoritățile ar fi urmărit să-i țină pe comuniști la păstrare, departe de linia frontului, sub control, eventual să-i folosească drept monedă de schimb. Faptul că Bodnăraș se afla în libertate nu schimba situația. El putea oricînd să fie arestat și trimis în lagăr. Pătrășcanu este trimis la Tîrgu Jiu în ianuarie 1943, la două luni după ce Bodnăraș iese din închisoarea Caransebeș. Se instalează la Brăila, unde fratele său Manole lucra într-un atelier fotografic. Aici întreține relații curioase cu autoritățile. Ele puteau să se desfășoare din obișnuita obligație a celor recent liberați de a raporta, dar poate fi și altceva: o reluare a relațiilor cu serviciile speciale românești. Se vede de mai multe

---

* Pavel Cîmpeanu, *op. cit.*, p. 126.

** Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete românești*, Editura Roza Vînturilor, 1994, p. 84.

ori cu prefectul. Nu e prima dată cînd are de-a face cu autorități de rang înalt. Înainte de a ajunge la Brăila, stă la București cîteva zile, interval în care are discuții cu Ion Rînzescu, adjunct al lui Eugen Cristescu. Aceste contacte ne arată că Bodnăraș era obiectul unei supravegheri speciale. E dificil de precizat astăzi ce rol avea. După o relatare, el refuză oferta lui Rînzescu de a se instala la București, preferînd Brăila. Se gîndea el să încerce o trecere în URSS în plin război? Avea o misiune secretă de îndeplinit? Se angajează ca reprezentant al unei firme care făcea comerț cu lemn. Circulă lejer prin țară. Faptul e destul de curios dacă avem în vedere că era taxat drept un „comunist periculos". La Brăila constituie un grup și se ocupă de achiziționarea de arme. Bodnăraș deține mari fonduri. Poliția română nu observă sau se face că nu observă. După dispariția lui Bodnăraș din Brăila, afacerea este descoperită de Gestapoul german, iar complicii lui Bodnăraș sunt arestați. Gestapoul cere și arestarea lui, dar SSI refuză.*

O altă afacere suspectă legată de numele lui Bodnăraș: la sfîrșitul anului 1943 a făcut multă vîlvă descoperirea de proporții pe care Siguranța a făcut-o în casa de pe strada Crîngului nr. 5, unde locuia familia Etty & Paul Wexler. Aici s-au descoperit arhiva CC al PCdR, documente de maximă confidențialitate, bani foarte mulți, două lingouri de aur. Casa, considerată de maximă încredere, era frecventată de cîțiva dintre șefii PCdR, inclusiv de Foriș și Koffler. Descoperirea a dus la arestarea a zeci de comuniști și la un proces. S-a vorbit insistent de o trădare, de denunțul cuiva din aparatul de vîrf al partidului comunist. Pentru PCdR a fost un adevărat dezastru. În procesul din aprilie 1954, incriminat pentru această situație a fost Remus Koffler, condamnat împreună cu Pătrășcanu la moarte și executat. Koffler frecventa într-adevăr casa Wexler. O făcea însă de multă vreme și nu se întîmplase nimic. Era vorba așadar despre cineva care intra aici de puțin timp. Unul dintre ei este chiar Bodnăraș. În seara din noaptea în care Siguranța a percheziționat casa, Bodnăraș a avut o întîlnire aici, dar nu a venit. Casa era ținută sub observație. Știa Bodnăraș acest lucru? Nu a venit ca să nu dea de bănuit?**

În martie 1944, un depozit de exploziv organizat de Bodnăraș într-o ascunzătoare la Rîșnov este descoperit de Siguranță. Este o întîmplare? Foriș îi dă un avertisment pentru incident. La cîteva zile survine demiterea lui, executată chiar de Bodnăraș. Exista așadar suspiciunea colaborării sale cu serviciile speciale românești. Într-un asemenea mediu, clandestin, schimburile de informații, complicitățile sunt inevitabile. Toți protagoniștii se cunosc între

* G. Iavorski, *art. cit.*, pp. 18–19.

** Arhiva SRI, D 40002, vol. 28, p. 119.

ei, polițiști și complotiști laolaltă. S-au cunoscut în timpul filajelor, anchetelor, proceselor. Nu este un spațiu fracturat, despărțit de un zid, ci unul continuu. Nu mai distingi cine de partea cui e. Nimeni nu e nou în povestea asta. Niciodată granițele dintre conspiratori și serviciile secrete nu sunt nete, mai ales în vremuri tulburi, de criză. Mulți dintre conspiratori joacă pe două fronturi, sunt informatori, agenți provocatori etc. Dar se petrece și fenomenul invers. În cazul României, mai ales după Stalingrad, iarna '42–'43, oficialitățile au căutat, individual sau ca instituții, legături cu comuniștii. Bodnăraș era plasat într-o poziție strategică ideală pentru a juca un asemenea rol. Era și vocația lui de om al subteranelor și al conspirațiilor, de agent dublu. O singură observație: tenacitatea cu care Bodnăraș a urmărit mai tîrziu dispariția cîtorva persoane care știau diferite lucruri despre el, Koffler, Foriș, Calmanovici.

Misiunea pe care i-o dă Gheorghiu-Dej la ieșirea din Caransebeș se potrivește firii lui aventuroase. Trebuia prin orice mijloc să-l înlăture pe Ștefan Foriș, șeful oficial al PCdR numit de Komintern în toamna lui 1940. Putea fi o demitere pașnică, un sechestru de persoană, un asasinat. Bodnăraș se obligă față de Gheorghiu-Dej să îndeplinească misiunea. Asta în condițiile conspirativității, izolării, a lipsei cronice de mijloace. Avea acum prilejul să-și întrebuințeze cunoștințele dobîndite la Moscova în școlile de subversiune și spionaj. Era prima dată, în 1934 n-a apucat să-și exerseze tehnicile pentru că a fost repede arestat după întoarcerea în țară. O altă versiune este organizarea evadării lui Gheorghiu-Dej.* Și Bodnăraș a susținut mai tîrziu această versiune. Ea este falsă sau cel puțin incompletă. Ca și legenda parașutării lui de către sovietici în 1943. În noiembrie 1942, cînd Bodnăraș este eliberat, Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica așteptau propria lor liberare; ea trebuia să se producă în vara lui 1943, cînd termenele lor de detenție expirau. Nu aveau nici un motiv să creadă, dată fiind atitudinea autorităților în cazul Bodnăraș, că nu vor avea parte de același tratament. Așadar, așteptînd să fie liberat, Dej nu avea cum să-i dea ordin lui Bodnăraș să-i organizeze evadarea. Este una din legendele lansate de cei interesați, Dej și Bodnăraș. Ni se arată doi militanți curajoși care controlează evenimentele ce urmează să se producă: sechestrarea și demiterea lui Foriș la 4 aprilie și lovitura regală de la 23 august. Bodnăraș nu e prima dată implicat în asemenea mistificări „istorice". Aplica una din tehnicile creării de legende învățate la școlile de spionaj și subversiune de la Astrahan și Moscova. Teohari Georgescu a participat la ultima discuție dintre Dej și Bodnăraș înainte de ieșirea acestuia din urmă de la Caransebeș.** El spune că misiunea lui

* Pavel Cîmpeanu *op. cit.*, pp. 124–128.

** ASRI, D 40009, vol. I, pp. 433–434.

Bodnăraș era „să facă pregătiri pentru evadarea unui grup de deținuți politici (activiști de răspundere ai partidului)". Dej intenționa, în perspectiva liberării sale, prevăzută pentru 1943, să aibă alături oamenii de care se înconjurase în închisori în lupta pentru putere în PCdR. De aici și ordinul paradoxal adresat lui Bodnăraș: de a nu lua legătura cu Foriș și rețeaua clandestină. Era o operație secretă. Foriș nu trebuia prevenit despre ce i se pregătea.

La Brăila, atent supravegheat de Siguranță, rămîne aproape un an. Fundalul istoric: bătălia de la Stalingrad, bătălia de la Kursk, debarcarea anglo-americanilor în Sicilia. Raportul de forțe se schimba rapid. Bodnăraș ia contact cu comuniști aflați în libertate, apoi își face pierdută urma. Intră în clandestinitate și se instalează la București. Restabilește legătura cu partidul prin intermediul colonelului Victor Precup și al lui Iulian Orban, pe care îi cunoscuse în închisoare. Cei doi fuseseră implicați în complotul îndreptat împotriva regelui Carol. Precup este, ca și Bodnăraș, un aventurier. Spre deosebire de Bodnăraș, un anonim, Precup era foarte cunoscut. În noiembrie 1918, cu avionul Farman, pilotat de Ștefan Niculescu, a trecut Carpații, de la Bacău la Blaj, cu misiunea de a duce documente celor care pregăteau adunarea de la Alba Iulia (din partea guvernului român). Pe traseu, aruncă deasupra unor orașe transilvănene manifeste în care se anunța că armata română trece Carpații. Patru zile mai tîrziu, se întoarce la Iași cu răspunsul. Căpitanul Victor Precup devine un fel de erou național. În anii '20 îl găsim în anturajul prințului Carol. Devine unul dintre artizanii reîntoarcerii lui pe tron. Ține legătura între Carol aflat la Paris și Iuliu Maniu atunci prim-ministru. În 1930, Precup joacă un rol important în realizarea restaurației. Odată Carol rege, Precup intră în conflict cu camarila, mai ales cu amanta regelui, Elena Lupescu. Îl susține pe Iuliu Maniu în cererea lui ca regele s-o alunge pe „Lupeasca" și să reia căsătoria cu regina Elena. Regele refuză și îl alungă din anturajul său. Victor Precup este implicat în afacerea Skoda, cel mai mare scandal politico-financiar interbelic. Reputația sa la procesul Skoda este șifonată. În 1934 pune la cale un complot împotriva lui Carol. Regele urma să fie asasinat pe Calea Victoriei, în dreptul hotelului Bulevard. Un alt atentat trebuia să se producă la biserica Bălașa, unde s-ar fi aflat membrii guvernului și alte înalte personalități politice. În complot au fost implicați ofițeri activi și civili, zeci de persoane. Descoperit în urma unui denunț, complotul eșuează. Precup este arestat, judecat într-un proces care face prima pagină a jurnalelor luni de zile în 1934. Precup a negat că ar fi vrut să ia viața regelui, dar a recunoscut că a complotat împotriva camarilei lui Carol, și în primul rînd a Elenei Lupescu. Sentimentele anticamarilă, anti-Lupeasca erau destul de populare în epocă. Judecat la București, primește o sentință de 10 ani și degradare militară. Iată această scenă dramatică:

„5 mai. Astăzi a avut loc degradarea ofițerilor condamnați în afacerea Precup. De teama manifestațiilor, degradarea s-a făcut în curtea cazărmii Malmaison. Condamnații au intrat în careu strigînd: «Ura! Trăiască Regele!» După ce s-au aliniat și a început să vorbească comandantul Corpului de Armată, general Ionescu, colonelul Precup și maiorul Nicoară s-au pus să țipe: «Jos jidoavca și cei vînduți ei! Moarte jidoavcei!»... Apoi, acoperind vocea generalului și adresîndu-se ofițerilor și funcționarilor prezenți: «Canalii spurcate! Mizerabili vînduți! Canalii!» [...] S-au pus trompeți să sune lîngă Precup ca să-i acopere vocea și s-a procedat repede la degradare. La plecare Precup și-a aruncat șapca peste rîndurile soldaților și le-a strigat : «N-aveți grijă, vom fi răzbunați!»... Foarte puțini soldați au strigat «Huo!» la defilarea degradaților, cum li se poruncise."*

În februarie 1935, după procesul de la Iași, Emil Bodnăraș a trecut și el prin această ceremonie umilitoare, în curtea cazărmii Armatei a IV-a. Precup și Bodnăraș aveau amintiri comune, o procesiune de degradare militară în curtea cazărmii. Fostul locotenent-colonel Victor Precup devine în închisoare comunist. Precup și Bodnăraș au relații apropiate la închisorile din Aiud, Doftana și Caransebeș. Precup este eliberat cîteva luni înainte de Bodnăraș și intră în contact cu Ștefan Foriș. În toată această perioadă, Bodnăraș nu se ocupă de organizarea evadării grupului de comuniști de la Caransebeș. Dej și Chivu Stoica nu au fost liberați la termen, ci transferați în ianuarie 1943 în lagărul de la Tîrgu Jiu. În februarie Bodnăraș pleca din Brăila pentru prima dată după eliberare. La București, ia legătura cu Victor Precup. Precup îi semnalează lui Foriș prezența lui Bodnăraș. Cei doi se întîlnesc în iunie 1943. Gheorghiu-Dej, aflînd, primește prost situația. Bodnăraș nu numai că nu se ocupase de evadare, nu numai că nu se ținuse departe de „grupul trădător Foriș", dar acceptase să lucreze în departamentul militar PCdR. Bodnăraș nu era membru de partid și, în planul de capturare și demitere al lui Foriș, acest amănunt conta. Foriș trebuia demis printr-un procedeu tipic de reglare de conturi între gangsteri, și nu ca într-un partid în care liderul este pus în minoritate și demisionează ori e demis. Dej conducea un complot împotriva conducerii numite de Komintern, și riscurile erau maxime. Bodnăraș era instrumentul acestui complot. Își jucau amîndoi carierele și, în caz de eșec, chiar viețile.

De ce l-a ales Dej pe Bodnăraș, cunoscut ca spion sovietic, legat așadar de Komintern? Lua Dej în considerare fidelitatea lui Bodnăraș față de Moscova? Semnase un angajament în 1932, era obligat prin jurămînt

* Constantin Argetoianu, *Memorii*, vol. X, Editura Machiavelli, pp. 300–301.

„tovarășilor" care l-au instruit. Tot Moscova îl numise pe Foriș la șefia PCdR. Întîi de toate, Dej nu avea pe altcineva. Dej și Bodnăraș erau prieteni și complici. În plus, Bodnăraș nu putea emite pretenții la șefia partidului. Nu era cetățean român, ci sovietic, și nu era membru PCdR. În ochii lui Dej, Bodnăraș era perfect plasat pentru a-l scoate din joc pe Foriș și a constitui o conducere pînă cînd el însuși putea să fie șef. Dej îi trimite semnale că e în dezacord și întrerupe legătura cu el. Bodnăraș, prin scrisori repetate, încearcă să se justifice și cere să-l întîlnească. Dej refuză, păstrează tăcerea mai multă vreme, pentru a-l chema în cele din urmă la Tîrgu Jiu să se explice. O primă întîlnire de tatonare are loc între Bodnăraș și secundul lui Dej, Chivu Stoica, în august. Apoi cu Dej, în octombrie 1943. Întîlnirea are loc într-un spital. Gheorghiu-Dej era internat acolo pentru o operație de hemoroizi. Administrația este complice. Cei doi discută o noapte întreagă în rezerva spitalului. Bodnăraș este cercetat de Dej asupra intențiilor lui, dacă nu cumva l-a trădat în favoarea lui Foriș. De ce nu se ocupase de evadarea de la Caransebeș? Bodnăraș îl informează despre ce a făcut în libertate, ce contacte are, despre situația politică. Dă explicații pentru colaborarea cu Foriș, „trădătorul" partidului. Bodnăraș povestește în 1960 că în acea noapte s-a decis în detaliu planul înlăturării lui Foriș. Nu spune tot. Cei doi analizează situația din PCdR, intrigile, conflictele, arestările din ultima vreme. Conflictele măcinau partidul. Cei din închisori, unde se aflau majoritatea militanților comuniști, erau în conflict cu Foriș. Acuzațiile reciproce fiind cele uzuale: fracționism, colaborare cu „tanti Varvara", ruptura de mase, pasivitatea în fața mașinăriei de război germane. După Stalingrad și retragerile germane de pe frontul de est, după activitatea tot mai intensă a Aliaților în sudul Italiei, soarta războiului se schimbase. Comuniștii înțelegeau exact că datele problemei sunt altele. Că mai devreme sau mai tîrziu, cu Armata Roșie victorioasă, vor avea de jucat un rol în România postbelică. La vîrful PCdR tensiunile cresc. La fel, arestările și procesele intentate de autorități comuniștilor se înmulțesc. Dej se găsea de două luni în lagărul de la Tîrgu Jiu. Aici a intrat în conflict cu Pătrășcanu, adus în ianuarie. Dej vede în el un rival la supremație. Sunt și alte rivalități, conflicte. Dej și Bodnăraș le analizează. Întrebarea-cheie era cum să preia puterea în partid? Probabil însă că tema centrală a fost relația cu Moscova.

În mai 1943, Stalin a decis dizolvarea Kominternului. Ca și procesele din timpul „Marii terori", 1936–1938, ca și pactul Ribbentrop-Molotov, ca și războiul, mai ales cel de pe frontul de est, dizolvarea Kominternului a fost plină de consecințe pentru sutele de comuniști din România. Kominternul îl numise pe Foriș în toamna lui 1940 șef al partidului. Dej și Bodnăraș se puteau considera cu mîinile libere în complotul lor. Legitimitatea lui Foriș ca șef al partidului era diminuată. „Forțele interne" erau îndreptățite să-și

ia propriile decizii. Alt factor: odată cu înaintarea Armatei Roşii spre vest, era de aşteptat că gruparea comuniştilor refugiaţi în URSS, Ana Pauker, László Luka, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu etc., va debarca la Bucureşti cu pretenţii la şefie. La intersecţia acestor factori, a apărut scenariul înlăturării lui Foriş. Bodnăraş este desemnat pentru operaţie. Are ocazia să se reabiliteze în ochii lui Dej. Dej îl acceptase ca „membru al PCdR", în ciuda imposturii. Avea un ascendent asupra lui. Bodnăraş îi era obligat. Pentru a-şi îndeplini misiunea, Bodnăraş recurge la o mistificare, cum îi era obiceiul. Pretinde că l-a contactat un trimis al Moscovei. Foriş era în căutarea unui contact cu Moscova încă din 1941. Bodnăraş se prezintă ca omul providenţial, care a rezolvat problema-cheie a PCdR. De subliniat comicăria hlestakoviană a situaţiei. Totul e o farsă cu efecte tragice pentru Foriş, asasinat doi ani mai tîrziu. Bodnăraş este un impostor. Nu e membru al PCdR, nu are mandat de la Komintern să-l demită pe Foriş. Îi prezintă lui Foriş totuşi un document falsificat chiar de el. Bodnăraş e un actor. A pus la cale o mistificare, o minciună. Nu se dă în lături, chiar în situaţii grave, să mintă. Apoi e aici întreaga mistică a Kominternului, „revoluţia", „conspiraţia". E aici mai ales sentimentul de apartenenţă la o elită. Foriş şi Bodnăraş erau nişte „iniţiaţi". Ei jucau un joc după reguli aparte, înţelese numai de cei din cercul lor. Dovadă uşurinţa cu care Foriş acceptă situaţia. Instinctul său de conservare a fost complet anulat la vederea unei hîrtii, „decizia" demiterii sale de către Komintern. El se predă fără nici o bănuială. Nu opune nici o rezistenţă, nu verifică documentul, nu pune întrebări. Pistolul cu care venise Bodnăraş, şi pe care îl pune pe masă ca să-şi intimideze victima, creşte efectul melodramatic. Foriş îl crede pe cuvînt pe Bodnăraş, capitulează în faţa „trimisului extraordinar şi plenipotenţiar al Moscovei". Secvenţa aminteşte de scena sugrumării lui Vodă Hangerly care, atunci cînd trimisul de la Istanbul îi arată înscrisul sultanului, firman!, se supune. Este dat jos de pe tronul Valahiei şi ucis. Cel puţin acela era un ordin autentic al stăpînului. La Bucureşti, în 1944, avem un fals mesager şi un fals document.

În lunile care preced lovitura regală din august 1944, multe episoade au aspectul unui vodevil. Taberele se urmăresc cu atenţie, complotiştii şi autorităţile ştiu totul unii despre alţii. Toată lumea negociază, pe toate canalele, cu Aliaţii. Prin Cairo, Ankara, Stockholm, Lisabona, direct peste liniile frontului. La Bucureşti, la modă e conspiraţia. Se dansează pe un vulcan. Între membrii troicii instalate la 4 aprilie, Bodnăraş este cel mai influent, un factotum. Totuşi nu el este desemnat să se ocupe de evadarea lui Gheorghiu-Dej din lagărul de la Tîrgu Jiu, ci I.Gh. Maurer. A fost dorinţa expresă a lui Dej, prudent, care începuse să aibă dubii asupra lui Bodnăraş. Un amănunt: nu Dej a cerut să se organizeze evadarea, ci PCdR, Dej punînd

condiția ca Maurer, cu care stătuse în lagăr în 1943 și fusese sprijinit de acesta în diferendul cu Pătrășcanu, să se ocupe de ea. „Cînd am stat de vorbă la București în legătura cu evadarea lui Dej, Bodnăraș a fost cel ce mi-a propus să-mi ofere pentru evadare 20 de oameni înarmați cu pistoale mitralieră. Împreună cu ei – după mintea lui Bodnăraș – urma să atac lagărul... și să-l scot afară pe Dej. M-am enervat atunci și i-am spus: «Dacă tu, ofițer, ești în stare să gîndești că un om care conduce 20 de oameni înarmați cu pistoale mitralieră e în stare să atace cu șanse de succes vreo patru sute de oameni înarmați, nu știu ce se poate spune despre pregătirea ta ca ofițer...» Dej, cunoscînd capacitatea organizatorică a lui Bodnăraș, nu-l credea în stare să organizeze bine evadarea."* Totuși, Bodnăraș și Pătrășcanu reprezintă PCdR în negocierile cu palatul, nu Maurer. Misiunea lui Bodnăraș e să-l dubleze pe Pătrășcanu, care nu se bucură de încrederea noii conduceri. Participă la întîlniri conspirative prin diverse case din București, cu generali și trimiși ai regelui, cu lideri ai PNȚ, PNL și PSD. Serviciile speciale sunt la curent, dar închid ochii. Complicitățile sunt la nivel înalt, toată lumea se gîndește la viitor. Tratativele, în versiunea oficială din ultima jumătate de secol, ni-l înfățișează pe Bodnăraș ca strateg al loviturii regale din 23 august. Lucrurile sunt departe de a sta astfel. Generalul Sănătescu notează în jurnalul său că are nevoie de Bodnăraș și Pătrășcanu, „ca să organizeze muncitorii din fabrici pe care contez să-mi suplinească lipsa de trupe". Generalul își făcea iluzii. Potrivit chiar părerii liderilor săi, PCdR era incapabil să organizeze ceva. Contactele cu muncitorimea erau foarte vagi. Apropierea frontului, a Armatei Roșii, a determinat Palatul, dar și pe Antonescu, să caute contacte cu comuniștii. Aceștia negociază și cu unii, și cu alții. Dar ei nu sunt decît un apendice al acestor negocieri. Un figurant de care era nevoie din rațiuni de oportunitate, pe care și Palatul, și liderii partidelor istorice le-au înțeles.

Un raport prezentat de Bodnăraș la negocierile din vara anului 1944 dă cifre care erau pură ficțiune. PCdR ar fi dispus de 12 000 de oameni înarmați la București, la Galați 90 000, la Ploiești 120 000, la Brașov 70 000. Erau date menite să-i impresioneze pe militarii prezenți, pe trimișii Palatului, pe liderii partidelor istorice. Nu știm cîtă crezare li s-a dat acestor fabulații. Ce s-ar fi întîmplat dacă lovitura regală ar fi întîmpinat o rezistență mai mare decît a avut de întîmpinat, și Bodnăraș ar fi fost solicitat de generalul Sănătescu să scoată în stradă zecile de mii de oameni înarmați, existenți doar pe hîrtie? Ar fi urmat o baie de sînge. Drama Varșoviei s-ar fi produs și la București. Din fericire, Antonescu n-a ripostat. Nemții au fost luați prin

* Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri*, Editura Dacia, 2001, p. 66.

surprindere și au avut o reacție slabă. Belu Zilber povestește: „Dimineața m-am dus la Pătrășcanu; era 24 august. Îmi zice: «Du-te la Emil, noi nu avem nimic, mă, ăștia dacă cad peste noi n-avem nici măcar cu ce să-i speriem.» Am luat o mașină de pe stradă, am ajuns acolo în aleea Alexandru [sediul „gărzilor patriotice", conduse de Bodnăraș, *n.n.*]. Bodnăraș era chiar în fața porții. I-am spus să-mi dea patru revolvere ca să avem și noi cu ce trage. Era pe la nouă dimineața; în momentul acela dintr-un DKW coboară Dej cu Maurer [evadat de la Tîrgu Jiu cu o săptămînă în urmă, Dej tocmai sosise la București, *n.n.*]. [...] În ziua de 25 august, cînd m-am dus să iau revolverele, am văzut la Bodnăraș o lădiță cu o gamă întreagă de revolvere – de la 1848, 1870, 1920 – mi-a încropit patru revolvere. Zic: «Ăștia sunt cei 12 000 de oameni înarmați, măi Emile, ce dracu?» Cam asta este."* După discuție, Bodnăraș îi întinde solemn o carte de vizită, suntem în 24 august, tipărită din vreme, „Emil Bodnăraș, comandantul forțelor patriotice". Scena caracterizează personajul. Bodnăraș este în aceeași măsură un închipuit, periculos și sumbru. E mîncat de ambiția de a juca un mare rol pe scena istoriei. Un mistificator tipic, un dictator ratat.

Odată cu 23 august, statutul lui Bodnăraș se schimbă radical.** PCdR iese din clandestinitate. Bodnăraș este rezident al NKVD în România, cetățean sovietic, ca și Ana Pauker, Vasile Luca, Constantin Doncea, și mulți alții de la vîrful PCdR. El se ocupă de serviciile speciale. Înconjurat de spionii sovietici din anii '30, Pantiușa Bodnarenko, Petea Goncearuc, Vania Didenko, Serghei Nikonov, Alexandru Nicolski, Serghei Babenko, alcătuiește nucleul dur al PCdR, grupat în jurul lui Gheorghiu-Dej. El este „brațul înarmat" și gestionează multe afaceri obscure. Prin oamenii lui, militanți comuniști, agenți NKVD împămînteniți, foști prizonieri în URSS întorși acasă, Bodnăraș constituie o rețea cu care infiltrează zonele de maxim interes politic: adversarii politicii PCdR, liderii partidelor istorice, regele Mihai și anturajul lui, armata. Și în interiorul PCdR Bodnăraș este folosit, mai ales de Gheorghiu-Dej, pentru afaceri murdare: mergînd de la supravegherea rivalilor pînă la lichidarea lor. El este cel care-l arestează pe Ștefan Foriș în 15 septembrie, în preziua aterizării Anei Pauker la București. Îl păzește și anchetează pe Foriș și decide cu Dej asasinarea lui în vara lui 1946. În toată această afacere murdară, Bodnăraș a fost un pion-cheie. Foriș fusese

---

* Belu Zilber, în vol. *23 august 1944 în arhivele comuniste*, Editura Majadahonda, 2000, pp.134–135; vezi același episod în Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu*, *ed. cit.*, p.188.

** Despre Emil Bodnăraș în acele zile, vezi Rolf Pusch, Gerhardt Stelzer, *Diplomați germani la București*, Editura ALL, 2001, pp. 198–200.

destituit și sechestrat de el, și Bodnăraș avea tot interesul să-l facă să dispară. Ceea ce a și făcut. Foriș știa prea multe despre Bodnăraș și istoria liderilor PCdR pentru a fi cruțat. Era un martor incomod și, în anumite circumstanțe, într-o situație extrem de fluidă, putea deveni un rival periculos. Bodnăraș i-a fost cel mai apropiat complice lui Dej în afacerea lichidării lui Foriș. Pentru Dej, ea era mai întîi o vendetă, urmare a unui complex de inferioritate, un calcul politic. Pentru Bodnăraș, mai ales o chestiune de păstrare a secretului, lichidarea unui martor.

Dar Bodnăraș este implicat și în altă afacere. Încă din toamna 1944, el dă ordin ca Pătrășcanu să fie strîns supravegheat. Era vorba de un ordin al lui Dej, invidios pe popularitatea acestuia, pe care o resimțea ca un pericol pentru ambițiile lui la supremație. Iată o mărturie: „În ziua de 8 octombrie 1944, în jurul orelor 10–10.30, mă aflam în cabinetul lui Emil Bodnăraș. După puțină vreme, apare Vania Didenko... șeful Secției a 7-a din Comandamentul general spionaj-contraspionaj, informații-contrainformații. Cei doi încep să discute în rusește, fără să știe că eu cunosc binișor limba rusă...«Ai văzut ce-a fost la Pătrășcanu ieri la ANEF? Prim-ministru! Omul ăsta prea se ridică. Trebuie să-i găsim ceva. Să-l urmărească Mișa, Vania, Petea, Serghei!» Acestea au fost cuvintele lui Bodnăraș... Ce se întîmplase? Cu o zi înainte, adică pe 7 octombrie 1944, Lucrețiu Pătrășcanu vorbește mulțimii la o mare adunare populară de pe stadionul ANEF. [...] Mulțimea îl aclamă furtunos. Scandînd: «*Pă-trăș-ca-nu prim-mi-nis-tru*!» minute în șir».“* E foarte probabil să nu fi fost vorba numai de un ordin al lui Dej, ci și de unul al Kremlinului, nemulțumit de atitudinea lui Pătrășcanu în timpul semnării armistițiului. Bodnăraș, ca rezident NKVD la vîrful PCR, era cel mai în măsură să execute acest ordin.

Așadar, Bodnăraș rămîne lîngă Dej, dar rolul lui se estompează. Fusese în perioada 4 aprilie–23 august factotum omul cel mai influent din troica ce-l înlocuise pe Foriș. În prim-plan se află Ana Pauker, Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu, Vasile Luca, puternici în ierarhia partidului. Este umbrit și de notorietatea lui Pătrășcanu. Bodnăraș nu este un lider politic, e mai curînd un executant. Zona sa de competență o constituie serviciile speciale. Conduce de la 6 martie, odată cu instalarea guvernului dr. Petru Groza, Serviciul Special de Informații al Guvernului. De numele lui se vorbește puțin, dar este o prezență continuă în deciziile luate la vîrful PCR și al guvernului. Influența lui vine din legăturile sale cu Moscova. Știm puține lucruri despre participarea lui la lupta pentru putere. E posibil ca intrigile de pe culoarele

* Anton Rațiu, în *23 august 1944 în arhivele comuniste*, *ed. cit.*, pp. 137–138.

sediului PCR să nu-l intereseze prea mult, datorită spiritului său cazon şi mai puţin de politician. El trece drept un om al lui Gheorghiu-Dej; despre prietenia lor din închisori se ştia. Ascultă însă în mai mare măsură de ordinele Moscovei. O cultivă şi pe Ana Pauker, omul trimis de sovietici să conducă partidul. Avea relaţiile cele mai bune cu Kavtaradze, influentul ambasador sovietic. Dar şi la Moscova, cu Molotov, Gheorghi Dimitrov şi Manuilski. În iunie 1947, Bodnăraş scrie un raport pe care îl înmînează lui Susaikov pentru Mihail Suslov, şef al propagandei şi al relaţiilor cu partidele comuniste.* Raportul este foarte critic în ce-l priveşte pe Gheorghiu-Dej. Se lepăda Bodnăraş de prietenul şi protectorul lui, Dej? Îl trăda, complota să-i ia locul? Slăbise poziţia lui Gheorghiu-Dej şi Bodnăraş se desolidariza ca să-şi apere cariera? Era reacţia unui orgolios, frustrat că influenţa sa în anturajul lui Gheorghiu-Dej scade? Era cîte ceva din toate, dar era şi calcul la mijloc. Gheorghiu-Dej nu era văzut în acea vară prea bine de Stalin, care îl criticase. În plus, Bodnăraş, ezitant, cu mai puţin fler politic, neştiind încotro înclină balanţa, o frecventa pe Ana Pauker. Mai tîrziu, în martie 1961, Bodnăraş şi-a amintit de Ana Pauker ca de o persoană care strălucea. Bodnăraş era atras de anturajul ei populat cu artişti, începînd cu Sadoveanu, intelectuali, ca Mihai Ralea, burghezie, generali. Frecventa acest cerc în care comentariile vizavi de Gheorghiu Dej erau condescendente. Dej, proletar lumpen, şters, necultivat. Bodnăraş era ofiţer, şef de promoţie. Pare să se simtă mai bine în acest mediu decît în cel al lui Dej, frecventat de deţinuţii de la Caransebeş, Chişinevschi, Chivu Stoica, Apostol, Drăghici. Dej avea şi el cîţiva intelectuali de serviciu în jur, Maurer, Simion Zeigel, Gh. Gaston Marin. În raportul către Suslov, Bodnăraş le pune tocmai lor în sarcină „devierea" lui Dej, aflat sub influenţa acestora, îmburghezit şi prea apropiat de anglo-americani. După 23 august, Gheorghiu-Dej îi arătase destulă neîncredere. În ochii lui Dej, Bodnăraş avea „vina" de a fi participat la pregătirea loviturii de la 23 august. Condusese efectiv partidul din aprilie 1944. Îl destituise pe Foriş. Aceste împrejurări îi dăduseră totuşi lui Bodnăraş o statură politică şi îi confereau autoritate în partid. Dej îi reproşa că se arătase neloial cînd luase legătura în 1943 cu Foriş, în ciuda avizului său. Dej era suspicios faţă de firea lui aventuristă. Era şi cam fanfaron, dornic de glorie.

Episodul „eroic" 23 august era miezul tensiunii. Bodnăraş era înclinat să-şi etaleze ostentativ rolul jucat de el atunci. Cîţiva ani după război se realizează un film documentar, în care Bodnăraş apare debarcînd de pe motocicletă în curtea palatului regal în după-amiaza loviturii. Altă secvenţă îl arăta

* În Robert Levy, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, Editura Polirom, 2002, p. 72.

conducînd Gărzile patriotice imaginare, într-o luptă la fel de imaginară la liziera Bucureștilor contra unor blindate germane. „La 23 august 1945 [...] l-am văzut pe comandantul forțelor patriotice înfășurat într-un drapel tricolor, în fruntea unei superbe coloane de muncitori în salopete și înarmați cu balalaici [pistoale mitralieră AKM, sovietice, *n.n.*] defilînd în fața mareșalului Tolbuhin. În anii următori a început să primească defilarea luptătorilor de la 23 august, călare pe un cal sur, în timp ce Gheorghe Gheorghiu-Dej îmbrăcat modest, într-o haină descheiată pînă la gît, privea [din tribuna oficială, *n.n.*]."* Gheorghiu-Dej vedea asta ca o amenințare la adresa lui, din cauza prezenței lui insignifiante în acele zile, cînd preferase să converseze – prudent, așteptînd să vadă evoluția evenimentelor – într-un sat de lîngă Rîmnicu Vîlcea cu I.Gh. Maurer. Setea de mărire a lui Bodnăraș îi displăcea lui Dej, o vedea ca un pericol pentru el însuși.

Bodnăraș era puternic din punct de vedere politic, datorită legăturii directe pe care o avea cu Moscova, peste capul lui. Putea fi așadar util ca prieten, dar periculos ca dușman. Dej nu putea să-l înlăture, dar nici nu-i arăta maximum de încredere, preferîndu-i pe Maurer, Zeigel, Gaston Marin, plus cîțiva ceferiști și foști deținuți. Prietenia lor de altădată, de la Doftana sau Caransebeș, fără să dispară, se răcise. Acest calcul l-a impus în noiembrie 1947 ca ministru al apărării. Stalin decisese instalarea regimurilor din estul Europei. La București se pregătea abdicarea silită a regelui Mihai. Era nevoie de un om de încredere la conducerea armatei într-un moment critic. Pentru sovietici el prezenta garanțiile cele mai solide de fidelitate. Era omul cu cea mai lungă carieră în slujba lor. General, ministru, Bodnăraș ajunsese acolo unde își dorise în tinerețe. Dar într-un rol secundar. Își atinsese limita. N-avea să fie niciodată un Antonescu bolșevic al României.

* Belu Zilber, *op. cit.*, p. 190.

GRIVIȚA

Greva de la Atelierele CFR Griviţa, din februarie 1933, a fost momentul de cotitură în cariera lui Gheorghe Gheorghiu, alias: Ivanov, Dej, tovarăşul X, Feraru. Mitul acestor greve a traversat perioada postbelică, mai ales anii 1948–1965, cît timp Gheorghiu-Dej a fost dictatorul României. Azi, după atîtea legende, zvonuri, mistificări şi tăceri vinovate, e dificil să reconstituim faptele şi să le punem la locul lor. Dacă proletariatul era văzut de regimul comunist ca „avangardă a revoluţiei comuniste", ceferiştii au fost „avangarda proletariatului", „detaşamentul cel mai conştient, disciplinat al muncitorimii române". „Din 1921 [...] pînă în 1944, în Occident au avut loc mii de greve, cu milioane de lucrători, unele paşnice, altele sîngeroase. În România a avut loc o grevă, aceea de la Griviţa. Din comitetul de grevă a făcut parte Gheorghe Gheorghiu-Dej. Pentru asta a stat închis 11 ani."* Ce s-a întîmplat de fapt la Atelierele Griviţa?

Iarna anului 1933 a fost una extrem de grea. Gheţurile au blocat Dunărea. Viscolul dinspre Siberia a făcut ravagii. Asta cît priveşte vremea. Situaţia politică era încurcată. La mijlocul lui ianuarie, Iuliu Maniu, prim-ministru, prezintă demisia guvernului. PNŢ se afla la putere după alegerile din 1928. Se perindaseră mai multe cabinete, sub preşedinţia lui Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voievod şi G.G. Mironescu. În acest interval se produsese în 1930 restauraţia, Carol revenise pe tronul României. Guvernul Iuliu Maniu, demisionar la 12 ianuarie 1933, trăise numai cîteva luni. Carol al II-lea încredinţează preşedinţia Consiliului de Miniştri lui Alexandru Vaida-Voievod. Din punct de vedere economic, situaţia era proastă. Economia se afla într-o criză prelungită care dusese la creşterea şomajului şi sărăcirea populaţiei. Pentru a echilibra bugetul, guvernele PNŢ procedaseră la aşa-numitele „curbe de sacrificiu", drastice reduceri de salarii. Funcţionarii publici, ceferiştii, profesorii fuseseră cei mai afectaţi. Ei au pierdut jumătate din salarii în urma curbelor de sacrificiu. La 25 ianuarie guvernul semnează aşa-numitul „plan de la Geneva", care echivala cu noi reduceri de salariu.

---

* Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrăşcanu*, *ed. cit.*, p. 206.

Decizia guvernului provoacă nemulțumiri într-o populație și așa sărăcită. Reacțiile nu întîrzie să apară. Mai ales cei mai loviți, funcționarii publici, profesorii, ceferiștii, ripostează. Se țin întruniri de nivel național, sindicatele se mobilizează, se anunță noi proteste, se trimit memorii și delegații la ministerele de resort. Presa ia notă. O atmosferă tensionată, pe alocuri incendiară, își face loc. La 29 ianuarie, cîteva mii de ceferiști se întrunesc în sala Marna. Moțiunea adunării spune: „Personalul CFR avertizează guvernul țării că înțelege să-și apere drepturile la viață cu orice risc..."* La 2 februarie izbucnesc tulburări la Ploiești, în industria petrolieră. Intervine armata. La București, la Cluj, Galați și Iași, la Atelierele CFR, au loc proteste, cel mai adesea încetări ale lucrului. Au loc negocieri între o delegație a lucrătorilor CFR și ministrul comunicațiilor, Eduard Mirto. O parte din revendicări sunt satisfăcute. La 3 februarie, majoritatea celor 6 000 de lucrători de la atelierele Griviția București își arată neîncrederea în aplicarea acordului. Cauza este că niciodată pînă atunci aceste înțelegeri nu fuseseră respectate. Pe de altă parte, succesul, chiar și parțial, a încurajat lucrătorii să-și radicalizeze cererile. Astfel, ei cer acum să fie recunoscut ca unic reprezentant comitetul central de acțiune ales la sala Marna. Ei prezintă noi revendicări economice: alocații de scumpete, 40% creșteri de salariu etc. Un lucru nou: lucrătorii ocupă atelierele și refuză să le părăsească pînă cînd ministrul Eduard Mirto nu vine să discute cu ei. Ziarul *Universul* nota: „Cererea de a institui în atelierele statului soviete, ca și pretenția de a spori salariile și de a desființa impozitul [ceea ce lucrătorii nu ceruseră, *n.n.*] dovedesc cu prisosință că elemente străine de clasa muncitoare, agenți provocatori de extrema stîngă au început să activeze printre lucrătorii ceferiști."** La 4 februarie, guvernul trece prin parlament legea stării de asediu. După război, România trăise sub stare de asediu din 1920, cînd ea a fost instituită de guvernul generalului Averescu și menținută în timpul guvernării PNL, pînă în 1928, cînd guvernul PNȚ a abrogat-o. În expunerea de motive, susținută de ministrul de interne, G.G. Mironescu, în fața Parlamentului, se preciza: „În ultimul timp mișcări concertate cu caracter comunist au turburat ordinea în diferite regiuni ce tind în mod evident la destrămarea țării. Pentru a asigura menținerea ordinei și a evita nevoia nefericită a unei aspre represiuni, Guvernul crede că va fi silit de a lua măsuri excepționale de prevenire a tulburărilor. Asemenea măsuri excepționale nu se pot lua decît în cadrul stării de asediu."***

Este o reacție disproporționată. Graba de a institui starea de asediu pune în chestiune regimul parlamentar. În opoziție, PNȚ combătuse starea de asediu,

* *Universul*, 31 ianuarie 1933.

** *Ibid.*, 4 februarie 1933.

*** *Ibid.*, 5 februarie 1933.

acum, la guvernare, o impune. În loc de negocieri și măsuri în favoarea celor afectați de sărăcie, guvernul preferă o încercare de forțe. Opțiunea pentru măsuri autoritare indică nu numai fragilitatea cabinetului condus de Alexandru Vaida-Voievod, dar și finalul a patru ani de guvernare PNȚ. Indică și slăbiciunea instituțiilor democratice românești. Starea de asediu se instituie pentru șase luni în orașele București, Iași, Timișoara, Galați, Cernăuți, Ploiești și județul Prahova. Ea nu rezolva criza, dimpotrivă, o deturna spre o confruntare. Prim-ministrul Vaida-Voievod spune în parlament: „Vrem să evităm scoaterea mitralierelor și vărsările de sînge. Pentru ca să n-ajungem la lupte de stradă, dezlănțuite de un clan purtat de sfori din afară, trebuie să votăm această lege." La 6 februarie decretul regal este publicat și intră în vigoare. Se introduce cenzura presei. Sunt interzise întrunirile și manifestațiile în zone aflate sub stare de asediu. Publicațiile, broșurile etc., care întrețin dezordinea, sunt de asemenea interzise. Se interzicea portul uniformelor, emblemelor, steagurilor, altele decît cele oficiale. Cei care posedau arme trebuiau să le predea comisariatelor de poliție pînă la 10 februarie. Intrau în funcțiune tribunalele militare care trebuiau să judece orice încălcare a stării de asediu. La 11 februarie se dă ordonanța Comandamentului Corpului 2 de Armată cu privire la interzicerea unor asociații implicate în protestele de la Atelierele CFR și Valea Prahovei. PCdR, UTC, Ajutorul Roșu etc. rămîn dizolvate, în conformitate cu legea Mîrzescu din 1924. Asociațiile de sorginte comunistă apărute după această dată, Blocul Muncitoresc Țărănesc de pildă, sunt de asemenea interzise.

În noaptea de 14/15 februarie, cei bănuiți că ar fi instigatorii grevei sunt arestați. Printre ei Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica. Sunt vizați mai ales cei care aveau legături cu comuniștii, dar sunt capturați și social-democrați, anarhiști fără convingeri politice, ațîțători spontani ai mulțimii. A doua zi, miercuri 15, muncitorii, înștiințați, încearcă să discute cu direcțiunea. Directorul atelierelor, Athanasiu, refuză să primească delegația. Circa 6 000 de muncitori se masează în curtea atelierelor și declară că nu reiau lucrul pînă cînd liderii lor nu sunt eliberați. La Guvern are loc o consfătuire de urgență la care iau parte Eduard Mirto, ministrul comunicațiilor, Armand Călinescu, secretar de stat la Ministerul de Interne, generalul Samsonovici, ministrul apărării, generalul Uică, comandantul Corpului 2 de Armată, Eugen Bianu, din partea Siguranței Statului. Alexandru Vaida-Voievod propune aplicarea decretului privind starea de asediu. Un comandament militar se instalează în birourile administrației atelierelor Griviția. Confruntarea se apropie. Este inevitabilă. Măsura luată de autorități: lucrătorii să fie concentrați militar. Explicația: „...un mare număr de lucrători de la atelierele Griviția erau agenți ai Sovietelor și retribuiți

cu mari sume de bani. Persoanele în solda Sovietelor au fost identificate." Existau fără îndoială printre greviști instigatori plătiți de Komintern. Dar acest fapt a constituit pentru Guvern un alibi pentru a ignora revendicările greviștilor. După patru ani de guvernare, PNȚ nu mai avea nici autoritate, nici capital politic suficient pentru o soluție negociată. Politicienii care alcătuiau guvernul erau depășiți de situație și mai ales nu voiau să-și asume răspunderi. De unde apelul la armată. Iată cum descrie situația cotidianul *Universul* – care era departe de a avea simpatii pentru greviști. „În cursul după-amiezii, situația era neschimbată. Miile de lucrători stau masați în aripa de nord a curții. Cîteva sute s-au urcat pe frontonul acoperișului atelierelor, de unde vociferează. Alte grupuri se plimbă de-a lungul acoperișului. Porțile atelierelor sunt închise și păzite de jandarmi. Patrule de jandarmi circulă pe trotuarele din fața atelierelor, cimitirului Sf. Vineri, pînă dincolo de ateliere, spre București Noi. Trotuarele din fața atelierelor de pe calea Griviței, precum și o parte din drumul căruțabil sunt pline de mii de inși cari circulă încet, sub presiunea patrulelor. Sunt oameni fără căpătîi, lucrători din alte ateliere, șomeri, femei, o împestriţare de lume care aci stă liniștită sau manifestează simpatiile pentru greviști. Uneori se fac schimburi de aclamațiuni între cei din curtea atelierelor și cei cari staționează în fața lor. Cu cît trece timpul cu atît sporește numărul celor cari se adună în fața atelierelor. Toate cartierele de ceferiști din partea locului, precum și acelea populate de diverși muncitori au început să se reverse spre ateliere. În curțile vecine sunt masate companii de gardieni publici și de jandarmi."* La prînz, o delegație a greviștilor este primită de ministrul Eduard Mirto. Discuția durează două ceasuri, pînă la trei. Ministrul cere delegaților să nu se lase instigați de comuniști. Greviștii cer eliberarea arestaților și recunoașterea comitetului de grevă. Ministrul atrage atenția că aceste doleanțe țin de Ministerul de Interne, nu de el. „La ora șase seara – scrie același ziar – patrulele de jandarmi au început să opereze la îndepărtarea mulțimilor. În acest timp, greviștii, precum și acei care blocau strada au aruncat cu pietre și bulgări de gheață în armată, rănind mai mulți gardieni." Pînă aici lucrurile decurg oarecum pașnic, desfășurarea evenimentelor e clară. De aici rapoartele asupra celor întîmplate se complică. Mulțimea opune rezistență. „În cursul evacuării străzii din fața atelierelor, lucrătorii au tras numeroase focuri de revolver asupra gardienilor și jandarmilor."**

Episodul rămîne obscur. A fost o provocare montată de poliție în vederea represiunii care se pregătea? Ancheta care a urmat nu a răspuns acestor întrebări. Să urmărim faptele. Operația de evacuare a Căii Griviței, pe porțiunea

* *Ibid.*, 17 februarie 1933.

** *Ibid.*, 17 februarie 1933.

din vecinătatea Atelierelor CFR, durează un ceas, între șase și șapte seara. Poliția raportează mai mulți răniți, vehicule și clădiri lovite de gloanțe. Vina ar fi avut-o greviștii și mulțimea de pe stradă. Doi răniți de glonț, un gardian și o femeie. 20 de gardieni au fost răniți în încăierare, și 13 civili. „Toate acestea au fost făcute de bande de tineri comuniști, care cu mare greutate au fost împrăștiate, întrucît erau urmăriți și trăgeau pe furiș din locuri ascunse." S-a înregistrat și un mort, sergentul Ion Chiriță. Poliția va pretinde că a fost omorît de un glonț tras din direcția atelierelor. La recursul judecat în vara lui 1934, apărarea aduce martori care arată că sergentul a fost ucis din greșeală chiar de unul dintre gardieni. După ce strada a fost evacuată, muncitorii s-au închis în ateliere. Tensiunea crește în cursul nopții. Grupuri de necunoscuți devastează Calea Griviței, în perimetrul dintre Gara de Nord, Cimitirul Sf. Vineri, piața Chibrit și cartierul Bucureștii Noi. Sparg vitrinele mai multor magazine. Ancheta n-a lămurit cine sunt acești „necunoscuți", preferînd să-i eticheteze drept agitatori, bande de comuniști etc. Multe aspecte rămîn obscure pînă astăzi. În cursul serii, autoritățile au dat ordin ca Atelierele CFR Grivița București să fie închise în perioada 16–19 februarie. Pe baza acestui ordin, armata înconjoară atelierele în zorii zilei, începînd de la ora 4.30. La 6.40, comisarul regal Hotineanu a somat lucrătorii să evacueze atelierele. Raportul poliției, citat de cotidianul *Universul*, notează că „Greviștii au răspuns cu focuri de armă. [...] Expirînd termenul dat [5 minute, *n.n.*] s-au tras cîteva salve de mitraliere, mai mult însă în pereții atelierelor și în aer. Greviștii aflați în fața porții, nimeriți de gloanțe, s-au prăbușit la pămînt. În acest moment, grănicerii au luat cu asalt, au dărîmat poarta de la intrare și au pătruns în curte. Muncitorii intimidați, o parte au fugit pe cîmp, unde au fost încadrați de soldați, iar ceilalți s-au culcat la pămînt, predîndu-se. Lucrătorii care s-au predat au fost îmbarcați pe grupe, în autobuze rechiziționate și transportați la comandamentul Corpului 2 de Armată. [...] Răniții au fost îmbarcați în ambulanțele Salvării și transportați la spital. [...] La ora 9 întreaga operație de evacuare a atelierelor era terminată."* Armand Călinescu, secretar de stat la Ministerul de Interne, cel care conduce de fapt operațiunile, notează în jurnal: „La ateliere muncitorii au stins lumina, încît și strada – alimentată de acolo – era în întuneric. Toate manifestațiile aveau vizibil caracterul unei revoluții. [...] În cele din urmă evacuăm strada și rămînem de pază la ateliere peste noapte, rămînînd ca evacuarea să se facă a doua zi, la 6 dimineața. Operația s-a executat. Somații, goarne, muncitorii trag focuri, mitraliere răspund îndelung (mai mult în sus) apoi trupele avansează. Cad 3 morți și 40 de răniți de la muncitori,

* *Ibid.*, 18 februarie 1933.

nimeni de la armată. Trecîndu-se la baionete, muncitorii se predau. Am sosit acolo la 6.30. Totul era terminat. 1 200 muncitori trîntiți la pămînt pe burtă, rezemați în coate și mîinile în sus ca prizonieri. Sunt duși la Malmaison."*

Parlamentul dezbate de urgență situația. Prima observație: guvernul nu demisionează. Ceruse starea de asediu pentru a lua măsuri de prevenire a tulburărilor și pentru a evita „o represiune aspră". Tulburările nu fuseseră prevenite, iar represiunea a fost cît se poate de aspră. Bilanțul final va indica șapte morți și 44 de răniți. S-au operat aproape 3 000 de arestări. Guvernul era îndeajuns de bine informat de starea de spirit a muncitorilor. Dacă era încunoștiințat de infiltrările comuniste, de ce nu a trecut la izolarea și arestarea lor din timp? Cîți comuniști operaseră în ateliere? O minoritate. După dezastrul din dimineața de 17 februarie, „provocarea comunistă" era un alibi. A explica tragedia din februarie ca pe o confruntare între o revoltă manipulată din culise de comuniști și un guvern depășit de împrejurări ar fi inexact. Calculul politic, interesele, proasta înțelegere a miezului disputei au colaborat la deznodămîntul știut. Era în cauză ceva mai mult: regimul democratic. Reprimarea prin violență a grevei ceferiștilor nu era doar un episod periferic, un conflict între cîteva mii de angajați și forțele de ordine. Modul de a rezolva criza arăta limitele și slăbiciunile regimului democratic românesc. Se punea întrebarea dacă în cazul unei încercări de proporții nu va ceda. Aproape nimeni nu pare interesat să analizeze serios cele întîmplate. În raportul său, G.G. Mironescu, ministrul de interne, afirmă: „[...] era evident că avem de-a face cu insurgenți înarmați. Care căutau să provoace o revoluție [...] și atunci s-a dat ordin să se tragă. S-a tras în mulțime. [...] După ce s-au tras cîteva salve, lucrătorii au încetat și ei a mai trage; probabil pentru că nu mai aveau gloanțe. Atunci și armata a încetat să mai tragă și a intrat înăuntru, făcîndu-și loc cu patul puștilor și cu baionetele. Într-un interval de aproximativ 20 de minute atelierele au fost evacuate în întregime. Un număr de 2 000 de lucrători s-a predat, a fost reținut pentru cercetări. [...] Trebuie să constatăm întîi, cu deosebită satisfacție, că armata și forțele polițienești au avut o atitudine vrednică de toată lauda. [...] Ne găsim [...] în fața unei încercări tenace de a ajunge la destrămarea țării acesteia prin violență, printr-o revoluție comunistă, că se lucrează de cîtva timp în mod clandestin, pentru destrămarea acestei țări." Îi răspunde dr. N. Lupu. El arată că au fost arestați nu capii comuniștilor, ci delegații care negociaseră cu direcția atelierelor CFR și ministrul Eduard Mirto: „Familiile lor [ale celor arestați, *n.n.*] și copiii s-au dus la ateliere și s-au plîns masei

* Armand Călinescu, *Însemnări politice*, Editura Humanitas, 1990, pp. 147–148.

muncitorilor amintindu-le că aceşti oameni i-au apărat, au fost exponenţii lor. [...] De aici a pornit întreaga chestiune. Aceasta a fost cerinţa lor: eliberarea celor arestaţi. [...] Dacă au cerut acele lucruri pe care le pretinde d. ministru, adică suprimarea stării de asediu, reînfiinţarea organizaţiilor comuniste şi controlul direcţiunii? Nu. Lucrătorii au cerut pur şi simplu libertatea celor arestaţi. [...] Guvernul a uzat prea mult de autoritate." Dr. Lupu cere: 1/ înlocuirea prefectului poliţiei capitalei, Gabriel Marinescu, vinovat pentru represiune şi 2/ abrogarea stării de asediu, care – după părerea sa – nu liniştise spiritele, ci dusese la dezastru. În numele PSD, a vorbit Ion Mirescu. El a spus că „agitaţiile de la CFR sunt puse la cale de cîţiva comunişti pe care Siguranţa statului îi cunoaşte şi cu toate acestea i-a eliberat ca să se ducă în mijlocul muncitorilor. [...] Au lucrat mînă în mînă agenţii comunişti, ajutaţi de agenţii celor interesaţi în proclamarea dictaturii, ajutaţi direct de organele de Siguranţă. Cu ajutorul agenţilor provocatori s-a vărsat iar sînge muncitoresc." Ion Mirescu se afla prin aceste declaraţii pe linia curentă a social-democraţilor şi a comuniştilor de a se acuza reciproc de „spargerea unităţii muncitoreşti". În Griviţa exista de mult un conflict între muncitorii sindicalizaţi de social-democraţi şi ceilalţi, unii dintre ei comunişti, alţii nu. În 1932, coaliţia acestora dusese la pierderea influenţei social-democraţilor, de unde resentimentele şi acuzaţiile din discursul lui Ion Mirescu. În numele PNL vorbeşte Richard Franasovici. „Răspunderea evenimentelor sîngeroase de azi dimineaţă rămîne întreagă a dv.; pentru că fie din incapacitate, fie dintr-un nenorocit spirit de demagogie dv. aţi tăgăduit totdeauna existenţa acestui pericol [comunist, *n.n.*]." Nu era un secret, liberalii se pregăteau de guvernare. Schimbarea se va produce chiar în toamna acelui an 1933.

Duelul oratoric din Camera Deputaţilor nu ajunge la nici o concluzie. Sub pretextul complotului comunist, se refuza de fapt o discuţie reală. Incidentele de la atelierele Griviţa ar fi trebuit să prilejuiască o dezbatere asupra felului în care funcţionau democraţia şi instituţiile ei. A funcţionat eficace sperietoarea cu „pericolul bolşevic". România era ameninţată de expansiunea sovietică. Orice protest social, propunere de reformă radicală erau considerate de inspiraţie comunistă. Asta a blocat multe din dezbaterile necesare în societatea românească şi a blocat măsuri obligatorii pentru consolidarea democraţiei, pentru un progres mai rapid. Sigur că, în perspectiva istoriei care a urmat, aceste „eforturi" par inutile. Nimeni în epocă nu bănuia ce va urma. Hitler venise la putere la 30 ianuarie 1933. Este declicul dramei care va aduce ocupaţia Armatei Roşii şi pe comunişti la putere la mijlocul anilor '40.

La 1 februarie 1933, două săptămîni înaintea grevei, un raport al Poliției* relevă infiltrarea comuniștilor printre ceferiști. Constantin Doncea face parte din Ajutorul Muncitoresc Român, filială a Ajutorului Roșu internațional, sucursală a Kominternului. Doncea organizează o cantină AMR pentru ceferiști chiar în fața atelierelor Griviței. Banii pentru chiria localului, personal și alimente provin de aici. Era un loc perfect pentru propagandă în mediul muncitoresc. AMR avusese două procese importante pînă atunci, cel intentat grupului lui Victor Aradi pentru spionaj și subversiune și cel intentat unui număr de avocați membri AMR din aceleași motive. Organizația a fost interzisă. Încă din noiembrie 1931, Imre Aladár înființase un sindicat independent, controlat de Profintern, Sindicatele roșii, cu sediul la Moscova. Imre Aladár i-a succedat lui Aradi ca șef al AMR. Aladár, ales deputat în 1931 – invalidat –, a fost expulzat pentru activități comuniste și spionaj în 1933. Participant la Congresul al V-lea al PCdR la Gorkovo. În 1937 a fost împușcat la Moscova. Printre liderii greviștilor remarcăm mai mulți comuniști, conspiratori, revoluționari de profesie, cu stadii de pregătire la Moscova și Berlin. Ei formează opoziția roșie — o tactică cerută de Komintern de infiltrare a sindicatelor. Acolo unde comuniștii reușeau să-și plaseze oamenii, luau conducerea. Unde nu, făceau sciziune și înființau în paralel alt sindicat. Ceea ce s-a întîmplat la Griviția în vara lui 1932. La Griviția, ca peste tot, a existat un conflict între sindicatele social-democrate și cele comuniste. În climatul tensionat de la începutul anilor '30, o parte a muncitorimii s-a radicalizat. Negocierile cu conducerea atelierelor sau ministerul de resort nu aduseseră schimbări pozitive. Muncitorimea era asaltată de scăderi de salariu, de sărăcie, de nesiguranță. O parte devenise treptat adepta unor tactici mai ofensive. La atelierele Griviția, în plus, o administrație deficitară, adesea coruptă, cultiva proaste relații cu muncitorii. Aspect subliniat în proces chiar de miniștrii invitați să depună ca martori, Mihail Manoilescu, Eduard Mirto. Normele mari, pedepsele frecvente, amenzile, concedierile constituiau punctele unui climat tensionat. Normal, pe acest fundal, agitatorii radicali erau tot mai ascultați. Muncitorii nu erau uniți, două sindicate își disputau influența, se contestau reciproc. S-a ajuns și la violențe fizice între militanții celor două grupări. Situația economică dificilă alimenta creșterea influenței radicalilor, comuniști sau necomuniști. Realitatea lumii muncitorești era foarte complicată. Nu exista o unitate ideologică, organizatorică sau politică.

În 1932, la Moscova are loc congresul Internaționalei sindicatelor roșii, Profintern. Mai devreme, în decembrie 1931, a avut loc la Gorkovo, lîngă

* Arhiva MAN Fd. 948/3, Anexa, D 2, p. 28.

Moscova, Congresul al V-lea al PCdR. Sunt prezente multe din personajele subteranei comuniste. Nu lipsesc Imre Aladár, Ecaterina Arbore, David Pastilică-Avramescu, Petre Borilă, Alexandru Buican, Béla Breiner, Gheorghi Crosnev, Elena Filipovici, Petre Gheorghe, Nicolae Goldberger, Dori Goldstein, Dumitru Grofu, Emil Haliţki, Eugen Iacobovici, Alexandru Iliescu, Lucreţiu Pătrăşcanu, Alexander Ştefanski Danieluc-Gorn, S. Tinkelman Timov etc.* Lipsesc figuri importante ale clandestinităţii, Moscu Cohn, Al. Dobrogeanu-Gherea, David Finkelstein-Fabian, Ştefan Foriş, Elek Köblös, Vasile Luca, Constantin Pîrvulescu, Marcel Pauker, Eugen Rozvany, Solomon Schein, Boris Ştefanov etc. Unii sunt în închisori din România, alţii sunt căzuţi din graţiile Kremlinului. Totuşi niciodată nu s-au strîns laolaltă atîţia spioni, terorişti, revoluţionari de profesie, provocatori. Nici nu se vor mai strînge pînă în septembrie 1944, decît în puşcării, la Aiud, Galaţi, Ocnele Mari, Doftana, Caransebeş. Patronii lor, Dimitrov, Manuilski, Béla Kun, prezidează. Una din hotărîrile centrale ale congresului a fost infiltrarea comuniştilor în mediile industriale, acolo unde se găseau concentrări muncitoreşti. Era una din sarcinile urgente. Ţintele sunt transporturile, petrolul, fabricile mari, industria de război, porturile. Lucreţiu Pătrăşcanu, membru al Biroului Politic, este cel mai puternic lider comunist venit după congres în ţară. Ceilalţi aleşi la Gorkovo au rămas la Moscova ori s-au dus la Praga, unde se afla sediul PCdR. El este în spatele a tot ce se întîmplă în prima parte a anului 1933. Greva de la Griviţa îl arată ca pe un *mastermind* al subversiunii. Alături de Pătrăşcanu, doi „revoluţionari de profesie", „clandestini" experimentaţi, Moscu Cohn şi Vasile Luca. Ultimii doi îl cooptează într-un „comitet de acţiune" CFR, în martie 1932, pe Gheorghe Gheorghiu-Dej, şomer aflat pe statele de plată ale lui Moscu Cohn. „Moscu era vagamente contabil, cu trei clase, curs seral. Ştia ceva nemţeşte şi ceva ruseşte şi venea direct de la Moscova, fiindcă devenise «revoluţionar de profesie». [...] Avea portofelul plin de bancnote. [...] El era reprezentantul Profinternului [sindicatele roşii, *n.n.*] de la Moscova şi toţi intelectualii români erau ahtiaţi după arginţi, iar muncitorii erau gata să-şi părăsească locurile de muncă pentru a deveni revoluţionari de profesie."**

1932 este anul apariţiei lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în ierarhia „sindicatelor revoluţionare". Fusese recrutat cu un an înainte, recomandat de Ilie Pintilie, cunoscut lider sindical CFR la atelierele de la Socola, Iaşi. Este începutul unei cariere care va face din Gheorghiu-Dej dictatorul României.

* Vezi fişele lor de cadre la Komintern în *Copilăria comunismului românesc în arhiva Kominternului*, ANCR, 2001, pp. 282–315.

** Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, *ed. cit.*, 2000, p. 282.

Provenea dintr-o familie muncitorească la a treia generație. O mentalitate muncitorească e detectabilă la el, chiar și mai tîrziu cînd va fi la putere. În 1932, Gheorghiu-Dej e prezentat într-un raport al poliției din Galați astfel: „bănuim a fi un periculos agitator comunist, avînd informații că ar fi primit și sume de bani pentru propagandă clandestină". Arestat la Iași după o întrunire sindicală la Atelierele CFR Socola, la interogatoriu declară că e născut la Bîrlad, județul Tutova, că este electrician și lucra la CFR din 1926. Făcuse armata în 1923, la Focșani, regimentul 3 pionieri. Părinții, Anica și Tudose, erau morți. Căsătorit, la Galați, avea doi copii, fete. Locuia în București, în cartierul Grant, str. 10 Mai. La întrebarea dacă e comunist, răspunde: „Este adevărat că am fost bănuit de poliție că sunt comunist, dar nu este adevărat că eu aș fi avut vreo legătură cu comuniștii. N-am făcut niciodată o asemenea propagandă."* Răspunsul corespunde rețetarului Kominternului care cerea ca în caz de arestare să negi totul. Gheorghe Gheorghiu era unul dintre militanții selectați să contribuie la reorganizarea sindicatelor și aducerea lor sub control comunist. În operațiune mai erau implicați László Luka, Marin Ionescu, Gheorghe Vasilichi, din partea sindicatelor procomuniste, și Moscu Cohn (Gheorghe Stoica), Dumitru Petrescu, din partea PCdR. Gheorghiu-Dej lucra direct în PCdR, era un agitator plătit, finanțat de Internaționala sindicatelor roșii, Profintern. Un raport al poliției din 8 octombrie 1932 conchide: „Neocupînd nici o funcție și neexercitînd meseria ce o cunoaște, GHEORGHE GHEORGHIU DEJ este subvenționat de Partidul Comunist din România."** În 1931, după proteste sindicale în care fusese implicat, Gheorghiu-Dej a fost transferat la Dej. De altfel, pînă în 1931, cum indica un raport al poliției din 24 septembrie 1932, „a fost lucrător la Atelierele CFR Galați, a făcut parte din mișcarea muncitorească fără amestec cu organizațiile clandestine"***. Recrutarea lui s-a făcut din sindicatele de orientare comunistă în iarna anului 1932. Este arestat prima dată pentru agitație comunistă. În martie face parte din Comitetul de acțiune CFR pe țară. În aprilie 1932, Atelierele CFR din Dej sunt închise și Gheorghiu-Dej este șomer. „De la această dată numitul a fost însărcinat cu propaganda lucrătorilor de la Atelierele CFR Grivița din București făcînd propagandă intensă în sindicatul CFR comunist ce a luat ființă în ultimul timp [...] și colaborează la ziarul LUPTA CFR"****, notează cu cinci luni înainte de greva de la Atelierele Grivița un raport al poliției care, cum se vede, îl supraveghea. La o săptămînă de la acest raport este arestat la Iași și reținut o

* Arhiva MAN, MStM, Fd. 948/3, D 177, p. 132.

** *Ibid.*, Fd. 948/3, D 2, p.18.

*** *Ibid.*, Fd. 948, D 24, p. 17, 24 septembrie 1932.

**** *Ibid.*, p. 18, 2 octombrie 1932.

săptămînă. În iulie mai fusese arestat şi reţinut la închisoarea Văcăreşti, cu ocazia campaniei electorale, cînd lucrase pentru Blocul Muncitoresc Ţărănesc. Nu Gheorghiu-Dej este figura proeminentă a greviştilor de la Griviţa. Acuzarea l-a identificat în cele două procese, ca lider al greviştilor, pe Constantin Doncea. El a dominat boxa acuzaţilor. Istoria unei rivalităţi începe acum. Care a fost de fapt raportul dintre ei în 1933? Doncea a lucrat la Griviţa CFR Bucureşti, Gheorghiu-Dej, nu. Liderul de necontestat, popular, al muncitorilor de aici a fost Doncea. Gheorghiu-Dej a fost delegatul „centrului". Era cunoscut de instigatori, de subterană. A rămas pînă la proces o figură necunoscută în hale, în ateliere, printre cei şase mii de grevişti. Salariul lui nu venea de la Griviţa, ci de la Moscu Cohn, deci de la Profintern. Rechizitoriul comisarului regal reţine: „Gheorghiu-Dej zis Ivanov este agentul de legătură între diferitele sindicate CFR-iste comuniste şi Partidul comunist. El este acela care cutreieră ţara în lung şi în lat şi el a adus cuvîntul lui Doncea în casa conspirativă de pe Giuleşti că ziua de 15 februarie 1933 este ziua hotărîtă de toţi pentru greva generală..." Scopul lor nu a fost atins, nu au reuşit să declanşeze o grevă generală. Scenariul din 1920 a avortat încă înainte de a se declanşa. Despre Doncea, rechizitoriul notează: „Ordinele sale nu suferă nici o discuţie, nici o interpretare. De o activitate prodigioasă, îl vedem în zilele de grevă cînd la tribună [...] cînd în mijlocul muncitorilor cercetînd spiritele şi efectul celor spuse de el, cînd dînd ordine [...] cînd inspectînd gărzile de la poartă, pentru ca [...] să se ridice din nou la tribună cu accente furibunde. [...] Doncea dacă nu este creatorul, este admirabilul instrument al Kominternului, dirijat, controlat şi verificat de Gheorghiu-Dej, Moscu Cohn şi ceilalţi şefi ierarhici recunoscuţi de el."*

Ceferiştii erau cel mai vechi segment muncitoresc din Vechiul Regat. Erau organizaţi încă din anii '60 ai secolului al XIX-lea. Existau aici o tradiţie şi un etos proletar. În plus, o reţea întinsă. O grevă aici putea paraliza ţara. Criza economică de la începutul anilor '30 a provocat un plus de solidaritate în faţa ameninţării şomajului şi a repetatelor reduceri salariale. O nemulţumire difuză – apoi clar conturată – îşi face loc. Cîteva figuri se impun printre muncitori. Un raport al Siguranţei nota la 1 februarie 1933: „[...] orice arestare nu numai că nu va tempera sau demoraliza masa, ci dimpotrivă, o va înverşuna şi mai mult, căci conducătorii de astăzi nu sunt instigatorii de profesiune de altădată, ci simpli muncitori ieşiţi din rîndurile celor mulţi, iar chestiunea care se agită este nemulţumirea salariaţilor CFR şi ca atare, arestîndu-i pe aceştia, oricînd vor putea fi uşor înlocuiţi, în plus măsura va excita şi mai mult masele, care vor ajunge la credinţa că guvernul este

* ANCR, Arhiva CC al PCdR, Fd. 96, D 5487, pp. 97–98.

ostil intereselor ei, și pentru aceasta i-a arestat exponenții, în loc să le satisfacă doleanțele."* Radicalizarea muncitorilor a mers paralel cu înrăutățirea vieții. Liderii social-democrați care dominaseră pînă atunci sindicatele CFR – și care militau pentru negocieri și evitau o înfruntare directă cu administrația – își pierd treptat influența. Ei sunt făcuți vinovați pentru concedieri și tăierile din salariu. Negocierile cu administrația nu dăduseră – spun muncitorii – rezultate. Pe acest fond, elementele mai radicale, unii dintre ei comuniști, cîștigă influență. „Activitatea comuniștilor potrivit directivelor fixate este încununată de succes și un prim rezultat este acapararea Sindicatului CFR social-democrat, care este nevoit chiar să părăsească sediul la 10 octombrie 1932."** La 29 ianuarie are loc întrunirea amintită a asociațiilor sindicale CFR la sala Marna, de lîngă Gara de Nord. Poliția, atentă, notează: „În rezumat, datorită stării de spirit în care se găsesc salariații CFR care pe de o parte au pierdut în mare măsură încrederea în conducătorii asociațiilor legale moderate, iar pe de altă parte desesperați de faptul că n-au dobîndit satisfacerea revendicărilor făcute Direcțiunei prin memorii iar acum se declară hotărîți să pornească la acțiune, spunînd că vremea vorbelor a trecut. Comuniștii au reușit să înfăptuiască 2 puncte principale din programul lor și anume: a/ realizarea pînă la un punct a frontului unic al tuturor salariaților CFR [...] 2/ popularizarea cuvîntului «grevă»."***

Comuniștii au fost implicați în toate protestele de la Grivița. În spatele liderilor sindicali radicali se aflau conspiratori profesioniști dirijați de Komintern. La începutul lui februarie 1933, la Berlin, este arestată Béla Iacobovici (născută Rabinsohn, sora Anei Pauker, căsătorită cu Eugen Iacobovici, membru al Biroului Politic al PCdR). Poliția germană descoperă documente cu instrucțiuni sovietice pentru greva de la Grivița. Bela Iacobovici este extrădată și pusă sub pază la domiciliu, în București. Ea reușește să evadeze, dar dosarele confiscate de poliția germană vor folosi ca probe în proces. Mai mulți dintre acuzați erau bine cunoscuți de poliție ca agitatori comuniști. Cîțiva dintre ei – Dumitru Petrescu, Gheorghe Vasilichi, Marin Ioan-Ionescu – călătoriseră în 1931–1932 la Moscova, Berlin și Viena, unde se aflau sediile diferitelor organisme ale Kominternului, WEB (West Europäische Büro) și Biroul Politic al PCdR. Dintre liderii PCdR, Lucrețiu Pătrășcanu și Moscu Cohn sunt cei mai implicați. Iar pe linie sindicală, Vasile Luca. Moscu Cohn (Gheorghe Stoica) este ales membru supleant al CC al PCdR la plenara din aprilie 1933, pentru rolul jucat în ianuarie–februarie. Amestecul comuniștilor

---

* Arhiva MAN, MStM, Fd. 948/3, Anexa 2, Secția 2 Informații, D 2 p. 38.

** *Ibid.*, Fd. 948/3, Anexa 2, Secția 2 Informații, D 2, p. 31.

*** *Ibid.*, Fd. 948/3, Anexa 2, Secția 2 Informații, D 2, p. 33.

în grevele de la Griviţa nu înseamnă însă că ei au controlat aceste proteste şi nici că au reuşit să le dirijeze în direcţia dorită de ei, greva generală. Mai multe grupări şi-au disputat influenţa asupra muncitorilor. Rolul comuniştilor este cert. În rechizitoriul său, comisarul regal Romulus Hotineanu spune că „toată acţiunea de la atelierele Griviţa este opera Moscovei". Lucrurile nu au fost atît de simple, un complot iniţiat şi executat de o mînă de agitatori comunişti stipendiaţi de Komintern. Protestele de la Griviţa au fost consecinţa înrăutăţirii condiţiilor de viaţă, pe de o parte, şi a disputelor dintre diferite grupări politice şi sindicale, pe de altă parte. Legenda complotului comunist s-a transformat, după război, în alta, a „conducerii maselor de către PCR". Greva de la Griviţa a constituit sursa de legitimitate a grupării conduse de Gheorghiu-Dej. În jurul acestei surse de legitimitate, mai mulţi lideri şi-au disputat întîietatea. Mai ales Constantin Doncea şi Gheorghe Gheorghiu-Dej. Dar şi Pătrăşcanu şi Vasile Luca.

Un raport „strict confidenţial" către Mihai Moruzov, şeful SSI, provenind foarte probabil de la un informator aflat la vîrful PCdR, nota: „La Moscova insuccesul mişcării comuniste din Bucureşti se atribuie lipsei de preparare şi izbucnirea mişcării înainte de vreme. Stalin pare a se ocupa personal de situaţia din România şi pentru a demonstra mai departe succesul «activităţii roşii» ar fi dat dispoziţie ca toate mijloacele de propagandă disponibile să fie dirijate spre România. Se vor trimite în curînd sume importante de bani, se vor trimite noi agitatori, sub diverse camuflaje, paşapoarte false, refugiaţi transnistreni repatriaţi din Rusia etc. Mişcarea va atinge şi centrele studenţeşti. Este necesar a dubla pretutindeni supravegherea."*

La 18 iulie, procesul ceferiştilor se deschide pe o vreme caniculară, 40 de grade la umbră, la Bucureşti, aproape de locul grevei, lîngă Gara de Nord. „Nu s-ar putea spune că localul Consiliului de Război din Calea Plevnei excelează prin fizionomie. I s-ar fi cuvenit un cadru ceva mai arătos, nu matahala asta arhitectonică de var, cu săli reci şi urîte, cu pereţi albi cu spoiala în reliefuri. Îţi face impresia unui fort algerian improvizat, cum vedem în anumite filme."** Acesta era decorul. În sala de judecată, pe lîngă membrii curţii, se mai află 125 de acuzaţi, 20 de avocaţi. În cele 30 de zile de proces se perindă peste 400 de martori. „În acest proces – remarca acelaşi jurnalist de la *Dimineaţa* – totul e pe scară mare." Principalii acuzaţi: Panait Bogătoiu, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gh. Vasilichi, Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica. Lista acuzaţilor cuprinde printre alţii pe Lucreţiu Pătrăşcanu, Moscu Cohn (Gheorghe Stoica), Luka László (Vasile Luca), cunoscuţi comunişti. Ultimii doi

* *Ibid.*, Fd. SSI, D 182, p. 257.

** *Dimineaţa*, 19 iulie 1933.

dispar și sunt judecați în contumacie. Cei 125 de acuzați sunt împărțiți în două loturi. Nimerind în lotul doi, Lucrețiu Pătrășcanu va fi judecat după mai multe amînări abia în 1938. Pleacă, prudent, în 1933 din țară.

Mulți dintre cei 125 prezenți în boxă nu aveau legături cu comuniștii, alții nici cu atelierele Grivița sau cu greva. Acuzații sunt în majoritate tineri între 19 și 25 de ani, aproape toți șomeri. Avocații reflectă și ei compoziția lotului din boxă. Unii erau comuniști (Iosif Șraier, Petre Grozdea, Grigore Conduratu), alții „burghezi", apărători ai drepturilor omului (V.V. Stanciu, Lizetta Gheorghiu). Avocatul I. Emilian era din partea LANC, gruparea de extremă dreapta a lui A.C. Cuza. Apărarea reușește rareori să se pună de acord. Mai multe incidente atrag atenția. Primul este cererea de amînare a procesului, venită din partea apărării. Comisarul regal Romulus Hotineanu (va muri în pușcărie în anii '50) remarcă atunci că adevărata cauză a cererii este faptul că nu au venit banii de la Moscova pentru plata avocaților. Urmează protestele vehemente ale apărării. Dezbaterile au fost atent urmărite de presă, bucurîndu-se aproape de același interes ca și procesul Skoda, o mare afacere de corupție. În ultimul lui cuvînt, Gheorghiu-Dej (nu e singurul) pretinde că „nu e comunist și nici agent provocator" și se declară „solidar cu toate grevele de la CFR, nu cu memorii și demersuri se pot satisface doleanțele muncitorilor".* Nicu Tudor, viitor membru al Secretariatului PCdR, în anii 1939–1940, și agent informator al Siguranței, spune că a fost acuzat că ar fi fost în Rusia, „fusese în Germania să se trateze de o boală incurabilă". Pretinde că „nu e comunist și nu face politică". Adevărul este că fusese și în Rusia. Interesantă aici este dezicerea de comunism a cîtorva dintre liderii grevei legați de PCdR. Asta a fost linia trasată de Komintern. Lucrurile vor sta cu totul altfel la al doilea proces, la Craiova, un an mai tîrziu. Un amănunt, Gheorghiu-Dej a fost arestat în casa lui Nicu Tudor. În anii '30, după proces, va fi legătura lui cu Atelierele CFR Grivița.

Sentința este dată la 20 august. Două condamnări la muncă silnică pe viață: Constantin Doncea și Dumitru Petrescu. Gheorghe Vasilichi este condamnat la 20 de ani muncă silnică. Gheorghe Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica, cîte 15 ani, Marin Ioan-Ionescu, 12 ani muncă silnică, Richard Wurmbrand, 10 ani, Nicolae Tudor, 2 ani etc. Alți acuzați sunt condamnați la 20 de ani muncă silnică în contumacie. Printre ei, Vasile Luca, Moscu Cohn. Ceilalți au fost achitați. Printre ei se aflau alți comuniști, Constantin David (ucis în timpul rebeliunii legionare, în ianuarie 1941), Vasile Bîgu, Ovidiu Șandor, Paulina Doncea etc.

---

* *Facla*, 21 august 1933.

Procesul se rejudecă un an mai tîrziu la Craiova. Din 125 de acuzați implicați în primul proces, mai sunt numai opt, cei cu pedepsele cele mai mari, care făcuseră recurs. Ei sunt apărați de un grup de avocați ai Biroului Juridic al PCdR, condus chiar de șeful acestui birou, Iosif Șraier, ajutat de Petre Grozdea, Victor Gherasim, Radu Olteanu etc. „Primul care a deschis focul a fost avocatul Șraier din București. Viguros, cu un umor care sfarmă totul în cale, stăpîn pe știința juridică ca și Doncea pe ciocanul lui, avocatul Șraier despică calea, desțelenește drumul și intuiește tot procesul cu toate perspectivele lui.“* Iosif Șraier, avocat, între 1935 și 1944 șeful Biroului Juridic al PCdR. A pledat multe procese intentate comuniștilor. I-a avut drept clienți pe Ștefan Foriș, Gheorghiu-Dej, Constantin Doncea, Constantin Pîrvulescu, Vasile Luca, Teohari Georgescu etc. Pledează în „procesul spionajului sovietic“ apărîndu-i pe Victor Aradi și Belu Zilber. Inițiat în subterana comunistă. Este secretar general, în 1944, al „Apărării patriotice“, organizație PCdR camuflată. În 1945 devine secretar de stat la Ministerul de Interne. În 27 noiembrie 1945 stă de vorbă cu jurnalistul american Mark Ethridge. Judecățile lui față de situația din România sunt cele mai critice. El spune: „...Dacă s-ar ține alegeri libere astăzi, Maniu și partidul său ar obține o majoritate sigură [...] ca expresie a actualelor sentimente antirusești ale populației.[...] Comuniștii români nu fac nici o mișcare fără completa aprobare de la Moscova.“** Doi ani mai tîrziu fuge în Occident, trecînd granița de vest clandestin. Există documente care îl indică drept informator al Siguranței. În anii războiului, a fost acuzat că s-a îmbogățit făcînd afaceri cu evreii ale căror firme trebuiau „românizate“. Iosif Șraier este primul defector din elita comunistă din estul Europei aflat sub ocupație sovietică. La doi ani de la dispariția sa din București, în 1950, este găsit mort. Mai știm despre el că a avut la mijlocul anilor ’30 un copil cu Lotti Foriș, nevasta din acel timp a lui Ștefan Foriș, pe care îl apărase în proces, aflat în închisoare.

Circumstanțele procesului sunt în 1934 altele. În Germania, după instalarea lui Hitler, procesul incendiatorilor Reichstagului dăduse un model de ce intenționa Kominternul cu procesele în care erau implicați comuniști. Ele trebuiau întîi de toate să fie niște spectacole de propagandă. În plus, identificarea social-democraților cu dușmanul de clasă, cu trădătorii și „social-fasciștii“ fusese schimbată între timp de Moscova. În primul proces, cei 125 de acuzați reprezentau toate tendințele sindicale și politice. De data asta, în boxă se

---

* *Reporter*, 20 iulie 1934.

** Ulrich Berger, *Misiunea Ethridge în România*, Fundația Academia Civică, 2000, pp. 229–230.

află exclusiv comuniști. Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gheorghe Vasilichi, Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Alexandru Rosemberg și David Korner. Ultimii doi, acuzați în rechizitoriu și sentință că în perioada premergătoare grevelor luaseră contact cu Kominternul de care erau și plătiți. Ei erau dovada tezei comisarului regal Vasile Gelep că era vorba de un complot internațional comunist. Partiturile apărării și acuzării sunt mai clare. Și de data asta, Gheorghiu-Dej este un personaj secundar. El este umbrit de Constantin Doncea, Dumitru Petrescu și Gheorghe Vasilichi. Printre martori găsim alți comuniști: primul secretar general al PCdR, Gh. Cristescu, Mihai Gheorghiu Bujor, închis 13 ani în 1920, eliberat în 1933 și tratat de comuniști acum drept agent al Siguranței, ceea ce nu era. Au mai apărut Ilie Pintilie, căruia Gheorghiu-Dej îi pune întrebări în timpul depunerii mărturiei.

Din închisoarea Văcărești este adus să depună mărturie Ștefan Foriș, membru CC al PCdR. A fost condamnat în 1931 la o pedeapsă de cinci ani. Gheorghiu-Dej și Foriș s-au cunoscut în această închisoare în 1932. Nu le-a trebuit mai mult pentru a intra în conflict. Motivul: pretențiile lui Gheorghiu-Dej la supremație. Un alt martor al apărării este Vasile Luca, liderul „sindicatelor unitare", roșii, dizolvate cu ocazia declarării stării de asediu în ianuarie 1933. El fusese judecat în contumacie în primul proces și fusese condamnat la 20 de ani muncă silnică. Capturat, este adus la procesul de la Craiova din închisoare. Luca era un militant vechi și mult mai cunoscut. Ierarhic se afla într-o poziție superioară. Dej era nou în mișcare, din 1931, și mai nou la vîrful ei, promovat chiar de Vasile Luca. Dej îl va detesta mai tîrziu tocmai din cauza asta.

Dezbaterile procesului se învîrt în jurul aceloraşi chestiuni ca și în 1933. Acuzarea încearcă să probeze că greviștii au avut arme, că au organizat o rebeliune care avea în spate Kominternul și că l-au ucis pe jandarmul Ion Chiriță. Apărarea neagă aceste acuzații, arătînd că jandarmul fusese ucis nu de greviști, ci chiar de militari, prin accident. Teza este: mizeria a scos oamenii în stradă în mod spontan. În timpul dezbaterilor se fac referiri la procesul de la Leipzig intentat „incendiatorilor Reichstagului". Constantin Doncea spune citînd din Marx – fără să-i amintească numele – că în istorie toate se petrec de două ori, prima dată în tragic și a doua oară în comic. Primul proces, cel din Germania, era cel tragic. Doncea nu poate fi suspectat în nici un fel că îl citise pe Marx. Acuzații au rostit roluri învățate pe dinafară, scrise de agitatori PCdR, în afara închisorii. Partitura lor e diferită de cea din anul precedent. Discursul „revoluționar bolșevic" este de data asta net, folosit de acuzați, de apărare și de o parte dintre martori. Protagonistul apărării este Iosif Șraier. Iată cum descrie Alexandru Sahia pledoaria sa (*Dimineața*, 1 iulie 1934): „Acest tînăr plin de un elan covîrșitor a prilejuit

momente de înaltă umanitate. Clar, într-o atitudine reţinută. Înţelegător profund al evenimentelor, a făcut să defileze timp de şase ore prin faţa consiliului problemele cele mai vitale ale proletariatului românesc. A vorbit despre cumînţenia de necrezut a muncitorilor care, provocaţi în nesfîrşite rînduri şi exasperaţi de viaţa în care se zbat, n-au reacţionat decît atunci cînd ultimele şanse ale legalităţii au fost epuizate. Strigătul muncitorimii a fost prea tîrziu şi glasul ei care nu cere decît pîine a fost readus la tăcere prin moarte. Apărătorul a descris pînă la amănunt toate momentele dramatice ale zilelor de grevă, evidenţiind spiritul de sacrificiu al celor căzuţi pe bancuri de nisip, la poarta fabricii, adevăraţi martiri ai proletariatului. 16 ochi de foc, licăriri de lacrimi au urmărit neobosiţi pe tînărul de 30 de ani care le prilejuia pentru a doua oară clipele de elan al luptei de grevă. [...] Marin Ion a plîns. A plîns şi Vasilichi Ghiţă [...] în timp ce Gheorghiu-Dej, Petrescu şi Doncea au zîmbit continuu într-o iluminare care te depăşeşte. [...] Apărătorul a făcut să răsune puternic punctul de vedere al proletariatului român. Numai doi soldaţi păzitori nu au putut înţelege îndrăzneala unui tînăr în haine negre şi probabil din Bucureşti, pe care-l asculta d. colonel."

Faptul că în zilele procesului România a semnat un acord de prietenie cu URSS nu i-a împiedicat pe judecători să dea pedepse foarte grele, chiar dacă reduse faţă de cele din anul precedent. Constantin Doncea şi Dumitru Petrescu, 15 ani muncă silnică, Gheorghe Vasilichi, Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Chivu Stoica, 12 ani muncă silnică, Alexandru Rosemberg, 5 ani închisoare, David Korner, 18 luni. Curtea superioară de Justiţie Militară respinge recursul. Curtea de Casaţie îl respinge şi ea. Sentinţa a rămas astfel definitivă. La Curtea de Casaţie, recursul s-a judecat însă fără Doncea, Petrescu, Vasilichi, evadaţi între timp.* Evadarea a fost organizată de PCdR prin intermediul avocaţilor apărării. Marcel Pauker, din partea Kominternului, supervizează toată operaţia, inclusiv scoaterea din ţară a celor trei.

---

* *Universul*, 28 martie 1935; vezi şi Gh.Vasilichi, în *Arhivele totalitarismului*, revistă editată de Academia Română şi Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, nr. 3–4, 2000. pp. 113–118.

EROII PROLETARIATULUI (2)

1. Mihai Gheorghiu Bujor

Pe Mihai Gheorghiu Bujor, Panait Istrati îl evoca odată drept „blîndul apostol". Au fost colegi în redacţia *României muncitoare*. Bujor a fost avocat şi publicist. În 1910, la refacerea Partidului Social-Democrat, este unul dintre lideri, alături de C. Racovski, Alecu Constantinescu şi I.C. Frimu. După intrarea României în război, este mobilizat cu gradul de sublocotenent la regimentul 54 infanterie. Adversar al războiului dus de România de partea Antantei, „pacifist", dezertează în decembrie. Prins, este judecat, condamnat şi închis. La 1 mai 1917 este eliberat de trupele ruseşti la Iaşi, odată cu Cristian Racovski. Ajunge la Odessa, unde împreună cu alţi dezertori, prizonieri români, refugiaţi, formează Comitetul de acţiune social-democrat român şi mai tîrziu Batalionul revoluţionar român. Este secundantul lui Racovski în aceste acţiuni. Dă ordin să fie arestaţi mulţi refugiaţi români, unii dintre ei parlamentari, politicieni, înalţi funcţionari, diplomaţi. Devastează sediile unor instituţii româneşti şi rechiziţionează „în numele revoluţiei" bunurile acestora. Se dedă la jafuri împotriva românilor aflaţi în refugiu în Crimeea. Face propagandă bolşevică în articole publicate în gazeta pe care o conduce, *Lupta*, în mitinguri repetate pe care le organizează la Odessa, Sevastopol, Feodosia. Tipăreşte manifeste cu conţinut antiromânesc şi le răspîndeşte în tranşee. Instigă armata română să răstoarne regimul monarhic. Se angajează cu batalionul condus de el în lupte împotriva armatei române pe Nistru. Confiscă flota românească din Marea Neagră şi o trece sub pavilion rusesc. La ordinele sale sunt ucişi 14 marinari români în portul Feodosia. Bujor este cel care negociază, ca aghiotant al lui Racovski, eliberarea prizonierilor români, cu colonelul Boyle, de la Crucea Roşie, trimis de regina Maria.

În martie 1919, nu e de acord cu înfiinţarea Kominternului. Argumentul a fost că o asemenea organizaţie ar provoca ruptura mişcării socialiste. Dar asta era exact ce dorea Lenin, care tot timpul promovase sciziunea, despărţirea de „mişcare", în ideea unui partid mic, disciplinat şi închis, de revoluţionari

profesionişti. Lenin detesta social-democraţia şi reformismul. Bujor e în divergenţă pe acest subiect cu Lenin, Troţki, Racovski. Se supune, dar îşi pierde treptat din influenţă. Ideea organizării unui stat-major al revoluţiei mondiale a proletariatului era foarte populară printre liderii de la Kremlin. Pentru cei trei chiar o obsesie.

Este trimis de Komintern la Bucureşti la sfîrşitul anului 1919. Soseşte şi se instalează clandestin la Bucureşti, în primele zile ale lui ianuarie 1920. Are misiunea să pregătească o revoluţie bolşevică. România se găsea, în viziunea Kominternului, în situaţia Rusiei din vara/toamna 1917. În primul său raport trimis la Moscova, nota: „Organizez grupuri comuniste şi soviete [...] aranjăm depozite de arme. Colaborez la ziarul partidului. În partid agitaţie, congres comunist. Discuţie între mine şi comitetul partidului. Criticat activitatea moderată. [...] Primit raport din Moscova şi bani.[...] A încredinţat bani şi bijuterii partidului oficial. Sosit aci transport român Tiraspol. Pentru munca noastră [...] mulţi bani. Apropiat curier socoteli. M.Gh. Bujor“ (document reprodus de ziarul *Universul*, 8 februarie 1928). „Visătorul“ Bujor nu ezită, într-o dispută la sediul partidului socialist pentru banii sosiţi din Rusia, să scoată pistolul. Trăieşte clandestin la Bucureşti circa trei luni, complotînd, cumpărînd arme, tipărind manifeste, instruind agitatori. Este arestat într-o berărie, mîncînd o porţie de curcan. „A încercat să protesteze, dar nu a insistat. [...] Din informaţiile pe care Siguranţa le are, Bujor fusese însărcinat de Marele Colegiu revoluţionar din Odessa cu pregătirea revoluţiei din România. În acest scop, numeroşi propagandişti lucrau în diferite zone ale ţării, pregătind revoluţia.“* Două luni mai tîrziu, în mai, este judecat. După cinci zile de dezbateri, este condamnat de Tribunalul militar la muncă silnică pe viaţă şi degradare militară. S-au reţinut în sarcina sa: „dezertare în timp de război, apeluri repetate la rebeliune adresate soldaţilor români, crima de înaltă trădare, primejduirea siguranţei statului“. Pedeapsa îi va fi comutată la 20 de ani de închisoare.

Este închis mai întîi la Ocnele Mari, apoi la Doftana. Este obiectul mai multor campanii pentru amnistie. Kominternul se foloseşte de el pentru agitaţie şi propagandă. În 1924, cînd guvernul de la Bucureşti, de exemplu, negociază la Viena cu Rusia, Kominternul dezlănţuie o campanie de eliberare a lui Bujor, „prizonierul de conştiinţă“. Este intervievat de presă pe toată durata detenţiei. Jurnaliştii îl vizitează, scriu despre el. Vin la el avocaţi, militanţi de stînga, delegaţi străini care se interesează de soarta lui. E un „profet al muncitorimii“, un „martir“, o „victimă a terorii“ guvernului. În celulă,

* *Îndreptarea* din 17 şi 19 martie 1920, în *Ideologie şi structuri comuniste în România*, INST, vol. 3, 2001, pp. 62–63.

Bujor scrie versuri și impresii din închisoare. „Acum bătrîna închisoare / Cu surele pietre ale ei / Mîncate de flori și ninsoare / Răsună de glasuri și chei. // Se culcă. Pe zid, pe turele / Se-aud țăcănite mișcări / E «schimbul» cu noi sentinele / Cu-a armelor scurte cărcări. // Ca turmele seara la strungă / Vin pîlcuri de triști condamnați / Zoriți ca și cum îi alungă / O haită de lupi nemîncați. // Porunca și strigătul zboară / Și zgomotul de lanțuri plîngînd / Sub bare de fier și zăvoară / Și ușile toate pe rînd // Gem porțile grele trîntite / Și cheile în lacătul lor/ Și iarăși comenzi răgușite / Și spun cu glas tunător //... În beznă Doftana se-ntinde / Cu timpu-i diform de ciclop / Ce-n coșu-i de piatră cuprinde / Din lumea cea largă un strop..."* În alte poezii se compară cu Isus Cristos. Apărătorii lui deplîng mereu condițiile de închisoare, că e ținut în întuneric, că nu are voie să iasă la aer, că nu poate primi vizite, pachete și corespondență. Că e grav bolnav, că e pedepsit des cu zile de carceră. Că ar fi încercat să se sinucidă, sau că administrația închisorii ar fi încercat să-l ucidă. Erau falsuri și zvonuri, parte a campaniei Kominternului.

Adevărul este că Bujor, cel mai cunoscut deținut politic din România, se bucură de un tratament special. Are un petic de grădină pe care îl cultivă cu flori. Scrie în celula sa, dispune de cărți și ziare. Nu este închis la carceră. Se poate plimba zilnic trei ore. Cînd Ilie Moscovici și Em. Socor îl vizitează la Doftana în 1928, Bujor se plînge doar că este deranjat „de zgomotele nopții": „Sunt un soldat căzut în luptă, zice el. Nu pot avea altă speranță decît moartea. O aștept în liniște." Vorbește ca un profet, ca un erou și martir ori de cîte ori îl intervievează ziariștii. Se plasează deasupra tuturor partidelor și curentelor. Stînga fărîmițată în zeci de grupuri și-l dispută, comuniștii de toate nuanțele, ca și socialiștii. Kominternul, dar și Internaționala socialistă îl revendică în aceeași măsură. Bujor refuză să se pronunțe în disputele lor sau să se amestece în polemici. Este intangibil, dincolo de orice critică. Un „erou al proletariatului, care zace într-o celulă umedă și întunecoasă, păzit de zbirii reacțiunii". Este o imagine puternică, de mare folos unui serviciu de propagandă. Orice cauză are nevoie de asemenea figuri care să fie oferite ca exemplu maselor. Pedeapsa de „muncă silnică pe viață", participarea la revoluția rusă impun respect. Statura sa este în acei ani mult deasupra oricărui alt lider al stîngii. Moscova s-a arătat foarte interesată de Bujor. Ea a oferit Bucureștiului restituirea arhivei și tezaurului Academiei Române aflate la Moscova, plus trei prizonieri români, în schimbul lui.**

---

* Din volumul *Zăbrele. Din versurile unui condamnat 1920–1933*, Editura Aldin, decembrie 1944.

** *Adevărul*, 12 ianuarie/24 februarie 1928.

Guvernul român refuză. În 1926 se negociază un schimb de prizonieri prin legația Suediei. Aranjamentul nu se face. Motivul este că URSS îl vrea neapărat pe Bujor. Racovski, ambasador la Paris, face diligențe să obțină eliberarea vechiului său colaborator. Guvernul lui I.I.C. Brătianu refuză tîrgul, considerîndu-l „extrem de periculos".

Este eliberat în vara lui 1933 de la Doftana, după 13 ani de detenție. Gestul autorităților se produce cu două săptămîni înainte ca Titulescu și Litvinov să semneze tratatul româno-rus. A fost un semn de bunăvoință din partea autorităților, sau cererea expresă a guvernului sovietic? Nu știm. Există destule reacții negative în presă. „Cazul Bujor. Se svonește că va fi grațiat Bujor, periculos revoluționar. [...] A fost în serviciul Sovietelor. A terorizat români din Odessa în 1918, a pus stăpînire pe vasele românești din Marea Neagră și a înlocuit pavilionul românesc cu steagul roșu."* Ziarul se opune grațierii. La 15 iunie, revine sub titlul „Grațierea lui M.Gh. Bujor. Un act nejustificat și condamnabil". Paradoxal, declinul staturii lui Bujor ca lider necontestat al mișcării muncitorești, al stîngii, începe odată cu ieșirea din închisoare.

Se stabilește la Cîmpina, aproape de Doftana, unde liderii stîngii, comuniști și necomuniști, fac pelerinaj. Siguranța îl ține sub observație și notează toate întîlnirile. Are informatori printre cei care îl vizitează. Mai multe rapoarte fac rezumatul convorbirilor. Toate grupările încearcă să-l anexeze, să se folosească de numele lui, să obțină declarații favorabile lor. Bujor vrea să se plaseze între ele, deasupra lor și să le unească. Declinul lui începe de aici. Nu mai e prizonierul de conștiință, legenda vie, victima regimului de dictatură a burgheziei oligarhice. E un om obișnuit, faptul că a stat la închisoare 13 ani rămîne tot mai mult un detaliu, un accident biografic. „Zeul" care coboară printre muritori devine muritor. Bujor se trezește între resentimente puternice, dușmănii de neconciliat. Între comuniști și social-democrați (și aceștia de diferite culori) exista o schismă veche provocată de Lenin. Ruptura aceasta nu era o problemă strict românească. Din eroul proletariatului, Bujor risca să devină un politician, un agitator oarecare, expus atacurilor. Ceea ce i se și întîmplă. Iată citate dintr-un lung articol, „Pe drumul bujorismului sau pe drumul leninismului", nesemnat, apărut în mai multe numere în *Deșteptarea*, februarie–martie 1934. (*Deșteptarea* a fost săptămînalul comuniștilor româno-americani din Detroit și exprima strict poziția PCdR. De fapt a Kominternului, a grupului de comuniști români refugiați la Moscova. PCdR își publică pozițiile oficiale, documentele, aici.) Mihai Gheorghiu Bujor este atacat pentru că, scrie *Deșteptarea*, a intrat în „cîrdășie cu social fasciștii, cu oportuniștii, cu social monarhiștii, social trădătorii, cu social polițiștii". E vorba de social-democrați. Autorul anonim se întreabă de ce

* *Universul*, 11 iunie 1933.

a fost grațiat de Bujor de regele călău? Faptul de a fi acceptat grațierea era o vină. „Bujor crede că misiunea sa istorică este de a renaște unitatea clasei muncitoare [...] mare glumeț mai ești și Dta cetățene Bujor! [...] rolul lui Bujor este [...] a unui spărgător al mișcării muncitorești [...] asemenea grandomanie, de care suferă efectiv fiecare manifestare a lui Bujor. [...] Eliberarea dumitale nu s-a dovedit a fi o victorie a clasei muncitoare. Ea s-a arătat ca o manevră vicleană și îndrăzneață a dușmanului clasei muncitoare și a dușmanilor de moarte ai comunismului și URSS." Bujor este „un instrument de spargere al mișcării proletare și dușman al Partidului Comunist". De ce? Pentru că dorea colaborarea între comuniști și social-democrați, într-o vreme cînd Moscova o interzicea. Această politică îi deschide drum spre putere lui Hitler. Stalin realizează noua situație și face una din „cotiturile" politicii sale. Cere colaborarea tuturor forțelor politice împotriva fascismului. Firește, la București, comuniștii nu mai resping colaborarea cu social-democrații, o solicită. Au loc negocieri, Bujor participă la ele. Dar frontul unit al stîngii nu se realizează. Comuniștii erau un partid ilegal. Ei se organizau pentru a răsturna regimul prin violență. Nu părăsiseră nici lozinca „dreptului la autodeterminare al popoarelor din România, pînă la desprinderea de stat". Social-democrații acționau legal, doreau reforme și recunoșteau instituțiile democratice. Era o prăpastie care nu putea fi trecută. Între aceste grupări, Bujor își pierde statura.

Lucru neașteptat, este invitat la Kremlin. Din noiembrie 1935 pînă în ianuarie 1936, călătorește în URSS. Trece granița pe la Tiraspol, ajunge la Moscova la timp ca să asiste la parada de 7 noiembrie în Piața Roșie. Itinerar: palatele țarilor de la Țarskoe Selo, Peterhof, Moscova, Leningrad. Apoi la Minsk, Kiev, Gomel. Peste tot vede „semnele belșugului" și „clasa muncitoare care dictează și conduce". Vizitează Harkov, Groznîi, Baku. Remarcă numele lui Stalin peste tot. La sediul Kominternului are mai multe întîlniri. Este primit de Stalin și de alți lideri sovietici. Folclorul comunist spune că, la intervenția lui pe lîngă Stalin, Sahia ar fi fost scos de la Lubianka.

O notă a Siguranței* arată că „sosit la Moscova, Bujor a descins la domiciliul lui Racovski. Acest fapt constituind o solidarizare a lui Bujor cu Racovski, care actualmente se găsește în dizgrație, era să pună în conflict pe socialistul român cu autoritățile sovietice, care continuu i-au supravegheat corespondența. [...] Racovski a primit instrucțiuni din partea Comitetului Central al Partidului comunist rus ca să îl convingă pe Bujor să accepte situația eventuală de conducător al Frontului Popular din România. Bujor a evitat asemenea discuțiuni, motivînd că este într-o călătorie de informare. [...] În ceea

* Arhiva ANCR, CC al PCR, Fd. 95, D 9/524, vol. 6, pp. 69–70.

ce privește demersurile făcute de Racovski pentru a-l determina să accepte conducerea Frontului Popular Român, Politbiuroul rus consideră că fostul ambasador sovietic la Paris nu a insistat suficient, deoarece este de părerea lui Bujor, cum că un front antifascist puternic nu se poate realiza decît și cu colaborarea Internaționalei a IV-a trotkistă. Bujor susține că întrucît Internaționala a III-a este legată de viața Statului sovietic, pentru reușita propagandei antifasciste ar trebui utilizată Internaționala IV. [...] La Moscova, Bujor a avut două întrevederi cu Stalin, care i-a reproșat că a putut rezista «regimului închisorilor românești», dar că a fost cîștigat de «frazeologia trotkistă».“

Racovski se știa bine cu Bujor, dinainte de război. Bujor îl secondase la Odessa. De ce a vrut să-l întîlnească Stalin? Întîi pentru că era curios să vadă o legendă. Avea și obiceiul, asiatic, să-și „pipăie“ adversarii, gloriile, pe cei care credea că ar putea conta. De Bujor se vorbise mult. Formula lui Bujor, „o singură clasă muncitoare, un singur partid, un singur sindicat“ îl interesa. Suntem în epoca frontului popular. Congresul al VII-lea al Kominternului, care lansase această politică prin discursul lui Gheorghi Dimitrov se încheiase de puțin timp, în august 1935. Era Bujor omul pe care îl căutau pentru a-i da un rol în această turnantă? Stalin, liderii Kominternului căutau încă – după atîtea eșecuri – o soluție pentru slăbiciunea cronică a „mișcării muncitorești“ din România. Putea fi chemat la Moscova, la Komintern, ca exponent al noii linii, nesectare. Putea fi plimbat prin Europa, la congrese, prin prezidii, pus să ia cuvîntul la mitinguri antifasciste, care propovăduiau noua politică a Kominternului. Bujor nu a convins, de vreme ce situația lui nu se schimbă.

După întoarcerea în țară, este tot mai izolat, un personaj care încearcă să pacifice grupurile de stînga, nimic mai mult. Revenirea din URSS este fixată de presă. „Bujor a sosit azi dimineață din URSS și a început propaganda bolșevică“, scrie gazeta lui Goga, *Țara noastră*. *Universul* nu scapă știrea („De la Unamuno la Bujor“). Bujor pregătește pentru tipar cartea *URSS, impresii de călătorie*, dar cenzura o interzice. Apare abia în toamna lui 1944. Știm cum a privit Bujor procesele de la Moscova în care tovarășii lui, bolșevici ruși și români, au fost exterminați. Racovski e una dintre victime, dar și alți cunoscuți cad victime: Al. Dobrogeanu-Gherea, Al. Nicolau, Al. Bădulescu, Ion Dic. Dissescu, Leon Lichtblau, Saul Ozias, Alter Zalic sunt executați. Bujor publică frecvent în presa de stînga versificări și amintiri din închisoare, traduce din rusă, scrie broșuri. Prezența lui, în ciuda apelurilor la unitate, își pierde ponderea. E uitat. Din „prizonierul de conștiință“ cu aură de revoluționar – mit propagandistic al Kominternului – devine un militant oarecare ce nu-și găsește locul. Îl găsim mai des la întrunirile partidului socialist, condus de Constantin Popovici, frecventat și de Gh. Cristescu.

Un raport de poliție notează că a luat cuvîntul la o adunare ținută la sediul partidului din strada Smîrdan nr. 13, la 17 februarie 1937. Aici a explicat că procesele de la Moscova sunt cauzate de rivalități vechi între liderii revoluției. Troțki a pierdut și atunci s-a dedat la subversiuni, atentate, violențe. Agenții lui au fost capturați și pedepsiți de Stalin. Îl vedem aici pe Bujor preluînd teza oficială a Kremlinului. În toamna anului 1937, în campania de alegeri, apare din nou la suprafață, făcînd apeluri la unitate împotriva PNL. Comuniștii îl recuperează. Bujor participă cu Pătrășcanu la negocieri cu țărăniștii și cu social-democrații. PSD (C. Titel Petrescu) și PSD Unitar (L. Ghelerter, Șt. Voitec) resping colaborarea cu PCdR, dar și cu PNȚ, motivînd pactul de neagresiune cu Garda de fier, semnat de Iuliu Maniu. Iată ce scrie Bujor despre Ilie Moscovici, adversar al colaborării cu PNȚ–PCR: „Grație rancunelor, capriciilor și înfumurării sale, mișcarea muncitorească română continuă să [...] rămînă dezbinată. [...] El este pacostea mișcării muncitorești din România. Bolnavul trebuie transportat la casa de sănătate. [...] Ilie Moscovici este un vechi și incorijibil recidivist în materie de înjurături și minciună... Cine nu a fost stropit cu țîșniturile hîrdaelor sale?"* Limbajul este extrem de dur, Bujor pare să fi uitat campaniile duse de Moscovici pentru eliberarea sa, sau amănuntul că l-a așteptat la ieșirea din închisoare.

Survine dictatura regală. Mihai Gh. Bujor este din nou arestat și condamnat pentru propagandă bolșevică. Condamnat la un an de închisoare, ajunge din nou la Doftana, unde stă între iunie 1938 și august 1939. În 1940 este închis în lagărul de la Miercurea Ciuc, apoi în cel de la Caracal. În 1941 este mutat în lagărul de la Tîrgu Jiu, unde este reținut pînă în august 1944. După 1944 are diferite funcții oficiale decorative. Este uneori utilizat de propaganda oficială. Trăiește pînă în anii '70, uitat. Publică uneori pagini memorialistice, strict cenzurate.

2. Alexandru Sahia

Alexandru Sahia moare în august 1937. Nu împlinise treizeci de ani (n. 1908, nume real Alexandru Stănescu). Cîteva ziare publică necrologuri. Ion Călugăru, în *Reporter* (22 august): „Cu Sahia s-a stins un mucenic al breslei noastre, un tipic reprezentant al intelectualității martire de la noi. [...] Era un băiat blajin, șters, fără strălucire în vorbă și greoi în mișcări. [...] Nu părea să fie pasionat de idei generale [...] părea, dimpotrivă, sortit să se strecoare la periferia vieții noastre intelectuale, cu modestie și smerenie." Constantin

* *Adevărul*, 19 decembrie 1937.

Noica: „Dacă nu te convingea pentru dreptatea cauzei sale, te impresiona prin puterea lui de a suferi și compătimi. De altfel poate se ascundea ceva romantic în lupta socială a lui Sahia. Ca tînărul acesta de la țară să stea în mijlocul muncitorilor de pe la cele cîteva fabrici din București, participînd la suferințele lor [...] – dacă pentru lupta de clasă simțea îndemnul – [...] trebuie mult idealism, hotărît mai mult decît merita cauza sa. [...] Se vădea în purtarea sa ceva din ceea ce ne închipuim azi că era un creștin primitiv." Arșavir Acterian: „Era un om bun ca o pîine bună și ros de-o sărăcie căreia nu știa cum să-i vie de hac. [...] Din călugăr dezamăgit devenise comunist. [...] În ultima vreme ticăloșii care se serviseră de el, de revolta lui, de naivitatea lui l-au concediat."*

Deșteptarea din Detroit îi dedică o pagină. Românii din brigăzile internaționale din Spania îl omagiază. O notă a Siguranței raporta: „Ziariștii comuniști, care fac parte din Colegiul presei legale a partidului comunist, intenționează a da un caracter politic înmormîntării ziaristului comunist Alexandru Sahia, autorul cărții *URSS, azi*, ce va avea loc astăzi, 13 august, în comuna Mănăstirea din jud. Ilfov. În acest scop, partidul comunist a luat hotărîrea ca întreg corpul de ziariști să se deplaseze în acea comună, spre a participa la înmormîntare. [...] Al. Sahia s-a făcut cunoscut mai ales prin articolele asupra procesului CFR Griviția și procesului Anei Pauker. Moartea ziaristului Alexandru Sahia va fi exploatată de comuniști în scop propagandistic, printr-o largă publicitate."**

Situația era paradoxală, absurdă. Cu numai cîteva zile înaintea morții sale, Sahia era clasat drept „dușman al partidului comunist". Motivul conflictului dintre el și ceilalți locatari ai subteranei pare că a fost „Marea teroare", și mai ales ordinele venite de la Komintern pe tema propagandei care trebuia făcută proceselor de la Moscova. În lunile dinaintea morții sale, prima parte a anului 1937, Sahia a fost exclus din PCdR de cîțiva dintre prietenii lui. Întîi, Ștefan Foriș, șeful Agitprop PCdR, de care era apropiat, Leonte Răutu, Sorin Toma, Aurel Rotemberg (Ștefan Voicu după război). Nici Lucrețiu Pătrășcanu nu era străin de afacere. Dintre jurnaliști, mai făceau parte din celula comunistă cu Sahia, care le era șef, Gheorghe Dinu (semna Ștefan Roll ca poet suprarealist), Gherasim Luca, Miron Radu Paraschivescu, George Macovescu, Ion Călugăru, George Ivașcu. Mai există un motiv pentru excluderea lui. Sahia călătorește în URSS. Suspectat că face spionaj, este arestat și depus la Lubianka. Efectele nu au întîrziat să apară, ca în Kafka, în lumea dosarelor, unde nimic nu se pierde. Este eliberat,

* *Vremea*, 22 august 1937.

** ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 131, p. 64.

dar faptul că a fost anchetat îl plasează pentru totdeauna printre suspecţi. Pedeapsa: la prima epurare, excluderea din rîndurile Kominternului. Era logica sistemului: „GRU nu greşeşte". Din fericire pentru el, excluderea s-a petrecut la Bucureşti, nu la Moscova, unde ar fi ajuns în faţa unui pluton de execuţie la Lubianka. Viu, Sahia era un exclus din subterană, un ciumat. Mort, putea să fie utilizat ca „martir al proletariatului" ori ca „intelectual devotat" acestuia, „ucis de mizeria lumii burgheze". Propaganda PCdR, condusă de Ştefan Foriş, care îl exclusese, nu ezită să se folosească de cadavrul lui Sahia. Un an mai tîrziu, PCdR vrea să exploateze din nou moartea lui Sahia. Aceiaşi jurnalişti comunişti, la ordinele Agitpropului condus de Foriş, încearcă să organizeze un pelerinaj la mormîntul lui. Era un prilej de cuvîntări probolşevice şi invective la adresa capitalismului. Un altul de mobilizare a cîtorva muncitori aduşi în cimitirul din Mănăstirea cu camioanele, a cîtorva ţărani localnici şi a rudelor. După mai multe amînări şi încercări nereuşite, Gheorghe Dinu (Ştefan Roll) trebuie să anuleze pelerinajul. Manevrele sunt strict urmărite de Siguranţă.*

Sahia a călătorit în URSS nu ca un privilegiat, ca un scriitor celebru. VOKS şi Komintern nu i-au organizat ceremonii. Nu i s-au luat interviuri, n-a primit drepturi de autor. Era un jurnalist oarecare, venit dintr-o ţară mică. Ce interes să prezinte pentru Komintern? Oamenii lui Iagoda însă au fost interesaţi de el. De fapt, Sahia era un comunist, aparţinea clandestinităţii. Or, clandestinii erau cei mai suspectaţi. Dacă erau agenţi dubli, provocatori? Dacă venise în URSS sub acoperirea de jurnalist, simpatizant comunist, şi de fapt era un spion. Întrebările astea l-au costat o anchetă la închisoarea Lubianka. A fost eliberat, fără explicaţii, şi trimis acasă. Ia primul tren, via Varşovia, face un popas la Paris şi revine la Bucureşti. Nu găsim nimic din această experienţă dramatică în cartea lui, *URSS, azi*, nici în articole de presă. Sahia nu a repetat gestul lui Istrati. Cîteva referiri memorialistice notează şocul acuzat de Sahia. Petre Pandrea: „Al. Sahia [...] a fost arestat la Moscova cîteva săptămîni ca... spion român. Era iarnă. Atunci a răcit. De acolo i se trage tuberculoza. A primit tardiv un pulover de la Pătrăşcanu aflat la Moscova. Cel puţin aşa este versiunea care mi-a rămas în minte. În orice caz, după sosirea lui de la Moscova, Al. Sahia a cinat la mine într-o seară şi ne-a povestit impresii. Cartea îi apăruse. Era scrisă înainte de a fi vizitat paradisul terestru pe care-l aştepta. Şi-a dat seama că nu-i paradis, că Panait Istrati şi André Gide au avut dreptate. Al. Sahia s-a întors dezamăgit de la Moscova. Ne-a plîns în braţe. [...] Acest om era în căutarea unor idealuri arzătoare, absurde... şi nu le găsea. Noi antifasciştii ne-am alarmat. L-am

* *Ibid.*, pp. 81, 85.

conjurat să nu repete cazul Panait Istrati. Să fie dezamăgit, dar nu un renegat, mai ales că apăruse cartea apologetică a realizărilor sovietice. [...] Al. Sahia a murit dezamăgit. Are străzi, statui, poeme. Dacă ar fi trăit, ar fi nimerit cu noi în ocnă, noi simpatizanţii bolşevismului şi ai economiei planificate."* Sahia a păstrat tăcerea. Ancheta sa a fost cunoscută numai de cîţiva. A rămas un secret.

Dacă viu nu mai putea aduce nici un serviciu „cauzei" – de unde excluderea lui din PCdR –, mort, da, era încă util. A fost folosit după 1945 pentru consolidarea regimului la care a visat. Propaganda se foloseşte de cadavrul lui, de amintirea lui, pentru a construi un mit. A devenit obiectul unui cult. A fost reprezentat ca un mare scriitor, trăind în mizerie, un sfînt sacrificat pentru cauza proletariatului. A fost inclus în manualele de literatură şi dat ca model. O lectură obligatorie printre clasicii literaturii române. El era adevăratul tip de scriitor şi jurnalist care scrie despre necazurile celor mulţi şi luptă pentru cauza lor. El indica intelectualilor „adevăratul drum", de a se înfrăţi cu muncitorimea. A fost prezentat ca o victimă a burgheziei, ei i s-a datorat şi moartea lui prematură. S-au tipărit zeci de ediţii, în milioane de exemplare, din cele cîteva nuvele pe care le-a scris. Au apărut cărţi despre viaţa şi „opera" lui, mii de articole i-au fost dedicate. Ziua sa de naştere a fost mereu marcată de propaganda condusă de Iosif Chişinesvchi şi Leonte Răutu. A fost ales post-mortem în Academia Română în 1948. Străzi, şcoli, sate, gospodării colective, felurite instituţii i-au purtat numele. Academia Română, Uniunea Scriitorilor i-au dedicat evenimente comemorative. De ce acest zel în jurul unui scriitor obscur? Pentru că literatura lui satisfăcea cerinţele ideologiei oficiale. Folosea rescrierii istoriei interbelice şi mai ales a mişcării comuniste. În proza lui, Sahia descrie muncitori, e mereu vorba de viaţa grea din fabrici, de accidente de muncă, de exploatarea nemiloasă a patronilor, de greve, de conflicte cu administraţia, de represiune. Găsim aici toate clişeele bolşevice. Nu altfel descrie presa comunistă în anii '20–'30 situaţia muncitorilor. Sahia pune în pagină sloganele, cuvintele de ordine din manifestele şi broşurile editate clandestin de PCdR. Acesta a fost materialul folosit de propagandă după 1945 la crearea legendei „Al. Sahia". I-au fost exploatate viaţa, dar şi proza. A fost înfăţişat ca un lumpen intelectual, radical, mereu devotat cauzei, sărac, dormind prin redacţii, mergînd în fabrici şi ateliere să stea de vorbă cu muncitorii. A murit de tuberculoza capătată din cauza mizeriei. Acesta era portretul oficial, mitul.

Biografia lui ne arată însă alte lucruri, alt personaj. Nu provenea dintr-o familie săracă. S-a născut în satul Mănăstirea, pe Dunăre. Învaţă la liceul

* Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, *ed. cit.*, p. 345.

militar din Craiova, pregătindu-se pentru o carieră de ofițer. Climatul cazon îl duce la prima criză existențială. Renunță. Termină liceul la Sf. Sava. Se înscrie la Facultatea de Drept. Urmează a doua criză, una religioasă. Renunță la traiul civil pentru a se călugări. Intră la mănăstirea Cernica, la 21 de ani, unde își ia numele de Sahia, pe care îl va păstra ca nume literar. Rămîne aici doi ani, pînă în 1931. Deși seamănă cu un liceu militar, internat, iar el era obișnuit cu zidurile, cu lumea închisă, Sahia nu se adaptează. Își pierde credința. Începe să citească marxism. Pradă altei crize, părăsește mînăstirea. Lucrează în presă din 1932, cînd intră la ziarul *Vremea*, pînă în august 1937. Mitul proletcultist spune că a renunțat la studii din cauza sărăciei. Starea familiei lui era bună. Tatăl lui era țăran cu avere, și a fost primar liberal. Fratele lui, un cîrciumar prosper, sora lui, profesoară. Sahia a lucrat pentru două gazete, *Vremea* și *Dimineața*, și cîștiga bine. Avea și o mică afacere cu taxiuri de piață, finanțat de legația sovietică. „Cînd Al. Sahia s-a îmbolnăvit de TBC, nu erau medicamentele de azi și tămăduirea era lungă și costisitoare [...] a fost internat, pe socoteala redacției din Sărindar, la sanatoriul Dr. Popper din Bucegi, cel mai scump sanatoriu al vremii. Au sărit și frații Donescu [proprietarii jurnalului *Vremea*, *n.n.*] în ajutor, au sărit părinții și prietenii, dar nu mai era nevoie. Al. Sahia era un om sobru, elegant îmbrăcat din cele două salarii, ca un dandy. N-avea ca viciu nici băutura, nici fumatul, nici jocul de cărți, nici sportul automobilistic. Al. Sahia a fost iubit și a iubit multe femei, dintre care vreo două femei superioare și literate. Era simpatic, plăcut, amabil, ca un prinț din povești [...] Părinții erau culaci, crîșmari și liberali. Cum putea ieși un dinamitard și un comunist din asemenea mediu? Totuși, a ieșit. Fiindcă Al. Sahia nu era un copil al calapodului, avea antene subțiri și intuiție. A trăit problematica veacului. Al. Sahia este omul problematic *per excellentiam*", scrie Petre Pandrea în ianuarie 1968. Personajul famelic din mitul propagandistic lipsește de aici. Sahia frecventa mediile cele mai exclusive, avea contacte cu intelectualii cei mai influenți. „Șuluțiu și apoi Sahia îmi vorbesc despre memoriile lui Lovinescu..."* În jurnalul său, Petru Comarnescu îl surprinde de cîteva ori. O dată ca participant la o conferință a autorului, în ianuarie 1932, unde a „aplaudat la pasajul relativ la Rusia, dar nu i-a putut conveni". Altă dată participă împreună la un dineu, în ianuarie 1932. La 29 martie, Sahia îl vizitează pentru a lua un articol pentru revista criptocomunistă *Veac nou*. La 3 aprilie se întîlnește cu Sahia Ghiță Ionescu (cu care Sahia era foarte prieten, după cum arată o notă a Siguranței), Zaharia Stancu etc. A doua zi, 4 aprilie,

* Camil Petrescu, *Note zilnice* (10 septembrie 1931), Editura Gramar, 2003, p. 41.

Sahia şi Comarnescu fac o plimbare nocturnă etc.* În cercul lui de cunoştinţe apropiate se găseau Eugen Ionescu, Ghiţă Ionescu, Radu Popescu etc., oameni de stînga, dar şi Mihail Polihroniade, Arşavir Acterian, Constantin Noica, de partea cealaltă a simpatiilor politice. Mai sunt Barbu Brezianu, Mihail Sebastian, pe care îl admonestează (în *Floare de foc*, 30 ianuarie 1932) pentru că părăsise poziţiile comuniste de pînă atunci. Sahia era legat în secret de comunişti, de Ştefan Foriş, Lucreţiu Pătrăşcanu, Moscu Cohn, Alexandru Mihăileanu, de avocaţi şi jurnalişti care apăreau în procesele lor. Este apropiat de N.D. Cocea, Petre Pandrea etc. În 1933–1934 relatează procesele ceferiştilor. În 1936 face pentru ziarul *Dimineaţa* cronica zilnică a procesului Anei Pauker de la Craiova. Poliţia îl surprinde aducînd acuzaţilor într-un colet aparent inofensiv mesaje secrete. „Verificînd într-un pachet adus de d. SAHIA, redactor la DIMINEAŢA – se spune într-un raport la poliţiei –, am constatat 1/ într-o cutie de chibrituri am găsit scris pe un chibrit Atentt iar pe fundul cutiei mai multe însemne, 2/ în tocul unui pantof o foiţă de ţigare cu multe înţepături făcute cu acul, 3/ aproape toată hîrtia de ambalaj poartă semne de înţepături cu acul. Pe unul dintre ouăle aflate în coletul trimis deţinutei Estera Radosoveschy [*sic*] am descoperit scris cuvintele TOT şi DUE. Scrisul a apărut la căldura flăcării [...]"; o bluză adusă Anei Pauker poartă înscrisuri, un bilet găsit de un agent de Siguranţă conţine o listă scrisă în limba germană cu numele celor din Consiliul de Război.** Scapă de arestare şi proces numai datorită lui Emil Pauker, Constantin Graur, patroni ai presei din Sărindar, care intervin. Sahia nu era numai un jurnalist. Era un agitator comunist, aparţinea subteranei. Nu era doar un „tovarăş de drum", ci comunist, „revoluţionar de profesie". Iată un extras dintr-o notă a Siguranţei din 1936: „Cu ocazia procesului Luka László, comunista Ana Pauker [...] a fost adusă la Consiliul de Război în calitate de martoră. [...] De la închisoarea Văcăreşti, Ana Pauker a fost escortată pe jos cu un singur gardian. Înapoierea la închisoarea Văcăreşti s-a făcut în ziua 11 decembrie, în aceleaşi condiţiuni, şi pe stradă a apărut comunistul Alexandru Sahia căruia gardianul de escortă i-a îngăduit să transporte pe Ana Pauker, cu automobilul taxi. Cum prin asemenea procedee un deţinut poate foarte uşor să evadeze, putînd dispărea chiar cu automobilul său salvat de comunişti [...] avem onoarea a vă ruga să binevoiţi a dispune măsuri."***

---

* Petru Comarnescu, *Jurnal 1931–1937*, Institutul European, 1994, pp. 16, 22, 42, 43.

** *Universul*, 14 iunie 1936.

*** ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 12316, p. 128.

Sahia scoate și scrie la cîteva publicații finanțate de PCdR, *Veac nou*, *Floare de foc*, *Buletin*, *Bluze albastre*, *Reporter*, *Șantier*. Participă la toate campaniile din anii '30 ordonate de Komintern. În 1932 îl atacă dur pe Istrati într-un articol, „Mare canalie ești, tovarășe Panait!". Scrie în apărarea lui Mihai Gheorghiu Bujor, pentru greviștii de la Grivița, pentru Petre Constantinescu-Iași etc. Nu se limitează la a scrie articole, e unul dintre organizatorii campaniilor, lucrînd pentru Agitprop. Siguranței nu-i scapă activitățile subterane ale jurnalistului Sahia, îl observă, corespondența îi este controlată, uneori este filat. Sunt notate relațiile cu legația sovietică, călătoria lui în URSS, anturajul format din comuniști. I se alcătuiește un dosar. Totuși nu este niciodată arestat sau interogat de Siguranță. Este totuși semnalat ca editor a mai multe publicații comuniste, finanțate de Komintern. Poliția le confiscă încă din tipografie, pînă să fie difuzate. Odată interzisă o asemenea publicație, în cîteva luni, se tipărea alta, cu nume schimbat, dar cam cu aceiași redactori. Mereu printre ei, Sahia. Este semnalat pentru propaganda comunistă printre soldați, în 1932, cînd era încorporat. Face obiectul unei investigații a serviciului de contrainformații. Un raport îl prezintă ca „simpatizant comunist [...] împărtășește principiile comuniste, pe care le-a exprimat prin revista comunistă BLUZE ALBASTRE... aceleași principii și le-a expus și verbal printre colegii săi de la facultate. Întrucît numitul își exprimă convingerile sale comuniste sub formă doctrinară, conținutul revistelor fiind extrase din diferiți autori comuniști și știri provenite din presa comunistă mondială, de către Direcțiune nu s-a luat nici o măsură contra sa, însă activitatea sa este ținută sub evidență. Numitul urmează să fie ținut în observație, în timpul încazarmării sale nu i se va încredința servicii de încredere."* Nu renunță la propagandă comunistă, nici ca student, „făcînd informațiuni la Facultatea de Drept, din București, pentru identificarea studentului ISAIA [...] care, în ora D-lui profesor Istrate Micescu, a făcut propagandă comunistă și care s-a dat drept reporter la ziarul FACLA, am stabilit că la această Facultate nu se găsește nici un student cu numele de ISAIA. Este știut însă că la Facultatea de Drept din București se găsește ca student, anul al III-lea, ALEXANDRU SAHIA."** După întoarcerea din URSS, Siguranța e atentă la faptul că frecventează legația sovietică, la legăturile lui cu diverși curieri sovietici, îi controlează corespondența din și spre Moscova. Operațiile care precedă publicarea cărții despre Rusia, conținutul, ecourile în presă etc. sunt de asemenea înregistrate de Siguranță. Un referat cere Ministerului de Interne răspunsul la întrebarea dacă „această carte urmează

* *Ibid.*, Fd. 95, D 131, pp. 34–35.

** *Ibid.*, p. 30.

să fie lăsată liberă mai departe în librării spre răspîndire [...] pentru că nu e decît o apologie a oamenilor şi vremurilor noi din URSS. [...] Apariţia nestingherită a unor asemenea cărţi, lectura *Izvestia* şi mai ales, fiind accesibilă ca limbă, a lui *Journal de Moscou* [care se vindeau în cîteva librării bucureştene, *n.n.*] fac sau completează azi educaţia tineretului şi documentarea lectorilor mai vîrstnici, aceasta ca să nu mai vorbim de infiltrarea clandestină cu mult succes a literaturii comuniste de propagandă din străinătate. Repetăm: Aşa se face propagandă şi aşa se ajunge la înverşunările ideologice ale taberelor puse de cei interesaţi faţă în faţă."*

Cartea lui, *URSS, azi*, apare în toamna lui 1935. Este un amestec de clişee, complezenţe, slogane Agitprop. O carte conformistă. Ghiţă Ionescu, Radu Popescu (în *Cuvîntul liber*), Al. Robot (în *Reporter*), Al.C. Constantinescu (în *Credinţa*), prietenii lui scriu articole favorabile. E un fals reportaj, garnisit cu statistici şi cifre oficiale. Ele alternează cu observaţii personale prudente. Sechelă a perioadei cînd se găsea la mînăstirea Cernica, înregistrează frecvent situaţia religiei, numărul mare de biserici, demolarea lor. Ca şi Istrati şi Mihai Gheorghiu Bujor, participă la festivităţile de 7 noiembrie din Piaţa Roşie. Suntem în 1934, la şapte ani de la prezenţa aici a lui Istrati. Nu se mai produc incidente, opoziţia fusese zdrobită, Stalin e stăpînul absolut. „O clădire de 12 etaje, acoperită cu un panou cu Stalin în... manta soldăţească, cu cisme cît un etaj de mare, cu şapca de muncitor în cap, cu mîna stîngă în buzunarul mantalei, iar cu dreapta vîrîtă în sîn [...]." Sahia se afla în URSS cînd Kirov a fost ucis. Găseşte un singur rînd să amintească această uriaşă afacere politică. Alocă în schimb zeci de pagini unor descrieri entuziaste şi statistici oficiale. Călătoria durează trei luni, din care o lună jumătate, scrie Sahia, „am bătut străzile Moscovei de capul meu". Fusese de fapt închis la Lubianka. Vizitează Leningrad, Nijni Novgorod, regiunea Volgi, Ucraina, Moldova sovietică (Tiraspol). Călătoreşte singur, neînsoţit de oficiali, ne asigură, suspect de insistent. E atent, ne previne, să nu i se arate potemkiniade. Observă pretutindeni bisericile, propaganda oficială care combate credinţa. Îl mai interesează condiţia femeii şi a intelectualului. Se intersectează cu Henri Barbusse, cu Boris Pilniak, şi el personaj în cartea lui Istrati. Pilniak chiar îi evocă o discuţie purtată cu Istrati. Pilniak avea să aibă un sfîrşit tragic, în faţa unui pluton de execuţie, în 1938.** Nu se grăbeşte să se întoarcă la Bucureşti, face un ocol, Varşovia, Viena, Paris, Milano, Veneţia, Trieste, Belgrad. Are nevoie să-şi revină. Sahia rămîne mut,

* *Ibid.*, pp. 55–57.

** Al. Sahia, *URSS, azi*, Editura Librăriei Ion Creangă, 1935, p. 234.

nu relatează experiența prin care a trecut în URSS. Nici după ce este exclus din PCdR nu protestează. S-a lepădat de iluziile revoluționare? A rămas credincios lui Stalin? Moartea prematură l-a împiedicat să treacă printr-o altă criză existențială, la el ciclice și inevitabile. „Alexandru Sahia a fost o mare inimă, cu un cerebel de curcă. Era incult ca o ciubotă și plin de aleanuri ca o fată de pension. Avea dreptate Nae Ionescu cînd ne recomanda să ne ferim de *Schwärmerei. Al. Sahia war der typische Schwärmer*. Avea o necesitate imperioasă de a crede în ceva adînc și mare. A încercat să creadă în Dumnezeu și s-a refugiat doi ani la călugări la Cernica. Nu a reușit. S-a certat cu ei. Harul divin nu s-a pogorît asupra lui. [...] Era un om leneș și negospodar, de o fantastică indolență. În loc să-și cumpere iarna cîteva sute de kilograme de lemne, se îmbrăca în *dandy,* și tremura în centru, în preajma barurilor cu autoservire, a redacțiilor și a tipografiilor cu plumb. Era un snob mistic. Înghițea aspirină ca să se încălzească. [...] Sahia nu facea studii universitare regulate, fiindcă ar fi vrut să facă două revoluții în 5 ani. Întîi o revoluție morală cu popii și pe urmă, o revoluție comunistă, cu muncitori. [...] Avea mare nevoie de apostolat și a crezut că-l va găsi la stînga. [...] Pelerinajul la Mecca al lui Sahia s-a soldat cu o catastrofă ideologică, similară cu a lui Istrati. [...] Sahia era dezolat și dezorientat. [...] N-a mai avut curajul intelectual al lui Panait Istrati să scuipe unde a adorat. Era și bolnav."*

Dacă ar fi supraviețuit, poate că după război ar fi căzut victimă epurărilor. Avusese prietenii foarte vinovate, Foriș, Pătrășcanu, amîndoi uciși de tovarășii lor. Sau ar fi devenit, ca atîția alții, unul dintre oficialii propagandei, autor de proză proletcultistă, unde ar fi preamărit realizările regimului, noua situație a muncitorimii. A fost o vreme cînd „stafia lui Sahia se plimba turburată și neîmpăcată în RPR"**. Azi Sahia este uitat. Mitul său, creat după război de propaganda dirijată de Iosif Chișinevschi, Leonte Răutu, a fost de asemenea uitat.

3. Constantin Doncea

Săptămînalul comunist de limbă română *Deșteptarea* (*The Awakening*), care apărea la Detroit în perioada interbelică, anunța pe prima pagină, în ediția din 17 martie 1934, că societatea „Mihai Gheorghiu Bujor" își schimbă numele în „Societatea Constantin Doncea". Adoptase numele lui Bujor pentru că, în anii '20, acesta „[...] era simbolul clasei muncitoare din România.

---

* Petre Pandrea, *Turnul de ivoriu*, Editura Vremea, 2004, pp. 56–58.

** *Ibid.*, p. 55.

Ne mîndream cu el, îl stimam, îl glorificam. [...] Bujor a fost condamnat la închisoare pe viață..." Păcatele lui Bujor erau grațierea survenită în vara anului 1933, şi mai ales linia împăciuitoristă pe care o adoptase după eliberarea sa. Bujor voia să unifice clasa muncitoare. Ca efect, dîrjii comuniști româno-americani din Detroit, aflați pe pozițiile luptei de clasă, adversari ai social-democrației şi ai curentelor reformiste, au hotărît să-şi aleagă alt patron.

Cine era Constantin Doncea? Comisarul regal Romulus Hotineanu: „Este unul dintre aceia care au căutat să se evidențieze. Un om masiv. Puțin sau foarte puțin inteligent. Cu idei preconcepute. Cu un singur scop, acela de a produce turburări, oricînd şi oriunde. El vrea să vie în fruntea sindicatelor ca un om nou, ca un Mesia. Pentru clasa muncitoare Doncea este o nenorocire, un dezastru.[...] Fără nici un fel de inteligență sau talent, Doncea s-a impus în conducere în mod brutal, adus desigur de alte interese. [...] Prin urmare Doncea în toate ocaziunile, prin acte permise şi nepermise, unelteşte contra siguranței statului, pentru pregătirea zilei fatale."* Constantin Doncea a dominat greva de la Griviţa şi cele două procese care au urmat. Toți ceilalți acuzați din boxă sunt figuri secundare. Doncea este perceput de judecători drept şeful greviştilor. Primeşte pedeapsa cea mai mare. Presa este atentă la ce spune şi ce face. În apărarea sa, vorbeşte patru ore la proces într-o şedință de noapte. Pentru un simplu muncitor, e impresionant. În raport cu el, Gheorghiu-Dej este o figură ştearsă. Nu era nici orator, nici un lider de mase. Doncea vorbea ca un tipic demagog sindical. Agita muncitorii prin radicalismul lui zgomotos. Era „şeful temut şi neconstestat al comuniştilor de la Atelierele CFR Bucureşti"**. Începînd din 1933 este mediatizat, apar comitete de sprijin, au loc proteste. Se naşte un mit „Doncea". El devine în anii '30 figura cea mai cunoscută a proletariatului din România. Este popularizat de stînga ca un „erou al clasei muncitoare".

În ianuarie 1935, împreună cu Gh. Vasilichi şi Dumitru Petrescu, evadează spectaculos din închisoarea de la Craiova. Imaginația multora este stîrnită. Lumea e de partea victimelor, a celor care înfruntă autoritățile. Doncea e la apogeul notorietății sale, un fel de erou popular. Găsim ştirea evadării sale în multe cotidiane din Europa. După o vreme, se aude că a ajuns în URSS, ceea ce era adevărat. Organizatorii din umbră ai evadării au fost Marcel Pauker şi Moscu Cohn (Gh. Stoica). Doncea ajunge în URSS în iunie. Învață doi ani şi jumătate la Şcoala leninistă de cadre. Devine cetățean

* *Universul*, 12 august 1933.

** ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 96, D 5485, p. 94.

sovietic și membru al PCUS, învață rusa. Din autobiografia* pe care o scrie aici vedem că e născut în 1904, la Cocu, județul Argeș. De meserie turnător, absolvent a cinci clase primare. Membru PCdR din 1931, fără vreo poziție în aparat. Nu fusese înscris în alt partid. Ascensiunea lui era strict sindicală. Afirmă de cîteva ori că el a condus greva de la Griviția. Bolșevicii aveau o obsesie pentru liderii de mase, care conduc greve, se fac ascultați. Doncea este o asemenea figură. El este proletarul, ridicat de jos, ascultat de „cei mulți". Influența lui asupra muncitorilor era reală acolo unde PCdR eșua. Asta și stîrnește interesul comuniștilor. Este atras în rețelele subterane. Doncea, ca și Luca, e muncitor. Procesele lui permit Kominternului să facă agitație și să prezinte „proletariatul" ca o forță unită care contesta burghezia și regimul oligarhic. Doncea și Luca vin din această lume de care bolșevicii aveau nevoie pentru a se legitima și a pretinde că o reprezintă, proletariatul. Luca nu a condus proteste de amploare. A fost mai mult omul conspirației subterane, după ce fusese omul mitingurilor, prezidiilor și discursurilor. Doncea era omul de acțiune. El s-a impus la Griviția prin energia, chiar violența cu care i-a condus pe ceferiști și i-a instigat la grevă. După înăbușirea grevei, Kominternul îl transformă într-un erou al proletariatului. El corespundea tuturor canoanelor. „Cauza muncitorilor" își găsise un personaj concret, în carne și oase. Agitpropul nu întîrzie să-l îmbrățișeze, să-i construiască o legendă, să-l promoveze pe canalele sale. Doncea devine o figură foarte cunoscută, popularizată în toate ocaziile în mediile de stînga. Imaginea de erou se compunea din: dramatismul conflictului de la Atelierele CFR, cu morți, răniți, cu Doncea și tovarășii lui arestați; apoi procesele, de asemenea pline de conflict, de spectacol, cu pedepse foarte mari. Toate aceste ingrediente îl impun ca o figură dramatică, ușor de comercializat de un aparat de propagandă expert.

Doncea ajunge în URSS, unde învață la Școala leninistă de cadre a Kominternului și la alta a GPU, al cărui agent devine. Primește cetățenia sovietică. În martie 1937, un jurnal sovietic din Odessa publică știrea asasinării lui Doncea. Doncea ar fi încercat să treacă Nistrul în România, dar ar fi fost prins de grănicerii sovietici și dus la închisoarea Odessa, de unde a încercat să evadeze, fiind ucis de agenții GPU.** Un raport al Siguranței notează: „chestiunea împușcării lui nu este verificată în rîndurile conducătorilor comuniști din România, acest sistem fiind unul din procedeele Kominternului

---

* Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, Editura Univers Enciclopedic, 1996, pp. 347–351.

** ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 790, p. 27.

de a face să apară în presă ştiri despre moartea comuniştilor importanţi, pentru a-i trimite apoi în ţară să activeze clandestin, deoarece Doncea se bucură de multă popularitate în rîndurile ceferiştilor, aşa cum este cunoscut din trecut, cazul similar al comunistei Ana Pauker."*

Doncea nu este trimis în România, ci în Spania, unde începuse războiul civil. Face parte din brigăzile internaţionale. Numele său deja circula. Trimis de NKVD, este comisar politic, figura cea mai cunoscută dintre români. Mitul îl precedă. În 1939 este internat în sudul Franţei, în lagărul St. Cyprien, unde conduce celula de partid, circa 100 de oameni. Relaţiile între brigadişti sunt tensionate. Conflicte personale şi etnice, suspiciuni, dezbinări. Eşecul din Spania a dat naştere unei demoralizări care contrasta cu entuziasmul din 1936. Sunt şi lipsuri obiective, barăcile improvizate, pe malul mării, friguroase, lipsa de hrană, de îmbrăcăminte, izolarea completă. După campania de mobilizare internaţională din anii '36–'38, urmase dezinteresul Kominternului, ca şi oboseala lumii antifasciste. În plus, agenţii NKVD şi comisarii politici vegheau la puritatea rîndurilor, observau fidelitatea brigadiştilor. Troţkiştii, anarhiştii, cei care ieşeau din rînduri erau epuraţi, adesea lichidaţi fizic. Doncea, comisar politic (toţi comisarii politici sunt agenţi ai NKVD), are un asemenea rol. Este ochii şi urechile NKVD şi Komintern printre brigadişti, pe front, ca şi în lagărul de la St. Cyprien. Este un şef important şi îşi îndeplineşte sîrguincios misiunile încredinţate de Moscova. Este singura subordonare pe care o acceptă. Poziţia sa proeminentă, rolul jucat îl fac să se găsească pe lista prizonierilor importanţi. De aceea este extras din lagăr şi dus la Moscova. Alte mii de brigadişti rămîn în lagărele din Franţa. Doncea ajunge în URSS, cu vaporul, împreună cu cîteva sute de oficiali spanioli şi brigadişti de vîrf. Debarcă la Odessa. La Moscova, Dimitrov îl consideră cel mai important dintre comuniştii români refugiaţi în URSS. Deşi Ştefanov conducea la acea dată PCdR, Doncea, prin circulaţia internaţională a numelui său, justifica aprecierea lui Dimitrov.

Steaua lui începe totuşi să decline după întoarcerea în URSS. A contribuit la asta şi temperamentul lui dificil, viaţa dezordonată pe care o ducea. El se simte bine în mijlocul unui conflict, conducînd „masele". Nu era deloc un politician, un om al culiselor şi intrigilor, deprinderi esenţiale în interiorul Kominternului. Educaţia lui sumară nu-l ajută să străbată ierarhia aparatului, cosmopolită şi ideologizată, alcătuită de locatarii de la hotel Lux. După întoarcerea din Spania şi Franţa, Doncea are probleme cu sovieticii, care îi privesc cu neîncredere pe brigadişti. Cu temperamentul lui nestăpînit, provocase pe front şi în lagăr destule conflicte. În URSS nu-l găsim la

* *Ibid.*, pp. 28–29.

vîrful Kominternului, cum se aştepta el, ci în eşalonul secund. Începe războiul şi nu se află printre privilegiaţii retraşi, la ordinul lui Stalin, spre Urali, la Ufa. Nu are o muncă politică. Venirea Anei Pauker, care nu îl simpatizează deloc, e şi momentul cînd începe de fapt declinul lui. Cei doi, Pauker şi Doncea, erau figurile recunoscute ale comuniştilor români. Fuseseră protagonişti în două procese de răsunet, transformaţi în obiecte de cult de către Agitprop. Pauker este preferata lui Molotov, Dimitrov, Manuilski. Doncea trece în planul doi. Îi scrie de mai multe ori, cerîndu-i să fie întrebuinţat altfel, conform meritelor şi staturii lui. Se vedea jucînd un alt rol important. Nu reuşeşte s-o convingă. Pauker l-a preferat pe Vasile Luca atunci cînd a avut nevoie de un muncitor român, ca să îmbunătăţească compoziţia socială a „noii conduceri".

Doncea face războiul într-o şcoală militară, apoi pe front, în Crimeea. La 19 august 1944 este paraşutat în România. După război, a fost popularizat un aşa-zis grup de partizani Carpaţi, condus de Doncea. De fapt, cei trei au fost paraşutaţi, ca soldaţi sovietici, în spatele liniilor germane în misiuni de recunoaştere. „Istoria eroică a PCdR" cerea să fi fost şi organizatorul unei „rezistenţe armate contra ocupantului nazist". Doncea este rănit în timpul paraşutării, de o aterizare proastă. Singurul lucru care îi rămîne de făcut este să aştepte trupele sovietice. Legenda partizanului Doncea ia astfel naştere.

Cariera lui postbelică este la fel de contorsionată, dar e mai puţin glorioasă. De numele lui se leagă demolarea statuilor din centrul Bucureştiului în 1948, cînd pentru o vreme este viceprimar al capitalei. Dispar sub buldozere statuile regilor Carol I şi Ferdinand, ale foştilor prim-miniştri I.C. Brătianu, I.I.C. Brătianu, Take Ionescu. Ana Pauker nu-l simpatizează. Doncea era singurul care o umbrea prin trecutul lui „revoluţionar". Nici Gheorghiu-Dej, din aceleaşi motive, nu-l agrea. Totuşi, Dej şi Doncea sunt aliaţi pentru înlăturarea Anei Pauker. Doncea o detesta pentru că îl marginalizase în URSS. Spera că, odată Ana Pauker înlăturată, va reveni în prim-plan. Alţii, cu un trecut mult mai puţin glorios decît al lui, erau membri ai Biroului Politic sau ai Secretariatului. La congresul din februarie 1948 nu face parte din CC al PMR, la cel din 1955, devine membru supleant. I s-au dat poziţii de rang secund. Din această pricină, Doncea a fost un frustrat. S-a plîns frecvent vechilor lui tovarăşi care acum îi erau superiori ierarhic. A făcut repetate cereri pentru a-i fi recunoscute meritele şi a fi răsplătit cu poziţii mai înalte. N-a reuşit. Dej era gelos pe trecutul lui. Şi nu e vorba doar de gelozie, ci de legitimitate: cine era mai îndreptăţit să conducă partidul. Cum Dej îşi extrăgea în aparat legitimitatea din greva de la Griviţa, Doncea, ca lider real al grevei, îl stînjenea. Doncea îl privea pe Dej ca pe un uzurpator. În raport cu el, Dej avea o biografie politică ştearsă. Un episod misterios rămîne situaţia critică în care s-ar fi aflat Dej în vara lui 1948,

cînd sovieticii îl izolează şi se pare că îi pregătesc căderea, bănuindu-l, la denunţul cîtorva, de titoism. Doncea, aflat la Griviţa, mobilizează muncitorii, ceea ce îi determină pe „complotişti" să-l elibereze pe Dej. Cît este folclor în acest episod e greu de descifrat azi. Cîteva surse îl confirmă. Alte surse păstrează tăcerea. Cert este că în anii '50–'60 Doncea îşi arogă meritul de a-l fi salvat pe Dej în vara lui 1948.

Pe de altă parte, Doncea nu ezită să îl critice pe Gheorghiu-Dej în orice situaţii, să arate că el a fost protagonistul „eroicelor lupte ale ceferiştilor din 1933", eroul din Spania etc. Alţii pentru mai puţin au făcut închisoare. Gheorghiu-Dej nu putea să-l aresteze sau să-l condamne. Doncea era într-adevăr popular printre ceferişti. Majoritatea celor 6 000 de participanţi la greva din 1933 erau în viaţă. Greva era baza legitimităţii puterii lui Gheorghiu-Dej. S-a rezumat aşadar să-l ţină departe de putere, să nu-l lase să prindă rădăcini în nici un post. Dintre personajele de la vîrful regimului, este cel mai des demis, transferat, schimbat, „rotit". Mai mult, ordonă să i se asculte telefonul, îi plasează informatori în anturaj.* Lui Gheorghiu-Dej i se prezintă rapoarte cu ce spune, ce face, cu cine se întîlneşte. În jurul lui gravitează, în anii '50, o faună excentrică, alcătuită din frustraţi, critici, nemulţumiţi, mulţi dintre ei foşti ilegalişti, ceferişti etc. De asemenea, întreţine bune relaţii cu unele personalităţi culturale, artişti, boemi. S-a lăsat pictat de Corneliu Baba (şi Dej fusese pictat de Iser), Milița Petraşcu (eleva lui Brîncuşi) i-a făcut un bust. Pentru asta este sever criticat în plenara din iunie 1958, ca dovadă a cultului persoanei sale pe care l-ar fi întreţinut. A avea statui era privilegiul strict al zeilor consacraţi. „Într-adevăr aveam în casă bustul meu, sculptat de sculptoriţa Milița Petraşcu. Înainte de Plenară, acesta a fost ridicat de nişte elemente cu pistoale în mîini, care mi-au comunicat... că execută o dispoziţie superioară... Această răpire a bunurilor ce-mi aparţinuseră avea loc în timpul cînd eram membru supleant la CC al PMR, deputat... ministru", scrie Constantin Doncea într-un memoriu adresat în 1966 lui Nicolae Ceauşescu.** Cumpără tablouri, dar şi primeşte cadouri, are o mare colecţie de artă. Dej e decis să spargă grupul din jurul lui. Mai ales după revoluţia de la Budapesta, Dej a înţeles ce rol pot juca intelectualii, chiar şi cei apropiaţi de regim. Ordonă, pentru a intimida, organizarea de demascări. Erau procesiuni în care mai mulţi intelectuali erau aduşi în faţa cîtorva sute de muncitori care îi huiduiau şi cereau pedepsirea, chiar moartea lor. Erau astfel „demascaţi pentru crimele comise împotriva regimului". Erau apoi concediaţi, alungaţi din case, sancţionaţi, li se interzicea să se mai întîlnească între ei. Cea mai importantă asemenea sinistră şedinţă a fost organizată în

* Arhiva SRI, D 9604, vol. 23, pp. 1–3.

** *Ibid.*, p. 6.

aula Facultății de Drept, în 1957*, cînd mai multe personalități culturale care îl frecventau pe Doncea sunt ținta „înfierării și mîniei proletare".

În iunie 1958 vine și rîndul lui Doncea. Vina: continua să conteste rolul pe care și-l atribuia Gheorghiu-Dej. După evenimentele din 1956, Dej decide să epureze partidul și să înghețe climatul de destindere. Doncea, prin agitația sa, îi nega lui Dej legitimitatea de șef al PMR. Pentru asta, Foriș și Pătrășcanu fuseseră uciși. Ana Pauker, Teohari Georgescu fuseseră înlăturați, Luca va muri în închisoare, Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi își pierduseră pozițiile. Dumitru Petrescu, și el implicat în conducerea grevei și în procese, evadat cu Doncea și Vasilichi, la fel. În 1958 sunt programate festivități, cu ocazia a 25 de ani de la greva CFR. Doncea refuză să participe, spunînd: Voi faceți simpozionul, eu am făcut greva! Gheorghiu-Dej socotește că vremea răfuielii cu Doncea, dar și cu vechea gardă, cu ceferiștii greviști de la Grivița, care încă îl vedeau pe Doncea șeful lor consacrat, cu ilegaliștii, a sosit. Cei doi erau rivali vechi. O plenară este înscenată, controlată strict de fidelii lui Dej. Zeci de membri ai CC sunt asmuțiți împotriva lui Doncea. Ei demontează „mitul Doncea", deși unii dintre ei erau chiar autorii lui. Ce se instrumentase în anii '30 de către Komintern prin Agitprop este negat, contrazis. Doncea și faptele sale par să fi fost o ficțiune propagandistică. Documentul oficial al plenarei considera că Doncea este un „element individualist, anarhic și dizolvant, îmbibat de concepții mic-burgheze, stăpînit de ambiții meschine, carieriste, om mărginit, cu un nivel scăzut de conștiință de clasă. [...] Încă din timpul luptelor de la Grivița s-au manifestat apucăturile lui oportuniste, anarho-țărănești."** „Îngîmfat la culme, atribuindu-și merite ce nu-i aparțineau, el a continuat în închisoare manifestările sale individualiste, dizolvante [...] în același fel s-a purtat Doncea în Uniunea Sovietică. [...] Daune grave au adus poziția și activitatea lui Doncea în Spania. [...] După 23 august a continuat linia sa antipartinică de suprapunere a persoanei sale partidului și a rolului său conducător, fiind element de atracție și polarizare a tot felul de elemente antipartinice, străine de clasă, dușmane."*** „Doncea nesocotind faptele reale, călcînd în picioare adevărul istoric, se îndeletnicește de ani de zile cu denaturarea istoriei luptelor de la Grivița, încercînd în scop de autoevidențiere să minimalizeze rolul conducător al partidului, precum și rolul cadrelor de bază ale partidului în frunte cu tov. Gheorghiu-Dej. [...] Lipsa oricărui bun-simț și ura lui împotriva celor mai bune cadre ale partidului merg pînă

* Vezi Stelian Tănase, *Anatomia mistificării*, Editura Humanitas, 2003, pp. 167–180.

** Alina Tudor, Dan Cătănuș, *Amurgul ilegaliștilor. Plenara PMR din 9–13 iunie 1958*, Editura Vremea, 2000, p. 17.

*** *Ibid.*, p.19.

acolo încît sunt calomniaţi cei ce au înfruntat grelele condiţii ale Doftanei. La închisoarea Doftana şi în lagăr – zice el – era uşor, aveai asigurat un pat, o ciorbă, [...] era mai greu în Spania unde puteai oricînd să primeşti un glonţ în spate."* Vechiul lui camarad din brigăzile internaţionale, Mihai Burcă, spune la plenară: „Doncea [...] ducea o muncă de subminare a noastră. Îmi este foarte greu să spun aici despre faptele lui murdare. [...] Vorbind de eroism, [...] Doncea a fugit."** Burcă e răsplătit chiar la plenară cu un loc în CC pentru această declaraţie. O parte a mitului Doncea, „eroismul" său, era contestată. Nici Gh. Vasilichi, cel cu care evadase în 1935, nu are amintiri mai bune despre Doncea: „[...] limitat, peste măsură de îngîmfat, încrezut, orgolios şi ambiţios [...] de aici şi subestimarea rolului conducător al partidului. [...] Pretenţiile lui de conducător au crescut mai tîrziu şi era veşnic nemulţumit..." În acest punct, intervine Dej: „Prea l-am popularizat, se pare!" Vasilichi continuă: „Ceea ce îl caracterizează pe Doncea este atitudinea de anarhie şi de dictator. [...] N-am văzut om mai ranchiunos. [...] Doncea nu a studiat în viaţa lui. [...] Nu este în stare să se conducă singur, nu are calităţile unui conducător, dar nici nu se lasă condus de alţii." Conducătorul necontestat al ceferiştilor din 1933/1934 este negat complet, chiar de complicii lui de atunci, Gheorghiu-Dej, Gheorghe Vasilichi. Stătuseră împreună în boxă şi în închisoare. Cu Vasilichi evadase şi se refugiase în URSS.

Vreme de cinci zile, Doncea este supus acestei procesiuni de desfiinţare. Devenea o nonpersoană. Unul dintre miturile proletariatului, inventat din raţiuni de putere de comunişti, este demontat chiar de ei. Istoria se rescria în timp real, pe durata plenarei. Repertoriul rămînea acelaşi, se schimba numai distribuţia. Gheorghiu-Dej, uzurpatorul poziţiei lui Doncea de lider al ceferiştilor în 1933, patrona operaţia. Istoria este rescrisă, operaţie obligatorie într-o dictatură. Tot ce făcuse, trecutul lui „eroic" sunt minimalizate, pentru a fi apoi negate. La sfîrşitul plenarei, Doncea este exclus din PMR. Era membru din 1931. Este dus în Bărăgan, ca şef al unei gospodării agricole, în satul Ograda. După cîţiva ani este concediat şi pensionat. Este supravegheat, telefoanele sale continuă să fie ascultate, informatori strecuraţi în apropiere raportează zilnic. Doncea nu încetează să-l conteste pe Gheorghiu-Dej şi să vorbească despre rolul propriu jucat în anii '30. I-a supravieţuit lui Dej. La moartea vechiului lui duşman, în martie 1965, s-a bucurat sincer. În faţa televizorului, în vreme ce se transmitea ceremonia funerară, dansa, rîdea şi striga: Ai crăpat! Ai crăpat!... Moare în 1973.

---

* *Ibid.*, pp. 41–42.

** *Ibid.*, p. 66.

FRONTUL POPULAR & MAREA TEROARE

Noi, comuniștii, suntem niște morți în concediu.
MARCEL PAUKER

În august 1935 are loc Congresul al VII-lea al Internaționalei comuniste, Komintern. Era primul congres din 1928 și ultimul pînă la dizolvarea organizației, în 1943. Congresul are loc între 25 iulie și 20 august, cu 510 delegați din 65 de țări. Participă, din partea PCdR, Boris Ștefanov, Nicolae Goldberger, Marcel Pauker, Șeila Averbuch. Congresul consfințește noua politică, lansată în decembrie 1933 la plenara Comitetului Executiv al Kominternului (cînd a participat și Lucrețiu Pătrășcanu). Pînă la această dată, din perspectiva Kominternului, pericolele principale pentru revoluția bolșevică erau burghezia, fascismul și „social-fascismul", adică social-democrația. Această politică a dezbinat forțele de stînga și i-a deschis calea spre putere lui Hitler. Stalin face o întoarcere de 180 de grade, cerînd partidelor comuniste să constituie cu social-democrații, cu alte forțe de stînga, coaliții antifasciste, așa-numitele „fronturi populare". „Hitler ia locul puterilor beneficiare ale Tratatului de la Versailles ca adversar principal al URSS și al păcii. El este avangarda contrarevoluției. [...] Comunismul și fascismul sunt astfel față-n față în raportul revoluție/contrarevoluție. [...] În jurul frontului unic al clasei muncitoare, coloana vertebrală a coaliției, să fie reunit Frontul popular antifascist. [...] Iată o nouă tactică propusă la al VII-lea congres. Obiectivul final rămîne dictatura proletariatului, răsturnarea burgheziei pretutindeni în lume. [...] Frontul popular a luat locul tacticii «clasă contra clasă»."* Guvernul de la Moscova părăsește linia dură, a izolării, și diplomația anti-Versailles. URSS încheie acorduri cu mai multe guverne europene. Politica frontului popular era un pandant al acestor acorduri. La ordinele Kominternului, partidele comuniste trebuiau să se integreze vieții politice oficiale din țările lor. Modalitatea de a face acest pas era atragerea diferitelor grupări politice în „alianțe antifasciste". Stalin nu avea încredere în Komintern. El privea Internaționala Comunistă ca pe o rețea de spioni străini, care serveau nu URSS, ci Occidentul. Kominternul era pentru Stalin o armată prea puțin disciplinată

* François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, trad. rom. de Emanoil Marcu și Vlad Russo, Editura Humanitas, 1996, p. 240.

pentru a servi revoluția. Cum era xenofob și suspecta că spionii sunt peste tot, nu vedea cu ochi buni prezența a mii de străini la Moscova. După 1927–1928, cînd reușise să-i alunge pe simpatizanții lui Troțki și să-i înlăture pe Grigori Zinoviev (primul președinte al Kominternului, 1918), Lev Kamenev și Nikolai Buharin, apropiații lui Lenin, organizația intră în letargie. Stalin se dedică „construirii socialismului într-o singură țară", și e prea puțin interesat de scenariul „revoluției mondiale". Organizația este tolerată, fără să aibă obiective stabilite și fără o activitate precisă. Este un dinozaur al revoluției bolșevice și războiului civil, care nu își găsește locul și rolul. Stalin ignoră Kominternul, suspicios, încă nedecis. Are grijă însă ca în aceeași perioadă, 1928–1935, să o subordoneze Agitprop, secția de propagandă a PCUS, și mai ales GRU, poliția politică. Vechii militanți sunt înlocuiți de oamenii noi, promoția Lenin, lansată de Stalin în 1924. De acum Komintern este privită ca o anexă a activităților URSS în materie de propagandă și spionaj. „Stalin promova o politică de penetrare a Kominternului de către NKVD și GRU, dar nu și invers. Pînă în 1935, înalta conducere a Internaționalei era în întregime în mîinile celorlalte servicii. Kominternul încetase să aibă o existență de sine stătătoare, iar diferențierea și-a pierdut orice semnificație."* „Această distincție între NKVD și Komintern [...] nu este practic decît o iluzie."** Kominternul ar fi murit de moarte naturală, ca inutil, dacă în 1933 Hitler n-ar fi luat puterea în Germania. Asta însemna război. Hitler nu ascundea că misiunea lui este revizuirea Păcii de la Versailles, refacerea frontierelor etc. Cum Stalin se teme de un război, ideea lui este 1/ să provoace un conflict între Anglia și Franța, pe de o parte, și Germania, pe de altă parte, ca un pas spre revoluția mondială și 2/ să cîștige timp. Să mobilizeze opinia publică și să determine guvernele occidentale la o reacție fermă împotriva înarmării Germaniei. Kominternul își găsește o nouă utilizare după ziua fatală de 30 ianuarie 1933. Odată scos de la naftalină de Iosif Stalin și Karl Radek, șeful Agitprop, Kominternul iese din politica sectară, de izolare, pentru a propovădui alianța tuturor celor care se opun nazismului: asociații, partide, presă, sindicate, oameni de cultură. Aspectul esențial al acestei mobilizări era că trebuia să rămînă sub controlul strict al Moscovei, prin agenții săi infiltrați și prin fondurile puse la dispoziție. Vechiul principiu leninist al îmbinării activității legale cu cea ilegală este redescoperit cu această ocazie. La suprafață se practica un discurs generos, pacifist, al „democrației amenințate de fascism". Dedesubt se aflau rețele clandestine de spioni și agenți de influență, alimentate din fonduri secrete. „Noua perioadă, începută în 1934,

* Stephen Koch, *op. cit.*, p. 123.
** *Ibid.*, p. 122.

îi oferă un slogan popular și un spațiu politic prin care să implanteze în toată Europa un vast aparat de subversiune revoluționară."* Congresul Kominternului din august 1935, mai ales discursul lui Gheorghi Dimitrov, consacra această nouă politică.

Pentru a realiza această „cotitură" impusă de Komintern la plenara din decembrie 1933, de la Moscova, Ana Pauker se întoarce în România, patru luni mai tîrziu. Pe diferite căi soseau în același timp activiști antrenați în școlile Kominternului. „Cotitura" trebuia să fie însoțită de o reorganizare a partidului, aflat într-o situație critică. Care era situația rețelelor clandestine PCdR? Un raport al Siguranței făcea o descriere detaliată: „Ca și în anul 1933, anul 1934 a fost pentru Internaționala Comunistă un an de înfrîngeri grele și de regres. La înfrîngerea din Germania din 1933, s-a adăugat în acest an și înfrîngerea mișcării revoluționare puse la cale în Austria (februarie), Letonia, Bulgaria (august/septembrie) și Sarre, acum cîteva săptămîni. [...] În România, partidul comunist, care reușise în Februarie 1933, în timpul luptelor ceferiștilor și petroliștilor, să se ridice la o culme neatinsă încă de el și să conducă în fapt în acțiunile lor detașamentele cele mai importante ale muncitorimei, nu s-a refăcut încă după înfrîngerea suferită atunci, n-a reușit de atunci încoace să dezlănțuiască nici o acțiune importantă. Mișcarea fiind redusă numai la propagandă verbală și scrisă prin diferitele publicațiuni revoluționare. [...] La noi în țară a ajuns mișcarea comunistă de la circa 1 200 membri cît erau înregistrați și cotizau în Februarie 1933 la circa 650 membri. [...] Acest faliment al politicii frontului unic a avut repercusiuni neînchipuit de mari asupra mișcării comuniste și a muncitorimei în general, fiindcă a făcut să crească mult dezorientarea în rîndurile lor și a știrbit enorm de mult prestigiul comunist în masele revoluționare. Starea organizatorică a partidului comunist din România este încă cu mult mai rea decît aceea a celorlalte secțiuni ale Internaționalei Comuniste."** „În rezoluțiile sale, partidul comunist recunoaște că mizerabila lui stare organizatorică nu poate fi atribuită numai represiunii anticomuniste. Dacă aceasta a pricinuit într-adevăr în anul 1934 pagube serioase, cauza profundă a slăbiciunii organizatorice extreme a partidului comunist din România constă în starea de spirit a muncitorilor care, deși agitați de nemulțumirile lor profesionale, nu acceptă însă să adopte ideologia comunistă și să intre în organizațiile revoluționare. [...] Partidul a hotărît ca în propaganda lui viitoare să-și afișeze numele propriu cît mai puțin și să apară cît mai deghizat, aceasta din cauză că se observă la muncitori o anumită repulsiune față de comuniști, după dezastrul la care aceștia au dus pe

* François Furet, *op. cit.*, p. 244.

** Arhiva MAN, Fd. SSI, D 67, vol. 1, pp. 29, 30, 33.

ceferiştii de la Grivița."* Acestei crize îi corespunde o acțiune de proporții organizată de Komintern. PCdR trebuie reorganizat, pentru că era în panică şi neorînduială. Misiunea noii conduceri era să realizeze frontul popular. În martie 1934, Ana Pauker soseşte în România pentru a conduce această operație. Odată cu ea, pe diverse căi, în acest desant Komintern, vin circa 50 de activişti calificați, şcoliți în şcolile de cadre, revoluționari de profesie. Ei dispun de fonduri importante pentru plata cadrelor, pentru a închiria case, pentru a tipări afişe, manifeste, pentru a finanța diverse asociații criptocomuniste. Ca şi pentru a corupe diverse oficialități, mai ales din justiție şi poliție, pentru a plăti avocații din procesele intentate comuniştilor. Reluarea relațiilor diplomatice cu URSS creează noi oportunități. Materialele de propagandă se înmulțesc, ca şi acțiunile de captare a unor personalități ale vieții publice, intelectuali cu simpatii de stînga sau predispuşi la corupere şi uzufructul unor stipendii secrete.

În acest nou context, în 1934, Alexander Danieluc Stepanski-Gorn, secretarul general al PCdR, este destituit. Pe lîngă rezolvarea crizei din partid, Kominternul caută răspuns şi la altă chestiune. Îi trebuia cineva hotărît să aplice noile directive de realizare a unui front popular – necompromis de tacticile sectare de pînă în 1934. În decembrie 1934, este desemnat bulgarul Boris Ştefanov, nepot al lui Cristian Racovski, apropiat de Gheorghi Dimitrov, vechiul lider al Federației Comuniste Balcanice. Odată numit preşedinte al Kominternului, Dimitrov, cînd se pune chestiunea identificării altui şef, îl alege pe mai vechiul lui cunoscut, bulgar ca şi el. Paradoxal, Boris Ştefanov era la acea dată exclus din PCdR. Deşi bulgar, Ştefanov era un militant al PCdR încă de la formare. Fusese deputat după alegerile din 1920. La Congresul al VII-lea al Kominternului din august 1935, Boris Ştefanov este ales în Comitetul Executiv şi este reprezentantul PCdR pe lîngă Komintern. Din afara partidului, un exclus devine şeful lui. Perioada 1934–1935 se caracterizează prin schimbări frecvente la vîrf. Apar şi dispar nume ca Moscu Cohn (Gheorghe Stoica), Lucrețiu Pătrăşcanu, Nicolae Goldberger, Alexandru Sencovici, Ştefan Foriş, Marcel Pauker, Şmil Marcovici, Dimităr Ganev, Ana Pauker, Şeila Averbuch, Dori Goldstein. Pe lîngă secretariatul general, care funcționa la Bucureşti, alte centre de decizie se aflau la Viena, Praga şi Moscova, situație care complica mult lucrurile. Procesul de refacere cerut de Komintern este dificil. Aderența muncitorimii la politica PCdR este minimă.

Cu noua tactică a fronturilor populare, URSS duce față de România o politică diferită. În vara lui 1933, încheie un tratat şi face schimb de legații. Mihail Ostrovski este prim-ministrul plenipotențiar la Bucureşti trimis

* *Ibid.*, pp. 36–37.

de Moscova. Zaharia Stancu anticipează faptul în articolul „Nesubversivul steag roșu": „D. Ostrovski, ministrul sovietic în România, va prezenta la București, M.S. Regelui Carol II, scrisorile de acreditare. Pe casa veche și grea din Calea Victoriei [unde se găsea legația URSS, *n.n.*], ascunsă între librăria Alcalay și Prefectura Capitalei, va filfîi zi și noapte, neascuns și nesubversiv, steagul roșu. Bunii noștri patrioți de cinci parale vor protesta. [...] Sovietele nu reprezintă nici o primejdie pentru România, nici acum, nici în viitor. [...] Drumul spre Bosfor? Sovietele au renunțat la acest vis vechi al țării lor. De dragul cîtorva zeci de mii de km pătrați [Basarabia, *n.n.*], Sovietele nu vor risca un conflict [cu România, *n.n.*]."* Lothar Rădăceanu, lider social-democrat, scrie în articolul „Cetățeanul Ostrovski la București": „Mihail Ostrovski va prezenta regelui României scrisorile sale de acreditare. [...] Nevoită a avea relații cu toate statele – Rusia Sovietică [...] trebuie vrînd-nevrînd să accepte toate regulile și formele obișnuite azi în diplomația internațională. [...] Mihail Ostrovski nu va înceta să fie comunist prin simplu fapt că, exercitîndu-și mandatul primit de la Statul Sovietic, s-a închinat în fața unui rege și a organizat banchete sau recepții cu domni în frac și doamne în toaletă de seară. [...] Așadar cetățeanul Mihail Ostrovski va veni. El va simboliza disparitia așa-zisei «primejdii de la Nistru» care servea de atîta vreme guvernelor românești ca diversiune sau ca pretext pentru teroare, [...] tema revoluției mondiale a fost părăsită și adoptată cu frenezie aceea a clădirii socialismului într-o singură țară."** Ostrovski sosește în Gara de Nord la 2 decembrie 1934, venind de la Viena. Trage cu soția sa la hotelul Athénée Palace. În aceeași seară are o întrevedere de două ceasuri cu ministrul de externe Nicolae Titulescu.

Ceremonia prezentării scrisorilor de acreditare se desfășoară, conform protocolului, la Palatul regal, unde tovarășul Ostrovski sosește adus de o caleașcă Daumont. Apariția ministrului URSS la București agită pe toată lumea. El este atent filat de Siguranță, ceea ce nu este simplu, pentru că Ostrovski este un diplomat foarte activ, dornic să-și facă multe contacte încă de la început. În 13 decembrie deja, cu soția sa, medic, este în vizită la spitalul Colțea. Presa îl urmează pretutindeni, interesată de personaj. Ostrovski vizitează cotidianul *Universul*, unde se pozează cu Stelian Popescu, spre surprinderea presei de stînga. Stelian Popescu era un adversar al bolșevismului, rusesc sau autohton. Jocul era așadar complicat. Diplomația sovietică dorea să dea o fațadă onorabilă politicii URSS. Preceptele luptei de clasă și ale revoluției

* *Credința*, 16 mai 1934.

** *Șantier*, noiembrie 1934.

mondiale proletare erau uitate. Kremlinul negocia şi conlucra cu guvernele burgheze. Devenise chiar, în ochii unor radicali bucureşteni, „proguvernamental". Moscova face unele gesturi de curtoazie. Trimite cîteva lăzi din tezaurul românesc confiscat la Moscova. Înapoiază rămăşiţele pămînteşti ale lui Dimitrie Cantemir. Ostrovski e prezent bineînţeles în portul Constanţa la ceremonie. Cu agenţii Siguranţei şi jurnaliştii după el. „Ostrovski nu e o figură fotogenică, ceea ce nu îl împiedică totuşi să se lase fotografiat la diverse reuniuni şi în societatea celor mai felurite persoane şi personalităţi ale societăţii româneşti mondene. Pare-se «domnia sa» e un *charmeur*, un dărîmător de rezistenţe burgheze, căci reporterii fotografici ai ziarelor l-au fixat alături, la braţul sau la masa unor domni cari pînă mai ieri prindeau în peniţă cel puţin un bolşevic pe zi, fiind la rîndu-le cu sinceritate încredinţaţi că şi bolşevicii îşi înfig furculiţa, cînd se ospătează, în carne de burghez."*

Încurajarea PCdR de a pregăti insurecţia se estompează. URSS are interes să aibă relaţii bune cu guvernul, aşa cum face şi cu Franţa şi Anglia. Jocul dublu „clandestinitate–subversiune–politică oficială" continuă, chiar dacă în alţi parametri. Arestarea, în iunie 1935, a Anei Pauker, a lui Şmil Marcovici şi Dimităr Ganev, membri ai Secretariatului, echivala cu eşecul Moscovei de a organiza o nouă reţea subterană. În plus, după 1933, Kominternul pune accentul pe dezvoltarea unor activităţi comuniste la suprafaţă, prin intermediul unor grupări legale, cu aparenţă democratică, „antifascistă", „pacifistă". În culise însă, cadre comuniste sunt prezente şi controlează toate operaţiile. Finanţarea se face de asemenea din surse Komintern. Un exemplu este „Amicii URSS" în vara lui 1934. Asociaţia nu era o iniţiativă românească. Asemenea asociaţii, apărute la instigarea agenţilor Komintern, existau pretutindeni în Occident şi erau legate în reţea. Pe lista fondatorilor apar comunişti cunoscuţi ca: Petre Constantinescu-Iaşi, Alexandru Sahia, C. Paraschivescu-Bălăceanu, Al. Mihăileanu, Scarlat Callimachi, C. Vicol; simpatizanţi, tovarăşi de drum, ca Radu Olteanu, Ştefan Roll, N.D. Cocea; intelectuali de stînga, ca Zaharia Stancu, Şerban Cioculescu, Mac Constantinescu, Sergiu Dan, Radu Boureanu, Ion Iancovescu, Octav Doicescu, Cicerone Teodorescu, Dida Solomon Callimachi, F. Brunea Fox, C.L.Vîlceanu. În plus, cîţiva muncitori necunoscuţi. Apare şi un legionar cunoscut mai tîrziu, regizorul Haig Acterian, care va participa la rebeliunea legionară şi va muri în 1943 pe frontul din Rusia. Asociaţia este dizolvată la 25 noiembrie 1934, prin ordinul comandantului Corpului 2 de Armată, general de divizie Ion Prodan, chiar cu o săptămînă înainte de sosirea lui Ostrovski la Bucureşti. Amintesc că la 30 decembrie 1933, după asasinarea

* Articol nesemnat, *Şantier*, ianuarie 1935.

lui I.Gh. Duca, în mai multe orașe a fost introdusă starea de asediu. În septembrie 1934, starea de asediu se prelungește șase luni. Printre grupările dizolvate se aflau: PCdR, UTC, Ajutorul Roșu, Biroul juridic al PCdR, Consiliul sindicatelor revoluționare, Cercul de studii marxiste, Liga Muncii, Amicii URSS, Comitetul Național Antifascist; mai multe sindicate, Frontul Unic Muncitoresc, DRO (Organizația Revoluționară Dobrogeană) – toate organizații comuniste. Sunt închise sediile, se confiscă materialul de propagandă, sunt blocate conturile din bănci, sunt arestați mulți dintre liderii și agitatorii lor. Siguranța supraveghează cu atenție aceste activități. Cînd lucrurile iau amploare, Parchetul intervine, au loc procese. Două au ecou în epocă, cel al lui Tudor Bugnariu, de la Cluj, și cel al lui Petre Constantinescu-Iași, la Chișinău.

Petre Constantinescu-Iași a fost profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău, titular al Catedrei de istoria artelor creștine. Făcea partea din masonerie și nu era singurul comunist din confrerie. Cîștiga bine, 20 000 de lei lunar, și ocupa gratuit un apartament confortabil chiar în incinta facultății. Ce putea să aibă în comun un asemenea personaj (presupus credincios) cu comunismul (ateu, pentru care religia era „opiu pentru popor") e greu de știut. Este arestat la sfîrșitul anului 1934 și deferit Consiliului de Război al Corpului 3 de Armată, pentru „legături cu străinătatea, cu persoane care vor revoluția bolșevică". La percheziția din noaptea de 25/26 noiembrie se găsesc documente care atestă legăturile sale cu Moscova și cu grupări și persoane din Occident aflate sub controlul Kominternului. Conform metodologiei bolșevice pentru asemenea situații, Petre Constantinescu-Iași declară greva foamei. La mijlocul lui iunie 1935 se dă ordonanța definitivă. Petre Constantinescu-Iași, 42 de ani, profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău, David Feuerstein, 31 de ani, profesor din Soroca, Paulina Rozenberg, 36 ani, avocată din Chișinău, Diner Etea, 25 de ani, avocată din Chișinău, Mihail Brașoveanu, 56 de ani, inspector zootehnic din Chișinău, fost comisar al poporului în Rusia în 1918, Ipolit Derevici, 38 de ani, medic din Chișinău, Grigore Zoltur, 31 de ani, inginer agronom din Chișinău, Feiga Rabinovici, 34 de ani, profesoară de matematică din Bălți. Ordonanța definitivă se întreabă: „Ce este mișcarea antifascistă din România atîta vreme cît în România nu este un regim fascist? [...] Din nefericire, această mișcare a avut cu totul alte țeluri. Inculpații cred că singurul mijloc contra regimului fascist este instaurarea regimului comunist ca în URSS. Prin regim fascist ei înțeleg regimul actual din toate țările monarhice sau republicane, excluzînd Rusia. [...] Mișcarea a avut un caracter subversiv și internațional." Arestații făceau parte și din Comitetul Național Antifascist, altă organizație finanțată de la Moscova.

Conducerea era asigurată de Iorgu Iordan, profesor la Universitatea din Iaşi, preşedinte, Petre Constantinescu-Iaşi – vicepreşedinte (şeful real). CNA avea mai mulţi secretari, Victor Gherasim, avocat, Ilie Cristea, profesor din Braşov, şi el implicat mai tîrziu într-un proces, Mihail Braşoveanu (fost comisar în Batalionul revoluţionar român, Odessa, 1918), Tudor Bugnariu, profesor, Cluj, Zoe Frunză, jurnalistă, Matei Socor, muzician, Scarlat Callimachi, istoric, plus o mînă de muncitori. Petre Constantinescu-Iaşi este acuzat că a organizat un congres clandestin la Bucuresti, în 9 septembrie 1934. Asemenea „comitete antifasciste" apăruseră după 1933 în întreaga Europă. Comitetul Mondial Antifascist avea sediul la Paris şi era condus de Henri Barbusse. Ca de obicei, în spatele faţadei antifasciste se afla Kominternul. Temele de campanie erau aceleaşi la Bucureşti şi Paris, Bruxelles şi Praga: eliberarea lui Ernst Thälmann, şeful Partidului Comunist German, regimul din închisori etc... Apăreau şi cîteva teme româneşti: contra condamnării lui Scarlat Callimachi, în apărarea greviştilor de la Griviţa etc. „Antifasciştii lui Petre Constantinescu-Iaşi nu au făcut decît să schimbe titulatura partidului comunist scos în afara legii", arată ordonanţa definitivă. Petre Constantinescu-Iaşi era comunist din 1918. Scrie în publicaţiile de stînga. Şi-a început cariera la Bîrlad, ca profesor de liceu. Aici a fost în mijlocul unui scandal de moravuri în urma relaţiei amoroase pe care a avut-o cu o elevă, minoră, care apoi s-a sinucis. Este mutat disciplinar la Lăpuşna. În 1920 candidează pe listele Partidului Socialist în alegeri, alături de Gh. Cristescu, Boris Ştefanov, Al. Dobrogeanu-Gherea, Eugen Rozvany. În octombrie 1920, după greva generală, este arestat pentru instigarea muncitorilor. Candidează în alegeri pe listele Blocului Muncitoresc Ţărănesc de mai multe ori. Fără succes. Ziarul *Universul* din 23 octombrie 1933, sub titlul „Şi agent comunist şi imoral", scrie: „O nouă ispravă a profesorului Petre Constantinescu-Iaşi, prins în grădina publică cu o prostituată, Evdochia Burnozova, la miezul nopţii. [...] A încercat să îi mituiască pe cei trei gardişti, apoi i-a ultragiat. La poliţie a ameninţat comisarul [...]." Cît era numita Burnozova o prostituată sau un agent venit de peste Nistru e greu de ştiut azi. Îndeletnicirea nocturnă a profesorului de la Facultatea de Teologie putea fi doar o acoperire. Evident, femeia putea fi şi una, şi alta. Nu e singura informaţie despre imoralitatea lui Constantinescu-Iaşi. În procesul ce va urma, martorii indică obiceiul său de a trăi cu studente. În august 1932, Petre Constantinescu-Iaşi participă la Amsterdam la „Congresul mondial antifascist împotriva războiului", cea mai mare reuniune a mişcărilor de stînga şi pacifiste. Participă 2 000 de „sindicalişti, pacifişti şi vechi militanţi socialişti tradiţionalişti, anarhişti, idealişti şi agitatori. [...] Totul a fost finanţat în secret

și condus de Internaționala Comunistă".* Petre Constantinescu-Iași are aparența unui „tovarăș de drum". Universitar, o carieră burgheză, publicist în presa de stînga. El este însă altceva. Este unul dintre „clandestinii" care operau în România încă din 1920. În 1934 este destinat de Komintern să conducă „mișcarea antifascistă" legală. În paralel, funcționa rețeaua ilegală, strict comunistă, organizată de Ana Pauker. Cei doi conduceau, la mijlocul anilor '30, cele două agenturi Komintern din România, cea clandestină și cea legală.

Procesul se judecă în martie 1936 la Chișinău. Ca de obicei, apărarea face o lungă listă de martori, peste 500, cu lume amestecată, de la celebrități mondiale la țărani analfabeți, care nu știau nimic despre proces. Sunt anunțați peste 40 de avocați. Cei care participă efectiv la proces sunt Lucrețiu Pătrășcanu, I.Gh. Maurer, C. Paraschivescu-Bălăceanu, Stelian Nițulescu, cunoscuți comuniști. Dar și Grigore Iunian, șeful Partidului Radical Țărănesc, și Dem.I. Dobrescu, fost primar al Bucureștiului, Al. Mîță. Actul de acuzare se bazează pe documente care arată legăturile grupului, mai ales ale lui Constantinescu, cu Moscova. Apar, de exemplu, două scrisori găsite la Mihai Gheorghiu Bujor, în vamă, cînd trecea în URSS. Alte acte arată traseul lui Constantinescu-Iași în vara anului 1934 în Occident, unde se întîlnise cu agenți Komintern, participase la acțiuni publice comuniste, unele camuflate sub acțiuni pacifiste și antifasciste. La Paris, la 20 iulie, un miting la sala Wagram, cu 8 000 de participanți, cu H. Barbusse, Marcel Cachin, unul din liderii Partidului Comunist Francez, unde cere eliberarea lui Constantin Doncea, liderul grevei ceferiștilor de la Grivița. Participă apoi la alt miting, la Londra, în Trafalgar Square. La 29 iulie e la Paris, unde îl găsim la mitingul organizat în amintirea lui Jean Jaurès, de la Paris, cu 50 000 de participanți. Prezidează două zile mai tîrziu o ședință a Comitetului Mondial Antifascist. La începutul lui august 1934, participă la Comitetul unității antifasciste. În 3 august este la ședința comitetului executiv al Internaționalei învățătorilor comuniști, din a cărei conducere face parte. Între 4 și 7 august este la congresul femeilor comuniste (!), unde propune, cu succes, o moțiune „împotriva terorii din România". Detaliile acestui traseu din actul de acuzare arată că Siguranța îl urmărea cu minuție. Traseul lui Constantinescu-Iași prin Occident era o operațiune Komintern. O notă a Direcției Generale a Poliției arăta că: „a avut loc la Brno o consfătuire secretă între comuniștii români și funcționarii Kominternului. În acest scop au sosit din România 8 delegați ilegali și au descins sub nume conspirativ, [...] printre ei Petre Constantinescu. [...] Această consfătuire a avut loc sub președinția lui Willy

* Stephen Koch, *op. cit.*, pp. 65, 67.

Münzenberg, comunist german [...] sosit de la Moscova. La această consfătuire au mai luat parte doi funcționari ai Kominternului. [...] Se accentuează în mod deosebit faptul că Willy Münzenberg a sosit la Brno cu însărcinarea specială a lui Béla Kun, șeful secției românești. [...] Centrala Ajutorul Roșu pentru România a fost la 1 decembrie anul trecut mutată din Polonia la Praga și prin decizia luată de președinția internațională a Ajutorului Roșu, din 9 decembrie, s-au aprobat pentru secțiunea română 175 000 franci elvețieni. Prin hotărîrea Comitetului Executiv al Internaționalei a III-a s-a aprobat, pentru chestiuni de organizare a unor acțiuni comuniste în România, suma de o jumătate de milion ruble aur. [...] Conducătorul acestei organizațiuni este Constantinescu Petre."*

Alt scop al Kominternului, dincolo de finanțare și chestiuni organizatorice, era să creeze o statură europeană acestui modest profesor de la Chișinău. Întors în țară, cu sprijinul partidului comunist, rămas mereu în subteran, organizează „comitete antifasciste" la Iași, Cluj, București etc. Erau grupuri destul de pestrițe, care reuneau membri și simpatizanți ai PCdR, intelectuali de stînga, avocați, jurnaliști etc., care nu agreau regimurile din Germania și Italia, și nici extrema dreaptă românească. Ei nu știau întotdeauna că în culise operația era controlată și finanțată de agenții Komintern. Situația nu scapă autorităților, care îl arestează la sfîrșitul lunii noiembrie 1934. La București, alți „militanți antifasciști", „pacifiști" sunt și ei arestați: Victor Gherasim, Matei Socor, Scarlat Callimachi. La Cluj este arestat Tudor Bugnariu. Tuturor li se intentează procese. Arestarea lui Petre Constantinescu-Iași și mai ales procesul care a urmat au prilejuit declanșarea unei campanii de susținere, organizată de rețelele comuniste din Occident. În spatele ei se afla Willy Münzenberg, cel care îl inventase pe Constantinescu-Iași. Mai multe comitete trimit proteste, memorii, organizează strîngeri de semnături, conform unui ritual bine stabilit. Întîlnim aceleași nume, aceleași asociații. Presa de obedință moscovită publică materiale, reproduse din publicații românești de același tip. Aceleași semnături pe proteste: Romain Rolland, André Gide, Albert Einstein, Henri Barbusse, André Malraux. În sala de judecată se prezintă avocatul Philippe Lamour, din Partidul Radical, membru al Frontului Popular din Franța, care depune mărturie. Apar și doi militanți ai Ligii pentru apărarea drepturilor omului de la Praga. Și în țară au loc reacții în favoarea lui Petre Constantinescu-Iași. Profesori de la Iași, Andrei Oțetea, Iorgu Iordan, Mihai Ralea, Petre Andrei, protestează împotriva judecării sale. Presa de stînga (*Adevărul*, *Dimineața*, *Zorile*, *Cuvîntul liber* etc.) publică frecvent articole despre proces. Em. Socor: „De zece zile asistăm la acest

* ANCR, Fd. Colecția 50, D 2315, p. 56.

urît spectacol, pe care nu înțeleg cum îl tolerează autoritățile superioare. Doresc acestea ca d. Constantinescu și ceilalți acuzați să fie pedepsiți? Puteau s-o facă mai decent, impunînd judecătorilor respectarea tuturor normelor prescrise de lege și o atitudine care să nu trădeze, din primul moment, scopul politic urmărit. În special, președintele nu trebuia să facă din fiece întrebare, din fiece gest o manifestare fascistă. [...] Din multe considerente procesul antifasciștilor nu trebuia pornit. [...] S-ar mai putea găsi motivul suspendării lui."* Presa de dreapta (*Universul*, *Curentul*, *Vremea*) și de extremă dreapta (*Porunca vremii*) ripostează. Pamfil Șeicaru: „Că profesorul Constantinescu-Iași a continuat să primească leafă de la statul burghez, suspinînd după revoluția comunistă, fiindcă pînă ce va fi promovat comisar al poporului nu strică, ține chiar de cald o leafă; că același profesor nu a socotit nepotrivire situația sa la o Facultate de Teologie cu toate că nu mai are nici o licărire de credință în Dumnezeu – iată ce ne putem explica; bietul om acceptă de la actuala rînduială tot ce-i putea da, pînă ce vremurile visate de el vor veni. [...] Suntem în perioada de incubație comunistă. Procesul de la Chișinău este doar un prilej de inventariere a lățirii răului; pe urmă totul va intra iarăși în liniște, pînă cînd opera de tainică recrutare a fidelităților revoluționare își va fi ajuns limita. Să urmărim cu atenție ce se petrece în Spania. O telegramă mai proaspătă ne vestește: «Frontul popular deslănțuie violența. Un ziar și trei biserici incendiate». Împotriva acestor altare ale geniului uman se asmute canalia de uliță. Se regisează resurecția armată. [...] Procesul de la Chișinău... să-l socotim ca un binevenit avertisment. [...] Isprăvile frontului popular în Spania premerg isprăvilor frontului popular din România."**

Acuzații sunt judecați în stare de libertate, în afară de doctorul Ipolit Derevici, care fusese deja condamnat în alt proces și este adus de la închisoarea Tîrgu Ocna. Petre Constantinescu-Iași este prezent frecvent în paginile mai multor publicații cu articole. Tema lui predilectă este frontul popular. Pe toată durata anchetei și a procesului, el este obiectul unui cult în presa de stînga. Articolele despre el, interviurile aproape că nu lipsesc în nici o ediție. Procesul durează o lună și nu iese din canoanele știute ale acestui tip de proces. O luptă surdă între apărare, cu zeci de avocați, și comisarul regal. O apărare zgomotoasă, atentă la efectele propagandistice și la spectacol. Sute de martori, care adesea nu știu de ce au fost chemați. Alții vin trimiși de Agitprop, secția de propagandă a PCdR. Printre ei și comuniști cunoscuți: Constantin Mănescu (acuzat în procesul din Dealul Spirii,1922), Constantin David

* *Zorile*, 17 martie 1936.

** *Curentul*, 19 martie 1936.

(grevist la Atelierele CFR Griviţa în februarie 1933, ucis în ianuarie 1941 de legionari), Vasile Bîgu (lider sindical), Gogu Rădulescu (preşedinte al Frontului Democrat Studenţesc din România, organizaţie comunistă), Ilie Constantinovski (student comunist, lider UTC, după 1941 trăieşte în URSS), Scarlat Callimachi, „prinţul roşu", istoric (care spune: „condamnaţii comunişti sunt nişte victime ale regimului românesc de teroare"), Athanasie Joja, secretarul Blocului Democratic. Apar avocaţi din alte procese comuniste, Victor Gherasim şi Petre Grozdea. Depun şi simpatizanţi, tovarăşi de drum, profesorii Iorgu Iordan, Andrei Oţetea, av. Constantin Nădejde, Roman Stere (fiul lui C. Stere). Ca o notă, nervozitatea lui I.Gh. Maurer, mereu agresiv, nemulţumit, în conflict cu curtea şi sala. De notat şi conflictul dintre I.Gh. Maurer şi Lucreţiu Pătrăşcanu. Ultimul părăseşte procesul, pleacă la Bucureşti, unde pregăteşte procesul „gupului Ana Pauker".

Rechizitoriul comisarului regal Manea neagă că este vorba de un proces politic, cum susţinuse Pătrăşcanu. Este unul pentru încălcarea liniştii publice, legea Mîrzescu/Mironescu. „Nu este un proces politic. Sunt nişte infractori de rînd [...]." Comisarul regal atacă ideea acuzaţilor că „singura ţară antifascistă ar fi URSS" şi concluzia lor că toate celelalte regimuri, fiind fasciste, trebuie răsturnate. „De ce antifasciştii consideră că Rusia Sovietică este singura ţară antifascistă, cînd este ştiut că acolo este dictatura cea mai grozavă a proletariatului?" Acuzaţia majoră: cei din boxă „au intrat în legătură cu organizaţii din străinătate, de unde au primit instrucţiuni pentru pregătirea revoluţiei comuniste în ţară". „Acuzaţii – spune comisarul regal în încheiere – nu merită nici o milă, pentru că toţi au căutat să distrugă viaţa de stat a României." Rechizitoriul a durat o zi şi jumătate. Pledoariile apărării au durat o săptămînă. Ele sunt susţinute de Grigore Iunian, şeful Partidului Radical Ţărănesc, de apropiatul lui, Ion Gheorghe Maurer, şi el în conducerea aceluiaşi partid. C. Paraschivescu-Bălăceanu, Al. Mîţă şi Osvald Teodoreanu susţin că acuzaţii nu au avut legături cu organizaţii comuniste. Stelian Niţulescu (viitor ministru al justiţiei în regimul Gheorghiu-Dej) spune că în boxă „nu se află opt infractori, ci opt intelectuali, opt martiri, care suferă pentru ideile lor". Sentinţele sunt mici: doi sunt achitaţi, Paulina Rozenberg şi Ipolit Derevici. La cîte doi ani şi şase luni sunt condamnaţi Petre Constantinescu-Iaşi, Mihail Braşoveanu, Feiga Rabinovici, Etea Diner. David Feuerstein este condamnat la doi ani, Grigore Zoltur, la trei luni. Comentarii: „Fascismul a înregistrat un succes. Şase din cei opt acuzaţi de la Chişinău au fost condamnaţi la închisoare şi cheltuieli de judecată", scrie Em. Socor.* Toma Vlădescu: „Sentinţa de la Chişinău [corespunde, *n.n.*] [...] nevoii imperioase de a pune conştiinţa publică a acestei ţări la adăpost de atîţia vagabonzi

* *Zorile*, 2 aprilie 1936.

ai ideilor care își fardează cele mai criminale lozinci cu ultimul dicționar al mistificării fabricat în ședințele Kominternului. Se știe astăzi [...] că «antifascismul» este haina străvezie care îmbracă hiena comunistă în încercările desperate de a surpa așezământul nostru de Stat."*

Petre Constantinescu-Iași face cei doi ani și jumătate de închisoare. Se stabilește la București, ocupă un apartament pe Calea Victoriei nr. 190. Frecventează zilnic legația URSS, unde predă limba română. Siguranța îl bănuiește că transmite informații și primește ordine de la Komintern, pe care le transmite altor agitatori comuniști. Filajul arată că întreține relații cu mai mulți diplomați sovietici și cu diferiți suspecți, Mihai Gheorghiu Bujor, Ștefan Voitec, Athanasie Joja, Constantin Popovici etc. În 1941 este internat în lagărul de la Caracal, apoi în cel de la Tîrgu Jiu.

Pedepsele mici din procesul de la Chișinău și din cel de la Cluj, al lui Tudor Bugnariu, au dat speranțe apărătorilor din procesul ce se pregătea la Craiova. Dar etalonul a fost un alt proces judecat tot în martie 1936, la Constanța. Aici, liderii DRO (Organizația Revoluționară Dobrogeană, interzisă în noiembrie 1934) au primit pedepse mari, între cinci și zece ani închisoare. Anul 1936 a fost unul al proceselor. Unul nefast pentru comuniști. Cele două procese de proporții, Constantinescu-Iași și Ana Pauker, au fost secondate de altele. 19 uteciști sunt condamnați la 5 iunie la Brașov, printre ei, Nicolae Ceaușescu (condamnat la doi ani, 2 000 de lei amendă și obligația de a nu părăsi timp de un an domiciliul părinților). 24 de comuniști sunt judecați la Chișinău în iulie. Sentințele sunt mari, între doi și zece ani închisoare. 27 de persoane din „Blocul democrat" sunt judecate la sfîrșitul lunii august. Fuseseră arestate în timpul unei ședințe clandestine. Sunt apărate de aceiași Iosif Șraier, I.Gh. Maurer, Victor Gherasim, Al. Mîță, Athanasie Joja etc.... Comisarul regal arată că organizația fusese dizolvată pentru că acționa într-o zonă, București, unde era stare de asediu, și „cere consiliului de a scoate din rîndul societății pe cei 27 de acuzați pentru că oriunde ar compărea sentința, judecătorii – înainte de a fi judecători – sunt români".** Apărarea, prin Athanasie Joja, arată că „Blocul democratic nu e un camuflaj comunist". Minte cu bună-știință, Joja însuși era la acea dată înscris în PCdR. Al. Mîță, Iosif Șraier, I.Gh. Maurer susțin aceeași teză. Piesa e aceeași, actorii și ei aceiași, rolurile sunt identice. Diferă măștile din boxa acuzaților, de data asta cîțiva figuranți, anonimi, prinși în flagrant de Siguranță. Numele lor, astăzi ca și atunci, nu spun nimic. Instigatorii, ca de obicei, sunt în altă parte.

---

* *Porunca vremii*, 3 aprilie 1936.

** *Dimineața*, 30 august 1936.

Procesul lui Tudor Bugnariu a făcut destulă vîlvă, ca şi recursul. Comitete de sprijin, intelectuali, liste de semnături ajung din toată Europa la Curtea de Război din Cluj. Sentinţa dată la 25 noiembrie 1935 prevede zece luni închisoare. Reacţia gazetarilor de extremă dreapta e vehementă. N. Crevedia: „Cine face atunci comunismul la noi, de dă atîta lucru Siguranţei şi Justiţiei militare? Îl face cîte un tînăr aristocrat scăpătat, mai mult din snobism decît din convingere profundă, cîţiva lucrători români – şi îl fac din nenorocire, evreii fără căpătîi. Nu este comunist – ci numai un şarlatan ordinar de alde d. Constantinescu-Iaşi care nu se îndură nici de subsidiile Moscovei, nici de venitul unei catedre... de teologie. Nu e comunist ci un simplu părinte denaturat (burghez), nici celălalt domn, Gheorghe Cristescu. [...] Mai sunt comunişti, numai că ei îşi zic altfel. Unul e Bujor, trădătorul de la Odessa şi care a plecat de curînd la Moscova. Mai e un românaş verde ca găinaţul de gîscă şi are şi el un nume de cocotă, avocatul Titel Petrescu. Mai e d-rul Ghelerter, român precum vedeţi şi e şeful marelui partid socialist unitar! Dar moş Moscovici Ilie, păduchiosul ăla bătrîn, mai trăieşte? Bate, uite, războiul la uşă, iar noi ne ţinem de comunism. Evreii ne-au vîndut ieri nemţilor, mîine ne vor vinde, da, legaţi, Rusiei."* C. Clonaru notează după procesul lui Tudor Bugnariu: „[...] În anul 1935, luna Noiembrie ziua 25, a fost îngropat la Cluj regimul democratic din România."** Foarfeca stînga/dreapta e deschisă la maximum. Europa este împinsă spre conflict. România este prinsă în angrenaj.

În seara zilei de 12 iulie 1935, undeva după ora 22, după un filaj îndelungat, poliţia arestează în stradă trei persoane. Cei trei ieşeau de la o întrunire conspirativă. Un raport al poliţiei notează: „Cu ocazia arestării sus-numiţilor, Colev Iordan, opunînd rezistenţă, detectivul Belderof Dobre, în luptă cu el, a reuşit să scoată revolverul din buzunar spre a-l intimida şi aresta. Colev a fost lovit uşor în această luptă la cap, iar revolverul s-a descărcat şi glonţele ricoşînd a lovit în piciorul stîng pe comunista Ana Pauker, care în acel moment se urca într-o maşină de piaţă, pentru a dispărea cu Colev."*** Sunt arestaţi şi locatarii casei, soţii Kaufman. Era a doua captură importantă în numai cîteva zile. Pe 8 iulie, fuseseră arestaţi, pe cînd ieşeau de la o întrunire conspirativă, liderii organizaţiei de tineret Bernat Andor, Sandor Mogyorossy, Estera Radosovetski, Liuba Chişinevschi, Alexandru Drăghici ş.a.

---

* *Porunca vremii*, 23 februarie 1936.

** *Credinţa*, 27 noiembrie 1935.

*** Arhiva MAN, Fd. SSI, vol. 1, p. 33.

La 14 iulie, altă captură; tot un grup de utecişti prinşi într-o tipografie clandestină.

Arestaţii sunt anchetaţi vreme de şapte luni. Cercetările relevă o vastă reţea subterană. Materialul documentar găsit duce la concluzia că sunt membri importanţi ai PCdR interzis în 1924 şi relevă în acelaşi timp legăturile strînse şi vaste cu Kominternul. Cei mai mulţi dintre cei arestaţi au refuzat să recunoască apartenenţa la PCdR şi Komintern. Anchetatorii s-au aflat în faţa unei duble situaţii: 1/ Ana Pauker, Iordan Coleff etc. au susţinut că sunt „antifascişti" şi asta nu era o culpă. 2/În Europa, presa de stînga, multe organizaţii pentru apărarea drepturilor omului, civice, antifasciste, pentru pace etc. au organizat campanii de susţinere a celor arestaţi la Bucureşti. Arestarea celor trei membri ai secretariatului PCdR se datora unui informator, absolvent al Şcolii de cadre „Lenin" a Kominternului din Moscova, el însuşi membru al secretariatului, Ion Zelea Pîrgaru. Va fi asasinat în 1945, în sediul Comitetului Central al PCR, ordin executat de Pantiuşa Bodnarenko. Scheletul lui, ca şi al altui informator, Petre Melinte, va fi găsit în 1967, alături de cel al lui Ştefan Foriş, într-o groapă comună.

Procesul celor 19 comunişti arestaţi începe pe 27 februarie 1936 la Bucureşti, la orele 9.30, la Consiliul de Război al Corpului 2 de Armată. Procesul nu este judecat de instanţe civile, din cauză că din 30 decembrie 1935 mai multe oraşe din România, printre care şi Bucureşti, unde fuseseră arestaţi, se aflau sub stare de asediu. Asta făcea ca anumite delicte, printre care şi cel de tulburare a opiniei publice, să fie deferite tribunalelor militare. Raportul poliţiei din acea zi descrie atmosfera în care începe procesul: „În faţa Consiliului de Război pe străzi şi în curte încă dela orele 8 s-au strîns aproximativ 800 muncitori, citaţi ca martori, printre cari sunt şi propagandişti comunişti, cari îndeamnă la manifestaţiuni. La orele 9, adică înainte de deschiderea şedinţei s-a produs o busculadă între muncitorii citaţi ca martori şi cu armata, cerînd să fie lăsaţi liberi la intrare. În această busculadă, fiind atacat agentul permanent Guşă Nicolae dela Prefectura Poliţiei Municipiului Bucureşti de către comunistul Şloim Moili, şomer din Bucureşti, agentul fiind lovit a reuşit să tragă un foc de armă în aer, pentru intimidare şi ordinea a fost restabilită. [...] Prefectura Poliţiei Municipiului Bucureşti a trimis un pluton de jandarmi sub comanda unui ofiţer pentru menţinerea ordinei."*

Apărarea este asigurată de peste 100 de avocaţi. Printre ei, Ella Negruzzi, V.V. Stanciu, I.Gh. Maurer, L. Pătrăşcanu, Ghiţă Ionescu, Radu Popescu, Radu Olteanu, Alfons Nachtigal, Constantin Paraschivescu-Bălăceanu, Alexandru Mîţă, Petre Grozdea etc. Distingem trei tipuri de avocaţi implicaţi:

* *Ibid.*, Fd. SSI, D 42, vol. 2, p. 88.

1/ comuniști; 2/ tovarăși de drum, oameni de stînga, ori care aparțineau diferitelor asociații pentru apărarea drepturilor civile; 3/ avocați obișnuiți, „burghezi", angajați contra plată. Numai Alfons Nachtigal a primit 120 000 de lei.* Avocații au fost plătiți din fonduri Komintern, intermediate de Ajutorul Roșu (MOPR). Unii sunt semnalați de Siguranță în anturajul ambasadei sovietice la București, ca Iosif Șraier, șeful biroului juridic al PCdR, Paul Moscovici și Lascăr Șaraga. Presa a tipărit multe articole care reflectau pregătirile pentru proces. La 13 februarie, Lucrețiu Pătrășcanu dă un interviului cotidianului *Dimineața*. La 20 februarie, chiar Ana Pauker apare cu un interviu în paginile cotidianului *Adevărul*. Constantin Argetoianu nota în *Însemnări zilnice*: „[...] zisa damă e soția nepotului lui Emil, Marcel Pauker, al cărui tată, Simon Pauker, e propriul frate al lui Emil. [...] Emil Pauker nu e cîtuși de puțin comunist. Comuniștii sunt Marcel Pauker și soția lui Ana. Despre Marcel lucrul nu are nici o importanță, ăla e în Rusia unde joacă un rol destul de important, dar n-are nici o legătură cu familia și nici o influență asupra sa. Nu tot așa stau lucrurile cu Ana Pauker care a intrat pe sub pielea tuturor."** Emil Pauker era unul dintre patronii cotidianelor *Adevărul* și *Dimineața*. Presa de dreapta, *Universul*, *Curentul*, sau de extremă dreapta, *Porunca vremii*, publică frecvent comentarii ostile. Atmosfera este încinsă.

Pe plan extern, Kominternul orchestrează mobilizarea – fără precedent pentru România – opiniei publice europene cu simpatii prosovietice. Sunt invitați să participe ca martori mulți intelectuali, avocați, scriitori, politicieni de stînga, militanți antifasciști și civici, ziariști străini. Printre ei găsim nume importante. Din Anglia, numele cel mai cunoscut era George Bernard Shaw, care făcuse o vizită la Moscova, îl întîlnise pe Stalin și fusese fermecat de acesta. Apoi, André Gide, André Malraux, Paul Langevin, Paul Daladier, Pierre Cot, Jacques Sadoul, Marcel Cachin, Léon Blum, Romain Rolland, toți conectați cu Frontul Popular din Franța, manevrați de agenți Komintern, unii dintre ei servind ei înșiși ca agenți de influență ai Moscovei. Nici unul dintre ei nu s-a prezentat. Cei mai mulți fiind ocupați cu congresul de la Paris și cu cel de la Moscova, evenimente mai importante decît procesul „celor 19" comuniști. Un raport al Siguranței identifică peste 70 de organizații care au trimis proteste și apeluri la București numai din Franța. Numele citate circulau pe toate listele aprobate de Komintern în Europa pentru acțiuni de propagandă, erau oameni agreați de Moscova în campania declanșată după ce Hitler luase puterea. Și din Uniunea Sovietică

* Petre Pandrea, *op. cit.*, p. 179.

** Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, *ed. cit.*, p. 387.

sunt cerute ca martori cîteva nume cunoscute: Gheorghi Dimitrov, I. Tanef și L. Popov, implicați în procesul de la Leipzig, Ilya Ehrenburg, scriitor care circula prin Europa făcînd servicii NKVD-ului și Kominternului, Mihail Kolțov, cu același statut. Pe listă se afla însuși Karl Radek, eminența cenușie a Agitprop și Komintern în acel timp (în 1937, este împușcat după un proces înscenat), Nikolai Buharin, altă victimă a lui Stalin din 1938, preferatul lui Lenin, care în 1936, deși în declin, se bucura de influență la Moscova, ca redactor-șef al cotidianului *Izvestia*.

De la început, apărarea cere amînarea procesului, invocînd că n-a avut timp să studieze dosarele. După două ore de dezbateri, Consiliul de Război acceptă cererea. Este o victorie a apărării. Procesul este programat la 14 mai, dar se va deschide, după alte amînări, la 5 iunie 1936, la Craiova, unde fusese judecat și recursul lotului Grivița, doi ani mai înainte. Agitația întreținută în presa de stînga și de diferite organizații anexe ale PCdR este insistentă. Cu cît data procesului se apropie, pregătirile pentru organizarea unei mobilizări la scară mare se intensifică. Ștefan Foriș, recent eliberat din închisoarea Doftana, nou șef Agitprop al CC al PCdR, se ocupă cu întreaga campanie. Asociațiile de sorginte comunistă devin active, se formează comitete de sprijin, sunt risipiți bani mulți proveniți din surse Komintern. Apar publicații, se tipăresc manifeste și broșuri, se organizează întruniri. Un raport SSI asupra situației create semnalează o broșură clandestină unde se scrie: „Condamnarea lor ar însemna încă o lovitură dată maselor muncitoare din România, ar însemna încă o lovitură dată libertăților democratice, ar însemna încurajarea guvernului liberal și fasciștilor români la crime și atentate împotriva a tot ce este democrat și introducerea dictaturii fasciste, provocatoare de foame, mizerie și război imperialist. [...] În fabrici, întreprinderi, sate, moșii, universități, școli, formați comitete de apărare a lor și tuturor antifasciștilor, strîngeți bani pentru ajutorarea lor, strîngeți adeziuni de protest, părăsiți lucrul, faceți grevă de protest, cereți eliberarea lor. [...] Jos Guvernul liberal al foametei, scumpetei și fascismului!"*

Rezultatul este că autoritățile arată nervozitate față de această presiune neașteptată. Temerea că unii dintre prizonieri vor evada e manifestă. Sunt luate măsuri de pază excepționale. La 12 mai, sunt adunați de la Jilava (bărbații) și Văcărești (femeile) și transportați la Craiova la închisoarea Corpului 1 de Armată. „Înainte de a fi îmbarcați femeile cît și bărbații vor fi legați în șir cu lanțuri de mîini. Cei mai periculoși, Ana Pauker, Estera Radosovetski, Colef, Marcovici, Bernat și Moghiorosi, vor fi așezați în mijlocul șirului spre a avea ambele mîini legate. [...] În timpul ședințelor vor rămîne lîngă acu-

* Arhiva MAN, Fd. SSI, D 42, pp. 203–204.

zaţi numai 10 santinele formînd un cordon izolator de public şi cu consemnul de a nu lăsa pe nimeni să se apropie de acuzaţi. Se vor posta două santinele la uşa de la intrare şi cu două santinele la uşa ce dă spre camera de deliberare. [...] După terminarea şedinţelor se vor introduce în sală încă 9 santinele cu 1–2 gradaţi şi după ce sala va fi evacuată arestaţii vor fi scoşi cîte unul. [...] Pentru necesităţile mici, bărbaţii vor fi duşi la latrinele trupei Diviziei a 2-a, numai cîte doi legaţi între ei de cîte o mînă. Pentru necesităţile mari, indivizii Colef, Marcovici, Bernat şi Moghiorosi vor fi duşi individual cu 2 santinele şi lanţuri la picioare. Ceilalţi individual cu cîte 2 santinele fiecare avînd armele încărcate. Femeile vor utiliza latrina ofiţerilor Consiliului de Război unde vor fi conduse individual de cîte 2 santinele pînă la uşa latrinei, cu armele încărcate în faţa arestaţilor."* „Reg.14 Art. va avea bateria pe jos (aceea destinată pentru alarmă) mîine 5 iunie ac ora 7.30 în curtea spitalului Militar, gata a interveni în ajutorul postului de santinelă [...] în cazul cînd aglomerări de civili ar intenţiona să pătrundă spre Reg.1 Pion. [...] Reg.1 Călăraşi va avea mîine 5 iunie ac ora 7.30 [...] un escadron călare organizat cu săbii şi un pluton cu lănci [...] pentru respingerea unui eventual atac ce s-ar da contra serviciului de pază. [...] Toate trupele vor avea asupra lor cîte 20 de cartuşe de armă. Inspectoratul Reg. de Jandarmi va pune la dispoziţie Chesturei un Detaşament de 50 de jandarmi pentru menţinerea ordinei în oraş, iar restul de 100 de jandarmi la dispoziţia preşedintelui Consiliului de Război."**

Alt document arată Craiova, oraş restricţionat de măsuri excepţionale în vederea procesului. Comuniştii şi simpatizanţii lor trebuiau supravegheaţi continuu, supuşi constant la percheziţii şi controale. Hotelurile, cîrciumile, hanurile trebuiau de asemenea atent supravegheate de poliţie. În gară şi la barierele oraşului se instituiau posturi fixe pentru controlul călătorilor. Se ordonau razii şi reţinerea suspecţilor. Şeful Serviciului de Siguranţă şi chestorul poliţiei cer directorilor de întreprinderi informaţii şi supravegherea funcţionarilor şi mai ales a lucrătorilor. Şoferii de taxi şi birjarii erau obligaţi să raporteze prin notă scrisă orice pasager străin de oraş şi adresa unde a fost dus – pe toată durata procesului.*** Şi în ce îi priveşte pe acuzaţi, poliţia ia măsuri ieşite din comun: să fie cenzurată corespondenţa, vorbitorul cu avocaţii şi rudele reduse la minimum, efectuate numai în prezenţa unui oficial. Pachetele cu haine ori alimente, scrisorile, presa şi cărţile trebuiau atent verificate. „Prin alimentele şi efectele de îmbrăcăminte, cărţile de citit şi

* *Ibid.*, Fd. SSI, D 32, p. 114.
** *Ibid.*, Fd. SSI, D 32, p. 121.
*** *Ibid.*, D 42, vol. 2, p. 315.

gazetele care se trimit deținuților se poate de asemenea trimite corespondență secretă. În pîine, unt, săpun, în tubul de pastă de dinți, într-o fructă, portocale, măr etc. se poate introduce o mică scrisoare, răsucită în jurul unui ac, unei scobitori sau unui băț de chibrit. [...] În gulerul unei haine, în tivul unei lenjerii, betelia pantalonilor, manșeta cămășii etc. se poate de asemenea strecura o scrisoare scrisă pe hîrtie subțire. În textul unei cărți sau al unei gazete, la anumite pagini fixate în interior se pot sublinia sau înțepa ușor [...] litere care, citite în ordinea însemnării, dau textul scrisorii. Să se limiteze pe cît este posibil autorizațiile de vizite. Vizitele să se facă într-o cameră astfel amenajată ca vizitatorul să nu poată veni în contact direct cu acuzatul. În timpul unei sărutări, vizitatorul pot trece cu ușurință și neobservat în gura deținutului, o scrisoare transformată într-un mic cocoloș de hîrtie pe care l-a avut în gură între buză și gingie. De asemenea, în timpul unei îmbrățișări poate strecura cu mîna în părul sau în gulerul deținutului o scrisoare făcută cocoloș."*

Totul pare scos dintr-un roman prost cu conspirații, comploturi, intrigi de secol XIX. Incidentele de acest tip, mai curînd comice, fac instanțele și mai prudente. Se iau alte măsuri excepționale. Corpul 1 Armată, pe raza căruia se judecă procesul, interzice o apropiere la mai puțin de doi metri de acuzați. Sunt vizate rude, avocați, ziariști. Se interzice orice fel de comunicare verbală, în scris, prin semne, „pentru a preveni înțelegerea lor pentru adoptarea unei atitudini comune sau execuția vreunei acțiuni dăunătoare". Se înmulțesc posturile de observație, se instalează un post telefonic special, se iau măsuri pentru a preveni incendierea închisorii, care ar fi oferit prilejul unei evadări; în același scop, camerele deținuților trebuiau cercetate ziua și noaptea.** Măsurile de protecție disproporționate arată cît de îngrijorate erau autoritățile de eventualitatea unei provocări sau evadări. Era reversul spectacolului organizat de Komintern, al mobilizării unui important sector al opiniei publice din Europa. Autoritățile au reacționat, organizînd o supraveghere strictă a acuzaților. Instrucțiunile sunt ridicole, dar evadarea unora dintre deținuți ar fi făcut tot atît de ridicole autoritățile. Valoarea pentru Komintern a „grupului celor 19" era trădată – în ochii autorităților române – de amploarea manifestațiilor în favoarea lor. Acestea erau fără precedent pentru cineva judecat în România. Ana Pauker și ceilalți acuzați devin cunoscuți peste noapte, subiect de interes pentru presă. Dacă ar fi fost ignorați de Komintern și procesul s-ar fi desfășurat normal, autoritățile ar fi fost mai calme. Prin amploarea campaniei, Kominternul a semnalat că

* *Ibid.*, D 42, vol. 2, p. 318.
** *Ibid.*, D 32, p. 115.

acuzaţii sunt personaje foarte importante în reţelele comuniste clandestine (ceea ce unii şi erau), nu numai pentru România. Concluzia autorităţilor a fost că trebuie să ia măsuri excepţionale. Altă concluzie a fost că, avînd de-a face cu agenţi atît de periculoşi, „revoluţionari de profesie, trimişi şi plătiţi de Komintern", trebuia să dea pedepse exemplare. Adevărul e că la Komintern nu se punea mare preţ pe Ana Pauker şi tovarăşii ei. PCdR era un partid insignifiant. În scenariile puse la cale aici, rolul PCdR era minim. Se punea însă preţ pe spectacolul propagandistic care putea fi înscenat cu ei în rolurile principale. Nu era o legătură directă – cum îşi imagina Siguranţa – între importanţa lor ca militanţi ai Kominternului şi amploarea mobilizării. Kominternul se deda la o operaţiune de mistificare a opiniei publice. Dar la Bucureşti era dificil de descifrat asemenea manevre sofisticate. Ana Pauker & Co. erau utilizaţi ca instrumente ale unei campanii care trebuia să ralieze pe o platformă antifascistă opinia publică. Mai puţin cea românească – neglijabilă, fără influenţă la nivelul continentului. Ţinta erau presa vest-europeană, opinia publică de aici, guvernele, mai ales cel francez şi englez. Erau ultimele săptămîni înainte de declanşarea Războiului civil din Spania. Mai erau cîteva săptămîni pînă la procesul Kamenev-Zinoviev, la care GPU lucra intens în iunie. Că este aşa, o operaţie de propagandă şi nimic altceva, ne-o demonstrează simplul fapt că Stalin nu ezită să ordone asasinarea multora dintre actorii şi regizorii acestei manipulări care s-a numit „politica Frontului popular", începînd chiar din vara anului 1936. Procesul din august de la Moscova şi cele care urmează sunt hecatomba în care se prăbuşeşte Vechea Gardă bolşevică, iniţiatorii politicii frontului popular, activişti ai Kominternului, şefi ai partidelor comuniste europene. În 1936–1938, mii de militanţi sunt executaţi în URSS. Cei mai mulţi dintre ei fuseseră implicaţi în operaţii de tipul celei din jurul procesului de la Craiova. În 1939, în dispreţul cauzei pentru care mobilizase ani de zile milioane de oameni şi pe care Kominternul pretindea că îi reprezintă, Stalin încheie pactul cu Hitler.

În 1936 însă, Kominternul consideră că e în interesul propriu să transforme banalul proces al unor comunişti din România, prinşi în flagrant, într-un mare proces antifascist. Era o ocazie de a organiza un spectacol mediatic cu beneficiu propagandistic. Tehnica era bine pusă la punct de Karl Radek, Willy Münzenberg. O operaţie verificată deja în alte „procese antifasciste" din Europa. Cel mai cunoscut a fost cel de la Leipzig din 1933, „procesul incendiatorilor Reichstagului". Cap de afiş fusese atunci Gheorghi Dimitrov – la data procesului Anei Pauker, preşedinte al Kominternului. Conform acestui scenariu de sorginte moscovită, cei din boxă trebuiau să se transforme

din acuzați în acuzatori ai regimului politic existent în România anilor '30. Pentru un partid anemic, necunoscut, impopular, aflat la periferia societății, era un prilej nesperat de a se face cunoscut. Sprijinul financiar și logistic al Kominternului era de asemenea obligatoriu și binevenit. PCdR n-ar fi putut mobiliza niciodată singur resursele puse la dispoziție de Komintern fie direct, fie prin diferitele organizații de sub controlul său. Pînă atunci, Kominternul neglijase minusculul PCdR, considerat prea mic, incapabil de mari acțiuni. Era prima dată cînd de la Komintern venea un sprijin de o asemenea amploare. Ajutorul consta pe de o parte în orchestrarea costisitoarei campanii internaționale de sprijin pentru acuzați, iar pe de altă parte în finanțarea operației interne: plata avocaților, acoperirea cheltuielor legate de proces. Acordare de subsidii secrete ziarelor și jurnaliștilor favorabili, tipărirea de publicații, broșuri clandestine ocazionate de proces, finanțarea acțiunilor organizate de diferite asociații. Poliției, Siguranței nu le scapă aceste aspecte, fapt relevat în mai multe rapoarte aflate în arhive. Și actul de acuzare, și rechizitoriul comisarului regal amintesc insistent legăturile existente între rețelele comuniste din România și Komintern, fie direct cu Moscova, fie prin biroul din Viena, unde funcționa WEB (West Europäische Büro). Observăm prezența la București și Craiova a mai mulți delegați ai unor asociații, parte a rețelelor organizate de Komintern în Occident. Așa, de pildă, Martha Jeanne Stodel și Martha Chabrun din partea Comitetului mondial de luptă contra fascismului, Stéphane Freund Priantel, ziarist francez, Lucas Peereboam, avocat belgian, Isabelle Blum Grégoire, deputată în parlamentul de la Bruxelles, secretara Asociației femeilor socialiste, care se întîlnesc cu Ella Negruzzi, Athanasie Joja, șeful Blocului pentru apărarea libertăților democratice, una din asociațiile camuflate ale PCdR, Lucrețiu Pătrășcanu etc. În sala Moulin de la Galette, în cadrul unui miting al Frontului Popular se cere eliberarea Anei Pauker și a lui Ernst Thälmann, șeful partidului comunist german. Un grup de 50 de avocați bulgari trimite la 4 iunie de la Sofia un memoriu în care cere încetarea procesului și punerea în libertate a celor 19 etc., etc.

Figura cea mai cunoscută a grupului era *Ana Pauker*, pe numele dinainte de căsătorie Hannah Rabinsohn, născută lîngă Vaslui, la Corlăești. Avea la data procesului 42 de ani. În copilărie învățase croitorie și absolvise o școală ebraică de învățătoare. Intrase de foarte tînără în mișcarea socialistă, dirijată atunci de Cristian Racovski. Participase la demonstrația din 13 decembrie 1918, soldată cu morți, răniți și arestări. Era membră a PCdR din 1921. În același an se căsătorise cu Marcel Pauker. A studiat doi ani medicina în Elveția (1919–1921). În 1922, la al doilea congres PCdR de la Ploiești, devine

membră a CC al PCdR. În 1924, după interzicerea PCdR, este arestată. În procesul care urmează este condamnată la 10 ani de închisoare (iunie 1925) ca „periculos agitator comunist". Procesul s-a judecat cu acuzații în stare de libertate, Ana Pauker se sustrage procesului, refugiindu-se la Viena. Aici naște al doilea copil (primul, născut în 1921, a murit un an mai tîrziu). Rămîne încă doi ani în Europa, îndeplinind împreună cu Marcel Pauker diferite misiuni încredințate de Komintern, WEB și FCB (Federația comunistă balcanică). În 1928 este admisă la Școala Internațională „V.I. Lenin" a Kominternului, care pregătea cadre pentru partidele comuniste. Rămîne aici trei ani, pînă în martie 1930. Devine astfel ceea ce se numea în vulgata bolșevică „revoluționar de profesie". După absolvire, este delegat al Kominternului pe lîngă Partidul Comunist Francez. În 1929 se află pentru puțină vreme în România, cînd i se intentează un alt proces, la București, în care este condamnată, la 15 aprilie, la 20 de ani de închisoare. Trei săptămîni mai tîrziu, la 8 mai 1929, este amnistiată odată cu alți comuniști și părăsește România cu un pașaport Nansen. Cei doi Paukeri se separă. După cîteva luni de ședere la Moscova pleacă în Franța. Aici are o relație cu Eugen Fried*, delegat al Kominternului pe lîngă Biroul Politic al PCF, însărcinat cu consilierea lui Maurice Thorez, secretarul general al comuniștilor francezi. Eugen Fried, evreu slovac de origine, este eminența cenușie a PCF. Din legătura dintre Ana Pauker și Eugen Fried rezultă un copil, născut la Moscova în 1932.** Ana Pauker joacă un rol important în rețelele comuniste din Franța. La începutul anilor '30 face parte din biroul latin al Kominternului, ceea ce arată rolul important pe care-l joacă. După cîteva luni petrecute la Moscova, septembrie 1933–februarie 1934, în martie 1934, Ana Pauker ajunge în România. Are dublă cetățenie, sovietică și românească, și este membră a trei partide comuniste, român, sovietic, francez. Are misiunea să reorganizeze un partid care era infiltrat de agenții Siguranței, cu cei mai mulți militanți risipiți sau în închisori.

Un raport, „Mișcarea clandestină a Partidului Comunist din România, 1934", notează: „În România, partidul comunist, care reușise în Februarie 1933 [...] să se ridice la o culme neatinsă încă de el și să conducă în fapt în acțiunile lor detașamentele cele mai importante ale muncitorimii, nu s-a refăcut încă după înfrîngerea suferită atunci, n-a reușit de atunci încoace să deslănțuiască nici o acțiune importantă, mișcarea fiind redusă numai la

* Annie Kriegel, Stephane Courtois, *Eugen Fried, le grand secret du PCF*, Editions du Seuil, 1997, pp.174–187,199–220.

** Marcel Pauker are și el un copil rezultat din legătura cu o comunistă din Basarabia, născut în 1931.

propaganda verbală și scrisă prin diferite publicațiuni revoluționare."* Cum Kominternul considera greva de la Griviţa începutul unei revoluții, constatarea făcută un an mai tîrziu sublinia eșecul. „La noi în țară a ajuns mișcarea comunistă dela circa 1 200 membri, cît erau înregistrați și cotizau în Februarie 1933, la circa 650 membri astăzi."** Și încercarea de a organiza cu celelalte partide de stînga un front comun, unic, eșuase. Eliberarea din închisoare a lui Mihai Gheorghiu Bujor, în vara anului 1933, apelul la unitate dăduseră speranțe. Au avut loc negocieri, fără un rezultat. Comuniștii au respins tacticile reformiste și au cerut celorlalte partide să adopte tacticile lor clandestine și principiul „clasă contra clasă". Eșecul tratativelor a dus la „deziluzia profundă atît în rîndurile comuniștilor, cît și în masa muncitoare. [...] Acest faliment al politicii frontului unic [...] a făcut să crească mult dezorientarea în rîndurile lor și a știrbit enorm prestigiul comuniștilor. [...] Chiar numărul insignifiant de membri, pe care l-am arătat mai sus, nu se compune din muncitori români din mari întreprinderi industriale, cum ar avea interes partidul. Majoritatea este compusă din minorități, și anume oameni lipsiți de legături cu proletariatul industrial și care nu pot avea o influență directă asupra lui."*** „Fluctuația membrilor înăuntrul partidului comunist este extrem de mare, cei mai mulți muncitori, după ce stau un timp înăuntrul partidului, îl părăsesc dacă nu sunt descoperiți între timp, și majoritatea se compune din membri noi, fără formațiune revoluționară. [...] fără educație conspirativă. [...] În rezoluțiile sale, partidul comunist recunoaște însuși că mizerabila lui stare organizatorică nu poate fi atribuită numai represiunii anticomuniste. [...] Dacă aceasta a pricinuit într-adevăr în decursul anului 1934 pagube serioase în oameni și aparate tehnice, cauza profundă a slăbiciunii extreme organizatorice a partidului comunist din România constă în starea de spirit a muncitorilor care, deși agitați de nemulțumirile lor profesionale, nu acceptă însă să adopte ideologia comunistă și să intre în organizațiile revoluționare. [...] PCR a hotărît ca în propaganda lui viitoare să-și afișeze numele propriu cît mai puțin și să apară cît mai deghizat, aceasta din cauză că se observă la muncitori o anumită repulsiune față de comuniști [...] vor agita de acum înainte lozincile revoluționare fără să se dea însă pe față că sunt comuniști, astfel muncitorii de bună credință să poată fi înșelați în orientarea politică [...] nu există panică și nici descurajare, cum ar fi fost de așteptat la conducerea unui partid, care după 16 ani de activitate a ajuns la 650 de membri. Fenomenul acesta își are următoarea explicație: în primul rînd

---

* Arhiva MAN, Fd. SSI, D 32, p. 22.

** *Ibid.*, p. 23.

*** *Ibid.*, pp. 24–26.

conducătorii comuniști consideră că victoria comunismului pe scară mondială nu va fi atît rezultatul revoluției reușite a proletariatului condus de comuniști în țările capitaliste, cît rezultatul unui război victorios al Uniunii Sovietice contra celorlalte state. [...] Politica actuală a sovietelor pentru consolidarea păcii este considerată ca o tactică trecătoare [...] după care va urma o politică de ostilitate deschisă și război declarat... Rolul partidelor comuniste este – în concepția stalinistă – redus la rolul auxiliar, totuși foarte important, de a ajuta în spatele frontului la victoria în război a URSS-ului."*

Acestei situații îi corespunde decizia Kremlinului de a trimite un desant de agitatori Komintern, fonduri, tipografii. O notă a Siguranței** arăta: „La Moscova insuccesul mișcării comuniste din București se atribuie lipsei de preparare a izbucnirii mișcării înainte de vreme. Stalin pare a se ocupa personal de situația din România și pentru a demonstra mai departe succesul «activității roșii» ar fi dat dispoziție ca toate mijloacele de propagandă disponibile să fie dirijate spre România. Se vor trimite în curînd sume importante de bani, se vor trimite noi agitatori, sub diverse camuflări, pașapoarte false, refugiați transnistreni, repatriați din Rusia etc. Mișcarea va atinge și centrele studențești. Este necesar a dubla pretutindeni supravegherea." Sunt trimiși agitatori profesioniști, antrenați în URSS. O tipografie clandestină este instalată la București (confiscată în cadrul investigațiilor). Fonduri importante sunt puse la dispoziție. Unele dintre ele sunt descoperite în cadrul aceleiași operații și confiscate. De asemenea, din materialele găsite asupra celor arestați, rezultă același lucru: finanțarea din surse externe a rețelelor clandestine comuniste. Va fi de altfel unul din principalele capete de acuzare din proces. Pe baza acestor documente s-a putut proba conexiunea cu Kominternul. Nu întîmplător avocații apărării au atacat sistematic veridicitatea lor, au cerut expertiză grafologică, au ridicat incidente de procedură, tocmai pentru a le nega autenticitatea, legătura dintre documentele incriminatoare și acuzați. În mijlocul acestei rețele se afla, așa cum o indicau documentele, Ana Pauker. Ea era cea care gestiona fondurile. Ei i se subordonau mai multe rețele comuniste. Ea prelucra documentele venite de la PCUS și Komintern.

Întoarcerea ei în România este pregătită minuțios și din vreme de Komintern și GRU. Cotidianul *Universul* este victima unei diversiuni cînd reproduce la 15 mai 1933 o știre după care Ana Pauker ar fi fost otrăvită la Harkov. Cum arăta un raport al Siguranței, informația falsă era menită să intoxice serviciile de contrainformații. Adevărul este că în perioada cînd

---

* *Ibid.*, pp. 27–31.

** *Ibid.*, Fd. SSI, D 3, p. 257.

apărea știrea, se făceau la Moscova pregătiri pentru trimiterea mai multor „apparatciki" în România, șefa lor era chiar „decedată". Faptul că experimentata Ana Pauker era trimisă la București arată cît de gravă era situația din PCdR. De altfel, apariția ei nu este singulară. Este un adevărat desant Komintern, circa 40–50 de persoane au fost trimise pentru a revigora PCdR. Alți agenți Komintern vin în România cu aceeași misiune. O parte dintre ei, Dimităr Ganev, Șmil Marcovici, Alexandru Moghioroș, Estera Radosoveţki, Bernat Andrei ș.a., compar în procesul „celor 19". Odată cu arestările din iulie 1935, încă o tentativă de organizare a PCdR a eșuat.

Cine erau ceilalți protagoniști? *Iordan Coleff* (n. 1898). Între bolșevici exista o adevărată pasiune pentru nume false, deghizări, pseudonime, porecle. Iordan Coleff era Vasilieff sau Verbanoff, de fapt Dimităr Ganev, cetățean bulgar. Era membru al Secretariatului PCdR. „Este tipul teroristului, încrezut, încăpățînat și incult. Venit în România sub pretext să își continue studiile, în realitate [...] a activat în Organizația Revoluționară Dobrogeană [DRO, *n.n.*]. Descoperit, a fost expulzat în 1931. [...] S-a înapoiat însă în România [...] În 1932, condamnat în contumacie la 5 ani închisoare. [...] Purta în permanență la el două revolvere și era păzit de adepți, ca să nu cadă în mîinile poliției."* Dimităr Ganev, odată ajuns la Doftana, devine liderul deținuților comuniști din închisori, pînă la plecarea în URSS, în 1940. După cîțiva ani petrecuți la Moscova, se întoarce la Sofia. Este primul ambasador postbelic al Bulgariei la București (m. 1975). La arestare, a scos pistolul și i-a amenințat pe polițiști. A avut loc o încăierare. Din pistolul unuia dintre polițiști a scăpat un glonț care a rănit-o în pulpa piciorului drept pe Ana Pauker, care tocmai se urca într-un taxi, încercînd să fugă. Ganev era un cunoscut agent Komintern și GRU, cum îl descria poliția bulgară, în raportul solicitat de poliția română. Ganev era specializat în rețele clandestine, obișnuit să îndeplinească misiuni periculoase. *Șmil Marcovici*, 42 de ani (zis Carol, Samy, Moraru, Schwartz, Groper, Ilie etc.). Dezertor din armată în 1917. Fuge la Odessa, unde face parte alături de Cristian Racovski, Mihail Gheorghiu Bujor etc. din batalionul revoluționar român. Curier trimis de Moscova, aduce în mai multe rînduri în țară tipografii și fonduri importante pentru finanțarea grupurilor comuniste din partidul socialist, dar și ale unor grupuri teroriste, de sorginte bolșevică. Arestat ca spion în mai 1920, a fost condamnat la 20 de ani de muncă silnică. Evadat de la închisoarea Jilava, se refugiază în Rusia. Aici a absolvit școala de cadre a Kominternului din Moscova, unde este apoi profesor. Amnistiat în 1929, se întoarce la ordinul Kominternului și GRU,

* Col. Magistrat P. Cetate, *Conspirația comunistă în România și evreica Ana Pauker în fața justiției militare*, 1941, editor nespecificat, pp. 24–25.

în România. Era membru al Secretariatului PCdR, şeful aparatului tehnic al CC al PCdR. Organizează reţele, legăturile clandestine ale PCdR. Se ocupă de tipografii şi de furnizarea materialului. Era şeful poliţiei interne a CC al PCdR, verifica arestările, îi supraveghea pe cei bănuiţi că sunt informatorii Siguranţei, distribuia fonduri, verifica modul de operare în clandestinitate a activiştilor plătiţi. Avea un rol asemănător şi în Ajutorul Roşu, avînd grijă de ajutoarele în bani, hrană, îmbrăcăminte, presă, trimise în închisori, dar şi de legăturile cu diferite asociaţii „antifasciste" care camuflau acţiunile PCdR pe care le finanţa. Moare sub dărîmături în cutremurul din 9/10 noiembrie 1940, la închisoarea Doftana. *Alexandru Moghioroş* (zis Tell), de 36 de ani, lăcătuş, „revoluţionar de profesie", absolvent al şcolii de cadre a Kominternului de la Moscova, 1930. Trimis de Uniunea Tineretului Comunist internaţional în România. Arestat în 1931, în timpul procesului, judecat în stare de libertate, fuge. Arestat din nou în ianuarie 1934 în tren, la Kosice, pe cînd ducea raportul UTC centralei de la Viena. Trimis în ţară de autorităţile cehoslovace, evadează. Terorist periculos. Pînă la arestarea sa, în iunie 1935, trăieşte în clandestinitate, încercînd să refacă organizaţia UTC. După război, face parte dintre Biroul Politic, înlocuind-o în 1952 chiar pe Ana Pauker. E unul dintre oamenii de încredere ai lui Gheorghiu-Dej. După 1965, odată cu instalarea la putere a lui Nicolae Ceauşescu, îşi pierde poziţia din Biroul Politic. *Estera Radosovetki*, absolventă a Facultăţii de Litere din Bucureşti. Raportul Siguranţei scrie că „are un rol de seamă în mişcarea revoluţionară comunistă şi serveşte de legătură cu organizaţiile comuniste din străinătate, făcînd parte din Biroul Politic al aşa-zisului partid comunist român, pentru trimiterea rapoartelor şi primirea instrucţiunilor dela Komintern". Membră a Biroului Politic al UTC, conectată cu West Europäische Büro, de unde era dirijată activitatea mai multor partide comuniste din Europa Centrală şi Balcani. Între 1931 şi 1933 s-a aflat la Berlin, unde a lucrat pentru Willy Münzenberg, alături de cunoscutul comunist german Walter Liestke, cu care trăia. Aici stabileşte legături, printre alţii, pentru Ştefan Foriş şi Lucreţiu Pătrăşcanu, cînd aceştia vin la Berlin. În 1933, după instalarea lui Hitler la putere, Münzenberg se mută la Paris, iar WEB se mută la Viena, ca şi Estera Radosovetki. Este arestată la Praga un an mai tîrziu, odată cu alţi doi agenţi Komintern, membri ai PCdR, ca şi ea, soţii Dori Goldstein şi Şeila Averbuch (cunoscută şi sub numele de Vanda Nicolski). Dori Goldstein fusese condamnat la 20 de ani de închisoare pentru spionaj în favoarea URSS. Praga era o placă turnantă pentru PCdR. Aici ea organizează un subcentru de conducere şi coordonare al PCdR, care ţinea legăturile cu Moscova, Viena şi Paris. Estera Radosovetki avea la data procesului 27 de ani, răspundea

de legăturile UTC cu Kominternul prin Uniunea Tineretului Comunist internațional. După război se căsătorește cu Alexandru Moghioroș. *Liuba Roitman-Chișinevschi*, 24 de ani, născută, ca și Estera Radosovețki, la Tighina. De profesie legătoare de cărți. Suferise deja condamnări pentru activități comuniste. În 1930, la Ismail, un an și opt luni închisoare, în 1931, tot la Ismail, trei luni, în 1934, la București, șapte luni. Membră în Secretariatul „sindicatelor revoluționare", conduse de comuniști. Soția lui Iosif Chișinevschi. Liuba Chișinevschi a jucat un rol important în anii '50, rol pierdut odată cu căderea soțului ei. *Andor Bernát*, 28 de ani, dezertor, tîmplar. Mai suferise două scurte condamnări, în 1930 și 1934. În 1930, pleacă la Moscova clandestin; aici a absolvit Școala de cadre a Kominternului, care îl desemnează, la întoarcerea sa în România, șef al UTC. El a organizat tipografia descoperită de Siguranță. Închis la Doftana și Caransebeș, de unde este deportat în Transnistria în 1942. Executat la 17 martie 1944 în lagărul de la Rîbnița, Transnistria, de trupe SS în retragere. *Grimberg Leizer*, 24 de ani, era la data procesului soldat. Nu era la prima arestare pentru activități comuniste. În casa unde locuia, se ascundea Alexandru Moghioroș. „Situația lui este cu atît mai gravă cu cît el fiind militar în termen a călcat disciplina și jurămîntul de credință activînd într-o organizație revoluționară, ce urmărește schimbarea formei de guvernămînt." Face închisoare la Doftana și Caransebeș din 1941. Transferat în septembrie 1942 în lagărul de la Vapniarka. Executat în lagărul de la Rîbnița, Transnistria, la 17 martie 1944, de trupe SS în retragere. *János Herbák*, membru al conducerii UTC. Moare de TBC în închisoare. O fabrică din Cluj îi poartă numele în anii '50. *Alexandru Drăghici*, 22 de ani, singurul etnic român din proces. Muncitor la CFR Grivița. Agitator comunist, membru al conducerii UTC. După război, ministru de interne (1952–1965), unul din stîlpii puterii, unul dintre instigatorii și executanții represiunii din anii '50. Detestat și temut de populație, a jucat pe lîngă Dej același rol jucat de Lavrenti Beria pe lîngă Stalin. *Ladislau Ady*, 24 de ani, tipograf, agitator comunist, recidivist, arestat în 1932 împreună cu Alexandru Moghioroș pentru răspîndire de manifeste. Șeful tipografiei din str. General Cernat nr. 36 a UTC. Recrutat agent informator al SSI din 1936. În perioada decembrie 1953–iulie 1955, ministru adjunct de interne. Demascat ca informator al Siguranței, este demis. *Vilma Kajeso*, 20 de ani, lucrătoare la tipografia UTC. *Donca Simo*, 24 de ani, agitator comunist, recidivistă, închisă în 1933 împreună cu soțul ei, Iuliu Simo, lucrătoare la tipografia UTC. Moare în iunie 1937 la închisoarea Văcărești. În perioada 1948–1965, transformată de propagandă în martir, un fel de Zoia Kosmodemianskaia română. *Ștefan Nagy*, 29 de ani,

gazda pentru întîlniri conspirative, finanţat de Ajutorul Roşu. „Nagy Ştefan servea de om de legătură între comitetul central al aşa-zisului partid comunist român şi diverşi agitatori comunişti." Era întîi de toate „tehnicul" Anei Pauker, pentru care aranja contacte şi organiza întîlniri conspirative în casa pe care o închiriase cu banii primiţi prin intermediul ei de la Komintern. *Samuel Kruck*, 26 de ani, agitator comunist, pentru a masca tipografia închiriază o clădire, finanţat de PCdR, prin intermediul lui Bernát Andor, unde la parter deschide o băcănie, în aprilie 1935. *Emanoil Kaufman*, 42 de ani, în casa lui a avut loc întîlnirea dintre Ana Pauker, Iordan Coleff-Verbanoff şi Marcovici Şmil, în urma căreia au fost arestaţi. Casa era închiriată cu banii Kominternului. Şi pînă la acea dată Kaufman organizase alte case conspirative. *Ana* şi *Ştefan Csacsár*, 28 şi respectiv 36 de ani, ca şi Kaufman şi Kruck, gazde, deţinători de casă conspirativă, din aparatul tehnic al PCdR. Se găsesc la ei documentele plenarei CC al UTC din iulie 1935, cînd fusese arestată o parte din lot. De asemenea, s-au descoperit acte false folosite de activiştii PCdR (de exemplu, carnetul de identitate cu care unul din liderii comunişti, Alexandru Sencovici, participase la al VII-lea congres Komintern de la Moscova, din august 1935). „Chiria casei în care locuiau soţii Csacsár era plătită din fondurile aşa-zisului partid comunist." *Ernest Schoen*, 23 de ani, tîmplar, mai fusese condamnat în contumacie la 5 ani închisoare în 1934.

Procesul celor 19 comunişti arestaţi cu 11 luni în urmă, la Bucureşti, începe la 5 iunie la Craiova. Toţi actorii dramei de peste un deceniu, spre care se îndreaptă România, sunt prezenţi. Întîi justiţia „burgheză", ambasador al democraţiei liberale, o instituţie luată cu asalt, şi care mai păstrează vii datele regimului parlamentar. Cu o nuanţă: nu este totuşi o curte civilă, ci una militară. Sunt apoi comuniştii, atît în boxă, cît şi printre avocaţi. Între ei, figuri care vor juca roluri de protagonişti ai istoriei zece ani mai tîrziu: Ana Pauker, Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroş, Lucreţiu Pătrăşcanu, I.Gh. Maurer. Nu lipseşte extrema dreaptă, chiar dacă în proces joacă un rol periferic. Ea are oameni în sală şi afară, organizează agitaţii în contrapartidă cu grupurile mobilizate de comunişti. Dacă toţi sunt pe scenă, spectacolul poate să înceapă. Consiliul de Război al Armatei 1, comisarul regal Petre G. Popescu-Cetate, avocaţii apărării, acuzaţii, 13 bărbaţi şi 6 femei, publicul. De la început, tactica apărării e una de tergiversare. În prima zi, după apelul acuzaţilor, este citită lista martorilor propuşi de apărare, care cuprinde peste 6 000 de nume. 95% dintre ei nu-i cunosc pe cei din boxă. Rostul lor era să fie chemaţi la proces, pentru ca odată întorşi acasă să devină – în orb – agenţii de propagandă ai comuniştilor. Un alt moment este

chestiunea ridicată de apărare referitoare la accesul liber în sala de judecată. În sală, se spune, nu se află toți cei care ar fi dorit să asiste, cîteva sute de persoane au rămas afară. Curtea respinge cererea ca nefondată, sala fiind de dimensiuni reduse. La ședința de după-amiază apărarea cere amînarea procesului pentru că nu toți martorii au fost citați. Dar primul incident serios se produce a doua zi, 6 iunie, cînd un avocat contestă competența consiliului de judecată. „Dl avocat Nachtigal cerînd cuvîntul pe un ton arogant și bătînd cu pumnul în masă dl. președinte i-a ridicat dreptul de cuvînt și pe această chestiune se naște un incident între apărare și consiliu, toți avocații începînd să vocifereze vehement în semn de protest în fața consiliului, agitînd sala și întrerupînd chiar cuvîntul d-lui președinte prin strigăte și gesturi. La acest incident au luat parte acuzații care vociferau și care au fost evacuați. Dl președinte al consiliului a cerut ajutorul gărzii. În urma acestor acte de indisciplină, dl președinte al consiliului a ordonat ca și avocatul Nachtigal să fie scos din sală, ceea ce s-a executat. Ceilalți avocați protestînd din nou, prin vociferare, s-a evacuat întreaga sală. După circa 15 minute ședința s-a redeschis și dl președinte al consiliului a dispus ca apărarea acuzaților să fie luată de d-nii ofițeri numiți din oficiu în acest scop, pe motivul că avocații civili n-au respectat Codul Justiției Militare și s-au dedat la acte de indisciplină. Ordonîndu-se introducerea acuzaților în sală, au fost introduși cu toții, afară de Ana Csacsár care a refuzat să intre pe motivul că nu se simte bine întrucît a fost bruscată (pretinde ea) și în urma acestui fapt, domnul președinte a suspendat din nou ședința pentru ½ oră în care timp a fost adus un domn medic care a consultat pe acuzată constatînd că n-a fost bruscată. La redeschiderea ședinței se dă cuvîntul d-lui avocat Mihail Macavei care spune că evacuarea acuzaților din sală a fost făcută cu brutalitate, fiind bruscați și bătuți. Cere să se revină asupra excluderei de la apărare a avocatului Nachtigal. [...] Dl avocat Maurer protestează împotriva excluderei din sala de ședință a avocatului Nachtigal. [...] În timpul pledoariei numitului avocat, acuzatei Estera Radosovețki i s-a făcut rău și a căzut jos de ameteală, astfel că s-a suspendat ședința."* Totul este o provocare. Avem imaginea unei reprezentații bine puse la punct, cu roluri distribuite, cu regie minuțioasă. Sala sunt spectatorii. Acuzații, avocații, președintele Consiliului de Război, comisarul regal, magistrații interpretează partitura. Ce surprinde este coeziunea acuzaților. Era firesc ca autoritățile să arate rutina obișnuinței, să facă aceleași gesturi rituale, să rostească aceleași fraze dintotdeauna, prevăzute de legi, norme, proceduri, definite în timp. Dar că 19 acuzați, din care o parte spun că nu se cunosc între ei, pot juca

* Arhiva MAN, *loc. cit.*, p. 227.

cu omogenitatea unui cor aceeaşi partitură, miră. Disciplina lor surprinde, ca şi talentul actoricesc. În comedie sunt implicaţi şi avocaţii. O parte dintre ei sunt conectaţi cu reţeaua clandestină comunistă. Scenariul era scris mai demult şi în altă parte, la Moscova. Fusese interpretat la Leipzig de Gh. Dimitrov & Co. pentru prima dată. Motivul acestei izbucniri, care pare o scenă de nebunie colectivă, a acuzaţilor şi avocaţilor împreună îl găsim în prezenţa în sală a corespondentului TASS, Vladimir Bobrov, în acelaşi timp ataşat de presă la legaţia URSS la Bucureşti. 1 000 de exemplare din *Izvestia* se vindeau zilnic la librăria Hertz din capitală. Cumpărătorii, cum notează un raport SSI, sunt simpatizanţi comunişti. Articolul lui Bobrov apare în numărul din 9 iunie din *Izvestia*, cotidian dirijat de Nikolai Buharin (împuşcat doi ani mai tîrziu la ordinele lui Stalin). Relatarea descrie apocaliptic procesul: acuzaţi bătuţi crunt de jandarmi, din cauza bătăii doi dintre ei s-ar fi îmbolnăvit, Ana Pauker ar fi leşinat de două ori. Apărarea ar fi trimis prim-ministrului un „protest contra masacrului". În 11 iunie, Bobrov publica un alt articol în aceiaşi termeni: „În jurul tribunalului sunt postate patrule militare cu mitraliere, acuzaţii au fost bătuţi în timpul şedinţei, bandele de huligani în uniformă adresau înjurături sub protecţia poliţiei." Incidentul din 6 iunie la care au participat deopotrivă avocaţii şi acuzaţii a avut drept scop să atragă atenţia, să provoace drama demnă de a fi descrisă în presa mondială, cea sovietică întîi de toate. Se oferea un material consistent despre abuzurile justiţiei româneşti, despre atmosfera „revoluţionară" din sala tribunalului. Mai mulţi avocaţi erau comunişti (Lucreţiu Pătrăşcanu, I.Gh. Maurer, Petre Grozdea) sau conectaţi cu reţele comuniste clandestine (Ghiţă Ionescu, Radu Popescu) şi aveau cum să „anticipeze" reacţia. În plus, prin intermediul *Izvestiei*, Kominternul află că oamenii săi se comportă bine.

Pînă la 12 iunie, în prima săptămînă nu există intervenţie a apărării care să nu se încheie cu cuvintele „cer amînarea procesului". Motivele sunt cele mai diverse. În fiecare şedinţă, de cîteva ori, prin vocea cînd a unui avocat, cînd a altuia, apare un incident de acest tip. Cei mai activi în producerea a tot felul de şicane, de intervenţii, de proteste sunt Ion Gh. Maurer şi Lucreţiu Pătrăşcanu. Abia după o săptămînă se încheie citirea actului de acuzare şi începe, în sfîrşit, audierea acuzaţilor, chiar cu Ana Pauker. Sunt apoi interogaţi Şmil Marcovici şi Iordan Coleff-Verbanoff. Pătrăşcanu cere amînarea procesului, pe motiv că Estera Radosovetki este bolnavă. Comisarul regal se opune spunînd ca are impresia că acuzata simulează. Consiliul însă acceptă o expertiză. Lucrările se suspendă. Medicii invitaţi s-o consulte constată că e sănătoasă. În şedinţa din 15 iunie, după-amiază, preşedintele consiliului de judecată cere evacuarea din sală a jurnalistului Ştefan Voicu (Aurel

Rotemberg) de la cotidianul *Zorile* pentru că a „redat dezbaterile acestui proces în mod inexact". Cotidianul *Zorile* a apărut în perioada 1934–1936, sub conducerea avocatului Emanoil Socor.* Deşi era un simpatizant cunoscut al stîngii, Socor pretinde bani pentru a publica materiale favorabile acuzaţilor atunci cînd Lucreţiu Pătrăşcanu se prezintă la el pentru a cere acreditarea la proces a lui Ştefan Voicu, jurnalist comunist. Socor cere 50 000 lei, dar tîrgul se încheie pentru 30 000 lei.**

În aceeaşi zi sunt interogaţi Alexandru Moghioroş şi Bernat Andrei, amîndoi absolvenţi ai şcolii de cadre a Kominternului de la Moscova, însărcinaţi cu refacerea UTC. Bernat Andrei face scandal, refuză să răspundă la întrebări, agresează verbal consiliul, strigă în sală. Şedinţa se suspendă pentru a permite evacuarea scandalagiului. Avocaţii protestează şi cer readucerea în sala de judecată a celui evacuat. Preşedintele consiliului refuză. Bernat Andrei va absenta de la celelalte şedinte. În *Izvestia* apare un alt articol cu brutalităţile autorităţilor şi privarea acuzaţilor de dreptul la apărare. Şi acesta este reprodus în presa europeană pendinte de Komintern, dirijată de la Paris de Willy Münzenberg. A doua zi, un alt jurnalist de la *Zorile*, Paul Samoilă, este evacuat din sală, proba constituind-o relatarea sa conform căreia Estera Radosovețki s-ar afla în comă, lucru, „cu desăvîrşire mincinos", cum spune comisarul regal. Avocaţii Petre Grozdea şi Lucreţiu Pătrăşcanu cer ca şi jurnalistul de la *Universul* să fie îndepărtat pentru „relatare mincinoasă a procesului". Preşedintele consiliului respinge cererea arătînd că relatarea este conformă cu faptele. De altfel, după acest incident urmează interogatoriul Esterei Radosovețki. Conflictul dintre presa din Sărindar şi *Universul* trecuse din paginile ziarelor pe stradă, şi acum în sala tribunalului. *Universul* era favorabil curţii, scria insistent despre pericolul comunist, ducea o campanie antisemită de proporţii, privea ostil acuzaţii şi avocaţii. Comisarul regal Petre G. Popescu-Cetate şi magistraţii erau descrişi favorabil şi încurajaţi să dea sentinţe grele. *Adevărul* şi *Dimineaţa*, *Zorile* adoptaseră o atitudine opusă.

Pentru că acuzaţii între ei şi cu avocaţii vorbesc în alte limbi decît româna, mai ales în maghiară şi germană, este adus un interpret care să semnaleze natura acestor schimburi de cuvinte. El trebuia să asigure şi traducerea

---

* Emanoil Socor, condamnat la 5 ani muncă silnică pentru crime împotriva statului la 25 noiembrie 1920. Subofiţer, la 24 octombrie 1921 este degradat la fortul Jilava în faţa trupei (*Universul*, 12 aprilie 1930). În 1930 candidează la Cernăuţi pentru un loc de deputat. Pierde în favoarea candidatului extremei drepte A.C. Cuza. În 1930, Ion Dumitrescu comite un atentat asupra lui în redacţia *Adevărului*, al cărui director era. Atentatorul este condamnat în 1931 la trei ani închisoare.

** Arhiva MAN, Fd. SSI, D 43, pp. 41, 99.

depoziţiilor unor martori şi acuzaţi care nu ştiau româneşte. Interogatoriul acuzaţilor se încheie în şedinţa de după-amiaza zilei de 16 iunie fără alte incidente. A doua zi începe audierea martorilor. Sunt citaţi peste 6 000. Avocaţii obişnuiţi cu procesele comuniştilor aveau aceste liste gata confecţionate. Şi la procesul de la Chişinău, şi la celelalte procese, ale lui Tudor Bugnariu, Grigore Preoteasa, Ofelia Manole, fuseseră citaţi mii de martori, în proporţie de 90% aceiaşi. De asemenea, exista o listă cu martori din străinătate, aceiaşi: Romain Rolland, André Malraux, Paul Langevin, Léon Blum, Gheorghi Dimitrov etc. În plus, apăreau asociaţii, avocaţi, jurnalişti etc. care trebuiau invitaţi. Neprezentarea lor, de aşteptat, dădea motive avocaţilor să ceară amînarea procesului. Aceste liste treceau de la un proces la altul. În ce priveşte listele cu invitaţi din străinătate, personalităţi şi asociaţii, integraţi în politica frontului popular, orchestrată de Karl Radek şi Willy Münzenberg, le vom găsi cu alte prilejuri în procesele anticomuniste ce au avut loc în toate ţările europene. La congresele pentru pace, pentru cultură, antifasciste, la seminarii internaţionale, aceleaşi personaje se află în prezidii ori printre invitaţi, cînd nu, chiar printre organizatori. Totul cu fonduri furnizate de Komintern. Şi la Craiova întîlnim mai mulţi jurnalişti străini, avocaţi veniţi să asiste, reprezentanţi ai unor asociaţii civice, antifasciste etc. Sunt aceleaşi nume regăsite în Europa unde se întîmpla ceva asemănător.

Audierea martorilor durează pînă la 30 iunie. Zilnic sunt audiaţi circa 50 dintre ei. Din cei 6 000 citaţi, se prezintă cîteva sute. Cei mai mulţi nu au nici o legătură cu procesul, nu-i cunosc pe cei din boxă. Ei sunt întrebaţi şi de acuzaţi diverse lucruri. De asemenea, întrebările nu au legătură cu cauza. Ana Pauker, foarte activă în această parte a dezbaterilor, întreabă martorii despre familiile lor, salarii, serviciu, cîţi copiii au, dacă au pămînt etc. Este un exerciţiu de propagandă. La acest interogatoriu încrucişat, o susţine Estera Radosovetki care renunţă să mai leşine cîteva zile. I se alătură Alexandru Moghioroş. Doi martori – Constantin Rouă şi Constantin David – sunt pedepsiţi cu cîte şase luni de închisoare pentru ofense grave aduse Consiliului. David fusese judecat pentru participare la grevele de la Griviţa şi achitat. A fost asasinat în timpul rebeliunii din 21–23 ianuarie 1941 de legionari. Au loc incidente între acuzare şi apărare, preşedintele consiliului trebuie să intervină, mai ales pe tema scurtării discuţiilor şi a focalizării lor pe subiect. În această perioadă, procesul îşi pierde din interes pentru presă, chiar şi pentru apărători, care apar tot mai puţini, înregistrîndu-se la una din şedinţe un singur avocat. În rest, de semnalat că mulţi martori nu vorbesc româneşte sau vorbesc prost, că aproape nici unul nu cunoaşte motivul convocării la tribunal. Multe din schimburile de cuvinte stîrnesc ilaritate. Cînd şi cînd, acuzaţii ţin discursuri de factură comunistă. Aproape toţi martorii sunt

devaforabili celor 19. Cîțiva se detașează declarînd că susțin cauza antifascistă. Presa înregistrează neprevăzutul și umorul multor situații. Procesul ia aspectul unei înscenări, a ceva neserios, care nu se va mai sfîrși. Consiliul pare să scape de sub control situația, lucrările se prelungesc nepermis. Patetismul, caracterul sumbru al primelor zile ale procesului fac loc unei atmosfere aproape de vodevil, de comedie de situații. Tentativa de a transforma boxa într-o tribună, pe acuzați în acuzatori, iar pelerinajul martorilor într-o procesiune care să arate atașamentul maselor față de „cauza antifascistă" și popularitatea acuzaților nu a reușit. Vorba lui Belu Zilber, după care comunismul românesc va fi un amestec de Stalin și Caragiale, își găsește în acest proces o ilustrare încă înainte ca Pauker, Pătrășcanu, Maurer să se instaleze la putere.

În mijlocul audierii martorilor, la 26 iunie, avocatul Lucrețiu Pătrășcanu este exclus din proces în urma înștiințării venite de la Baroul Ilfov că este suspendat din barou pe motiv că are un proces penal și trebuie să apară ca acuzat în fața Consiliul de Război al Corpului 2 de Armată, pentru aceleași motive ca și cei 19 aflați în boxă, „infracțiune la legea liniștei publice" în procesul care i se intentase pentru rolul jucat în grevele de la Grivița. La 30 iunie, audierea martorilor se încheie. Susținerea rechizitoriului începe în ședința din 1 iulie dimineața. „JOS MASCA! Și acum vă rog să îi priviți. Sub această mască numită de ei antifascism veți găsi: otrava comunistă, minciuna marxistă, falsa democrație, conspirația teroristă, corupția și intriga, cel mai hotărît dușman al Crucii, al libertății și al civilizației, ura și răzbunarea unor dușmani ai neamului, instigatori plătiți și profitorii unei mistificări, lenea proletară înfrățită cu viclenia, dezertori din armată cu inima de trădători și mîini murdărite, spoliatori și încasatori de cotizații pentru stomacurile lor de struț, vechi pensionari ai închisorilor cu șiretlicuri de parvenire, cozi de topor ale unor dușmani umiliți", perorează locotenent-colonelul Petre Popescu-Cetate.* Capetele de acuzare țin de încălcarea „legii unor noi infracțiuni contra liniștei publice" care considera delict: „a/ faptul de a intra în legătură cu vreo persoană sau asociație din străinătate în scopul de a primi instrucțiuni sau ajutoare de orice fel pentru pregătirea revoluției comuniste; b/ faptul de a lucra prin mijloace teroriste la schimbarea ordinei sociale și politice din România; c/ faptul de a ajuta cu știință în orice mod o asociațiune din străinătate care ar avea de scop să lupte prin mijloacele de sub litera b. contra instituțiilor și ordinei de stat din România; d/ faptul de a deveni cu știință membru al vreuneia din asociațiunile prevăzute în alineatul de mai sus". Se adăugau prevederile din Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1544/30

* *Ibid.*, pp. 39–40.

decembrie 1933, privitoare la starea de asediu, care trimitea toate aceste cauze instanţelor militare. Pedepsele prevăzute erau între 5 şi 10 ani. Comisarul regal cere aproape pentru toţi pedeapsa maximă sau aproape maximă.

Pledoariile apărării încep în după-amiaza aceleiaşi zile. Numai nouă avocaţi se prezintă la bară. Stelian Niţulescu îi apără pe Bernát Andrei, Ernest Schoen şi Ladislau Ady, Lazăr Şaraga pe Şmil Marcovici. Avocatul Alexandru Mîţă, deputat PNŢ, o apără pe Ana Pauker. Avocata Tuna Lerner-Joja le apără pe Estera Radosoveţki şi Liuba Roitman-Chişinesvchi. Petre Pandrea notează la mijlocul anilor 50: „Tuna Lerner, soţia lui Nachtigal, este o veche militantă comunistă, destul de liberă şi libertină în tinereţile ei. A fost metresa lui Lucreţiu [Pătrăşcanu, *n.n.*], apoi soţia lui Athanasie Joja. Cînd Joja a intrat în puşcărie, a divorţat şi l-a luat pe Nachtigal."* Avocatul Petre Grozdea pledează pentru Alexandru Moghioroş şi János Herbák. Pentru „aprecieri jignitoare asupra membrilor ce compun Consiliul de Război, după repetate chemări la ordine ridicăm cuvîntul D-lui advocat Petre Grozdea". Avocatul Iancu Vasiliu-Galaţi îl apără pe Emanoil Kaufman. Ghiţă Ionescu** vorbeşte pentru acuzaţii Ştefan şi Ana Csacsár. Avocatul Ilie Raiciu pledează pentru Vilma Cajeso, Donca Simo, Liuba Roitman-Chişinevschi. V.V. Stanciu îl apără pe Alexandru Drăghici. Radu Popescu*** pledează pentru Ana şi Ştefan Csacsar şi Leizer Grimberg. În 6 iulie dimineaţa începe pledoaria lui Ion Gheorghe Maurer. El vorbeşte pentru Ana Pauker, Alexandru Moghioroş, Ştefan Nagy, János Herbák. A doua zi, Stelian Niţulescu şi I.Gh. Maurer vorbesc pentru toţi acuzaţii. După care este dat cuvîntul acuzaţilor. Lumea se aştepta ca toţi cei 19 să ţină cîteva discursuri comuniste, cu acuzaţii patetice la adresa regimului, de adeziune la revoluţia proletară, de atenţionare asupra pericolului de război şi de fascizare a ţării. Nimic din toate astea. Au lipsit marile discursuri tip Dimitrov, aplombul şi „eroismul" acestuia. Acuzaţii par resemnaţi în aşteptarea verdictului. Juriul se retrage pentru deliberare. Cei 19 sunt găsiţi vinovaţi pentru toate capetele de acuzare, fără să li se acorde circumstanţe atenuante. Decizia este luată în unanimitate. Pedepsele pronunţate sunt grele. Este oarecum o surpriză, pentru că în alt proces cu comunişti, cel de la Chişinău din martie–aprilie, se dăduseră pedepse uşoare. Şeful

---

* Petre Pandrea, *op. cit.*, p. 179.

** Ghiţă Ionescu a emigrat în Anglia în 1946, devenind şef al Secţiei române la Radio Europa Liberă, la sfîrşitul anilor '50 şi începutul anilor '60, cunoscut profesor de ştiinţe politice la Manchester, editor al revistei *Government&Opposition*, autorul primei istorii a PCR, apărută în 1964.

*** Arestat în 1948, apoi eliberat. Devine unul din ideologii regimului Dej, cronicar teatral. Joacă un rol odios în mai multe demascări ale intelectualilor la sfîrşitul anilor '50, ca şi în procesul lotului Noica–Pillat din 1960, unde depune ca martor al acuzării.

lotului, Petre Constantinescu-Iași, primise doar doi ani și jumătate. Ce a contat pentru juriu a fost campania orchestrată de Komintern, care a mărit importanța celor din boxă, apoi mobilizarea internă, presiunile presei, mai ales din zona dreptei. A mai atîrnat în cîntar și convingerea că Ana Pauker și ceilalți sunt șefii rețelelor comuniste din România (ceea ce era și adevărat, Pauker, Marcovici, Ganev erau membri ai secretariatului CC al PCdR, iar Andor, Moghioroș, Radosoveţki, Roitman-Chișinevschi erau și agenți Komintern, cu școli de cadre absolvite la Moscova), că erau stipendiați din URSS. Materialul confiscat la arestare și la percheziții proba suficient legăturile nu numai politice, dar și financiare cu Kominternul. Toate aceste circumstanțe au agravat situația arestaților. Sentința specifică pentru fiecare condamnat „infracțiuni contra liniștei publice prin aceia că în anul 1935, cu bună știință și intențiune culpabilă a intrat în legătură cu agenții Asociației internaționale a 3-a comunistă din străinătate devenind cu voință membru(ă) al acestei asociațiuni în scopul de a primi și chiar a primit instrucțiuni și ajutoare bănești pentru pregătirea revoluției comuniste în România..." Pedepsele: Ana Pauker, Dimităr Ganev-Verbanoff, Șmil Marcovici – 10 ani de închisoare, Sándor Mogyorossy, Andor Bernát, Ladislau Ady – 9 ani și 11 luni, Ernest Schoen, Estera Radosoveţki, Leiser Grimberg – 9 ani și 10 luni, Liuba Roitman – 9 ani și 9 luni, Alexandru Drăghici – 9 ani și 3 luni, János Herbák – 9 ani, Donca Simo – 8 ani și 11 luni, Emil Kaufman, Wilma Kajeso – 6 ani, Ana și Ștefan Csacsár, Ștefan Nagy – 5 ani, S. Kruck – 2 ani și 6 luni. La fiecare pedeapsă se adaugă 10 ani de interdicție corecțională, care însemna că erau privați de dreptul de a vota și de a fi aleși, de a ocupa o funcție publică, de a purta armă. În plus, condamnații erau obligați să plătească amenzi între 70 000 și 100 000 lei, ceea ce echivala în 1936 cu un salariu între mediu și bun pe un an de zile.

Sala primește favorabil sentința, după cele scrise de mai multe ziare. S-a strigat: „Jos comuniștii! Jos Maurer! Jos Ana Pauker!" Trebuie să ne întrebăm din cine era alcătuit publicul. Dacă manifestația de simpatie față de Consiliul de Război era spontană sau orchestrată de extrema dreaptă. Cămășile albastre ale partizanilor lui A.C. Cuza și Octavian Goga își făcuseră de mai multe ori apariția la proces. Îi amenințaseră pe avocații apărării, pe jurnaliștii de la ziarele de stînga, dăduseră declarații agresive. „Nu pot fi bănuit de simpatie pentru comunism și comuniști, dar oricum, acest delir de bucurie față de vreo 155 de ani de pușcărie distribuiți unor făpturi omenești are accente de canibalism. Unde poate duce patima!", notează Constantin Argetoianu.*

* Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. I, p. 389.

Procesul incendiatorilor Reichstagului a fost un succes pentru acuzaţi şi susţinătorii lor. Gheorghi Dimitrov şi doi bulgari au fost achitaţi. Prima confruntare între cele două dictaturi, roşie şi brună, a fost cîştigată de Stalin. Dimitrov a făcut o figură bună. La 28 februarie 1934, după un an va ateriza cu avionul la Moscova. Două luni mai tîrziu, în aprilie, va deveni, după o convocare în faţa Politbiuroului, la Kremlin, liderul Komintern. Procesul Anei Pauker a avut alt rezultat. La Leipzig se pronunţaseră achitări. La Craiova, totalul pedepselor însuma 155 de ani închisoare, 190 de ani de interdicţie civilă şi 1 475 000 lei despăgubiri. Încercarea celor din boxă de a se transforma din acuzaţi în acuzatori eşuase. Ceea ce lui Dimitrov îi reuşise. Războiul propagandistic nu a fost un triumf pentru Komintern, în ciuda mobilizării de proporţii a opiniei publice antifasciste din Europa. Efectele imediate ale procesului sunt descrise într-un raport al Siguranţei, care folosea datele primite de la informatorii săi de la vîrful PCdR. Raportul menţiona: „marea majoritate a oamenilor aprobă condamnarea şi chiar în rîndurile muncitorimei industriale nu se semnalează nici o mişcare, nici un gest de protestare, deşi organizaţiile comuniste continuă propaganda şi agitaţia. Masele muncitoreşti în general privesc sentinţa de condamnare ca o lovitură puternică dată partidului comunist din România. [...] Muncitorimea din mişcarea de stînga [...] a constatat cu ocazia dezbaterei procesului că în posturile de conducere şi răspundere din mişcarea revoluţionară a partidului comunist sunt numai minoritari şi că aceştia au avut o atitudine neserioasă în comportarea lor în timpul dezbaterilor. A contribuit la această opinie în special felul neserios al comportării acuzaţilor în proces. [...] Masele au constatat slăbiciunea partidului comunist. [...] Conducerea partidului comunist, din punct de vedere politic, interpretează sentinţa de condamnare un act al guvernului considerat ca început de fascizare a ţării. [...] În cercurile evreieşti opiniile sunt împărţite. Ca niciodată acum sunt mulţi evrei cari aprobă sentinţa de condamnare a comuniştilor dat fiind faptul că atitudinea acuzaţilor şi în special a Anei Pauker a contribuit la manifestări cu caracter antisemit, atribuind acestei cauze toate incidentele petrecute în ultimul timp. Desigur însă că un număr foarte mare de evrei cu ideologie democrată, antifascistă, socialistă sau comunistă sunt de partea celor condamnaţi."* Un alt document SSI, notează, tot în iulie '36: „Le este teamă [vîrfurilor PCR, *n.n.*] de observaţiunile cu eventuale consecinţe pe care probabil le vor face organele superioare de conducere din străinătate. Se va pune întrebarea: faţă de fondurile ce s-au pus, din străinătate, la dispoziţia partidului şi Mopr-ului [Ajutorul Roşu, *n.n.*], faţă de felul cum a ştiut şi a reuşit Kominternul să organizeze

* Notă a Siguranţei din 12 iulie 1936, Arhiva MAN, Fd. SSI, D43, pp. 371–376.

apărarea, protestele și toată agitația pe linie internațională, ce a făcut în țară, în imediata și permanenta apropiere a procesului, partidul, Mopr-ul, devreme ce rezultatul este cel știut?"*

Rezultatul politic al procesului a fost, pentru PCdR, negativ. Asupra mișcării clandestine comuniste, efectul procesului a fost important. Prin acțiunea Siguranței din 1935, PCdR și Ajutorul Roșu au suferit un șoc. Desantul Komintern din 1934–1935 care ar fi trebuit să ducă la un reviriment a eșuat. Rapoartele oficiale citite azi arată că Siguranța era bine informată. „Comitetul Central al Partidului Comunist a dat cuvîntul de ordine al transformarii procesului Ana Pauker, Bernát, Mogyorossy și ceilalți comuniști, dovediți și dați judecății pentru acțiune subversivă, clandestină, comunistă într-un proces antifascist. Rațiunea transformării unui proces comunist într-un proces antifascist este constatarea conducătorilor comuniști – în executarea schimbării de tactică a Kominternului – că în opinia publică un proces comunist nu produce nici un efect, în schimb lozinca și lupta pentru ideile antifasciste, considerat ca un curent nou, ar putea mișca masele cu mai mult efect, agitîndu-le și canalizîndu-le încetul cu încetul spre platforma de luptă revoluționară comunistă."** Ștefan Foriș, șeful secției Agitprop PCR în acea vreme, organizează acțiuni de protest, liste de semnături, grupuri de vigilenți care să-i păzească pe avocații apărării. Cercuri care simpatizau cu cei aflați în boxă, prin intermediul mai multor organizații comuniste camuflate, întrețin de asemenea agitația. Presa de stînga inserează articole favorabile, spre deosebire de *Universul*. *Dimineața* publică un interviu cu Lucrețiu Pătrășcanu, avocat al apărării, iar *Adevărul*, altul cu Ana Pauker. Pătrășcanu spune (*Dimineața*, 13 februarie 1936): „[...] Ana Pauker, Coleff și toți ceilalți antifasciști arestați și dați în judecăți excepționale au activat împotriva instaurării la noi în țară a unui regim dictatorial, pentru pîinea și libertatea poporului român, pentru drepturile democratice ale maselor populare din România împotriva amenințărilor războinice ale dictaturilor fasciste hitleriste. Aceasta este activitatea Anei Pauker și a celorlalți acuzați de antifascism." Lucrețiu Pătrășcanu minte cu bună-știință. El o cunoștea personal pe Ana Pauker, ca și pe soțul ei, Marcel Pauker; erau cu toții fondatori ai PCdR. În perioada petrecută la Moscova în anul 1934, s-au întîlnit la Hotel Lux, acolo unde era sediul Kominternului.

Pătrășcanu știa că nu e vorba despre niște militanți antifasciști, ci de agenți ai Kominternului. El știe de asemenea că Ana Pauker și ceilalți desfășurau – ca și el – activități clandestine, interzise de legea din 1924 și că „antifascismul"

* Arhiva MAN, Fd. SSI, D 43, p. 347.
** *Ibid.*, Fd. SSI, D 42, vol. 2, p. 6.

era numai fațada. În octombrie 1936, Pătrășcanu scrie o scrisoare Biroului Politic și Secretariatului (la acea vreme formate din Boris Ștefanov, Ștefan Foriș, Constantin Pîrvulescu, Vanda Nicolski, Nicolae Goldberger, Gheorghe Crosnev, Moise Dubinski, Alexandru Sencovici, Ilie Pintilie, Ion Popescu-Puțuri). Aici, el face o analiză a procesului din perspectiva utilității lui pentru activitățile comuniste. Consideră amînarea procesului, cerută de avocații apărării la ordinele Moscovei, o „greșeală politică și tactică". Pătrășcanu fusese chiar amenințat cu un vot de blam dacă se opune ideii. Campania de mase a fost slabă, scrie el. „Sentința care trebuia să nască o adevărată furtună de proteste a fost primită într-o totală tăcere și pasivitate. [...] Dreapta a înțeles să facă din actul de acuzare și din dezbaterile de la Craiova un instrument de agitație și de propagandă, a știut să mobilizeze în Craiova, cît și în alte centre din țară, forțele combative fasciste și să organizeze demonstrații de stradă. La aceste campanii ale dreptei în jurul și împotriva procesului, de fapt împotriva mișcării revoluționare, răspunsul nostru, prin lipsa tocmai a unei campanii de masă, s-a dovedit mai mult decît slab [...] [și] a trebuit să se soldeze cu un rezultat negativ." Pătrășcanu se întreabă dacă trebuie căutată cauza reală a eșecului numai în ceea ce el numește „condițiile obiective" și răspunde: nu. Responsabilii trebuie căutați printre membrii Biroului Politic, ai Secretariatului, care pur și simplu au dispărut pe durata procesului. „La Craiova [...] nu s-a trimis nici o delegație, nici un semn de solidaritate cu cei de pe banca acuzării. Dar absolut nici una. Și am ajuns la acel paradoxal rezultat că au venit din străinătate 4 delegații, iar din țară nici una [...] nu s-a primit nici o îndrumare, nici o critică, nici un sprijin efectiv din partea Secretariatului. În tot timpul procesului, Secretariatul a fost, s-ar putea spune, inexistent. [...] În tot timpul procesului, huliganii [extremiștii de dreapta, *n.n.*] au stăpînit Craiova."* Procesul „celor 19" a fost unul din puținele evenimente de amploare în care au fost angrenați comuniștii. Biroul Politic și Secretariatul sunt inexistente. Ca și partidul pe care și-l imaginau că îl conduc. Kominternul la rîndul lui, în ciuda cîtorva răbufniri în presa occidentală, nu pare interesat.

Anul 1936 a fost unul de răscruce. La 3 mai, alegerile din Franța dau cîștigător Frontul Popular, care reunește socialiști, radicali, comuniști. La 4 iunie, se formează guvernul condus de Léon Blum. La 18 iulie, trupele comandate de generalul Francisco Franco se răscoală împotriva guvernului de la Madrid. Începe Războiul Civil din Spania. Șase săptămîni după încheierea procesului „grupului Ana Pauker", la Moscova începe primul mare

*ANR, *Copilăria comunismului românesc în arhiva Kominternului*, 2001, pp. 384–386.

proces din cadrul Marii terori. Cinci zile mai tîrziu, la 23 august, se dă sentința. Stalin se lansase în decimarea vechii gărzi bolșevice. La 26 septembrie, Iagoda este înlocuit cu Ejov. Epoca următoare – pînă în 1938, cînd Ejov este înlocuit cu Lavrenti Beria – îi poartă numele Ejovcina, interval în care represiunea va atinge apogeul în URSS. La 7 octombrie, *Pravda* anunță arestarea lui Karl Radek, vechi camarad al lui Lenin, șeful propagandei Kremlinului, un Goebbels bolșevic. La 22 octombrie, guvernul spaniol își dă acordul pentru înființarea brigăzilor internaționale. La 7 noiembrie, primele unități sosesc deja pe frontul Madridului. La primul proces de mare montare de la Moscova, în boxă se află, printre alții, Lev Kamenev și Grigori Zinoviev, apropiați de Lenin dinainte de 1917. În fosta sală de bal a Clubului Nobilimii iau loc cam „150 de cetățeni sovietici și aproximativ 30 de ziariști și diplomați. Prezența în public a străinilor era esențială pentru demonstrație. O critică unanim ostilă ar fi constituit o piedică pentru procesele următoare. Prea mulți dintre acești martori privilegiați s-au lăsat înșelați de un complot neverosimil și de detalii incredibile. Spectatorii sovietici fuseseră toți selecționați de NKVD; ei erau de fapt mai ales funcționari și oficialități din cadrul poliției secrete."*

Stalin își înlătură adversarii, sau ce își închipuia el a fi adversari, dar procesul era și o operație de propagandă. De data asta nu mai avem tribunale „burgheze" sau „fasciste" care judecă agenți Komintern, cum se întîmplase la Craiova și la București. De data asta bolșevicii se răfuiesc între ei. O fac public, cu o înscenare savantă și sîngeroasă. Condamnările la moarte curg. Stalin distruge tot ce îi contestă puterea, sau ar putea s-o facă. Victimele sale: șefi bolșevici, funcționari, diplomați, ofițeri. Dar și cadrele Komintern. Pentru Stalin, Kominternul reprezenta o agentură a serviciilor de spionaj occidentale. O pepinieră de agitatori care, avînd contacte cu lumea exterioară, puteau oricînd deveni eretici. Ei erau un amestec de oameni care credeau în revoluție, de interesați și aventurieri, aflați în solda Moscovei. Nici unul din aceste segmente nu prezenta încredere la Kremlin. Cam 20 000 de kominterniști sunt executați în trei ani. Printre ei mai mulți lideri Komintern. Grigori Zinoviev era primul ei președinte. Demis, a fost urmat în 1928 de Buharin, și el ucis. Cristian Racovski, autorul programului komintern în 1919 și membru al primei conduceri (alături de Lenin, Trotki, Zinoviev, Platten, Buharin), a căzut victimă. Béla Kun, liderul revoluției bolșevice ungare, care-i ia locul lui Racovski în prezidiul Komintern, este ucis, acuzat printre altele că ar fi făcut spionaj pentru România.

---

* Robert Conquest, *Marea teroare*, Editura Humanitas, 1996, pp. 117–118.

În 1927, Racovski, abia întors de la Paris, era exclus din CC al PCUS şi trimis în exil la Astrahan. Aici vine să-l vadă Panait Istrati. Locuia într-un hotel plin de păduchi şi era bolnav de malarie. Racovski este unul din liderii opoziţiei antistaliniste. Scrie articole, manifeste, întreţine o vastă corespondenţă cu alţi opozanţi. Sunt mii de deportaţi, exilaţi, concediaţi din posturile lor. În 1928, Racovski scrie *Pericolele profesionale ale puterii*, cu un mare ecou în URSS. Troţki se află la Alma Ata, apoi, în ianuarie 1929, este expulzat şi se stabileşte la Constantinopol, insula Prinkipo. Ca fost secundant al lui Troţki, Racovski rămîne şeful acestei opoziţii care se revendică „de stînga", împreună cu Preobrajenski, Radek, Şmilga. La sfîrşitul lui octombrie 1929 este transferat de la Astrahan la Saratov. Aici îl vizitează jurnalistul american Louis Fischer, bolşevizat la acea dată, autorul de mai tîrziu a uneia dintre cel mai bune biografii a lui Lenin. El scrie că aici „oamenii îl salutau deferenţi, pentru că acest criminal politic era cel mai cunoscut şi respectat locuitor"*. Lui îi spune Racovski „Stalin a trădat revoluţia". Opinii care, împărtăşite şi altora, ajung la urechile lui Stalin. Racovski scrie un eseu despre Saint-Simon, o istorie a carierei sale de militant socialist, unde-i evocă pe liderii pe care-i cunoscuse personal, Engels, Lenin, Roza Luxemburg, Jules Guesde, Jean Jaurès, Victor Adler, Karl Kautsky, Karl Liebknecht, Troţki. Scrie şi o istorie a „revoluţiei bolşevice în Ucraina", pe care o condusese ca dictator bolşevic, din 1918 pînă în 1923. Este deportat în toamna 1929, la Barnaul, un loc şi mai izolat, unde contactele cu susţinătorii săi sunt practic imposibile. Aici rămîne cinci ani, pînă în iarna 1934. Condiţiile sunt dure. Frig siberian, şi el are o maladie de cord. La scurte intervale este anchetat, i se fac percheziţii. Reuşeşte să scape fără să fie trimis în lagăr, datorită notorietăţii sale. Era mult prea cunoscut în URSS şi în afară. Unii dintre prietenii lui conduceau partide puternice în Occident şi se aflau chiar la guvernare. Stalin nu hotărîse încă ce să facă cu liderii „istorici" ai revoluţiei (Kamenev, Zinoviev, Buharin, Rîkov, Tomski, Racovski, Radek etc.) şi încă nu acaparase toată puterea. Prefera coruperea, presiunile de tot felul. În rîndul colegilor săi din opoziţie, Racovski se arăta printre cei mai intratabili. Rînd pe rînd, Radek, Şmilga, Preobrajenski, Kamenev şi Zinoviev capitulează. Ei publică texte în *Pravda* de recunoaştere a „greşelilor" şi de susţinere necondiţionată a politicii lui Stalin. Racovski e ultimul care face acest pas, în februarie 1934. Primeşte permisiunea să se întoarcă la Moscova. Este numit ministru adjunct al sănătăţii. Este vizitat de Alexandru Dobrogeanu-Gherea, pe care-l cunoştea încă din România. Gherea trăia din 1932

* Relatat de Pierre Broue, *Rakovski, ou la Révolution dans tous les pays*, Fayard, 1996, p. 308.

la Moscova. E însoțit uneori de Lucrețiu Pătrășcanu, reprezentant al PCdR la Komintern. Mai vin la el militanți români din 1918-1920, dar și bolșevici ruși din vechea gardă.

Anul 1934 este anul asasinării lui Kirov, principal contracandidat al lui Stalin la șefia PCUS. Stalin a ordonat uciderea lui. Fapt întîmplat la 1 decembrie. Este pretextul lansării „terorii". Sunt implicați Kamenev (cumnat cu Trotki, dar și coleg de detenție în Siberia cu Stalin) și Grigori Zinoviev, principalul colaborator al lui Lenin în anii dinaintea preluării puterii. Ei sunt demascați ca autori ai asasinatului. Stalin se hotărîse să distrugă Vechea Gardă. Racovksi este și el pe listă. Între timp își dezavuează opiniile din trecut de cîteva ori în *Pravda*. Chiar în timpul procesului Kamenev/Zinoviev, în august 1936, cere să fie pedepsiți exemplar cei doi, ca trădători ai revoluției proletare. Își anticipează de fapt propria soartă. Este arestat în ianuarie 1937, deținut și anchetat la Lubianka. Este bătut, torturat, silit să recunoască falsuri: că a făcut spionaj împotriva URSS, lucrînd pentru mai multe țări; că a complotat asasinarea lui Stalin. Procesul său are loc un an mai tîrziu, în martie 1938. Pe băncile acuzării ia loc alături de Buharin, „copilul preferat al partidului", cum îl numea Lenin în testamentul politic, devenit în anii '30 lider al opoziției „de dreapta". Era și Nikolai Rîkov, fost prim-ministru, apropiat al lui Lenin, era și Ghenrih Iagoda, fostul șef al NKVD. Racovski apare la proces ca un om îmbătrînit, cu fața acoperită de o barbă la care renunțase din tinerețe. Pare să fie alt om. Recunoaște toate acuzațiile. Presa sovietică dezlănțuie o campanie de acuzații și cereri de condamnare la moarte a „complotiștilor". În sala tribunalului sunt corespondenți străini, diplomați, agenți ai poliției politice. Andrei I. Vîșinski, procurorul general al URSS, cere pedeapsa cu moartea pentru acuzați. Pentru Racovski cere „numai" 25 de ani. Verdictul: Racovski este condamnat la 20 de ani de închisoare. Avînd în vedere vîrsta, 65 de ani, condamnarea echivala de fapt cu o detenție pe viață. Trei ani mai tîrziu, 21/22 iunie, Germania a atacat URSS. Armata Roșie s-a retras cu mari pierderi. Stalin a decis uciderea tuturor supraviețuitorilor proceselor politice. Racovski a fost executat la 11 septembrie 1941, în închisoarea Orel. Trupul lui a fost rupt în bucăți și aruncat în pădurea din apropierea cîmpului de execuție.

În mica lume comunistă de la București, „Marea teroare" a avut efecte devastatoare. „Procesele de la Moscova (1936–1937) au împărțit viața mea în două. Am citit și recitit stenogramele. Era evident că nu conțineau un cuvînt adevărat. Nu înțelegeam însă cum s-a putut ca bolșevicii trecuți prin Siberia, eroii războiului civil, oamenii cu nervi de oțel, să declare numai absurdități. După primele telegrame n-am crezut că procesele avuseseră loc.

Apoi nu am crezut că oameni ca Buharin şi Zinoviev puteau fi executaţi. Apoi am crezut şi asta, dar mi-am închipuit că au existat într-adevăr comploturi a căror reuşită ar fi dus la un Termidor Sovietic, iar Stalin mi-a apărut ca un Robespierre care decapitase pe termidorieni. Înainte de război mi-am dat brusc seama că au dispărut [la 23 august 1940, Troţki este asasinat în Mexic, la ordinul lui Stalin, *n.n.*] toate numele cu care intrasem în viaţă. Toţi s-au înşelat? Toţi au trădat? Măcar unul singur nu s-a înşelat şi n-a trădat? Era imposibil de crezut şi n-am mai crezut nimic, nici adevărul. [...] De atunci am oroare fizică, politică, morală de Stalin."* Efectele nu au fost numai morale sau idelogice. PCdR a pierdut aproape toate cadrele care se refugiaseră în URSS. Stalin, Gheorghi Dimitrov şi instrumentul lor, Boris Ştefanov, au decimat PCdR. E greu de reconstituit azi cifra exactă a victimelor. PCdR nu a fost singurul partid comunist supus acestui tratament. „Presiunea cea mai mare au suportat-o în special partidele comuniste care în ţările lor erau ilegale."** Conducerile acestor partide, cadrele lor sunt în special vînate, sub bănuiala de trădare. Partidele care acţionau legal, din Franţa, Cehoslovacia, au avut mai puţin de suferit. Ecourile masacrului puteau să apară acolo în presă, ori puteau stîrni reacţii în cercurile politice. Pentru partidele ilegale, dependenţa de Komintern şi serviciile speciale sovietice era mult mai strictă. Ca urmare, posibilitatea de a deveni victime ale terorii era mai mare. Cei vizaţi nu aveau unde să facă apel. Opinia publică din diferite ţări a privit cu indiferenţă ce se petrece la Moscova. Marea teroare provoacă multora satisfacţie: „Bolşevicii se ucid între ei. Puţinele reacţii occidentale nu au obţinut decît tăcerea dispreţuitoare a Moscovei. Uneori au apărut replici dure în *Pravda* sau *Izvestia*, pe tema «neamestecului în afacerile interne». Kominternul, care orchestrase multe campanii pentru apărarea comuniştilor judecaţi în Europa, îşi lasă propriii militanţi să fie masacraţi în URSS. Conducătorii Kremlinului şi ai Lubiankăi îşi arogau dreptul de a dispune de existenţa duşmanilor lor, ca şi de a partizanilor lor, pe care şi-l exercitau fără să se sinchisească de opinia publică."*** Bolşevicii au arătat totdeauna dispreţ pentru justiţia şi valorile burgheze. Acum, în anii '30, procedau la fel. Pentru ei, odată ce ai intrat în lumea lor secretă, erai supus unor legi speciale, aplicabile strict înăuntrul partidului. Kominternul era acest partid, care reunea „revoluţionarii de profesie" din afara graniţelor URSS. „Nici un conducător al Kominternului, nici un conducător al vreunuia din partidele

* Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrăşcanu*, *ed. cit.*, p. 67.

** Robert Conquest, *Marea teroare*, Editura Humanitas, 1996, p. 473.

*** Arkadi Vaksberg, *op. cit.*, Editura Humanitas, 1998, p. 90.

frățești n-a pus niciodată la îndoială dreptul autorităților sovietice (procuratura, tribunalul, poliția secretă) de a judeca și de a pedepsi pe temeiul Codului Penal niște cetățeni străini, în baza unor acuzații formale care priveau probleme ale vieții interne de partid. Ei recunoșteau astfel tacit și fără rezerve că toți cei care aderaseră la «marea familie» a comuniștilor erau supușii imperiului comunist, reprezentat de cîrmuitorii Uniunii Sovietice. [...] Nici o urmă de protest împotriva arbitrariului cinic căruia îi căzuseră victime."*

Clandestinii au fost mai expuși, mai vulnerabili, decît cei din partidele comuniste legale. Odată intrat în clandestinitate, totul te indica drept un posibil informator al poliției, un provocator. În plus, te făcea exclusiv dependent de Komintern, care te numește, îți dă misiuni, te revocă, te exclude, te răsplătește. Kominternul te poate folosi, te poate și ucide dacă are nevoie de asta. În plus, cei implicați în acțiuni subterane, acte de sabotaj, de diversiune, terorism și spionaj – știau prea multe. Ei au acționat din umbră pentru interesele URSS. Orice defecțiune în această zonă aduce prejudicii mari. Așa cum s-a văzut în cazul Ignacio Reis, Antonov Ovseenko, Agabekov etc. Masacrarea cadrelor partidelor comuniste ilegale, a rețelelor de agenți și propagandiști clandestini însemna a scăpa de martori incomozi, a „face curățenie", a șterge urmele.

La 5 februarie 1937, Prezidiul Kominternului decide înființarea de comisii de control în partidele comuniste și trecerea la epurări. Trebuiau anchetați „cei care au violat unitatea și coeziunea rîndurilor partidului, au violat disciplina și conspirativitatea partidului, au dat dovadă de insuficientă vigilență de clasă, au dat dovadă de lipsă de fermitate bolșevică în fața dușmanului de clasă. Și-au ascuns ostilitatea față de partid sub un devotament aparent (duplicitate), sunt agenții dușmanului de clasă care au pătruns în rîndurile partidului".** Partidele comuniste ilegale nu trebuiau să înființeze aceste comisii de control, rolul lor fiind îndeplinit chiar de comitetele centrale. Comitetul Central al PCdR nu funcționa însă. Membrii lui erau risipiți în țară (în închisori sau, puțini, în libertate), în străinătate, la Viena și Praga, refugiați în URSS. Autoritatea o exercita aproape exclusiv Boris Ștefanov, care conducea PCdR din decembrie 1934. El avea încrederea lui Gheorghi Dimitrov. „Boris Ștefanov era un bulgar din Cadrilater, cu înfățișare de măcelar, cu un cap pătrat de brută fanatică ce nu pricepea nici de glumă, nici compromisurile. Cu el nu se putea sta de vorbă, nu numai fiindcă vorbea prost românește, dar fiindcă nu era nimic de scos de la el.

---

* *Ibid.*, p. 120.

**ANR, *Copilăria comunismului românesc în arhivele Kominternului*, editat de Alina Tudor Pavelescu, București, 2001, p. 387.

Acțiunea clandestină era specialitatea lui și nu apărea niciodată nicăieri. [...] Era om să omoare și pe taică-su și pe mumă-sa, fără ezitare, dacă Moscova i-ar fi cerut-o."* Ștefanov este în 1937 membru al Comitetului Executiv al Kominternului, ales la Congresul Kominternului, din vara lui 1935, și reprezentant aici al PCdR. Este omul forte din PCdR, cel care decide totul. Aflat la Viena, unde se găsea Biroul Politic, este chemat în 1937 la Moscova, pentru a conduce operația de epurare a comuniștilor români. Disciplinat, o conduce metodic, cu cruzime. Iată o caracterizare a lui făcută de data asta de un comunist: „Tovarășul Boris era urmărit de ideea că s-ar lucra la subminarea lui. După părerea mea, el proceda însă foarte schematic în această chestiune. Orice observație critică o privea ca pe o ticăloșie, nemaifiind capabil să aprecieze gravitatea acuzațiilor, și cel mai ușor lucru era să-i vorbești confidențial, atrăgîndu-i atenția că cineva îl subminează."** Ștefanov nu reușise să se impună comuniștilor din România. În 1933 fusese eliberat din închisoare, beneficiind de o reducere de pedeapsă (fusese condamnat la opt ani în 1928) și de îmbunătățirea relațiilor cu URSS. Este apoi exclus din PCdR. La plenara care îl desemnase șef, în decembrie 1934, Ștefanov spune la sfîrșit în loc de orice altceva: „Tovarășii români nu m-au apreciat corect, dar Kominternul m-a recunoscut ca lider internațional și m-a pus conducător al partidului comunist din România."*** Omul era un fanatic, un rigid, un bigot. Iată ce povestește Gh. Vasilichi: „El [Boris Ștefanov, *n.n.*] susținea și propovăduia că omul trebuie să se culce cu soția numai atunci cînd vrea să aibă copii și – după cît se spunea – el practica efectiv această teorie. Mai tîrziu, prin 1935, la Moscova fiind, după evadarea noastră de la închisoarea din Craiova, ne-a chemat pe toți cîți veniserăm din țară (vreo 7-9 persoane), bărbați și femei, și ne-a cerut să îi dăm o listă cu femeile și respectiv bărbații cu care am avut relații și anume: cine, cînd, unde [...]"**** Ștefanov avea ocazia, în 1937, să se revanșeze pentru răceala cu care fusese primit ca șef. Toți cei cu care avusese dispute vor dispărea în anii 1937-1940. Cel mai adesea căzuți în fața plutoanelor de execuție. Ștefanov ratifica cererile făcute de Komintern și NKVD. Pentru a fi deferiți justiției, procedura cerea ca victima să treacă printr-o anchetă de partid și exclus. Ștefanov este cel care informează, identifică „dușmanii poporului", „trădătorii", „troțkiștii", „spionii". Sosirea lui la Moscova este semnalul declanșării marii epurări din PCdR. Iată fragmente dintr-o scrisoare

---

* Constantin Argetoianu, *Memorii*, vol. VI, Editura Machiavelli, 1996, p. 169.

** *O anchetă stalinistă, 1937–1938. Lichidarea lui Marcel Pauker*, p. 186.

*** *Ibid.*, pp. 187–188.

**** Gh.Vasilichi, în Academia Română/INST, *Arhivele totalitarismului*, nr. 3–4, 2000, p. 112.

trimisă de Gelbert Moscovici la 11 iulie 1937. Gelbert Moscovici (cunoscut ca Ghiță Moscu sau Alexandru Bădulescu) face parte încă din 1918 din rețeaua clandestină bolșevică. Este fratele liderului social-democrat Ilie Moscovici. Urmărit de poliție, condamnat în contumacie, se refugiază la Viena, de unde conduce multe operațiuni ilegale. Una dintre ele este atentatul cu bombă de la Senat. În anii '30 trăiește la Moscova. Aici este începînd din 1936 anchetat și exclus din partid pentru „oportunism", legături cu troțkiștii (grupul lui Köblös), cu fratele lui, Ilie Moscovici, catalogat drept „fascist". „La această crimă – îi scrie el lui Ștefanov – te asociezi și tu, vă asociați și voi, ce-i drept, prin tăcerea voastră (sau poate chiar, prin consimțămîntul vostru). Să nu obiectezi că în afacerile interne ale PC al URSS nu ne putem amesteca. Minciună!... Nici o formalitate din statut nu vă împiedică să demascați un fals (sunt convins că e conștient) și să restabiliți un adevăr, dreptatea, să salvați un om, chiar dacă el nu ar fi avut niciodată de-a face cu PCR. [...] Am dreptul să cer de la tovarășii mei de luptă să mă apere împotriva minciunii și intrigii... Am dreptul să mă apăr, dar nimeni nu vrea să stea de vorbă cu mine [...] Tovarășe Boris, ți-am scris pentru că astfel îți răpesc mai puțin timp și pentru ca să rămînă pe hîrtie [...] și întrucît sunt dispus să țip pînă voi fi auzit sau pînă ce mi se va astupa gura, mai bine e să scriu. Sper să nu fie în zadar. Salutări comuniste, Al. Bădulescu. 11 iulie 1937. P.S. Și tov. Dimitrov e la curent cu aceasta."* Gelbert Moscovici este unul dintre cei prinși în capcană. Venise la Moscova ca să-și salveze libertatea. Aici găsește închisoarea și plutonul de execuție. Nu e singurul. Elena Filipovici și Marcel Pauker sunt în 1937 membri ai Biroului Politic. Arestați, anchetați, uciși. Aceeași soartă au și trei dintre foștii secretari generali ai PCdR, Elek Köblös (1924–1928), ucraineanul Vitali Holostenco (1928–1930), polonezul Alexander Danieluk Stepanski-Gorn (1931–1934). E apoi o listă lungă de foști membri ai Biroului Politic, ai Secretariatului, ai CC: David Fabian Finkelstein, Eugen Rozvany, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Gelbert Moscovici, deja amintit, Dori Goldstein, Leon Lichtblau, Izo Itzcovici, Emil Hmelnițki, Timotei Marin, Dumitru Grofu, Imre Aladár, Berger Aladár. Alte victime: Gheorghi Ganev, Jacques Konitz, Moise Dubinski, Manea Erlich, Vasile Popovici, Dumitru Chelerman, Johann Heigel, Petre Zissu ș.a. Pe lîngă cadrele PCdR de vîrf sunt vizați cei legați de Cristian Racovski și bolșevicii din 1918, nostalgici ai lui Lenin și Troțki, ai retoricii revoluționare, membri ai grupului de la Odessa: Ecaterina Arbore, Alexandru Nicolau, Alter Zalic, Ion Dic. Dicescu ș.a. Alții sunt suspectați

* ANR, *Copilăria comunismului românesc în arhiva Kominternului, ed. cit.*, p. 393.

de diferite forme de „deviaţionism", de dreapta („buharinism") sau de stînga („troţkism"). Alţii pentru că au participat la diferite conflicte în interiorul mişcării comuniste, sau erau detestaţi personal de diferiţi lideri ai PCUS sau Komintern. Unii pentru că erau amestecaţi în afaceri necurate dirijate de serviciile speciale. Ei trebuiau să dispară ca martori incomozi. Victor Aradi este exemplul cel mai cunoscut. Peste toţi însă plutea suspiciunea lui Stalin. Străinii erau pentru el pericole vii. Kominternul era un viespar de spioni, de agenţi occidentali, de indivizi dubioşi, care oricînd puteau trăda. Vinovăţiile care li se atribuiau erau nişte detalii, argumente postfactum ale deciziei lui Stalin de a-i lichida.

De ce se lasă aceşti oameni masacraţi? Unii se găsesc pe teritoriul URSS şi nu au scăpare. De ce se întoarce Marcel Pauker în URSS? Ajunge la Moscova la începutul lui octombrie 1937, via Praga. E însoţit de Şeila Averbuch. Amîndoi fuseseră arestaţi la 29 octombrie 1936 la Viena. În iulie 1937 sunt eliberaţi. Mai fusese invitat la Moscova în septembrie 1936. Arestarea amînase cu un an anchetarea şi uciderea lui. Elena Filipovici, cea care ceruse Kominternului cu un an în urmă aducerea lui Marcel Pauker la Moscova, era în octombrie 1937 în închisoarea Lubianka şi urma în scurt timp să fie executată. De ce a acceptat Pauker să facă acest drum plin de pericole? Dacă ar fi refuzat, şi-ar fi salvat viaţa. Puţini au avut însă curajul s-o facă, să se dezmeticească. De ce? Fiindcă gestul ar fi echivalat cu recunoaşterea eşecului, a lipsei de sens a vieţii lor. Ar fi trebuit să accepte că spiritul „revoluţionar", „eliberarea omului" erau nişte iluzii. Că slujeau o dictatură, că se înşelaseră. În toamna lui 1937, cînd Marcel Pauker pleacă spre URSS, teroarea atinsese maximul. Totuşi se supune docil ordinului şi se duce la Moscova pentru a „raporta". Îl aştepta moartea. Era o capcană întinsă de Komintern şi NKVD. În toamna anului 1937 avusese loc procesul Kamenev/Zinoviev. Mii de bolşevici, diplomaţi, militari, activişti erau ucişi. Pauker ştia ce-l aşteaptă. Şi nu era singurul care procedase la fel. Preferau să se lase anchetaţi, torturaţi, judecaţi, ucişi, iar norocoşii, deportaţi în Siberia în lagăre. De ce aceşti oameni se duc singuri ca mieii la tăiere? De ce nu protestează, de ce nu preferă pur şi simplu să rămînă în Occident şi să-şi salveze viaţa? Credea Marcel Pauker în acuzaţiile aduse lui Kamenev şi Zinoviev, lui Radek şi Tomski? Credea în acuzaţiile de trădare, spionaj, de complot antirevoluţionar, de tentativă de asasinare a lui Stalin? Un instinct al morţii îi atrăgea pe toţi aceşti revoluţionari de profesie spre plutoanele de execuţie. Erau nişte fiinţe ale întunericului şi subteranei, conspiratori risipiţi prin Europa. Se credeau ei inocenţi? În labirintul clandestinităţii nimeni nu e inocent, nimeni nu-şi poate susţine nevinovăţia. Ei participaseră la acte de terorism, la comploturi. Viaţa ascunsă, secretul, conspiraţia erau aerul pe care-l respirau. Ei

sunt acuzați la Moscova exact de aceste păcate, orientate de data asta chiar împotriva „dictaturii proletariatului", a lui Stalin însuși. Limbajul este același, iar ei îl înțeleg bine. Regulile jocului sunt aceleași. Undeva, la capătul jocului, se află moartea. Toți au depus un jurământ și, acuzați că l-au încălcat, știu ce-i așteaptă.

Cînd ajunge, la 8 octombrie 1937, Pauker se instalează la Hotel Lux, unde erau cazați kominterniștii importanți. Atmosfera este foarte proastă. Teroarea dezlănțuită de Stalin e la apogeu. Străinii rezidenți aici nu știu dacă a doua zi mai sunt liberi sau în viață, dacă noaptea nu vine o echipă a NKVD să-i aresteze. Toată lumea stă cu bagajul făcut la ușă. Tensiunea e maximă, intrigile, scandalurile sunt curente. Mulți preferă să-i demaște pe ceilalți, ca să scape. Denunțurile curg. Ei speră astfel să-și demonstreze fidelitatea față de Stalin și să fie ocoliți de represiune. În această lume de la Hotel Lux nu există inocenți. Bertolt Brecht spune cinic despre cei care pier în timpul terorii: „Dacă nu sunt vinovați cu atît mai mult merită să moară." Toate partidele comuniste sunt reprezentate la Moscova. Mii de cadre comuniste trăiesc în URSS, refugiate din țările lor. „În acțiunile de epurare au avut de suferit mai cu seamă comuniștii emigranți, membri ai partidelor ilegale, pentru care nu avea cine să intervină. Emigranții bulgari au avut norocul că Dimitrov era secretarul Kominternului, și această personalitate avînd atîta autoritate i-a salvat pe mulți. De iugoslavi nu avusese cine să se preocupe; ei își săpau groapa unul altuia în întrecerea din jurul autorităților din partid și în dovedirea atașamentului față de Stalin și de leninism."* Situația pe care o găsește Marcel Pauker este dezastruoasă și prevestitoare de ce e mai rău pentru el. Militanții PCdR fuseseră aproape toți arestați, mulți dintre ei executați. PCdR, partid ilegal, fără vreo protecție la vîrful Kominternului, a fost una din țintele cele mai vizate. Moartea făcea ravagii. Cine este totuși acest personaj, Marcel Pauker?... Provenea dintr-o familie evreiasca românizată. Tatăl său, Simon, lucrase ca redactor pentru ziarele *Dimineața* și *Adevărul*. Era proprietarul celui mai influent ziar economic din epocă, *Argus*. Marcel Pauker se născuse la București în 1896. La București urmează cursurile Școlii evanghelice. „Am fost în școală un elev eminent", scrie el în autobiografia sa din noiembrie 1937.** A absolvit Politehnica din Zürich în 1921. Aderă la partidul socialist în decembrie 1918, plasîndu-se în aripa stîngii radicale, probolșevică. Este adeptul afilierii la Komintern.

---

* Milovan Djilas, *Întîlniri cu Stalin*, Editura Europa, f.a., p. 23.

** *O anchetă stalinistă 1937–1938. Lichidarea lui Marcel Pauker*, Editura Univers Enciclopedic, 1995, p. 24.

Căsătorit din 1919 cu Ana Rabinsohn-Pauker, cu care va avea trei copii, unul mort prematur. Face rapid carieră în PCdR. În 1922 este deja unul dintre lideri, membru al Biroului Politic. Reprezintă PCdR la Federația Comunistă Balcanică. După congresul de la Viena din 1924, își pierde pozițiile. Cu noul lider, Elek Köblös, are relații tensionate. La fel cum avusese și cu Gh. Cristescu, fostul lider. Este arestat în decembrie 1924, judecat cîteva luni mai tîrziu în 1925, în „procesul comuniștilor din strada Francmasonă". Împreună cu alți 15 acuzați – judecați în stare de libertate – dispare și este condamnat în contumacie la zece ani închisoare. Pleacă în străinătate, în decembrie ajunge la Moscova, unde stă pînă în aprilie. Apoi se află la Paris, ca agent Komintern. Aici e în legătură cu Cristian Racovski, ambasadorul URSS. Dirijează din partea PCdR campania de proteste pentru Pavel Tcacenco. E legat de „Asociația de luptă împotriva victimelor terorii albe", condusă de Henri Barbusse și Panait Istrati. Din 1927, în urma unui diferend cu Racovski, care îi retrage subsidiile, pleacă la Viena, unde se afla Biroul Politic al PCdR. Lucrează pentru Ajutorul Roșu, continuă campania împotriva „regimului oligarhic de la București". Ținta: eliberarea lui Boris Ștefanov, aflat în închisoare, în așteptarea unui proces în fața Tribunalului militar. În 1928, la Congresul PCdR de la Harkov, Kominternul destituie toată conducerea. „Partidul Comunist ajunsese atunci la cel mai coborît nivel în dezorganizarea sa. Domnea acolo o ură de necrezut..."* Marcel Pauker se întoarce la București. Aici conduce secția de presă. Elek Köblös, David Fabian, Leon Lichtblau fuseseră înlocuiți cu Vitali Holostenco-Barbu, un ucrainean, Dori Goldstein, Alexandru Nicolski. Și cu Holostenco, Marcel Pauker intră în conflict. El devine liderul unei facțiuni. Pauker operează sub numele Luximin. Așa semnează și articolele din *Înainte*, ziarul Blocului Muncitoresc Țărănesc, pe care-l controlează. Conflictul duce PCdR în pragul dispariției. Cele două grupări își dispută vehement puterea. Se denunță reciproc la Moscova și Viena. Liderii ambelor grupări sunt destituiți de Komintern în vara lui 1930. Marcel Pauker este chemat la Moscova. Lucrează ca inginer la Magnitogorsk. În 1932 își face autocritica și este reintegrat în cadrele PCdR. Revine clandestin în România în 1933. În 1934–1935 este membru al Secretariatului, conducerea PCdR din țară. În iarna 1934–1935 se ocupă de organizarea evadării lui Constantin Doncea, Gheorghe Vasilichi și Dumitru Petrescu și de scoaterea lor din țară. Devine din nou membru al Biroului Politic, cum fusese în perioada 1922–1924. În octombrie 1936 este arestat la Viena, unde funcționa WEB, Biroul pentru Europa de Vest al

* *Ibid.*, p. 86.

Kominternului. Aici se găsea și Biroul Politic al PCdR. Este eliberat în iunie 1937 și chemat la Moscova. Ajunge aici la 8 octombrie. Ancheta se declanșează chiar de a doua zi. Interogatoriile, declarațiile se succed. La 26 ianuarie 1938, Wilhelm Pieck, secretar al Kominternului, îl anunță că a fost exclus din PCdR. Asta echivala cu condamnarea lui. Acuzațiile? „Tovarășul (M-n) Pauker a condus o luptă împotriva liniei Internaționalei Comuniste, și o fracțiune în Partidul Comunist din România, a încălcat în mod evident regulile conspirativității și a întreținut legături cu elemente trotkiste."* Este arestat de NKVD sub învinuirea de „spionaj în favoarea unui stat străin" la 21 martie în camera nr. 10 pe care o ocupa la Hotel Lux, strada Gorki nr. 36. Urmează altă serie de interogatorii. Pauker, chestionat de ofițerul NKVD, se recunoaște vinovat de legături cu „elemente trotkiste", Elena Filipovici, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Leon Lichtblau, Vitali Holostenco, Manea Erlich. Ceea ce înseamnă că la data interogatoriului ei erau deja executați ca dușmani ai poporului, și Pauker era, în consecință, sortit morții. La 31 martie, la un interogatoriu declara: „Mă recunosc vinovat de a fi într-adevăr spion și de a fi dus, trăind pe teritoriul URSS, o activitate contrarevoluționară de spionaj, în favoarea serviciului de informații român."** La 29 iulie este judecat și condamnat la moarte prin împușcare. Este executat la 16 august 1938.

Vînătoarea de „trotkiști" a fost pretextul principal al represiunii. Sub această etichetă se putea afla orice. Sabotori, reali sau fictivi, asasini plătiți, rivali personali, ideologi, naivi, tovarăși de drum incomozi, bolșevici din vechea gardă. Un document trimis de la Moscova, la București, probabil chiar de Boris Ștefanov lui Ștefan Foriș, secretar al PCdR, spune: „Trotkismul a devenit avangarda contrarevoluției [...] împreună cu imperialismul german și capitalul financiar mondial, ia parte activă la pregătirea războiului contra URSS. [...] Asasinarea conducerii partidului și URSS a fost încredințată de capitalismul financiar trotkiștilor, lui Trotki, Zinoviev, Kamenev și compania. [...] Apărătorii trotkismului sunt, la noi în țară, social-democrații de dreapta, fasciștii și presa lor. Campania pe care aceștia o duc în presă este strîns legată de pregătirea de război contra URSS." Kominternul îi cere lui Foriș să publice materialele din procesul intentat împotriva lui Kamenev și Zinoviev, să aducă la cunoștinta maselor declarațiile de autoacuzare pe care le făcuseră acuzații, „nici una din minciunile presei reacționare, asupra URSS și a conducătorilor ei, să nu rămînă fără răspuns [în presă, *n.n.*] pentru mase [...] trotkiștii trebuie demascați, în partid documentele procesului

* *Ibid.*, p. 222.

** *Ibid.*, pp. 248–249.

trebuie prelucrate, se cere o vigilență sporită a întregului partid, și întărirea unității lui ideologice"*.

Iată cîteva figuri de comuniști români executați la Moscova, mulți dintre ei deja întîlniți în aceste pagini.

Ecaterina Arbore (n. 1875, în Elveția). Fiica unui emigrant politic rus, Zamfir Arbore. Expulzată din Rusia în 1909. Medic. Aderă la Partidul Social-Democrat. Face parte din conducerea acestuia între 1910 și 1918. În 1918 este arestată în urma tulburărilor din 13 decembrie. După proces, este obligată să plece din țară. Se refugiază în Rusia. Lucrează pentru Comitetul Executiv al Kominternului. În 1923 se întoarce în România, este expulzată în 1924. Între 1925 și 1929 face parte din conducerea așa-zisei Republici Moldovenești Sovietice, creată de Moscova în 1924. Participă la toate congresele Kominternului. În 1931 este delegată la Congresul al V-lea al PCdR. Împușcată în 1937, acuzată de legături cu Racovski.

Alexandru Dobrogeanu-Gherea (n. 1879, la Ploiești), al doilea fiu al lui Constantin Dobrogeanu-Gherea. Face studii politehnice în Germania. În 1916 este mobilizat. În 1920 este ales deputat pe lista Partidului Socialist. Face parte din delegația socialiștilor români care semnează documentul de afiliere la Komintern. Participă la congresul comuniștilor din mai 1921, este arestat. Este una dintre figurile centrale ale procesului din Dealul Spirii din februarie/mai 1922. Amnistiat. Face parte din primul Comitet Central al PCdR clandestin, ca secretar, în 1923–1924. Este din nou arestat și implicat în procesul din str. Francmasonă, din 1925. Face parte din grupul celor 16 acuzați care dispar în timpul procesului. Trăiește în Occident. Condamnat la zece ani în contumacie. Participă la congresele PCdR de la Ploiești (1922), Viena (1924), Harkov (1928). La sfîrșitul anului 1928 revine în țară și în ianuarie 1929 este arestat. Dupa 35 de zile de greva foamei este eliberat, în mai 1929, și amnistiat. În 1932 se stabilește în URSS. Aici traduce în românește lucrări de V.I. Lenin. La Moscova, Gherea îl frecventează pe Cristian Racovski, pe care îl cunoaște din țară. Se îmbolnăvește psihic. Arestat în toamna 1937, deținut la Lubianka în același timp cu Racovski. Este executat aici în decembrie 1937.

Eugen Rozvany (n. 1878, la Salonta). Studii de drept la Budapesta și Berlin. Din 1900 este avocat. Aderă tot atunci la mișcarea socialistă. A fost prezent la Congresele Internaționalei Socialiste de la Stuttgart (1907) și Basel (1912). În timpul războiului cade prizonier. Se repatriază în 1919 și se stabilește în România. Din februarie 1920 este secretarul Partidului Socialist din Ardeal. În această calitate merge în august 1920 în Rusia. Aici semnează,

* ANCR, *Copilăria comunismului românesc în arhiva Kominternului*, *ed. cit.*, pp. 419–421.

împreună cu Cristescu, Fabian, Gherea, Popovici, afilierea la Komintern. Participă la Congresul din mai 1921. În 1922 este ales membru supleant al CC al PCdR. Face carieră de avocat la Salonta și Oradea. Din 1926 este membru al Blocului Muncitoresc Țărănesc. A fost arestat de mai multe ori. În 1928 este implicat în procesul de la Cluj și este achitat. Exclus din PCdR de Biroul Politic aflat la Viena, în februarie 1929, acuzat de „oportunism". În toamna anului 1931 emigrează în URSS. Lucrează în aparatul Komintern. Este cercetător la Institutul de Economie al Academiei. Doctor în științe juridice în 1937, an cînd este arestat și pus sub anchetă. Executat în 1938.

David Fabian-Finkelstein (n. 1895, la Huși). Urmează Școala Superioară Comercială din Iași. Participă la grupuri clandestine bolșevice încă din 1918, la București. După evenimentele din 13 decembrie 1918, este urmărit de poliție și pleacă în Italia și Franța. Face parte din delegația care merge în Rusia în 1920 și semnează afilierea la Komintern. Întors în țară, este arestat. Participă la primele congrese PCdR. La Congresul al III-lea de la Viena, din august 1924, devine membru al Biroului Politic. Din toamna lui 1925 trăiește în emigrație, la Viena și Berlin. În perioada 1924–1928, este omul numărul doi în PCdR. În 1928 este destituit, împreună cu Elek Köblös. Din 1933 trăiește în URSS. Lucrează la „Școala de partid Lenin" de pe lîngă Komintern. Traduce în românește lucrările lui V.I. Lenin. În decembrie 1937 este împușcat.

Elek Köblös (n. 1887, lîngă Tîrgu Mureș). Tîmplar. Luptă în revoluția bolșevică ungară în Gărzile Roșii. Se întoarce în România după căderea lui Béla Kun. Participă la greva generală din octombrie 1920. Este delegat la Congresul din mai 1921, arestat, acuzat în procesul din Dealul Spirii, este amnistiat. Secretar general al Sindicatului din industria lemnului. Este redactor-șef al revistei *Munkás* care apare în limba maghiară, editată de PCdR. La Congresul PCdR de la Viena din octombrie 1924, este desemnat secretar general al PCdR în locul lui Gheorghe Cristescu. În decembrie 1924, PCdR este interzis prin legea Mîrzescu. Au loc arestări. Se ascunde. Din toamna lui 1925 trăiește în exil. Întîi la Viena, apoi la Moscova. Din 1927 e șeful Biroului Politic, conducerea PCdR din străinătate. Este arestat la Košice, în Cehoslovacia, în același an. România cere extrădarea lui. O campanie dusă în Occident de Henri Barbusse și de Comitetul pentru apărarea victimelor terorii albe îl salvează. Este eliberat și se refugiază în URSS. În 1928, la Congresul PCdR de la Harkov, este demis, împreună cu toată conducerea. Apoi este exclus și din partid. La 8 octombrie 1938 este judecat de Colegiul (tribunalul) militar al URSS, acuzat de trotkism și condamnat la moarte.

Elena Filipovici (n. 1902, la București). Muncitoare. În 1919 intră în grupurile clandestine bolșevice. În anii 1923–1925, secretară a CC al UTC.

Arestată prima dată în martie 1921. Este implicată în „procesul din Dealul Spirii", amnistiată. Arestată de mai multe ori. Face parte din redacția *Socialistul* pînă la interzicere, în aprilie, apoi din redacția *Facla*, cînd ziarul era finanțat de Komintern. Autodidactă, vorbește cîteva limbi. Apropiată de Lucrețiu Pătrășcanu și Ana Pauker în anii '20. Din 1925, după interzicerea PCdR, trăiește clandestin, continuînd să fie activă în rețeaua comunistă. Participă la Congresul al VII-lea din 1935 al Kominternului. Participă la Congresul al V-lea al PCdR din 1931, cînd devine membră în Secretariat (conducerea din țară) și în Biroul Politic. O vreme este șeful din umbră al partidului, fiind concubina lui Alexander Stepanski-Gorn, între 1932 și 1934 șeful PCdR. Nici după demiterea acestuia, în decembrie 1934, influența ei nu scade prea mult, rămîne în conducere, de unde îl contestă pe Boris Ștefanov. Cade victimă revanșei acestuia. În 1937 e arestată, judecată și executată, ca și Gorn.

Dumitru Grofu (n. 1876), muncitor metalurgist. Din 1919, secretar al Sindicatelor. Participă la Congresul din mai 1921 și este arestat. Judecat în procesul din Dealul Spirii, este amnistiat. Este unul dintre liderii sindicali influenți. Din 1926 îl găsim în Blocul Muncitoresc Țărănesc. La Congresul Sindicatelor Unitare de la Timișoara, aprilie 1929, este ales președinte. În 1931 participă în URSS la al V-lea Congres al PCdR. Este arestat de mai multe ori în țară. În 1937, aflat în URSS, este anchetat și „cade victimă terorii staliniste".

Imre Aladár (n. 1900, la București). Tîmplar. Intră în partidul socialist în 1919. Din 1928, de la Congresul al IV-lea de la Harkov, este ales membru al CC al PCdR. Participă la congrese ale Kominternului. Arestat de peste 20 de ori pe termene scurte. 150 de zile de greva foamei. Șeful Sindicatelor Unitare. A fost ales deputat la alegerile din 1931, din partea BMȚ, împreună cu Lucrețiu Pătrășcanu și alți trei. Camera Deputaților a invalidat toate cele cinci mandate. Ulterior i s-a intentat un proces și, sub pretextul că nu e român, a fost expulzat (august 1931). Aladár părăsește România în același an (1932). La proces este apărat de Petre Pandrea. Pandrea scrie în amintirile sale: „Imre Aladár primul meu prieten și comunist. [...] Este invalidat pentru a i se lua locul la instigația lui Pamfil Șeicaru ca să facă loc redactorului său Cezar Petrescu. Aladár a fost invalidat ca deputat pentru naționalitate maghiară. Cezar Petrescu i-a luat locul cu satisfacție. Pe urmă Cezar Petrescu a dat aderziune la regimul comunist. [...] Ce s-a întîmplat cu Imre Aladár? Făcuse armata la București. Mama lui era româncă (Maria Boeru). Tatăl, tîmplar maghiar așezat în Capitală. Pentru a preîntîmpina o decizie dreaptă a Justiției, Imre a fost expulzat în Ungaria. [...] L-am revăzut la Oradea Mare într-o podgorie a avocatului comunist Rozvany (ucis de staliniști în URSS). Imre era născut și crescut în București, autodidact dotat, tîmplar, comunist înflăcărat,

intelectual prin vocație, mare orator."* O notă găsim în Camil Petrescu: „Interesante convorbiri cu Sebastian, Nae Ionescu. [...] Vine la el Petru Marcu Balș [Petre Pandrea, *n.n.*] ca să obțină ca Aladár Imre să nu fie omorît. – Foarte bine, dar atunci dați-ne altul. – !?...– Sigur... pe unul tot trebuie să ni-l dați! – !?... – Aveți și interesul și avem și noi. Dacă nu Aladár Imre, altul... Nouă ne e indiferent. Voi [comuniștii, *n.n.*] aveți nevoie de un martir, noi avem nevoie să dovedim mînă tare."** Emigrat în URSS, Aladár este judecat în 1937, condamnat la moarte și executat la Moscova sub acuzația de „șovinism românesc". „La București, prea puțin român, la Moscova prea mult român", comentează sarcastic Petre Pandrea.

Altă țintă a represiunii a fost Batalionul revoluționar român care a acționat la Odessa în 1918. Cristian Racovski, Mihai Gheorghiu Bujor au fost figurile centrale. Alții au fost Gelbert Moscovici, Ion Dic. Dicescu, Alexandru Nicolau, Alter Zelic, Leon Lichtblau etc.

Gelbert Moscovici (n. 1889, lîngă Tg. Frumos, Iași). A absolvit Școala Superioară de Comerț din Iași în 1910. Din 1906 face parte din Cercul România Muncitoare, viitorul Partid Social-Democrat. Arestat la București în 1918 de Administrația germană și condamnat patru ani și jumătate pentru activitate clandestină. După terminarea războiului, organizează celule comuniste. Urmărit de poliție, se refugiază în 1919 la Viena. În toamna anului 1920 se află din nou la București. Aici, după arestarea lui Alecu Constantinescu, conduce rețelele clandestine bolșevice. Organizează atentatul de la Senat din decembrie 1920. Participă la al III-lea Congres Komintern, iunie 1921. În 1922 este reprezentant al PCdR pe lîngă Federația Comunistă Balcanică. Din 1923, la Moscova, ca reprezentant al PCdR pe lîngă Komintern. Cariera lui declină, la sfîrșitul anilor '20, cînd Stalin epurează vechea gardă. Din 1929 nu mai lucrează pentru Komintern. În anii '30 este funcționar în diferite instituții sovietice. Cetățean sovietic. Din 1934 lucrează într-o editură. În vara anului 1937 este executat.

Ion Dic. Dicescu (n. 1893, la București). A absolvit o școală comercială în 1910. În 1914 este redactor-șef la *România muncitoare*, jurnalul Partidului Social-Democrat. După începerea războiului, în august 1916, este corespondent la *Adevărul*. În 1917 este rănit și evacuat în Rusia. Abdicarea țarului Nicolae al II-lea îl surprinde la Petrograd. O lună mai tîrziu, în aprilie, intră în Partidul bolșevic. Scrie la *Pravda*. În octombrie 1917 face parte din Gărzile roșii din Petrograd. Participă la 25 octombrie/7 noiembrie la al II-lea Congres al Sovietelor, cînd Lenin anunță preluarea puterii.

---

* Petre Pandrea, *Reeducarea de la Aiud*, Editura Vremea, 2000, pp. 155–156 și 404–409.

** Camil Petrescu, *Note zilnice*, Editura Gramar, 2003, pp. 45–46.

Din februarie 1918 se află la Odessa, ca secretar al Comitetului militar revoluționar român. Henri Stahl, stenograful Parlamentului, refugiat aici, îl întîlnește pe stradă pe cînd era unul din secunzii lui Racovski: „[...] statură potrivită, bărbuță neagră, nas arcuit, ochi negri vioi, era îmbrăcat în haina verde rusească ostășească, cămașă roșie și cu revolver la cingătoare".* În toamna lui 1918 face parte din armata lui M.V. Frunze care luptă pe Nistru împotriva armatei române. Pregătește cadrele spinonajului sovietic pentru România și Balcani. Din 1927 este profesor la Academia militară. A publicat peste 50 de studii. Arestat la 5 aprilie 1937 și executat la 4 ianuarie 1938. „[...] Era un evreu din București, Isidor I. Kantor. [...] Spirit aventuros, lipsit de orice scrupul, la nevoie puțin escroc, de o ambiție patologică, făcuse înainte de război pe ziaristul pe la *Facla* lui Cocea, și pe la *Adevărul*. Din Isidor I. Kantor, devenise succesiv, cu o fulgerătoare repeziciune, Dore I. Kantor, Dic. Dicescu, și chiar la un moment dat, pe vremea cînd Dissescu era ministru, C.I. Dissescu. Acuma făcea parte la Odessa [în 1918, *n.n.*] din adunarea revoluționară numită Rumcerodul, care stăpînea tot sudul Rusiei, tăia și spînzura, iar acest june tiran se ilustra prin cruzimea sa față de bieții refugiați români."**.

Alexandru Nicolau (n. 1889). Studii de drept, doctorat la Paris. Scrie la *România muncitoare*. Judecat în 1912 de tribunalul Ilfov pentru un articol – „Către recruți". Este apărat de Constantin Mille și Mihai Gheorghiu Bujor. Achitat. În 1916 la Paris publică broșura *L'oligarchie roumaine*. În vara anului 1917 pleacă în Rusia, la Odessa. Face parte din Comitetul de acțiune social-democrat. Este redactor la *Lupta*, condus de Mihai Gheorghiu Bujor. Face parte din batalionul revoluționar român. În 1919 publică broșura *Revoluția socialistă în România*. Revine în 1920 în România și este arestat. Încarcerat la Jilava, evadează la 2 decembrie 1920 împreună cu Alecu Constantinescu și alți deținuți. La 31 martie 1921 a fost condamnat la moarte în contumacie în România. Lucrează la Universitatea Comunistă din Moscova. În 1937, judecat și condamnat la moarte, executat.

Timotei Marin (n. 1897, în Basarabia). În 1913 este exmatriculat. A absolvit Facultatea de Litere din Iași. În 1919 este secretar al celulei clandestine bolșevice. Este arestat pentru participarea la grupul terorist care a organizat atentatul de la Senat. Judecat în procesul din Dealul Spirii din 1922. Unul dintre cei mai periculoși agitatori clandestini. Conduce rețele, coordonează curierii care vin din Rusia, distribuie fonduri și material de propagandă. Asigură aparatul tehnic al PCdR. E prezent la Congresul al II-lea PCdR de la Ploiești,

* Henri Stahl, *Parlamentul în URSS*, Editura Domino, 2003, p. 183.

** I. Gh. Duca, *Memorii*, vol. IV, partea a II-a, Editura Machiavelli, 1994, p. 60.

octombrie 1922. Scrie în diferite gazete comuniste. E amestecat în activitățile Ajutorului Roșu, ale Sindicatelor Unitare (comuniste). Arestat în 1925 pentru implicarea în rebeliunea de la Tatar Bunar. Face parte din Secretariatul PCdR. În august 1926 scapă de arestare și se refugiază în casa lui G.C. Costaforu, care îl ascunde la moșie. Boris Ștefanov și Pavel Tcacenco sunt prinși în aceeași împrejurare. Pleacă în Cehoslovacia, în 1927, e arestat la Kosice, se refugiază la Viena. Din aprilie 1928 trăiește în URSS. Publică în diverse publicații comuniste. Se afirmă ca un ideolog plasat în aripa stîngă a PCdR, susținînd că „România se afla în fața revoluției proletare". Participă la Congresul al V-lea al PCdR din 1931. În 1937 este arestat, anchetat și executat.

Leon Lichtblau (Cristin) face parte din primul val de „clandestini", agenți bolșevici care utilizează metode teroriste. Montează împreună cu Max Goldstein bomba în sala Senatului, în decembrie 1920. Student la acea dată. Se refugiază în Rusia. Ocupă funcții în aparatul tehnic comunist clandestin. În perioada 1928–1930 este membru al Biroului Politic. Participă la luptele fracționiste alături de Vitali Holostenko împotriva lui Marcel Pauker-Luximin. În 1930 este destituit. Se stabilește în URSS. Este profesor la „Școala Leninistă de Partid" a Kominternului. Revine în Biroul Politic la jumătatea anilor '30. Împușcat în 1937.

Victor Aradi, sociolog. Arestat în 1928, judecat la Cluj pentru activități comuniste. Achitat în urma unei campanii organizate de Komintern în Occident. Arestat din nou în 1930, acuzat de spionaj în favoarea URSS. Condamnat la 15 ani. Achitat în 1933 la Iași în urma unei înțelegeri între guvernele de la București și Moscova. Emigrează în URSS în același an. Împușcat în 1937 după ce este acuzat de spionaj în favoarea României.

Dori Goldstein (Rudolf, Rudi). Din 1928, membru al Biroului Politic. În perioada luptelor fracționiste, 1928-1930, îl susține pe Marcel Pauker. Este demis în 1930. Face parte din aparatul Kominternului și lucrează ca agent în toată Europa. A fost căsătorit cu Șeila Averbuch, și ea militantă comunistă. Dori Goldstein este împușcat în 1938.

Sunt totuși cîțiva care reușesc să supraviețuiască. *Șeila Averbuch*, cunoscută și ca Vanda Nicolski, agent Komintern. Arestată împreună cu Estera Radosoveţki la Praga, în 1932, este trimisă în țară. Evadează de sub escortă. Este arestată din nou la Viena, în iulie 1936, odată cu Marcel Pauker. În 1937 se întoarce în URSS. Din 1938 este închisă în lagăr. A îngrijit pentru scurtă vreme de copiii Anei și ai lui Marcel Pauker, cînd ultimul este arestat la Moscova. Este eliberată în timpul războiului și participă la campania Armatei Roșii spre vest, pînă în 1945. *Eugen Iacobovici* (Marosi) (n. 1902), căsătorit cu sora Anei Pauker, Bela Rabinsohn. Tinichigiu. În 1929–1930 la

Moscova termină „Şcoala leninistă de partid". Din noiembrie 1930, membru al Biroului Politic. Este acuzat de legături suspecte şi deviere ideologică. Este pedepsit, degradat şi trimis în România. Asta i-a salvat viaţa. Este exclus din PCdR pentru că nu şi-a recunoscut greşelile, dar nu ajunge în faţa unui pluton de execuţie la Lubianka.

Alexandru Iliescu, în URSS după Congresul al V-lea, din 1932, unde a fost delegat. Absolvent al şcolii Komintern, este trimis în ţară în 1936, şi scapă astfel de a fi executat.

Gheorghe Vasilichi, evadat din închisoarea din Craiova în ianuarie 1935, împreună cu *Constantin Doncea* şi *Dumitru Petrescu*, ajunge pe trasee subterane în URSS. Cum evadarea fusese supervizată de Marcel Pauker, iar Marcel Pauker a fost arestat pentru troţkism, cei trei români sunt anchetaţi, ţinuţi în arest la domiciliu. Vasilichi îşi aminteşte : „Din cauza asta nu o dată am regretat că am evadat şi aş fi preferat să rămîn în închisoare. [...] Înainte de a termina cursul Şcolii [Komintern, *n.n.*] de 2,5 ani în 1937, şcoala s-a desfiinţat [...] Încă din 1936 Petre Borilă care era cu noi a fost trimis în Spania unde începuse războiul civil şi intervenţia străină. Noi toţi am cerut să plecăm, însă nu ni s-a aprobat. Abia în primăvara anului 1938, eu cu Doncea am plecat din URSS către Franţa [...]"*. Cei care au scăpat de măcel au susţinut mai tîrziu că şansa lor a fost să nu se fi aflat în URSS în perioada Marii terori. Printre ei, Emil Bodnăraş, Lucreţiu Pătrăşcanu, Gheorghe Cristescu, Ana Pauker etc. Pentru cei aflaţi în URSS, a pleca „voluntar" în Spania, la război, a fost o salvare. Alternativa era să aştepte pînă cînd un „escadron al morţii" ar fi bătut la uşă, în toiul nopţii, pentru a-i aresta, a-i arunca într-o celulă la Lubianka şi a-i trimite, după cîteva săptămîni de interogatorii brutale, în faţa unui pluton de execuţie. De la cine puteau spera un sprijin aceşti comunişti? De la guvernul român? Nu, de vreme ce se declaraseră făţiş adversari, dispuşi să folosească mijloace violente pentru a-l răsturna. Mulţi erau cetăţeni sovietici, după ce renunţaseră la cetăţenia română. Alţii erau daţi dispăruţi şi se refugiaseră în URSS clandestin. De la societatea românească putea veni un sprijiin? Nu, de vreme ce comuniştii militau pentru destrămarea statului român aşa cum se configurase după pacea de la Versailles. Opinia publică era net antibolşevică şi antisovietică. Comuniştii masacraţi la Moscova avuseseră parte de procese corecte în România, cu drept la apărare şi la apel. Presa scrisese despre ei. Primiseră pedepse uneori mari, dar cel mai adesea, infime. Pedepsele au fost totdeauna reduse, şi mulţi au fost graţiaţi sau amnistiaţi. În procesele din URSS, elementele unei justiţii reale au lipsit. La Moscova s-a consumat de fapt o sumă de înscenări, care a deghizat execuţii cu caracter politic. Nişte execuţii, cu montări spectaculoase, ca

* Academia Română şi INST, *Arhivele totalitarismului*, nr. 3–4, 2000, p. 119.

propagandă. Intelectualii, avocații, militanții civici, jurnaliștii, oameni de stînga s-au mobilizat cînd comuniștii au fost judecați la Cluj, Timișoara, Iași, Chișinău, București, Craiova, Brașov. Aceiași au rămas însă muți în fața proceselor de la Moscova. Stînga românească, intelectualii democrați, militanții tuturor cauzelor umanitare, pacifiste, gazetarii antifasciști au avut același comportament complice cu cei din Occident. Romain Rolland, Léon Blum, Georges Duhamel, Albert Einstein, André Malraux, Lion Feuchtwanger ș.a. au păstrat tăcerea. Ei au acceptat ca bolșevicii, agenții Komintern, români sau nu, să fie judecați și executați la Moscova, după ce nu admiseseră să fie judecați după regulile justiției acasă la ei. S-au mobilizat în cazurile Boris Ștefanov, al ceferiștilor de la Grivița, al grupului Ana Pauker, al lui Petre Constantinescu-Iași. Nici un cuvînt de protest însă cînd la Moscova au fost masacrați Cristian Racovski, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Marcel Pauker, Ecaterina Arbore, Elena Filipovici și ceilalți. În operația anti-Komintern, Stalin a avut mai mult succes decît Siguranța română. Siguranța aresta, închidea pe diferite termene, justiția dădea drumul după ce reducea pedepsele și jocul se relua de fiecare dată. Stalin a folosit metoda radicală, lichidarea. E o ironie a istoriei.

Întrebarea ar fi de ce, după asemenea situații fără echivoc, rămîneau comuniștii zeloși executanți ai ordinelor Komintern și GRU? De ce nici unul dintre ei, deși perfect informați despre ce se petrecea la Lubianka, nu a denunțat public aceste practici? Ce drog era aici? Vorba lui Belu Zilber ar putea fi o explicație: „erau căzuți la partid". Revoluția mondială bolșevică, antiburgheză, egalitară îi fascina pe comuniștii români din prima generație. Șocul anului 1917 era încă prezent. Nu reușeau să înțeleagă altă realitate, să se insereze în viața normală. Pentru ei, complotul, conspirația deveniseră a doua natură. Erau prizonierii lui Stalin și Ejov nu doar fizic, ci și mental. Indiferent că se aflau la Moscova sau undeva în subteranele Europei, erau prizonierii zeloși, comisarii „revoluției" în pregătire. Se lăsau uciși ca vitele. Mureau convinși și în acest ultim ceas că servesc cauza eliberării omenirii. Această utopie era drogul care le anihila reacțiile firești. „Toți au dispărut fără urmă, și nici o ambasadă n-a făcut nici un demers pentru a afla ceva despre soarta lor. Această discreție a fost favorizată de faptul că, de cele mai multe ori, ei soseau ca spioni de rînd, sub nume false și cu acte false [...] clandestinitatea se întorcea împotriva militanților internaționaliști."*

* Arkadi Vaksberg, *op. cit.*, p. 238.

KOMINTERN KAPUT

Ribbentrop, ministrul de externe al celui de-al Treilea Reich, cobora în ziua de 23 august 1939 din avion pe aeroportul Vnukovo, Moscova. Îl întîmpina omologul lui sovietic, Veaceslav Molotov. A doua zi, cei doi semnează la Kremlin, în prezența lui Stalin, pactul sovieto-german. Șocul este uriaș. Politica frontului popular ia sfîrșit. Dușmanul implacabil nu mai este fascismul, căruia trebuia să i se opună coaliția tuturor forțelor politice. Liderii Komintern nu erau la curent.* Dimitrov cere să fie primit de Stalin chiar la 24 august. Trei zile mai tîrziu îi trimite, împreună cu Manuilski, o scrisoare în care cere lămuriri. Stalin își face timp pentru ei abia în 7 septembrie. Între timp, războiul începuse. La 1 septembrie, Germania atacă Polonia. La 3 septembrie, Anglia și Franța declară război Germaniei. La 17 septembrie, URSS invadează Polonia. Toate partidele comuniste identificaseră în regimul lui Hitler marea primejdie, și în URSS, singura forță capabilă să îl combată. În noile circumstanțe, sunt cuprinse de panică și haos. Obediența lor față de Komintern era lege. Or, Kominternul tăcea, luat complet prin surprindere de această întorsătură a situației. La 8 septembrie, a doua zi după întrevederea Stalin-Dimitrov, Kominternul abia reușește să aibă un punct de vedere oficial. Cel al lui Stalin.

La București, ce mai rămăsese din PCdR după decimarea cadrelor sale la Moscova, după arestările operate de Siguranță, este blocat. E nevoie de săptămîni pentru a produce o reacție. Disciplina determina o aliniere completă la linia sovietică. În toamna lui 1939 și în prima parte a anului 1940, se organizează frecvent ședințe. Se dictează cîteva excluderi la vîrf, sunt găsiți vinovați de trotkism, deviaționism, de dreapta și stînga, oportunism. Cîțiva „tovi" (așa apar desemnați în documente), prea marcați de politica frontului popular, sunt îndepărtați, legăturile de partid cu ei sunt rupte. Ei sunt acuzați de „colaborationism" cu burghezia, cu partidele ei, cu social-democrații, definiți din nou ca „trădători ai cauzei proletariatului și agenți ai

---

* *Dimitrov & Stalin, 1934–1943. Letters from the Soviet Archives*, ed. by Alexander Dallin and F.I. Firsov, Yale University Press, 2000, pp. 148–163.

Siguranței". Mulți își fac autocritica. Nu se produce nici o disidență, nici o denunțare deschisă a pactului. Atmosfera, și așa extrem de tensionată, se deteriorează și mai mult. Acuzațiile de provocator, trădător, abundă. Suspiciunile sunt alimentate și de arestările numeroase. Siguranța avea informatori la vîrf. Cel mai activ dintre ei este un membru al Secretariatului, Nicu Tudor. El raportează toate discuțiile dinăuntrul conducerii PCdR, furnizează adresele tipografiilor și ale caselor conspirative. Siguranța e la curent cu ce se întîmplă. Intervine doar atunci cînd lucrurile tind să capete coerență. Arestează, percheziționează, confiscă tipografiile, depozitele cu literatură de propagandă.

Internările în lagăr, arestările, supravegherea strînsă paralizează partidul. În 1939-1940, se observă în firavele rînduri ale PCdR o demobilizare marcată. O parte dintre intelectualii care se apropiaseră de politica antifascistă din anii '30 se depărtează de partid. Mulți observă că pactul avea și un tăiș împotriva României, și că punea România într-o situație extrem dificilă în raport cu pretențiile teritoriale ale URSS. PCdR reușise să iasă din izolare în perioada 1934-1939 cînd agitase „stindardul antifascismului". Procesul lui Dimitrov, frontul popular, războiul civil din Spania îi oferiseră un fundal favorabil și oportunități. La 23 august 1939, odată cu încheierea acestei perioade, PCdR devine iar o sectă, rupt de societate. Lozincile Kominternului dinainte de 1933 sunt reluate. În plus, poziția în problema națională, pusă în surdină o perioadă, este în opoziție cu sentimentele populației. Fascismul, Berlinul, noul aliat al URSS, dispăreau de pe noua agendă. Liderii PCdR din țară, la acea dată Béla Breiner, Ștefan Foriș, Teohari Georgescu, Iosif Roitman-Chișinevschi, Gavrilă Birtaș, Vasile Luca, Ștrul Zigelboim, aflați în libertate, și cei din închisori (majoritatea), Ilie Pintilie, Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, se aliniază, ca de fiecare dată, politicii Kominternului. Germania lui Hitler, nazismul nu mai sunt principalii adversari ai comunismului. Pactul este salutat și livrat opiniei publice ca un succes al URSS, o slăbire a forțelor imperialismului, reprezentat de Anglia și Franța. Presa clandestină comunistă renunță la atacurile împotriva extremei drepte. Se observă o apropiere de legionari. Este atacat Carol, „guvernul terorist, care pregătește un atac împotriva URSS", cum scrie un manifest.

Grupul aflat la Moscova, condus de Boris Ștefanov, are o reacție întîrziată. Într-un articol publicat în revista Internaționalei Comuniste, Ștefanov reia vechile teze. În plus, reafirmarea principiului autodeterminării pînă la desprinderea de statul român obligă Ministerul de Externe sovietic la o dezmințire. Ștefanov este obligat să publice un alt articol, în care se conformează poziției oficiale sovietice. Este destituit și numai protecția lui Dimitrov îl salvează de Gulag. Béla Breiner devine secretar general. El se afla la București și conducea partidul deja din 1938. Moartea sa într-un spital în martie

1940 determină Kominternul să-i cheme la Moscova pe membrii Secretariatului, Vasile Luca, Ştrul Zigelboim, Nicu Tudor. Foarte probabil Kominternul intenţiona să-l numească pe Luca şef al PCdR. Luca ieşise din închisoare în vara anului 1939 şi era văzut drept cel mai important dintre liderii comunişti aflaţi în libertate în ţară. Trecerea celor trei – Luca, Zigelboim, Tudor – peste Nistru eşuează. Primii doi sunt arestaţi, denunţaţi Siguranţei de cel de-al treilea. Ştefan Foriş şi Teohari Georgescu, membri ai Secretariatului şi ei, sunt chemaţi la Moscova. Reuşesc să treacă în URSS pe la Cernăuţi, la sfîrşitul lunii mai. Teohari Georgescu rămîne pînă în octombrie la Moscova, Foriş pînă la sfîrşitul lunii decembrie. Cu liderii fie arestaţi, fie în închisori, fie la Moscova, PCdR este complet decapitat. E un stat-major fără comandant, dar şi fără soldaţi.

Partea a doua a anului 1940 este tragică pentru România. După înfrîngerea Franţei, în iunie 1940, URSS dă un ultimatum, cerînd guvernului de la Bucureşti să părăsească în 24 de ore Basarabia şi nordul Bucovinei. Regele Carol consultă Consiliul de Coroană şi ordonă retragerea armatei române pe Prut. Urmează cedarea Cadrilaterului, şi apoi „dictatul de la Viena". În trei luni, România pierde circa o treime din populaţie şi teritoriu. Confruntat cu un asemenea dezastru, regele Carol nu mai poate stăpîni situaţia. La începutul lunii septembrie părăseşte ţara. Îi urmează la tron Mihai. Generalul Ion Antonescu instalează un regim autoritar, în care armata colaborează cu extrema dreaptă. Comuniştii, risipiţi, puţini la număr, sunt absenţi în toată această perioadă. În timpul crizei din vara anului 1940, autorităţile române au luat măsuri împotriva PCdR. „Arestări, internări în lagăre, aproape întreg activul legal a fost dintr-o dată internat în lagăre. Razii zilnice, patrulări de noapte. De altă parte, mobilizarea generală. Toate acestea au dat partidului proletariatului lovituri extrem de grele."*

Ocuparea Basarabiei atrage multe din cadrele PCdR. Ele văd în trecerea în URSS ieşirea din condiţia de *paria* al societăţii. Pentru comunişti, URSS era patria dictaturii proletariatului pentru care se sacrificau. Este un exod de cadre, care nu poate fi oprit de şefii PCdR. O altă pierdere se produce la cedarea Cadrilaterului. Destule cadre activau aici, amestecînd, ca şi în Basarabia, activităţi iredentiste cu comunismul. Exista şi o ascendenţă a activiştilor bulgari, care venea din influenţa „grupului bulgar", în frunte cu Dimitrov, de la Komintern. Cristian Racovski, Boris Ştefanov, Dimităr Ganev, Gheorghi Crosnev, Petre Gheorghe, Petre Borilă, Dumitru Coliu sunt cîţiva dintre cei mai cunoscuţi comunişti români de origine bulgară. Federaţia

* ANCR, *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial, 1939–1944*, 2003, p. 145.

comunistă balcanică era de asemenea dominată de ei. PCdR era parte a acestei structuri și i se subordona. După dictatul de la Viena, cadrele din partea de nord a Ardealului rămîn în Ungaria. PCdR era mai bine reprezentat în regiunile de graniță, cu populații minoritare numeroase, pe care le încuraja „să se dezrobească de teroarea moșierilor și burgheziei române". În decembrie 1940, Ștefan Foriș, abia numit șef al PCdR, întorcîndu-se de la Moscova, scrie în raportul său către Komintern: „[...] Dușmanul de clasă nu a putut nimici partidul nostru. Însă după eliberarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord și după evenimentele din septembrie, dictatura regală, respectiv dictatura legionară au dat lovituri grele [...] partidul a pierdut aproape jumătate din membrii săi."*

Pe lîngă pierderea personalului, PCdR avea probleme politice și mai grave. După pactul Ribbentrop-Molotov, Kominternul încearcă să-și disciplineze trupele aflate pretutindeni în debandadă. Ordinele lipsesc. PCdR este un partid prea mic ca să rețină atenția Moscovei. Cînd dispozițiile ajung totuși la București, ele sunt contradictorii. Ocuparea Basarabiei și a Bucovinei de Nord este salutată aici cu entuziasm, poziție care izolează o dată mai mult partidul. Populația avea sentimente contrare. Mulți comuniști se așteptau ca Armata Roșie să nu se oprească pe Prut. Unanimitatea acestei atitudini contrastează cu confuzia provocată de cedarea Ardealului de Nord. Au apărut lozinci care militau pentru un „Ardeal independent", ca o fază pregătitoare a instalării unui regim adus de Armata Roșie. URSS însă nu era interesată de o incursiune militară la vest de Prut. Comuniștii români sunt somați de Komintern să renunțe la agitația pentru independența Ardealului. Ceea ce aceștia și fac, însoțind schimbarea poziției de autocritici, sancțiuni și epurări. Acum ei protestează împotriva concesiilor făcute la Viena și le condamnă, atacîndu-l pe regele Carol. Zigzagurile PCdR veneau și din confuziile semănate de Komintern. După apropierea dintre Hitler și Stalin, Kominternul nu reușește să se adapteze noii situații. Kominternul identificase ca dușmanul numărul unu fascismul, or, după 23 august 1939, fascismul devenise un aliat.

Pactul Ribbentrop-Molotov, care produsese această răsturnare, însemna și o colaborare între comuniști și legionari. Interferența între cele două grupări extremiste era mai veche. La alegerile din decembrie 1937, comuniștii au colaborat cu PNȚ, care semnaseră cu legionarii un pact de neagresiune. Rețelele subterane se întîlnesc, au loc negocieri și acțiuni comune împotriva dictaturii regale în perioada 1938–1940. Comuniștii intră în mișcarea legionară. Spiritul lor antidemocratic, ierarhia, formula paramilitară

* Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș*, Editura Vremea, 1999, p. 17.

îi apropie. PCdR pierde şi infima influenţă pe care o avea printre muncitori. Un exemplu: ceferiştii îşi împărţeau simpatiile între ei şi social-democraţi la începutul anilor '30. La alegerile din decembrie 1937, ceferiştii votează în majoritate pentru legionari. Alt exemplu, cadrele Corpului muncitoresc legionar sunt mai ales foşti comunişti. În lagărul de la Caracal, unde erau internaţi comunişti, soseşte în decembrie 1940 un grup de legionari. Nu se produc violenţe, dimpotrivă. Legionarii îi invită să colaboreze, în numele aceleiaşi apropieri de interese, a spiritului comun antiburghez. Unul dintre legionari spune că cele două ideologii se aseamănă, cu diferenţa că „mişcarea comunistă se bazează pe ateism" şi se arată dispus să se unească cu ei (cu comuniştii). Aduce drept argument faptul că 20 000 de muncitori de la Griviţa şi Malaxa trecuseră la legionari. Petre Constantinescu-Iaşi, invitat să ţină o conferinţă la Caracal, refuză, spunînd că după eliberarea sa va reflecta la propunere. Mihai Gheorghiu Bujor adaugă, referitor la muncitorii trecuţi la extrema dreaptă: „dacă poartă cămaşa verde, o fac de formă, căci în sufletul lor sunt toţi roşii", se spune într-un raport al Direcţiei Generale a Poliţiei.* Un alt episod de acest ordin este cel petrecut în noaptea de 26/27 noiembrie 1940 la închisoarea Jilava. După ce escadronul morţii legionar împuşcă 65 de foşti demnitari carlişti, se opreşte din măcel cînd ajunge la celulele unde erau deţinuţi comuniştii.

După 21/22 iunie 1941, cînd Germania atacă URSS, poziţia PCdR se schimbă radical. El redevine antifascist, încercînd chiar să monopolizeze această atitudine. După iunie 1941, şi mai ales după preluarea puterii, la mijlocul anilor '40, apropierea de mişcarea legionară a devenit un capitol secret şi uitat al agitaţiei comuniste. În 1946, cînd mai mulţi lideri comunişti fac apel la legionari să intre în PCdR, exista deja un trecut comun. Gestul nu a apărut exotic şi neavenit. Legiunea furniza cadre şi experienţă unui partid care nu avea membri în număr suficient pentru a prelua puterea, aşa cum cerea Moscova. În vara-toamna anului 1940, liderii săi sunt fie în închisori şi lagăre, internaţi mai ales la Miercurea Ciuc încă din mai-iunie. Cei foarte puţini rămaşi în libertate sunt strict supravegheaţi. Un ordin al Secretariatului cere cadrelor să stea ascunse, să nu circule, să nu facă agitaţie pentru a nu da motiv să fie arestaţi. Siguranţa e la curent, prin filaje şi mai ales prin informatorii săi. Clandestinitatea este iluzorie. Acţiunile PCdR se reduc la cîteva manifeste, şi acestea confuze şi fără nici un ecou. La 21 ianuarie izbucneşte rebeliunea legionară. Episod neclar. De mai multă vreme exista o conivenţă între cele două grupări, colaborări parţiale, complicităţi. O notă a

* ANCR, *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial 1939–1944*, *loc. cit.*, p. 173.

Poliţiei consemna că în noiembrie 1940, la o şedinţă de cuib de pe strada Roma, sediul central al mişcării legionare, Dumitru Groza, şeful Corpului Muncitoresc Legionar, fusese făcut vinovat de masacrele de la închisoarea Jilava. Groza este acuzat că a participat la protestul de la Griviţa, deci că ar fi comunist. Incidentul se închide pentru că Horia Sima îl sprijină pe Groza spunînd că Zelea Codreanu a sprijinit protestul din februarie 1933. După rebeliune, presa, dar şi cercuri politice au afirmat că a existat o prezenţă comunistă importantă, şi chiar că rebeliunea ar fi fost incitată de comunişti cu sprijinul Moscovei. Ion Antonescu a afirmat acelaşi lucru. PCdR, după cîteva zile de aşteptare, a replicat cu un comunicat în care a negat orice implicare. Totuşi, o notă a DGP din 27 ianuarie 1941* raporta că „Legaţia Sovietică este de acord că în mişcarea legionară se aflau foarte multe elemente comuniste şi încă bine apreciate şi multe dintre acestea cu ocazia rebeliunii au aţîţat spiritele provocînd dezordini şi chiar participînd la jafuri." Altă notă, din 1 februarie, consemnează: „Comuniştii care sunt înscrişi în cuiburile legionare au primit ordin de la conducătorii lor [...] să nu mai activeze în cuiburile în care sunt înscrişi. [...] Partidul comunist a trimis la Moscova un raport despre modul cum s-au desfăşurat evenimentele în legătură cu rebeliunea legionară şi devastările magazinelor, arătînd că aceasta poate fi considerată ca o primă încercare de revoluţie în România cu sprijinul partidului."** După rebeliune, „conducătorii comunişti susţin că acţiunea dlui general Antonescu de a scoate legiunea din viaţa politică a ţării [...] va crea o conjunctură favorabilă pentru PCdR putîndu-se canaliza elemente legionare în mişcare comunistă [...] datoria fiecărui legionar fiind să se înscrie în PCdR, unde revendicările lor trebuie să se confunde cu interesele de clasă ale proletariatului."*** În acelaşi timp, alte documente PCdR pentru public condamnau rebeliunea şi respingeau obiectivele mişcării legionare. Mai ales după ce s-a constatat eşecul rebeliunii şi după ce a trecut ceva timp, pentru ca la Komintern să se elaboreze o linie oficială. URSS întreţinea bune relaţii cu Germania şi nu dorea să deranjeze Berlinul. Atacurile PCdR împotriva legiunii din februarie–martie 1941 trebuie înţelese ca atacuri împotriva celor care-l contestaseră pe Antonescu, preferatul lui Hitler la Bucureşti.

Situaţia din Europa, tensiunile de la graniţele României, criza regimului determină Siguranţa să treacă din nou la arestări. Partidul era înţesat cu

---

* ANCR, Fd. Direcţia Generală a Poliţiei, D 1, p. 29.

** *Ibid.*, pp. 124–125.

*** *Ibid.*

informatori care furnizează nume, adrese de case conspirative etc. Un singur agent de poliție, Ion V. Taflaru, își amintea în 1963* nu mai puțin de 21 de informatori care îi spionau între 1939 și 1944 pe cei cîțiva zeci de comuniști aflați în libertate la București. Cîți vor fi fost în închisori și în provincie? Unul dintre informatorii importanți a fost Iosif Șraier, șeful Biroului Juridic al PCdR. A pledat încă din anii '20 în procesele comuniștilor: Grivița, Ana Pauker, Petre Constantinescu-Iași etc. Cunoștea în amănunt rețelele subterane și personal pe toți comuniștii. Avea contacte cu familiile celor trimiși în judecată, ale celor aflați în închisori. A fost legat direct de Eugen Cristescu, șeful SSI. Este implicat în afaceri cu evreii, fie că vor să plece în Palestina sau se află în lagăre. În anii '40 face avere. E un informator mai special. În schimbul informațiilor, cere servicii pentru clienții săi: reducerea termenelor, pedepse mai mici la Curtea marțială, eliberări din lagăr, tratament mai bun. Era un troc, în care ambele părți aveau ceva de cîștigat. Siguranța era informată, comuniștii obțineau diferite ușurări ale situației lor. Pentru cîteva luni a fost închis în lagărul de la Tîrgu Jiu. PCdR avea un serviciu propriu de informații, care trebuia să protejeze cadrele și să depisteze informatorii. Un resort nu prea eficient. Există documente care probează că între agenți ai Siguranței și acest resort al PCdR au existat relații. Lucrețiu Pătrășcanu primește de la Nuță Natansohn, comerciant, comunist, o listă alcătuită de Siguranță cu informatori din interiorul PCdR. O anchetă de partid certifică valabilitatea listei. Lista provenea de la un informator, personaj cunoscut pentru legăturile cu Siguranța, Zaharia Haimsohn, jurnalist în anii '30 în presa de stînga. Un alt informator la vîrf a fost Nicu Tudor. Era ceferist, apăruse în procesul Grivița. El l-a înlocuit în vara lui 1939 pe Constantin David ca secretar al organizației PCdR București-Ilfov. Motivul acestei înlocuiri era bănuiala că David ar fi informator. Nu știm dacă era sau nu, dar Nicu Tudor era. Tudor devine membru al Secretariatului CC, în locul lui Béla Breiner, mort în martie 1940. După cîteva luni moare și Nicu Tudor de septicemie, în urma unei operații de hemoroizi. A avut destul timp să transmită informațiile cele mai confidențiale și să provoace cîteva zeci de arestări. El este cel care furnizează datele ce duc la capturarea celor două tipografii ale PCdR în 1940 și a celor care lucrau aici conduși de Eugen Müller. În anchetă, Müller, care preluase arhiva de la Béla Breiner, o predă Siguranței. Ajuns la Caransebeș, pentru a-și masca trădarea, îl acuză pe Foriș că ar fi omul Siguranței. O făcea la ordinul acesteia, într-un joc sofisticat, sau era doar frustrat că a fost capturat? O altă sursă plasată la vîrf,

* Arhiva SRI, Fd., Ds. nr. 9604, vol. 12, pp. 50–61.

rămasă neidentificată pînă azi, apare în arhive cu indicativul „101". A dat în perioada 1941-1944 rapoarte foarte informate. A ținut la curent Siguranța cu conflictul apărut în PCdR, a semnalat efectele dizolvării Kominternului, în mai 1943, asupra PCdR etc. Pentru a înțelege proporțiile infiltrării PCdR cu informatori, iată un fragment dintr-o declarație a unui agent de Siguranță în 1953: „[...] în 1941 am filat pe Costel Dumitrescu de la Leonida care era informatorul PPC [Prefectura Poliției Capitalei, *n.n.*] și de la el am luat în filaj pe Rech Ștefan. Care ulterior am aflat că era informatorul lui Taflaru de la Siguranța Generală. În 1942 [...] Sava Dumitrescu [comisar, *n.n.*] îl ținea pe Marcu Schon într-o casă conspirativă de pe strada Sf. Constantin, folosindu-se de acesta pentru a identifica legăturile pe care le cunoștea. [...] Tot în 1942, am filat pe Tunsoiu Ctin de la STB, care era informatorul lui Sava Dumitrescu. [...] În 1943 am filat [...] pe Maria Iliescu care ulterior a fost arestată cu organizația. [...] Cred că organizația a fost dată de Marcu Schon..."* Suspiciunea, resentimentele, viața de sectă la care se rezumă conspirativitatea alcătuiau climatul. PCdR însemna cîteva zeci de militanți aflați în „libertate" – ca șobolanii prin subterane – strîns supravegheați de Siguranță, plus cîteva sute de agitatori prin închisori și lagăre.

În 22 aprilie 1941, de Paști, Siguranța face o captură de proporții. Sunt arestate 15 persoane, printre ele Iosif Roitman-Chișinevschi, Gavrilă Birtaș, Teohari Georgescu, trei din membrii Secretariatului, plus alte cadre de prim rang, Parascheva Abraham Breiner, Melita Sharff etc. Sursa Siguranței, un anume Ștefan Rech, deja amintit, cadru PCdR de nivel mediu. După un filaj de cîteva luni, Siguranța a reușit să aibă toată rețeaua. Pentru PCdR a fost un adevărat dezastru. Era pentru treia oară în istoria sa cînd Secretariatul era arestat în bloc. În august 1926, Pavel Tcacenco și Boris Ștefanov au fost arestați, în iulie 1935 sunt arestați Ana Pauker, Șmil Marcovici, Dimităr Ganev. În toate cazurile a fost la mijloc o delațiune venită din interiorul Secretariatului. În ancheta din 1941, Siguranța obține alte informații prețioase mai ales de la Parascheva Breiner și Gavrilă Birtaș. Aparatul comunist nu mai funcționează o vreme, legăturile cu provincia se pierd. Foriș, singurul rămas nearestat, este izolat. Faptul stîrnește bănuieli, apoi acuzații fățișe contra lui. Declanșarea campaniei militare din 21/22 iunie 1941 provoacă alt val de arestări și internări în lagăre. 250 numai în București, multe cadre de vîrf sau medii, avocați, ziariști, agitatori cu experiență. Toți cei care apar pe listele Siguranței că au fost implicați în trecut în activități comuniste sunt arestați. PCdR este practic dezmembrat. Rămîn din el doar grupuri răzlețe, avînd

* Arhiva SRI, D 40002, vol. 5, p. 165.

vagi legături cu centrul. Foriș și statul lui major nu fac decît să se ascundă pentru a nu fi capturați.

Atacul împotriva URSS declanșat la 21/22 iunie 1941 de Germania și aliații săi, printre care și România, surprinde PCdR nepregătit, pradă dezbinărilor celor mai violente. Un grup defazat istoric de mai multă vreme, încercînd să recupereze mereu situații depășite de desfășurarea evenimentelor. PCdR nu acționează în timp real. El este acaparat de disputele interne, de acuzațiile reciproce de a fi trădat cauza, de a fi lucrat pentru Siguranță, de a forma fracțiuni împotriva conducerii legale. Arestările frecvente agravează situația. Atmosfera politică era radicalizată de faptul că împotriva URSS se ducea un război. Or, comuniștii erau în mod obiectiv dușmani. Afilierea lor necondiționată la Komintern și subordonarea lor față de interesele sovietice îi transforma pur și simplu în agenți ai inamicului, într-o coloană a V-a. Legislația de război prevede Curtea marțială și pedepse maxime, inclusiv moartea, fapt care descurajează masiv acțiunile. În noiembrie este capturat resortul terorist al partidului, opt persoane. Sentința dată la proces, cinci pedepse capitale, pentru Lilli și Francisc Paneth, A. Kornhauser, Ada Grünberg-Marinescu, Elisabeta Nagy. Siguranța a obținut date despre grup de la doi informatori, Petre Melinte, activist important al organizației de București, și un anume Valache, ceferist. Jocul de-a „clandestinitatea" nu era lipsit de pericole într-o țară aflată în război. În martie 1942 sunt executați alți doi comuniști, Ștefu Pompiliu și Nicolae Mohănescu, tipografi. În octombrie sunt executați la Jilava Schmuck Anton și Perl Simion. Ei au făcut parte dintr-o rețea de 34 comuniști, judecați în august. Șase au fost condamnați la moarte, 20 la muncă silnică pe viață. În aceeași zi este executat, din alt grup, Suciu Ion. În martie 1942, Siguranța trimite spre judecare la Curtea Marțială un grup de elevi de la cele două licee evreiești „Cultura", vinovați de a fi imprimat pe bancnote lozinci comuniste. Trei dintre ei (Zalman Leon, Moscovici Iancu și Elias Corneliu) sunt condamnați la moarte, alți 9 la muncă silnică pe viață.

Aceste arestări, căderi de rețele, condamnări grele întețesc vechile conflicte și aprind altele în plus. Ele au ca sursă nu doar acuzațiile reciproce și bănuiala colaborării cu Siguranța, dar și atitudinile diferite în legătură cu situația militară și politică. Foriș, prudent, imprimă o strategie de supraviețuire. Alții răspund apelurilor lansate peste linia frontului de radio „România liberă" și cer război de partizani, sabotaje, asasinarea unor lideri ai regimului Antonescu și a unor ofițeri și diplomați germani, aruncarea în aer a unor clădiri oficiale. Tactica lui Foriș ținea cont de slăbiciunea PCdR. Conflictul izbucnește odată cu atacul împotriva URSS. El angrenează conducerea partidului și filiala București-Ilfov și opune pe Ștefan Foriș lui Petre

Gheorghe. În jurul lor, o sumă de activiști: Remus Koffler, Petrea Nicolae, Constantin Pîrvulescu, Ana Toma, Constantin Hagiu, Iosif Rangheț, de o parte, Ilona Papp-Răceanu, Ștefan Pavel, Ioan Mețiu, Vasile Vîlcu, Anton Moisescu, Grigore Răceanu, de alta. Comuniștii sunt mai preocupați de anihilarea adversarilor lor din partid decît de combaterea regimului Antonescu. Grupările își schimbă configurația în timp, alianțele se fac și se desfac. Cînd unii sunt arestați, tabăra adversă este acuzată de a fi provocat căderea colaborînd cu Siguranța. Petre Gheorghe („Iancu") era bulgar de origine. Cum am văzut, PCdR a avut, mai ales sub Boris Ștefanov (1935–1940), o grupare bulgară influentă. În 1939, Petre Gheorghe are pretenția să fie numit în Secretariat, dar nu reușește. În decembrie 1940, la întoarcerea lui Foriș din URSS, are aceeași pretenție. Rămîne în CC, șeful organizației București-Ilfov, dar i se pare prea puțin. Și ca atitudine politică este în dezacord cu Foriș. El cere atentate, sabotaje contra mașinii militare. Îl acuză pe Foriș că e omul Siguranței. Organizația de București-Ilfov nu se mai subordonează. Foriș reacționează dizolvînd-o. Urmează ședințe, o corespondență internă plină de invective, acuzații, excluderi. PCdR este blocat. Cum arestările se succed, atmosfera e și mai înveninată. În închisori și lagăre – la Caransebeș, Văcărești, Mislea, Tîrgu Jiu, unde se află majoritatea comuniștilor, ținuți la curent de curieri, vizite ale rudelor la vorbitor și corespondență clandestină – comuniștii se dezbină, susținînd o tabără sau alta. Petre Gheorghe, spre deosebire de Foriș, nu are o natură conspirativă. Face imprudențe, se expune, lucrează la vedere. Asta ușurează mult misiunea Siguranței, de altfel la curent cu afacerea. Petre Gheorghe sfîrșește prin a fi arestat de Gestapo. Încercase să refacă legătura cu Kominternul, prin rețelele comuniste bulgare de care era legat. Este acuzat de spionaj în favoarea inamicului pe timp de război și executat. După război, Petre Gheorghe va fi obiectul unui cult confecționat de propagandă. Povestea avea toate ingredientele necesare. Comunist, proletar, prins de Gestapo, executat – proba întregul mit al proletariatului român „devotat comunismului, eroic, înfruntînd teroarea hitleristă". PCdR avea nevoie de fabricarea unui trecut imaginar, în locul celui real. Petre Gheorghe era un exemplu care ilustra perfect versiunea oficială a istoriei. Unul din puținele. Lui Gheorghe nu i se pot atribui nici un fel de fapte eroice, atentate, sabotaje. Dimpotrivă, stîngăciile, gafele sale au dus la arestarea a zeci de comuniști. Rețeaua condusă de el era copios infiltrată de informatori, arestările se numără cu zecile.

De fapt, tactica PCdR este de a nu-și face simțită prezența. Expectativa definește această perioadă. Obiectivul nu este răsturnarea regimului militar, ci unul mai prozaic, supraviețuirea cadrelor sale pînă la sosirea Armatei Roșii. Scenariul nu prevedea o insurecție proletară la București. Comuniștii

aşteptau o victorie militară sovietică, urmată de o ocupaţie care să impună un guvern comunist cu agenţii locali. PCdR nu a organizat atentate împotriva ofiţerilor superiori germani sau români, nu a aruncat în aer trenuri, poduri, imobile ocupate de militari. Nu a existat o „rezistenţă" împotriva maşinii de război germane. Aparatul trebuia conservat. Cum erau puţini, risipiţi, neorganizaţi, era şi singurul lucru la îndemînă. În privinţa acestui punct, grupurile comuniste din închisori şi din afara lor erau de acord. Gheorghiu-Dej şi Foriş au dus aceeaşi politică de conservare, de supravieţuire. Ei aşteptau un alt context politic. Ştiau la fel de bine, şi unul şi altul, cît de slab este PCdR. Firește, acuzaţia cea mai devastatoare în conflictele din sectele clandestine este „colaborarea cu duşmanul". Prezenţa Siguranţei este de fapt preocuparea obsesivă a întregii istorii clandestine a PCdR. În această formă perversă, Siguranţa a fost instanţa supremă pentru comunişti. Dejucarea supravegherii, raporturile complicate cu agenţii ei, comportamentul în anchetă, colaborarea şi/sau refuzul de a colabora erau împrejurările care decideau asupra carierei unui comunist şi chiar asupra vieţii lui. Era acuzaţia supremă, cea mai infamantă care se putea aduce cuiva în acest labirint al clandestinităţii. Împrejurările războiului agravau circumstanţele. Paranoia suspiciunii, teama de a fi denunţat şi capturat erau dominante. Pe acest fundal, conflictele sunt şi mai violente înăuntrul unui partid aflat în extincţie. Sciziunile, fracţiunile, rivalităţile, acuzele şi excluderile reciproce fac parte din cotidianul subteranei. Conflictele paralizează ce mai rămăsese din partid, îl lipsesc de orice voinţă politică şi de capacitate de acţiune. Practic, în 1941, PCdR mai exista doar ca una din ficţiunile statisticilor oficiale Komintern.

„Proces verbal. Astăzi 3 mai 1941. Întocmit de noi reprezentantul autorităţilor grănicereşti URSS, lt. Dokalin şi Pavel Ghica, preşedintele comisiei de repatriere Ungheni, din partea guvernului român. Astăzi la punctul Ungheni s-a predat din URSS în România deţinutul politic Moş Ion Codreanu şi din România deţinuta politică Ana Pauker. Prezentul proces verbal s-a întocmit în două exemplare, în limba română şi rusă. Am primit şi am predat. Rep. aut. URSS ss Dokalin. Am primit şi am predat. Împuternicit autort. române judecător ss Ghica." Un inspector de poliţie notează în raportul lui: „[Ana Pauker, *n.n.*] are o ţinută mîndră de comunistă înfocată ce o caracterizează, care în vorbe a manifestat bucuria că pleacă în URSS unde-şi va aranja situaţia pe placul ei, întrucît se simte destul de capabilă şi energică pentru a ocupa un post de comandă. [...] Este o femeie destul de inteligentă, cultă, şi doctrinară a ideii comuniste şi foarte periculoasă, care

socotim că păşind pe teritoriul Sovietic va căuta să denigreze statul român."* De la procesul Anei Pauker din 1936 trecuseră cinci ani. Pînă în 1940, împreună cu Liuba Chişinevschi, Estera Radosoveţki, coacuzate în proces, a fost încarcerată la închisoarea Dumbrăveni. Este aici şefa celulei de partid. Are mare autoritate asupra celorlalte puşcăriaşe. Contribuie la asta celebritatea pe care i-a adus-o procesul de la Craiova, dar şi disciplina. Dintre toate deţinutele, Ana Pauker deţinea în ierarhia Kominternului poziţia cea mai înaltă. Studiase la Moscova, la şcoala de cadre Lenin, operase apoi ca agent Komintern în Franţa. Toate îi dădeau un ascendent de netăgăduit. Şi în închisoare fiind, nu este uitată. Se strîng semnături pe memorii care protestează împotriva tratamentului la care este supusă în închisoare, se cere eliberarea ei. Oficial, URSS face presiuni. În Spania, un detaşament al brigadiştilor români (comisar politic Valter Roman) îi poartă numele. Dolores Ibarruri-Passionaria îi scrie, de asemenea, în 1937, Aurore Thorez, soţia lui Maurice Thorez, şeful Partidului Comunist Francez. Ea îi îngrijeşte copilul pe care Ana Pauker îl avea cu Eugen Fried, de unde şi zvonul că Thorez ar fi tatăl copilului. I se dedică poezii. Iată una, din ziarul *Deşteptarea* din 1 mai 1937, care apărea la Detroit, în SUA, intitulată chiar „Ana Pauker" şi semnată de un anume N. Albu (fragment): „Curajul tău, o Soră Anna Pauker/Va inspira norodul pretutindeni./ În căsuţe tainice şi oarbe/Tu eşti, lumina primăverii//Bravă eşti; precum tu ai condus/ Norodul pe străzi în lupta cu Ciocoi/ Cu fruntea-n sus, cu capul ridicat/ Aşa te vreau pictată, pe lista de Eroi// Cu dalta mea, eu voi ciopli portretul tău/ Pe vîrful culminant al unei stînci, un cîntec / în cuvinte simple, ţărăneşti, de ştire eu voi da / Întregii lumi de tine, brav erou!"

Regimul de detenţie nu este prea dur. Un raport din 1937 arată: „În penitenciarul Dumbrăveni se găsesc actualmente încarcerate 85 de condamnate. [...] Încarcerarea acestor deţinute este dintre cele mai comode, deoarece sunt repartizate în 3 dormitoare şi avînd un regim excepţional de blînd, fiind în permanent contact unele cu altele în decursul zilei. Felul de comportare al deţinutelor [...] dă impresia unei mici republici comuniste organizată şi condusă de (un) comitet [...] în fruntea acestui comitet tronează Ana Pauker." Funcţionează mai multe resorturi. Resortul educaţie, care „ţine lecţii, animează discuţii între toate deţinutele asupra situaţiei din Rusia, Spania, România. Sub salteaua Anei Pauker s-a găsit o hartă a Spaniei cu toate însemnările la zi ale frontului de luptă [...] după dările de seamă ale ziarului *Universul*, cît şi ale ziarului *Dimineaţa*." Resortul economic, care ţine

* *Adevărul literar şi artistic*, 21 iulie 1998.

„[...] evidența sumelor de bani sosite din diferite părți și a alimentelor sosite de la rudele deținutelor și MOPR". Raportul înregistrează cantitățile mari de alimente care sosesc pentru deținutele comuniste. Tot ce se primește în pachet se consumă în comun. Lucrează într-un atelier propriu, pe care l-au dotat din banii lor. Resortul siguranței GPU. Șefa acestui resort este Ana Pauker „care în orice moment știe tot ce se întîmplă între deținute și înăuntrul penitenciarului." Scrisorile se citesc cu toate deținutele, cine a fost la vorbitor, raportează ce a discutat și cu cine. Nucleul comunist formează „o școală perfectă de unde ies cele mai înfocate comuniste [...] fiecare dintre ele se întoarce în societate cu convingerea nestrămutată că ideea comunistă trebuie răspîndită cu riscul vieții lor".* Un alt raport oficial, adresat Consiliului de Miniștri, cu două săptămîni înainte ca Ana Pauker să ajungă în URSS, nota: „La Dumbrăveni se găsesc în total 90 de deținuți, dintre care 30 de bărbați [pentru delicte de drept comun, *n.n.*] și un număr de 41 de comuniste, 11 legionare, șapte spioane și o condamnată de drept comun. [...] Din cele 41 comuniste [...] 33 sunt evreice, șapte maghiare și una româncă basarabeancă. [...] Pînă în 1936 aceste comuniste au executat pedeapsa la Deva, iar în 1936 au fost transferate la Dumbrăveni, unde au rămas pînă în martie 1940. De la această dată au fost transportate la penitenciarul special aparținînd Ministerului de Interne de la Rîmnicu Sărat, unde li s-a aplicat un regim mai sever, fiind ținute în celule complet separate aplicîndu-li-se pedepse mai des. Aici nu aveau ateliere. La 5 octombrie au fost depuse la Caransebeș, iar la 30 noiembrie 1940 au fost transferate din nou la Dumbrăveni. [...] ANA PAUKER, în conformitate cu decretul-lege nr. 3351 din 5 octombrie 1940, a fost redusă ¼ din pedeapsă, iar termenul deținutei care urma să expire în 1946, cu această reducere expiră în 1943. [...] Cele 41 de comuniste sunt deținute într-o aripă a închisorii, au dormitoare comune dormind cîte 10–12 într-o cameră. [...] Li se gătea înainte carne de trei ori pe săptămînă, acum de numai două ori, primesc ½ kg pîine pe zi, iar dimineața ¼ kg lapte. [...] Deținutele au dreptul să primească pînă la 20 kg cantitate de alimente expediate prin pachete pe lună. În privința sumelor de bani [...] aceste fonduri le revin din două surse: 1/ 75% din valoarea muncii lor în ateliere. [...] 2/ Bani trimiși de familiile lor [...] Cercetînd condica de mandate, am constatat că ANA PAUKER a primit de la Simon Pauker [socrul Anei Pauker, *n.n.*] din București, b-dul Pache nr 15, la 4 martie a.c. lei 1800, iar la 5 martie 1 000 lei. [...] Condamnatele au dreptul la corespondență limitată, trei scrisori pe lună și vizite. [...] Au o bibliotecă [...] li se permite lectura ziarului *Universul*. [...] La vizită în atelier am găsit-o pe condamnata ANA

* ANCR, Arhiva CC al PC, Fd. 96, D 6, pp. 498–500.

PAUKER fumînd, într-o atitudine foarte ireverențioasă, chiar îndrăzneață, s-a interesat de calitatea și scopul vizitei noastre. Impresia noastră este că această condamnată, care este considerată ca o promotoare și șefă spirituală a celorlalte, în această calitate bucurîndu-se de multă considerație din partea tovarășelor, nu lucrează [...] Astfel, pe lista de muncă de pe luna februarie 1941, n-am găsit ca ANA PAUKER să figureze cu vreun obiect lucrat de ea."*

În închisori, comuniștii alcătuiau un grup închis cu reguli proprii. Conducerea celulei de partid stăpînea ceilalți deținuți. Ierarhia și disciplina erau stricte. Ana Pauker, ca și Gheorghiu-Dej se bucurau nu numai de un prestigiu necontestat prin care-i dominau pe ceilalți codeținuți, dar și de privilegii exclusive în ce privește munca, hrana, corvezile. Figura dominantă la Dumbrăveni este cert Ana Pauker, ceea ce nu se poate spune despre Gheorghiu-Dej decît din 1940, după ce deținuți importanți părăsesc Doftana, Vasile Luca, Petre Constantinescu-Iași, și mai ales Gheorghi Ganev, șeful recunoscut al comuniștilor din închisoare. În mai 1944, se zvonește că Ana Pauker ar fi cerut „Aliaților la Radio-Moscova să bombardeze orașul și penitenciarul Dumbrăveni, pentru că ar fi fost supusă unui tratament neomenos". Autoritățile locale fac o notă: „În privința felului cum conducătoarea comunistă a fost tratată, printre locuitorii orașului se vorbește următoarele: Pe tot timpul cît a fost închisă, Ana Pauker s-a bucurat de un regim excepțional de bun. Ea avea la dispoziție 6 femei, dintre care 4 evreice, care erau un fel de doamne de companie și care îi procurau din oraș sau din altă parte ce dorea. Într-o cameră a Penitenciarului își instalase un atelier de croitorie în care pe lîngă lucrul ei personal se executau și diferite articole de lingerie cu broderii și rochii de damă, care apoi erau vîndute în oraș. Din banii rezultați din aceste vînzări, Ana Pauker pretindea că se întreține, deși în realitate i se trimiteau lunar din toate părțile cîteva zeci de mii de lei. De asemenea se arată că în anumite zile, Ana Pauker părăsea Penitenciarul, mergînd să se plimbe prin comuna Hoghilag și împrejurimi, însoțită de numai 2–3 din damele sale de companie."**

Ana Pauker trăiește un moment critic în toamna anului 1938, cînd află din ziarul *Scînteia*, introdus clandestin în închisoare, că Marcel Pauker a fost executat la Moscova. Chiar dacă aveau și copii din alte legături, cei doi continuau să fie căsătoriți. În 1934–1935 colaboraseră în Secretariatul PCdR, condus de Marcel Pauker, la București. Circulă legenda după care Ana Pauker și-ar fi denunțat soțul autorităților sovietice. Faptul este inexact. Ea primește

---

* ANCR, *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial, 1939–1944*, *loc. cit.*, pp. 174–178.

** ANCR, Arhiva CC al PCR, Colecția 50, D 6, pp. 23–24.

vestea executării sale la Dumbrăveni. Conform procedurilor impuse de Komintern, deținuții comuniști trebuiau să prelucreze cazul, înfierînd victima și aprobînd măsurile luate împotriva „trădătorilor troțkiști". Ana Pauker se rezumă să afirme că dacă a fost judecat, partidul a avut dreptate. În martie 1940 este mutată la închisoarea din Rîmnicu Sărat (puterile Axei făceau presiuni asupra Bucureștiului pentru a rediscuta problema Transilvaniei, iar autoritățile române, prudente, transferă deținuții comuniști în Vechiul Regat). Aici primește vizita lui Ștefan Foriș, cel mai înalt în funcție după moartea lui Béla Breiner. Foriș este însoțit de Tatiana Popovici, a doua lui soție, după divorțul de Lotti Foriș. Se ridică unele semne de întrebare. De ce autoritățile au permis unui comunist notoriu să o viziteze pe Ana Pauker? Siguranța știa că Foriș este unul dintre liderii PCdR. Peste cîteva săptămîni, Foriș va pleca la Moscova, clandestin, pentru a fi numit șef al PCdR. Vizita la închisoarea Rîmnicu Sărat avea ca scop sondarea poziției Anei Pauker. Nu numai sănătatea sau starea ei de spirit interesau, dar și opiniile ei. Erau de interes pentru Komintern mai ales punctele ei de vedere în legătură cu uciderea lui Marcel Pauker și cu ultimele evoluții politice: pactul Ribbentrop-Molotov, începutul războiului. Foriș face raport îndată ce ajunge la Moscova, în vara anului 1940. Probabil că răspunsurile lui i-au fost favorabile. Cert este că în 1941 URSS solicită un schimb de prizonieri. Pe listă apar Ana Pauker, Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica. Ion Antonescu aprobă numai pe Ana Pauker, motivîndu-și refuzul pentru ceilalți astfel: „Se vor strînge prea mulți comuniști la Moscova." Al doilea episod. La 22 septembrie 1940, la un an de la asasinarea unor lideri legionari (Alexandru Cantacuzino, Alex. Cristian Tell, Mihail Polihroniade etc.) la închisoarea din Rîmnicu Sărat, se organizează un pelerinaj. Deținutele se așteptau la ce e mai rău. Gardiștii se rezumă să facă fotografii, să petreacă, să converseze pe teme politice cu Ana Pauker, și celelalte deținute.* Legionarii intenționau să dezafecteze închisoarea pentru a o transforma în muzeu. Explicația: după 23 august 1939, fasciștii și comuniștii conlucrau. De la închisoarea din Rîmnicu Sărat, Ana Pauker este transferată la Caransebeș la începutul lunii octombrie. Gheorghiu-Dej – împreună cu doftaniștii – sunt aduși aici după cutremurul din 9/10 noiembrie. Cei doi erau figurile comuniste cele mai cunoscute printre deținuți. Fiecare era șeful celulei de partid din închisoare, Pauker încă din 1936, Dej de cîteva luni, după ce Dimităr Ganev, cel care o secondase pe Pauker la proces, fusese eliberat și plecase în URSS. Dej și Pauker discută circa două ore. Deținutele comuniste sunt transferate în aceeași săptămînă înapoi la

* Interviu cu dr. Șerban Milcoveanu, 13 februarie 2004; vezi și Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Editura Polirom, 2002, p. 50.

Dumbrăveni, și alte discuții între cei doi nu mai au loc. Se reîntîlnesc, patru ani mai tîrziu, în septembrie 1944, într-un București ocupat de Armata Roșie.

Ana Pauker ajunge la 6 mai 1941 la Moscova, întîmpinată ca o eroină. Este salutată în ceremonii oficiale. Mai mulți lideri Komintern o salută în presă: Maurice Thorez, Dmitri Manuilski. Dolores Ibarruri-Passionaria scrie în *Pravda*: „Ana Pauker e eliberată, Ana Pauker încercata revoluționară română e iarăși cu noi. [...] Noi salutăm pe Ana Pauker pe pămînt sovietic, pe Ana noastră care a revenit în rîndurile luptătorilor revoluționari și ai muncii din libertate, a revenit la ceea ce este singurul sens al existenței sale" (articol reluat de *Scînteia* la 15 decembrie 1944). Nu este singura în situația ei. Toivo Antikainen, comunist finlandez, condamnat la închisoare pe viață, face obiectul aceluiași troc. În octombrie 1941, Mátyás Rákosi, comunist maghiar condamnat în 1934, pe viață, de asemenea. O dată ajunsă la Moscova, Ana Pauker găsește puțini dintre comuniștii români ai vechii gărzi, atîți cîți scăpaseră plutoanelor de execuție. Gherea, Köblös, Fabian, Elena Filipovici, erau toți morți. Moscova cosmopolită, ambiguă, orașul NEP-ului pe care-l cunoștea din anii '20, dispăruse. Teama provocată de represiune și așteptarea încordată a intrării URSS în război constituiau cadrul acestui refugiu. Se găsește cu puținii supraviețuitori din PCdR. Au scăpat de glonț cei care au fost în Spania, sau au venit din România mai tîrziu, după 1938, trecînd clandestin Nistrul. Ana Pauker este numită reprezentanta PCdR la Komintern în locul lui Boris Ștefanov, căzut în dizgrație. În perioada 1941–1944, ea este figura dominantă printre comuniștii români din exilul moscovit. Anvergura ei internațională, relațiile făcute încă în anii '20 o impun. La Moscova se afla în acel timp și Maurice Thorez, pe care îl cunoștea. Se mai găseau Dolores Ibarruri-Passionaria, Wilhelm Pieck, Klement Gottwald, toți în conducerea Kominternului. Este apropiată de unii supraviețuitori și instigatori ai Marii terori. În primul rînd de Gheorghi Dimitrov, președintele Internaționalei Comuniste, care în Jurnalul său găsește că e „o femeie încîntătoare". E legată mai ales de adjunctul lui, omul lui Stalin, Dmitri Manuilski E prietenă cu soția acestuia, Varia, și cu Polina Jemșujina, soția lui Veaceslav Molotov, membru al Biroului Politic, ministru de externe la acea dată. Umbra lui Stalin. Primește un apartament în centrul Moscovei, unde își aduce copiii, pe Tania și Vlad Pauker, crescuți pînă atunci într-un orfelinat. Încearcă să se intereseze de soarta lui Marcel Pauker. E sfătuită chiar de Dmitiri Manuilski, protectorul ei, să renunțe. Ceea ce și face.

La începutul anilor '40, Kominternul nu mai însemna nimic. O mînă de refugiați, tolerați de Stalin la Moscova, aflați sub amenințarea unei furii a dictatorului care să-i trimită la moarte. Stalin nu ezitase să-i livreze lui Hitler pe comuniștii germani aflați pe teritoriul URSS. Pe Dimitrov, Thorez, Dolores Ibarruri, Palmiro Togliatti, Stalin îi păstra în viață pentru că erau figuri

simbolice, produsul propagandei Kremlinului. Ei supraviețuiseră datorită „staturii lor internaționale", „popularității", reale sau fictive, din țările lor. Ei erau „simbolurile revoluției proletare mondiale". Nu aveau însă nici o putere, erau figuranții, simulacrele propriei lor ideologii. Stalin îi privea cu suspiciune. Se folosea de ei, cînd și cînd, ca să țină sub control partidele comuniste. Marea teroare, pactul cu Hitler înlăturaseră iluziile celor care mai aveau vreuna. La 21/22 iunie 1941, Germania invadează URSS. Legăturile dintre refugiații comuniști și partidele lor, mari, mici, clandestine, legale, se rup. Locatarii Hotelului Lux nu mai sunt în nici un fel utili. Dimitrov abia dacă mai are legături cu stăpînii din Kremlin. Personalul Kominternul este evacuat spre est. Nemții avansează rapid, regimul sovietic este în pragul unui colaps. Armata Roșie se retrage pînă în suburbiile Moscovei. Ana Pauker conduce la Ufa postul de radio al Kominternului, secția română, „România liberă". Oamenii din jurul ei aparțin noii gărzi comuniste: Petre Borilă, Valter Roman, Leonte Tismeneţki, Leonte Răutu. Mai sunt Dumitru Coliu, Vasile Luca, Dumitru Petrescu și Constantin Doncea, cu mai vechi state de serviciu. Doncea, liderul grevei de la Griviţa și al proceselor care au urmat, luptător în brigăzile internaționale din Spania, era considerat pînă în 1941 de Gheorghi Dimitrov drept cel mai important comunist român. Sosirea Anei Pauker îl împinge într-o poziție periferică, ca și pe Boris Ștefanov, vechiul secretar general, care încă lucra pentru PCdR în cadrul Kominternului. În primăvara lui 1942, Ana Pauker revine la Moscova, unde împreună cu Vasile Luca și alți comuniști români formează Frontul Național Democrat Român, o ficțiune politică la îndemîna Kremlinului. Era un organism menit să conducă România după victoria Armatei Roșii. Asemenea grupări se formează, la ordinul Moscovei, și cu polonezi, cu germani, cu unguri etc.

Destinul politic al Anei Pauker a fost legat de Komintern încă de la înființarea acestuia, în martie 1919. Din acel Komintern de începuturi nu mai trăia însă aproape nimeni. Lenin murise în 1924, de moarte naturală. Troţki fusese asasinat în Mexic, în august 1940, la ordinul lui Stalin. Zinoviev, Racovski, din prima garnitură, fuseseră judecați și executați. Buharin, care îi succedase lui Zinoviev la conducerea Kominternului, la fel. Elveţianul Fritz Platten făcuse parte din primii cinci în 1919; el organizase plecarea bolșevicilor lui Lenin de la Zürich spre Petrograd în martie 1917, moare în Gulag în 1942. Béla Kun, care îi luase locul în prezidiu lui Racovski, împușcat. Masacrarea liderilor istorici ai Kominternului precedă desființarea organizației. Deznodământul se produce în mai 1943. Dmitri Manuilski și Gheorghi Dimitrov sunt convocați de Veaceslav Molotov la Kremlin. Spre surprinderea lor, li se comunică decizia lui Stalin de a dizolva Kominternul. Cei doi trebuie să redacteze hotărîrea, ca și cum propunerea ar veni de la ei. Stalin

citește documentul și, după cîteva modificări, îl semnează. La 11 mai, trei zile mai tîrziu, o ședință a Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste hotărăște dizolvarea organizației. La 15 mai, liderii Komintern semnează documentul de dizolvare, după o reuniune a Comitetului Executiv, singura care are loc după multă vreme. Stalin se grăbea să închidă un capitol de istorie. În ediția sa din 22 mai, *Pravda* anunță evenimentul.* Șocul este la fel de mare ca la anunțul semnării pactului Ribbentrop-Molotov. Legăturile partidelor comuniste cu Moscova erau practic rupte din pricina războiului. Amestecul Kominternului în viața partidelor comuniste, după iunie 1941, a fost redus. Kominternul era un cadavru politic încă din anii '20, readus la viață la mijlocul anilor '30. Fusese o sperietoare pentru regimurile democratice. Procesele de la Moscova din anii 1936–1938, pactul Ribbentrop-Molotov i-au dat lovituri din care nu și-a mai revenit niciodată. Stalin a ezitat o vreme, războiul l-a acaparat, dar în 1943 constată ceea ce se întîmplase deja: Komintern era o formă goală. Așa încît, cînd Aliații occidentali pun chestiunea Kominternului, Stalin acceptă dizolvarea. Plătea un preț politic de nimic și cu un gest spectacular dădea satisfacție americanilor și englezilor. Cum Stalin avea nevoie masiv de ajutoare și cerea deschiderea celui de-al doilea front, a fost un tîrg foarte bun pentru el. Nici unul dintre liderii consacrați ai Kominternului nu s-a opus deciziei. Dispărea o legendă a mișcării comuniste, fantoma a ceea ce ar fi trebuit să fie un partid comunist mondial. Pe actul de dizolvare al Kominternului (15 mai 1943) găsim și semnătura Anei Pauker. Și pe actul de constituire, în martie 1919, găsim semnătura unui român, Cristian Racovski. Alături de ea mai apar Maurice Thorez, Ercoli (Palmiro Togliatti), Dolores Ibarruri-Passionaria, Wilhelm Pieck, Vasil Kolarov, Klement Gottwald, Gheorghi Dimitrov, Dmitri Manuilski, Mátyás Rákósi, Walter Ulbricht, André Marty. Revista *Kommunisticeskii Internațional* publică documentele. Stalin dă un interviu. Presa occidentală îl publică în întregime, plus comentarii care salutau decizia. De fapt, structurile Komintern se păstrează. Ele trec în subordinea Kremlinului, ca departamente ale Comitetului Central al PCUS, sub aparența unor așa-zise institute desemnate prin cifre, nr. 99, 100, 205. Aparatul Komintern, liderii rămîn pe poziții, își păstrează privilegiile, continuă să controleze partidele comuniste, dar își ascund prezența față de aliații occidentali. Nu este o sabordare, o sinucidere. Ca o ironie, ei intră în „clandestinitate" cu întreaga organizație, lucru cu care erau obișnuiți.

---

* Vezi documentele în *Dimitrov&Stalin, 1934–1943. Letters from the Soviet Archives*, edited by Alexander Dallin and F.I. Firsov, Yale University Press, 2000, pp. 226–253.

În vara anului 1943, după dizolvarea Kominternului, Ana Pauker vizitează lagărele de prizonieri români pentru a recruta voluntari. Mesajul este: cine acceptă să facă parte din divizia care se organiza scapă de prizonierat. Şase dintre cei 12 generali capturaţi de sovietici acceptă. După bătălia de la Stalingrad, Stalin era încrezător în victorie şi se pregătea pentru ocuparea unei părţi a Europei. Împreună cu un colonel, Nicolae Cambrea, şi alţi ofiţeri, Ana Pauker organizează un „comitet antifascist" la Suzdal, într-un lagăr de prizonieri români. În septembrie 1943, lîngă Moscova, la Krasnogorsk, are loc un congres al prizonierilor de război români. De aici Ana Pauker trimite o scrisoare lui Stalin cerîndu-i să permită înfiinţarea unei divizii româneşti care să lupte împotriva Axei. Kremlinul dă aprobarea la 2 octombrie. La 15 noiembrie 1943, este înfiinţată divizia „Tudor Vladimirescu", cu 9 000 de oameni şi cu Ana Pauker comisar politic. De acum, o regăsim acolo unde este divizia. În aprilie–mai 1944, este la Klembovska, în Ucraina. Poziţia ei dominantă în emigraţia comunistă românească din URSS se simte şi la Bucureşti. În aprilie, o notă a Siguranţei semnala că rude ale Anei Pauker primesc ajutoare băneşti de la MOPR (Ajutorul Roşu).

Lovitura regală de la 23 August 1944 o surprinde în Basarabia, la Bălţi. Planul lui Stalin şi Molotov prevedea că România trebuia „eliberată" de Armata Roşie şi, odată cu asta, instalat un guvern de ocupaţie cu „moscoviţi" plus cîţiva fideli de la Bucureşti. Arestarea lui Antonescu, participarea comuniştilor locali la coaliţia antifascistă îi iau prin surprindere pe Ana Pauker şi pe liderii defunctului Komintern. Este chemată de la Bălţi la Moscova de Gheorghi Dimitrov.* Dimitrov are discuţii cu Ana Pauker la 24, 25 august, 2 septembrie. La 7 septembrie, Dmitri Manuilski şi Ana Pauker se întîlnesc din nou cu Gheorghi Dimitrov. „Am fost la Moscova, m-a chemat tov. Dimitrov, mi-a spus: «te duci în ţară», mi-a dat şi două fete atunci radiografiste şi mi-a spus: «iei conducerea în ţară şi vezi ce este acolo, că noi habar n-avem». Tov. Borilă care a fost acolo ştie că n-a existat nici o legătură cu ţara şi nu se cunoştea nimic. Şi atunci pe loc am spus: «Tovarăşe Dimitrov, eu sunt femeie, n-am fost în ţară în timpul războiului, am fost în închisoare şi habar n-am cum stau lucrurile, au trecut 10 ani şi este greu de făcut lucrul acesta. Sunt femeie, evreică, intelectuală.» – «Dar cine să ia conducerea acolo?» Am spus că este un tovarăş popular, muncitor, tov. Gheorghiu. Nu-l cunoşteam prea bine, l-am văzut 2 ceasuri la Caransebeş, dar ştiam că este un tovarăş foarte popular, ceferist, un om încercat. «Uite, acesta ar putea să fie conducătorul partidului», am spus. Dimitrov a spus «de 4–5 ani de zile n-avem informaţii din România. Noi nu cunoaştem pe nimeni, pe tine

* *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933–1949*, Yale University Press, 2003, pp. 328–331.

te cunoaștem.» Tov. Borilă știe că și grupului i s-a spus: Vedeți ce este și luați conducerea, pentru că nu s-a știut ce este în țară. «Mergi cu două radiografiste, mă anunți ce și cum este, poți să comunici de cîteva ori pe zi cum stau lucrurile. O să trimitem și pe Luca să vă fie de ajutor și vedeți ce faceți.» Cu asta am plecat", declara Ana Pauker în 1956, la 8 mai, comisiei de anchetă compuse din Gheorghe Apostol, Constantin Pîrvulescu, Alexandru Moghioroș, Ion Vincze, numită de Gheorghiu-Dej.* La 7 septembrie, Dimitrov notează în *Jurnal*: „Aranjat cu Cerbakov să îl avem pe Luka László (membru al CC al PCR) eliberat din serviciul militar ca să lucreze în România." La 11 septembrie, Ana Pauker se vede din nou cu Gheorghi Dimitrov, așa cum apare în *Jurnal*** și discută împreună despre plecarea ei în România. La 16 septembrie, Ana Pauker, într-un avion sovietic, aterizează pe aeroportul Băneasa.

*

Dizolvarea Kominternului este anunțată de radio „România liberă" la 22 mai 1943. Cele cîteva sute de comuniști, închiși sau în libertate, primesc prost vestea. Dependența lor mentală față de Komintern era absolută. Era rațiunea lor de a exista politic, dacă nu și personal. Trăiau așteptînd ordinele, curierii, fondurile din URSS. PCdR era pus în fața unei situații neprevăzute. Un informator al SSI, rămas neidentificat, scria în raportul său, la numai cîteva zile după anunț: „Desființarea Internaționalei Comuniste a 3-a a produs confuzie în rîndurile unei bune părți a cadrelor comuniste, cealaltă parte continuînd a crede că partidul comunist va activa și în viitor tot după directivele Moscovei. Comuniștii din a doua categorie afirmă că desființarea Internaționalei a 3-a are numai un caracter formal dictată de necesitățile momentane de politică externă."*** Prin informatorii ei, poliția urmărește situația. Un raport arăta, la 30 mai: „Trecerea partidului pe noua sa poziție de organizare în urma dizolvării Internaționalei a 3-a întîmpină greutăți datorită supravegherii permanente a poliției și în consecință respectarea legilor conspirative devine problema cea mai importantă a mișcării. De asemenea, membrii partidului și simpatizanții nu pot înțelege necesitatea dizolvării Internaționalei a 3-a. Cei mai inițiați văd în dizolvarea [...] un act arbitrar al Comitetului Executiv al Internaționalei a 3-a și în același timp o renunțare la principiile revoluționare ale partidului. Teoreticienii mișcării

* *Sfera politicii*, nr. 60/1998, p. 50.
** *Ibid.*, p. 335.
*** Arhiva CC al PCR, Fd. 1, D 353, p. 546.

arată că s-a procedat greşit de către Comitetul executiv [...] care nu putea trece la un asemenea important act fără consultarea prealabilă a membrilor tuturor secţiunilor Internaţionalei. Membrii importanţi ai mişcării ameninţă cu crearea unui comitet de iniţiativă pentru reorganizarea partidului pe baza adevăratelor principii revoluţionare."*

PCdR este sub stare de şoc. Poziţia oficială întîrzie. Cînd totuşi apare, nu face decît să repete cuvînt cu cuvînt declaraţia lui Stalin. Ca de obicei în faţa unei „cotituri", PCdR este în prag de sciziune. Facţiuni sunt gata să se formeze. Acuzaţiile reciproce abundă. Condiţiile clandestinităţii fac situaţia periculoasă. Corespondenţa dintre deţinuţii din lagăre şi închisori şi cei de „afară" arată că această tensiune ajunsese la maximum. Nimeni nu se bazează pe nimeni. Cei închişi reproşează celor din libertate că i-au uitat şi mai ales că ajutoarele care le parvin (bani, alimente, haine, propagandă tipărită) sunt insuficiente. Acuză de asemenea, în secundar, greşeli doctrinare şi de orientare politică. Fenomenul se petrece şi în sens invers. Greşelile celor închişi sunt subliniate cu aceeaşi vehemenţă. În fapt, nimeni nu ştie ce are de făcut, ce urmează. După trecerea cîtorva săptămîni, spre sfîrşitul verii, fiecare grupare, în funcţie de interesele proprii, de înţelegerea consecinţelor noii poziţii a lui Stalin, afirmă anumite poziţii faţă de cele întîmplate. De data asta ruptura între liderii aflaţi în libertate la Bucureşti, Foriş, Koffler, şi cei aflaţi în închisori este definitivă. Dizolvarea Kominternului a fost lovitura de graţie pentru „unitatea rîndurilor partidului". Ea a fost percepută de „lăgăriştі" ca o delegitimare a conducerii, a lui Foriş însuşi, de vreme ce acesta fusese numit de Komintern. Pierderea legăturilor în iunie 1940, izolarea produsă de deplasarea frontului germano-sovietic tot mai spre est accentuase ruptura, care acum ajunge la punctul final. Poziţia lui Foriş se clatină serios. Cadrele, adversarii săi din partid văd noua situaţie ca o ocazie de a-l înlătura. E o chestiune de timp. Deţinuţii de la Caransebeş întrerup corespondenţa cu el şi nu-i mai recunosc autoritatea. Cum Gheorghiu-Dej şi Chivu Stoica sunt transferaţi la 26 iunie 1943 la Tîrgu Jiu, şi aici lucrurile se mişcă în aceeaşi direcţie. Tot acum Dej intră în conflict – pe tema înlăturării lui Foriş – cu Lucreţiu Pătrăşcanu, internat din 3 ianuarie. La 6 iunie, Pătrăşcanu devenise liderul „comuniştilor din lagăr" în circumstanţele şocului produs de dizolvarea Kominternului. Schimbarea se produsese în ciuda susţinerii pe care Foriş i-o dă lui Ovidiu Şandor, liderul de pînă atunci al celulei comuniste. Gheorghiu-Dej, odată ajuns la Tîrgu Jiu, îl reinstalează pe Şandor, în urma refuzului lui Pătrăşcanu de a se alătura complotului

* *Ibid.*, Fd. 1, D 276 p. 103.

anti-Foriș. După plecarea lui Pătrășcanu din lagăr, la începutul lui august, Dej preia postul, înlăturîndu-l pe Șandor. Facțiunile se formează, se deșiră, în lupta pentru supremație. Conflictul este intensificat de necesitatea urgentă de a se adapta noilor împrejurări generate de decizia lui Stalin.

Firește, apelurile la respectarea disciplinei și a regulilor conspirației abundă. Ca și cum nu ar fi fost de-ajuns, la 28 mai, Constantin Pîrvulescu, membru al Secretariatului, pleacă la miezul nopții din fața Atheneului Român cu un taxi, însoțit de o femeie, spre una din casele conspirative. Romantismul flirtului l-a costat vigilența. La coborîre, pe strada Parfumului, uită în taxi un plic cu documente PCdR. „Șoferul predă a doua zi plicul poliției. Captura este consistentă, mai multe rapoarte de activitate ale diferitelor organizații clandestine din Capitală, manifeste și broșuri de propagandă, cît și biografiile membrilor partidului comunist..."* Liste de nume și adrese, arhive, corespondență. În următoarele luni, se produc zeci de arestări și sunt anihilate mai multe rețele. Sunt descoperite case conspirative, tezaurul (valută, lingouri de aur) și arhiva centrală a PCdR, într-o casă din strada Crîngului nr. 15. Este un dezastru. Constantin Pîrvulescu este sancționat prin consemnare într-una din casele conspirative și suspendat fără termen. Atmosfera de suspiciune, naturală într-un asemenea mediu, se intensifică. Arestările se înmulțesc, zeci de persoane sunt anchetate, judecate, trimise în închisori în toamna-iarna 1943-1944. Siguranța ajunge foarte aproape de Ștefan Foriș și Remus Koffler. Nervozitatea în minusculul partid se transformă în panică. „[...] Comitetul de conducere al PCdR procedează în prezent la urmărirea discretă a activității membrilor, prin anumiți delegați ai săi", aflăm dintr-o notă a SSI din 24 iunie.** Excluderile, pedepsele, dezicerile reciproce nu întîrzie.

Dizolvarea Kominternului era o veste greu de digerat în această mică lume. „Ca urmare a dizolvării Kominternului în interiorul mișcării comuniste din România s-au produs o serie de frămîntări, unii dintre fruntași fiind de acord să accepte consecințele acestui act, iar alții interpretîndu-l pe cont propriu și încercînd a desfășura o acțiune independentă de orice directive viitoare ale Moscovei. Aceste frămîntări au creat o stare de confuzie, încă nelichidată, în cadrul căreia o fracțiune comunistă, reprezentînd majoritatea fruntașilor marxiști, a hotărît să încerce colaborarea cu grupările democratice burgheze", notează același informator al SSI de la vîrful PCdR (nume de cod „101"), la 15 octombrie 1943.*** Odată dizolvarea Kominternului anunțată, accentul propagandei de partid se mută de pe „lupta de clasă",

* *Ibid.*, Fd. 1, D 353, p. 614.
** *Ibid.*, Fd. 1, D 348, p. 287.
*** *Ibid.*, Fd. 1, D 276, p. 191.

„revoluția proletară", ori „Stalin și URSS" pe alte teme: „patriotism", „războiul antifascist", pe necesitatea „coalizării forțelor democratice" și a „scoaterii țării din război". PCdR preferă să nu mai opereze în nume propriu. Se folosește de acela al unei organizații aflate sub controlul său, Uniunea Patrioților. Oferea astfel o imagine atrăgătoare pentru cei care nu voiau să colaboreze cu „coloana a V-a", dar aveau vederi antihitleriste și credeau în victoria Aliaților. Celulele „comuniste" își schimbă titulatura în „patriotice", „antifasciste", pentru a atrage personalități politice, intelectuali, burghezi etc. Manevra permitea și o reglare de conturi. Siguranța știe la 7 iunie 1943 că „această dizolvare a dat posibilitatea Centralei Comuniste [...] să elimine oamenii slabi sau dubioși, pe care i-a trecut în noile comitete antifasciste și de pace, în timp ce elementele capabile, hotărîte și devotate, au rămas să ducă, în cadrele vechii organizații comuniste, aceeași viață conspirativă revoluționară. Aceste elemente formează osatura mișcării comuniste de la noi și din rîndurile lor se vor recruta oameni pentru a executa, la momentul oportun, acte de distrugere și teroare".*

Odată cu dizolvarea Kominternului, PCdR revine la politica frontului popular din anii '30. Atunci coaliția nu a fost perfectată din cauza subordonării față de Komintern. În noile circumstanțe, o asemenea politică era repusă pe tapet. „Ei [comuniștii, *n.n.*] se bucură de fapt că au scăpat de o piedică birocratică, pe care o reprezenta Internaționala și că acuma vor avea mai multă libertate de acțiune pentru a-și organiza activitatea politică și a-și adapta tactica la cerințele speciale din România [...] nu va mai trebui să aștepte pentru orice pas dispoziția Internaționalei a 3-a."** O serie de personaje implicate în campaniile antifasciste, intrate într-un con de umbră după semnarea pactului Ribbentrop-Molotov, sunt aduse din nou în prima linie a PCdR. Lucrețiu Pătrășcanu, Petre Constantinescu-Iași etc. sunt printre ele. Un raport al SSI din 27 iunie 1944: „De la un intelectual antifascist, avînd legături cu cercurile de extrema stîngă, deținem următoarele: [...] Atît Pătrășcanu, cît și Constantinescu-Iași nu reprezintă Partidul Comunist, fiind numai elemente utilizate de acesta pentru diferite contacte și care nu pot determina o orientare a extremei stîngi, singura lor posibilitate politică fiind numai de a duce la capăt un mandat."*** Trecutul lor de foști deținuți politici, de intelectuali „democrați", adversari ai regimului, le dădea legitimitate. În cazul prăbușirii lui Antonescu, oamenii de acest tip aveau de jucat un rol. Notorietatea îi făcea mai credibili decît agitatorii anonimi care

* *Ibid.*, Fd. 1, D 349, p. 528.

** Notă a Direcției Generale a Poliției din 29 mai 1943, Arhiva CC al PCR, Fd. 1, D 348, p. 201.

***Arhiva CC al PCR, Fd. 1, D 365, p. 560.

operau subteran, aceștia din urmă de obicei lumpen proletari, dezertori, mică burghezie de origine evreiască, zone din care își recrutau comuniștii personalul în anii '40. PCdR îi redescoperă și îi împinge în prim-plan pe protagoniștii campaniilor antifasciste din anii '30. Adevărații lideri rămîn în culise la Moscova, București, în lagărul de la Tîrgu Jiu, și prin diferite închisori, pregătindu-și clipa lor. Deocamdată, în a doua parte a anului 1943, drama se desfășoară pe o scenă mică. Situația e încă ambiguă, militar și politic. Sunt trimiși emisari la liderii PNȚ, PNL, PSD. Cu multe reticențe au totuși loc contacte. URSS urma să aibă o pondere decisivă în România postbelică, și ca urmare, comuniștii trebuie luați în considerație. Dizolvarea Kominternului deschidea calea unui asemenea scenariu. Înclinarea balanței de partea Aliaților, după bătăliile de la Stalingrad și Kursk, contribuia decisiv la schimbarea de atitudine. Comuniștii deveneau parteneri din ce în ce mai interesanți pe măsură ce frontul se apropia.

În martie 1944, scenariul unui puci bolșevic, cu baricade controlate de detașamente muncitorești și soldați trecuți de partea revoluției, era luat în calcul de liderii comuniști. „La 16 martie 1944 Organizația locală a Capitalei a ținut o ședință la care a participat și o persoană ce s-a prezentat drept secretarul general al CC al PC. Acesta a adus la cunoștință membrilor următoarele. – Față de actualele evenimente militare și politice CC al PC a dispus ca toți membrii să activeze într-o strictă conspirativitate pentru a se da impresia autorităților că mișcarea este aproape inexistentă în urma arestărilor și internărilor efectuate. – La momentul oportun se va acționa după modelul rebeliunii legionare din ianurie 1941."* În 4 aprilie, Foriș este destituit. Apariția Armatei Roșii la București era o chestiune de săptămîni. Triumviratul instalat la 4 aprilie, la care se adaugă Gheorghiu-Dej și Lucrețiu Pătrășcanu, oamenii de maximă influență în acel moment printre comuniști, transmite rîndurilor proprii următorul avertisment, la 1 august 1944: „să nu se aștepte ca PCdR să vină la putere imediat după ocupația rusească a României [...] regimul capitalist va mai dăinui cel puțin 2 ani după terminarea războiului. După Armistițiu, România va fi condusă de un guvern democratic emanat de așa-zisul Comitet Național [...] din momentul legalizării, PCR va începe o acțiune de cîștigare a maselor proletare și mic-burgheze. [...] Vor urma alegeri generale, PCR va avea un mare succes dar nu va prelua singur puterea, întrucît în conformitate cu acordurile URSS-ului cu Anglia și America, nu se va putea forța pe cale revoluționară instalarea unui regim exclusiv comunist în România, iar ajungerea la putere va trebui să conțină o evoluție democrată și parlamentară. [...] PCR dă să înțeleagă membrilor

* SSI, 25 martie 1944, Arhiva CC al PCR, Fd. 1, D 378, p. 441.

săi că după război le revine o sarcină grea, relativ de durată, de a se pregăti în vederea creării condițiilor necesare pentru comunizarea țării. [...] din cauza acordurilor internaționale va trebui să se renunțe la formula dictaturii proletariatului." Grupul moscovit are propriul său plan. România ar fi trebuit „eliberată militar" de sovietici. S-ar fi instalat un guvern procomunist. Regele și partidele burgheze ar fi fost alungate odată cu Antonescu, chiar din ziua intrării în București a Armatei Roșii. Sunt trei versiuni ale aceluiași scenariu al „revoluției mondiale" condusă de la Kremlin. Conspiratorii au mizat pe factorul extern, pe un război cîștigat de URSS, urmat de o invazie militară. Au contat puțin sau deloc pe forțele proprii, pe o ridicare a „maselor populare sub conducerea avangardei proletariatului". Calculul a fost, în cinismul lui, corect. Comuniștii români, izolați cu totul, vedeau regimul condus de ei nu ca unul adus la putere de forțe interne, ci ca unul de ocupație străină. Era o recunoaștere a caracterului real al acestui „partid".

CHEILE TOVARĂŞULUI X

Stafia lui Catavencu plutea încă deasupra noastră în mantia lui Stalin.

BELU ZILBER

Boala puterii este o boală foarte periculoasă.

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ

În anii '60, povestirile lui Dej se opreau frecvent asupra perioadei petrecute în puşcării. Oamenii din jurul lui, cu rare excepţii, îl cunoscuseră acolo. Aveau aceeaşi mentalitate, experienţă şi memorie, dobîndite la Jilava, Văcăreşti, Aiud, Ocnele Mari, Doftana, Galaţi, Rîmnicu Sărat, Caransebeş, Lugoj, Mislea şi Dumbrăveni, în lagărele de la Miercurea Ciuc, Caracal şi Tîrgu Jiu. Trecerea prin aceste locuri a fost criteriul de selecţie. Ce a fost această lume a celor ieşiţi din subterană? „Mitul Doftanei", „mitul închisorilor" au populat perioada postbelică, fiind una din temele puternice şi constante ale propagandei oficiale. Manualele de şcoală, ziarele, mii de titluri de cărţi în tiraje de milioane de exemplare, radioul au contribuit la prezentarea mitului întemeietor al regimului comunist. „Suferinţele" din interbelic justificau prezenţa la conducere în postbelic. Era o revanşă socială a „celor mai iubiţi şi devotaţi luptători ai proletariatului". Aleşii unui destin istoric trebuiau să treacă obligatoriu printr-un purgatoriu, o perioada de încercare a lor, ca prezumtivi eroi ai clasei muncitoare şi mai tîrziu şefi atotputernici. Ei trebuiau confirmaţi, legitimaţi ca aleşi ai providenţei leniniste, elita „viitorului luminos". Pasajul prin celulele de la Doftana, Aiud, Caransebeş era obligatoriu pe traseul iniţierii istorice în secretele partidului a revoluţionarilor de profesie. Totul se explică printr-un marxism-leninism-stalinism, cu note religioase. Imitarea aidoma a formatelor politice bolşevice, aplicate de Lenin şi apoi de Stalin, a dat conţinutul acestui mit politic importat de comuniştii autohtoni.

Episoadele mizerei clandestinităţi interbelice au devenit după preluarea puterii „faptele apostolilor". „Tovarăşul Gheorghiu-Dej [...] a transformat această cumplită cetate a morţii şi a groazei, din care burghezia voise să facă un mormînt pentru cei mai buni fii ai clasei muncitoare, într-o şcoală a luptătorilor revoluţionari întemniţaţi. Înfometaţi, dormind în frig, bolnavi, schingiuiţi, azvîrliţi luni în şir în îngrozitoarele celule ale secţiei «H», unde zăceau în întuneric şi umezeală, comuniştii n-au ştiut ce înseamnă a da îndărăt în faţa duşmanului. S-a creat în anii aceia cumpliţi, la Doftana, o şcoală aspră a vieţii şi luptei, şcoala în care, sub conducerea organizaţiei de partid,

Cristian Racovski

Gheorghe Cristescu

Alexandru Dobrogeanu-Gherea

Marcel Pauker

Boris Ştefanov

Pavel Tcacenco

Emil Bodnăraş

Gheorghe Gheorghiu-Dej

Constantin Doncea

Inculpați în procesul „Grivița" (Craiova, 1935): sus, Gheorghe Vasilichi, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gheorghe Gheorghiu-Dej și, jos, la dreapta, Chivu Stoica

Mihai Gheorghiu Bujor

Ana Pauker

Panait Istrati

Alexandru Sahia

Elek Köblös

Ştefan Foriş

Dimităr Ganev

Elena Filipovici

Constantin Pîrvulescu

Gheorghe Gheorghiu-Dej (sept. 1944)

Lideri ai PCR (1948): în dreapta lui Dej, Miron Constantinescu, Constantin Pîrvulescu; în stânga: Emil Bodnăraş, Ana Pauker, Teohari Georgescu

Teohari Georgescu

Lucrețiu Pătrășcanu

Belu Zilber

Nicolae Ceaușescu

Gheorghe Gheorghiu-Dej și „baronii" săi: Nicolae Ceaușescu, Chivu Stoica, I.Gh. Maurer, Emil Bodnăraș

în frunte cu tovarășul Gheorghiu-Dej, creșteau și se călcau comuniști, cadre de conducere învățați să nu cunoască greutăți ce nu pot fi biruite..."* O privire asupra experienței de închisoare a lui Dej ne permite observații folositoare pentru înțelegerea personajului și a complicilor lui.

Dej ar fi trebuit să stea în închisoare pînă în 1946. În 1934 este deținut întîi la închisoarea din Craiova. Cel puțin în primii ani, suportă greu detenția. La 21 august 1934, Dej scrie (am păstrat ortografia semnatarului): „Nu pot spune că dacă sunt închis mau uitat cu desăvîrșire toate lumea. Nu! O dovadă în aceasta direcție este faptul că întreaga muncitorime din România și din toată lumea nu numai că se gîndește la noi dar organizează lupta pentru eliberarea noastră. [...] Sunt mîndru că am luptat pentru o operă mare, opera pentru eliberarea clasei muncitoare, pentru binele și interesele oamenilor săraci. Gîndul meu va fi veșnic la clasa muncitoare" – scrie el patetic. „Voi lupta pînă la capăt. [...] Viața fără luptă nu are nici un sens, treci prin viață ca un simplu fapt divers. De aceia eu nu regret faptul că sunt închis căci libertatea pentru mine ca și pentru orice muncitor conștient nu este folosită decît tot prin luptă. Mîine dacă miar da drumul acelaș lucru la-ș face. Dar dacă mai sus reproșez că nu mi s-a scris, nu mia răspuns cel puțin la scrisorile pe care le-am trimis, o fac pentru că am avut o legătură sufletească așa cum am avuto eu, căci eu nu am fost ne sincer în viața mea și de aceia cred că tot trebuie să fie așa. [...] Dar cum am arătat mai sus, în afară de voi, dragă Marusia [...] nimeni nu mi-a răspuns."** Și în viața privată avea probleme. În 1933, Gheorghiu-Dej era tatăl a două fete, Vasilica (n. 1928) și Constanța (n. 1931), avute din căsătoria lui cu Maria Stere Alexe, fata unui sifonar, încheiată la Galați în 1926. Relațiile dintre soți nu au fost cele mai bune. Cînd, în 1931, Gheorghe Gheorghiu a fost mutat disciplinar pentru agitație comunistă de la Atelierele CFR Galați, unde lucra, la Dej, ea a refuzat să-l însoțească. Este momentul rupturii dintre cei doi. Chiar în anul grevei și al primului proces, 1933, ea divorțează și se recăsătorește. Prin scrisori, Dej le cere unor amici din Galați să-i vadă copiii, apoi să-l viziteze la închisoare, să-i povestească cum sunt. De asemenea, cere fotografiile copiilor. Pînă la sfîrșitul vieții va avea această sensibilitate excesivă, mai ales față de prima născută, Vasilica. Iată alt fragment din scrisoarea de mai sus, tot în ortografia semnatarului: „Această dragoste nam simțito nici la nevasta mea care știți ce mia făcut și mai mult am rugato să-mi dea fotografia copiilor cel puțin so am la închisoare, dar ma refuzat, spunînd copiilor că ei nau tată! Gîndițivă ce durere am, însă nui nimic, poate mai tîrziu, cînd

* *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951, pp. 35–36.
** *Apud* Lavinia Betea, în *Magazin istoric*, nr. 7 (436), iulie 2003, p. 18.

copiii vor fi mari și vor fi în stare să judece, cu toată educația ce le-o dă mama lor contra mea, ei poate îmi vor da dreptate vreodată. [...] Poate că și ei îmi vor răsplăti cu o mîngîiere dacă voi ajunge la bătrînețe și nu voi muri la ocnă."* Gh. Apostol, un fidel de lungă durată, notează în amintirile sale: „Gh. Gheorghiu nu s-a mai căsătorit. El și-a iubit foarte mult soția. Ea era o femeie foarte frumoasă. Ea era conștientă de farmecul frumuseții ei. Acest lucru a ușurat dorința Siguranței de a se apropia de ea și de a o determina să devină informatoare."**

În ianuarie 1935, PCdR organizează evadarea a trei membri din „lotul Grivița", Constantin Doncea, Dumitru Petrescu și Gheorghe Vasilichi. Dumitru Petrescu și Gh. Vasilichi erau agenți Komintern, instruiți la școala de cadre de la Moscova, iar Doncea, capul de afiș al proceselor. Dej era un personaj de planul doi în boxa acuzaților. „Dej a rămas în temniță acumulînd, se pare, o imensă doză de resentiment împotriva mai norocoșilor și, probabil, mai bine văzuților (de către Komintern) colegi. Dej nu era un produs al aparatelor moscovite, nu fusese direct și nemijlocit testat întru loialitate necondiționată lui Stalin la fața locului."*** La două luni după evadarea celor trei de la Craiova, este mutat la Ocnele Mari. În martie 1936, cînd este chemat la Galați, este încă la Ocnele Mari. În decembrie 1935 trimisese unui anume Petre Isăcescu o ladă cu 15 kg de obiecte lucrate în atelierele din Ocnele Mari pentru a fi vîndute și a-i trimite bani. Era o operație tipică a MOPR (Ajutorul Roșu). Poliția anchetează. Pe Petre Isăcescu îl rugase să meargă să-i vadă fetele și să vină apoi la închisoare să-i povestească cum le-a găsit. În iunie 1936, Gheorghiu-Dej este transferat la Aiud. O adresă de la Ocnele Mari cere administrației închisorii Aiud să „restituie cele 4 /patru/ perechi fiare de picioare și 4/patru/ per. fiare de mîini cu care au fost transferați în acel penitenciar condamnații Coman Ion, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Marin Ion [...]."**** La 3 decembrie 1936 este la Văcărești, la tratament, și urmează să fie întors la Aiud. Un raport al conducerii închisorii Văcărești semnalează un scandal la cantina spitalului. Deținutul comunist Gheorghiu-Dej are un schimb de cuvinte cu Ioan Bozîntan, șeful legionarilor. Legionarii năvălesc în curtea spitalului în urmărirea lui Dej, care se refugiază în salonul nr. 3. Are loc o bătaie sub privirile gardienilor, care nu pot interveni. Iosif Bugoslavski, Carol Wexler, Avram Avramovici, comuniști, se aleg „cu leziuni la capete și corp", Dej a fost lovit la picior.

---

* *Ibid.*, p. 20.

** Gh. Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, București, 1998, pp. 6–7.

*** Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Dej*, Editura Univers, 1995, p. 107.

**** Arhiva MAN, Fd. MStM, D 60, p. 1.

Bozînțan – lovit la mînă.* Șerban Milcoveanu, fostă căpetenie legionară, povestește că incidentul a fost declanșat de propunerea făcută de Gheorghiu-Dej lui Ștefan Curcă, deținut legionar, de a întreține relații homosexuale.** Alt episod homosexual a fost relatat de Al. Bîrlădeanu.*** El s-a petrecut la Doftana, în 1938, implicați fiind Gheorghiu-Dej și alți trei deținuți, printre ei Nicolae Ceaușescu.

PCdR încearcă de mai multe ori să-l elibereze pe Gheorghiu-Dej. Toate tentativele au eșuat. Deprimarea și enervarea lui pentru că fusese lăsat în închisoare sunt semnalate și într-o notă a poliției din 1937: „acesta este foarte nemulțumit de tăcerea comuniștilor din afară și ar fi dispus să facă declarațiuni împotriva partidului comunist".**** Atît pentru Dej, cît și pentru Ana Pauker s-au făcut pregătiri de evadare. În 12 aprilie 1937, Siguranța este alertată că MOPR pregătește evadarea lui Dej de la Aiud. Urma ca unul din gardieni să fie corupt. Cînd Dej este transferat de la Doftana la Văcărești, pentru scurt timp (urma să apară la un proces), directorul închisorii, Savinescu, cere măsuri speciale de pază. Béla Breiner încearcă să organizeze în 1938 evadarea lui de la Doftana.***** O adresă a Direcției penitenciarelor către conducerea închisorii Văcărești invită a se „lua măsuri astfel ca toți deținuții comuniști ce urmează să fie transferați și internați în spital să nu vie în contact cu deținutul comunist Gheorghiu Dej. Acesta are misiunea de a ține contact cu cei de afară și de a raporta lui MOPR [*sic*] tot ce se petrece în penitenciare."****** La Aiud se află închiși cîțiva dintre spionii sovietici capturați în România. Aici îl întîlnește pe Emil Bodnăraș. Lotul celor judecați în procesul de spionaj din 1931, Paul Solomon, Fritz Klauda etc., se află și el la Aiud. În mai 1937, Gheorghiu-Dej este depus la Doftana. În vara lui 1937 are loc un conflict între administrația închisorii și deținuți. Ultimii duc o campanie pentru ușurarea traiului (scrisori, vorbitor, pachete, muncă în ateliere). Unele ecouri apar și în presa de stînga. Gheorghiu-Dej și ceferiștii participă la proteste și la negocierea cu administrația. În august 1937, Dej este în trecere prin penitenciarul Galați, ca să depună mărturie într-un proces. Aici continuă tratamentul dentar început în primăvară la Văcărești, „avînd absolută nevoie pentru incizii și a-i suprima focarele infecțioase existente,

---

* *Ibid.*, Fd. MStM, D 25, p. 7.

** Interviu cu autorul, 13 februarie 2004.

*** Lavinia Betea, *Alexandru Bîrlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, Editura Evenimentul Românesc, 1997, p. 185.

**** Arhiva MAN, Fd. MStM, D 34, p. 59.

***** *Ibid.*, Fd. MStM, D 24, p. 2.

****** *Ibid.*, p. 27.

punîndu-l în imposibilitate de a se hrăni"*. În noiembrie 1937, la Doftana, este martor al unei crime sălbatice. Pavel Sporiş din Tighina, condamnat la zece ani pentru activitate subversivă, îl ucide cu şase lovituri de topor pe Nicolae Mandalog, cu aceeaşi condamnare. Motivul: primul fusese înlocuit de al doilea la şefia atelierului de brutărie al închisorii. Ambii erau membri ai celulei comuniste de la Doftana. Episodul arată ce greutate avea în lumea închisorilor pierderea unei poziţii ierarhice. Întîmplarea lasă urme asupra lui Gheorghiu-Dej. La 24 noiembrie 1937 este la Braşov, unde depune mărturie în procesul lui Vasile Luca.

Un episod curios este cel de la sfîrşitul anului 1938, cînd Dej face demersuri pentru a se căsători cu Elena Sîrbu, activistă comunistă. O telegramă a „logodnicei" către Gheorghiu-Dej, 10 noiembrie 1938 îl anunţă: „Sunt de acord. stop. Introduce cererea direcţiei generale pentru cununia noastră. stop. eu fac la fel. stop."** Trei zile mai tîrziu, Dej înregistrează cererea la penitenciarul Doftana.*** Elena Sîrbu (n. 1915, la Soroca) fusese studentă la medicină, apoi la agronomie, la Iaşi. Se afla în închisoare din 1935, în urma unei sentinţe de condamnare la 3 ani închisoare pentru „agitaţie comunistă". Este închisă la Dumbrăveni. Şefa celulei PCdR este Ana Pauker, familiarizată cu proiectul căsătoriei. La data acestei cereri, Elena Sîrbu se apropia de eliberare. Întîlnirea dintre cei doi a avut loc în spitalul închisorii Văcăreşti, în 1937, unde amîndoi se aflau la tratament. E posibil ca proiectul să fie strict formal. Scopul ar fi fost să faciliteze contacte cu Gheorghiu-Dej. Legea permitea (vorbitor, colete, bani) numai din partea rudelor. Un document al Siguranţei din 2 octombrie 1937 semnalează că „dentista Dimacescu [...] reţine la închisoarea Văcăreşti deţinuţi care nu au nimic grav cîte 6–7 luni, majoritatea reţinuţilor o formează deţinuţii politici. Pentru suma de lei 400 a intervenit să fie adus de la închisoarea Doftana comunistul Gheorghiu Dej, care nu are nimic [...] decît numai să i se cureţe dantura." La fel făcea doctoriţa şi cu deţinute comuniste. Printre ele, Ana Pauker, Elena Sîrbu (ultima reţinută un an de zile la spital, din octombrie 1936). Acelaşi raport notează că „deţinutul de drept comun Gheorghiu Constantin, văr cu comunistul Gheorghiu Dej, fiind mecanic, e adeseori trimis în oraş pentru diferite lucrări, fapt care îi înlesneşte a transmite corespondenţa de la comuniştii închişi la cei din oraş."**** Căsătoria nu s-a mai perfectat, nu ştim din ce motive. În august 1939, o notă a Siguranţei arăta că Elena Sîrbu continuă să-i scrie, şi că „este

* *Ibid.*, p. 29.
** *Ibid.*, Fd. MStM, D 21, p. 150.
*** *Ibid.*, p. 158.
**** *Ibid.*, Fd. MStM, D 23, p. 11.

cert că susnumita activează într-un centru de ajutorarea deținuților comuniști [Ajutorul Roșu, *n.n.*]" și are legături cu „Luca László, eliberat de curînd" de la Doftana.* Cei doi continuă să corespondeze pînă în 1939, cînd Elena Sîrbu s-a căsătorit cu alt comunist, tot ceferist, Ștefan Pavel. Interesant e faptul că în 1939 Siguranța nota că Ștefan Pavel trimite pachete lui Gheorghiu-Dej la Doftana, respinse de administrație, pentru că Pavel și Dej nu erau rude. În 1942, Elena Sîrbu-Pavel este din nou arestată, condamnată la 25 de ani muncă silnică și închisă la închisoarea de femei din Mislea. În 3 august 1943, cînd aviația americană bombardează prima dată zona petroliferă, ea se află în tranzit la închisoarea din Ploiești. Un avion se prăbușește peste închisoare. Printre victime, Elena Pavel. Era sora Victoriei Sîrbu, tehnica și soția lui Ștefan Foriș, arestată în 1949 și condamnată în procesul Pătrășcanu din 1954. La procesul din 1935 fusese acuzată și Maria Sîrbu, altă soră a Elenei Pavel, care a primit 10 ani de închisoare. Eliberată în 1944, ea devine amanta oficială a lui Gheorghiu-Dej pentru cîțiva ani. Maria Sîrbu (Marusia) a supraviețuit lui Gheorghiu-Dej (m. 1965), ca și întregului regim. Moare la mijlocul anilor '90. Ștefan Pavel, ca fost ceferist și ilegalist, face carieră în anii '50, dar intră în conflict cu Dej, care îl epurează la plenara din iunie 1958, odată cu Constantin Doncea, Ovidiu Șandor, Grigore Răceanu.**

Treptat, Gheorghiu-Dej s-a impus în mediul deținuților comuniști. De ce? El nu era un agent Komintern, ca să aibă ascendent asupra celorlalți comuniști ca Boris Ștefanov, Ștefan Foriș, Dimităr Ganev, predecesorii lui. Unii dintre acești agenți erau și cetățeni sovietici. Și pozițiile avute în rețelele subterane le-au asigurat primatul în închisoare. Și Vasile Luca, Ilie Pintilie etc. au avut poziții privilegiate din acest motiv. Ei veneau la Doftana ca membri ai Secretariatului. În 1933, Dej era un obscur membru al PCdR, cadru de nivel mediu, plătit din 1932 de Komintern, prin intermediul lui Moscu Cohn (Gh. Stoica). În închisori se aflau comuniști cu stagii mult mai vechi decît el, mai antrenați în agitație, absolvenți ai școlilor Kominternului, participanți la acțiuni subversive încă din anii '20, în țară, dar și în restul Europei. Ascensiunea lui în închisori începe la Aiud, unde leagă relații apropiate cu spionii sovietici depuși aici. Faptul indică instinctul lui politic. Agenții Komintern și spionii GPU erau totdeauna același lucru. Indiferent de misiunile lor: de la curieri, care aduceau din URSS bani, tipografii, tipărituri, la rezidenți; de la colectori de informații militare și politice la plasatori de explozibili

* *Ibid.*, Fd. MStM, D 24, p. 59.

** Alina Tudor, Dan Cătănuș, *Amurgul ilegaliștilor. Plenara din 9–13 iunie 1958*, Editura Vremea, 2000, pp. 33–34, 240.

și teroriști care pregăteau atentate. Nu toți spionii erau agenți Komintern. Ei erau tratați cu circumspecție de administrație datorită legăturilor lor externe. Oricînd puteau face obiectul unui schimb de spioni. Erau niște privilegiați, o cremă a închisorilor, un grup aparte, care refuza să se amestece cu restul deținuților. Aveau experiența conspirației, nu ezitau să folosească orice mijloc pentru a-și atinge scopul. Aveau influență printre comuniștii „băștinași", care îi priveau ca pe emisarii revoluției bolșevice. Or, principala sarcină a unui comunist era subordonarea față de interesele URSS. Principala achiziție pe care Gheorghiu-Dej o face la Aiud este Emil Bodnăraș. Spionii aveau ascendent asupra comuniștilor români, pe care îi priveau ca pe niște rude sărace. „În închisoare, foștii ofițeri sovietici, instruiți în școli speciale și trimiși în România cu misiuni confidențiale, ar fi putut considera cu mari rezerve ideea trecerii în subordinea obscurilor militanți ai unui partid încă și mai obscur."*

În mai 1937, cînd Dej sosește la Doftana, aici se aflau Șmil Marcovici, Vasile Luca, Constantin Pîrvulescu etc., și mai mulți spioni sovietici și agenți Komintern. Dimităr Ganev este șeful celulei de partid. Preluase funcția de la Ștefan Foriș. Foriș de la Boris Ștefanov. În 1939, Luca și Pîrvulescu ies din închisoare. În 1940, Ganev pleacă în URSS. Dej e deja o figură proeminentă printre deținuți. Are avantajul că este înconjurat de un număr de ceferiști. În plus, o condamnare lungă îi asigură prestigiul. Conform tradiției, printre pușcăriași, cine are termenul cel mai lung de pedeapsă e și cel mai respectat. Era cunoscut din procesele Grivița. După evadarea lui Doncea, Petrescu, Vasilichi, el rămăsese șeful ceferiștilor închiși. Asta îi asigura șefia unei importante mase de manevră prin pușcăriile prin care trece. Nu deține însă supremația. Basarabenii și spionii sovietici erau mai numeroși. Unii dintre ei aveau termene mai lungi de detenție, 15–20 de ani, pentru spionaj și subversiune. La sfîrșitul anilor '30, Dej este totuși un „veteran al închisorilor". I se spune „bătrînul", deși abia se apropie de 40 de ani. Influența lui a crescut. În toamna anului 1940, cînd Dimităr Ganev pleacă în URSS, e unul dintre candidații la șefia celulei comuniste. În noaptea de 9/10 noiembrie, un cutremur dărîmă o parte din închisoare. Mai mulți deținuți sunt uciși sub dărîmături. Episodul rămîne pînă astăzi unul dintre cele mai enigmatice din biografia lui Gheorghiu-Dej. Mitul spune că a condus cu eroism căutarea supraviețuitorilor. Printre morți, doi comuniști cu state vechi. Unul, Șmil Marcovici, făcuse parte în 1918 din Batalionul revoluționar român, la Odessa. Fusese implicat în rețelele clandestine bolșevice, conduse de Alecu

* Pavel Cîmpeanu, *Ceaușescu. Anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, 2002, p. 55.

Constantinescu, în 1919-1920. Arestat, evadează împreună cu acesta în decembrie 1920. Agent Komintern, expert în terorism. Arestat odată cu Ana Pauker şi Dimităr Ganev; membru al Secretariatului la data arestării sale, în vara anului 1935. Celălalt, Ilie Pintilie, deţinut la Doftana din vara lui 1939. Era secretar al PCdR, superior în ierarhia de partid lui Gheorghiu-Dej, doar membru al CC. Cei doi se ştiau de cînd activaseră în Sindicatele Roşii. S-au întîlnit la Iaşi, la Atelierele Nicolina, unde au fost arestaţi împreună pentru scurtă vreme, în 1932. Pintilie a depus ca martor în procesul Grivița. Relaţiile lor nu fuseseră niciodată bune. Pintilie era rivalul lui la Doftana. O poveste care a circulat printre ilegalişti după cutremur. Gheorghiu-Dej cu echipa lui au întîrziat să ajungă în zona de dărîmături. Acolo se afla şi Ilie Pintilie. Este băgat în sicriu, are loc slujba religioasă. Pintilie este găsit întors cu faţa în jos în coşciug. Poate că asta e doar o poveste răspîndită de adversarii lui, foşti doftanişti, în anii '50–'60. Altă acuzaţie ar fi aceea că a întîrziat „cu intenţie" să ajungă la locul catastrofei. Altă victimă a cutremurului a fost inginerul francez André Prott, spion sovietic, judecat în procesul Solomon-Aradi. Gheorghiu-Dej a fost apropiat de Prott, de la care a învăţat cîteva elemente de limbă franceză. Cu plecarea lui Ganev şi dispariţia lui Pintilie, rămîne şef necontestat al comuniştilor din închisori. Persistă destule enigme şi ambiguităţi legate de acest episod. De la cutremur s-a „păstrat" o fotografie care îi înfăţişează pe Gheorghiu-Dej şi Emil Bodnăraş pe marginea gropii unde se aflau întinse victimele. Fotografia face pagina întîi în anii '50 cînd era evocată Doftana şi cutremurul din 9/10 noiembrie 1940. După 1965 ea nu a mai fost reprodusă. A fost de fapt un fals, un fragment din *puzzle*-ul care a fost mitul Doftanei.

Altă enigmă: de ce nu a evadat atunci nici un comunist din Doftana. În loc să scape de „condiţiile mizerabile de detenţie", de „teroare", ei rămîn disciplinaţi între ziduri, într-o închisoare nepăzită. I.Gh. Maurer vine la Doftana, trimis de secretariat (Iosif Chişinevschi, Gavrilă Birtaş, Teohari Georgescu), să se informeze asupra situaţiei. Este prilejul cu care cei doi se cunosc. Versiunea răspîndită pînă în 1965 spune că Dej discută cu Maurer despre evadare. Dej era închis de peste şapte ani. Peste cîteva zile, directorul închisorii l-a chemat pentru a-i reproşa că a vrut să evadeze. Maurer, întrebat, i-ar fi spus lui Dej că singurul pe care îl informase era Foriş. Aşadar Foriş informase autorităţile. Şi acesta este un fals. La data cutremurului, Foriş se afla la Moscova. Iar la întoarcerea sa deţinuţii fuseseră transferaţi de o lună la Caransebeş. Versiunea mincinoasă avea rolul să „probeze" acuzaţia adusă de Dej lui Foriş mai tîrziu că era un „agent al Siguranţei strecurat în rîndurile partidului". Un mit al Doftanei servea altui mit, cel al puterii – chiar dacă exhiba subteranele ei. În anii '90, Maurer aduce o corecţie poveştii.

Cei doi au petrecut o zi la Cîmpina, în afara închisorii, găzduiți de un cunoscut. „Atunci i-am propus lui Dej să evadeze [...] Putea s-o facă [...] paza slăbise și era multă dezordine. Dej nu a vrut însă [...] Nu voia să evadeze fiindu-i teamă că evadarea lui ar fi un bun pretext pentru Siguranță [...] pentru a-l ucide."*

După cutremurul din noaptea de 9/10 noiembrie 1940, Gheorghiu-Dej este transferat la închisoarea Caransebeș. Aici se întîlnește două ceasuri cu Ana Pauker. După ocuparea Basarabiei și nordului Bucovinei, Moscova a făcut demersuri prin Ministerul de Externe pentru eliberarea lui Gheorghiu-Dej și a lui Chivu Stoica și trecerea lor în URSS. Direcția Generală a Poliției dă un aviz negativ, ca și Ministerul de Interne. „[...] Fiind considerat ca unul dintre fruntașii comuniști cei mai fanatici și intransigenți, pentru organizarea acțiunilor revoluționare comuniste, Comitetul Central al PCdR a pus la cale evadarea susnumitului, cu prilejul transferării lui în cursul anilor 1935-37 la închisorile Văcărești, Ocnele Mari, Aiud, Doftana, fapt care a fost zădărnicit de măsurile riguroase ce s-au luat de către autorități. Pentru calitățile lui revoluționare comuniste, una din bateriile grupului de artilerie Ana Pauker, format din voluntarii comuniști români care au luptat în brigăzile roșii internaționale, ale republicanilor spanioli, purta numele «bateria Gheorghiu-Dej». [...] Punerea susnumitului în libertate ar constitui un pericol permanent pentru ordinea și siguranța statului, mai cu seamă în împrejurările actuale, nefiind exclusă eventualitatea retrimiterii lui în țară, de către Komintern, în mod clandestin, în vederea dinamizării acțiunii revoluționare a Partidului Comunist din România. Avizul ministrului/31 martie 1941: «Noi nu putem permite trecerea în Rusia Sovietică. Gheorghiu-Dej este un hotărît dușman al alcătuirii sociale din România și ca atare al țării. Trecerea în Rusia sovietică ar spori numărul dușmanilor României aflați acolo și care sunt utilizați contra României. Pentru aceste motive Gheorghiu-Dej să rămînă în închisoare spre a executa pedeapsa.»"**

În 1942, sora lui Dej, Tinca Stoica, este arestată pentru participare la Ajutorul Roșu. Siguranța reține că, pe lîngă trimiterea de sume de bani, „într-un interval de la 7-20 mai 1942, a trimis la închisoarea Caransebeș pe numele deținutului Gheorghiu două pachete de alimente și în același interval a plecat ea însăși cu o cantitate apreciabilă de alimente făcînd cheltuieli disproporționate față de starea ei materială precară, se face [astfel, *n.n.*] dovada că aceste alimente nu erau destinate numai fratelui său Gheorghiu, ci era doar

* Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri*, Editura Dacia, 2001, pp. 50–51.

** Arhiva MAN, Fd. MStM, D 24, pp. 69–70.

intermediara între acei deținuți și organele de ajutorare clandestine [...]"* Tinca Stoica făcea parte dintr-o rețea ramificată (20 de persoane), dirijată de Elisabeta, soția lui Alexandru Sencovici, și el deținut la Caransebeș, unul dintre fidelii lui Gheorghiu-Dej. E condamnată la 15 ani muncă silnică. Gheorghiu-Dej rămîne la Caransebeș pînă în 1943, cînd termenul de pedeapsă expiră. Face cerere să fie eliberat. Referatul Direcției Generale a Poliției, Direcția de Siguranță, nota la 3 august: „În timpul executării pedepsei Gheorghiu-Dej a avut o bună purtare – ca de altfel toți comuniștii condamnați – pentru ca să-și îmbunătățească regimul din închisoare. [...] Purtarea bună [...] față de antecedentele lor nu poate constitui un motiv de eliberare."** Autoritățile preferă să-l țină sub supraveghere în lagărul de la Tîrgu Jiu.

Ajunge în lagărul de la Tîrgu Jiu la 26 iunie 1943, după o scurtă escală de două săptămîni la Siguranță, în București. La Tîrgu Jiu, deprimat de refuzul autorităților de a-l elibera, petrece lungi perioade în spital, 1 iulie–1 septembrie și apoi 24 septembrie–23 octombrie. În timp ce e internat în spital, Chivu Stoica, și el transferat la Tîrgu Jiu, cere, în numele lui și al lui Gheorghiu Dej, să i se trimită la noua adresă lucrurile lăsate la Caransebeș în grija lui Teohari Georgescu și Pantiușa Bodnarenko, „una haină scurtă de piele îmblănită, una pereche bocanci, o pereche pantaloni de blană, una pătură, un pieptar de lînă și 2 perechi de ciorapi de lînă".*** Nu se resemnează cu ideea să mai stea închis. Gîndește că în libertate ar putea juca un rol politic mai important. Dizolvarea Kominternului din mai 1943, despre care aflase cu puțin timp înainte de a pleca de la Caransebeș, era o problemă plină de incertitudini. „La ieșirea mea din închisoare socoteam că în sfîrșit, după atîția ani de grele privațiuni, mă voi putea îngriji, m-am văzut în continuare internat în Lagăr, unde stau de mai bine de o jumătate de an. [...] Starea sănătății mele a continuat să se agraveze. Sufăr de ulcer duodenal care necesită o intervenție chirurgicală urgentă, iar după aceasta – lucru principal – de un regim alimentar de durată. [...] Recent m-am supus la spitalul din Tg. Jiu unei operații de hemoroizi [...] un reumatism cronic mă chinuiește în ultimul timp de nesuferit, iar starea nervoasă firește a suferit și ea [...]." Pe aceste considerente, Dej cere să fie pus în libertate; termenul detenției sale se epuizase. Dacă nu i se aprobă, cerea să fie trimis cu domiciliu obligator la București, „unde am o soră, și unde îmi voi putea cîștiga ușor mijloacele de existență, fiind maistru electrician", îi scrie, la 19 decembrie 1943, ministrului de interne. Revine tot pe adresa ministrului

* Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 670, pp. 4–10.
** Arhiva MAN, *loc. cit.*, D 24, p. 92.
*** *Ibid.*, Fd. MStM, D 63, p. 106.

de interne, la 4 ianuarie 1944 cu aceeași cerere. Ambele cereri sunt respinse.* O lună mai tîrziu, Siguranța află despre un plan de evadare. Direcția Generală de Poliție Craiova trimitea, la 11 februarie 1944, o notă către Siguranță, prevenind că se pregătește evadarea lui Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica. Se semnala că amîndoi se află în spitalul din Tîrgu Jiu „sub pază insuficientă". Amîndoi sunt „șefi de cabană" și „sunt liniștiți, abținîndu-se de la orice fel de manifestări sau propagandă". Se iau măsuri suplimentare de supraveghere.** Se mai vorbise de tentative de evadare și în anii '30, și în cei ai războiului. Siguranța luase cînd și cînd măsuri de pază. Gheorghiu-Dej a avut ocazia să evadeze de cîteva ori, dar a refuzat. Una, din noiembrie 1940, o relatează Ion Gheorghe Maurer. Exista și o complicitate cu administrația. Gh. Apostol povestește: „Prima tentativă de evadare s-a produs la Caransebeș, Emil Bodnăraș care trebuia să părăsească această închisoare [...] a primit sarcina de la Gheorghiu-Dej să se ocupe personal de pregătirea acestei evadări. Planul a fost discutat cu directorul închisorii și procurorul șef de Caransebeș. Aceștia l-au acceptat și l-au sprijinit[!]."*** O administrație care este la curent cu planul de evadare al unor prizonieri și îl aprobă, e ceva... extrem de enigmatic. Evadarea nu s-a mai produs, pentru că Foriș ar fi aflat de plan, și atunci Gheorghiu-Dej a contramandat, explică Gh. Apostol. Altă tentativă s-a petrecut un an mai tîrziu. Deținuții de la Tîrgu Jiu lucrau la mînăstirea Tismana. Același Bodnăraș se ocupă cu organizarea. Planul a eșuat pentru că prizonierii au fost mutați înapoi în lagăr, la Tismana urmînd să fie depus tezaurul Băncii Naționale. Totuși, în noaptea de 13/14 august, Gheorghiu-Dej evadează însoțit de Vanea Didenko, spion sovietic.

Bodnăraș nu mai este însărcinat cu pregătirile, ci Ion Gh. Maurer. Trecuseră aproape 12 ani de cînd fusese arestat, în februarie 1933. Termenul de condamnare expira la 8 noiembrie 1946. A doua noapte, Gheorghiu-Dej ajunge la Rîmnicu Vîlcea. Îi mai trebuiau cîteva ceasuri să fie la București. Totuși, rămîne aici mai bine de o săptămînă. Episod extrem de misterios, nelămurit pînă azi.

Ajunge la București, după 23 august. La timp totuși, ca să asiste cum Armata Roșie ocupă orașul. Evadarea lui Gheorghiu-Dej, „moment eroic al mișcării comuniste", a fost una din temele centrale ale „mitului Gheorghiu-Dej", în anii 1944–1965. După moartea sa, și asupra acestui episod s-a așternut tăcerea.

---

* *Ibid.*, Fd. MStM, D 27, pp. 6–7.

** *Ibid.*, p. 31.

*** Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, editată în regie proprie, 1993, p. 56.

Perioada petrecută în închisori a fost pentru Gheorghiu-Dej decisivă. Nu numai pentru plasarea lui în logica puterii, dar şi ca psihologie. În 1933 la arestare aparţinea unui obscur sindicat, ca agitator de dată recentă. La ieşire, în 1944, Dej se înscrie direct în lupta pentru supremaţie. Prin puterea pe care a exercitat-o două decenii asupra societăţii româneşti, experienţa lui carcerală a avut un impact imens. Concepţia i-a fost forjată nu de lecţiile de marxism-leninism, sau de „Cursul scurt de istorie a PC/b" care se preda în şcoala de cadre a Kominternului. Lumea lui interioară era alcătuită din garduri cu sîrmă ghimpată, celule, gardieni, carcere, raţii, traiul în comun, vorbitor, secrete, promiscuitate. Resentimentele, frustrările de aici au venit. Cei aproape 12 ani între Jilava şi Tîrgu Jiu l-au marcat pentru tot restul vieţii. Una din cheile prin care putem citi acest personaj este: resentimentul împotriva tuturor celor care nu trecuseră prin închisori. Experienţa lui de viaţă de pînă în februarie 1933 la arestare (se născuse 1901) se reducea la universul muncitoresc pe unde lucrase la Atelierele CFR din Galaţi, Dej, Bucureşti. Revolta lui împotriva lumii burgheze nu a fost cauza trimiterii lui la închisoare, ci s-a conturat în timpul detenţiei. El nu este un agitator care pregăteşte prin subterane insurecţia. Nici un duşman implacabil al burgheziei şi al regimului democratic. El vrea să fie o persoană onorabilă, respectată, bine inserată din punct de vedere social. Nu era un revoluţionar, un insurgent, un complotist. Greva de la CFR Griviţa a fost efectul competiţiei interne, în sindicat(e) între diferiţi lideri. Dej căuta – dincolo de revendicările faţă de directorii Atelierelor CFR – recunoaşterea printre muncitori. Liderii sindicali alcătuiau o elită muncitorească. În ea intrau cei care voiau să îşi depăşească condiţia de proletari. Conflictele între aceşti lideri erau violente, verbal şi fizic. Avantajele liderilor sindicali nu erau de neglijat. Părăseau lumea imundă a fabricilor, lucrau în birouri, aveau acces la fonduri importante (asigurări, pensii, cotizaţii, asistenţă socială). Asemenea figuri se specializau într-o retorică antipatronală cu care manipulau muncitorii. Deplîngînd mizeria proletariatului, îşi făceau ei înşişi o situaţie, deveneau influenţi; influenţă cu care îşi negociau diferite poziţii cu administraţia, cu partide, cu cercuri economice. Mulţi dintre ei îşi schimbau condiţia, deveneau mici sau mari patroni, negustori, politicieni, se bucurau de salarii bune în diferite instituţii. Protestele din fabrici aveau adesea acest aspect al conflictelor dintre liderii sindicali. În ele muncitorimea era doar o masă de manevră. Abecedarul politicii, spiritul organizatoric, manevrarea unei săli cu public, plăcerea popularităţii, procedurile de vot, campaniile de alegeri, obţinerea adeziunilor, Dej le-a învăţat în acest mediu în care elementele cele mai active ale muncitorimii luptau între ele pentru întîietate. Sentinţa de 12 ani închisoare nu făcea parte din planurile lui. Dej nu era un fanatic, un agitator sau conspirator. Nu

era un „revoluționar de profesie". Chestiunile ideologice, decisive în secta subterană comunistă, pentru el erau nule. El își dorea să fie fruntaș, un lider al muncitorimii, cunoscut. El căuta poziția de lider sindical influent, căuta puterea în mediul lui. De la început s-a văzut că era foarte dornic să o aibă. Îi plăcea să conducă, să joace un rol, să ia decizii. Îi plăcea să aibă întîietate. Avea complexul condiției lui și voia să fie respectat. Umbla îmbrăcat îngrijit, „ca un domn", în haine bune. Vorbea atent, căutînd să facă impresie. Afișa bonomie, cordialitate. Condamnarea din procesul de la Craiova venea ca o pedeapsă. Era inversul a ce căutase: respectabilitate, prestigiu, carieră, statut social. Sentimentul că este exclus și că este pedepsit l-a dominat. Primii ani de detenție îi suportă foarte greu. Peste această experiență dobîndită prin Ateliere CFR și sordide cluburi sindicale se va depune mai bine de un deceniu cea carcerală.

Ce este această lume a închisorilor, în care Dej petrece 12 ani? O privire asupra lor ne ajută să descifrăm personajul. Închisorile nu aveau numai comuniști în păstrare, dar între ei și ceilalți era un zid. Membrii și nemembrii de partid formau două lumi complet separate. Comuniștii aveau propria lor organizare printre deținuți, alcătuiau o lume aparte, cu reguli proprii. Îi separau de ceilalți ideologia, fanatismul, subordonarea față de Moscova. Erau o sectă cvasireligioasă. Alcătuiau grupuri compacte, cu aceleași atitudini, disciplinați, identici unii cu alții. Înăuntrul acestei secte exista o ierarhie strictă. În ciuda ideologiei lor egalitariste, grupurile comuniste erau foarte minuțios stratificate. Supunerea față de ce se numea „legătura superioară de partid" era lege. Oricine încălca ordinele era izolat și adesea exclus. Cei excluși deveneau paria închisorii, ceilalți comuniști nu aveau voie nici să vorbească cu ei. Faptul avea consecințe care puteau fi fatale. Cel în cauză, odată scos din rînduri, pierdea accesul la hrană, la informație – monopol al conducerii de partid – la alte beneficii pe care apartenența la organizație le aducea. Dispozitivul celulelor de partid se asemăna flagrant cu modelul Mafiei. În vîrful ierarhiei se afla un șef suprem, un „naș", care controla toate resursele. În jurul lui roia o mînă de secunzi, cu atribuții stricte. El le dădea încrederea lui, sub condiția fidelității. Modelul funcționa identic la Doftana și Caransebeș. Autoritatea lui era necontestată, deciziile lui considerate infailibile. Pe asta se baza întregul sistem. Punerea lui Dej la îndoială ar fi dus la dispute interne și la prăbușirea sistemului. Mai ales în condițiile create după iunie 1941, orice defecțiune ar fi avut consecințe fatale. Pericolul de exterminare – în condiția în care comuniștii erau „coloana a V-a" – era foarte aproape. Această frică a consolidat puterea lui Gheorghiu-Dej și a făcut ca apelurile lui la disciplină să fie urmate necondiționat.

Sursa numărul unu a puterii celulei de partid şi a lui Gheorghiu-Dej personal a fost controlul resurselor.* Posturile care gospodăreau viaţa deţinuţilor se distribuiau de către şeful organizaţiei, fără amestecul administraţiei închisorii. Dej şi oamenii lui, Bodnăraş, Bodnarenko, Chivu Stoica etc., numeau: bibliotecarul (la Caransebeş se găseau cam 3 000 de volume), bucătarii, cantinierii, lucrătorii la depozite, şefii atelierelor. El desemna cine era repartizat la muncă în afara închisorii şi cine efectua corvezile. Altă resursă o constituiau coletele de alimente, medicamente, îmbrăcăminte şi banii, care veneau prin poştă, expediate de rude şi de organizaţii specializate, ca Ajutorul Roşu. Un deţinut comunist de la Doftana în raportul către Komintern, după eliberare, scrie „Toate subvenţiile, banii şi predările de mărfuri, precum şi banii proveniţi din vînzarea mărfurilor se găsesc la dispoziţia conducerii gospodăreşti /18 iulie 1940."** Celula de partid dijmuia toate pachetele, toţi banii. Dădea o mică parte destinatarului, restul intra în „posesia colectivităţii".Această „avere" era gestionată de şef, prin intermediul oamenilor lui. La Caransebeş funcţia a fost îndeplinită de Pantiuşa Bodnarenko, şef al magaziei, şi de Emil Bodnăraş, contabil, amîndoi fideli ai lui Gheorghiu-Dej. Ei hotărau cui să fie repartizate bunurile. Mărimea, calitatea şi frecvenţa raţiilor depindeau de poziţia ocupată în ierarhia internă.

A contesta acest aranjament atrăgea sancţiuni drastice. Un fost deţinut la Caransebeş în anii 1941–1942, Matei Gall, povesteşte: „[...] Am avut un prieten – pe avocatul Halpern. Era un tip intelectual. Am început să stăm de vorbă şi în mod critic. Am început să criticăm conducerea – nu numai construcţia piramidală a organizaţiei de partid din închisoarea de la Caransebeş, ci toată atmosfera aceasta: ei mai bine hrăniţi, noi mai puţin bine. [...] Ei şi-au dat seama imediat că ceva nu e în ordine, că zilnic mă întîlneam cu avocatul Halpern şi stăteam de vorbă. Şi am fost luaţi la cercetări. Prietenul meu a recunoscut foarte repede că am discutat în mod critic despre conducerea organizaţiei de partid din închisoare: că ei nu pleacă la muncă, că numai noi muncim, că ei mănîncă mai bine, că lor li se cumpără altă carne decît nouă. Şi atunci i s-a spus: Da, nu este obligatoriu să fii membru în colectivul acesta economic. Noi te acceptăm. Dar, ori accepţi modul în care suntem noi organizaţi, ori treci la japonezi [japonezii, în jargonul de la Caransebeş, erau deţinuţi alungaţi de celula de partid pentru diferite vini, *n.n.*]. [...] A fost arestat şi un muncitor din Hunedoara, Iordan Iordan. [...] Am ajuns cu toţii la închisoare şi Iordan Iordan, după ce a văzut cum este organizată viaţa colectivului: că există o pătură suprapusă formată din Gheorghiu-Dej, Chivu

* Pavel Cîmpeanu, *Ceauşescu. Anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, 2002, p. 60.

** ANIC, *Partidul Comunist din România în timpul celui de-al doilea război mondial, 1939–1944*, 2003, *loc. cit.*, p. 108.

Stoica, Bodnăraș, Drăghici, Ceaușescu, Bodnarenko, Rudenko și alți cîțiva, care stăteau cîte trei în celulă – de aceea i-am numit triumviri (un triumvirat format din Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica și Bodnăraș forma vîrful acestei piramide), apoi era o pătură intermediară și după aceea eram noi, ceilalți – a început să-și manifeste nemulțumirea, să critice. Trebuie să spun că Iordan Iordan, muncitorul din Hunedoara condamnat în același lot cu noi, a murit pînă la urmă de foame. Pentru că a continuat să critice, i s-a spus și lui același lucru ca și mie: Nu e obligatoriu să faci parte din organizație. Dacă nu-ți place, treci la japonezi. I s-a spus o dată, i s-a spus de două ori, a treia oară a fost scos din organizație și a trecut de la etajul trei la etajul întîi, la japonezi. În două săptămîni de zile, Iordan Iordan a murit. [...] L-am vizitat acolo. [...] Spălam coridoarele și mai intrăm pe la el. El fuma și îmi cerea să-i dau și din porția mea de țigări. În prima săptămînă i s-a furat totul, pentru că acolo erau și deținuți de drept comun. A rămas fără o izmană. Avea pe el numai o pătură. N-avea ce mînca, nu mai primea decît ciorba aceea mizerabilă. Apoi l-a umplut rîia. În două săptămîni l-au scos pe targă, cum se spunea. Acesta a fost Caransebeșul."* Matei Gall este transferat în lagărul Vapniarka din Transnistria. Și aici sistemul este organizat după aceleași reguli ca la Caransebeș. Vîrful piramidei este Lazăr Grümberg, secondat de Bernat Andrei, amîndoi acuzați în „procesul celor 19", împreună cu Ana Pauker. Ei controlează viața celorlalți deținuți. Alte figuri ale acestui cerc restrîns, de la Vapniarka, Aurel Rottemberg (sub numele Ștefan Voicu, propagandist de lungă durată a regimului comunist), Simon Bughici, ministru de externe care îi succedă Anei Pauker, în 1952.**

Închisoarea era un univers cazon, închis. Atmosfera era una de claustrare, de teamă, de suspiciune. Interesant, nu administrația inspira toate astea, ci deținuții. Cu directorii închisorilor și cu gardienii, comuniștii au întreținut relații bune. Obțineau asta asigurînd liniștea și ordinea, dar și prin corupere. Doftana, Caransebeș, Dumbrăveni, Mislea, Văcărești etc. constituiau o lume carcerală, a subteranei, o utopie orwelliană în stadiu de laborator. O viață cu ore fixe, cu aceleași activități care se repetau, rutină și ordine. Existau însă realități care se ascundeau primei impresii. Închisoarea era în realitate departe de a fi informă. Dimpotrivă, era o lume ierarhizată, cu multiple nișe. Funcționa o supraveghere sofisticată, în care erau implicați toți deținuții. Cel sosit era izolat. I se repartiza – nu de către administrație, ci de „organizație" – o celulă, un anchetator – un deținut mai vechi. În primele săptămîni

* Dialog Matei Gall–Andrei Goldner, în *Dialog*, Dietzenbach, decembrie 1999.

** Mărturii asemănătoare la Adalbert Rosenberg, fost deținut la Vapniarka, în *Minimum*, Tel Aviv, decembrie 1987.

era cercetat cu privire la legăturile de afară și mai ales a împrejurărilor arestării, anchetei de la Siguranță și a atitudinii de la proces. În final, cam după două luni, noul deținut era integrat într-un grup, i se stabilea „legătura de partid", de la care primea ordine și căreia îi era dator supunere absolută. Disciplina strictă, respectarea ierarhiei erau miezul relațiilor dintre deținuți. „După un timp începe, așadar, ancheta: de ce am fost arestați, cum am fost arestați? Organizația de partid a numit o comisie de anchetă, [...] [care] întreabă pe fiecare cum a fost, ce a fost. Suntem adunați noapte de noapte, grupul nostru, în două camere mari în care se face această anchetă. După cîteva săptămîni, cînd acest material a fost întocmit, selectat, analizat, suntem iarăși convocați pentru ca să ni se comunice rezultatele. [...] Ai fost deci judecat de autoritatea oficială, după care ai avut un al doilea proces. Ca în Kafka, ți se face, în închisoare, de către partidul comunist, un alt proces. – Foarte exact..."* „Contraanchetele reprezentau componenta politică de maximă importanță a Caransebeșului ascuns."**

În afara depistării informatorilor și trădătorilor, „contraancheta" avea și alt scop, menit să conserve puterea celulei de partid: colectarea de informații. Spovedania, autobiografia, desfășurarea nocturnă a investigațiilor, ritualul confesiunilor, revenirile pe detalii, prezența/absența tovarășilor transformau prizonierul într-un obiect, un om fără viață privată, fără psihologie. Nou-veniții intrau astfel într-un sistem, în care erau complet controlați. Șefii celulei din închisoare cunoșteau totul despre fiecare deținut. Deținuții între ei nu aveau însă voie să comunice nici un fel de informații despre trecutul lor. Se făcea asta în numele păstrării conspirativității. Puterea liderilor comuniști din închisoare își avea una din surse aici. Încălcarea acestei dispoziții interne ducea la izolarea celui vinovat de indiscreții, sau chiar excluderea lui din partid, ceea ce însemna neparticiparea la distribuirea avantajelor conferite de organizație. Climatul era de intensă suspiciune. Împreună cu oamenii lui, Dej avea monopolul informației. Era o lume a secretelor, fiecare etaj al acestei structuri era în posesia unui set limitat de informații, ca și a unor bunuri. Deținuții erau dispuși pe mai multe cercuri. Zona cea mai depărtată de vîrful puterii era alcătuită din cei ce nu erau comuniști: legionari, sectanți, deținuți de drept comun etc. Aveau de suferit de pe urma comuniștilor pentru că ei controlau resursele și pozițiile strategice din închisori. Nu puteai fi cantinier, magazioner, bibliotecar, șef de atelier etc. dacă nu făceai parte din ierarhia comunistă care alcătuia o clică, deținătoare a tuturor acestor poziții.

---

* Vezi Matei Gall-Andrei Goldner, în *op.cit.*

** Pavel Cîmpeanu, *Ceaușescu. Anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, 2002, pp. 79-80.

Administrația închisorilor prefera să lase lucrurile astfel, pentru că deținuții comuniști constituiau grupul cel mai puternic. Administrația negocia cu liderii comuniștilor, Dej, Bodnăraș etc., diferitele chestiuni care apăreau. Comuniștii își propuneau pur și simplu să își îmbunătățească condițiile de viață și să supraviețuiască perioadei de detenție. Rapoartele administrației închisorilor și ale Siguranței subliniază „buna lor purtare", ordinea și disciplina, comportamentul lor liniștit. Nu s-au înregistrat în anii '40 proteste, revolte, răspîndiri de manifeste, greve ale foamei. Dej a impus această linie îndată ce a devenit șeful grupului din închisori. În alte împrejurări ar fi fost considerată „o linie capitulantă față de burghezie, de pactizare cu dușmanul de clasă". Dej însuși l-a acuzat pe Foriș de aceste păcate grave. Amîndoi însă au dus aceeași politică, de „prezervare a cadrelor partidului". Colaborarea cu administrația închisorilor, capacitatea celulei de partid de a asigura ordinea internă erau esențiale. Al doilea cerc îl constituiau „simpatizanții"; participaseră la acțiuni „antifasciste", colectare de fonduri pentru Ajutorul Roșu, dar nu fuseseră propriu-zis primiți în partid. Ei fuseseră condamnați pentru apartenența la PCdR sau alte organizații controlate de Komintern, Ajutorul Roșu, Blocul democratic, sindicatele unitare revoluționare, UTC. Fluxul merge în ambele sensuri. Unii sunt excluși din PCdR în închisori, alții, din contra, primiți. În general, Gheorghiu-Dej a preferat să își lărgească organizația și nu a folosit în exces excluderea. Îl interesa să aibă control asupra unui număr cît mai mare de deținuți. Recrutarea noilor membri se făcea dintre deținuții de drept comun, dar și din alte grupuri, sectanți, legionari sau spioni sovietici. Unii erau simpli aderenți de ocazie, atrași de avantaje – posturi care ușurau traiul, colete, ateliere etc. Alții fuseseră arestați de Siguranță pentru diferite delicte la liniștea publică, conform legii Mîrzescu-Mironescu din 1924/1931. Alții, puțini, își schimbau convingerile și aderau la comunism. Un alt cerc al acestei ierarhii îl constituia „aparatul", liderii intermediari. Mai trecuseră prin închisori. În plus, erau verificați în contraancheta internă și găsiți în regulă. Ei erau neapărat aderenți ai grupului dirijat de Dej. Aveau rolul de a-i supraveghea pe membrii organizației. Deasupra acestui etaj găsim conducerea, o mînă de oameni care luau toate deciziile. În vîrful ierarhiei, Gheorghiu-Dej, șeful infailibil. Aici se decidea cine ce poziție ocupă, ce atitudine trebuia luată față de administrație sau în chestiunile politice. El judeca și aplana conflictele dintre deținuți, acorda beneficii, sancționa, excludea din partid. El este numit de afară de către Comitetul Central al PCdR. Este creierul și voința întregii vieți a comuniștilor din închisoare. „El dictează, ia măsuri ce crede de cuviință și nimeni din cei de sub el nu i se poate opune. Face totul în numele Comitetului Central al partidului, și atunci

în numele disciplinei toți trebuie să i se supună."* Poziția lui dominantă era vizibilă. Matei Gall a fost arestat în 1940 pentru activități comuniste, judecat și condamnat în 1941. „La poarta închisorii din Caransebeș ne aștepta cineva: un om brunet, cu ochi negri, expresivi, îmbrăcat într-o uniforma de deținut, dar croită, parcă, pe măsură. Strîngea mîna fiecăruia dintre noi, se prezenta: Gheorghiu-Dej. Ne spunea cîteva cuvinte, ne mai întreba cîte ceva."** Același lucru îl povestește un fidel al lui Dej, Gheorghe Apostol, care, cînd este încarcerat la Văcărești, în 1937, este întîmpinat de directorul închisorii și de Gheorghiu-Dej.***

Între deținuți disputele nu izbucneau în jurul unor chestiuni de doctrină sau de politică. Izbucneau în jurul împărțirii hranei, a unor posturi, a atelierelor și corvezilor, a rațiilor din colete. Se formau fracțiuni, grupări, în funcție de avantajele care le conferea o poziție sau alta. Luptele fracționiste au fost de fapt lupte pentru privilegii. Cine a controlat resursele, distribuția lor, a controlat viața deținuților și pe deținuți. Asta are sau nu are a face cu marxismul sau nemarxismul. A fost o luptă între clanuri pentru supraviețuire. Conflictele dintre ei, așa-zisele lupte fracționiste, nu se purtau între „stalinișți" și „troțkiști". Cei care pierdeau erau taxați drept troțkiști, deviaționiști de dreapta, de stînga, oportuniști, lichidatoriști. Cînd preia puterea, Gheorghiu-Dej venea direct din lumea celulelor, a culoarelor întunecoase, a complotiurilor urzite în șoaptă. Gheorghiu-Dej este omul unui univers închis, mărginit de zidurile închisorii și celulei. Era patronul unei organizații închise, secrete, despre care administrația știa. Activitatea ei nu era sesizată, se consuma mai ales pe chestiuni gospodărești, distribuirea resurselor era mereu subiect de dispută. Învelișul îl constituiau însă disputele politice colorate ideologic. Certuri pentru întîietate, pentru rații mai mari, pentru un post sau un loc mai bun într-o baracă, la infirmerie, într-un atelier. Gheorghiu-Dej patrona toate astea. Caransebeșul se caracteriza prin curățenie și liniște. Celula de partid era un grup restrîns, care se forma prin cooptare. De la celulă mai multe tentacule cuprindeau toți deținuții. Atenția lui maximă era concentrată spre potențialii rivali, spre cei care ar fi intenționat să îi ia locul. Și spre eventualitatea formării unui grup, care să îl concureze. Pierderea poziției de șef în închisoare ar fi avut consecințe foarte grave. Întîi pierderea privilegiilor care îi asigurau supraviețuirea, decăderea lui printre ceilalți deținuți. Era așadar atent ca nimeni să nu îi încalce privilegiul de a decide. Era foarte decis cînd se

---

* ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. Colecția 50, D 30, p. 253.

** Matei Gall–Andrei Goldberg, *loc. cit.*

*** Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, editată în regie proprie, București, 1998, p. 17.

întîmpla asta să pedepsească. Nu a ezitat să ucidă mai tîrziu, în 1946 pe Foriș, în 1954 pe Pătrașcanu și Koffler, pe Luca între 1952 și 1963. Ar fi ucis-o și pe Ana Pauker cu siguranță, dacă împrejurările i-ar fi permis. A ordonat să fie uciși și alții, pentru că dețineau informații incomode despre el. Nu avea milă, scrupule, nu ezita cînd se simțea amenințat. Era ahtiat de putere, plăcerea secretă a vieții lui. Opera prin intermediari, dintr-o prudență învățată în închisoare. Era un maestru al ștergerii urmelor și al disimulării. Era imposibil să știi ce gîndește cu adevărat. Instrumentul puterii lui a fost organizația de partid, o lume aparte, de „inițiați", secretă, subterană, cu rigori aparte. Lumea închisorilor, a celor proscriși. Gheorghiu-Dej a fost creat de acest mediu. A fost „omul carceral" prin excelență. Și-a format propriul lui gang, relativ numeros dacă avem în vedere puținii comuniști, disciplinat și devotat lui. În libertate, nearestați, se mai găseau în 1944 circa 50 de ilegaliști, în URSS circa 100, în lagăre și închisori, circa 650–700. Aceștia, aproape toți, subordonați lui Gheorghiu-Dej. În aceste cifre se ascunde influența reală a lui Gheorghiu-Dej, cînd se pune problema puterii în partid după ocuparea României de Armata Roșie. Ierarhia strictă, plus liantul ideologic, îndoctrinarea nou-veniților, trecutul comun conferit de mediul subteranei au dat coerența „aparatului" care se va impune împotriva altor pretendenți. „Corespondența purtată între Partidul Comunist și lagăre arată că acestea din urmă, departe de a constitui un mijloc de izolare a comuniștilor, sunt adevărate școli-pepiniere, în care se verifică elementele de încredere, se cîștigă noi aderenți și se cimentează legătura între cadre. [...] în lagăre și închisori sunt constituite «colective» formate din comuniști încercați. Acestea creează la rîndul lor noi celule în care se țin cursuri, se cotizează; formează celule patriotice în care sunt atrași legionarii și soldații etc. [...] aceste instituțiuni de izolare și corecție a unor elemente periculoase societății și ordinei în stat devin academii comuniste din care după ispășirea pedepsei vor ieși elementele de elită ale mișcării. [...] Lagărele și închisorile constituie pentru comuniști terenul propice pentru recrutarea de noi aderenți", notează un raport al Siguranței la 31 decembrie 1943.*

Organizarea deținuților comuniști era riguroasă, și după un tipar mereu același. La Dumbrăveni, Mislea, Aiud, Văcărești, Galați, Doftana, Caransebeș, în lagărele de la Miercurea Ciuc, Caracal, Tîrgu Jiu. Înăuntrul închisorilor erau un segment aparte, cu o structură secretă, pe care o ascundeau de administrație. Descoperiți, negau totul. În interiorul acesteia funcționau reguli, norme, ierarhii proprii. Existau mai multe resorturi. Unul era cel al propagandei și educației care ținea lecții de stalinism-leninism, istoria PCUS, limbi

* ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 1, D 276/1943, pp. 379–380.

străine şi drept, de regulamente de funcţionare a poliţiei, conspirativitate etc. Alt resort era cel economic care făcea împărţirea produselor, banilor, gestiona produsele realizate în ateliere. Atelierele erau făcute (bancuri de lucru, scule), administrate de comunişti prin mijloace proprii şi le aparţineau în totalitate. Închisoarea punea la dispoziţie spaţiul. Banii proveneau de la rude, din vînzarea lucrurilor făcute în ateliere, din diverse munci prestate în împrejurimi, dar mai ales de la MOPR. Era apoi resortul GPU, de siguranţă. Se interesa de protecţia liderilor celulei comuniste. Colecta informaţii despre tot ce se întîmpla în închisoare şi în afară, dar mai ales despre deţinuţi, pe care îi spiona continuu. Îi ancheta pe nou-veniţi, avea informatori printre deţinuţi. Obţinea informaţii de la gardieni, de la ceilalţi condamnaţi, dezertori, spioni, de drept comun, legionari etc. Cenzurau toate scrisorile. Resortul GPU era mijlocul cel mai eficace de a-i controla pe deţinuţi şi de a menţine disciplina. Fiecare avea locul stabilit de conducere şi era încadrat de „tovarăşi" care aveau încrederea acesteia. În interiorul închisorii, spune documentul administraţiei, alcătuit din observaţii asupra comuniştilor de la Doftana la sfîrşitul anilor '30, „era o republică comunistă în miniatură".*

Întrebarea rămîne totuşi. Cum a reuşit Gheorghe Gheorghiu-Dej să devină dictatorul unei ţări europene la mijlocul secolului al XX-lea? Finalul războiului explică multe. Gheorghiu-Dej a fost *quisling*-ul desemnat de Stalin să conducă România. Regimul patronat de el a fost unul de ocupaţie. Cînd a luat anumite distanţe, la finalul puterii sale, a făcut-o tocmai pentru că la Kremlin se plănuia înlocuirea sa. Fără ocupaţia Armatei Roşii, la Bucureşti Gheorghiu-Dej ar fi rămas un lumpen; cu şanse, ar fi fost un oarecare lider sindical, dacă între timp nu şi-ar fi deschis o mică afacere în zona Gării de Nord (cum visa odată) alături de alţi meseriaşi. O prăvălie, un atelier de reparat lămpi sau de instalat reţele electrice prin casele îmbogăţiţilor din anii '40. Istoria i-a rezervat alt destin. De ce l-a selecţionat Moscova pentru a-l instala ca om al ei de încredere? Argumentul Anei Pauker se apropie cel mai mult de adevăr, atunci cînd l-a propus să conducă PCdR spunînd „nici nu avem altul". Pentru Stalin, el era elementul băştinaş, într-o grupare care aduna mai ales evrei, unguri, ucraineni, bulgari. Pe Gheorghiu-Dej l-a selectat simplul fapt că era muncitor, etnic român şi un anonim. Dosarul de cadre de la Kremlin nu conţinea piese compromiţătoare, păcate grave în ochii lui Stalin, ca fracţionism, troţkism, lichidatorism. Avusese în închisoare poziţii obediente, subscriind la toate ordinele şi cotiturile ideologice venite de la Moscova. Dosarul lui mai nota că fusese în procesele din

* *Ibid.* Fd. Colecţia 50, D 30, p. 253, verso.

1933–1934, fapt care îi conferea legitimitate, măcar printre ceferiști, dacă nu în medii mai largi. Același dosar mai nota că în închisori dobîndise supremația peste cîteva sute de deținuți, de fapt majoritatea comuniștilor existenți în România anilor '40. Aceste date, deși importante pentru un dosar de cadre, nu spun totul. „[...] Cum s-a putut face ca un om fără daruri deosebite de la natură, fără cultură, fără alt trecut decît acela de a fi făcut parte dintr-un comitet de grevă și un proces, să fi ajuns la puterea absolută la care a ajuns. [...] Cum a reușit să capteze încrederea lui Stalin, Molotov, Beria, cum de a reușit să înfrîngă grupul Ana Pauker, cum a reușit să devină personalitate politică internațională, sincer deplîns atunci cînd a murit? Fără să fie prost, era un om banal, fără talente de organizator, fără idei personale. Capul nu-l ducea decît la mici șurubării de mic politician de provincie [...] A fost cooptat în conducerea Anei Pauker–Vasile Luca fiindcă nu avusese nici o părere pînă la sosirea celor doi soli ai Moscovei. [...] Nu există crimă, fărădelege, blestemăție, inepție, la care să nu fi fost inițiator. A avut darul să apară ca cel mai înțelept, drept și bun [...] Prin care daruri a reușit să-și asigure această supremație?", se întreabă Belu Zilber.* Răspunsul este că tocmai banalitatea personajului i-a asigurat supremația. „[...] Există ceva care s-ar putea numi geniul banalității", care înseamnă „[...] adaptarea instantanee la mediu, capacitatea de a mima, de a satisface vanitățile și dorințele cele mai gregare, fără intervenția rațiunii, cu aceste calități te naști, nu le înveți. Cine le are reușește. [...] Gheorghiu-Dej nu a avut o singură idee personală, dar a învins. [...] Pe Gheorghiu-Dej l-a făcut întîi Ana Pauker, pe urmă Stalin. [...] Puterea [pentru el, *n.n.*] a fost o pleașcă. [...] Nu știa nimic, nu avea idei. În afară de putere, nu știa ce vrea."**

Gheorghiu-Dej era așadar „omul fără însușiri". Dacă da, atunci, așa cum citește Zilber personajul, venea mai puțin din Musil, cît din Gogol. El iese din subterane, pentru a deveni dictator. El aparține unei periferii nesfîrșite. E un nimeni, un paria. Condiția lui umilă îl face să treacă neobservat. Asta îl ajută. Publicul, jucătorii sunt atenți la favoriți. El nu e printre ei. Complexele lui de inferioritate îl obligă să se facă plăcut, acceptat. E afabil, cordial din frică, devine un seducător. Îi reușește exercițiul cu oameni extrem de diferiți. Cu condamnații pe viață, „viețași", autori de omoruri grave, cu care leagă întîi relații foarte bune în închisori. Se apropie și și-i face fideli pe spionii sovietici și pe agenții Komintern. Cîștigă simpatia unor intelectuali... Tot drumul lui este dublat de această operație de cîștigare a bunăvoinței. Era prietenos, avea umor. Omul era perfect dedublat. Dincolo

* Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu*, *ed. cit.*, 1997, pp. 206–207.
** *Ibid.*, pp. 209–210.

de masca bărbatului chipeș, amabil, cu umor, în spatele „slugii prea plecate", deferente, se afla un stăpîn dur, nemilos, fără scrupule, gata oricînd să anihileze pe cel care i-ar amenința interesele. Capacitatea de a se impune a demonstrat-o întîi în închisori, unde a întîlnit indivizi măcar aparent mai antrenați ca el să supraviețuiască. Dar și după august '44, în competiția dură și riscantă pentru puterea absolută. De fiecare dată a învins. Îi ucide pe Ștefan Foriș, Lucrețiu Pătrășcanu, Remus Koffler, și acestea sunt doar victimele lui cele mai cunoscute. Îi înlătură pe Ana Pauker, Teohari Georgescu, Vasile Luca. Apoi pe Dumitru Petrescu, Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu. Ceea ce l-a deosebit de ceilalți pretendenți a fost exact decizia sa de a nu se opri nicăieri. Ceilalți au ezitat, neștiind ce să facă, să-l elimine sau nu, și în ce formă. Dej nu trecea drept cineva periculos, capabil de crimă. Celorlalți, poate din cauza unui rest de umanitate, le-a tremurat mîna. Întîrziere fatală pentru ei. Gheorghiu-Dej, „omul carceral", obișnuit din închisoare cu sălbăticia luptei pentru supraviețuire, a lovit de fiecare dată fără milă. Avea și răbdare. Nu lovea în inferioritate, aștepta, își căuta aliați, poza în vocea rațiunii, în cel agresat. Lovea numai cînd îi venea la îndemînă și cînd rezultatul era sigur. Obișnuia să nu uite afronturile și să-i supravegheze pe cei pe care îi considera adversari. Era mereu la pîndă și mereu zîmbitor, disponibil. Toate deprinderi învățate și exersate în închisoare. Tot acolo, resentimentele lui au prins contur. Cînd ajunge la putere, Dej este un om al resentimentului. El folosește adesea puterea cu voluptate pentru a-și rezolva frustrările, ranchiuna pentru unul sau altul. Cînd îl lovește mortal pe Foriș, este evident un calcul politic, un episod al luptei pentru supremație. Dar este și plata unor polițe, o răzbunare. Este revanșa pentru umilințe, pentru frustrări rezolvarea tîrzie a unui episod din închisoarea Văcărești și a conflictului avut cu Foriș. Pierduse atunci, inferioritatea lui fusese manifestă. Ieșise umilit din acea dispută. Foriș avea un prestigiu mult mai mare decît al lui. Era școlit, un „domn", un burghez. Era tot ce și-ar fi dorit el să fie. În vara anului 1946, Dej dă ordin să fie ucis. Nu uitase. Avea acum o recompensă pentru invidia pe care o simțise în compania acestui comunist de altă extracție decît el. Gheorghiu-Dej își folosește abilitățile pentru a-și rezolva nu numai setea de putere, dar și frustrările acumulate în 11 ani petrecuți în recluziune. Condamnarea sa și evadarea celor trei lideri ai grevei, Doncea, Vasilichi, Petrescu, nu și a lui, organizată la ordinul Kominternului, îl fac să se simtă exclus.

Cazul Pătrășcanu îl repetă pe cel al lui Foriș. Diferența de clasă dintre ei îi produce lui Dej aceeași puternică frustrare. Asta dincolo de competiția pentru putere. Și Ana Pauker sesizează această trăsătură de caracter a lui. De altfel, și ea îi va cădea victimă în 1952. În 1945, la sfîrșitul lui octombrie,

după ce Gheorghiu-Dej fusese desemnat șef al PCR, în prima ședință a Comitetului Central, ea spune: „[...] Între slăbiciunile tov. Gheorghiu-Dej socotesc că, deși tov. Gheorghiu are posibilitatea de a vedea larg lucrurile, desbărate de resentiment sau prejudecăți, nu întotdeauna e în stare a se desbăra de ele [...]." Ana Pauker îi atrage atenția în plin Birou Politic că arată „spirit de comandă. [...] Unui secretar general al partidului, îi trebuie un anumit calm și cîntărirea lucrurilor. Slăbiciunile arătate de tov. Gheorghiu-Dej se vor îndrepta în munca colectivă."* Ana Pauker nu-și făcea iluzii, cred, dar spera ca prin influența ei la Moscova să reușească să-l domine, sau măcar să împartă puterea cu el. Pofta lui de putere s-a dovedit însă de neoprit. Nimeni din Biroul Politic, Secretariat, din CC, din anturaj nu a reușit. A murit în martie 1965, ca un stăpîn absolut peste o țară îngenuncheată. Dar puterea lui izvora în esență din hegemonia lui la vîrful PCR. O elită – formată din vechea gardă și nou-veniți – care acceptase într-un moment sau altul, și din diferite rațiuni, vasalitatea față de el. Abilitatea lui a fost de a se înfățișa în fiecare conjunctură ca omul de care depinde soarta gangului politic pe care îl patrona.

Nu numai adversarii din PCdR cad victimă frustrărilor și resentimentelor lui. Întreaga elită (politică, administrativă, militară, culturală) plătește prețul. Dej detesta burghezia și pe toți care, într-un fel sau altul (avere, educație etc.), îi erau superiori. Complexele de inferioritate, bazate pe educația insuficientă, extracția sa umilă etc. se adăugau reproșurilor ce avea să le facă celor „răspunzători" pentru cei 12 ani petrecuți în închisori. În 1940, URSS solicită un schimb de prizonieri. Autoritățile române acceptă s-o dea numai pe Ana Pauker. Refuză schimbul pentru Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica. În vara anului 1943, Gheorghiu-Dej trebuia să fie eliberat din închisoarea Caransebeș. Autoritățile preferă să-l trimită în lagărul de la Tîrgu Jiu. Ca „proletar", Dej putea din 1945 să-și reverse ura, acumulată în timp, împotriva unei clase oricum „condamnată de istorie". Conștiința lui de clasă era de fapt doar un resentiment. Dej nu avea nimic dintr-un agitator îndoctrinat. Teza marxistă că „proletariatul este groparul burgheziei" a fost luată de Gheorghiu-Dej *ad litteram*. Ca „lider al proletariatului român", trebuia să îngroape fizic fiecare membru al acelei clase. PCR era conducătorul muncitorimii, iar el era șeful PCR. Conform acestei „misiuni istorice", a practicat represiunea la scară mare. Teroarea intra în practicile bolșevice uzuale. Cei care l-au pedepsit în 1933 se făceau vinovați nu numai de drama lui politică, dar și de cea familială și personală. Soția l-a părăsit, o lovitură pe care a suportat-o greu. Vina burgheziei era și că-și pierduse tinerețea prin închisori.

* Arhiva CC al PCR, Biroul Politic, D 1, pp. 4–5.

Ideologia revoluţiei proletare, a luptei de clasă i-au servit de minune pentru a-şi dezlănţui pasiunile împotriva burgheziei şi elitelor ei. Dar nu s-a oprit aici. El a guvernat avînd resentimente pentru întreaga societate românească. Ţăranii au plătit cu sutele de mii prin confiscări, deportări, arestări, puşcării şi lagăre. Ei au alcătuit grosul victimelor represiunii, au plătit în masă. Pretextul era opoziţia masivă a ţărănimii la colectivizare şi comunizare. Dej ştia de la Stalin că ţărănimea este reacţionară şi trebuie nimicită. Orăşean, Dej vedea lucrurile la fel. Muncitorii au fost la fel de reprimaţi. Ca fost puşcăriaş, se revanşa. El trecuse prin închisori, merita satisfacţie. S-a înconjurat de foşti puşcăriaşi. Mentalitatea lui, care căuta revanşa socială, era împărtăşită de anturaj. Se simţea în largul lui numai între foşti deţinuţi de la Doftana, Caransebeş, Tîrgu Jiu. Era un criteriu de selecţie. România a fost condusă pînă tîrziu, la sfîrşitul anilor '60, de foşti puşcăriaşi care au transformat ţara într-o închisoare. Cum modelul oricărei utopii – inclusiv cea comunistă – este identic cu cel al unei închisori, apropierea s-a făcut fără dificultăţi. Societatea controlată (de deţinuţii ei înşişi, de gardieni, ierarhizată şi condusă de un singur om) nu era altceva decît o închisoare. Exista o similitudine perfectă a universului carceral, cu „viitorul luminos", al lui Marx şi Lenin. Răul vine însă de mai departe, de la Thomas Morus şi Campanella. Ei vedeau lumea perfectă, raiul pe pămînt, ca un oraş închis, înconjurat de ziduri care îl separă de lumea din jur, imperfectă aceasta. Înăuntrul Utopiei totul este distribuit, nevoile omeneşti sunt identificate, cuantificate. Totul e măsurat, aerul, hrana, îmbrăcămintea, sexul, banii. Bunurile, serviciile sunt distribuite de şefi infailibili. Acest model al lumii fericite de mîine este identic cu o închisoare. Aici un gardian îţi distribuie o celulă, ai ore fixe de somn, haine, hrană, apă, ore de plimbare şi de muncă. Cineva veghează asupra programului. Raţii, calendar, totul precis determinat.

Orwell a înţeles cel mai exact această dimensiune malefică a utopiei. Diferenţa dintre cele două universuri, carceral şi utopic, ar fi că la închisoare, penuria, suferinţa alcătuiesc regimul normal, pentru că e vorba de a pedepsi pe cineva. În Utopia se caută fericirea. Cînd sunt eliberaţi, comuniştii au reflexele unor deţinuţi care nu mai înţeleg lumea liberă decît ca haos. Ajungînd la putere, ei aplică lecţia închisorii. E cam tot ce ştiu despre societate. Restul l-au uitat. O lume simplificată, aşa cum o vede un prizonier. Cineva trebuie să distribuie apă, hrană, celule... Întreaga populaţie este prizonieră, fiecare este un deţinut al celorlalţi. Foştii puşcăriaşi devin gardieni şi comandanţi de închisori. Există o magazie din care ei distribuie raţii, un buget, cantină, spălătorie, closete, vinovăţii, pedepse, recompense. O lume perfectă, utopică, simplă. Graniţa, paşaportul interzis, cenzura sunt zidurile dintre prizonieri şi lumea exterioară. Populaţia nu trebuie guvernată, ci pedepsită,

ținută sub control. Comuniștii știu că sunt urîți, se văd înconjurați de dușmani. Populația nu înțelege „misiunea istorică", „viitorul fericit". Oamenii vor să trăiască bine acum, aici, nu să facă sacrificii pentru un viitor iluzoriu. Și atunci, ex-deținuții transformă societatea într-o închisoare, iar populația în prizonieri. Gulagul era societatea perfectă după Stalin. Un lagăr cu sute de milioane de oameni.

Cum funcționa universul carceral, Dej și oamenii lui știau foarte bine. Ei au transpus acest model la scara întregii societăți. Era singurul model pe care îl înțelegeau. Au contribuit la asta ideologia la care aderaseră, comunismul, dar și experiența proprie. Societatea trebuia să existe numai în limitele predeterminate de autoritatea supremă. Totul trebuia să decurgă conform unui program care includea pe toată lumea. Cetățenii erau de fapt prizonieri. Ei erau niște vinovați, și trebuiau să contribuie – pentru a se răscumpăra – la realizarea anumitor obiective, alese, impuse de autoritate. Un deținut descărca vagoane de pietriș, muncitorii și țăranii trebuiau să construiască industria siderurgică ori Canalul Dunăre–Marea Neagră. Diferențele dintre deținuții propriu-ziși și acești proletari erau minime și nesemnificative. Magazinele de stat nu erau altceva decît chioșcul închisorii unde deținuții își cumpărau mărunțișuri cu banii primiți pentru munca în atelierele închisorii. România a devenit sub Dej o societate carcerală. Regimul la care au fost supuși membrii bandei comuniste de la Doftana, Caransebeș, Tîrgu Jiu nu a fost unul de exterminare, cum a fost cel aplicat în închisori după 1948, cînd celula comunistă a ajuns la putere, cînd era vizată dispariția clasei burgheze. Ideologia s-a substituit Lubiankăi. Era prelungirea mentalității carcerale și clandestinității în condițiile în care comuniștii nu mai trăiau în subterane, ci aveau puterea. Ei introduc în societatea românească acest virus căpătat în perioada „ilegalității". Obsesiile acestei lumi sunt informatorul, trădătorul, agentul provocator, poliția care pîndește. Aflați la putere, comuniștii au aceleași reflexe din trecut. Nu reușesc să se dezbare de ele. Ei se consideră încă în clandestinitate și acționează ca atare. Societatea este pentru ei un mediu ostil și străin. Ei guvernează societatea polițienește, o infiltrează, o controlează, o spionează. Modelul carceral, al celulei clandestine, a proliferat la scara unei țări întregi.

ANATOMIA UNUI ASASINAT

Fă-l să dispară!
GHEORGHIU-DEJ către PANTIUȘA BODNARENKO,
despre ȘTEFAN FORIȘ

4 aprilie 1944. La ora 14.00, avioane americane B25 venite din Libia și Egipt acoperă cerul Bucureștilor. Bombardamentul distruge în cîteva minute cartierul Gării de Nord, Calea Griviței și împrejurimile. Pe seară, cînd armata și civilii încep să adune morții, să repare pagubele, Foriș este vizitat de Emil Bodnăraș într-o locuință conspirativă din cartierul Domenii, pe bd. Filantropia, str. Carol Knappe, la granița zonei devastate de bombe. Cu numai cîteva zile înainte, la 30 martie, cei doi se văzuseră într-o ședință. Cu acea ocazie, Foriș îi ceruse să-i facă o vizită. Siguranța, care știa destul de bine ce se întîmplă în interiorul PCdR, nu aflase care este poziția lui Ștefan Foriș în partid și nici unde se găsea, în URSS sau la București. Faptul că era în libertate, în vreme ce aproape toți colaboratorii lui fuseseră capturați, a alimentat puternic zvonurile că Foriș ar fi omul Siguranței. Era sau nu era? Vizita avea strînsă legătură cu această dilemă. Misiunea lui Bodnăraș era să îl demită, iar dacă opune rezistență – să-l lichideze. Era înarmat cu un pistol și un ciocan. Tehnica făcea parte din arsenalul NKVD, unde Bodnăraș absolvise cursuri cu zece ani mai devreme, la Astrahan și Moscova. Legenda de care se înconjurase, cum că ar fi mesagerul Moscovei, făcea parte din scenariul ascuns de o perdea de fum. Tot un procedeu însușit la școlile speciale de spionaj și subversiune. Bodnăraș era în elementul lui în această afacere. I se potrivea ca o mănușă. Apăruse de nicăieri și de puțină vreme în mica lume de la vîrful PCdR.* Nu-l știa mai nimeni. Nu activase în clandestinitate pînă la arestare. Nu deținuse funcții politice, nu avea legături cu cadrele, cu aparatul. Nici nu era membru PCdR. O figură periferică, un necunoscut. Ceea ce îi dădea și forța. Nimeni nu știa cum să-l judece, nimeni dintre cadrele de la vîrful PCdR aflate în libertate în 1943–1934 nu îi fusese apropiat. Despre el se știau foarte puține lucruri, într-o lume unde memoria era extrem de încărcată. Emil Bodnăraș juca rolul misterios de mesager al Moscovei. Se știa că fusese ofițer de carieră, condamnat la zece ani de închisoare pentru dezertare și spionaj. Acum, apărut în jurul lui Foriș, părea

* *Cf.* Romeo Runcan, interviu cu Stelian Tănase, aprilie 2001.

să aibă misiuni importante și secrete. Personajul iubea secretul, umbra, conspirația. În acest mediu al subteranei, al complotului, al intrigii, Bodnăraș era ca acasă. Își luase ca pseudonim, ca *nom de guerre*, numele „Felix", împrumutat de la Felix Djerjinski, fondatorul Cekăi, poliția politică bolșevică. Deși se văzuseră abia cu cinci zile în urmă, la 30 martie, Foriș a ținut să-l convoace din nou. Motivul? O farsă, o diversiune, o intoxicare. Foriș cade în cursa întinsă de Bodnăraș. Secretarul general PCdR „aflase" că un curier important din URSS venise la București cu un mesaj. În plus, că urma să-l întîlnească la 3 aprilie pe Bodnăraș. Foriș știa bine că Bodnăraș este agent GRU, cetățean sovietic. Se putea gîndi că Moscova a trimis un mesager cu ordine la Bodnăraș, omul de încredere al GRU. Între 1941 și 1944, legătura cu Kremlinul fusese întreruptă. Ea se pierduse în mai 1941. Începuse apoi războiul și legătura nu a putut fi reluată. Bodnăraș ieșise la 8 noiembrie 1942 din închisoarea Caransebeș. Își crease reputația că reușise să restabilească legătura cu Moscova. Era o legendă fabricată de el. După 4 ani de tăcere, Foriș era curios să afle care sunt directivele venite de la Kremlin. Frontul se afla la Iași, Armata Roșie se apropia. Evenimentele urmau să se precipite în scurt timp.

Capcana întinsă de Bodnăraș lui Foris a funcționat. Informația despre sosirea unui mesager era un bluff. Situația era ca în *Revizorul* lui Gogol: sosirea omului de la centru, care putea să controleze catastifele, să anchieteze ce ai făcut în timpul războiului. În cazul de față, nu era o confuzie de persoane, Revizorul nu exista. Rolul lui îl juca – într-un ton dramatic – Emil Bodnăraș. Foriș credea că numai un ordin de la Moscova putea să-l schimbe din funcție. Nu se gîndea că e amenințat. Pînă la sosirea Armatei Roșii credea că nu i se va întîmpla nimic rău. Alt pericol pentru el era să fie arestat. Pentru asta își luase măsuri, era prudent și trăia într-o conspirație strictă. Deși se credea în siguranță, pericolul exista, dar nu venea de la autorități, ci din propriul partid. Gheorghiu-Dej, liderul comuniștilor din închisori, reușise să convingă mai mulți militanți de la vîrf că Foriș e un trădător. Printre ei, Teohari Georgescu, Iosif Chișinevschi, Emil Bodnăraș, Iosif Rangheț, Constantin Pîrvulescu. Ei credeau – sau le plăcea să creadă – că Foriș era agentul Siguranței. Mai multe arestări începînd din 1941 îi erau puse în cont. În plus, era acuzat că a comis grave greșeli politice. Bodnăraș acționa în numele acestui grup. „Colaborarea cu Siguranța", „trădarea lui Foriș" erau un alibi, un pretext. Întîi erau ranchiunile personale, rivalitățile din lumea subteranei. Se adăuga factorul *timp*, mereu esențial pe durata unei crize politice.

Timpul îi obligă la acțiune pe comuniștii aflați în România, fie că se găseau în închisori, fie că nu. Doi factori influențau această grabă. Situația

militară din nordul Moldovei şi ceea ce se petrecea la Moscova. Acolo, comuniştii români aflaţi în refugiu se organizau pentru preluarea puterii. Ofensiva lansată de mareşalul Konev trebuia să ajungă în cîteva săptămîni la Bucureşti. Antonescu trebuia înlocuit de un Guvern, în care „moscoviţii" şi-ar fi asigurat supremaţia. Sigur, la Caransebeş, Tîrgu Jiu şi Bucureşti, aceste amănunte lipseau, dar era evident că „moscoviţii" vor veni odată cu Armata Roşie. Numărătoarea inversă începea. Cine pierdea cursa se putea socoti mort. Instinctul de conservare acţiona puternic printre fidelii lui Dej. Mazilirea lui Foriş era un atac menit să schimbe raportul de forţe la vîrful partidului pînă la căderea regimului Antonescu. Odată transformat în ţap ispăşitor, lui Foriş i se puteau atribui toate păcatele comuniştilor din perioada 1940–1944. În principal, inexistenţa unei rezistenţe faţă de maşinăria de război germană şi regimul Antonescu. Graba, frenezia de a acţiona după ani de pasivitate veneau din acest calcul. Complotul anti-Foriş şi participarea la înlăturarea lui Antonescu ţinteau construirea unei poziţii puternice de negociere cu grupul moscovit. De vreme ce Dej, Pătrăşcanu, Bodnăraş, Pîrvulescu, Rangheţ, Maurer contribuiseră la înlăturarea dictaturii militare şi la întoarcerea armelor împotriva Axei, ei nu puteau fi în nici un fel ignoraţi în jocul politic. În raportul de forţe din interiorul micului partid comunist, aceasta era partida decisivă. Complotiştii nu puteau fi neglijaţi la distribuirea puterii. Exact aşa au perceput lucrurile şi „moscoviţii". Întorsătura de la 23 august le-a încurcat socotelile. Gh. Apostol, unul dintre cei mai apropiaţi de Gheorghiu-Dej, notează: „O problemă divergentă care s-a discutat cu acest prilej a fost aprecierea lor [a Anei Pauker şi a lui Vasile Luca, ajunşi la Bucureşti în septembrie 1944, *n.n.*] că eliberarea lui Foriş din funcţia de Secretar General al partidului a fost ilegală şi că această măsură nu a fost agreată de Komintern. Probabil că ar fi fost agreată o «troică» – Ana Pauker, Vasile Luca şi Foriş."* Troica s-a instalat oricum, dar locul lui Foriş, lîngă Pauker şi Luca, a fost luat de Gheorghiu-Dej. Această substituire de persoană era şi scopul loviturii din 4 aprilie. Bodnăraş nu restabilise legătura cu Moscova. Avem mărturia lui Constantin Pîrvulescu care în 1968, în faţa comisiei de anchetă a CC, a spus: „Sovieticii nici nu au ştiut ce se întîmplă aici. Cînd au venit în Aleea Alexandru [unde se afla sediul CC al PCR după 23 august 1944, *n.n.*], l-au căutat pe Foriş."** Bodnăraş blufa, nu era trimisul Komintern. Nu restabilise legătura cu Moscova. Era o legendă care i-a permis să penetreze vîrful partidului şi apoi să-l înlăture.

---

* Gheorghe Apostol, *op. cit.*, p. 87.

** Dan Cătănuş, Ioan Chiper, *Cazul Foriş. Lupta pentru putere în PCR. De la Gheorghiu-Dej la Ceauşescu*", Editura Vremea, 1999, p. 327.

Foriș trăia în conspirativitate de la sfîrșitul lunii decembrie 1940. Atunci se întorsese în țară. A trecut Dunărea cu barca în dreptul Tulcei, trecere organizată de Dumitru Coliu. Siguranța – de obicei bine informată – știa puține lucruri despre el. Îl credea refugiat în URSS, chiar mort. Deținea informația că a plecat în vara 1940 în URSS împreună cu Teohari Georgescu și că nu s-a mai întors.

Ștefan Foriș s-a întors singur la București în ultima zi a anului 1940. Poate asta a făcut ca datele Siguranței în ceea ce-l privește să fie sărace. Foriș plecase la Moscova ca unul din militanții de vîrf ai PCdR și venise înapoi în poziția de secretar general. Un concurs de împrejurări a făcut ca Secretariatul partidului comunist să fie arestat în aprilie 1941, într-o casă conspirativă din cartierul Obor. Singurul care a scăpat a fost Ștefan Foriș. Ajunși în închisoarea din Caransebeș, Teohari Georgescu și Iosif Chișinevschi vor împărtăși bănuiala că Foriș ar fi omul Siguranței, de vreme ce el era singurul rămas în libertate. Gheorghiu-Dej – plecînd de la această bănuială – țese în timp o plasă deasă în jurul lui Foriș, pentru a-l doborî și a-i lua locul ca șef al partidului. Scena din 4 aprilie 1944 este punctul culminant al acestei urzeli. Deznodămîntul va veni însă abia peste doi ani, în 1946.

Să ne întoarcem la scena destituirii lui Ștefan Foriș, așa cum o povestește Emil Bodnăraș 6 ani mai tîrziu, în 1952. Interlocutorul lui este Constantin Pîrvulescu, devenit după 4 aprilie 1944 secretar general al partidului. „Foriș era un om foarte precaut, el nu avea obiceiul să stea într-o casă conspirativă mai mult de 2-3-4 zile. Se muta imediat în altă casă și avea la dispoziția lui personală vreo 4 case, cea din Florească, pe Filantropia unde l-am găsit, și încă vreo două. Era clar că Foriș trebuia luat dintr-una din casele lui. Noi nu aveam posibilitatea să-l aducem într-o casă de-a noastră că el nu venea, era secretarul general, trebuia să pătrundă la el cineva dintre noi, ori Rangheț, ori eu.[...] Am stabilit casele în care se va găsi. [...] În al doilea rînd am constituit grupa care trebuia să ajute la lovitură, în frunte cu Filipescu* care era cel mai hotărît element. Eram Filipescu, Mutulescu, Rangheț, în total 4. Toți înarmați. Am pregătit mijloace pentru lichidarea nezgomotoasă: ciocane. Am pregătit mașina, pe Matei șoferul și o mașină a lui Rangheț cu Rabcea. [...] Am hotărît că această acțiune trebuie dusă de mine. [...] În ziua de 4 aprilie a

* Gh. Filipescu și Ion Mutulescu au fost parașutați în România în 1943. Gh. Filipescu, mort în 1968 într-un accident de circulație suspect, în perioada cînd depunea mărturie în fața comisiei de anchetă care investiga cazurile Pătrășcanu și Foriș. A fost în anii de după război protejatul lui Emil Bodnăraș. A fost șef anchetator SSI pînă la înființarea Securității. Căsătorit cu prima soție a lui Corneliu Mănescu, Tasia. Ion Mutulescu, șofer, a participat la războiul civil din Spania, ca voluntar în Brigăzile Internaționale din Spania. Moare în 1968.

venit bombardamentul american [...] am crezut că ne va da peste cap planul. El era în panică. Nu circula nici o maşină, a fost norocul nostru că tehnicul lui, Romeo [Runcan, „tehnicul" lui Foriş, *n.n.*], n-a putut să mă ducă cu maşina lui, şi a trebuit să folosesc maşina mea, a lui Matei. M-a dus la el acolo şi acolo l-am găsit spre surprinderea mea pe Koffler. L-am întrebat ce este cu ăsta, a spus că a fost la el şi l-a prins bombardamentul şi l-a lăsat pe Koffler cu Mira* în altă cameră. Planul de acţiune nu s-a putut executa pe minute. [...] El ca să-şi vină în fire [...] a vrut să dea impresia că este calm [...] dar vedeam nervozitatea, era în panică de pe urma bombardamentului. În momentul acela apare afară o maşină cu Rangheţ. El identificase în ce casă sunt şi a venit conform înţelegerii, cu grupa. Eu însă nu pusesem încă problema lui Foriş, ştiam că este înarmat, avea un pistol, era şi Romeo care era un cîine devotat lui, foarte vigilent şi-l păzea totdeauna şi îmi venea foarte greu să-i pierd din ochi, şi ies să-i dau drumul să intre [lui Rangheţ, *n.n.*] că vor veni peste 20 de minute, după ce eu am lichidat cu el şi am nevoie de eventual ajutor, după ce am pus problema. Gazda s-a alarmat cînd a văzut o maşină oprită afară, Mira afară s-a agitat, el a ciulit urechile, dar încă n-a reacţionat atunci, ci abia cînd maşina s-a întors după 3 minute din nou. Atunci a spus: Ce este asta?... Ce este cu maşina asta? Şi atunci am văzut că trebuie acţionat. Am cerut să iasă Mira şi Romeo din cameră şi i-am spus că este maşina noastră. [...] «A serviciului nostru tovarăşe Marius şi iată care este hotărîrea pe care trebuie să ţi-o transmit spre executare.» Eu stăteam cu o mînă pe pistol, cu alta pe ciocan şi cînd mi-am deschis haina să scot documentul, hîrtia bătută la maşină de noi, s-a făcut alb ca varul, au apărut broboane de sudoare, a văzut pistolul în mînă, îl aveam pe colţul mesei şi ţineam pe mîner şi atunci el a spus: «Eu mă supun.» [...] Dintr-odată era terci. S-a uitat la mine, n-a înţeles nimic. L-am luat şi i-am spus: «Ai auzit de GRU?» Zice da. Zic: «Uite cu asta ai de-a face. Imediat îmi treci toate legăturile şi totul şi dacă vorbeşti un cuvînt sau calci alături răspunzi cu capul...» I-am lăsat pe ei în casă, le-am luat pistolul şi le-am spus să iasă [...] că ies pe riscul lor şi m-am dus cu servieta la Filipescu

---

* Mira, pseudonim al Victoriei Sîrbu, membră a Secretariatului PCdR, soţia lui Foriş. Foriş a avut trei soţii: Lotti, care are un copil cu avocatul Iosif Şraier în 1935, cînd Foriş se afla în închisoare; Tatiana Petrovici, refugiată în URSS odată cu intrarea Armatei Roşii în Basarabia, în 1940, căsătorită în timpul războiului cu un ofiţer şi agent sovietic, Iakov Bulan, care a devenit în anii '50 comandantul Aviaţiei Militare Române şi rector al Academiei Militare; paraşutată în 1944 în România, cu misiunea de a crea un detaşament de partizani, Tatiana Bulan a fost în anii '50 şefa şcolii de partid Jdanov; Victoria Sîrbu, învăţătoare, în aprilie 1945 naşte o fată, care a purtat numele ei, nu al lui Foriş; arestată în 1949, a fost condamnată la 14 ani în procesul Pătrăşcanu din aprilie 1954, amnistiată în 1955; lucrează la Biblioteca Centrală de Stat pînă la pensionare.

care nu era departe. L-am luat pe Filipescu înarmat cu un automat, grenadă, să îl instalez la Foriș [...]"* Scena pare desprinsă dintr-un film cu gangsteri și nicidecum rezolvarea unui conflict politic pentru putere.

Ștefan Foriș a fost transportat într-o casă din cartierul Florească, apoi în alta din cartierul Vatra Luminoasă, unde pe 24 august 1944 vor fi depuși Ion și Mihai Antonescu. El nu a fost arestat cum s-a scris, ci pus sub „consemn". Aceeași pedeapsă suferise pentru cîteva luni și Constantin Pîrvulescu, la ordinul lui Foriș, depus pentru mai multe luni într-o casă conspirativă pentru că uitase o servietă cu documente într-un taxi. Foriș rămîne sub pază pînă în iunie, cînd Bodnăraș îl eliberează. Este utilizat de „sectorul de agitație și propagandă", Agitprop. Aici lucrează pentru primele numere ale ziarului *România liberă*. Continuă să fie supravegheat de grupa de șoc a lui Bodnăraș. Este docil, nu opune rezistență gardienilor săi. Încearcă să-și lămurească situația printr-un memoriu adresat noii conduceri.

La București grupurile politice se reactivau încă din toamna lui 1943, după ce Mussolini fusese demis și se crease iluzia la București că România ar putea să repete soarta Italiei. În acest scop, diplomații români negociau intens la Cairo, Ankara, Lisabona, Stockholm, încercînd să mai salveze ceva din situație. Conferința de la Casablanca totuși declarase că singura formulă de a ieși din război era capitularea necondiționată. România își încerca norocul. Armata Roșie își pregătea noua ofensivă, atentă să nu-i scape prada. Era limpede că minusculul PCdR va avea de jucat în noua situație un rol important – în contrast cu dimensiunile sale. Înlăturarea lui Foriș era una din manevrele prin care dispozitivul PCdR se pregătea pentru ziua cînd sovieticii vor fi stăpîni în România.

*

Cine este Ștefan Foriș? Firește, ca toți clandestinii, a purtat diverse pseudonime, Illin, cel mai des, dar și Valer, Lotian, Arin, Lungu, Siegfried, Bătrînul. Și lista e incompletă. Fiecare nume fals, fiecare incognito, corespundea unui pas făcut pe scara ierarhică a aparatului comunist. S-a născut în 1892, într-o familie mic-burgheză. Părinții săi aveau o cărămidărie. A absolvit facultatea de fizico-matematici la Budapesta. Poliglot. În 1919 luptă de partea lui Béla Kun. Era deja comunist, membru al partidului comunist din Ungaria. Se refugiază în România, la Brașov, ca să nu fie arestat, dar și din rațiuni familiale. Membru al Partidului Comunist Român de la înființare. Face

* Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR. De la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*, Editura Vremea, 1999, pp. 150–151.

repede carieră în mica lume bolşevică românească. Este militant în MOPR (Ajutorul Roşu Internaţional), şi unul dintre liderii lui; scoate publicaţii finanţate de acesta. Se afirmă ca propagandist şi publicist. În toamna anului 1928 este implicat în procesul comunist de la Cluj. Este judecat în contumacie şi condamnat la zece ani închisoare. Se refugiază în URSS, unde urmează şcoala Lenin de cadre. Este trimis la Berlin, ca agent Komintern. Acoperirea sa este: „corespondent de presă TASS". Aici îndeplineşte misiuni pe lîngă Biroul pentru Europa de Vest al Kominternului. Este în relaţii cu Gheorghi Dimitrov, reprezentantul Kominternului la Berlin, dar mai apropiat este de Willy Münzenberg. Poate şi pentru că aveau aceeaşi formulă, un amestec de propagandist şi agent de operaţii speciale. Amîndoi erau oameni ai acţiunilor secrete, îmbinate cu agitaţia la vedere. Întors în ţară, îşi dovedeşte priceperea în montarea unor asemenea operaţiuni care, în spatele unei perdele dense de fum, ascunde reţele subterane şi acţiuni subversiune, începînd cu banii aduşi de curieri de la Moscova, via Berlin şi Praga, şi terminînd cu campanii de presă. În timpul „luptelor fracţioniste" din anii 1929-1930, îl susţine pe Vitali Holostenco-Barbu împotriva lui Marcel Pauker-Luximin. Una din misiunile lui în ţară este de a stinge conflictul. Nu reuşeşte. În august în 1931 este arestat la Bucureşti. La 12 ianuarie 1932 începe procesul la Tribunalul Ilfov secţia 1. Împreună cu soţia sa, Lotti, cu care fusese arestat, sunt judecaţi pe baza legii Mîrzescu din 1924. Avea deja o condamnare de zece ani din 1928, dar pedeapsa i-a fost amnistiată, ca pentru toţi comuniştii, în 1929. Avocaţii săi sunt Paul Moscovici (care l-a apărat şi pe Ceauşescu în 1936 la Braşov) şi Petre Zissu, acuzat într-un proces de spionaj. Pentru Lotti Foriş, judecată în stare de libertate, pledează Iosif Şraier, şeful biroului juridic al PCdR. La proces, Foriş nu contestă că face parte din partidul comunist. La percheziţie s-au găsit manifeste, broşuri şi documente care atestau apartenenţa şi relaţiile „informative" cu Kominternul. Legitimaţia sa de „corespondent TASS în România" îl face şi mai suspect. La tribunal, spune: „Procesul meu nu e decît un act de prigoană împotriva mişcării comuniste." E condamnat la cinci ani şi 10 000 lei amendă. Decizia Curţii de apel 1203/1933 îi reduce termenul de pedeapsă la patru ani. Soţia sa, Lotti, este condamnată la doi ani.

Dej şi Foriş se întîlnesc la închisoarea Văcăreşti. Conflictul dintre ei e posibil să se fi declanşat încă de acum. Foriş era închis din 1932 şi în 1937 trebuia să fie eliberat. Dej era închis din februarie 1933, într-un grup de peste 100 de persoane în care nu el era figura dominantă. La recursul judecat la Craiova în vara lui 1934, printre martori îl găsim şi pe Ştefan Foriş, adus de la închisoarea Văcăreşti. Foriş făcea parte din aparatul PCdR încă din 1921. Dej intrase în închisoare ca simplu membru, primit în 1932. Foriş,

după trecerea pe la Văcărești, este mutat în același an, 1934, la Doftana. Dej va ajunge mai tîrziu la Doftana, în mai 1937. Situația lui Foriș, intelectual, expert în marxism-leninism, îi dădea altă statură politică decît a electricianului ceferist. În anii de recluziune, Foriș a predat deținuților marxism, bolșevism, a explicat politica Moscovei. Autoritatea lui Foriș la Doftana e mare. Vechi comunist, este lider al celulei comuniste. Poziție pe care și Dej o va deține din 1940. Foriș îl declasa pe Dej. Ce putea să aibă în comun un intelectual – poliglot, citit, călătorit în Europa, și în URSS, ceea ce reprezenta atunci o călătorie inițiatică și o consacrare – cu Gheorghiu-Dej – activist sindical de provincie, intrat în partid de curînd? Și comportamentul celor doi a fost diferit. În prima parte a anului 1935, un conflict cu conducerea închisorii Doftana a dezbinat deținuții comuniști. O parte dintre ei, cu termene lungi de detenție, a dorit să se acomodeze cu regimul din penitenciar. A cerut să presteze diferite munci, ceea ce o altă parte a refuzat din motive ideologice. Aceștia din urmă, în număr de 18, printre care și Foriș, sunt izolați. Conflictul se încheie în august 1935, cînd Foriș este eliberat. Mai tîrziu, istoria oficială a PCdR va scrie că atitudinea lui Foriș ducea la „exterminarea activului de partid, detașamentul cel mai prețios al clasei muncitoare". Eliberarea sa a stîrnit și alte controverse. Gheorghiu-Dej s-a folosit de episod pentru a-l denigra mai tîrziu. Dej ar fi fost un apărător al deținuților comuniști, iar Foriș un conciliant, chiar un colaborationist, un „capitulant". Controversa a pornit de la faptul că la ieșirea de la Doftana, Foriș a semnat un angajament prin care se obliga să nu se implice în activități comuniste clandestine. De fapt, Foriș acționa din ordin. Misiunea lui era să se „legalizeze" și să se ocupe de presa de stînga, în cadrul noii politici de front popular pe care o orchestra peste tot Kominternul. Chiar la ieșirea din închisoare devine responsabil cu agitația și propaganda, cu presa de partid, legală și clandestină. Dacă ar fi avut un comportament laș, sau în afara ordinelor Moscovei, ar fi fost izolat, chiar exclus. Moscova nu întîrzia să-și sancționeze agenții care încălcau disciplina. După eliberarea de la Doftana, Foriș, aureolat de anii petrecuți în închisoare, devine unul din liderii cei mai influenți.

Comportamentul lui „ferm" în detenție îl impune. Foriș conduce campania din jurul proceselor lui Petre Constantinescu-Iași de la Chișinău și al grupului Ana Pauker. În septembrie 1936 participă la Bruxelles, cu Valter Roman și Athanasie Joja, la „Congresul păcii". La Paris se întîlnește apoi cu dr. Nicolae Lupu, vicepreședinte al PNȚ, ca să discute despre organizarea Frontului Popular. Foriș duce o existență legală. Putea fi zărit uneori în diferite locuri publice, în restaurante, unde cîțiva memorialiști îl semnalează. El este în spatele publicațiilor diferitelor organizații criptocomuniste, dar și a unor publicații de stînga, efemere, legale, *Șantier*, *Reporter* etc. Duce

o viaţă dublă, după formula leninistă. Din iarna lui 1937 este secretar al CC al PCdR. Tot el este cel care conduce reţele clandestine, asigură finanţarea cu bani de la Komintern a protestelor, a acestor jurnale, asigură plata avocaţilor din „procesele antifasciste". Foriş este şeful Agitpropului. Tot ce ţine de agitaţie şi propagandă îl priveşte. Poliţia îl supraveghează atentă, aşa cum arată rapoartele din epocă. Frontul popular nu se realizează, în ciuda precedentului creat în Spania şi Franţa. În toamna anului 1937, Foriş este implicat în campania electorală pentru alegerile din decembrie. Scrie destul de des în presă articole dogmatice, în care repetă punctele de vedere oficiale ale URSS, Komintern, PCdR. Un exemplu, în săptămînalul *Reporter*, apără acordul PCdR cu PNŢ. Prezenţa legionarilor provocase proteste la stînga, printre radicali, social-democraţi mai ales, în mediul intelectualilor antifascişti independenţi. Foriş dă replica, apărînd linia PCdR, în *Reporter* (25 decembrie 1937), protestînd „împotriva teroarei guvernului Tătărăscu". Dictatura regală, suspendarea Constituţiei, formarea partidului unic, Frontul Renaşterii Naţionale, înfiinţarea breslelor în locul sindicatelor, acordul de la München etc. schimbă complet contextul politic. Pradă ordinelor contradictorii de la Komintern şi solicitărilor situaţiei interne tensionate, PCdR răspunde echivoc şi ezitant. În plus, excluderile dictate de Komintern, prelungiri ale Marii terori, anihilează practic partidul. În 1937-1940, în urma arestărilor din URSS, Biroul Politic nu mai există. Conducerea internă, Secretariatul, este preluată în 1938 de Ilie Pintilie, Béla Breiner, Ştefan Foriş. Zigzagurile Komintern se răsfrîng în disputele interne. În Spania, voluntarii, infiltraţi de agenţi NKVD, fac epurări, eliminînd anarhişti, deviaţionişti, oportunişti, lichidatorişti etc. Cei mai vînaţi sunt aşa-zişii troţkişti. Ei sunt excluşi, cînd nu ucişi (cazul Vasile Ghica, voluntar român, executat pentru troţkism). La Bucureşti, aceeaşi atmosferă. Excluderi, demiteri, sancţiuni, efect al schimbărilor de direcţie de la Kremlin şi al Marii terori. Contextul se schimbă cu repeziciune şi Secretariatul PCdR, disciplinat, aşteaptă ordinele Moscovei. La fiecare schimbare, executanţii vechii politici sunt eliminaţi. Alexandru Sahia, Solomon Schein, Eugen Iacubovici, Popescu-Puţuri etc. trec prin aceste proceduri. La Bucureşti, Béla Breiner, Ştefan Foriş, Ilie Pintilie urmăresc puritatea ideologică a partidului, păstrarea lui pe linia Komintern. O linie ambiguă, contradictorie, şi pe care nimeni nu ştie s-o precizeze. De pildă, în chestiunea Frontului Renaşterii Naţionale. Ordinul Moscovei este ca membrii de partid să intre în FRN şi să lupte din interior etc. Acest ordin este contramandat mai tîrziu, iar adepţii unei asemenea politici, pedepsiţi drept „capitulanţi". Aceeaşi chestiune în legătură cu breslele, odată dizolvate sindicatele. Decizia Komintern: comuniştii să intre în bresle, să preia conducerea

lor etc. Nici în relația cu extrema dreaptă, ordinele nu sunt mai precise. Se cere o conlucrare cu legionarii, ca „adversari" ai dictaturii regale; alții continuă să-i identifice ca adversari principali ai comuniștilor. Aceste poziții diferite, opuse chiar, scindează micul grup de comuniști, rămași în libertate la București, ca și pe cei din închisori. Subordonarea față de Moscova provoacă frecvent în perioada 1937–1941 asemenea „cotituri". În epocă era de neimaginat să existe o linie proprie, decizii elaborate în România. Puțini lideri au rezistat acestui zigzag. Unii s-au retras, alții au fost marginalizați, cînd nu eliminați din celulele lor de partid. Numai cei mai supuși, mai dogmatici, mai capabili să supraviețuiască în diferite conjuncturi, să-și arate fidelitatea față de Moscova au răzbătut prin această perioadă extrem de tulbure. Unul dintre supraviețuitori este Ștefan Foriș, pe care îl găsim în toate formulele Secretariatului.

Gheorghe Stoica (Moscu Cohn), unul dintre fondatorii PCdR, ca și el, scrie într-un raport pentru Komintern din 1940 că Foriș este „un funcționar devotat al partidului, Komintern, URSS. Foriș și-a petrecut toată viața în cadrul partidului. Tov. Foriș este un jurnalist, [...] un pedagog al partidului. Trebuie menționat că mulți dintre tovarășii tineri au învățat de la el cunoștințele despre marxism-leninism și au ieșit din închisoare pregătiți. [...] Însă tov. Foriș, și cred că asta este cea mai vulnerabilă latură a sa, gîndește încet și greu, reacționează tardiv și acționează și mai lent. Practic, munca de organizare [...] în rîndul maselor constituie o altă latură slabă a sa. Îi este dificil să conducă de sine stătător – într-un colectiv poate să lucreze bine."* Un raport al Direcției Generale a Poliției din 1938 nota: „Foriș este un comunist intransigent și refuză să facă la cercetări orice fel de declarații în legătură cu activitatea sa, respectînd regulile de conspirație ale Partidului Comunist."** Foriș a fost întotdeauna un ins supus regulilor de fier ale subteranei. Acționa numai la ordin. Era un om secret, omul conspirațiilor, aparținînd complet rețelelor dirijate din umbră de la Moscova. Personaj extrem de disciplinat, lipsit de orice veleitate de independență. Pactul Ribbentrop-Molotov nu-i schimbă atitudinea. Deși condusese numeroase campanii împotriva fascismului, organizase și participase la efortul de a închega un front popular antifascist, cotitura de la 23 august 1939 nu-l tulbură. Pentru el, fidelitatea față de Moscova era legea supremă. El nu-l urmează pe Willy Münzenberg, care odată pactul încheiat, se rupe de Komintern și este ucis de agenți ai serviciilor speciale din URSS, în 1940, pentru

* ANR, *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial, 1939–1944*, *loc. cit.*, p. 140.

** ANR, Fd. DGP, D 34/1938, p. 36.

trădare. Şi Foriş sfîrşeşte în 1946, în condiţii destul de asemănătoare, ucis de propriii lui tovarăşi şi tot pentru „trădare". Diferenţa este că Foriş a rămas fidel Moscovei pînă în ultima clipă a vieţii lui. Nici o umbră de îndoială nu l-a tulburat, nici un gînd eretic.

Supunerea lui oarbă faţă de ordine l-a selectat pentru postul de secretar general al PCdR cînd postul a rămas vacant. În raport cu Breiner şi Luca, Foriş avea dezavantajul că era intelectual, calitate faţă de care Stalin era extrem de suspicios. În schimb, era, ca şi ceilalţi doi, etnic maghiar, ceea ce corespundea tacticii de a nu numi şef pe cineva care aparţinea majorităţii etnice: un asemenea lider ar fi putut să prindă rădăcini, să fie chiar popular şi să aibă pretenţii de independenţă. În plus, Kominternul nu avea alte soluţii în toamna lui 1940. Comuniştii români fie fuseseră masacraţi în anii '36–'38 la Moscova, fie se găseau în închisori, fie erau refugiaţi în URSS. Cei doi, Foriş şi Georgescu, sunt cazaţi la Hotel Lux. Au discuţii cu Gheorghi Dimitrov, Dmitri Manuilski, Palmiro Togliatti, Wilhelm Pieck. Se întîlnesc cu Boris Ştefanov şi Vasile Luca. De asemenea, discută cu brigadiştii întorşi din Spania. Discuţiile nu decurg foarte neted. PCdR era absent de pe scena politică şi avea un număr infim de membri. Reproşurile sunt şi de altă natură şi privesc greşelile din ultimii ani: poziţia faţă de dictatura regală, cînd ceruse membrilor săi să intre în Frontul Renaşterii Naţionale; poziţia faţă de bresle, cînd adoptase aceeaşi politică, de „infiltrare"; ca şi faţă de legionari, cu care întreţineau relaţii ambigui, ca efect al pactului Ribbentrop-Molotov. Nu fasciştii şi nu Germania erau duşmanii comuniştilor, ci „plutocraţiile occidentale, Anglia şi Franţa". Fasciştii şi comuniştii aveau un duşman comun. În România acesta erau regele Carol şi dictatura regală. Interesele comune şi conlucrarea lor este un fapt istoric.

În timpul prezenţei lui Ştefan Foriş şi Teohari Georgescu la Moscova, Franţa capitulează. URSS ocupă Basarabia şi nordul Bucovinei, Cadrilaterul şi nordul Ardealului sunt cedate. Regele Carol părăseşte ţara. La Bucureşti se instalează regimul Ion Antonescu–Horia Sima. Foriş ar fi preferat să rămînă în URSS, ca refugiat politic. Cere acordul Kominternului, dar este refuzat. Era mai util la Bucureşti decît la Moscova. Teohari Georgescu se întoarce în octombrie în ţară. PCdR a fost lipsit de conducere în timpul întregii crize din septembrie. Iosif Chişinevschi şi Gavrilă Birtaş, singurii membri ai Secretariatului, care nu erau nici în URSS, nici închişi, erau izolaţi, depăşiţi de situaţie. Foriş rămîne încă două luni la Moscova, pentru discuţii. Este instruit cu privire la sabotaje, folosirea unor cifruri, subversiuni, tehnici de spionaj. Ajunge la graniţa cu România la sfîrşitul anului. Rămîne aici cîteva zile pentru a aştepta o ocazie favorabilă să treacă Dunărea. Deferent, trimite la Komintern, pe numele lui Boris Ştefanov o scrisoare, datată

28 decembrie: „Dușmanul de clasă nu a putut distruge partidul nostru", scrie el, dar a reușit să-i „dea lovituri grele". PCdR „a pierdut jumătate din membrii săi". Problemele cu care se confruntă partidul sunt acelea ale unei secte împovărate de intrigi, excluderi, trădări, ambiții, neînțelegeri și conflicte. Foriș nu pare intimidat de asta, dimpotrivă. E în mediul lui, cunoaște actorii și dramele. Pentru a se face înțeles folosește formulele ritualice ale Kominternului. „Sfaturile, ultimele indicații ale tovarășilor Dimitrov și Pieck au dat un răspuns complet la problemele de mai sus. Mă voi strădui din răsputeri să le prelucrez în țară și să le realizez. Bineînțeles nu voi uita cuvintele tovarășului Dimitrov: «Nici cea mai bună rezoluție nu înlocuiește capul tovarășilor.»"*

La 31 decembrie, Foriș, trecînd Dunărea, ajunge la Tulcea și de aici la București. Se găsește într-o altă realitate decît lăsase la plecare, la 22 mai 1940. Între timp, România pierduse o treime din populație și teritoriu. Armata germană se instalase deja în regiunile strategice, pe Valea Prahovei, în jurul capitalei. PCdR se găsea într-o ambiguitate maximă, lipsit de cadre și de o linie clară. Moscova, ea însăși ambiguă, cultivă relații speciale cu Germania lui Hitler și e în plin război contra Finlandei. La 1 ianuarie Secretariatul PCdR, cu Teohari Georgescu, Gavrilă Birtaș, Iosif Chișinevschi, se strînge într-o casă conspirativă în cartierul Obor, pentru a primi directivele Kominternului.**

Foriș a fost un obsedat al clandestinității. El este un agitator supus doctrinei și canonului ei practic, expus de Lenin în *Ce-i de făcut?*. În 1935, cînd este eliberat de la Doftana, acceptă destul de greu să activeze legal, dar se supune. Ar fi preferat să acționeze subteran. Credea că așa e mai eficace și că asta reprezintă adevăratul spirit al bolșevismului. Lucrețiu Pătrășcanu, cînd este obligat să se „legalizeze" pentru a organiza apărarea în „procesele antifasciștilor" din 1936, a avut aceeași reacție reticentă. Cei doi aparțineau aceleiași generații și aceleiași școli de „revoluționari de profesie". Dacă Pătrășcanu a înțeles deschiderea sectei comuniste spre alte forțe politice și tactica Frontului popular, Foriș nu. Nici nu înțelege spiritul unei adevărate politici, normală, purtată în contact cu societatea. Masele îl înhibă, chiar dacă vorbește adesea în numele lor. E un singuratic. Ar fi preferat să trăiască în continuare clandestin. S-a aliniat din considerente de disciplină, totdeauna esențială la el. Foriș se simțea mai bine în subterană, înconjurat de secrete, complotînd, ascunzîndu-se, purtînd porecle și nume schimbate, folosind documente

---

* Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Foriș. Lupta pentru putere în PCR. De la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*, Editura Vremea, 1999, p. 19.

** Interviu cu Romeo Runcan, gazda lui Ștefan Foriș în anii 1940–1944 (aprilie 2001).

false, locuind în case conspirative, amenințat de a fi trădat și capturat de poliție. Trăia periculos, fără identitate. Nu era neapărat un hăituit, un paria. Clandestinitatea era un mod de viață, nu doar o împrejurare nefavorabilă. A fi proscris era o onoare, o poză postromantică. A trăi periculos, riscînd închisoarea și chiar plutonul de execuție în numele „revoluției proletare" și al lui Stalin, era singurul lucru care dădea un sens vieții lui. Împrejurările în care preia șefia partidului sunt extrem de critice, dar îi permit să dea curs predispoziției lui de a trăi clandestin. Pentru Foriș, pierderea contactului cu Moscova, fapt întîmplat în mai 1941, este un lucru foarte rău. Mai întîi că partidul pe care-l preluase de șase luni acționa de la înființare numai la ordinele Kominternului, iar acum acestea lipseau. Apoi fiindcă Foriș el însuși era un executant, un dependent de șeful ierarhic. Lăsat singur în împrejurările extrem de complicate din 1941–1944, este pierdut. El nu are nici imaginația politică, nici voința, nici inteligența sau curajul cerute de circumstanțe. Foriș nu este un lider: e mai curînd un ideolog, un învățător răbdător, un jurnalist, un intelectual dogmatic. Dar nu un lider, ca Tito de exemplu. Aflat la conducerea unui PCdR pe cale de dispariție, singurul lucru pe care știe să-l facă este să ordone o „conspirativitate adîncă". PCdR e o umbră, își propune să treacă neobservat. Cadrele sale sunt puține, cîteva zeci, masate mai ales în București. Majoritatea în închisori și lagăre. Siguranța nu trebuie în nici un fel provocată, pentru a nu trece la razii, percheziții și arestări. „Socotind că în momentul de față o activitate pronunțată ar însemna «prăbușirea totală a mișcării», instrucțiunile date recomandă o strictă conspirativitate în activitate, așa încît impresia generală să fie că lipsa de legătură a Partidului Comunist cu Kominternul a dus la o paralizare completă a acțiunii comuniste."*

PCdR nu scapă nici de represiunile Siguranței și nici liniște în interior nu are. Secta comunistă, ascunsă prin subterane, e pradă unor conflicte vehemente, înveninate. Fiecare se detestă cu fiecare. Resentimentele, suspiciunile devastează bruma de relații umane care ar fi fost de presupus la niște indivizi care împărtășesc o cauză și o soartă comună. Arestările nu fac decît să alimenteze acuzațiile reciproce. Singura soluție pe care Foriș o întrevede în ascunzătoarea lui este să-i acuze pe ceilalți de încălcarea regulilor conspirativității, să formuleze noi cerințe, să dea sancțiuni. Exclude, suspendă pe diverse termene, izolează diverși militanți. Apoi, cere fiecăruia să-și facă autocritica pentru a fi reprimit. Este un ritual populat de multiple reflexe condiționate. Foriș este rupt de realitate. Pentru el totul se reduce la viața

* Notă SSI, „Dispoziții de activitate date de conducerea Partidului Comunist", 2 mai 1942, Arhiva CC al PCR, Fd. 1, D 274, p. 312.

conspirativă. Circulare, chemări la ordine, ascunzători, incognito-uri. Se înconjoară ca un birocrat de hîrtii. Scrie tot timpul documente, pe care le răspîndește la cîteva zeci de militanți. În ciuda pericolului de a fi interceptată, corespondența sa, în ambele sensuri, este bogată. Mesajele conțin critici, atacuri, justificări, amenințări. Foriș, deasupra acestei fojgăieli, „predă" fără întrerupere regulile conspirativității. „[...] Conducerea mișcării comuniste susține că aceste arestări sunt rezultatul nerespectării regulilor conspirative și introducerea în mișcare a unor elemente necontrolate. De aceea s-ar fi hotărît ca toate elementele mișcării care au legături cu cei arestați să fie desărcinați de orice muncă din motive de securitate și totodată pentru verificarea situației fiecăruia. Pentru a evita pe viitor arestări care pun mișcarea în situații dificile, conducerea centrală a dispus următoarele, privitor la regulile conspirative: 1/ întîlnirile conspirative, fixate dinainte, se vor da pentru un termen scurt, maximum două zile; 2/ străzile pe care vor avea loc întîlnirile conspirative vor trebui să fie puțin frecventate spre a se putea face control serios și verificate cu un sfert de oră înainte de cei ce ar trebui să vină la întîlnire; 3/ întîlnirile se vor face mai mult ziua; 4/ întîlnirile de control vor avea loc în aceeași zi, nu la intervale de 2–3 zile ca mai înainte; 5/ folosirea mașinilor pentru întîlniri conspirative se face în felul următor: nu se vor lua mașini din stație decît cînd se găsește o singură mașină, nu se vor lua mașini decît din acele din care au coborît pasageri; 6/ casele conspirative nu vor mai fi camuflate decît de membri de încredere ai mișcării. Aceștia vor fi aleși dintre cei care nu au fost niciodată chemați la poliție; 7/ fiecare membru de partid însărcinat cu colectarea fondurilor pentru mișcare va continua să adune cotizațiile și le va ține pînă cînd conducerea mișcării va desemna pe noul tehnic "*

Acesta este genul de literatură care circulă printre comuniști. Toată viața PCdR se reduce în anii '40 la asta. Singura preocupare este cum să te ascunzi de Siguranță, cum să ai o casă conspirativă sigură, cum să te folosești de acte și nume false. Apoi e suspiciunea continuă. Siguranța face multe capturi, grație celor recrutați din interiorul PCdR. Ea urmărește conflictele numeroase și nu intervine decît atunci cînd unii trec la acțiune, lipesc manifeste, constituie celule comuniste în fabrici, strîng fonduri și corespondează cu deținuții din închisori. În aceste situații, activează un informator și trece la arestări. Urmează un proces, se dau pedepse grele. Ajunși în închisoare, sunt anchetați de comuniștii care vor să afle în ce împrejurări au fost arestați și dacă au vorbit la interogatorii și au trădat numele altor tovarăși. A-i depista

---

* *Culegere de documente. Prefectura Poliției Capitalei*, vol. 3 (16 nov. 1943), pp. 624–626.

pe informatori, marea obsesie a subteranelor, este esențial. Regula este: cine nu a fost arestat, acela a „dat" rețeaua. Foriș devine ținta acestor bănuieli. Căderea tipografiilor în martie 1940, arestarea secretariatului de Paști 1941, capturarea grupului terorist condus de Francisc Paneth și A. Kornhauser, în noiembrie 1941, căderea altor grupuri, cel condus de Ion Vincze și Constanța Crăciun, arestarea și executarea lui Petre Gheorghe în vara lui 1942, descoperirea tipografiei în 1943 și a celulei comuniste de la Malaxa, căderea conducerii Uniunii Patrioților, în decembrie 1943* adaugă suspiciuni în plus, creează în această lume subterană, rarefiată, o adevărată paranoia. Sute de arestări, anchete, procese, sentințe grele, uneori plutonul de execuție. Ștefan Foriș, supraviețuitorul acestor împrejurări, este găsit vinovat. Rămînerea lui în libertate apare ca o dovadă a trădării. Dar și a fi arestat era, în perspectiva canoanelor Komintern, o vină, aproape o trădare. Deveneai în mod obiectiv suspect, asupra ta plana suspiciunea de a fi devenit un dușman al partidului. Fie din neglijență în aplicarea regulilor conspirativității, fie că te-ai vîndut Siguranței. Dacă se întîmpla să dai numele unor comuniști în anchetă: erai exclus. Singura ieșire a unui comunist „căzut în ghearele Siguranței" era să acuze de trădare pe cineva rămas în libertate. Așadar, cu cît Siguranța băga în închisori mai mulți comuniști, cu atît Foriș, rămas aproape singur în ascunzătoarea lui, era vizat mai insistent de acuzația de trădare. Principalul argument: nu a fost arestat. El devine astfel principalul suspect pentru arestările operate de cînd preluase șefia PCdR.

Foriș este incapabil să ducă o existență normală. Subterana părea să fie mediul său natural. Era prea lipsit de imaginație și de hotărîre pentru a fi un combatant, un șef de partid. Aștepta ordine, era dogmatic, căutînd în rezoluții ale Kominternului, în textele lui Lenin și mai ales Stalin soluții la provocările cotidiene. Era contrariat cînd acestea nu se potriveau cu realitatea. Obișnuia să considere ca adevărate textele, și nu ce se întîmpla în jur. Se grăbea să-i pedepsească pe eretici, pe indisciplinați. Cerea autocritici și recunoașteri vinovate ale unor greșeli imaginare sau reale. Vedea reflex pretutindeni fracționiști și dușmani, ai lui și ai partidului pe care îl încarna. Avea „conștiința misiunii lui istorice", ca șef al PCdR, avangarda proletariatului. Toate aceste trăsături îl izolează chiar și de secta politică pe care o conduce. Cît este secretar general, are dispute cu aproape toată lumea. Conflictele aveau adesea mai puțin aspectul unor confruntări politice și ideologice, cît personale.

---

* La 28 februarie 1944 s-a judecat procesul Uniunii Patriotice. Etty și Paul Wexler, Mircea Biji și Mihai Levente (în contumacie) au fost condamnați la 25 de ani muncă silnică; Mihai Magheru, Vlădescu-Răcoasa și Ion Petre, 15 ani; Ana Solomon, Ernestina și Anca Magheru, 10 ani; Gheorghe Simion, 3 ani; alții, printre ei Manea Mănescu, viitor prim-ministru, achitați.

Este contestat vehement de Petre Gheorghe, Ronea Peisacovici-Gheorghiu și Ivanka Slarski (Rudenko), soția și respectiv sora lui. La fel de Elena și Ștefan Pavel, soț și soție, ca și de Ilona Papp și Grigore Răceanu, tot un cuplu, de soții Moisescu, Rangheț etc. Rudeniile alcătuiau adevărate clanuri. Ștefan Pavel și Ștefan Foris erau cumnați, Elena și Victoria Sîrbu erau surori, Pavel fiind unul dintre contestatarii fervenți ai lui Foriș. Relațiile intime în interiorul mișcării nu erau o raritate și complicau disputele: Constantin Pîrvulescu și Ana Toma, Remus Koffler și Lili Weigl, Ion Vincze și Constanța Crăciun, A. Kornhauser și Lilli Paneth etc. Este o foarte mică parte a listei acestor cupluri care amestecau clandestinitatea cu idila romantică.

Foriș se vede confruntat cu rezistența celor din închisori (grupați în jurul lui Gheorghiu-Dej) și din afară. Rînd pe rînd, adversarii săi sunt Petre Gheorghe, șeful organizației de București. Gheorghe este un „fracționist" tipic. El se vede șef al partidului după marginalizarea lui Boris Ștefanov și moartea lui Béla Breiner. Kominternul are altă opțiune. În decembrie 1940, în raportul către Boris Ștefanov, proaspăt numit șef al partidului, cu puterile conferite de funcția de secretar general, scrie: „În atitudinea sa [a lui Petre Gheorghe, *n.n.*] eu văd imensa nemulțumire și vanitatea bolnăvicioasă de care tovarășul ar trebui lecuit. Altfel alunecă pe o pantă periculoasă."* Conflictul a paralizat PCdR. Un an mai tîrziu, Foriș scrie într-o circulară: „Acest fracționist zăpăcit și incorigibil a mai încercat și anul trecut să ducă o luptă fracționistă contra CC. Iancu [pseudonimul lui Petre Gheorghe, *n n.*] este elevul lui Pauker [Marcel, *n.n.*], criminalul dușman al poporului, care a pregătit și a început lupta fracționistă în partidul nostru în anul 1930. Iancu a învățat de la el apucăturile și metodele josnice și aventuriere. De la sfîrșitul anului 1936, a fost în permanență în conflict cu conducerea partidului."** De fapt, în acei ani, PCdR trecea prin același fenomen ca în anii 1929-1931, al „luptelor fracționiste". Grupuri rivale își dispută supremația și se acuză reciproc de trădare și de colaborare cu Siguranța, de încălcare a dispozițiilor Kominternului și ale Comitetului Central. Partidul e, ca de atîtea ori, în prag de extincție.

Un alt conflict se dispută între Foriș și Constantin Pîrvulescu. Grigore Răceanu („membru al bandei de trădători hitleriști, Petre Gheorghe, Ștefan Pavel, Ioan Mețiu"), aflat într-un conflict mai vechi cu șeful PCdR, se căsătorește cu Ilona Popp, șefa UTC, pînă atunci susținătoare a lui Foriș. Tovarășa Răceanu se coalizează cu soțul ei și îl atrage în grupul contestatar și pe

---

* Dan Cătănuș, Ion Chiper, *op. cit.*, p. 20.

** ANR, *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial, 1939–1944*, *loc. cit.*, p. 191.

Constantin Pîrvulescu. Foriş eticheteză prompt situaţia drept „fracţionism". Ilona Papp-Răceanu, Petre Gheorghe şi Ştefan Pavel sunt excluşi. Pîrvulescu scapă cu o sancţiune minoră, datorită vechimii lui în PCdR, dar mai ales din cauza statutului său special. Era cetăţean sovietic, conectat cu serviciile speciale sovietice. Foriş preferă să fie prudent. Nici cînd greşeşte grav nu-l exclude. De pildă, atunci cînd Pîrvulescu uită într-un taxi documente strict secrete, fapt care a dus la arestarea cîtorva zeci de comunişti, la mai multe procese soldate cu peste 100 ani de condamnări, Foriş îl suspendă şi-l consemnează într-o casă conspirativă. Pîrvulescu se revanşează participînd la complotul împotriva lui, alături de Bodnăraş şi Rangheţ. Cum de un asemenea lider, încărcat cu o asemenea vină, pentru care au plătit mulţi „tovi", lipsit de credibilitate, privit cu reproş, devine şeful PCdR este un mister care îşi are poate explicaţia, după formula lui Vladimir Tismăneanu, în „bizantinismul" funciar al partidului. Şi Rangheţ, celălalt membru al triumviratului complotist, ajunge în conflict cu Foriş. Spre deosebire de Pîrvulescu, Rangheţ fusese un protejat al lui. În toamna lui 1940, cînd i s-a cerut de către Komintern să lucreze cu Pîrvulescu, Foriş a refuzat. Rangheţ fusese adus la Bucureşti de Foriş, care, în loc să-l pedepsească pentru deconspirarea reţelei din sudul Transilvaniei, îl promovează şef al comisiei militare. Un actor al dramei fracţioniste (Ioan Meţiu, adversar al lui Foriş, apropiat de Petre Gheorghe) scrie într-un raport din 1941: „Rangheţ, muncitor şovinist maghiar [...] este un tip impertinent, credul şi plin de sine, a ajuns pentru a parveni în banda vechiului lui prieten, Foriş [...] ei sunt duşmanii noştri de moarte, mai periculoşi decît Hitler şi Antonescu, căci sunt în mijlocul nostru [...] şi ne lovesc mişeleşte pe la spate." Acest Rangheţ, devotat lui Foriş, este înlocuit cu Emil Bodnăraş în fruntea comisiei militare. El se alătură complotului anti-Foriş atras chiar de Bodnăraş.

Deţinuţii din închisoarea Caransebeş îl contestă şi ei vehement pe Foriş. Împotriva lui sunt ridicate mai multe capete de acuzare. Cel mai grav: că este agent al Siguranţei. Răspîndesc acuzaţia în celelalte închisori şi reuşesc montarea unei coaliţii împotriva lui. Este o acţiune tipică de „fracţionism". Aşa ar fi şi fost clasată dacă Foriş ar fi cîştigat partida. Nu era singura contestaţie de care se lovea, şi nici măcar singurul conflict pe care trebuia să-l aplaneze. În lagărul de la Tîrgu Jiu dezbinările sunt de asemenea puternice. Există mai multe grupuri şi lideri care-şi dispută supremaţia. Sunt implicaţi, în timp, toţi deţinuţii comunişti. Protagoniştii disputei: Ovidiu Şandor, Alexandru Iliescu, Lucreţiu Pătrăşcanu, Athanasie Joja, Grigore Preoteasa, Gh. Apostol, Gh. Gheorghiu-Dej, I.Gh. Maurer, Chivu Stoica. Asemenea dispute au loc şi la Jilava, la Lugoj, la Mislea şi Văcăreşti, unde sunt închişi comunişti. Acuzaţiile reciproce şi termenii în care sunt formulate

sunt invers proporționale cu pasivitatea politică și militară. Toți acești agenți ai URSS, Komintern și GRU își epuizează resursele în scrisori pline de imprecații, în ședințe de critică și autocritică, de înfierare a dușmanului din interior. Iată ce spune un document care a circulat printre comuniști: „Foriș, intelectual ungur, șovinist, fără devotament față de proletariatul și poporul român, fără trecut în organizațiile noastre, în luptele muncitorimii [...] acest bandit nu e deloc străin de căderea CC [...] am constatat că ține ședințe cu geamurile deschise țipînd ca un nebun. [...] Așa-numitul CC al bandei F [oriș] este o agentură tîlhărească hitleristă furișată în conducerea partidului nostru. [...] Ziua răspunderii se apropie și banda lui F. va răspunde de crimele sale. Toți acei care vor continua munca cu acei criminali agenți hitleriști vor răspunde pentru faptele lor alături de iuda F. Afară cu spurcăciunile hitleriste F., C. [Conrad, Koffler] [...] din rîndurile noastre, afară cu ei dacă nu voim să pierdem ca partid și tovi. Alungați pe acești ucigași de comuniști din rîndurile voastre. Faptele au dovedit că unitatea cu ei e o crimă contra proletariatului și poporului și împotriva Uniunii Sovietice.“*

„Încetul cu încetul, el [Foriș, *n.n.*] devenea conducătorul imaginar al unui partid care la rîndul său exista mai cu seamă în imaginația sa [...] pe Secretarul general l-a arestat nu Siguranța, ci partidul real, care își manifesta astfel refuzul de a se lăsa condus de el. Treptat Foriș a ajuns să-și dăruiască principalele energii nu conflictului său natural cu statul dictaturii militare, ci conflictului cu partidul care nu îi accepta șefia. Prețul nearestării lui de către Siguranță a fost arestarea lui de către partid [...] Rămîne inabilitatea lui frapantă de a conduce Partidul Comunist într-o perioadă istorică atît de complexă.“**

*

Conform apelului „forțelor patriotice“ lansat în 24 august, Foriș se prezintă la sediul PCdR. După cîteva zile este alungat. Își petrecuse ultimele două luni lucrînd la pregătirea primelor ediții ale cotidianului *România liberă*. Se părea că situația lui este lămurită. Cel care condusese operația de înlăturare a sa, Emil Bodnăraș, ridică în iunie paza de la casa unde era consemnat. Poate circula prin oraș numai însoțit. Odată cu schimbarea statutului său, scrie un memoriu noii conduceri PCdR. Aici face un raport de activitate pe ultimii patru ani și cere să fie reintegrat. Moravurile clandestinității

---

* Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *op. cit.*, p. 25.

** Pavel Cîmpeanu, *Ceaușescu. Anii numărătorii inverse*, *ed. cit.*, p. 111.

făceau ca, odată ce ți-ai pierdut poziția, să fii tratat ca un ciumat. A greși față de partid însemna că, „obiectiv", ești un dușman, că ai făcut jocul adversarilor, că ai trădat. Aceasta era logica din interiorul PCdR. Or, singura realitate în care trăia Foriș era una subterană. El trăia de mai mulți ani în clandestinitate și nu avea identitate. Reflexele lui țineau strict de acest mod de viață: secret, case conspirative, căutat de poliție. Adaptarea la viața normală era complicată. Alternativa lui Foriș, în situația lui de paria în interiorul PCdR, era să iasă la suprafață pentru a se preda poliției. Sau să accepte izolarea completă, să aștepte ancheta din partea celor care l-au demis sau un glonț tot din partea lor. Foriș, bun cunoscător al Kominternului și GRU-ului, nu își făcea iluzii. Știa exact cum se procedează cînd ai căzut în dizgrație, cînd ești acuzat de trădare. Nu exista milă. Nu conta că nu te aflai pe teritoriul URSS, „brațul revoluției" te ajungea oriunde te-ai fi ascuns. Credința lui Foriș în atotputernicia serviciilor speciale sovietice l-a făcut să cedeze atunci cînd, la 4 aprilie, Bodnăraș îi spune că vine din partea lor. Exemple sunt prea multe. Willy Münzenberg, reprezentatul Komintern în Occident cu cel mai înalt grad, este găsit mort în Franța. Ca și Walter Krivitsky, pedepsit pentru trădare. Nu ar fi fost primul caz și nici ultimul. Cel mai celebru era bineînțeles cel al lui Lev Trotki, asasinat în Mexic în august 1940 de Ramon Mercader, la ordinele lui Stalin. Dacă de primul caz probabil nu știa, deși îl cunoscuse în anii '20 pe Willy Münzenberg, la Berlin, de al doilea știa.

Foriș nu are deci decît să aștepte și să încerce să-și lămurească situația. Ceea ce și face. Acceptă docil tratamentul la care este supus, dar i se permite să lucreze pentru Agitprop. Fusese șeful resortului înainte de 1940. Capacitatea sa în aceste activități îi era recunoscută. *România liberă* avea nevoie de organizare pentru a fi lansat îndată după căderea regimului Antonescu. Cadrele PCdR erau puține, 90% dintre ele în închisori. Faptul că nu se găsesc tipografi pentru a lucra clandestin într-o tipografie spune multe. Triumviratul Bodnăraș–Pîrvulescu–Rangheț nu îl acuza că ar fi fost agent al Siguranței. Astea păreau atunci zvonuri neconfirmate. Pentru cei trei, rațiunea înlăturării sale era de ordin politic și viza situația PCdR după sosirea Armatei Roșii. Înlăturarea lui Foriș avea nevoie de acuzații grave. Altfel cum se putea justifica înlăturarea unui șef de partid numit de Moscova? Încălcarea acestui privilegiu exclusiv al Kremlinului era un act extrem de grav. Abia în 1956, un partid comunist a îndrăznit să-și numească liderul, Wladislaw Gomulka, pe cont propriu.

Pentru Dej și complicii lui cea mai la îndemînă acuzație era cea de trădare. Greu de dovedit, și în același timp gravă. Dej nu va întîrzia să se folosească de ea. Bodnăraș se ocupă de caz, alături de Vania Didenko și Pantiușa

Bodnarenko. Toți trei spioni sovietici, dovediți, judecați și condamnați în anii '30, deținuți la Doftana și Caransebeș. Gheorghiu-Dej îi interzice lui Foriș accesul în sediul CC al PCdR. Statutul lui devine extrem de neclar. Nu fusese exclus din partid, nu fusese sancționat, nu fusese judecat. Devine din acel moment o nonpersoană, fără identitate, un mort viu. Nimeni nu se apropie de el, e un lepros. Apropiații lui Dej cunoșteau bine antipatia pe care acesta o nutrea față de fostul șef al PCdR și nimeni nu îndrăznea să-i acorde asistență. Dincolo de cercul restrîns al comuniștilor, Foriș rămîne un personaj nefrecventabil, un comunist, adică tot un lepros. PCdR era pentru societatea românească o leprozerie. Era detestat pentru că se făcuse complice cu ocupantul și temut pentru că era instrumentul asupritor al Kremlinului. Cum România era supusă la mari reparații, jefuită sistematic, cum violențele soldaților Armatei Roșii erau regula, izolarea PCdR și sentimentele populației și ale lumii politice democratice erau inevitabile. Foriș se afla în această dublă pușcărie. De altfel nici nu se gîndește să părăsească PCdR, să se dezică de comunism. În ciuda tratamentului la care e supus, rămîne un fidel al cauzei și scrie asta în mai multe scrisori adresate liderilor PCdR, Anei Pauker, lui Gheorghiu-Dej. Ar fi însemnat să-și nege toată viața, tot ce făcuse pînă atunci în slujba Kominternului, a „revoluției proletare". El purta încă iluziile bolșevice ale anului 1917, rămăsese un leninist, îmbătat de entuziasmul și utopiile acelui moment. Ca vechi bolșevic, era una din prăzile favorite ale lui Stalin. Nu știm dacă Stalin a aflat de încarcerarea lui Foriș din rapoartele consilierilor sovietici care împînzeau PCdR. Firește, Ana Pauker și ceilalți cunoșteau antipatia omului de la Kremlin pentru vechea gardă, ca și neîncrederea pentru intelectuali, considerați nesiguri, ezitanți, mic-burghezi. Așa încît nu prea aveau de ce să se teamă. Desigur, înscenarea unui proces era privilegiul Moscovei. Atît timp însă cît Foriș era doar ținut de o parte, cînd arestat și anchetat, cînd în libertate supravegheată, lucrurile păreau normale. Și menținerea aparențelor era deocamdată prioritară, tocmai cînd PCdR începea să acționeze legal. Foriș a fost salvat în toamna anului 1944 de conflictele interne pentru supremație. Întoarcerea Anei Pauker la 16 septembrie la București complicase mult situația în partid. Pîrvulescu, care în primul număr al *Scînteii* apare ca șef al partidului, trece în planul doi. Ana Pauker are influența cea mai mare. Gheorghiu-Dej își afirmă și el pretențiile la supremație. Situația politică nouă, extrem de dinamică, amînă rezolvarea cazului Foriș. În plus, soarta lui Foriș era departe de a fi decisă. Dej și cei grupați în jurul lui l-ar fi ucis pe loc, gangsterește. Ei nu aveau însă putere deplină de decizie. Ana Pauker, Pătrășcanu și alți lideri care lucraseră cu Foriș nu ar fi acceptat uciderea

unuia dintre ei. Asta ar fi deschis şirul altor asasinate. Numai dacă Moscova ar fi ordonat, s-ar fi supus. Or, Moscova nu a dat un asemenea ordin.

Conflictul pentru putere la vîrful partidului izbucneşte cu intensitate chiar în septembrie 1944. Succesivele guverne, instalarea Armatei Roşii cu arme şi bagaje la Bucureşti, chestiunile organizatorice, îi absorb pe toţi liderii comunişti şi micul lor partid. Cine avea nevoie de un candidat legitim la şefie, numit la Moscova în 1940, niciodată demis de Komintern? Trebuia oare reînvestit ca şef sau reintegrat în rîndul membrilor Biroului Politic ori ai Secretariatului din care făcuse parte zece ani? Nimeni nu-l dorea ca rival. Măsurile punitive împotriva lui nu întîrzie să apară. Logica subteranei înghite totul. Foriş este arestat de Bodnăraş, la 15 septembrie, cu o zi înainte ca grupul Pauker să ajungă la Bucureşti. Dej a vrut ca la sosirea grupului moscovit lucrurile să aibă un caracter ireversibil. Foriş este reţinut împreună cu Victoria Sîrbu într-o fostă casă conspirativă. I se cer nenumărate declaraţii, i se iau interogatorii de către Vania Didenko (omul de încredere al lui Dej, împreună cu care evadase din lagărul de la Tîrgu Jiu în august) şi Pantiuşa Bodnarenko. Nu este judecat, nu este deferit poliţiei. Este de fapt o sechestrare de persoană. Nici o instanţă din România nu l-ar fi condamnat pe Foriş. El nu comisese nici un delict, nu încălcase legea. Pentru activităţile lui comuniste fusese dată o amnistie anunţată de comunicatul regelui din seara de 23 august. Dej şi ceilalţi însă, în dispreţul lor pentru justiţie, vedeau altfel lucrurile. Pentru ei delictele împotriva partidului era mai periculoase. Nu s-au mulţumit să-l excludă din partid, ar fi fost prea puţin conform moralei „revoluţionarului de profesie". Trebuia pedepsit, trebuia ucis pentru a da un exemplu şi a cimenta cu sîngele lui unitatea mişcării. Exemplul îl găsim amănunţit descris de Dostoievksi în *Demonii*. Era mai grav dacă slujind „cauza" greşeai, decît dacă nu ai fi slujit-o niciodată. În acest caz erai un duşman obiectiv, aparţineai clasei burgheze, exploatatorilor. Dacă fuseseşi un *insider* şi erai considerat trădător, nu mai aveai scăpare, trebuia să fii ucis. A te plasa în afara partidului după ce ai fost membru era o crimă pe care catehismul leninist, inspirat din Neceaev, o pedepsea cu moartea. Partidul alcătuia o pararealitate, în afara celei obişnuite, cu reguli proprii, cu justiţie proprie, cu judecători şi călăi proprii. Ca şi Mafia. O mafie politică, de data asta. E un comportament de *outlaws*, chiar dacă după 23 august PCdR devenise un partid legal. Nimic nu dădea dreptul şefilor PCdR să sechestreze o persoană, s-o judece şi s-o ucidă. Dej & Co. acţionau ca nişte gangsteri. Ei se drapau într-o ideologie care le „îngăduia", pe temeiul utopiei revoluţionare, să ucidă pe oricine. Or, revoluţia înseamnă timpuri excepţionale, în care sunt suspendate legile, justiţia, şi care cere măsuri în afara regulilor democraţiei. Respectul faţă de persoana umană se prăbuşeşte în asemenea timpuri. Cu

această logică, Dej & Co. dispuneau de viața și bunurile oricui. Comuniștii nu se desprinseseră în toamna anului 1944 de reflexele clandestinității. Și nu vor reuși s-o facă pînă în decembrie 1989. Trăiau pe două niveluri: unul legal, oficial, la suprafața vieții publice, altul subteran, secret, conspirînd să preia puterea. Mai tîrziu vor conspira s-o păstreze împotriva societății.

Soarta lui Foriș era pecetluită. Era numai o chestiune de timp. Totul trebuia să dureze pînă cînd dușmanii lui din partid găseau un răgaz să se ocupe de el. Soarta lui depindea de cea a facțiunii conduse de Dej, marele lui dușman. Din zona asta veștile erau extrem de proaste. Dej cîștiga teren. Vizita lui la Stalin în ianuarie 1945 îl consacră ca șef al PCdR, cu o influență egală cu cea a Anei Pauker. Cu Ana Pauker ca secretar general al PCdR poate că Foriș ar fi scăpat cu viață. Ea cel puțin nu-l antipatiza, nu-l considera un dușman implacabil. La 6 ianuarie, Ștefan Foriș și Victoria Sîrbu-Foriș sunt eliberați fără să li se aducă vreo acuzație. Influența Moscovei?

Ce se întîmplă aflăm dintr-un memoriu scris de Victoria Sîrbu în 1945, îndată după altă arestare a soțului ei: „De la schimbările din Aprilie 1944 au fost o serie de contraziceri la caracterizarea situației lui FORIȘ asupra căreia nici tov LUCA nu mi-a dat un răspuns. Astfel, cînd mi s-a citit declarația lui tov TEOHARI în legătură cu schimbarea de la 4 aprilie în care tov FORIȘ era numit agent de siguranță, tov BODNĂRAȘ a declarat că Comitetul Central nu împărtășește această părere. În septembrie 1944 tov DIDENCO a declarat că sunt dovezi împotriva tov FORIȘ. La 6 ianuarie tov DIDENCO împreună cu tov BODNĂRAȘ lăsîndu-ne liberi a declarat că suntem nevinovați și ni s-a oferit muncă de partid. În februarie 1945 tov FORIȘ urma să primească muncă de partid. În martie a fost arestat de Siguranță și reținut la dispoziția partidului și în același timp mi s-a comunicat din partea Comitetului Central să mă despart de tov FORIȘ [...] dar imediat tov FORIȘ a fost eliberat, ca acum să ni se spună că sunt dovezi că e trădător."* Memoriul este scris la sfîrșitul lui martie cînd, după o percheziție la domiciliu, Foriș este din nou arestat, cum ne arată un proces-verbal al poliției.** Autorul documentului notează că percheziția se face „în baza delegațiunii primite de a face cercetări în legătură cu manifestul intitulat PARTIDUL COMUNIST INDEPENDENT – cu caracter subversiv prin natura conținutului și difuzarea lui". Ce era subversiv în apariția unui alt partid, chiar și comunist, înțelegem mai greu astăzi. Atunci era un păcat de moarte, act împotriva cutumei bolșevice. Pe de altă parte, e mai curînd o provocare. Nici un alt document nu confirma că Foriș s-ar fi angrenat în crearea unui alt partid. Se cerea un pretext pentru a-l

* Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 56, vol 2, p. 21.

** *Ibid.*, Fd. 95, D 56, vol. 1, p. 90.

aresta. Trei polițiști scotocesc apartamentul 130 din Pasajul Victoria, scara B. etaj 1, locuit de patru persoane, soții Foriș, mama lui Ștefan Foriș și copilul abia născut al soților Foriș. Detectivii confiscă, la fel ca pe vremea clandestinității, documentele găsite în arhiva personală a fostului șef al PCdR. Ce trebuie să fi gîndit Foriș, de atîtea ori arestat, percheziționat, supus confiscărilor de tot felul? În loc să trăiască jubilația faptului că partidul lui era legal și se înscrisese în lupta pentru putere, el era din nou un paria, percheziționat, arestat, declasat, de data asta la ordinele propriilor lui tovarăși. Printre actele confiscate se afla tot ce interesa Siguranța înainte de august '44. Cîteva exemple: „Un caiet cu titlul «Linia partidului» scrise 9 pagini în cerneală, o notă cu diferite nume de persoane, extrase din hotărîrea CC din iunie 1943 cu titlul «Dizolvarea Internaționalei Comuniste cu sarcinile PCdR» – compuse din 12 pagini scrise cu cerneală avînd în continuare următoarele titluri: «Căderea organizației UTC din județul Ilfov», «Rezoluția comitetului județean Ilfov asupra arestărilor din noiembrie–decembrie 1943», «România liberă» mai multe numere, «Circulara din 8 iulie 1941» – «Platforma CC din 6 septembrie», «Rezoluția Comitetului Central al PCR», din ianuarie 1942, «Lupta pentru linia și unitatea partidului» etc." Raportul nu se făcea în folosul Siguranței lui Antonescu, nu mai ajungea la SSI, ci la Secretariatul CC al PCdR. Foriș era la fel de expus să fie capturat ca și cum nu s-ar fi produs nici o schimbare de regim.

Ce căutau polițiștii? Răspuns: documente de arhivă. Istoria PCdR începea să fie rescrisă, falsificată, mistificată. Nici o dovadă nu trebuia să rămînă. Dej era obsedat de arhive, de documente. Dorea să-și ascundă actele inavuabile, trecutul, să șteargă urmele. În 1960, el arde documentele compromițătoare din arhiva CC al PMR/PCR. Din aceleași motive va da ordin ca persoane, martori, participanți la acțiuni în care fusese implicat să fie ucise. În groapa în care va fi azvîrlit Foriș, vor mai fi aruncați alți nefericiți, care pretindeau că știu anumite lucruri despre Dej, uciși din ordinul lui de Bodnarenko. În pregătirea asasinatului, complicii și vasalii lui Dej scotoceau prin arhivele Siguranței, interogau foști comisari, arestați între timp, strîngeau mărturii de la cei care colaboraseră cu Foriș. Mistificarea trecutului, de care orice regim totalitar are nevoie, începuse.

Arestările și eliberările succesive depind de disputa cu sorți schimbători de la vîrful partidului. Foriș este un pion în lupta pentru putere și este folosit ca atare de toți cei implicați. El este cînd o „greșeală necugetată a lui Dej și Bodnăraș", cînd un „act necesar" întreprins de aceștia. Felul cum era citită participarea PCdR la lovitura de la 23 august era strîns legat de soarta lui Foriș. Pentru Dej și Bodnăraș a fost un act salvator. Deci Foriș trebuia lichidat. Pentru Pauker și Luca dimpotrivă, Foriș nu trebuia înlăturat. Instalarea

guvernului dr. Petru Groza, pregătirea conferinței naționale a PCR ce urma să se țină în vară, amînată pentru toamnă, a determinat grăbirea rezolvării cazului Foriș. Facțiunea condusă de Dej are inițiativa. Emil Bodnăraș conducea Serviciul special de informații al Guvernului. El ordonă anchetarea și supravegherea lui strictă. Mai mulți informatori sunt plantați în anturajul lui Foriș. Teohari Georgescu era ministru de interne. Amîndoi, Bodnăraș și Teohari Georgescu, sunt oameni de mînă forte mînuiți de Dej. Dar Dej nu operează nici prin intermediul Serviciului de informații al guvernului, nici prin Ministerul de Interne, pe care le considera încă nesigure. Foriș este arestat de o echipă de foști spioni sovietici, condusă de Pantiușa Bodnarenko, șeful Direcției administrative a CC al PCdR în acel moment, omul de încredere al lui Dej. Foriș este răpit ziua, în plin centrul Bucureștiului. Operația amintește o răfuială între gangsteri. Pe 9 iunie, Foriș dispare, la prînz, în zona Pieței Universității. Familia se alarmează. A doua zi, Ana Foriș, mama, și Victoria Sîrbu, soția, fac plîngere la poliție. „În ziua de 9 iunie ȘTEFAN FORIȘ care domiciliază împreună cu noi în București, Pasagiul Victoria [...] a plecat de dimineață de acasă și nu s-a mai întors. El s-a despărțit la ora 11 a.m. de prietenul nostru Dl. Remus Koffler în piața Brătianu, spunînd că merge acasă. De la această oră lipsește orice a urmă a lui." Cele două nefericite cred că, datorită faptului că Foriș „a fost timp îndelungat în conducerea Partidului Comunist din România, putea avea astfel adversari în cercurile reacționare-fasciste". Nu știm dacă ele chiar credeau că legionarii, țărăniștii ori liberalii erau autorii răpirii sau erau doar vorbe pentru a adormi vigilența celor care comandaseră de fapt răpirea. Își făceau iluzii? În fond, Foriș putea fi convocat la poliție sau ar fi putut fi invitat la partid. Nu ar fi întîrziat să se prezinte. De ce s-a preferat această manieră riscantă și neobișnuită? Pentru a nu lăsa urme. Victoria Sîrbu a aflat despre soarta reală a soțului ei mulți ani mai tîrziu, după ancheta și procesul în care a fost implicată, alături de Pătrășcanu, Koffler, Belu Zilber, Calmanovici etc., și după ieșirea ei din închisoare, în 1956. PCR, ca orice corp cu reflexe clandestine, a lansat tot felul de legende cu privire la soarta lui. Că ar fi fost ucis de reacțiune, de bande fasciste, sau de niște tîlhari. Că ar fi fost dus în URSS, că ar fi fugit de acasă din rațiuni amoroase etc. După ce nu reușesc să afle nimic de la poliție, cele două femei încearcă să-l găsească la sediul partidului. Același labirint de zvonuri, false explicații, ridicări din umeri, uși închise. Nimeni nu știe nimic, afară de faptul că Foriș nu se află la partid. Iată un alt memoriu din cele multe trimise liderilor PCR: „Tovarăși, în discuția cu tovarășul LUCA el mi-a adus la cunoștință 1/că tov FORIȘ e trădător și există dovezi pentru aceasta. 2/că partidul nu știe unde este tov Foriș și nici nu-l interesează soarta lui [...] La întrebarea mea asupra dovezilor de vinovăție, tov LUCA

mi-a spus că nu mă privesc odată ce a stabilit partidul şi că el a trădat încă de la căderea din 1939 [...]. Comitetul Central îmi spune că nu ştie unde este tov Foriş şi că a fugit de răspundere, iar dinspre partea Sovietică s-a comunicat că a fost luat pentru noi cercetări."* Scrisoarea este redactată cu puţin timp înainte de conferinţa PCR ce urma să aibă loc în octombrie. Victoria Sîrbu-Foriş cere instituirea cu această ocazie a unei comisii de anchetă. Din ea ar fi trebuit să facă parte „tovii fără legătură cu conflictele din vechiul CC şi din partid în perioada războiului antisovietic. [...] În faţa acestei comisii – mai scrie Victoria Sîrbu-Foriş, cu naivitate – eu voi dovedi acuzaţiunile în legătură cu falsificarea istoriei partidului [...]."

Aici este de altfel cheia întregii afaceri. Este exact ce nu dorea nimeni de la vîrful PCdR. Toţi rescriau pasionat, în grabă şi masiv trecutul. Mistificarea, minciuna, ficţiunea se întindeau peste trecutul recent. Trecuse doar un an de la legalizarea partidului. Martorii, participanţii erau în viaţă. Cine avea să impună propria sa versiune asupra istoriei partidului avea să cîştige puterea. Istoria nu era o chestiune de academii, de amfiteatre universitare, ci una de viaţă şi moarte. Suntem în plin Orwell. Cine controlează trecutul controlează viitorul. Cine controlează viitorul controlează prezentul. Hruşciov va spune acest lucru în anii '50. Cel mai greu e să prevezi trecutul. Scriind asemenea lucruri în memoriul ei, Victoria Sîrbu se condamna întîi pe sine şi mai ales pe Foriş. Să nu fi înţeles ea miza întregii afaceri? Foriş era închis tocmai pentru a fi şterse urmele, pentru că ştia mult prea multe despre „banda de conspiratori". Trebuia să dispară ca să nu mărturisească. Sigur, e puţin probabil ca el să-şi fi scris memoriile, sau ca în cazul unui proces de tip stalinist să-şi denunţe foştii tovarăşi. Dar, în viaţă fiind, era un permanent pericol, un martor care ar fi putut să vorbească. El putea fi resuscitat politic de Moscova. Şi în perioada care a urmat, situaţiile politice s-au schimbat continuu. Conflictul Stalin–Tito, procesele László Rajk, Traico Kostov etc., moartea lui Stalin, raportul Hruşciov din februarie 1956, revoluţia din Ungaria au fost tot atîtea turnante unde un personaj ca Foriş ar fi făcut multe neplăceri celor care deţineau puterea. Desigur, nimeni nu avea calendarul evenimentelor viitoare, dar regulile jocului nu erau un secret la vîrful PCdR. Unui martor incomod îi stă mai bine în sicriu decît în viaţă. Şi cine putea fi mai incomod decît fostul şef al partidului. Pentru pretendenţii la putere, Foriş era un inamic mai detestat, mai periculos decît regele sau liderii partidelor istorice. De „ăştia", mult prea tari pentru a fi devoraţi de PCdR, se ocupau Kremlinul, Armata Roşie, KGB-ul. Ce era în partid, urma să fie decis conform unei tipice operaţii de reglare de conturi. Foriş era un

* *Ibid.*, Fd. 95, D 56, vol. I, p. 22.

martor extrem de incomod, dar și un pretendent legitim la putere. Era dovada vie că lucrurile se întîmplaseră altfel decît în versiunea oficială. Prin simpla sa prezență, el proba că înlăturarea lui fusese un episod al obișnuitelor și nesfîrșitelor lupte fracționiste, și nicidecum un episod „eroic al luptei clasei muncitoare". Viu, Foriș s-ar fi apărat împotriva acuzației de trădare sau a celei că ar fi fost informator al Siguranței. Aceste scorneli interesate constituiseră pretextul înlăturării. Destituirea lui Foriș era urmarea unui complot, și nu consecința unei decizii luate statutar de partid sau impusă, conform cutumei, de Kremlin. Dej era un uzurpator. De aceea era și cel mai interesat în lichidarea lui Foriș. Cît Foriș trăia, Dej nu era în siguranță. Aici acționează mecanismul știut al sectelor politice clandestine, al teroriștilor de profesie, al bandelor de gangsteri. Odată cu tăcerea definitivă a lui Foriș se putea începe rescrierea istoriei. Dar și împărțirea prăzii, care însemna puterea absolută în România.

Foriș înțelege destul de exact în ce angrenaj a intrat. Jocul fatal pentru el se declanșase. Era inițiat în mecanismele Kominternului, avea o lungă experiență a clandestinității. Secretele proceselor de la Moscova nu erau pentru el chiar secrete. O generație de lideri comuniști români, unii dintre ei cunoscuți, apropiați de Foriș, a fost ucisă în URSS. De fapt, el și era beneficiarul acestui gol de cadre apărut cu acel prilej. Știa că, odată ce ai căzut în dizgrație și ai pierdut puterea, numărătoarea inversă se declanșează. Nici nu era nevoie de un proces, ca la Moscova în anii '36–'38, pentru a fi lichidat. La 7 aprilie 1945, după zece zile de grevă a foamei, își redactează testamentul. Fusese ridicat la 22 martie după percheziția descrisă mai sus. În preambul scrie „în urma vîrstei înaintate și a condițiilor cele mai grele ale vieții ilegale de 5 ani, mă simt foarte slăbit. În cazul dacă voi muri [...]." Avea 45 de ani, dar știa ce știa. Nu ruina sănătății credea el c-o să-l ucidă. Evocarea sănătății era strict protocolară, o formulă pentru anchetatorii lui. I se putea întîmpla orice, oricînd. Intuiția a fost exactă, așa cum destinul lui a dovedit. Lasă mamei sale un ceas de aur „amintire de la tata" și lucrurile personale. Unei mătuși îi lasă lanțul aceluiași ceas. Victoriei Sîrbu îi lasă cărțile în limba română, un alt ceas, fără valoare, cîteva fotografii. Unei verișoare îi lasă „hainele și lucrurile mele ca să poată fi folosite de fiul ei bolnav, Ștefan". Remus Koffler urma să primească toate cărțile în limba germană, portțigaretul de alpaca și o fotografie. Urmează partea politică a testamentului: „Partidului îi rămîn toate documentele de bază ale Comitetului Central redactate de mine cît și cele căzute în Decembrie 1943. Las în urma mea o muncă cinstită și cu devotament de un sfert de secol, recunoscînd greșelile și slăbiciunile mele săvîrșite în timpul muncii. Partidului în frunte cu CC îi las încrederea mea neclintită că va stabili adevărul partinic în ce privește

munca mea în fruntea fostului Comitet Central, că am păstrat organizaţia Partidului şi am ţinut sus steagul Partidului în condiţiile cele mai grele ale războiului şi ale teroarei sîngeroase hitleriste. Mor cu încrederea neclintită că Partidul nostru în frunte cu Comitetul său central după primele victorii mari, ca reintegrarea Ardealului de Nord, formarea Guvernului democrat al poporului, reforma agrară, va conduce în fruntea poporului România liberă şi democratică. Iar după victoria finală asupra fiarei hitleriste, el va trece la luptă victorioasă în fruntea poporului muncitor pentru eliberarea lui completă şi pentru desfiinţarea exploatării omului de către om şi creînd România socialistă, înaintînd victorios spre societatea comunistă. Trăiască Partidul nostru în frunte cu Comitetul Central. Trăiască Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste. Trăiască Stalin. Aceasta este ultima mea voinţă şi ultima mea dorinţă. Bucureşti 7 aprilie 1945. Ştefan Foriş."*

Textul e dramatic şi înduioşător. Omul trăia în minciună, se mistifica. Îşi livrase sufletul unei cauze lipsite de orice sens. Nu vrea să renunţe la iluzii, nu poate. Ceasul adevărului pentru el nu a venit. Ce sens ar mai fi avut detenţia lui dacă totul nu era decît o luptă pentru supravieţuire mizeră, oarbă, între nişte fantoşe care nu doreau decît să-l lichideze? Urma să fie ucis ca un cîine, şi nici măcar de burghezie, de poliţie. Urma s-o sfîrşească într-o subterană. Nu era nimic măreţ aici, nimic din sfîrşitul unui revoluţionar, aşa cum şi-l imaginase prin 1917–1921 cînd aderase la bolşevism. Era mai curînd finalul unei răfuieli gangstereşti. Pentru Foriş, cei care îi doreau moartea reprezentau partidul. Iar partidul nu greşeşte niciodată. Ştie că este condamnat. E sigur că o să moară. Ce îi rămîne este ca odată şi odată adevărul lui să fie restabilit.

Acceptă docil moartea, aşa cum acceptase şi înlăturarea lui la 4 aprilie. Se supune disciplinat ultimului ordin al partidului, să moară. Nici o împotrivire, nimic. Îşi aşteaptă moartea ca pe o ultimă sarcină de partid. Nu iese o clipă din cercul strîmt al ideologiei, al supunerii oarbe faţă de Stalin, de bolşevism. Rămîne prizonierul unei credinţe de care nu se poate lepăda nici cînd aceasta îl ucide. Foriş moare ca un credincios nedezmînţit al cauzei. Nu avea nimic dintr-un eretic. El aparţinea tradiţiei bolşevicilor care au murit la Moscova în faţa plutoanelor de execuţie în anii '30 strigînd „Trăiască Stalin, Trăiască Lenin", cu convingerea că se comite o greşeală pe care mai tîrziu partidul o va corecta. Nu înţeleg o clipă că Stalin însuşi ordonase asasinatul. Sau nu au vrut să creadă, ca să nu li se pară viaţa lor un nimic, ceva fără sens. Au refuzat să privească adevărul în faţă. Adevărul era că nu aparţineau unei mişcări mondiale eliberatoare. Idealul comunismului era un bluff. Totul

* *Ibid.*, Fd. 95, D 56, vol. 2, pp. 29–31.

era sînge, violență, suferințe. Erau prizonieri ai utopiei revoluției proletare. Pentru ei era esențial să fie în partid, detașament al acestei utopii. Aruncați în afara partidului, s-ar fi plasat pe partea rea a istoriei. Ar fi fost niște declasați. Chiar în moarte, cu ochii deschiși, credeau că vor popula paradisul visat, fie și numai în manualele de istorie, pentru că în viața de apoi nu credeau. Istoria le rezervase bolșevicilor un destin aparte, de făuritori ai „societății fără clase", în care oamenii sunt egali. Pentru asta aveau dreptul să ucidă pe oricine s-ar fi opus. Au sfîrșit prin a se ucide între ei. Foriș nu este decît un caz al acestui angrenaj infernal. Resemnarea, docilitatea lui se explică prin ultima speranță pe care o mai avea că în viitor, după moarte, va fi reabilitat. Că partidul va analiza cîndva situația lui și va afla că nu a fost informator, că nu a trădat partidul. Nimic nu se revolta în el. Nu se chestiona în nici un fel asupra dreptului cuiva de a-l ucide pentru că ar fi trădat partidul ori pentru că era în dezacord cu partidul. Nu se chestiona dacă nu ar fi trebuit să fie mai întîi judecat. Pentru asta ar fi trebuit să aibă încredere în „justiția burgheză", în democrație, în valorile umanismului. Dacă ar fi crezut, nu ar fi aderat la bolșevism, adversarul declarat al burgheziei. Propagator al urii, cădea el însuși sub ura altcuiva mai puternic, mai crud, mai viclean. Foriș se știa detestat de Dej. Dar partidul era deasupra propriului său destin care acum se apropia de final. Nimic eroic, ceva mizer, de subterană imundă. Destinul face pași fermi pe culoarul kafkian al unui sediu unde e prizonier. Foriș, în celula improvizată. La ușă e călăul înarmat cu o rangă. A venit să-l ucidă.

*

Între arestarea și uciderea lui Ștefan Foriș trece un an. Prizonierul continuă să aibă o situație neclară. Este un ostatic a cărui soartă nu a fost hotărîtă. Nu este depus în arestul Poliției, ci e ținut ascuns, ilegal, în diverse foste case conspirative ale partidului. Din timp în timp, diferite personaje îl interoghează: Teohari Georgescu, ministru de interne, membru al Secretariatului PCR, Iosif Chișinevschi, membru al Biroului Politic, Emil Bodnăraș, șeful Serviciului de informații al Guvernului, Ana Pauker. Dar principalul său anchetator este chiar Gheorghiu-Dej. Nici unul dintre ceilalți lideri comuniști nu are acces singur la Foriș, ci numai însoțit de Dej. Foriș se află o mare parte din timp în sediul CC al PCR. Camera în care este deținut se află în apropierea biroului lui Gheorghiu-Dej. Cît de puternică trebuie să fi fost teama, obsesia lui Dej față de victima lui, Foriș! Dej ține morțiș să-l știe aproape, păzit, să nu aibă nimeni acces la el. În această clădire este asasinat, după ce este ținut prizonier un an, într-o încăpere vecină cu biroul lui Dej. Dorea să-i

ştie fiecare mişcare, să ştie întîi de toate că e închis. Se amestecau aici grija de a ţine sub ochi un contracandidat la şefie, dar şi multe resentimente. Deţinerea lui Foriş în sediul central al PCR este un secret bine păzit. Nu toţi membrii Biroului Politic cunosc prezenţa prizonierului în sediu. Cei mai mulţi ştiu că a dispărut de la domiciliu. Victoria Sîrbu, dar mai ales mama lui Foriş puteau fi văzute adesea pe scările clădirii din Aleea Alexandru cerînd eliberarea fiului şi respectiv soţului dispărut. Unde se găsea, nimeni nu părea să ştie. Numai zvonuri şi bănuieli. Nimănui nu îi dădea prin cap că se afla chiar în sediu, sub paza lui Pantiuşa Bodnarenko. Nu avea voie să se uite pe fereastră, să vorbească, să facă zgomot. Nu trebuia să i se simtă prezenţa. Gheorghiu-Dej se ascundea de ceilalţi. Foriş era o pradă vitală în lupta pentru supremaţie. În plus, izolarea lui echivala cu faptul că tace. Orice ar fi spus, auzea numai el, sau cel mult cîţiva fideli. Ce ştia Foriş, Gheorghiu-Dej dorea să rămînă îngropat. Va îngropa acest trecut plin de secrete, odată cu purtătorul lor.

După un an, într-o şedinţă de secretariat care avea loc, ca de obicei, în biroul Anei Pauker, Gheorghiu-Dej pune chestiunea suprimării lui Foriş. Cei de faţă – mai participau Teohari Georgescu, Vasile Luca, Iosif Chişinevschi (ultimul nu făcea parte din secretariat) – sunt de acord. Există o singură obiecţie, a Anei Pauker, care cere să fie întrebată şi Moscova. Dej spune că nu este nevoie. Este susţinut de Chişinevschi şi Teohari Georgescu, convinşi că fuseseră arestaţi în aprilie 1940 în urma denunţului lui Foriş. Sau voiau să creadă versiunea asta. Pauker şi Luca cedează în final. Pantiuşa Bodnarenko primeşte ordinul de la Dej personal să-l lichideze pe Foriş. Scena aminteşte perfect de una descrisă de Dostoievki în *Demonii*. Bodnarenko era încă de la Doftana omul treburilor murdare. „Gh. Stoica: Cine ţi-a dat ordin în primul rînd sarcina că trebuie să îl lichidezi? Tov Pintilie Gh. [Bodnarenko Pantiuşa, n.n.]: Întîi Ghiţă apoi Teohari. Mai mult am fost speriat pentru că nu aveam cum. După un timp m-a întrebat: Ai terminat? Am spus că nu. După 2–3 săptămîni de cînd mi-a spus, m-a întrebat din nou dacă am terminat. [...] I-am spus lui Ghiţă şi acesta spune: Mă, ce eşti aşa de prost. I-am cerut un sfat. El mi-a spus: Ţie să-ţi dau sfat, dar ce, tu nu ai cap? Aşa am găsit soluţia şi i-am spus lui Ghiţă că am terminat. Şi m-a felicitat. Mi-a spus: Bravo, bine că s-a terminat. Dă-l în p.., mă-sii! [...] M-a întrebat încă o dată: Măi, ai terminat? [...] Bine că ai terminat şi tu şi noi [cu el, *n.n.*]. Asta mi-a spus Ana [Pauker, *n.n.*]. Vă spun sincer că am făcut-o din convingere."*

---

* În Dan Cătănuş, Ioan Chiper, *Cazul Foriş. Lupta pentru putere în PCR. De la Gheorghiu-Dej la Ceauşescu*", *ed. cit.*, pp. 265–266.

Ședințele secretariatului nu au fost stenografiate. Complici la o crimă, n-ar fi fost fericiți să lase urme. Nu știm nici data execuției. Ce știm este că Dej l-a presat, nerăbdător, pe Bodnarenko să ducă ordinul la îndeplinire. Anul 1946 a avut o vară complicată. Întîi de toate, seceta pîrjolea cîmpiile românești. La 1 iunie, lotul Antonescu a fost executat în Valea Piersicilor de la închisoarea Jilava, după un proces cu multe complicații politice. În Ardeal, alte complicații. După anunțul retrocedării nordului Transilvaniei către România, se produc incidente între unguri și români, la Cluj. Lucrețiu Pătrășcanu face un turneu în mai multe orașe, încercînd să calmeze spiritele. Ține la Cluj un discurs împotriva revizionismului și șovinismului. Este taxat drept naționalist de Gheorghiu-Dej și Ana Pauker. I se cere să-și facă autocritica în public, după o ședință furtunoasă a Biroului Politic. Pătrășcanu refuză. În august, o delegație pleacă la Paris pentru Conferința de pace. Printre membri, Gheorghiu-Dej și Lucrețiu Pătrășcanu. Cînd a fost asasinat Foriș? Probabil chiar înainte de plecarea la Paris a delegației, după discursul lui Pătrășcanu de la Cluj. Dej nu putea să anticipeze cum se va termina conferința de la Paris. Îi era teamă că Aliații se vor înțelege peste capul lui și îi vor impune altă soluție politică, una care îl va dezavantaja. Cînd se anunță o schimbare a situației politice, e bine să îți ucizi adversarii politici, spune filozofia rudimentară a lui Gheorghiu-Dej. A aplicat regula de mai multe ori. În 1954, Dej va face la fel cu Pătrășcanu. A parat astfel eventualitatea înlocuirii sale, cînd la Moscova situația era incertă și scaunul lui se clătina. Conform acestui reflex, Dej a ordonat lichidarea lui Foriș, pînă să plece la Paris. Pretextul cu care Bodnarenko este presat de Dej să treacă la executarea sentinței este iminenta inspectare a sediului de către Comisia Aliată de control. Se verifica dacă sunt depozite de arme și dacă erau ținuți aici prizonieri, cum se zvonise. Trebuia ca pînă la sosirea comisiei sediul să fie „curățat". Armamentul este mutat în alt sediu. Cum nu putea folosi pistolul, din cauza zgomotului, Pantiușa Bondarenko decide să-l ucidă pe Foriș cu o rangă. Bodnăraș avea și el un ciocan sub haină la 4 aprilie 1944, pregătit să îl folosească, dacă Foriș ar fi opus rezistență. În 1968, Bodnarenko, acum generalul Gheorghe Pintilie, este audiat de comisia instituită pentru cercetarea împrejurărilor dispariției lui Foriș. Moscu Cohn (acum Gheorghe Stoica, membru al partidului din 1921, inițiat în toate dedesubturile istoriei comuniste) îl întreabă : „Cine l-a executat? – Tov. Pintilie Gh.: Șoferul meu i-a dat în cap o singură dată. – Tov. Gh. Stoica: A țipat? – Tov. Pintilie Gh.: Nu. – Tov. Gr. Răduică: Șoferul era urcat pe un scaun pentru că Foriș era înalt și acesta nu ajungea. Așa l-a omorît. – Tov. Gh. Stoica: De unde era șoferul? – Tov. Pintilie Gh.: Din Uniunea Sovietică. Să vă spun cum a fost: Eu am săpat groapa – eu personal am făcut totul – nu am vrut să amestec

pe nimeni. Mi-a fost frică să nu afle numele lui Foriş. [...] Tov. Gh. Stoica: După ce l-aţi omorît, s-a pus placa de ciment? – Tov. Pintilie Gh.: Am pus pămînt, apă, am lăsat 2-3 zile pînă s-a bătut şi iar am pus apă şi *singura grijă* [*s.n.*] a fost ca să se aşeze pămîntul. Podeaua era de scîndură albă, nevopsită şi m-am preocupat s-o vopsesc, dar nu am găsit vopsea şi am lăsat-o la fel. Apa cu care udam locul era luată de la chiuvetă. [...] Tov. Gr. Răduică: Cînd a fost lovit a căzut în groapă? – Tov. Pintilie Gh.: Groapa era făcută cu o săptămînă înainte. În groapă au mai fost băgaţi doi inşi. [...] Cînd tov. Răduică a întrebat pe Bulgaru [„temnicerul" lui Foriş, *n.n.*]: Spune, dumneata cînd ai deschis uşa nu ai văzut pămînt? Bulgaru a spus că nu, era întuneric. A venit pînă la uşă şi nu l-am lăsat să intre pentru că acolo mai erau încă trei cadavre care tot aşa au fost executate. – Tov. V. Patilineţ: În cît timp au fost omorîţi? – Tov. Pintilie Gh.: În timp de o săptămînă. Primul a fost Foriş, pe urmă Pîrgaru [Ion Pîrgaru fost membru al Secretariatului CC al PCdR la mijlocul anilor '30, informator al Siguranţei, *n.n.*] şi pe urmă neamţu [?]. Pe toţi trei, noi doi i-am omorît. Au fost băgaţi unul peste altul în groapă. Făceam groapa numai noaptea, iar duminica nu puteam să intru pentru că acolo a fost depozit de maşini, şi tot timpul era circulaţie. [...] Tov. Guină: După un an încă nu erau putreziţi, pentru că ar fi mirosit. – Tov. V. Patilineţ: Dacă pămîntul este umed, putrefacţia se grăbeşte. – Tov. Pintilie Gh.: A pus pămîntul şi s-a lăsat să se aşeze. Nu a mirosit nici peste o zi sau alta. Nu a fost adîncimea de 4 metri. – Tov. V. Patilineţ: Ce părere ai, nu cumva şoferul [Dumitru Neciu, *n.n.*] putea să spună cuiva? – Tov. Pintilie Gh.: Astăzi mă duc la spînzurătoare, el să rămînă să trăiască, dar nu putea să spună. [...] Era cetăţean sovietic şi a fost aici prizonier sovietic. A plecat din ţară... A mai stat o săptămînă şi a plecat... Acum el trăieşte acolo, probabil că tot şofer este. Se poate să aibă 40-45 de ani. De aici el a plecat ca un om de încredere, decorat cu o medalie... Era un băiat bun."*

Hélène Carrère d'Encausse diferenţiază patru tipuri de crime în istoria tenebroasă a bolşevismului**: 1/crima fratricidă, menită „să elimine pe aceia ce-i stăteau în cale şi îi frînau accesul la puterea absolută [lui Stalin, *n.n.*]"; 2/ omorul spectacol, „raţionalizarea exterminării masive a sovieticilor", crime prin justiţie, în urma unor procese înscenate în scop propagandistic; 3/ omorul social, uciderea unor categorii sociale sub pretextul modelării societăţii, ţăranii, evreii, burghezii, intelectualii etc.; 4/ omorul exportat, uciderea străinilor implicaţi în activităţile Kremlinului. Uciderea lui Foriş face parte

---

* Dan Cătănuş, Ioan Chiper, *op. cit.*, pp. 336–338.

** Hélène Carrère d'Encausse, *Blestemul ruşilor. Eseu despre asasinatul politic*, Editura Polirom, 2000, pp. 203–229.

din prima categorie. Foriș a fost un militant comunist, un lider legitim, membru al partidului din 1921, cu experiență în mișcarea clandestină, numit secretar general de Komintern în 1940. El nu este ucis pentru că este intelectual sau ungur (tipul 3). Nu este ucis în cadrul unui „proces spectacol" – precum László Rajk, Traico Kostov, Rudolf Slanski – montat în scopuri de propagandă (tipul 2). Omorul exportat (tipul 4) era strict monopolul Moscovei. Bucureștii erau doar filiala periferică a imaginarei revoluții bolșevice. Odată cu moartea lui Foriș se șterg multe urme, istoria poate fi rescrisă. La Dej exista și o doză însemnată de ură, de resentiment. Îl ucide pe Foriș mai ales pentru a înlătura un pretendent din calea lui, pentru a mai face un pas spre puterea absolută la care visa. Uciderea lui Foriș, cu ranga în cap, amintește de o crimă făptuită într-o închisoare, în sala de dușuri, între deținuți. La asemenea crime Gheorghiu-Dej asistase (poate a și ordonat comiterea lor) în închisorile prin care trecuse. A repetat exemplul.

KOFFLER, CU „K" DE LA KAFKA

Remus Koffler este arestat la 15 decembrie 1949 din locuința în care se ascundea, pe strada Clucerului 88, lîngă Arcul de Triumf. După 52 de luni de anchetă este împușcat. Cine e personajul? Istoria nu a reținut mare lucru despre el, decît că a fost amestecat într-un mare proces politic. Nimeni nu prea a înțeles de ce. Ce vină avea de ispășit? De ce a fost condamnat la moarte și de ce a fost executat? Koffler nu a rivalizat cu Gheorghiu-Dej la conducerea PCdR, ca Foriș și Pătrășcanu. Nu a intrat în conflict cu Dej, ca Vasile Luca. Nu avea notorietatea Anei Pauker, căreia Dej îi dorise de asemenea moartea, dar care fusese salvată de diligențele lui Molotov. Koffler a fost un tehnician, un administrator, nu un lider politic. Nu ambiționase niciodată să conducă sau să ocupe o poziție mai înaltă. Totuși, Dej a decis să fie condamnat la moarte. De ce? Să încercăm cîteva explicații pentru pornirea ucigașă îndreptată împotriva acestui obscur personaj din aparat.

Mai întîi, Koffler a fost cel mai apropiat colaborator al lui Foriș. După ce a ordonat ca fostul secretar general al PCdR să fie ucis, în vara lui 1946, Gheorghiu-Dej avea maximă nevoie să-și legitimeze crima. A cerut să se caute în arhivele Siguranței probe ale trădării lui Foriș. Au fost interogați foști comisari și participanți la viața clandestină comunistă, oricine ar fi putut să dețină informații. Nu s-a găsit nimic împotriva lui Foriș. Acuzația că fusese agent al Siguranței era fără acoperire. Dej avea nevoie să se justifice, să probeze că a avut dreptate să ordone uciderea fostului șef al PCdR. Lui Foriș, Dej îi uzurpase de fapt locul. Chiar și între membrii unei confrerii de acest tip, crima trebuie acoperită. Un proces în care acuzații să mărturisească trădarea, colaborarea cu Siguranța, părea un mijloc sigur, un alibi pentru asasinatul comis. Așa se face că Remus Koffler, personajul șters, anonim, este arestat și implicat în procesul care i se pregătea altui rival al lui Dej, lui Lucrețiu Pătrășcanu. Vina lui: stătuse în imediata vecinătate a lui Foriș, îi fusese așadar complice. Uciderea lui Koffler l-ar fi incriminat și pe Foriș. Pentru asta, acuzațiile trebuiau să fie asemănătoare, trădare, colaborare cu Siguranța. Petru Groza este arestat în decembrie 1943. Raportul Direcției

Generale a Poliției notează că acesta s-a întîlnit cu un anume „Sergiu" într-o casă conspirativă, personaj important, observa raportorul, care răspundea de comisia financiară a PCdR. „Sergiu" era numele conspirativ al lui Koffler. Groza a declarat la interogatoriu că a refuzat să se angajeze într-o discuție de fond, pentru că bănuise cu cine a stat de vorbă (cu un șef comunist adică) și mai ales pentru că a fost neplăcut impresionat de atitudinea lui „Sergiu", care „îi cerea imperios și pe un ton de superioritate să înceapă activitatea în cadrul Uniunii Patriotice"*. Doi ani mai tîrziu, același, acum șef al primului guvern controlat de sovietici, scrie într-o carte de memorii** că și-a dat seama că „dosarul e cusut cu ață albă. Miroase de la distanță a provocare. Și – am mai spus-o – mirosul meu de om politic nu mă înșală". Groza, apropiat de comuniști, se făcea ecoul bănuielilor asupra lui Foriș și Koffler, întreținute la vîrful PCdR. Koffler era inițiat în secretele „luptelor fracționiste" din anii 1940–1944. Gheorghiu-Dej voia să impună versiunea sa asupra acestui conflict care măcinase PCdR. Koffler era un martor extrem de incomod. Istoria aparține supraviețuitorilor, cum se știe. Morții nu scriu amintiri, nu relatează cunoscuților, nu contestă istoria oficială. Koffler trebuia să moară pentru că știa mult prea multe despre cine ce făcuse, unde fusese fiecare agitator comunist, cînd se petrecuse un eveniment sau altul. Graba cu care beneficiarii căderii regimului Antonescu își asezonau autobiografiile era legată de problema decisivă a puterii și a rolului pe care ar fi urmat să-l joace fiecare. Concluzia: Koffler trebuia ucis. După Foriș, Koffler era cel mai inițiat în secretele subteranei anilor '40. Legăturile cu cei din închisori și lagăre, informatori ai Siguranței, aranjamentele de culise, „eroismul" fiecăruia, luptele fracționiste.

În al treilea rînd, în calitatea lui de șef al CCF (Comisia Centrală Financiară), Koffler știa de unde proveneau fondurile partidului, cum, cît donase și de cine fuseseră cheltuite. Pe lista lui se aflau nu numai Ștefan Foriș, dar și Gheorghiu-Dej însuși, Emil Bodnăraș, Teohari Georgescu, Iosif Chișinevschi, Pantiușa Bodnarenko, Miron Constantinescu, Ion Vincze, Alexandru Sencovici, din închisori, iar din afară, Iosif Rangheț, Ion Gheorghe Maurer, Constantin Pîrvulescu etc. Toți alimentați cu bani și ajutoare diverse în anii 1940–1944 de către Koffler. Cu atîția oameni puternici, dornici să te știe dispărut, mort, Koffler era condamnat. Nici profilul lui de comunist nu era unul tipic. Un atac împotriva lui Foriș pornit din facțiunea condusă de Petre Gheorghe îl descrie astfel pe Koffler: „Conrad [alt pseudonim al lui Koffler,

* Arhiva CC al PCR, Fd. 1, D 340, p. 81.

** Dr. Petru Groza, *În umbra celulei. Malmaison 1943–1944 Iarna*, Editura Cartea Rusă, București, 1945, p. 225.

n.n.] – capitalist evreu venit din Germania după înscăunarea lui Hitler şi intrat în partidul nostru nu se ştie prin cine. A fost pus de Foriş la o serie de munci în jurul său. A scris împreună cu Foriş aproape toate documentele CC. Deşi n-a făcut muncă de jos în organizaţiile noastre, cunoaşte de la Foriş foarte mulţi activişti din Ilfov. Dă lui Foriş sume mari de bani de proveniență dubioasă (nici el nu ştie de unde). Deşi evreu, are totuşi fratele în serviciul Siguranţei. Locuieşte la un neam (probabil agent al Gestapoului)."* Personajul din imediata apropiere a şefului de gang stîrneşte resentimente chiar mai puternice. Secretarul general e de presupus că este (încă) aureolat de puterile magice conferite de zei, citeşte Komintern, la învestire. Koffler, sfetnicul din umbră, favoritul, este detestat. În al patrulea rînd, Gheorghiu-Dej a urmărit şi răzbunarea. Toate procesele-verbale de interogatoriu sunt citite de el. Adnota în marginea textului, ordona ce întrebări să fie puse şi ce metode să se aplice. În plus, îi convoca săptămînal pe Iosif Chişinevschi, Teohari Georgescu (pînă în 1952), Alexandru Drăghici, Pantiuşa Bodnarenko, pentru a analiza stadiul anchetei. Tratamentul dur la care a fost supus Koffler este urmarea unei decizii personale luate de Gheorghiu-Dej. Un anchetator, Mircea Anghel, audiat în 1967 de comisia de anchetă, spune în declaraţia sa: „De asemenea am văzut cînd Micle [un anchetator al Securităţii, *n.n.*] a smuls începînd de la urechi mai bine de o treime din părul alb al lui Koffler."** În arest, Koffler este supus torturii, presiunilor morale şi şantajului. Suferă un infarct şi este dus la spitalul Victor Babeş pentru îngrijiri. Înapoiat în arest, este bătut grav la ordinul ministrului de interne Alexandru Drăghici. Anchetatorul a cerut permisiunea ministrului, după ce primise indicaţii de la consilierii sovietici să aplice metode dure. Schingiuirea lui Koffler ţinea direct de ministru, acesta raporta şi cerea ordine de la Dej. Koffler e bănuit că şi-a pierdut minţile, diagnosticul schizofrenie avansată. Pentru unii dintre medici, simula. Dacă e aşa, înseamnă că lupta să se sustragă anchetei. Încerca să nu incrimineze prin declaraţii date sub tortură alte persoane. Pătrăşcanu a încercat şi el să se sinucidă, cu aceleaşi intenţii. Pentru alţi medici, Koffler chiar era bolnav, ceea ce însemna că înnebunise din cauza torturii. În timpul procesului, Koffler a retractat toate declaraţiile din anchetă. Nu a acceptat nici una dintre acuzaţiile procurorului. Lungul interogatoriu la care a fost supus de preşedintele tribunalului dă imaginea unei lupte tenace. Koffler nu a cedat şi a continuat să se declare nevinovat. Această înverşunare l-a determinat pe Dej să-l alăture unei morţi deja decise, cea a lui Pătrăşcanu. Belu Zilber şi-a cîştigat viaţa prin serviciile făcute acuzatorilor.

* Dan Cătănuş, Ioan Chiper, *op. cit.*, p. 227.

** Arhiva SRI, Fd. 40002, vol. 203, p. 1.

Faptele care i s-au reproşat lui Koffler nu duceau spre sentinţa capitală, chiar după standardele proceselor înscenate în estul Europei după război. Uciderea lui a fost un act de cruzime. El plătea astfel faptul că-l secondase pe Foriş şi trebuia indirect să dovedească vinovăţia acestuia. De asemenea, a murit pentru că ştia prea multe. În spatele acestei sentinţe şi execuţii stă frica deţinătorilor puterii faţă de unul de-al lor, martor al turpitudinilor, intrigilor şi promiscuităţii lumii subterane.

„Sunt născut în Bucureşti în anul 1902. Tatăl meu a fost negustor, apoi fabricant şi proprietar de case, pierzînd averea prin 1926. Tatăl său fusese negustor la Galaţi. Tata a murit în 1941. Mama mea, născută BLATT a fost fiica unui negustor. Originea mea socială este deci burgheză."* Ca şi Kafka, Koffler este obsedat de figura tatălui, „om autoritar, tiranic, certurile între părinţi au lăsat urme tragice. Tatăl meu era cheltuitor. Făcuse avere în timpul ocupaţiei germane, vînzînd ocupantului lichioruri en gros. Mama a murit în 1920." Remus Koffler era un evreu creştinat, a studiat la şcoala catolică, apoi la cea evanghelică. A urmat cîteva clase la Liceul Matei Basarab, examenul de bacalaureat l-a trecut în 1920 la Zürich, aflăm din autobiografia lui scrisă în ianuarie 1950, în arestul Securităţii. Mărturiseşte că încă din clasele primare a avut un interes deosebit pentru politică. În timpul Primului Război Mondial a fost de partea Germaniei, „influenţat – scrie Koffler – de tatăl meu. Spre sfîrşitul ocupaţiei germane am devenit sionist. Prin 1919 am citit Marx, *Manifestul Comunist*, iar la Paris, am citit *Victoria bolşevismului*, de Troţki. Cînd am ajuns la Zürich, în 1919 m-am declarat comunist." În 1920 se înscrie în partidul socialist la Bucureşti. Pleacă apoi la Berlin pentru studii. „Am început să frecventez întruniri comuniste şi să iau parte la demonstraţii. Am fost astfel la meetingul de 7 noiembrie [...] am fost cu grupe studenţeşti la Lustgarten, spre cimitirul Friederichsfelde la mormîntul lui KARL LIEBKNECHT şi ROZA LUXEMBURG [...] făceam agitaţie pentru comunism şi pentru URSS." Se căsătoreşte, are o fată, născută în 1925. Tot în 1925 se întoarce în ţară, la chemarea tatălui, fără să fi absolvit studiile. Tatăl are dificultăţi financiare şi dă faliment. La Bucureşti, Koffler îl cunoaşte pe Timotei Marin, pe care îl ascunde, după ce Marin scăpase din cursa întinsă de Siguranţă lui, lui Pavel Tcacenco, Boris Ştefanov şi Elek Köblös la 15 august 1926. Îl cunoaşte şi pe Lucreţiu Pătrăşcanu. Koffler-fiul conduce o firmă pînă în 1927, cînd pleacă din nou în Germania. E activ în mişcarea comunistă, îşi ia numele de Conrad, sub care se face cunoscut în reţelele clandestine. Berlin este un centru comunist important şi agitat. Este de asemenea o escală obligatorie pentru trimişeele Komintern spre toată Europa.

* Arhiva SRI, D 40002, vol. 45, p. 34.

În plus, criza politică a republicii de la Weimar, dublată de cea economică, creează un mediu foarte fluid. Koffler se amestecă în mișcările de stradă, în mitinguri, în campanii. În 1930 se înscrie în Partidul Comunist German. În 1932, tot la chemarea tatălui, se întoarce la București, fără să-și încheie studiile. Lucrează în firma tatălui său, apoi o părăsește, cînd cei doi, tată și fiu, se ceartă. Se întreține o vreme dînd lecții particulare de germană. Apoi se angajează ca funcționar. „În anii 1932–1935, noi am trăit foarte restrîns cu copilul într-o singură odaie, și am mîncat împreună cu socrii și cumnații." În garsoniera pe care o închiriase în strada Burghele, se țin ședințe comuniste organizate de Lucrețiu Pătrășcanu. E curier ocazional la Praga, unde se afla Biroul politic al PCdR. Lucrează cu Ana Pauker, Nicolae Goldberger, Șmil Marcovici, membri ai Secretariatului PCdR. Face parte din secția Agitprop condusă atunci de Marcel Pauker. Face parte din redacția gazetei comuniste clandestine *Scînteia*, pentru care scrie frecvent. Lucrează cu Solomon Schein, Ion Popescu-Puțuri, Aurel Rotemberg (Ștefan Voicu). Evenimentul central al acestei perioade este arestarea în iunie 1935 a trei membri ai Secretariatului, Ana Pauker, Șmil Marcovici, Dimităr Ganev, denunțați de un al patrulea membru, Ion Zelea Pîrgaru, cu care Koffler era în contact. În 1936 sunt arestați Nicolae Goldberger și Constantin Pîrvulescu, cu care de asemenea avusese legături. Din toamna anului 1936 organizează CCF, comisia centrală financiară a PCdR. Rolul lui era să colecteze fonduri. Deține acest post pînă în septembrie 1944. Din 1941 este colaboratorul cel mai apropiat al lui Ștefan Foriș. Din decembrie 1942 este responsabil pentru înființarea organizației Uniunii Patrioților, organizație comunistă camuflată de prezența cîtorva intelectuali de stînga. Din 1943 asigură apariția jurnalului *România liberă*. În septembrie 1944 este demis din postul de șef al CCF. În 1949 este arestat. Succint, acestea sunt datele care figurează în autobiografia lui Remus Koffler. I se cere s-o scrie după arestare, la 15 decembrie 1949. Țelul anchetatorului este de a obține mărturisiri complete. Om al subteranei, Koffler presupune că se știe totul despre el, că inclusiv detaliile cele mai intime se află deja într-un dosar. Autobiografia lui Koffler este un amestec de psihanaliză și marxism. De rigori cadriste și confesiune, de libido și luptă de clasă. În 47 de pagini dactilo aflăm că: „De la vîrsta de 14 ani am practicat onania [...]." Prima legătură sexuală normală anchetatul a avut-o la Veneția, într-un bordel, „cu rezultat negativ" adaugă Koffler. La Berlin, prin septembrie 1920, am făcut cunoștință cu o fată pe care am adus-o acasă, dar față de care am fost impotent, ceea ce m-a descurajat mult. Totuși, de la această fată m-am îmbolnăvit de sifilis. [...] După 8 ani boala a revenit și noul tratament l-am urmat pînă în 1931, dar nu m-am mai dus apoi la control la spital, fiind preocupat din nou de o femeie. Din

cauza conștiinței încărcate în urma neglijărilor din tinerețe, am făcut în 1948 tratament masiv cu penicilină." Koffler coboară în subterană, se umilește, se arată un păcătos. Dacă partidul l-a exclus, cu siguranță că el nu mai este om. Se arată mîrșav. Asta însemna că e sincer în fața anchetatorilor. Cu cît fapta adusă în discuție este mai josnică, cu atît sinceritatea celui interogat pare mai mare. Dacă ar pretinde că a avut o viață fără greșeli, ar fi acuzat că minte. Descrierea propriei josnicii este tema centrală a autobiografiei. Iată ce mărturisește: „În 1926 [...] fosta mea soție era suferindă, fiind operată la un picior. Noi dormeam împreună cu cumnata și eu am început relații intime, fără ultima consecință, ea vrînd să își păstreze fecioria. Cumnata era atunci oarecum logodită cu actualul ei soț, ing. Alfred Löbel. [...] Eu nu am avut nici un scrupul și nici o mustrare pentru această legătură." Și asta încă nu e nimic: „Fosta mea soție îmi povestise că avusese în Germania o legătură intimă cu soțul prietenei la care a stat. Aceasta a trezit în mine, în loc de gelozie, un sentiment de satisfacție sexuală și m-a urmărit mereu gîndul de a realiza în realitate scena pe care o visam practicînd onania, adică de a asista la un act sexual al fostei mele soții cu alt bărbat. [...] Soția mea, probabil bucuroasă că legătura sexuală între noi se întărește, a primit să facă acest joc și a încercat să-l realizeze. Această s-a întîmplat în 1933–34, de 4 ori cu un frizer. Eu am asistat fără știrea bărbatului din dosul ușii sau covorului practicînd onania și după plecarea sa avînd raporturi normale cu soția de atunci. După frizer a urmat un mecanic din blocul unde locuia tatăl meu, care a venit o singură dată, și apoi ing. R. Löbel, fratele soțului surorii ei, o dată, în total de 6–7 ori. Eu îmi dau seama că această comportare bestială a mea a dovedit o lipsă totală de conștiință și de scrupul ca și de disciplină. Prin comportarea mea am făcut ca și fosta mea soție să ia calea viciului, am abătut-o de la preocupările educației copilului și eu însumi, prin toată atitudinea mea, am ajuns în cloaca cea mai murdară."* Mai jos de atît probabil că nu se poate. O recunoaște și autorul silit al acestei autobiografii. Mărturisind abjecții de un asemenea tip, Koffler vrea să arate anchetatorilor că nu are nimic de ascuns, nici lucrurile cele mai intime. Asta vrea să însemne că și în confesiunea lui politică este tot atît de sincer. Din cauza asta îngroașă. Își confecționează chipul unui monstru. De vreme ce a fost exclus din PMR, înseamnă că nu e om. Partidul-zeu nu se înșală. Preoții lui sunt infailibili, ei trebuie serviți. Cînd îți cer să te sacrifici, este o onoare că te-au ales pe tine. Mai este Koffler o ființă morală cînd scrie asemenea lucruri? Ce preț putem pune pe aceste mărturisiri? Viața lui intimă ne dezvăluie un deviant.

---

* *Ibid.*, p. 46.

Există însă episoade eroice în orice tinereţe revoluţionară: „Astfel, cînd a aflat tata că m-am înscris în Partid m-a luat la bătaie şi mi-a luat carnetul de Partid pe care l-am găsit după moartea lui. De asemenea m-a luat la bătaie pentru că citeam în faţa lui «Socialistul».“ Tatăl, om de afaceri, negustor, e nefericit cu acest copil recalcitrant, ratat, luat de valul bolşevic. Ar fi dorit să îi preia afacerile, să aibă o carieră în comerţ, să facă bani. Să fie un burghez. În loc de asta, fiul e un extremist, trăieşte clandestin, frecventează indivizii cei mai dubioşi.

Şi în raport cu banii, ca şi în relaţiile sexuale, Koffler este un deviant. Este incorect, îşi însuşeşte sume necuvenite. La firma la care lucrează în anii ’30, sustrage ani de zile milioane de lei. E cheltuitor, aici îl moşteneşte pe tatăl său. Îşi procură sumele de care are nevoie, fără să fie prea atent la mijloace. Speculează în timpul războiului cu moneda etc. Încearcă diferite combinaţii care să-i aducă foloase materiale, ca un mic capitalist. În afara „moralei proletare“, e atras de profit, ca şi de femei. „Eu nu am văzut nici o contrazicere între principiile comuniste pe care le afişam şi acest plan care m-ar fi făcut exploatator.“ Şi la acest capitol, financiar, autobiografia este o înşiruire de păcate grave pe care se grăbeşte să le mărturisească. Cît exagerează, cît minte, cît este adevăr în ce scrie e imposibil de stabilit azi. Nu pune obişnuitele sale măşti? Nu joacă unul din nenumăratele sale roluri? Ştie că în arestul Securităţii i se cere să se arate un ticălos, să mărturisească păcate grele. Şi asta face. De ce nu? Este încă un rol pe care trebuie să-l joace. Face parte din canonul vieţii clandestine, din jurămîntul de fidelitate făcut la intrarea în partid. Dacă partidul îţi cere să te declari vinovat, o faci. Dacă partidul te-a arestat, înseamnă că eşti vinovat. Tu trebuie să-ţi găseşti în trecut relele pe care le-ai făcut, trădările, scăderile, şovăirile. Remus Koffler amestecă în autobiografie mizeriile sexuale ale vieţii sale cu matrapazlîcurile financiare. Va adăuga bineînţeles erorile politice. Încă de la Berlin, scrie el, fiind casierul unei asociaţii care strînge fonduri pentru foametea din Rusia, în 1922, îşi însuseşte o parte din bani, apoi acoperă datoria, speculînd cu moneda pe seama inflaţiei, „[...] am comis una din cele mai mîrşave fapte“*.

Are o înclinaţie specială pentru a fi casier, contabil, de a avea banii celorlalţi pe mînă. Inspiră încredere, pare sobru, fidel, corect. Cariera lui de escroc continuă nestingherită. Niciodată nu este prins de patronii lui că fură, sau de agenţii Siguranţei că ar fi un conspirator periculos. Disimularea, priceperea de a ascunde printre hîrtii furtişagurile, este identică cu abilitatea de a se ascunde printre ceilalţi în politică. Ştie să treacă neobservat, un ins oarecare.

---

* *Ibid*, p. 39.

„[...] contabilul Apometrului [firma la care lucra Koffler, *n.n.*], Ulrich Goldenberg mi-a propus să scoatem bani din fondurile societății prin manevre contabile... Eu am avut slăbiciunea să accept, nu numai un fapt grav de la morala proletară, dar punînd în primejdie prin aceasta și munca mea de partid. În plus, eu am arătat o mentalitate de șantajist, prin faptul că presupuneam că n-o să mi se întîmple nimic deținînd secretele firmei [...] Din banii astfel sustrași eu am susținut cheltuielile cu excursii, daruri și alte cheltuieli personale."* Koffler, deși „comunist, omul auster, antiburghez", joacă la ruletă la Cazinoul din Sinaia. E un client obișnuit aici după 1937. E un alt rol pentru a îndepărta bănuielile Siguranței. Ar fi suspectat „tanti Varvara" un personaj ambiguu, cum sunt o mulțime prin cazinouri, fără meserie precisă, cu bani de proveniență obscură, că este de fapt un comunist? Nu. Totuși nu e un travesti, un camuflaj. Koffler era un jucător pasionat și cheltuitor. Îi plăcea jocul, provocarea norocului. Senzația, atmosfera, emoțiile. Și în mișcarea bolșevică intrase din spirit de aventură, cum mărturisea odată. Revoluția, conspirația, secretul și riscul, lucrul interzis, îl excitau. La Cazino joacă bani proveniți din speculațiile cu moneda pe care le făcea, din ce sustrăgea de la firma Apometru, dar și din fondurile colectate pentru partid. Avea pe mînă bani mulți, nu le mai știa proveniența, ținea o contabilitate aproximativă. Din 1940, din cauza firii sale cheltuitoare, înregistrează lipsuri în trezoreria partidului. Clandestinitatea, condițiile speciale ale acestei gestiuni fac să nu fie controlat. Nu există acte pentru donatori și cotizanți, nici registre de cheltuieli. Exact mediul în care Koffler poate opera nestingherit. Koffler nu este totuși un vicios, un delapidator. Adesea pune banii înapoi, cînd cîștigă din afacerile lui. Dă bani din buzunar pentru urgențele partidului în diferite situații. Acoperă cheltuielile personale ale unora din liderii PCdR care nu dau chitanță. Adesea bani care nu sunt destinați vieții de partid, ci unor scopuri private. Beneficiarii lui sunt Béla Breiner, Ștefan Foriș, Teohari Georgescu, Iosif Chișinevschi ș.a. Liderii PCdR au un mod de viață peste condiția lor, peste veniturile pe care le înregistrează. Atunci cînd au asemenea venituri. Gustul lor pentru confort este pronunțat. Koffler este chemat ori de cîte ori apar asemenea cerințe. Case conspirative, mașini, mobile, vacanțe. „Prin 1938 Foriș mi-a cerut să-i procur de la vreun om din CCF bani pentru chirie la casa în care urma să se mute mătușa lui, la care trebuia să stea și el, vreo 25–30 000 lei. I-am dat bani din banii mei, fără a-i spune de unde sunt. A mai cerut odată în 1939 cînd a fost în concediu cu Tassia Petrovna la Bușteni [...]."** Asemenea cereri nu erau puține.

---

* *Ibid.*, p. 55.

** *Ibid.*, p. 53.

Koffler era cheltuitor, şi mereu amestecat într-o poveste amoroasă furtunoasă. Să spunem că era un bărbat înalt, chipeş, cu părul grizonat încă din tinereţe. Se îmbrăca bine. Era politicos, şarmant, un seducător. Îi plăcea să frecventeze locuri privilegiate, restaurante bune, hoteluri la fel. Avea o dublă imagine. Omul perfect inserat, de succes chiar. Avea apariţia unui om de afaceri, cam provincial, misterios, cu o profesiune neclară. Nu prea ştia nimeni cu ce se ocupă. Pe la mijlocul anilor '30, standardul lui de viaţă s-a îmbunătăţit. Îşi ia o locuinţă, angajează o femeie de serviciu acasă. Koffler e mereu văzut în preajma unei doamne cochete, elegante. Nu mereu aceeaşi. Îi plăceau femeile sofisticate... Era greu de presupus că un asemenea personaj ducea o viaţă dublă. Că era un conspirator, că se ocupa de altceva decît de făcut bani şi curtat femei. Părea, ca şi agrimensorul K, un funcţionar de nivel mediu. Vorbea puţin, era tăcut, reticent în relaţiile cu ceilalţi. Nu se amesteca în discuţii, nu afişa păreri proprii. Dacă nu-l urmăreai cu tot dinadinsul, nu-ţi atrăgea atenţia în nici un fel. Avea o înfăţişare de burghez, puteai eventual să-i ghiceşti originea evreiască. Nimic excesiv, excentric. Lua uşor înfăţişarea mediului în care trăia. Siguranţa nu a înţeles niciodată cu ce se ocupa de fapt. Nici că era comunist, cu atît mai puţin ce rol important juca. Lucru foarte curios, căci Koffler a fost în contact ani de zile cu toţi liderii importanţi ai PCdR: Pătrăşcanu, Foriş, Pauker, Breiner, Maurer, Birtaş, Pîrvulescu, Rangheţ. Toţi strîns filaţi de Siguranţă. Fără ca vreodată acest personaj să pară suspect, să fie bănuit că ar fi altceva decît o cunoştinţă întîmplătoare. Rapoartele poliţiei nu-l consemnează. Mai mult, în 1943 este reţinut de Siguranţă. Lili Weigl este arestată şi în geantă i se găseşte un raport al CC al PCdR. Koffler este dus la poliţie. Scapă pe considerentul că este amantul doamnei – lucru adevărat –, dar că nu este amestecat în activităţi subversive. I se face percheziţie, nu se găseşte nimic asupra lui şi nici acasă. Verificat în dosarele Siguranţei, nu apare ca suspect de a fi comunist. A doua zi este eliberat. Este maximul lui Koffler. E o umbră, e şi nu e. Talentul lui de a se camufla, de a disimula, de a juca alte roluri a fost real. Se dedublează spontan. Se identifică perfect cu mediul. Koffler e un cameleon. Are aparenţa unui om normal, şters. Dar duce o viaţă dublă. Este totuşi unul din şefii PCdR. Adună pentru partid milioane de lei lunar, organizează trimiterea de ajutoare în lagăre şi închisori prin Ajutorul Roşu. Colectarea acestor fonduri îl pune în legătură cu multe persoane, în condiţiile dificile de război. Koffler se expune, fără să stîrnească bănuielile Siguranţei. Reuşeşte să mascheze perfect de ochii ei adevărata lui ocupaţie. Este un maestru al conspirativităţii şi camuflajului.

Politica dusă prin subteranele societății, în afară că e periculoasă și fără orizont, este și foarte costisitoare. Trebuie găsiți bani pentru a închiria case, pentru a le mobila. Trebuie achitate prestațiile unor avocați, nu dintre cei mai proști. Trebuie achiziționate tipografii, hîrtie, distribuită literatura de propagandă. Trebuie corupți magistrați, polițiști, agenți ai serviciilor speciale, funcționari. Trebuie fabricate acte false, de obicei prin intermediul lumii interlope. Trebuie, odată ce ajung în pușcării, să li se asigure lor și familiilor lor hrană, îmbrăcăminte, bani. Trebuie plătite salariile unor asemenea oameni ciudați care acceptă să trăiască incognito. De unde provin banii pentru toate astea? O bună întrebare pentru orice sectă politică. De la Moscova. Kominternul acoperă cheltuielile vastei sale rețele clandestine. Finanțarea partidelor comuniste, toate de fapt secții ale Kominternului, a avut două faze. Prima, cînd Lenin și Troțki duceau politica exportului de revoluție. „Moscova irosea milioane de ruble aur, dolari, lire, mărci, coroane etc., toate obținute prin vînzarea rezervelor de aur ale țarului sau a odoarelor bisericești. [...] Emisarii Kominternului călătoreau prin Europa și prin alte părți ale lumii cu valizele doldora de valută forte și diverse obiecte de valoare."* Un exemplu. Lenin îi scrie emisarului său, Angelica Balabanova, la Stockholm: „Dragă tovarășă, [...] nu te uita la costuri. Cheltuie milioane, zeci de milioane dacă e nevoie. Avem bani cu nemiluita la dispoziție. Înțeleg din scrisorile dumitale că unii dintre curierii noștri nu livrează hîrtiile la timp. Trimite-mi, te rog, numele lor: Sabotorii ăștia trebuie împușcați." ** Balabanova își amintește că „mari sume de bani încep să sosească [...] cei mai mulți [...] pentru plata agenților noștri care creau mișcări și ziare «bolșevice» în toată lumea."*** Lenin avea iluzia că scenariul puciului bolșevic peterburghez (un detașament redus, dar disciplinat, susținut de o finanțare externă masivă, germană în cazul lui) poate fi reluat. Credea că dacă o altă preluare a puterii de către extrema stînga nu se produce undeva în Europa, regimul patronat de el va fi distrus. De unde, apelurile lui de acest tip, cheltuirea unor sume uriașe, pentru finanțarea grupurilor probolșevice din alte țări. „Rusia se zbătea în ghearele războiului civil, ale bolilor și foametei, dar milioane de ruble din aur erau înghițite de nisipurile mișcătoare ale revoluției mondiale."**** Odată ce Stalin îi succedă lui Lenin, Kremlinul trece la politica „socialism într-o singură țară", scade și valoarea, utilitatea partidelor comuniste, scade și interesul pentru exportul de revoluție. Ca urmare, resursele financiare

---

* Dmitri Volkogonov, *Lenin, o nouă biografie, ed. cit.*, pp. 426–428.

** Angelica Balabanoff, *My Life as a Rebel, ed. cit.*, p.175.

*** *Ibid.*, p. 176.

**** Dmitri Volkogonov, *op. cit.*, p. 431.

alocate acestor partide descreşte, fără a dispărea însă. „Cheltuielile Kominternului au fost supravegheate ceva mai sever în timpul lui Stalin, scopurile fiind mai bine definite. [...] Cînd Gheorghi Dimitrov [...] dorea să definitiveze bugetul, trebuia să se ducă la Stalin care nu-şi mai făcea mari iluzii în privinţa Kominternului, astfel încît îi oferea doar atît cît să se menţină pe linia de plutire."* Partidele comuniste au fost îndemnate să se susţină şi prin mijloace proprii.

Din acest motiv, în 1936, PCdR înfiinţează pe lîngă Comitetul Central, o Comisie Financiară, condusă de Remus Koffler, din care vor mai face parte Emil Calmanovici şi Jacques Berman. Rolul ei este să alimenteze cu fonduri aparatul partidului. Internaţionala a III-a, finanţatorul operaţiilor comuniştilor români, micşorează la acea dată drastic sumele alocate. Stalin vedea Kominternul ca un apendice de care Kremlinul nu avea nevoie, ca o pepinieră de spioni şi deviaţionişti. PCdR nu însemna nimic. Un partid insignifiant, o mînă de oameni care tocase aproape două decenii fonduri, fără să dea rezultate. PCdR nu intra în planurile Moscovei în aceeaşi măsură ca Partidul Comunist francez, de exemplu, sau cel spaniol.

PCdR continuă să facă cereri repetate pentru fonduri, iar Komintern, între anumite limite, să le livreze. Mai intervine o chestiune: la sfîrşitul anilor '30, odată cu expansiunea Germaniei, vechile canale de comunicaţie între Bucureşti şi Moscova sunt întrerupte. În 1938, Austria este ocupată, apoi Cehoslovacia. Cîteva din rutele pentru curieri, bani, poştă, treceau prin Praga şi Viena. În 1940, cînd Franţa este ocupată, se produce aceeaşi situaţie. Ruta Moscova–Paris–Bucureşti este întreruptă. Parisul a fost o placă turnantă pentru Komintern, ca şi pentru PCdR. PCdR a avut în anii '20–'30 un reprezentant la Paris, care îi gestiona afacerile. În anii '20, acest rol a fost îndeplinit de Alecu Constantinescu. De la sfîrşitul anilor '30 pînă la arestarea sa de către Gestapo, reprezentant a fost Gheorghe Vasilichi. Ruta prin Bulgaria (Varna–Odessa), ca şi cea turcă (prin Istanbul) erau extrem de greu practicabile şi periculoase. Poliţiile celor două ţări capturează frecvent transporturile. Şi legislaţia din acele ţări permite pedepse foarte severe pentru cei prinşi. Cea mai puţin practicabilă era însă ruta peste Nistru. Siguranţa, jandarmeria, grănicerii au reuşit să închidă acest coridor. Existau puţine locuri pe unde se mai putea trece în şi din URSS. În douăzeci de ani, au fost făcute mii de capturi, corespondenţă, curieri, agenţi, bani, arme, explozibili, literatură de propagandă.

Sumele trimise de Moscova au fost din ce în ce mai mici, mai ales din 1936, cînd se declanşează Marea teroare, şi interesul lui Stalin pentru Komintern

* *Idem*, p. 435.

scade abrupt, ca și interesul Kominternului pentru PCdR. Sumele erau la limita de supraviețuire a activității curente. Și așa, preluarea acestor mici sume era problematică. Comisia financiară trebuia să surmonteze obstacolul rețelelor întrerupte. Sumele încasate din țară, din cotizații, sunt infime. În primele șase luni din 1939 s-au strîns astfel numai 50 000 lei.* În același an, conform unui raport Komintern, PCdR are numai 26 de activiști plătiți. Béla Breiner de la București și Gh. Vasilichi de la Paris asaltează Moscova în ianuarie–februarie 1939 cu rapoarte alarmante. „Dacă situația financiară nu se va îmbunătăți, nu se îmbunătățește nici munca partidului", îi scrie Breiner lui Boris Ștefanov, care la rîndul lui îi scrie lui Gheorghi Dimitrov. La 4 februarie, Dimitrov aproba 1 000 de dolari pentru Vasilichi.** Remus Koffler merge la Paris pentru a lua legătura cu Gh. Vasilichi. „În iunie-iulie 1939, am căpătat legătura cu tov. Béla Breiner care mi-a dat dispoziție să-mi fac pașaport pentru a pleca în misiune de partid la Paris. Am plecat la sfîrșitul lui iulie cu material și instrucțiuni verbale pentru reprezentantul nostru la Paris, tov. Vasilichi. [...] Am stat în total două săptămîni cît m-a ținut tov. Vasilichi, pînă am primit materialul pe care l-am adus în țară. La sosire am făcut raport tov. Breiner."*** În vara anului 1940, cînd Foriș și Teohari Georgescu trec Nistrul în URSS și se întîlnesc cu liderii Kominternului, Foriș se plînge că PCdR e în criză financiară și cere subsidii mai consistente. Ciudat, Teohari Georgescu nu-l susține pe Foriș în acest demers.**** În 1967, el își amintește: „În urma intrării trupelor [sovietice, *n.n.*] în Basarabia mulți cetățeni au dat bani ca să se pună bine cu partidul ca să-și aranjeze situația de acolo și situația financiară a partidului era bună. Cu toate acestea el a cerut ceva fonduri pentru România și era vorba de valută – dolari. Ei au discutat acest aspect, dar cînd m-au întrebat pe mine acest subiect am spus adevărul. [...] Era vorba de 10–15 milioane lei." Teohari Georgescu minte. Gheorghe Stoica (Moscu Cohn) a participat la discuțiile de la Moscova din 1940, dar și la cele din 1967, cînd Teohari Georgescu este audiat pentru a clarifica împrejurările asasinării lui Foriș. El își amintește: „Era în timpul lui Bela [Breiner, *n.n.*] cînd partidul a trăit aproape doi ani de zile fără fonduri din afară."***** La începutul anilor '30, Moscu Cohn, vechi agent Komintern, a fost unul dintre cei care mînuiau fondurile „din afară". Prin Moscu Cohn s-a plătit avocaților din procesele Grivița,

---

* T. A. Pokivailova, în *Magazin istoric*, martie 1997.

** *Ibid.*

*** Arhiva SRI, D 40002, vol. 45, p. 53.

**** Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR. De la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*, Editura Vremea, 1999, p. 272.

***** *Ibid.*, p. 274.

Petre Constantinescu-Iaşi, Ana Pauker etc. Pe lista lui se aflau V.V. Stanciu, Alfons Nachtigal, Stelian Nițulescu, C. Paraschivescu-Bălăceanu etc. Kominternul, aflat în plină campanie antifascistă, folosea aceste procese ca momente de agitație și propagandă, ca spectacole politice, din care trăgea beneficii de imagine. Și pentru asta aloca sume mari. Pe la Moscu Cohn treceau banii necesari tipăririi presei legale și ilegale patronată de PCdR. Moscu Cohn, alături de Lucrețiu Pătrășcanu și Ștefan Foriș, a gestionat toate aceste fonduri. Din 1936, Kominternul, intrat în faza epurărilor staliniste, încetează să mai fie interesat de finanțarea unor campanii și procese antifasciste la București. Ca efect, PCdR se vede ignorat la alcătuirea bugetelor la Kremlin. Bugetul său e redus de Stalin la un sfert. Este momentul cînd se înființează Comisia Centrală Financiară (CCF) a PCdR, cu scopul de a suplini fondurile lipsă.

Comisia cunoaște o neașteptată – pentru mediul comunist – stabilitate, rămînînd în aceeași formulă pînă în 1944. Șeful Comisiei a fost Remus Koffler. Membrii ei sunt Emil Calmanovici, Jacques Berman, Emil Herstein, Egon Weigl, toți de „origine burgheză", evrei, cu studii în Occident. În 1937, „veniturile CCF creiate [*sic*] s-au ridicat [...] la 30–40 000 lunar, pe care le predam direct legăturii din Secretariat". CCF deține și afaceri. Una dintre ele este organizată de Calmanovici și Berman. E vorba de construirea unui bloc, care aduce un profit de două milioane de lei. Cînd Foriș ajunge la Moscova, este criticat pentru acest gen de afaceri, insolit pentru comuniști. Wilhelm Pieck, unul din secunzii lui Dimitrov, atrage atenția ca nu cumva banii dați de burghezie să influențeze politica partidului. Mai mult, Kominternul atribuie greșelile din perioada 1938–1940 chiar elementelor burgheze strînse la vîrful PCdR. Ținta acestor critici era de fapt CCF patronată de Koffler. Fără Koffler și grupul din jurul lui, Calmanovici, Herstein, Berman, PCdR și-ar fi încetat orice prezență. Cu banii colectați de ei, se acopereau costurile caselor conspirative (unele pentru locuință, altele pentru ședințe), plata salariilor și a tuturor cheltuielilor de întreținere. Erau susținute ajutoarele (colete, bani, îmbrăcăminte, hrană) pentru deținuți, cîteva sute, și familiile lor, plata avocaților, mituirea unor judecători, polițiști, directori de închisori și gardieni. „Munca la Comisia Centrală Financiară s-a dezvoltat satisfăcător în anii 1939–1941, lărgindu-se cercul cotizanților și donatorilor printr-o prelucrare politică regulată. Prin începutul 1941 venitul lunar trecuse de 500 000 lei și acoperea cheltuielile. În toată perioada începînd din 1939 nu a fost o cerere a Secretariatului care să nu fi putut fi imediat satisfăcută. Începînd din 1942 veniturile lunare au fost fixate la 2 000 000 lunar [...] crescînd apoi în 1943 la 3 000 000 circa, iar în 1944, după schimbare [a lui Ștefan Foriș, la 4 aprilie 1944, *n.n.*] am primit sarcina să ridic venitul lunar la 5 milioane și să creiez [*sic*] o rezervă de 20

milioane, ceea ce s-a realizat în șase săptămîni. Lipsa principală a CCF a fost că donatorii erau în marea lor majoritate evrei [...].“* În anchetă, Koffler își amintește următoarele încasări și cotizanți. Pentru 1943: „Calmanovici 8,4 milioane, Jac. Berman 7 mil., ing. Ștefănescu 2 milioane, ing. Șandor 700 000 lei, ing. Ilovici 700 000 lei, Mayer 800 000, Ad. 400 000, Vexler 450 000, Renharz 500 000, ing. Popp 400 000, Textila 3,6 mil. Pentru 1944 pînă la 23 august, ing. Calmanovici 12 mil., ing. Berman 3,4 mil., ing. Ștefănescu 6,1 mil., ing. Șandor 1 050 mil., ing. Prager 3,3 mil., Auschnit 7,5 mil., Textila 7,4 mil., Ad 800 000, ing. Popp 500 000, Mayer 600 000, ing. Ilovici 600 000.“** Printre donatori găsim mai mulți industriași. Cei mai cunoscuți, Max Auschnit, Dragoș Popp, Alexandru Ștefănescu. Constructori-antreprenori ca Emil Prager, Emil Calmanovici etc. Un calcul simplu ne arată că, în 1943, CCF a încasat aproape 30 milioane lei. Iar în 1944 (pînă la 23 august), 46 milioane lei. Era o sumă considerabilă. De trei ori mai mare decît cea din 1942. În 1942, bugetul PCdR a fost de circa 1,5 milioane lei pe lună, adică 17,4 milioane lei. În 1943, numai un singur resort al PCdR înghițea lunar 1,5 milioane lei, cum arăta o notă a MAI la 31 decembrie 1943.*** Banii proveneau din cercurile evreiești în majoritatea lor, dar și din cercuri filoengleze, de la oameni de afaceri care întrevedeau victoria Aliaților. Siguranța nota, la 5 august 1943, despre activitățile clandestine ale lui Koffler, fără să-l fi identificat: „În legătură cu instrucțiunile date de conducerea comunistă organizațiilor în subordine, pentru intensificarea strîngerii de fonduri (semnalată anterior) resortul MOPR a raportat Comitetului Central că membrii mișcării și în special evreii «au înțeles greutățile financiare ale partidului și fac față noilor sarcini impuse».“**** Siguranța remarca spre sfîrșitul anului 1943 că PCdR dispune de sume considerabile. Cînd rețeaua Ajutorul Roșu din București este anihilată, raportul menționează: „Au fost descoperite 4 case conspirative, una dotată cu două aparate de radio recepție. Organizația rula circa 1 milion lei pentru plata chiriei caselor conspirative, plus fonduri pentru plata salariilor și sume deosebite pentru darea de mită în cazul unor eventuale arestări. [...] Se remarcă marile sume de bani de care dispune Partidul și tendința de a acumula arme și muniții [...].“***** Arestarea altei rețele pune Siguranța în fața aceleiași realități: „S-au descoperit 8 case conspirative pentru care se plătea

---

* Arhiva SRI, D 40002, vol. 45, p. 55.

** Citat de Lavinia Betea, *Recunoștința partidului pentru cei care l-au subvenționat*, în *Magazin istoric*, nr. 3–4/1997.

*** Arhiva CC al PCR Fd. 1, D 276, p. 376.

**** *Ibid.*, Fd. 1, D 276, p. 144.

***** Notă SSI, 10 noiembrie 1943, Arhiva CC al PCR Fd. 1, D 346, p. 378.

anual chirie suma de lei 1 000 000. [...] această descoperire ne-a dus la constatarea că în momentul de faţă centrala comunistă dispune de fonduri băneşti extraordinar de mari. [...] Toţi membrii marcanţi ai mişcării comuniste, pentru a-şi putea devota întreaga activitate numai intereselor mişcării, sunt salariaţii partidului cu lefuri de la 12 000 la 50 000 lei lunar, la care trebuie adăugate cheltuielile de deplasare. Costul hainelor, alimentelor şi medicamentelor expediate lunar de centrala comunistă la închisori şi lagăre se ridică la cîteva milioane lei. Centrala comunistă se îngrijeşte din punct de vedere material şi de familiile celor închişi cărora le plăteşte chiria, îmbrăcămintea, alimentele şi chiar taxele şcolare la copii. Dacă la aceste cheltuieli extraordinare adăugăm şi sumele ce se plătesc avocaţilor în procesele comuniste, avem un tablou ce ne duce la concluzia certă că toţi aceşti bani nu sunt strînşi numai din interiorul ţării, ci vistieria Comitetului Central al mişcării comuniste este abundent alimentată cu fonduri venite de afară."* Concluzia Siguranţei nu este exactă. Legăturile dintre Moscova şi PCdR erau întrerupte din mai 1941. Ana Pauker, Petre Borilă, Vasile Luca urmăresc fără succes să restabilească contactul cu Ştefan Foriş. În 1942, Kominternul pregăteşte o operaţie de anvergură. Urmau să fie trimişi 45 de agenţi în mai toate ţările Europei. Cinci dintre ei trebuiau să ajungă în România. Gheorghi Dimitrov face o cerere de 335 000 dolari, necesari pentru ultimele luni ale anului. Kremlinul îi aprobă mai puţin de o zecime, adică 30 000. Pe lista lui Dimitrov, PCdR apărea cu 5 000 de dolari, la fel ca şi partidele din Finlanda şi Ungaria. Banii urmau să fie remişi de cei cinci agenţi paraşutaţi. Misiunea a fost amînată, apoi a eşuat.** Legăturile Moscovei cu Bucureştiul au fost refăcute abia după 23 august 1944. Adevărul este că sumele necesare partidului erau colectate numai din ţară. Remus Koffler, arestat în 1949, răspunde în martie 1950 în anchetă: „[...] În prima perioadă n-au existat rezerve, banii încasaţi neacoperind cheltuielile Partidului. [...] Sumele încasate de CCF erau la început în primii ani mai mici de cîteva mii lunar, în afara de cele de la tov CALMANOVICI şi BERMAN. [...] Mai tîrziu ele s-au mărit treptat ajungînd la [...] sute de mii lunar, după începerea războiului. [...] În ultimul an al războiului au fost şi milioane [donate lunar, *n.n.*]. Nu s-a primit niciodată vreo sumă de bani care era legată de condiţii politice."*** Acces la aceşti bani au avut în timp Béla Breiner, Ştefan Foriş, Ion Popescu-Puţuri, Gavrilă Birtaş, Ana Ruski, Victoria Sîrbu etc. După război, cei mai activi dintre membrii CCF sunt arestaţi, anchetaţi şi judecaţi în

* Arhiva CC al PCR. Fd. 1, D 377, pp. 19, 22.

** Tatiana Pokivailova, Ioan Chiper, *Studii şi materiale de istorie contemporană*, serie nouă, vol. 2, Academia Română, Institutul de Istorie Nicolae Iorga, 2003, pp. 68–69.

*** *Sfera politicii*, nr. 63/octombrie 1998, pp. 28–29.

procesul din aprilie 1954 pentru „crime contra păcii" și „înaltă trădare". „ALEXANDRU ȘTEFĂNESCU, de ani 66, născut la Ploiești, fiul lui Alexandru și Maria, de profesie industriaș, muncă silnică pe viață; REMUS KOFFLER, de ani 52, fiul lui Isac și Ernestina, de profesiune funcționar, condamnat la moarte; JAC [*sic*] BERMAN, de ani 54, născut în București, fiul lui Moriț și Ernestina, de profesiune inginer, zece ani muncă silnică; EMIL CALMANOVICI, de ani 58, născut în Piatra Neamț, fiul lui Mendel și Ana, de profesiune inginer, muncă silnică pe viață." Toți condamnați și la confiscarea averilor. Alexandru Ștefănescu a murit la închisoarea Aiud, în 1955, iar EMIL CALMANOVICI, la 12 martie 1956, după o grevă a foamei de 42 de zile. Remus Koffler a fost executat în aceeași noapte cu Lucrețiu Pătrășcanu, 17 aprilie 1954, la ora 3, cu un glonț în ceafă.

CONSPIRATORUL

Pătrășcanu e un corp străin în Partidul nostru.
ANA PAUKER

Cadavrul lui Pătrășcanu a fost îngropat în aprilie 1954, la oarecare distanță de cimitirul închisorii Jilava. Fără cruce sau alt semn care să indice că s-ar afla acolo. Locul este identificat 14 ani mai tîrziu, în 1968. Este deshumat, ars, iar cenușa depusă la „Monumentul eroilor patriei" din Parcul Libertății. Aici se aflau și rămășițele altor „ilegaliști". Printre ele și ale lui Gheorghiu-Dej, cel care îl condamnase la moarte. În 1991, după căderea regimului comunist, Elena Pătrășcanu-Veakis, văduva lui Lucrețiu Pătrășcanu, a luat urna și a dus-o la Snagov, unde cei doi aveau o casă; a aruncat cenușa în apele lacului. Episoadele neodihnei de după moarte a rămășițelor fostului lider comunist sunt o prelungire a vieții sale neliniștite. „În legătură cu găsirea osemintelor lui Lucrețiu Pătrășcanu precizăm următoarele: 1/S-a identificat locul în care a fost îngropat. Acesta a fost stabilit pe baza declarațiilor date de cei doi subofițeri care au făcut groapa și au aruncat în ea cadavrul lui Lucrețiu Pătrășcanu și cel al lui Remus Koffler, după executarea acestora. Subofițerii au declarat că în groapa pe care o săpaseră au fost găsite oseminte de la 3–4 cadavre îngropate anterior, că peste acestea au aruncat cadavrele lui Pătrășcanu și Koffler, împreună cu targa cu care au fost transportați. Toate acestea s-au confirmat întrucît în locul indicat de ei au fost găsite oseminte de la 6 cadavre, dintre care două schelete complete."*

Moartea lui Pătrășcanu a fost una ritualică – în prelungirea luptelor fracționiste din trecut, dar și a proceselor de la Moscova din anii '30. Ilegaliștii, clandestinii se ucid între ei. Istoriile lor au supraviețuit și își cer tainul chiar dintre viețile celor care au trăit în subterane. Aici singura solidaritate este dată de cadavre. Acoliții dispar, trădează, dacă nu-i țin în loc complicități grave. Ei sunt implicați în asasinarea lui Foriș, dar și în alte asasinate politice din enigmaticii ani 1944–1948. Odată cu asasinarea, într-o noapte de aprilie 1954, a lui Lucrețiu Pătrășcanu și Remus Koffler, s-au intersectat mai multe legende, zvonuri, informații veridice, dar trunchiate și multe de-a dreptul false. Intoxicări și diversiuni, spontane sau lansate de serviciile speciale,

* Document scris de mînă, nesemnat, nedatat, Arhiva SRI, Fd. 9604, p. 330.

se întreținau în lumea bucureșteană. În fond, mitul „Pătrășcanu" a fost lansat și alimentat chiar de împrejurările acestui proces. Fără „dispariția lui tragică" ar fi rămas în amintire ca un comunist oarecare, un membru al Biroului Politic, pomenit în dicționare, cinci rînduri la litera P și atît. Sigur, drama prin care a trecut i s-a și datorat. A fost identificat de „tovarăși" ca o victimă, bună de sacrificiu pentru ritualurile morții de care avea nevoie zeul Stalin ca să-și consolideze puterea în Europa ocupată. Moartea lui Pătrășcanu nu a trecut neobservată. Emoția a fost alimentată de autorități, pentru că trebuia dat un exemplu, intimidată lumea. Dacă Pătrășcanu – care făcea parte din cercul interior al acestei secte exclusiviste, din nucleul dur, dintre inițiați – era lichidat, însemna că nimeni nu era la adăpost, indiferent de trecutul lui. Trecutul devenea mai amenințător cu cît era mai glorios. Unii au și refuzat să creadă că omul cel mai popular al comuniștilor, care complotase cu regele, cu Maniu și Brătianu, cel care semnase armistițiul, chiar fusese lichidat de ai lui. S-a auzit atunci că Pătrășcanu trăiește, că nu fusese ucis, că se găsea în URSS, în Crimeea, scria o carte. Sau că trăia la casa lui de la Snagov. Unii știau că fusese extras din închisoarea Jilava și livrat contra cost șefilor lui din rețeaua britanică de spionaj pe care o servise, ori fusese schimbat contra unui mare spion sovietic capturat la Londra. Ar trăi sub protecție occidentală, cu un chip schimbat. Unii au auzit că avuse o întrevedere cu Dej, în celulă, și se împăcaseră. După mascarada procesului, nu mai putea fi eliberat oficial, dar i se oferise viața, după ce s-au înțeles să trăiască incognito. Altă versiune: nu fusese executat pentru că înnebunise cînd i se comunicase sentința. Alții știau că-și pierduse mințile mai devreme, în martie 1953, odată cu dispariția lui Stalin, veste care îl rupsese de realitate. Comunicatul din *Scînteia* apărut în aprilie 1954, care anunța procesul și executarea sentinței, era fals, pentru că Pătrășcanu ar fi fost deja mort la acea dată. În timpul anchetei ar fi murit sub tortură. Alții credeau că se sinucisese cu cianură, sau că s-a spînzurat de ușa celulei. Chiar și cei care știau că fusese totuși executat împărtășeau versiuni diferite. Că refuzase să i se acopere ochii și cîntase *Internaționala* în fața plutonului de execuție. Ori că ar fi căzut în genunchi cerînd iertare, plîngînd în hohote, încît plutonierul care conducea soldații fusese nevoit să-l împuște ca pe un cîine turbat, după expresia cuiva. Alții știau că, dimpotrivă, îl apucase rîsul și că molipsise oficialii prezenți. Despărțirea fusese extrem de veselă, cu lacrimi în ochi. Apoi se știa că cei care participaseră la proces erau atinși de un blestem. Toți – magistrați, procurori, anchetatori, martori – ar fi murit în următoarea perioadă din cauze diverse: accidente de mașină, boli incurabile sau – mai frecvent – sinucideri, cum se întîmplase în cazul presupusului asasin, un locotenent. Unii bănuiau însă că Gheorghiu-Dej le trimisese moartea pentru a șterge urmele,

alţii că executanţii şi complicii aveau remuşcări şi recurgeau la sinucideri pentru a scăpa de povară.

Există totuşi un proces-verbal oficial care spune: „Noi colonel de justiţie RÎPEANU GRIGORE având ordinul Tribunalului Suprem, Colegiul Militar, ne-am deplasat la Penitenciarul Jilava, împreună cu tov. judecător asistent cpt. de justiţie VARGA VASILE, delegat de preşedintele Tribunalului Suprem, Colegiul Militar pentru a asista la executarea sentinţei nr. 49 din 14 aprilie 1954 a Tribunalului Suprem, Colegiul Militar, rămasă definitivă prin care LUCREŢIU PĂTRĂŞCANU [...] de profesiune avocat şi profesor universitar a fost condamnat la moarte, declarînd în ziua de 14 aprilie 1954 cu ocazia comunicării sentinţei că nu formulează cerere de graţiere. La orele 1.30 am sosit la penitenciarul Jilava [având alături, *n.n.*] pe lt. BĂDICA ILIE, comandantul penitenciarelor, pe maior SAVENCO ILARION din partea autorităţii administrative, pe maior CAHANE MOISE medic legist MAI şi pe cpt. ANDRONACHE NICOLAE comandantul plutonului de execuţie. La orele 2, adică o oră înainte de ora fixată pentru execuţie, ne-am deplasat în celula condamnatului, încunoştinţîndu-l că a sosit timpul să expieze faptele săvîrşite şi întrebat dacă are ceva de mărturisit sau vreo dorinţă ce i-ar putea fi îndeplinită, la care a răspuns negativ. Executarea sentinţei fiind fixată pentru astăzi 17 aprilie 1954, orele 3, a fost condus condamnatul LUCREŢIU PĂTRĂŞCANU, sub escortă la locul execuţiei unde a fost identificat. După ce s-a făcut raportul de către comandantul plutonului de execuţie, judecătorul asistent al Tribunalului Suprem, Colegiul Militar, a dat citire sentinţei de condamnare, care a rămas definitivă, oamenilor din plutonul de execuţie. Condamnatul LUCREŢIU PĂTRĂŞCANU a fost condus la stîlpul execuţiei, fiind legat la ochi, după care sentinţa de condamnare la moarte a fost executată prin împuşcare, astăzi 17 aprilie, 1954, orele 3. După ce condamnatul a fost executat, medicul legist maior CAHANE MOISE a constatat moartea condamnatului prin împuşcare, constatare verificată şi de procurorul militar. După aceasta la orele 4, adică după o oră de la execuţie, cadavrul condamnatului a fost predat comandantului penitenciarului pentru a dispune înmormîntarea conform legii. Drept pentru care s-a încheiat prezentul proces verbal de executarea sentinţei nr. 49/din 14 aprilie [...] în cinci exemplare din care unul s-a predat administraţiei Penitenciarului Jilava, care are obligaţia să anunţe ofiţerul stării civile al comunei Jilava, Regiunea Bucureşti, comunicînd datele necesare pentru înregistrarea morţii susnumitului în registrul stării civile."* Documentul, deşi poartă semnăturile celor amintiţi ca prezenţi, este un fals, nu redă execuţia aşa cum s-a produs. Pătrăşcanu nu a avut onoarea de a „beneficia" de un pluton de execuţie, nu

* Arhiva SRI, Fd. P, D 40002, vol. 12, pp. 954–955.

i s-a citit sentința. Ceremonialul solemn la care are dreptul orice condamnat la moarte n-a fost respectat.

„În realitate execuția s-a petrecut astfel: cei ce trebuiau să participe la execuție au mers la celula condamnaților la moarte, unde erau închiși Pătrășcanu și Koffler și s-a pus întrebarea lui Pătrășcanu dacă are să exprime vreo dorință. La aceasta Pătrășcanu a răspuns sfidător și demn: «Hai terminați mai repede ceea ce ați început!» După care i s-au pus la ochi [ochelari speciali care nu permiteau respectivului să vadă pe unde și unde este dus, *n.n.*] s-a ieșit apoi din celulă și s-a mers pe un culoar, la capătul căruia se intra într-un spațiu închis – un fel de curte interioară, unde se găsea depozitat nisip – și unde, în timp ce Pătrășcanu era împins să meargă în continuare, i s-a pus pistolul în ceafă și a fost împușcat. După ce a căzut, văzîndu-se că mai mișcă, s-a mai tras de cîteva ori în el. La fel s-a procedat și cu Koffler, cu deosebirea că acesta, cînd a fost luat din celulă, aproape că își pierduse cunoștința și a fost nevoie să fie dus tîrîș de către doi inși, iar după ce s-a ajuns în încăperea cu nisip a fost împușcat în ceafă, în timp ce era ținut de sub brațe de către cei care l-au tîrît pînă acolo. La el a fost suficient un singur glonț pentru că a murit imediat.“*

Execuția de la Jilava este totuși un ceremonial. Unul al disprețului. Cine a dat ordin să fie executat pe la spate, cu un glonț în ceafă, îl disprețuia. I-a dat moartea, dar și umilința. Sigur, Pătrășcanu își dorea să moară demn, pentru că era preocupat ce va spune istoria despre el. Probabil ar fi luat o poză sfidătoare, calmă. Poate avea o frază pregătită... Asta a și vrut să-i ia cel care a ordonat uciderea lui la 17 aprilie, ora 3 dimineața, pe întuneric: „șansa“ să lase o ultimă impresie „eroică“, cum își dorea. Gheorghiu-Dej se afla în spatele acestui omor ritual, nedemn.

Sunt multe motive pentru care devii un dușman al lumii în care trăiești, un inadaptat. Au fost aceleași motive pentru care în secolul al XX-lea unii au aderat la mișcări politice extremiste. Drumul aparte al lui Lucrețiu Pătrășcanu începe chiar cu opțiunea lui pentru bolșevism. La sfîrșitul Primului Război Mondial, revoluția de la Petrograd îl cîștiga pe elevul de liceu. Era reacția unei naturi politizate? O reacție naturală la un adolescent răzvrătit împotriva mediului familial și social? Nu. Era mai curînd o reacție de fidelitate, de protejare a familiei. Chiar dacă într-o formă paradoxală. Tatăl său, D.D. Pătrășcanu, era binecunoscut ca autor de manuale și scriitor satiric. A fondat împreună cu Garabet Ibrăileanu și Constantin Stere revista *Viața*

* Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere. 1966–1968. Ancheta cazului Pătrășcanu*, Editura Evenimentul Românesc, 1999, p. 168.

românească la Iaşi. În autobiografia pe care o scrie pentru Komintern la 26 octombrie 1933, la Moscova, unde se afla ca refugiat, declara: „M-am născut [...] într-o familie românească înstărită. Tatăl meu este de specialitate profesor şi provine dintr-o familie boierească. Mama este dintr-o familie nobilă."* În ciuda ideologiei antiaristocratice şi antiburgheze, bolşevismul a avut, printre fruntaşi, militanţi de origine aristocratică şi burgheză. Lenin însuşi era nobil. Ca inspector general de învăţământ de gubernie, tatăl său fusese înnobilat. Şi nu era singurul neproletar din mişcarea bolşevică. Cicerin, Lunacearski, Djerjinski, Aleksandra Kolontai. Alţii proveneau din familii burgheze: Veaceslav Molotov, sau deveniseră ei înşişi „burghezi" : Lev Troţki, Alexander Helphant-Parvus. Nici comunismul românesc n-a fost lipsit de astfel de figuri: Cristian Racovski, Scarlat Callimachi, N.D. Cocea, Anca şi Mihai Magheru, Athanasie Joja, Mihai Macavei aveau rădăcini boiereşti. Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Marcel Pauker, Jacques Berman, Eugen Rozvany, Emil Calmanovici, Remus Koffler, Ion Gheorghe Maurer, Constanţa Crăciun aveau extracţie burgheză. Unii dintre ei aveau şi situaţii materiale considerabile. A fost apoi o galerie de intelectuali: Ştefan Foriş, Belu Zilber, Egon Weigl, Petre Constantinescu-Iaşi, Tudor Bugnariu.

Lucreţiu Pătrăşcanu face parte din generaţia apărută în jurul anului 1900, şi care în perioada 1917–1920 a aderat la bolşevism. Actul lui de naştere spune că e născut în „urbea Bacău, 4 noiembrie, la orele opt dimineaţa, în casa părinţilor săi din strada Cuza Vodă 5, din părinţii Dimitre Dimitrie Pătrăşcanu, de profesiune profesor, în etate de douăzeci şi opt de ani şi Lucreţia Pătrăşcanu născută Dimitrie Stoica în etate de douăzeci şi şase de ani."** A petrecut o copilărie fericită. Tatăl său în anii ocupaţiei germane, 1916-1918, a colaborat la gazetele publicate de ocupant. Petre Pandrea notează succint: „Lucreţiu Pătrăşcanu – fiu de profesor în faliment politic, germanofil, acuzat de trădare şi pactizare cu inamicul [...]."*** Tudor Arghezi, Ion Slavici, Gala Galaction au făcut acelaşi lucru. Au fost arestaţi în 1919 şi depuşi la închisoarea Văcăreşti pentru a li se intenta proces. Imediat după război, chestiunea colaboraţionismului a frămîntat intens opinia publică. „Colaboraţioniştii" au fost ostracizaţi de societate. Cazurile cele mai cunoscute de figuri publice blamate pînă la sfîrşitul vieţii lor pentru colaborarea cu ocupantul au fost Constantin Stere şi Alexandru Marghiloman. D.D. Pătrăşcanu a suferit acelaşi tratament, judecat, închis la Văcăreşti, dat afară din

* Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 344.

** ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 122218, p. 10.

*** Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, *ed. cit.*, p. 150.

învățământ. Adeziunea fiului său la bolșevism a fost o reacție împotriva lumii din care tatăl său era exclus. Tînărul Pătrășcanu s-a plasat pe poziția unui critic radical al burgheziei, al democrației. A preferat o poziție periferică, de paria, în societatea românească interbelică. A rămas în afara *mainstream*-ului creat după formarea României Mari, a unei Românii foarte mîndre de noul ei statut după unirea din 1918. În această Românie care jubila, Pătrășcanu ar fi putut face orice carieră, dacă n-ar fi fost stigmatul de colaborationism care apăsa asupra numelui său. A refuzat „destinul mediocru" ce-i era rezervat. Bolșevismul lui a fost cel al unui mare frustrat. Un bolșevism de ocazie, circumstanțial. Strugurii sunt acri pentru un ambițios care știe că nu mai poate ajunge unde ar fi dorit pe scara socială. De pe această poziție, devii un marginal, un critic al sistemului. Devii un „revoluționar" care visează să răstoarne sistemul pentru ca în „lumea nouă" să joace rolul pe care „îl merită". Este și cazul lui Pătrășcanu, care și-a construit destinul pe această frustrare. Frustrarea celui refuzat, pentru că are un nume prost, să facă o carieră de vîrf. Comploturile pe care le-a urzit împotriva regimului democrat și burgheziei, clandestinitatea în care s-a retras, de unde a visat și a plănuit revoluția mondială, au fost niște alibiuri la revolta lui din 1918–1920 cînd tatăl său nu era primit în nici o casă din lumea bună bucureșteană. De extracție boierească sau burgheză, cei care-i întorceau spatele au devenit dușmanii adolescentului Pătrășcanu.

Cei care l-au cunoscut au observat că era un comunist atipic, cu reflexe burgheze, un „comunist de salon". Era un burghez el însuși, prin mod de viață, gusturi, cultură. Om de carte, doctor în filozofie în Germania, ar fi putut fi profesor, avocat, sau lider politic într-un partid burghez. Pătrășcanu avea o bună educație și o cultură peste medie. Nu a putut să le valorifice în anii '20–'30 datorită adeziunii la Komintern. Nu și-a găsit locul după moarte, dar nici în viață nu a avut locul lui. Comunismul a fost un refugiu pentru el. S-a agățat de ideologia bolșevică pentru a da un temei reacției lui de respingere la adresa societății. A fost străin printre comuniști, cum a fost străin și în lumea pe care inerent o frecventa și căreia îi aparținea prin extracție. Prea puțin înclinat spre creație, spre un drum de unul singur, spre inovație, a fost mereu un disciplinat. Îi convenea să facă parte dintr-un angrenaj, dintr-o structură, să aparțină. Rețeaua extrem de ramificată a Kominternului îi dădea senzația de putere, senzație de care avea nevoie pentru a contrabalansa complexele lui de refuzat, de exclus. Era foarte legat de tatăl său, „victimă a oligarhiei românești", și spera într-o zi să-l răzbune, să se revanșeze pentru el. Apartenența lui la societatea secretă a bolșevicilor îl face să creadă despre sine că este un inițiat, purtător al unui mesaj mesianic. Pare că deține un secret absolut, că este un „ales". El – cel respins de biata burghezo-moșierime

română pe care o detesta, chiar dacă îşi dorea mai mult ca orice să fie recunoscut, stimat, temut, respectat de ea. Pentru asta pregătea clandestin, complota pe traseul Bucureşti–Moscova, via Berlin şi Praga, venirea lumii de mîine. O lume care avea să-i distrugă pe cei care îi umiliseră tatăl. Se imagina participant la o imensă confrerie. Era un orgolios. Îşi afişa superioritatea extracţiei lui sociale, a educaţiei şi culturii lui, în periferiile imunde, printre analfabeţi şi semianalfabeţi, declasaţi, lumpeni fanatici – care alcătuiau secta revoluţionarilor de profesie. De fapt, dispreţuia aceste figuri promiscue ale subteranei. I se părea de la sine înţeles să aibă întîietate în faţa lor. Poliglot, doctor al Universităţii din Leipzig, participant la reuniunile Kominternului, membru fondator al PCdR, şi adesea unul dintre liderii partidului. Ambiţios, îşi dorea să-i conducă pe nevrednicii cu care avea de-a face în conspiraţia universală la care lua parte. Nu avea calităţile cerute unui lider şi era tot atît de alienat de mase pe cît era şi de elita epocii sale.

Era perceput ca un corp străin de către comunişti. Personaj aparte, el a atras repede printre ei resentimente şi suspiciuni. A rămas un intelectual, un burghez în căutarea unui loc al lui. A fost un rătăcit în politica extremistă de stînga. N-a făcut o politică tradiţională care l-ar fi adus eventual în vîrful piramidei sociale, loc căruia i se părea că e menit. A dus una care încerca să răstoarne societatea şi elitele ei consacrate. Pătrăşcanu avea faţă de *establishment* o poziţie dublă, contradictorie. Aparţinea burgheziei şi avea rădăcini aristocratice. În acelaşi timp, aderase la comunism, care îşi propunea distrugerea lor. Era o afiliere ideologică, şi nu una organică. Pentru a face acest pas, s-a rupt de lumea lui. Chestiunea este că nu s-a rupt complet, a privit mereu înapoi. A fost un fiu risipitor, şi nu un renegat. Este scindat între două lumi. Dacă la sfîrşitul anilor '30, pe fondul proceselor de la Moscova, pare să renunţe la fidelitatea absolută faţă de Stalin, la mijlocul anilor '40, în circumstanţele marilor victorii militare ale Armatei Roşii, revine. „Crezusem că filoburghezismul lui este fructul unui snobism, unui ciocoism, pe care îl avea şi bietul taică-su. Acum cred că e ceva mai grav, că este o involuntară simpatie pentru clasa burgheză. [...] Pătrăşcanu este totuşi şi rămîne mult mai legat de mentalitatea comunistă decît de cea burgheză. Dacă aceasta din urma şi-a putut da arama pe faţă în anii după 1944 este pentru că marile servicii făcute de el partidului şi aureola comunistă avută de el în public îi dădeau ideea că nimeni nu va îndrăzni să-i conteste sufletul său comunist. La aceasta se mai adaugă şi îmbătarea de putere politică la care este supus un om neserios. Şi Pătrăşcanu era un om în bună parte frivol, ca orice om impulsiv, apucat, vanitos, snob. Dar această neseriozitate nu e indelebilă. Sunt sigur că azi, cînd se vede numit «duşman» de tovarăşii lui, azi dorul lui de comunism, nevoia de a fi din nou privit ca un fidel, această nevoie cred că

trebuie să fie la el copleşitoare. Fondul lui comunist este mult mai tare. Decît restul, oricît de deplorabil ar fi – sau a fost – acest rest. Adeseori nu apreciezi ceea ce ai decît după ce ai pierdut."* Autorul acestei declaraţii, aflat în anchetă, încerca să-l apere şi dădea un verdict care să-l ajute pe Pătrăşcanu, despre care ştia că e arestat.

Lucreţiu Pătrăşcanu aderă la mişcarea comunistă încă de pe timpul cînd era elev de liceu. Îşi face repede loc în ierarhie, ca militant radical. În decembrie 1922, Marcel Pauker şi alţii reorganizează PCdR. Pătrăşcanu, apropiat de Pauker, este unul dintre şefii presei legale şi ilegale editate de partid. Fusese în acel an cu soţii Pauker în Rusia, cînd a participat la Congresul al IV-lea al Kominternului. Devine un „revoluţionar de profesie", preparînd şi visînd „lupta cea mare" menită să răstoarne detestata burghezie. În Rusia are ocazia să-l întîlnească pe Lenin şi să se cufunde în atmosfera dătătoare de iluzii a Moscovei de după sfîrşitul războiului civil. Acum stă de vorbă cu Cristian Racovski, pe care îl ştia de la Bucureşti. În 1923 pleacă în Germania pentru studii, dar şi pentru a cerceta, în ţara lui Marx şi Engels, doctrina. În 1927 ia un doctorat cu o teză despre reforma agrară din România. Este deja agent Komintern, dedat clandestinităţii, activează în Partidul Comunist German. Revine în România. Între timp, în 1924, PCdR fusese interzis. Tineretul comunist de la începutul anilor '20, Pauker, Gherea, Fabian, Köblös etc., conducea o mică reţea în plină disoluţie, partidul de mase visat dispăruse. Supravegherea Siguranţei, percheziţiile, raziile, arestările, procesele, cenzura asupra presei de inspiraţie bolşevică făcuseră din comunişti nişte paria, figuri excentrice, izolate, care, cînd nu trăiau în străinătate, erau de găsit în închisori şi în aresturile poliţiei. Întors la Bucureşti, Pătrăşcanu este cooptat în conducerea Blocului Muncitoresc Ţărănesc, organizaţie legală a PCdR. Intră în baroul de Ilfov şi ca avocat apără în diferite procese lideri sindicali radicali, grevişti, conducători comunişti. Face şi figură publică de „om de stînga", de intelectual. Publică în gazete care fac opoziţie guvernelor burgheze de pe poziţiile luptei de clasă.

Asta era partea vizibilă a vieţii lui. Ca orice discipol al lui Lenin însă, existenţa lui se consumă pe două planuri, unul la suprafaţă şi altul în subteranele secrete ale reţelelor bolşevice. Are talent pentru această viaţă dublă. Are complexul iniţiaţilor şi al misterelor, deţinător al unui adevăr universal pe care-l împărtăşeşte doar cu cîţiva. Are orgoliul să se considere dintre aleşi. E prudent, reticent, îi plac secretul şi conspiraţia. Cartea sa de căpătîi în adolescenţă, şi mai tîrziu, care i-a format gustul pentru clandestinitate,

* Din declaraţia dată de D.I. Suchianu la Securitate în 10 mai 1950, *Adevărul literar şi artistic*, 3 februarie 2004.

secte politice, pentru societăţile secrete, a fost *Rusia subterană* (1885) de Serghei Kravcinski (Stepniak). Pătrăşcanu are prin contactele făcute în Germania şi în Rusia legături bune cu Kominternul, pe care o vreme îl reprezintă la Bucureşti. E organizatorul din umbră al traseelor curierilor, parvenirii şi folosirii fondurilor trimise de Moscova. Nu trece multă vreme pînă să fie observat de Siguranţă. Mai fusese arestat în 1924, pentru 21 de zile. Face greva foamei şi a setei, aşa cum cerea reţetarul bolşevic în asemenea situaţii. Presa scrie. Asta şi căuta, agitaţie, prilej de propagandă. Ca de obicei, Gh. Costa-Foru mobilizează opinia publică, după scenariul cunoscut. Este arestat din nou în 1928 prins în flagrant, pe cînd se întîlnea cu un reprezentant al KIM-ului, tineretul comunist afiliat la Komintern. Este un episod rocambolesc. Pătrăşcanu ţine o şedinţă în Cimitirul Belu, cineva denunţă. A doua zi Pătrăşcanu şi Léon Mauvais sunt înhăţaţi pe malul lacului Herăstrău. Pătrăşcanu evadează din sediul Siguranţei de pe bulevardul Pache şi anunţă presa. Ziarul *Dimineaţa* publică un protest, francezul este eliberat şi apoi expulzat. Notele Siguranţei îi semnalează prezenţa la diferite reuniuni, procese, ieşiri şi intrări frecvente din ţară pe ruta Berlin–Moscova. În 1932, Pătrăşcanu este din nou arestat, în timpul campaniei electorale: candida pentru Blocul Muncitoresc Ţărănesc. Dar nu acesta era motivul – cum va pretinde –, ci acela că Siguranţa descoperise o reţea clandestină. Deţinut două luni la Văcăreşti, este anchetat în stare de libertate, ca şi alţi acuzaţi. Este implicat într-un proces cu alţi 29 de complici. Printre ei, Gustav Arnold, agent Komintern, membru al Partidului Comunist German, venit în România să revigoreze reţelele clandestine cu fonduri mari. În lot mai sunt Moscu Cohn (Gheorghe Stoica), Béla Breiner (viitor şef al PCdR în anii 1938-1940), Lazăr Grümberg (judecat în procesul Anei Pauker din 1936, mort la Vapniarka în 1944), Ştrul Zigelboim (în 1940 membru al Secretariatului, încearcă să treacă graniţa în URSS cu Vasile Luca, dar sunt prinşi), Paul Hollinger (care schimbă banii aduşi de Gustav Arnold, circa 1,2 milioane lei). Pătrăşcanu se apără singur spunînd că „nu este un proces juridic, ci unul politic menit să mă împiedice să candidez în alegeri". Era cap de listă al Blocului Muncitoresc Ţărănesc, cu sediul în str. Smîrdan 4. De apărare se ocupă C. Vicol, Paul Moscovici, V.V. Stanciu, I. Şraier, Stelian Niţulescu, pe care îi găsim şi în alte procese, toţi membri ai Biroului Juridic al PCdR. Pătrăşcanu şi alţi 13 inculpaţi sunt achitaţi. Printre ei Moscu Cohn, Lazăr Grümberg, Paul Hollinger, Ştrul Zigelboim. Gustav Arnold şi Béla Breiner sunt condamanţi. Pătrăşcanu era distribuitorul unor importante fonduri MOPR. Scapă după cîteva săptămîni în care pozează în prizonier de conştiinţă, intelectual judecat pentru opiniile lui. De fapt, era vorba pur şi simplu de bani achitaţi de Komintern pentru o tipografie clandestină şi pentru

plata agenților. Trei dintre acuzați erau membri ai Secretariatului PCdR, Béla Breiner, Moscu Kohn, Lucrețiu Pătrășcanu. Și ceilalți doi, Lazăr Grümberg și Ștrul Zigelboim, făceau parte din conducerea PCdR.

Un an mai tîrziu este din nou arestat, suspectat că ar fi unul dintre organizatorii grevei de la Atelierele CFR Grivița. Lucru adevărat. Este eliberat după două luni, odată cu alți 200 de grevișți, urmînd să fie judecat în al doilea lot. Procesul se judecă după multe amînări în 1939 și este achitat laolaltă cu ceilalți. Se refugiază în URSS. A cincea oară este arestat în 1940. La 31 iulie 1940, după două luni de concentrare ca ofițer, este arestat și internat în lagărul de la Miercurea Ciuc. La 1 septembrie este transportat la spitalul militar din Brașov. Este eliberat în octombrie, odată cu Scarlat Callimachi, „prințul roșu", amîndoi semnînd angajamente că se vor abține de la orice activitate politică. În februarie 1941, după rebeliunea legionară, este din nou arestat. Este depus la Poiana Țapului, cu domiciliu obligatoriu. Aici scrie la cărțile sale pînă în ianuarie 1943, cînd este închis în lagărul de la Tîrgu Jiu. Este eliberat la începutul lunii august a aceluiași an și trimis din nou la Poiana Țapului. La 28 aprilie 1948 este din nou închis, de data asta de comuniști, anchetat vreme de șase ani. În aprilie 1954 este judecat, condamnat la moarte și executat.

Între aceste detenții se desfășoară cariera de comunist a lui Pătrășcanu. Ca orice bolșevic a avut o serie de pseudonime. Întîi Andrei Moldoveanu, Andrei, cum era cunoscut, luat încă din 1922. Apoi Ion C. Ion, cum semna în *Viața Românească*. A avut și alte nume false, Bercu, Coca, V. Malin, Mihalcea, Titu, Grigorescu, Măcin, Radu Boldur și lista e mai lungă. Îi plăcea să schimbe des domiciliile. O spune explicit și o notă a Direcției Generale a Poliției: „[...] numitul știindu-se urmărit, pentru a induce în eroare organele de supraveghere, obișnuiește să declare că locuiește la diferite adrese fictive, și totodată să își schimbe foarte des domiciliul."* Ca leninist, revoluționar de profesie, era întîi de toate un conspirator, un om al subteranei. De mirare, această plăcere a clandestinității, a secretului, a anonimatului la cineva acuzat în 1944–1948 că îi place – și chiar va descoperi că îi place – popularitatea. „Îi plăcea să conspire, nu să administreze."** Este amestecat din 1919 în cele mai multe din afacerile grupurilor clandestine controlate de Komintern. E mereu prezent în conducerea PCdR, fie în Biroul Politic, fie în Secretariat, fie în Comitetul Central, conduce diferite resorturi. Îl găsim printre liderii MOPR, distribuind fonduri expediate de Komintern. Clandestinitatea este pentru el un mod de viață. Cînd în iarna lui 1936 i se cere

* ANCR, Fd. 95, D 31/1789.

** Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu*, *ed. cit.*, p. 192.

să se legalizeze, refuză. Prefera să trăiască ilegal, în subterană, sub un nume fals, rupt de familie, într-un loc unde nu i se cunoştea identitatea. E nelipsit din conclavurile comuniştilor, la congresele Kominternului sau ale diferitelor organisme din reţeaua Komintern, la congresele şi reuniunile PCdR. Dar îl găsim şi în obscure celule de partid de provincie, ameninţat să fie descoperit şi arestat. Este confiscat de clandestinitate, chiar dacă are şi o existenţă publică, procese, apariţii la diferite evenimente politice şi sindicale. Pe acestea din urmă le consideră însă doar un camuflaj pentru complotul pe care-l urzeşte „împotriva oligarhiei". Se consideră un „soldat al marii revoluţii socialiste din octombrie 1917", urmînd învăţăturile lui Lenin. Aparţine unei uriaşe organizaţii universaliste, fapt care îi dă un sentiment de putere. Are nevoie de acest sentiment pentru a contracara un altul, de izolare, de respingere, de paria, de ratare.

În vara anului 1921, face parte din conducerea provizorie a PCdR, în lipsa celor arestaţi la congresul din mai. În 1923 pleacă în Germania pentru doctorat şi nu mai apare la vîrful PCdR. Reapare în 1928, cînd participă la Congresul al IV-lea al PCdR, desfăşurat între 28 iunie şi 7 iulie la Ciuguevo, lîngă Harkov, în URSS, alături de Al. Dobrogeanu-Gherea, Imre Aladár, Ştefan Foriş, Dori Goldstein, Vasile Luca, Elek Köblös, Solomon Schein,Vitali Holostenco, Berger Aladár. Este membru al biroului juridic al PCdR. Apare în procesele comuniştilor ca apărător. Pledează la Cluj în septembrie-noiembrie 1928, unde îi are clienţi pe Victor Aradi, Ştefan Foriş, Eugen Rozvany, David Avramescu, Haia Lifşiţ, Imre Aladár etc. Pledează la Timişoara în septembrie 1929. Aici se întîlneşte cu Panait Istrati. Procesul, relatat de presă, pe lîngă că face să-i circule numele, îi aduce şi o molestare gravă. La Cernăuţi este atacat de o bandă de legionari. Era o reacţie la tentativa de asasinat din 5 octombrie asupra ministrului de interne Alexandru Vaida-Voievod, executată de Avram Goldenberg, comunist ieşean de 19 ani, motivată de episodul Lupeni şi de moartea în închisoare a Haiei Lifşiţ, pe care Pătrăşcanu o apărase în procesul de la Cluj, un an înainte. După ce presa publică în 7 octombrie ştirea, bande de legionari atacă cartierele evreieşti din Iaşi şi persoanele cunoscute drept comunişti. Aflat la Cernăuţi pentru un proces, Pătrăşcanu este identificat şi bătut. Nu uită să amintească episodul în autobiografia pe care şi-o face în 1933 la Komintern. Anii 1928–1930 reprezintă o perioadă de sciziuni şi conflicte interne grave în PCdR. Viaţa în sectele politice este una de rupturi, de certuri, de trădări, de „lupte fracţioniste". Aşa-zisul partid comunist ajunge la extincţie. Pătrăşcanu preferă să se menţină în expectativă, nu se raliază nici unei tabere. „Neutru a fost şi Pătrăşcanu (Grigorescu), dar pe cont propriu, individual [...]", îşi aminteşte în noiembrie 1937 Marcel Pauker, aflat sub

anchetă la Moscova."* Teama lui Pătrășcanu este să nu fie scos în afara partidului. În contextul luptei pentru putere dintre Stalin și Troțki, mulți bolșevici în URSS fuseseră înlăturați, sub acuzația de fracționism. Anii 1928–1930 marchează epurări masive. În vara lui 1930, Kominternul demite conducerea PCdR. Toți cei implicați sunt suspendați, epurați, demascați, obligați să-și facă autocritica, trimiși la „munca de jos". Siguranța arestează ce mai rămîne pentru că revoluționarii de profesie, misionarii utopiei care va salva lumea, nu ezită să-și denunțe rivalii. Partidul este infiltrat pînă la vîrf de agenții Siguranței. Ca orice subterană, PCdR este infernul. Pătrășcanu observă intrigile, scandalurile, denunțurile. Lupta pentru putere – o putere infimă totuși – servită de ambiții disproporționate în raport cu miza: controlul unui mic grup. Nu-și pierde credința. Asta se va întîmpla, paradoxal, după ce va fi la putere, ministru. Expectativa lui se explică nu doar prin teama de a fi taxat drept fracționist, ci și prin educație. Nu se putea coborî la nivelul acestor dispute. În plus, condiția lui îl face mai puțin dependent de fondurile vărsate de Moscova, de poziția în ierarhia partidului. Pentru el viziunea eliberării omului, avută în 1917–1918, încă mai conta. Chiar dacă avatarurile ei îl aduseseră într-o sordidă clandestinitate, amestecat cu declasați, lumpeni, aventurieri, semianalfabeți, spioni, teroriști, agenți, pegra societății. I se reproșează mereu aroganța și pretențiile lui de superioritate, de guru, de Lenin al subteranei românești. Are aceste pretenții și nu le ascunde. Le afișează în multe ocazii, are ceva seniorial, distant, care-i irită pe „tovarăși". Joacă *ad usum delphini* comedia proletarului, a fraternității cu cei simpli. Era o influență germană, trăise acolo și văzuse acest comportament. În maniera unui Brecht, se amesteca în mediile sordide ca să se arate antiburghez, intelectual radical care își ignoră condiția. Juca rolul lumpen-intelectualului, deși nu era unul. Încercările lui de travesti, măștile pe care le pune nu conving. E un străin, așadar un suspect. Are relații tensionate succesiv cu toți liderii partidului. Dar deosebirile încă nu se văd clar. Se vor observa zece ani mai tîrziu, în anii proceselor de la Moscova. Deocamdată diferențele par un detaliu neglijabil.

În 1931 este amestecat în campania electorală. Candidează la alegerile parlamentare. Este ales deputat pe lista Blocului Muncitoresc Țărănesc în județul Timiș. Alegerea sa și a altor patru comuniști (Imre Aladár – Satu Mare, Eugen Rozvany – Bihor, Ștefan Dan – Mureș, Vasile Cașul – Cernăuți) este invalidată de parlament. După ieșirea din clandestinitate, 1944-1948, îi plăcea să evoce această perioadă. Campania electorală, polemicile din presă, puținele

* *O anchetă stalinistă. Lichidarea lui Marcel Pauker*, Editura Univers Enciclopedic, 1995, p. 98.

şedinţe ale parlamentului la care a participat, cînd a fost apărat printr-un discurs de Corneliu Zelea Codreanu, proaspăt ales deputat, şi care s-a opus invalidării celor cinci comunişti. În intervalul 3–24 decembrie 1931, participă la Congresul al V-lea al PCdR, la Gorcovo, lîngă Moscova. Îl regăsim alături de alte 38 de persoane. Din partea Kominternului participă Béla Kun, Gheorghi Dimitrov, Dmitri Manuilski, Mátyás Rákosi. Pătrăşcanu este desemnat/ales în secretariat, ca supleant, alături de Béla Breiner, Alexandru Nicolski. Asta nu îl scuteşte de atacurile lui Béla Kun care e în dezacord cu raportul prezentat de Pătrăşcanu, şi nici de cele al fostei sale iubite din vremea începuturilor lor comune în reţelele comuniste, Elena Filipovici. Ea îl caracterizează astfel: Pătrăşcanu „reprezintă un alt canal al micii burghezii intelectuale, venit din rîndurile acelor intelectuali burghezi care, în trecutul mişcării muncitoreşti, au adus mult rău muncitorimii"*. Ana Pauker, cu care Elena Filipovici deschisese la începutul anilor '20 un atelier de croitorie pe Calea Victoriei pentru a camufla activităţile comuniste, spune aproape acelaşi lucru: „Pătrăşcanu e un corp străin în Partidul nostru." De observat că aceste secretariate, birouri politice, comitete centrale erau efemere. Practic, la nici şase luni îşi schimbau componenţa. Această fluiditate a conducerii PCdR reflecta perfect starea de fapt a partidului, vulnerabilitatea, criza lui perpetuă, disensiunile dintre structurile de conducere, aflate la Moscova, Praga, Bucureşti, şi mai ales imixtiunile neîntrerupte ale Kominternului. Numele responsabililor apar şi dispar din documente. Reconstituirea traseului liderilor comunişti este aproape imposibilă, din cauza paralelismelor, dar mai ales a haosului organizatoric.

Pătrăşcanu supervizează greva ceferiştilor, ca singurul membru al Biroului Politic al PCdR, aflat la Bucureşti. Siguranţa nu realizează rolul real jucat de el în situaţia de la Atelierele Griviţa. Găsim aici abilităţile lui de a manevra din umbră, talentul de conspirator, viaţa lui dublă, experienţa de vechi agent Komintern iniţiat în regulile subversiunii şi conspiraţiei. La 32 de ani, era un revoluţionar de profesie, nu doar un intelectual marxist. Este mereu în spatele evenimentelor, fără să i se facă simţită prezenţa. Este totuşi arestat la 24 februarie, închis alături de ceilalţi grevişti. Interogat de mai multe ori, este eliberat după două luni şi planificat să fie judecat în stare de libertate în al doilea lot Griviţa alături de alţi 200. Peste cîteva săptămîni, în luna mai, clandestin, se refugiază în URSS. Pericolul ca Siguranţa să descopere adevăratele sale activităţi şi aportul lui la drama soldată cu morţi, răniţi, peste 1 500 de arestaţi, procese grele, era reală. Aureolat de meritele lui în

* Arhiva CC al PCR, Fd. 1, D 33, p. 647, *apud* M.C. Stănescu, *Stînga politică din România în anii crizei 1929–1933*, Editura Mica Valahie, 2004, p. 86.

lupta de clasă și în mobilizarea maselor, este numit delegat al PCdR la Komintern.

Perioada petrecută în capitala revoluției proletare a fost mai puțin glorioasă. Îl frecventează pe Cristian Racovski. Béla Kun îl acuzase la Congresul al V-lea al PCdR pe Pătrășcanu că nu îl criticase. Între timp, Racovski fusese reabilitat și trăia la Moscova ca ministru adjunct al sănătății. Vine la el împreună cu Al. Dobrogeanu-Gherea. Și alți bolșevici români din vechea gardă vin să-l întîlnească. Vizitele nu au rămas neobservate. Pătrășcanu nu se adaptează vieții de la Moscova. Rămîne în URSS din mai 1933 pînă în ianuarie 1935, un an și jumătate. Este pentru el un prilej să compare iluziile cu realitatea lumii comuniste. Impresiile lui nu sunt dintre cele mai pozitive. Circulă, vorbește cu oameni de tot felul, culege informații pentru el, trăiește ca un localnic. Raportează totul la propaganda oficială, compară. Nici atmosfera de la Hotel Lux, unde era cazat alături de alte personaje din aparatul cosmopolit al Kominternului, nu îl încîntă. „[...] odată ajunși la Moscova cu «treburi», comuniștii străini intrau într-o atmosferă îngrozitoare de turnătorie, de delațiune, de intrigi..."* Asistă la funeraliile Clarei Zetkin, moartă la 20 iunie 1933. Șederea lui la Moscova coincide cu procesul de la Leipzig al „incendiatorilor Reichstagului", septembrie-decembrie 1933, unde Gheorghi Dimitrov se impune. Dimitrov soseste la sfîrșitul lui februarie la Moscova, primit triumfal, ca un erou. Aparatul Kominternului e prezent, deci și Pătrășcanu. În scurt timp, Dimitrov devine liderul Kominternului. Al doilea proces al ceferiștilor de la Grivița, din vara anului 1934, preia modelul „Leipzig" în urma indicațiilor Kominternului, prelucrate și transmise de Pătrășcanu. Anii 1933–1934 sunt o perioadă de mari tensiuni în PCdR, provocate în principal de analiza diferită a evenimentelor din ianuarie-februarie 1933, de acuzațiile reciproce pe care și le aduc diferiți lideri. În plus, după ce Hitler preia puterea, la 30 ianuarie 1933, Stalin face o cotitură, orientînd Kominternul pe altă linie. Social-democrații nu mai sunt considerați „social-fasciști", dușmani ireductibili. Trebuia făcut alianță cu ei, trebuia constituit „frontul unic muncitoresc", ca instrument de combatere a național-socialismului. Mai mult, trebuiau depășite granițele proletariatului, și conlucrat cu partide burgheze, cu „democrații, intelectuali simpatizanți", pe platforma antifascismului. În asemenea situații, executanții de pînă atunci ai ordinelor Kominternului sunt făcuți vinovați de vechea politică și epurați. Membrii Biroului Politic și ai Secretariatului PCdR sunt înlocuiți – considerați de Komintern prea sectari, incapabili de deschidere spre alte forțe. Aleksandr Stepanski-Gorn este schimbat de Boris Ștefanov

* Arkadi Vaksberg, *op. cit.*, p. 56.

la şefia partidului. În tot acest timp, Pătrăşcanu se găseşte la Moscova. Nu ştim dacă a fost consultat, sau dacă a complotat să devină şeful partidului, lucru pe care îl dorea. Intrase în conflict cu vechea conducere în urma unui articol publicat în revista *Internaţionala Comunistă*. Biroul Politic, Elena Filipovici, Alexander Stepanski-Gorn, Nicolae Goldberger, aflat la Praga, într-o rezoluţie, la 25 mai 1934, îl dezavuează. Şi cu unii lideri ai Kominternului are conflicte. Este demis. Cere să fie retrimis în ţară. Reuşeşte să se întoarcă, în ciuda intenţiei gazdelor de la Hotel Lux de a-l reţine la Moscova. La 1 decembrie 1934, la Leningrad este ucis Kirov, din ordinul lui Stalin. Teroarea se pregăteşte la Kremlin şi Lubianka. Pătrăşcanu părăseşte URSS în această atmosferă. O parte din gîndurile lui despre patria socialismului se schimbă. A trecut printr-o experienţă asemănătoare cu Istrati, chiar dacă mai puţin intensă datorită diferenţei de temperament. Comunismul practicat în Rusia, datorită înapoierii, nu se potrivea ţărilor europene, e concluzia lui. Decide totuşi să rămînă în partid şi să trăiască în subterană, ca un soldat disciplinat. Viaţa în afara partidului nu avea nici un sens pentru el, ca pentru atîţia revoluţionari de profesie ai vechii gărzi bolşevice. Continuă să militeze în Komintern, în PCdR, pentru revoluţia proletară. Revanşa împotriva burgheziei era războiul lui personal la care nu renunţă. La începutul lunii ianuarie 1935 primeşte paşaport şi, via Varşovia şi Berlin, ajunge la Praga, iar de aici trece clandestin graniţa la Sighet. Ajunge la Bucureşti, după destule peripeţii.

În 1935 are o situaţie dificilă în partid. Conducerea internă este la curent cu „erorile" lui de la Moscova. Marcel Pauker, Moscu Cohn, Vanda Nicolski, Ana Pauker, Şmil Marcovici, Dimităr Ganev îi ascultă raportul. Pătrăşcanu acceptă un rol de mîna a doua în PCdR, e sancţionat şi trimis la Iaşi. Se supune disciplinei de partid. Dacă s-ar fi retras, dacă ar fi demisionat? Ce ar fi însemnat o carte semnată Pătrăşcanu în care autorul s-ar fi dezis de comunism, ca Istrati? Nu a scris-o, nu s-a dezis, nu s-a retras. Să fie aici vorba despre mentalitatea lui de soldat disciplinat? Incapacitatea lui de a rămîne singur, de a avea un drum propriu? Experienţa excluderii, cea de a fi un paria, o trăise din plin în 1919–1921. Nu voia să părăsească „familia" de împrumut căreia îi aparţinea. Apoi nu voia să se întoarcă în mediul burghez, înfrînt de experienţa lui de revoluţionar de profesie. Ar fi trebuit să recunoască că burghezia, regimul democratic sunt mai bune. Se înşelase? Se încăpăţînează, deşi mai are puţine iluzii, rămîne între bolşevici. În plus, Pătrăşcanu nu concepea să iasă din subterană. „Rusia subterană"* încă îl preocupa. Omul

* *Rusia subterană* (1882), cartea pomenită mai sus, a lui Serghei Kravcinski (Stepniak) (1852–1895), scriitor şi revoluţionar rus, conţinînd amintiri despre viaţa clandestină a autorului pînă în 1878, cînd a părăsit Rusia.

secret din el îi interzicea să ducă o viață normală. Rămînea un conspirator, fascinat de comploturi și clandestinitate. Este un rătăcit, un prizonier al deciziei luate în tinerețe. În loc să se despartă de PCdR, își face autocritica pentru atitudinea sa de la Moscova. La Iași, trăiește clandestin în casa fiicei lui Garabet Ibrăileanu, trecut la rezerva de cadre, conducînd vag propaganda PCdR din Moldova. Peste un an, început de 1936, din ordinul șefilor săi, iese din subterană. Congresul al VII-lea al Kominternului făcuse o cotitură și era nevoie de serviciile lui. Este chemat la București de Marcel Pauker și Ștefan Foriș. Reapare la suprafață, motivînd că a stat în străinătate pentru a scăpa de procesul pregătit de justiție în 1933. Este „legalizat", scos din clandestinitate. Primește misiunea să se ocupe de procesele care se anunțau, al lui Petre Constantinescu-Iași și al Anei Pauker. În timpul procesului de la Craiova, Pătrășcanu este suspendat din baroul de Ilfov, din cauza acțiunii intentate împotriva lui în cazul Grivița. O scrisoare a sa către Biroul Politic și Secretariatul PCdR, trimisă la 15 octombrie 1936 , după proces, îl arată destul de critic. Era nemulțumit de felul cum decursese procesul. PCdR nu asigurase cum trebuie apărarea, mobilizase prea puțin opinia publică. Procesul nu servise cît ar fi vrut Pătrășcanu – prin transformarea boxei acuzaților în tribună politică – pentru cauză.**Altă misiune pe care o are este de a negocia crearea Frontului Popular. Tentativa nu reușește.

În acești ani ai deceniului patru, datorită expunerii sale publice, Pătrășcanu devine o figură cunoscută. Apare în procese relatate de presă, scrie pentru diferite gazete, sub pseudonim, articole teoretice. Reputația lui de lider comunist de anvergură se conturează. Procesele de la Moscova din anii 1936-1938 găsesc în Pătrășcanu un observator avizat. Toți cei care au avut legături cu Racovski au fost executați. Dacă rămînea la Moscova, soarta lui Pătrășcanu ar fi fost aceeași. Nu se dezice de comunism, deși este profund contrariat de ce află. Rămîne disciplinat, fidel cauzei. Se ocupă de recrutarea de voluntari pentru Brigăzile Internaționale din Spania. În decembrie 1937 în România au loc alegeri generale. Pătrășcanu este implicat în negocierea unei platforme comune cu alte partide de stînga, alături de Ștefan Foriș și Mihai Gheorghiu Bujor. Pătrășcanu și Mihai Gheorghiu Bujor erau rude. „Soacra mea era [...] baroană habsburgică, tatăl ei fiind Demetrius Stoika, graf von Wenezel und Salla, doctor de Viena în filozofie, adus de Simion Bărnuțiu ca profesor de latină la Universitatea din Iași, căsătorit cu o moldoveancă Drăghici, moartă de tînără, căsătorit cu altă moldoveancă, din care a ieșit Mihai Gheorghiu Bujor [...]", scrie Petre Pandrea, cumnatul lui Lucrețiu Pătrășcanu.** Tratativele nu au succes. Conform unui ordin de la Moscova – de a crea o mare

* ANR, *Copilăria Comunismului românesc în arhiva Kominternului*, 2001, p. 383.
** Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, *ed. cit.*, p. 321.

coaliție anti-PNL în jurul PNȚ, un simulacru de Front Popular – PCdR, prin Lucrețiu Pătrășcanu, semnează un pact cu PNȚ, care avea un pact de neagresiune cu extrema dreaptă. Comuniștii sunt astfel aliații legionarilor.

În februarie 1938, Carol al II-lea impune dictatura regală. Poziția PCdR este ezitantă, ordinele Kominternului, contradictorii. Pătrășcanu își diminuează sensibil activitatea în partid. Este în diferend cu conducerea PCdR pe mai multe chestiuni (participarea comuniștilor la Frontul Renașterii Naționale, intrarea lor în bresle etc.). Refuză să-și facă autocritica, deși i se cere insistent. Rămîne pe poziții. Este izolat. Aici găsim și neliniștea, frustrarea lui față de procesele de la Moscova. O întreagă generație de comuniști, cu care Pătrășcanu se cunoștea bine, dispare sub acuzația de trotkism și spionaj în favoarea României. Era adevărat, ei se ocupau cu spionajul și conspirau – dar pentru URSS și împotriva României. Printre victimele Marii terori, sunt vechile lui cunoștințe, Marcel Pauker, Al. Dobrogeanu-Gherea, Elena Filipovici, și mentorul lor, Cristian Racovski. Pătrășcanu nu mai are „legătură de partid", singurul mod în clandestinitate de a exista politicește. Nu-i critică pe liderii partidului, e prudent, pentru a nu fi acuzat de fracționism. Privește destul de critic ce se întîmplă în URSS. Nu iese din PCdR, nici nu denunță crimele lui Stalin. Disciplinat, continuă să fie un comunist devotat cauzei „revoluției mondiale proletare". Scrie totuși o scrisoare către CC al PCdR. Acesta trimite textul cu comentarii la Komintern lui Vasil Kolarov. „[...] Atitudinea p. [partidului, *n.n.*] nostru față de Frontul Renașterii Naționale și față de celelalte partide, cu care eu nu sunt de acord. Celelalte partide au boicotat alegerile. Partidul nostru a hotărît să participe la alegeri. [...] În consecință, spune Andrei, noi ne-am izolat de celelalte partide, iar pe de altă parte noi am ajutat partidul guvernamental să se întărească pe seama celorlalte partide."* Vasil Kolarov nu reacționează, PCdR era prea insignifiant pe harta Komintern. Divergențele lui Pătrășcanu cu Ștefanov, Foriș, Ilie Pintilie și Béla Breiner (rămas șeful partidului în țară, după plecarea lui Ștefanov, în 1938, la Moscova) sunt multiple. Dacă în 1938 este membru al Secretariatului, din 1939 nu mai face parte din el. Fără să iasă din partid, nu mai activează și nu mai deține funcții. La 23 august 1939 survine pactul Ribbentrop–Molotov, care îi așază în aceeași tabără pe comuniști și pe naziști (legionari). Episodul alimentează în plus suspiciunile lui Pătrășcanu față de Stalin și regimul bolșevic. Are aceeași atitudine, tace, fără să se dezică de partid sau să-și dea o demisie zgomotoasă, așa cum s-a întîmplat în mai multe partide comuniste occidentale. Willy Münzenberg, unul dintre personajele-cheie ale rețelelor Komintern în Europa, pe care Pătrășcanu

* Arhiva CC PCR, Fd. 1, D 35/1939, scrisoarea CC al PCdR din 29 mai 1939 către Vasil Kolarov, Komintern.

îl cunoștea bine din anii '20, din Germania, a procedat astfel. E găsit asasinat în 1940 în Franța. Mai aproape de granița sovietică, Pătrășcanu ar fi avut același destin. Neretrăgîndu-se din PCdR și Komintern, a amînat cu 14 ani întîlnirea cu moartea – organizată, ca și pentru Münzenberg, de tovarășii săi. A preferat o soluție intermediară. Rămîne în rîndurile PCdR, dar activitatea lui este ca și inexistentă. Este privit cu tot mai multă neîncredere, e suspectat. Opiniile lui despre procesele de la Moscova și pactul Ribbentrop–Molotov nu rămîn neînregistrate. Nu conta defel că la Komintern directivele, lozincile se schimbau frecvent. Se cerea exclusiv disciplină, supunere necondiționată. Pătrășcanu păcătuia prin aceea că avea propriile lui opinii și nu întîrzia să le arate, chiar dacă prin natura lui era un om secret, circumspect, om al umbrei. Nu-și făcea iluzii despre soarta care l-ar fi așteptat dacă ieșea din rînduri. Era inițiat în catehismul bolșevic, știa ce le este rezervat trădătorilor cauzei. În esență, cred, se vedea ca un „leninist" care detestă metodele lui Stalin. Era un fel de refugiu, un alibi. Rămăsese prizonierul viziunii „revoluționare" din adolescență, dar se înstrăinase între timp de practicile stalinismului. Își făcea iluzii că este posibil un altfel de regim comunist decît cel practicat în anii '30 în URSS.

Din domiciliul forțat de la Poiana Țapului, unde avea o casă, Pătrășcanu ajunge în lagărul de la Tîrgu Jiu în 3 ianuarie 1943. Fusese obligat să se retragă aici în octombrie 1940 după ce suferise o internare în lagărul de la Miercurea Ciuc. Aici fuseseră închiși comuniștii aflați în libertate depistați de Siguranță. „[...] aveam un comandant feroce, de profesie militar cu grad de colonel care se hotărîse să ne supună unui regim dur de instrucție militară [...] prin august 1940 s-a hotărît formarea unei delegații [...] din care făceau parte Alexandru Iliescu, C. Trandafirescu și avea în frunte pe Lucrețiu Pătrășcanu. [...] În discuțiile cu comandantul lagărului în loc să folosească un ton moderat și calm în prezentarea condițiilor grele în care ne ducem viața în lagăr [...] a folosit dimpotrivă un ton provocator, declarînd că nu vom executa ordinul de instrucție militară. [...] Comandantul a dat ordin delegației să părăsească biroul său și a luat măsuri de a izola într-o aripă a clădirii vreo 40 de internați considerați drept comuniști periculoși", își amintește Gh. Apostol* – un adversar, apropiat de Gheorghiu-Dej – atitudinea lui Pătrășcanu la Miercurea Ciuc. Nu s-ar spune că era lipsit de curaj. În contextul declanșării, în vara lui 1940, a ostilităților militare în Europa, și al ciuntirii teritoriului României, Guvernul a luat măsuri contra agenților sovietici. În septembrie, regele Carol abdică și armata, prin generalul Ion Antonescu, preia puterea,

* Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, editată în regie proprie, 1993, pp. 108–109.

împreună cu mişcarea legionară condusă de Horia Sima. După dictatul de la Viena, deţinuţii de la Miercurea Ciuc sunt mutaţi în lagărul de la Caracal. Pătrăşcanu, bolnav într-un spital din Braşov, reuşeşte să scape. Rudele sale plătesc 50 000 lei unui magistrat, Vasile Gelep, pentru a fi adus la Bucureşti. Aici, împreună cu Scarlat Callimachi, este eliberat. Pe amîndoi îi eliberează Al. Ghika, legionar, rudă cu cel din urmă, ministru adjunct de interne, nu însă înainte de a le cere celor doi „boieri" nimeriţi printre comunişti să renunţe la politică. Bunăvoinţa lui nu se datora numai rudeniei cu Callimachi şi apartenenţei lor la aceeaşi lume, ci şi relaţiilor de colaborare dintre extrema dreaptă şi extrema stîngă ce se stabiliseră odată cu pactul Ribbentrop–Molotov. Pătrăşcanu şi Callimachi semnează declaraţii prin care se obligă să se abţină de la activităţi politice. Pătrăşcanu este îngrijorat de evoluţia situaţiei. Dictatura militaro-legionară putea trece la executarea comuniştilor. Or, el era cel mai cunoscut dintre ei, deci cel mai vizat. La cîteva zile după asasinatele de la Jilava, se întîlneşte cu Teohari Georgescu, la acea dată secretar al CC al PCdR, abia întors de la Moscova şi care, pînă la întoarcerea lui Ştefan Foriş, era şeful partidului. Îi cere „să fie trimis la Moscova deoarece viaţa lui e în pericol. Eu i-am răspuns «pleci tu, plecăm cu toţii. Ce fac cei din închisori?»"* La această întîlnire îi dă lui Teohari Georgescu o listă de informatori din reţeaua comunistă, unii dintre ei strecuraţi la vîrf. Cel care i-o dăduse lui Pătrăşcanu cerea ca, în schimbul listei, să fie trecut în URSS. Lista de informatori a făcut vîlvă, a fost verificată de Ştefan Foriş, Petre Gheorghe şi ceilalţi. Apare amintită în corespondenţa dintre Foriş şi deţinuţii din închisori, Gheorghiu-Dej etc.

În 1941, Pătrăşcanu încearcă să intre în contact cu PCdR, prin Ion Gh. Maurer. Teohari Georgescu cu întreg Secretariatul – minus Foriş – fusese arestat într-o locuinţă conspirativă din str. Lirei 15 A, între Foişor şi Obor. Pătrăşcanu voia să afle care e situaţia în partid după aceste arestări şi eventual să fie cooptat în noua conducere. Legătura cerută i se refuză, probabil de către Foriş personal, dar şi de către I.Gh. Maurer. E posibil să nu fi fost de acord să-l reactiveze pe rivalul lui, Pătrăşcanu.

Retras din martie 1941 la Poiana Ţapului, izolat, rupt de partid, Pătrăşcanu scrie *Sub trei dictaturi*, *Un veac de frămîntări sociale*, *Probleme de bază ale României*, *Curente şi tendinţe în filosofia românească*. Prefectura Poliţiei capitalei semnalează, la 24 februarie 1942, că a „terminat o lucrare în care tratează temele partidului comunist, asupra problemei agrare din România. Se intenţionează ca această lucrare să apară curînd în editura clandestină a PCdR. Lucrarea va fi colportată printre membrii şi simpatizanţii mişcării.

* Arhiva SRI, Fd. P, D 40009, vol. 1, p. 458.

Informația a fost culeasă de la elementele comuniste care mențin legătura cu Pătrășcanu, prin intermediul soției acestuia."* E atent supravegheat de Siguranță. În luna martie a aceluiași an, 1942, Prefectura capitalei semnala că „întreține legături strînse cu conducerea centrală a PCdR. Aceste legături sunt întreținute prin intermediul soției sale, cu care locuiește în vila sa de la Poiana Țapului. Acesta primește informații și instrucțiuni și transmite manuscrise redactate pentru editura clandestină a partidului. Se susține că aproape tot materialul [clandestin, tipărituri, manifeste, broșuri de propagandă, *n.n.*]. Întîlnirile dintre soția lui Pătrășcanu și delegatul partidului, care face legătura, au loc în cadrul unor curse de sky pentru a deruta și a sustrage atenția organelor de supraveghere din localitate. Cercurile conducătoare comuniste sunt satisfăcute de felul cum întreține legătura cu Pătrășcanu."** Raportul este fantezist, rodul unei viziuni polițiste. Pătrășcanu nu avea legătură în 1942 cu PCdR. Contactele lui priveau strict persoane, puține, care îi furnizau cărți. Sigur, ele erau suspecte de comunism. Cei care îl aprovizionează cu cărți, prin intermediul soției, sunt Belu Zilber, cumnatul său Petre Pandrea, Sabin Manuilă, D.I. Suchianu ș.a. Contactele lui politice sunt sporadice. E vizitat rar de Mihai Ralea, de Ștefan Voitec sau Petre Constantinescu-Iași. În decembrie 1942 – imediat după catastrofa de la Stalingrad –, Ministerul de Interne decide internarea lui în lagărul de la Tîrgu Jiu. Ajunge în lagăr în ianuarie 1943. Întrebat unde dorește să fie încazarmat, preferă să stea printre comuniști, în grupa doi. Alt comunist „de condiție", I.Gh. Maurer, închis odată cu el, a preferat grupa întîi, unde erau cazați necomuniști, ofițeri superiori, oameni de afaceri, intelectuali, burghezi. Grupa doi se găsea în plină „luptă fracționistă". Sciziunile, conflictele înveninau viața deținuților. Incriminările, criticile dublate de autocritici, excluderile reciproce nu se mai terminau. Ovidiu Șandor este delegatul PCdR recunoscut de Ștefan Foriș ca șef al celulei de partid. Autoritatea lui însă nu este recunoscută decît de o parte dintre „lăgăriști". Pătrășcanu – cel mai cunoscut dintre comuniști – este ales șef, cu sarcina de a aplana conflictele. Criza nu se rezolvă, taberele rămîn la fel de hotărîte să se elimine una pe alta. Un aliat al lui Pătrășcanu este Alexandru Iliescu***, pe care îl întîlnise la Congresul al V-lea al

---

* Arhiva CC al PCR, Fd. 95, D 1565, p. 50.

** *Ibid.*, Fd. 1/1942, D 274, p. 83.

*** Născut în 1901, la Oltenița, Alexandru Iliescu, de profesie mecanic, suferise două condamnări. Prima, de trei luni, în ianuarie 1926, pentru fals în acte publice, executată la Văcărești; a doua, de șase luni, în septembrie 1939, pentru activități comuniste, executată la Jilava. Din 1931 pînă în 1935, refugiat în URSS. Din iulie 1940 pînă în august 1944, internat în lagărele de la Miercurea Ciuc, Caracal și Tîrgu Jiu, „pentru că agită masele de ceferiști, îndemnîndu-i la grevă". (ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. Colecția 50, D 19, pp. 182–183). La Tîrgu Jiu, este exclus din PCdR, la cererea lui Gheorghiu-Dej. Moare în 1945.

PCdR şi în lagăr la Miercurea Ciuc. Alt aliat al lui Pătrăşcanu a fost Athanasie Joja. Şandor îl acuză pe Pătrăşcanu că este agent al Siguranţei. Îl susţine I.Gh. Maurer. La procesul lui Pătrăşcanu din 1954, Ovidiu Şandor apare ca martor al acuzării, susţinînd acelaşi lucru. În iulie 1943 sosesc în lagăr, venind de la Caransebeş, Gheorghiu-Dej şi Chivu Stoica. E momentul crucial pentru ce va urma în viaţa şi cariera lui Pătrăşcanu. Gheorghiu-Dej îl îndepărtează pe Lucreţiu Pătrăşcanu şi repune ca şef al celulei de partid pe Ovidiu Şandor. Îi cere lui Pătrăşcanu, ales la 6 iunie, să se retragă. Pătrăşcanu ezită. Între cei doi atmosfera e tensionată. Gheorghiu-Dej nu este obişnuit să i se conteste întîietatea. El este de cîţiva ani şeful comuniştilor din închisori. Nu vede cu ochi buni prestigiul celuilalt printre deţinuţi. Şandor era tot ceferist, judecat şi achitat în procesul Griviţa. Avea aşadar aceeaşi extracţie ca şi el. În plus, nu-i contesta supremaţia. Faptul că era tot muncitor şi că nu era cunoscut, că nu îi ameninţa poziţia, îl face în ochii lui Gheorghiu-Dej de preferat, în raport cu prea-cunoscutul avocat care scăpa autorităţii lui. Cei doi, Gheorghiu-Dej şi Pătrăşcanu, s-au întîlnit prima dată în februarie 1933, la închisoarea Jilava. Pătrăşcanu era deja un lider, Gheorghiu-Dej, un obscur activist sindical, activ în reţelele comuniste de cel mult un an. Se reîntîlnesc zece ani mai tîrziu, în lagărul de la Tîrgu Jiu. Intră repede în conflict. Motivele? Competiţia pentru întîietate şi faptul că Pătrăşcanu nu i se alătură lui Dej în complotul anti-Foriş. Amîndoi au o proastă părere unul despre celălalt. Fiecare ambiţiona să fie şeful comuniştilor autohtoni. Pătrăşcanu părea să aibă mai multe şanse. Şcolit, membru al PCdR din 1921, mereu în conducere, cunoscător al doctrinei marxiste, reprezentase PCdR la Komintern. Gheorghiu-Dej, muncitor, cu un trecut neclar în reţelele comuniste. Era totuşi de zece ani închis – singurul fapt care-l recomanda, pe lîngă cel că ajunsese şeful comuniştilor din închisori. Faptul ar fi trebuit să-l pună în gardă pe Pătrăşcanu cu privire la abilităţile lui. Cartea de vizită a lui Gheorghiu-Dej nu-i spunea mare lucru. Dej era un lider din eşalonul doi al ceferiştilor. Pătrăşcanu – alături de Marcel Pauker, Moscu Cohn şi Vasile Luca – fusese printre instigatorii şi organizatorii din umbră ai grevei de la Atelierele Griviţa. Gheorghiu-Dej fusese doar un activist din teren, un executant. Unul fără merite, pentru că arestarea lui a survenit cu cîteva zile înainte de grevă. Pătrăşcanu, el însuşi un orgolios, nu accepta supremaţia lui Dej. Pentru el, Ştefan Foriş era şeful legitim al partidului. Spre deosebire de Gheorghiu-Dej, care detesta pe oricine îi stătea în cale, Pătrăşcanu era mai tolerant vizavi de Foriş, deşi nici el nu avea o părere bună despre el. Burghezul, intelectualul Pătrăşcanu se simţea mai aproape de Foriş, şi el cu studii în Germania, un om cu lecturi, aşa cum îl descriu cei care l-au cunoscut. Deşi comunist, Pătrăşcanu rămîne omul clasei lui.

Dar îndepărtarea lui Pătrășcanu nu a venit numai din complexele lui Gheorghiu-Dej, ci și dintr-o rațiune de putere. În discuțiile cu Pătrășcanu din lagăr, Gheorghiu-Dej pune chestiunea lui Foriș. Dej dorea să fie scos de la conducerea PCdR. Pentru asta lucra din vara-toamna 1942. Discuția dintre cei doi avea ca scop și atragerea lui Pătrășcanu în complot. Gheorghiu-Dej îl acuză pe Foriș că este omul Siguranței și că trădase mai mulți tovarăși, arestați și condamnați. Dată fiind duplicitatea, talentul lui pentru intrigi, felul expert de a manipula oamenii și de a se folosi de ei, e greu de spus ce credea în realitate. Avea nevoie de aceste acuzații grave pentru a-l elimina. La îndemnul lui, grupul comuniștilor din închisori rupe legăturile cu CC al PCdR dirijat de Foriș. Gheorghiu-Dej a încercat să obțină asentimentul celuilalt. Se baza pe faptul că Pătrășcanu nu avea relații bune cu Foriș. De cînd Foriș era șeful PCdR nu se întîlniseră niciodată. Pătrășcanu nu mai activa în partid. Nu avea legătură, iar cînd o ceruse, în 1941, fusese refuzat din ordinul lui Foriș care nu mai avea încredere în el după certurile din 1937–1939, certuri care îi despărțiseră. Gheorghiu-Dej avea nevoie de un personaj de anvergura lui Pătrășcanu pentru prestigiul lui în partid. Dorea să-l atragă în complot. Pătrășcanu nu s-a lăsat convins, spunînd „Nu fac fracțiune!". Pentru el, chiar dacă nu-l stima, Foriș era șeful PCdR și numai Moscova avea dreptul să-l schimbe. Niciodată în timpul luptelor fracționiste, care măcinaseră continuu PCdR, Pătrășcanu nu se alăturase vreunui grup. Fracționismul era un păcat capital, de neiertat, în ochii bolșevicilor. În 1936–1938, Stalin executase multe dintre victimele sale sub această acuzație. Revoluționarul de profesie are ca obligație de căpetenie să se supună ordinelor și să accepte șefii pe care îi aleg superiorii ierarhici. Pentru el Foriș era numit de Komintern, nu putea fi înlocuit de un obscur activist. Cînd l-a refuzat pe Gheorghiu-Dej, și-a făcut un dușman de moarte. Gheorghiu-Dej nu admitea nimănui să-i încalce autoritatea. Prima lui decizie este să-l înlăture de la șefia grupei comuniste pe Pătrășcanu.

Gheorghiu-Dej și Pătrășcanu nu se asemănau deloc, totul îi despărțea. În zilele petrecute împreună în lagăr, în luna iulie 1943, ajung să se deteste reciproc. Gheorghiu-Dej, cu fanatismul lui sectar, simplifica totul la „cine are puterea", la lupta pentru supremație. Pătrășcanu e mai sofisticat, doct, are un instinct politic mai slab. Gheorghiu-Dej este un animal politic, are instinct, și-a cizelat deprinderile necesare intrigii politice în celulele Doftanei și Caransebeșului, unde a supraviețui nu e cel mai ușor lucru. Pătrășcanu este mai puțin atent la asemenea chestiuni, care țin de supraviețuire și putere. Provine dintr-un mediu deschis și tolerant, nu dintr-unul închis – al închisorilor. Îl privește cam de sus pe electricianul cu aere de șef. Asta îl va costa viața.

În august 1943, episodul se încheie. Datorită diligenţelor familiei, Pătrăşcanu este eliberat şi depus în arest la domiciliu la Poiana Ţapului, în casa părinţilor săi. Un motiv în plus pentru Gheorghiu-Dej să-l suspecteze şi să-l urască. Ceruse să fie eliberat după ce termenul de închisoare va fi expirat. Ministerul de Interne a preferat să-l interneze în lagăr. „Andrei îmi dădea a înţelege că atunci cînd a fost în lagăr şi avea o anumită poziţie de încredere a tovarăşilor în el, pînă să vină tovarăşul Gheorghiu-Dej, în momentul cînd a venit Gheorghiu-Dej la Tg. Jiu [...] zicea [...] că a simţit că trebuia să se dea la o parte, dar nu se putea da la o parte în mod slugarnic. De aceea a simţit că de acolo a pornit totul. Poate am greşit, trebuia să fiu mai slugarnic faţă de Gheorghiu-Dej, dar eu nu pot să fac aşa ceva. [...] Erau chestii personale – cine are trecere mai mare."*

Întors la Poiana Ţapului, Pătrăşcanu se pregăteşte să se reactiveze politic. Disputele din lagăr îl treziseră la viaţă. În plus, apropierea Armatei Roşii spunea un lucru: comuniştii vor juca un rol important. În noul context, oameni cu trecutul lui erau destinaţi unei mari cariere. Îşi reia legătura de partid care i se dăduse la Tîrgu Jiu, chiar de către Gheorghiu-Dej, prin Emil Bodnăraş, care îl caută. Se mai vede cu Constantin Pîrvulescu, Petre Constantinescu-Iaşi şi Constantin Agiu, activist de lungă durată, participant la atentatul cu bombă de la Senat, în decembrie 1920. În iarna 1943–1944, cînd cei doi se revăd, conducea Uniunea Patrioţilor, organizaţie-fantomă a PCdR.

1944 este cel mai fericit an al vieţii lui Pătrăşcanu. Pare că tot ce făcuse pînă atunci nu fusese decît pregătirea îndelungată pentru rolul ce avea să îl joace. Este amestecat într-o conspiraţie de mari proporţii, răsturnarea regimului Antonescu. Nu pune la cale o revoluţie, nu înarmează muncitorimea. Nu conspiră împreună cu lumpenii şi declasaţii în mediul cărora se învîrtea de 25 de ani. Frecventează liderii politici consacraţi ai detestatei „oligarhii româneşti", Iuliu Maniu, Ion Mihalache, C.I.C. Brătianu, Gh. Tătărăscu etc. Mai mult decît atît, capul complotului este însuşi regele Mihai I. Ce situaţie paradoxală, absurdă chiar. Dincolo de sentimentele de clasă pe care trebuia să le aibă un bolşevic, Pătrăşcanu se simte onorat. De fapt, aparţinea acestei lumi, în care se şi regăseşte. Are relaţii la Palat, în rîndurile burgheziei, e legat şi de oameni de afaceri, de politicieni de anvergură, de intelectuali de elită. Cînd regele caută un comunist pentru a-l alătura planului de răsturnare al lui Antonescu – aşa cum se ceruse la Cairo – i se dă numele lui Lucreţiu Pătrăşcanu. El întrunea două condiţii, era comunist şi provenea dintr-o „familie bună". I se cere să participe la complot. Pătrăşcanu acceptă, onorat. „Seara am avut o întrevedere cu Pătrăşcanu – şeful Partidului

* ASRI, Fd. P, D 40002, vol. 202, p. 207.

Comunist – care mi-a comunicat că este pe cale a realiza un bloc al opoziției. De altfel, regele a fost acela care a dorit această unire a întregii opoziții. Pătrășcanu își dă și el seama de greutatea ieșirii noastre din Axă și, dacă este nevoie, se oferă să plece la Moscova pentru a aranja clauzele armistițiului. Pătrășcanu pune mult suflet, și este un dinamic, încît am toată încrederea că ne va fi de folos", notează generalul Sănătescu, șeful casei regale la 8 mai 1944.* Pătrășcanu este în elementul lui conspirînd. O făcea de o viață. Deprinderile lui din anii de subterană, peste 20 la număr, cînd opera ca agent Komintern, funcționează perfect. Are experiență – spre deosebire de ceilalți participanți. Îi place, are abilități, știe ce are de făcut. Regulile conspirației făceau parte din abecedarul revoluționarului de profesie. Își caută locuințe conspirative unde să se ascundă și să se întîlnească cu alți comuniști și participanți la complot, generali, colonei, trimiși ai regelui, lideri politici.

Cît de secret a rămas acest complot? Zeci de persoane sunt la curent, la Palat, la vîrful partidelor, în armată, în redacții, în diverse anturaje. Este o lume în care indiscreția este o obișnuință. Aici nu există secrete. O operație de asemenea proporții nu avea cum să treacă neobservată. Iau numai exemplul PCdR. „Mai mult de jumătate dintre aceștia (comuniști) erau agenții noștri informatori", recunoaște Eugen Cristescu, șeful SSI.** Pătrășcanu este strîns supravegheat. În jurul lui, informatorii observă și raportează ce face, ce spune. 24 de ore din 24 este filat. Întîlnirile sale multiple – cu oamenii Palatului, cu Iuliu Maniu, C.I.C. Brătianu și Constantin Titel-Petrescu, cu lideri comuniști – sunt cunoscute. Abia în iunie reușește să se degajeze de oamenii Siguranței și să dispară. La 26 iunie, Direcția Generală a Poliției semnalează că avocatul Lucrețiu Pătrășcanu, aflat în domiciliu forțat la Poiana Țapului pînă la 28 decembrie 1943, „în ziua de 3 iunie a.c. a reușit să dispară de sub supravegherea organelor polițienești ce-l urmăreau, cu o mașină nouă, marca Buick, în direcție necunoscută. [...] în caz de identificare, va fi ținut sub supraveghere spre a nu dispărea din nou."*** Așadar nu trebuia arestat, trimis în lagăr sau înapoi la Poiana Țapului, ci doar supravegheat în continuare. Firele complotului duceau la el și se puteau obține informații urmărindu-l. În plus, e de presupus că existau complicități la nivel înalt, care protejau complotul sau erau preocupate să-l folosească în interes propriu.

---

* Constantin Sănătescu, *Jurnalul generalului Sănătescu*, Editura Humanitas, 1993, p. 153.

** Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete românești. Memorii, mărturii, documente*, Editura Roza vînturilor, 1994, p. 11.

*** Arhiva ANIC, Fd. 95, D 31/1789, p. 22.

Conspirația, departe de a trece neobservată, era atent observată de SSI, de contrainformațiile militare. Pînă la 3 iunie cel puțin, toate întîlnirile lui Pătrășcanu fuseseră remarcate. Informatori se găseau și la Palat, și în jurul lui Maniu și Brătianu, și printre generali. Scăpat de filaj, Pătrășcanu se ascunde într-una din locuințele găsite de cumnatul lui, Petre Pandrea, în strada Labirint. Camuflajul practicat de Pătrășcănu este aproximativ. Circulă în București, în jurul străzii Armenească, aproape de adresa sa, str. Vasile Lascăr nr. 100. Apare pe Calea Victoriei unde are două adrese. Activ, neobosit, excitat de ideea conspirației și de rolul lui important. Pleacă sau vine de la o întîlnire, conspiră frenetic, într-o subterană de lux, cu complicități înalte.

Povestea conspirației începe în noiembrie 1943, cînd este căutat de cercurile Palatului, prin intermediul colonelului Octav Ulea, un văr care îl și găzduiește la ferma sa din Pantelimon începînd cu Anul nou 1944. Au loc discuții – fără știrea lui Foriș, șeful partidului. Îl întîlnește de mai multe ori pe Iuliu Maniu și discută în detaliu situația politică. Convin că România trebuie să iasă din Axă și că regimul Antonescu trebuie răsturnat. Discuțiile de la Cairo și exemplul Italiei încurajau asemenea pregătiri. Ofensiva Armatei Roșii pe frontul de est le-a grăbit. Și tabăra cealaltă dorea o colaborare cu comuniștii. În aprilie, Mihai Antonescu a trimis emisari la Pătrășcanu cu oferta de a face parte dintr-o delegație care urma să ajungă cu un avion pe teritoriul sovietic pentru tratative, Mihai Antonescu arătîndu-se dispus să semneze un armistițiu, după ce îl va fi înlăturat pe Ion Antonescu. Oferta este refuzată de conducerea PCdR. Separat, și Ion Antonescu vrea să-l întîlnească pe Pătrășcanu. Diligențele sunt făcute prin Piki Vasiliu, ministrul de interne. Noua conducere a PCdR, Bodnăraș, Rangheț, Pîrvulescu, este de acord cu întîlnirea. Tema discuției trebuia să fie intenția mareșalului de a semna pace separată cu Aliații. Pătrășcanu se prezintă la locul de întîlnire, Piața Romană, de unde urma să-l ia o mașină. Generalul Piki Vasiliu vine, dar îl informează că mareșalul s-a răzgîndit. Greu de spus de ce s-a răzgîndit? Un motiv, expus la procesul său din 1946, a fost acela că Pătrășcanu afirmase, în discuția cu Piki Vasiliu, că nu are contacte cu conducerea PCdR și nu-l reprezintă. De fapt, trebuie să ne întrebăm dacă în tot acest interval – din noiembrie 1943, cînd au loc primii pași în conspirație, pînă la 4 aprilie cînd Foriș este înlăturat – Pătrășcanu a reprezentat realmente PCdR. Dacă a acționat din ordin sau nu. A fost ideea lui să amestece PCdR în lovitura regală? A acționat de unul singur? În anchetă va răspunde astfel la întrebarea: „Din însărcinarea cui și cu ce scop ai luat legătura cu Maniu în 1943? – Pătrășcanu: Din însărcinarea nimănui, ci din proprie inițiativă."*

* Arhiva SRI, Fd. P, D 40002, vol. 2, p. 361.

O operație comună între rege, armată, partidele burgheze și comuniști era ceva fără precedent, ieșit din tiparele impuse de Kremlin. Oricum, URSS nu ar fi recunoscut nici o formulă care nu i-ar fi inclus pe comuniști. Pătrășcanu și-a făcut calculele corect. Din paria, hăituiți ca agenți și teroriști, cei cîțiva comuniști ajung personaje importante ale jocului politic. Pătrășcanu e în plină impostură. Da, e comunist. Răspunde mesagerilor Palatului, da, este interesat într-o combinație pentru a scoate țara din dezastru. După cîteva tatonări, aceiași mesageri pun problema dacă el reprezintă PCdR. Pătrășcanu nu era în contact cu Foriș și nu făcea parte din conducere. Renunțase să mai activeze subteran de cîțiva ani. Abia în ianuarie 1944 se întîlnesc Foriș și Pătrășcanu pentru prima dată de la numirea lui Foriș ca șef al PCdR. Belu Zilber spune în 1968: „Cît timp a fost Pătrășcanu la Poiana Țapului, el nu a avut legătură cu nimeni. A venit la București, a luat legătura prin Ulea, Safian, cu Palatul. Cînd ăia de la Palat l-au strîns cu ușa: [...] De unde avem dovada că dumneata reprezinți partidul comunist? Pătrășcanu a întrerupt legăturile cu Palatul pînă cînd a venit lichidarea lui Foriș și Koffler. [...] Eu deduc din această chestiune că el nu a avut mandat din partea nimănui și că ceea ce a făcut el a fost o cacealma. El a jucat însă foarte bine, e în favoarea lui. [...] Pătrășcanu a tras o cacealma, care putea să reușească sau putea să nu reușească... El a jucat pe cont propriu și a intervenit al doilea om al partidului, Bodnăraș, numai după ce era deja format noul Birou Politic. Înainte era numai el care juca, care discuta și cînd s-a format noul Comitet Central, el s-a prezentat în fața acestuia cu toată chestia făcută."*

Pe lîngă complotul împotriva lui Antonescu, mai era un altul la care Pătrășcanu refuză să participe. Cel organizat în PCdR împotriva capului partidului, Ștefan Foriș. Temîndu-se de acuzația de fracționism, Pătrășcanu preferă expectativa. Nici nu era implicat în intrigile de la vîrful PCdR, de mai mulți ani. Nu se amestecă, dar nici nu-i denunță lui Foriș pe făptași. Chestionat din nou, de data asta de către Bodnăraș, îi răspunde ca și lui Gheorghiu-Dej în lagăr: „Nu fac fracționism." Conspiratorii nu întîrzie să-l lase deoparte. „Cînd am văzut poziția lui Pătrășcanu, că el șovăie pe chestia lui Foriș, nu l-am mai adus în această chestiune. El n-a cunoscut nici planul, nici data, nimic, noi l-am informat numai după", declară Emil Bodnăraș în 1952, cînd Pătrășcanu era deja închis și anchetat de patru ani.** Încrederea în el este subminată și de această atitudine. Ea se adaugă raporturilor lui proaste cu

---

* *23 August 1944 în arhivele comuniste*, Editura Majadahonda, 2000, p. 131.

** Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*, Editura Vremea, 1999, p. 148.

Gheorghiu-Dej, care îl fac de-a dreptul suspect printre „tovarăşi". Continuă să se prezinte la negocieri, pentru că PCdR nu avea alt om pentru relaţia cu Palatul, armata şi partidele istorice. În plus, unele din aceste relaţii erau strict personale. Efectul neparticipării lui la eliminarea lui Foriş îl află la 5 aprilie. Cu o zi înainte, Foriş a fost sechestrat, o troică i-a luat locul, Bodnăraş, Pîrvulescu, Rangheţ. În spatele lor, Gheorghiu-Dej, cel care a impus această soluţie „fără Pătrăşcanu". La 5 aprilie, seara, cînd se întîlneşte cu troica, află că nu face parte din noua conducere, în ciuda rolului pe care-l juca în celălalt complot, contra lui Antonescu.

„Ctin Pîrvulescu: Cînd seara l-am chemat pe Pătrăşcanu [...] l-am informat. El a pus problema să fie atras în conducere. [...] Am spus că această conducere este numită pe baza consultării activului de partid, pe baza indicaţiilor tovarăşului Gheorghiu-Dej. [...] El a venit şi a spus «trebuie să fiu în conducere» – Tov. Bodnăraş: A spus «Eu socotesc necesar să fiu în conducere, este o greşeală politică dacă nu voi fi şi eu vă cer să daţi curs unei scrisori care vreau să o trimit tovarăşului Gheorghiu». – Ctin Pîrvulescu: Şi eu i-am reproşat că situaţia este foarte serioasă, să nu înceapă cu astfel de chestiuni că am mai avut cînd [era] [...] la Komintern şi că trebuie să se încadreze în muncă, că o să fie pus la o muncă de răspundere, nu este degradat. Dar el totuşi a făcut scrisoarea. – Tov. Bodnăraş: Şi l-am refuzat, am spus că suntem conducerea şi nu putem să nu ne impunem. Noi am comunicat tovarăşului Gheorghiu acest lucru, el a fost de acord, iar Pătrăşcanu s-a făcut mai mic."* O lună mai tîrziu, Pătrăşcanu remite scrisoarea pentru Gheorghiu-Dej şi Teohari Georgescu (şeful celulei de partid de la Caransebeş), prin intermediul troicii.** Reacţia celor vizaţi este să-l dubleze la negocieri cu Emil Bodnăraş, Petre Constantinescu-Iaşi şi Constantin Agiu. Pătrăşcanu nu prezintă garanţii suficiente. Înainte s-au îndoit de el cercurile Palatului. Acum şi complicii lui din partid. Statutul lui ambiguu stîrneşte oriunde suspiciuni. Are dintotdeauna o apariţie neclară, pentru că nu aparţine complet nici unei lumi. Nu e nici un politician burghez, nici un revoluţionar de profesie. Pătrăşcanu şarjează în ambele ipostaze. Totuşi, spre deosebire de Foriş, noii lideri sunt de acord ca el să continue să conspire cu regele, generalii şi liderii partidelor burgheze. Într-un fel, impostura lui vizavi de aceştia se încheie. Acum are un mandat, nu se mai reprezintă doar pe sine. Devine executantul unor ordine precise. Complotul intră într-o fază precisă, cînd se iau decizii, se stabilesc răspunderi şi termene. Elementele de farsă şi bluff nu lipsesc. Un exemplu este acela cînd Bodnăraş pretinde faţă de generali că are 12 000 de gărzi înarmate în Bucureşti. „Mai în fiecare noapte ne întrunim discret în diferite case

* *Ibid.*, p. 154.

** Scrisoare publicată de Florin Constantiniu în *Dosarele istoriei*, nr. 8/2004.

pentru a lucra în detaliu acțiunea internă în cazul că se va pune în aplicare planul de separare de germani. În mod permanent, la aceste întruniri iau parte generalii Mihail și Vasiliu-Răşcanu, col. Dămăceanu, Buzeşti, Stîrcea, Pătrăşcanu și Bodnaraş. De aceşti doi din urmă am mare nevoie pentru ca să organizez muncitorii din fabrici pe care contez să-mi suplinească lipsa de trupe", notează la 22 iunie 1944 în jurnalul său generalul Sănătescu*, victimă și el a mistificării comuniste. Probabil că „efectivele" controlate de Bodnăraş nu depăşeau 12 oameni. Totul ia aspectul unui vodevil, al unui dans de societate. Complotiştii se grăbesc, stînd cu ochii pe hărțile frontului de est. Toată lumea conspiră la Bucureşti de altfel. Oraşul e plin de zvonuri și informații trunchiate. Toată lumea e la curent. Numai Antonescu, cel vizat, se pare că nu. Cert este că nu face nimic ca să-i anihileze pe conspiratori. Știa ce i se pregătește, nu știa? N-avem cum afla astăzi. Oricum, în această atmosferă de complicități, de joc secret și combinații informative, de clarobscur bucureștean, Pătrăşcanu este unul dintre protagoniști.

La 23 august, Antoneştii sunt arestați. Pătrăşcanu vine la palat seara. Este singurul dintre complotiști care îl întîlnește pe rege în această împrejurare. Ceilalți lideri fie preferă să rămînă în afara palatului, ca Maniu și Brătianu, fie ajung după ce regele părăsește palatul, ca Titel Petrescu. Pătrăşcanu se ocupă de înregistrarea și difuzarea declarației lui Mihai I care pune capăt dictaturii militare. Era autorul ei de altfel împreună cu Belu Zilber. Între el și rege există o relație ciudată, dacă ne gîndim că unul era rege, celălalt comunist. Regele îl apreciază încă de la prima lor întîlnire. I se pare, fără să bănuiască cumva că Pătrăşcanu nu e tipic pentru comuniști, că se poate face politică cu ei. Pătrăşcanu împărtăşeşte și el sentimente apropiate. Tînărul rege, are 22 de ani, îl convinge. Pătrăşcanu se simte și onorat de companie. Snobismul lui social se manifestă în această împrejurare. Trecuse din periferia societății româneşti în miezul ei. Pătraşcanu este un orgolios. Acest conspirator aparte trebuie să se simtă foarte special în acea seară. Jocul lui de-a conspirația început în noiembrie 1943 a reuşit. Înainte ca regele să părăsească palatul pentru a se pune la adăpost, îi cere să-l desemneze ministru al justiției, încălcînd înțelegerea dintre liderii politici, care le cerea să rămînă în afară, ca miniştri fără portofolii. Regele este de acord. Pătrăşcanu devine astfel interimar la Justiție. Este singurul ministru civil. Nu este prima dată cînd forțează mîna destinului. Nici prima dată cînd se oferă. Toată participarea lui la conspirație fusese consecința unei atitudini la limita imposturii. Nu va fi nici ultima. În februarie 1945, își oferă regelui serviciile ca să-i slujească drept prim-ministru. Atunci nu-i va reuși. Kremlinul are alte planuri, alt nume, dr. Petru Groza.

---

* Constantin Sănătescu, *op. cit.*, p. 155.

Cîteva zile mai tîrziu, Pătrăşcanu pleacă la Moscova. Este şeful delegaţiei.* El se oferise să meargă la Moscova, el ceruse să nu fie trimişi numai militari. Cum era singurul civil din guvern, era clar că vorbea despre el. Se propune ca membru al delegaţiei în şedinţa care are loc în subsolurile Băncii Naţionale, în 25 august. Fiind singurul ministru din delegaţie, îi revine şi şefia ei. Este exact ceea ce urmărea. Voia să fie primul oficial român care ajunge la Moscova să ducă tratative cu sovieticii. Călătoreşte, înghesuit într-un mic avion. Ajunge la Odessa după un zbor la mică înălţime peste Marea Neagră, pentru a fi recunoscuţi. Aşteaptă cîteva ceasuri aici – ruşii sunt luaţi pe nepregătite – pînă se iau aprobările de la Kremlin. Apoi, cu un avion Douglas ajung la Moscova. Îl însoţesc soţia lui, colonelul Dumitru Dămăceanu, Ghiţă Pop. De la Cairo sosesc Barbu Ştirbey şi Constantin Vişoianu. Sunt aşteptaţi la aeroportul Vnukovo de un funcţionar al Ministerului de Externe. Sunt cazaţi într-o vilă confortabilă din suburbii, unde este găzduit şi Churchill cînd vine la Moscova. Sunt din nou lăsaţi să aştepte mai multe zile. Apariţia lui Pătrăşcanu însoţit de o nevastă elegantă (e singurul care şi-a luat nevasta cu el), amîndoi cu un aer prea puţin proletar, face o impresie proastă printre oficialii sovietici. El se comportă, aşa cum ştim, pe un dublu plan. E un veteran comunist, a mai fost aici de cîteva ori, prima dată în 1922, e cunoscut la Kremlin. Dosarul lui de la Komintern este cercetat atent cu această ocazie. Alt plan este cel oficial. E şeful delegaţiei, reprezintă Guvernul României. Interesele celor două posturi se contrazic. Comunist – trebuia să apere interesele URSS, aşa cum erau consemnate în statutul Komintern, la care subscrisese în 1921. Lucrase pentru Komintern, şi aici angajamentele erau pe viaţă. Interesul URSS era să ocupe România şi să instaleze un guvern prosovietic la Bucureşti. Ca şef al delegaţiei guvernului României, venise să semneze armistiţiul şi trebuia să acţioneze în sens contrar. Să salveze ce se mai putea salva, instituţiile democratice, monarhia, regimul parlamentar, aşezarea societăţii româneşti. Trebuia să ferească România de ocupaţia Armatei Roşii, să obţină statut de ţară cobeligerantă.

Comportamentul lui reflectă această ruptură interioară şi contradicţiile poziţiei sale. La Bucureşti, prin faptul că era comunist, fost agent Komintern, se spera să obţină condiţii mai uşoare din partea Aliaţilor. Era şi motivul pentru care fusese atras în complot. Ce face Pătrăşcanu? Îi trimite o scrisoare cu titlu personal lui Molotov,** „vă voi rămîne recunoscător dacă mi-aţi facilita o întîlnire cu unul dintre membrii grupului român la Moscova, Ana Pauker sau Luca László". Cere de asemenea lui Molotov să desemneze pe lîngă el un agent, „pentru a stabili legături directe şi neoficiale", cu

* Arhiva SRI, Fd. P, D 40002, vol. 14, p. 346.

** INST, *Misiunea lui A.I. Vîşinski în România. Dosare secrete*, 1997, p. 63.

Kremlinul, agentul urmînd să treacă drept „o cunoștință personală". Era un comportament incorect, dacă nu chiar trădător.

O reîntîlnește pe Ana Pauker. Cei doi se cunosc din 1921. El condusese apărarea ei în procesul din 1936. În septembrie 1944, Pătrășcanu nu aude decît reproșuri. Că nu trebuia să conspire, el comunist, cu regele, împotriva lui Antonescu. Ar fi fost mai bine „să se lase eliberați de Armata Roșie". Asta ar fi dus la instalarea unui guvern de „dictatură a proletariatului" imediat. În situația de acum, cu un rege popular și cu un guvern de coaliție în funcțiune, instalarea unui regim sovietic trebuia să mai aștepte. În loc de aprecieri, Pătrășcanu se trezește în mijlocul unor critici furioase. Elena Pătrășcanu povestește în 1967: „Cînd am intrat acolo, la Ana Pauker în casă, pe un perete era o hartă mare cu niște steguleț care însemnau frontul și tov. Ana i-a spus lui Andrei: «Uite, aici sunt trupele noastre [sovietice, *n.n.*], au reușit să încercuiască inamicul [armata română, *n.n.*] [...] în Moldova.» Tovarășa Ana era pe poziția că trupele sovietice au cucerit Bucureștiul și Andrei spunea că noi am făcut actul de la 23 August, iar lucrurile nu stau așa cum s-au întîmplat în... alte țări [...]" Gheorghe Stoica (Moscu Cohn), veteranul comunist, o întreabă: „Cum l-a primit Ana?" Elena Pătrășcanu răspunde: „S-au îmbrățișat și s-a uitat la mine pătrunzătoare, spunîndu-mi că nu ne merge rău la București, că suntem bine îmbrăcați (ea era prost îmbrăcată). A spus cu un fel de subînțeles, că ne merge bine, cu un pic de răutate și cînd am plecat acasă, Andrei mi-a spus că Anei nu-i place că s-a făcut acest 23 August, că ar fi preferat să vină ei, nu să facem noi actul de la 23 August. Acolo s-a discutat mult de front. L-a pus pe Andrei să îi relateze cum a fost acțiunea cu arestarea lui Antonescu. Ei nu-i venea să creadă că s-a întîmplat așa ceva [...]."*

Sovieticii au refuzat să negocieze zile în șir. „Andrei a crezut că o să fie primit de Stalin, dar a fost primit numai de Molotov."** După două săptămîni, în care nu a avut loc nici o negociere, delegația este invitată la Kremlin. La un moment dat izbucnesc artificii. Molotov îi informează că „se sărbătorește eliberarea Bucureștiului de către glorioasa armată sovietică". Lăsaseră Bucureștiul golit de germani și cu un guvern român controlînd situația. Armata Roșie se afla la sute de kilometri distanță. Pătrășcanu nu ezită să îi spună lui Molotov că „Armata Roșie fusese primită cu flori la București." Ajuns acasă, relatîndu-i soției sale scena, remarcă: „Asta o să mă coste capul."*** Era o premoniție, știa cu cine are de-a face.

---

* ASRI, Fd. P, D 40002, vol. 202, p. 206.

** *Idem*, p. 206.

*** *Ibid.*, p. 205.

Pătrășcanu este observat atent de sovietici. Vor să vadă dacă au în el omul care le trebuie să ia conducerea micului PCdR. Se pot sau nu încrede în el? Atitudinea lui la negocieri, unde susține unele poziții românești împotriva cererilor sovietice, îi lămurește. Pentru ei Pătrășcanu rămîne un burghez, pentru că nu se plasează pe poziții de clasă. El nu se comportă partinic, adică nu apără interesele URSS, „patria revoluției proletare", împotriva „oligarhiei românești". E o poziție de neînțeles din partea cuiva care lucrase pentru Komintern. Se așteptau să dea întîietate intereselor Kremlinului. El se arată a fi un „patriot șovin" etc., etc. Neîncrederea lor în Pătrășcanu este mai veche. Apăruse în anii '30, cînd fusese reprezentant al PCdR la Moscova. Scăpase de Lubianka, pentru că avusese norocul să se întoarcă la timp în România. Ca bolșevic din vechea gardă, n-ar fi scăpat plutonului de execuție. Rolul lui de negociator pe lîngă rege și partidele burgheze era un alt blam. Pătrășcanu nu era omul care le trebuia. Edificat, Dimitrov, la ordinul lui Stalin, încredințează conducerea PCdR Anei Pauker. Pătrășcanu se întoarce la București în 13 septembrie, Ana Pauker ajunge trei zile mai tîrziu, la 16 septembrie, la Băneasa, cu mandat să preia conducerea.

Pătrășcanu revine la București într-o atmosferă de mari speranțe. Toată lumea credea că războiul e pe terminate și că lucrurile vor reintra în normal. Crede că România se află în tabăra învingătoare etc. Exista și iluzia că anglo-americanii nu vor lăsa URSS să ocupe militar și nici să domine politic sud-estul Europei. Constituția din 1923 este din nou în uz, la sugestia lui Pătrășcanu. Declarația lui Molotov din 12 aprilie dădea asigurări că Moscova nu va schimba sistemul politic, și la București – pradă unui fel de amnezie istorică – declarația este crezută. Nu se vedeau motive de îngrijorare. În toamna lui 1944, Pătrășcanu își trăiește ceasul de glorie. Protagonist al loviturii din 23 august, semnatar al armistițiului, ministru... E mai mult decît sperase. Nu este doar un politician de succes. E un personaj istoric. Pe cînd opera în subterană cu speranța că într-o zi va ieși la suprafață, ratarea era complexul lui. Lucrurile s-au schimbat radical. În urmă cu cîteva luni era un paria, încă se ascundea de Siguranță, era un *no face/no name*. Odată ajuns pe culmi, descoperă istoria. E preocupat de locul lui în istorie. Are acum unul. Numele lui nu mai poate fi șters din cărți. Nu era chiar revoluția pe care o visase în adolescență, dar tot era ceva. Are în minte drama tatălui său, care îl obsedase. Visase ca pîrjolul revoluționar să ardă tot, să distrugă societatea, burghezia, în frunte cu regele Ferdinand, pe care îl vedea ca simbolul lumii care îi ostracizase tatăl. Iată-l acum alături de rege, complicele lui, și alături de liderii burgheziei române. Și nu se simte rău în această companie. Aparține de fapt acestei lumi. E întoarcerea fiului risipitor.

Fusese vreodată un revoluționar „autentic"? Sau ideea de revoluție, de „distrugere din temelii a lumii vechi" fusese doar un refugiu mental, expresia unei frustrări? El se dorea parte a acestei lumi, și nu distrugătorul ei. Voia recunoașterea mediului din care provenea. Îi voia răul ca să-l pedepsească pentru că îi făcuse familia să sufere. În august-septembrie 1944, își ia revanșa pentru oprobriul trăit în 1919–1921. Și nu oricum. Comunismul, al cărui purtător de steag se considera, era o amenințare mortală pentru *establishment*-ul românesc. Pătrășcanu este omul zilei. Este căutat, lingușit, temut. Își formează o curte de admiratori care îl însoțește peste tot. Mulți dintre ei se vor regăsi în anchetele și procesele din 1954. Cariera lui pare însă, în toamna lui 1944, o poveste de succes. Este popular, mulți își pun speranțele în el. Este perceput ca un comunist civilizat, educat, cu origine socială onorabilă. E un fel de hibrid, un om dublu dintotdeauna. O parte a existenței lui s-a scurs la vedere, în public, alta în subterane. Are înfățișarea unui politician obișnuit, sau mai curînd a unui avocat/profesor burghez. Și regele fusese convins de felul cum se prezenta Pătrășcanu. Dar aparențele lui înșală. Dedesubt găsim natura lui de conspirator, personajul secret, ros de complexe și ambiții nevindecate. Într-o discuție, e întrebat de Belu Zilber, la vremea cînd începea să aibă dificultăți cu Biroul Politic, de ce nu demisionează din CC. „[...] Parcă luminat de o viziune fericită îmi răspunse: «Asta nu! E așa de plăcută puterea.»"* Aici e tot personajul, un „leninist", preocupat în mod absolut de putere. Și după 23 august 1944, o are. E ministru, îi apar una după alta patru cărți. Se află – el fostul anonim, cu statul social incert – în centrul atenției. Dă interviuri, fotografia îi apare aproape zilnic în jurnale. E subiect adesea pentru știri și articole. Frecventează evenimentele mondene, spectacolele de teatru, participă la vernisaje, la recepțiile diplomatice. Mai mult, numele lui este scandat de mulțimi la mitinguri și demonstrații. E omul cel mai vizibil, cel mai popular al PCR. E partenerul de negocieri preferat de celelalte partide și de Palatul regal. Simte oare că-și ia o revanșă pentru drama tatălui său? Dacă e așa, e o tristă revanșă. Din orgoliu, din orbire ideologică, se face instrumentul ocupantului sovietic, așa cum tatăl lui fusese unul al ocupantului german. Va înțelege cu amărăciune acest lucru, ironia sorții, cînd va spune „nu suntem decît niște Quislingi". Puterea pe care o are e factice, un surogat. Sovieticii dictează. El nu e chiar un ministru, ci mai curînd joacă rolul unui ministru dintr-o țară liberă. Ocupantul are toată puterea. El este un colaboraționist, într-o formă mai gravă decît fusese tatăl său.

* Belu Zilber, *op. cit.*, p. 198.

*

La începutul lunii octombrie 1944, la nici două luni de la lovitura regală, are loc la Bucureşti un miting sub patronajul PCR. Trecînd prin faţa tribunei unde se află liderii partidului, coloana de muncitori scandează „Pătrăşcanu prim-ministru". A doua zi, Emil Bodnăraş dă ordin cîtorva foşti deţinuţi din Doftana şi Caransebeş, spioni sovietici ca şi el (Vanea Didenko, Serghei Nikonov, Mişa Postanski, Petea Goncearuc), să-l supravegheze. Motivul nu era trădarea, ci popularitatea lui Pătrăşcanu. Era popular, agreat de rege şi acceptat de lideri ai partidelor burgheze. Era în schimb privit cu neîncredere, antipatizat, în propriul lui partid. Asta se întîmpla mai ales la vîrf, unde era văzut ca un contracandidat periculos la şefie. PCR, abia ieşit din clandestinitate, era o alăturare de clanuri, de mici grupuri, legate prin reţele invizibile. Conflictele care măcinaseră continuu partidul nu erau uitate şi nici închise. Ele se prelungeau şi în noua etapă, a cuceririi puterii. Două grupuri dominau. Unul condus de Ana Pauker, celălalt de Gheorghiu-Dej. Primul era alcătuit din refugiaţi din URSS: Vasile Luca, Gh. Stoica (Moscu Cohn), Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Leonte Răutu, Valter Roman, Manole H. Manole, Leonte Tismăneanu etc. Al doilea îi reunea pe deţinuţii închisorilor: Teohari Georgescu, Miron Constantinescu, Iosif Chişinevschi, Chivu Stoica, Grigore Preoteasa etc. Mai existau alţi comunişti, cîţiva – care nu alcătuiau propriu-zis un grup pentru că nu aveau nici o coeziune –, cei care se aflau în libertate, Lucreţiu Pătrăşcanu; Constantin Pîrvulescu, Emil Bodnăraş, I.Gh. Maurer, Iosif Rangheţ, Constantin Agiu, Petre Constantinescu-Iaşi. Fidelităţile, taberele se vor schimba pe parcurs, dar în toamna anului 1944, aceştia erau *the policy makers* în PCR. Ei îşi disputau puterea sub supravegherea emisarilor sovietici. Asta nu înseamnă că între ei existau diferenţe de păreri. Erau toţi internaţionalişti convinşi, subordonaţi voinţei lui Stalin, indiferent de unde proveneau. Faptul că îşi petrecuseră războiul în refugiu în URSS sau în închisorile din ţară era o întîmplare fără efect asupra poziţiilor lor. „Moscoviţii" şi „lăgăriştii" convin repede asupra izolării lui Pătrăşcanu. Un complot – specialitatea casei – începe să se ţească.

În octombrie 1945, un an de la mitingul după care Bodnăraş dădea ordin să fie supravegheat, are loc conferinţa PCR, prilej pentru prima confruntare deschisă între coaliţia tacită care se forma împotriva lui Pătrăşcanu. Gheorghe Apostol recomandă sălii să fie ales în CC al PCR, caracterizîndu-l drept „un avocat care a apărat pe comunişti în procese". Gheorghiu-Dej intervine spunînd că susţine candidatura chiar dacă Pătrăşcanu este un individualist, manifestă rămăşiţe burgheze şi face „încurcături teoretice". Pătrăşcanu se simte vexat, el nu era doar un avocat, ci unul dintre membrii fondatori ai

PCR, lider în aproape întreaga perioadă a clandestinității, unul dintre artizanii loviturii de la 23 august, semnatar al armistițiului, cel mai cunoscut dintre comuniști. Orgoliul lui este atins, are impresia că i se dă mai puțin decît merită, că nu e îndeajuns prețuit, marginalizat. Dar nu e numai atît, orgoliu, ambiție frustrată. Vede aici urzeala complotului care se țese împotriva lui. Criticile la care este supus puteau fi, ceea ce s-a și întîmplat, anticamera lichidării sale politice. A doua zi, la prima reuniune a membrilor CC, dă citire demisiei din postul de ministru al justiției, pe care avea de gînd s-o prezinte lui Petru Groza. Cere în plus să nu fie validată alegerea sa în CC și „să fie trimis la munca de jos", lucru care i se mai întîmplase, amintește el, pe vremea secretariatului lui Foriș, adică în 1935, cînd s-a întors de la Moscova. Atitudinea lui provoacă o furtună. Se trezește asaltat de invective, de amenințări. Vasile Luca: „Este o ambiție mic-burgheză, ridic această chestiune de rămășițe mic-burgheze, intelectual mic-burghez. [...] Atitudinea tov. Pătrășcanu este cea mai mare demonstrație a rămășițelor intelectuale mic-burgheze, în care pune «eul» deasupra Partidului."* Ana Pauker nu-l cruță nici ea: „[...] ca să faci un asemenea lucru, trebuie ca ambiția ta, individualismul tău să îți întunece complet mintea [...] în felul acesta mergi împotriva Partidului [...]." Miron Constantinescu: „Prin această atitudine tov. Pătrășcanu servește dușmanii partidului nostru."** Iosif Rangheț: „Tov. Pătrășcanu este un tov foarte învățat, mai învățat decît noi toți, dar el se învîrtește zi și noapte în medii burgheze și suferă de această influență. [...] Tocmai de aceea trebuie căutat ca acest mediu să nu te [mai, *n.n.*] influențeze, ci să te influențeze mediul în care ești acum [...]."*** C. Pîrvulescu „Este permis acest lucru? Aceasta este fără precedent în Partidul nostru, c să vie să ne amenințe cu demisia din guvern. [...] Nu ar însemna numai o lovitură dată Partidului, dar ar însemna să ajutăm dușmanii [...]." C. Vasilichi: „Cred ca Pătrășcanu este urmărit de ideea că este persecutat ca intelectual. Și-mi amintesc ce scria Lenin despre intelectuali, despre acești intelectuali care trec cu tot bagajul în clasa muncitoare, și face deosebire între aceștia și cei care, fiind intelectuali, vor ei să conducă Partidul și nu Partidul pe ei. [...] Se pune problema demisiei, o consider o dezertare de la datoria unui comunist azi." Gh. Apostol: „[...] și nu numai o dezertare. Are un caracter mai grav. Găsesc la tov. Pătrășcanu un fel de mentalitate fracționistă. Fiindcă dînsul... pune mai presus orgoliul lui decît interesele Partidului. [...] Găsesc că trebuie să-și facă un examen de conștiință și să vie în fața CC

* *Sfera politicii*, nr. 37, aprilie 1996, p. 36.

** *Ibid.*, nr. 38, mai 1996, pp. 31–32.

*** *Ibid.*, p. 33.

cu o autocritică aprofundată [...]." Al. Moghioroș: „Nu este o dezertare. [...] Este o crimă tovarăși!" Iosif Chișinevschi: „Chestiunea demisiei este necunoscută în Partid." Gheorghiu-Dej: „Tovarăși, personal nu am nimic cu tov. Pătrășcanu, nu am nimic de împărțit cu el. Am fost în lagăr și ne cunoaștem bine. [...] La Radio Londra se comentează divergența care există între linia politică a tov. Pătrășcanu și restul membrilor CC. [...] Cînd se pune chestiunea unității întregului Partid în fața reacțiunii și asta presupune o unitate de fier a Partidului nostru, tov. Pătrășcanu vine cu această demisie. [...] Cazul Pătrășcanu este un caz deosebit de spinos. Atrag atenția membrilor CC că este o ședință închisă a plenarei noastre, sub sancțiunea de a lua măsurile cele mai severe împotriva celor care nu își țin limba. [...] Nu vreau să zgîrii sensibilitatea tov. Pătrășcanu. [...] Tov. Pătrășcanu să își retragă cuvintele la adresa noastră și să-și revizuiască întreaga atitudine."*

Acestui asalt în care se vede complet singur, Pătrășcanu îi răspunde: „Nu trebuie să existe acest caz Pătrășcanu. [...] Declarația pe care am făcut-o în ce privește unitatea Partidului este întărită de tot trecutul meu. [...] Orice, dar nu fracțiune. Niciodată nu am făcut și nu voi face fracționism. Dar cer ca acest caz să fie lichidat [...] după propunerea pe care am făcut-o eu."** Vasile Luca: „Tov. Pătrășcanu spune că CC a avut suspiciuni față de el, să ne explice el din ce cauză a avut CC față de el, de suspiciuni, bănuieli. – Tov. Pătrășcanu: Tovarășe, aceasta să te întrebi tu, și tov. Ana, și tov. Teohari, și tov. Gheorghiu-Dej [...]"*** Gh. Vasilichi: „Eu cred că nu este sarcina tov. Pătrășcanu să discute ce trebuie să facă sau nu. El este un capital al Partidului și partidul trebuie să plaseze acest capital unde trebuie."**** Gheorghiu-Dej: „Mai ai ceva de spus? – Tov Pătrășcanu: „Nu mai am nimic de spus."***** Discuția se încheie, Pătrășcanu își retrage demisia. Am redat pasaje largi din stenograma acestei plenare pentru că-i aflăm aici pe protagoniștii dramei, putem anticipa care va fi deznodămîntul. Este numai un act, urmează altele. Vedem la lucru coaliția care s-a format împotriva sa. Nimeni nu-i ia apărarea. Vedem metodele acestor veterani exersați ai subteranei. Asistăm la o execuție. Deși au ieșit din „ilegalitate", comportamentul rămîne unul de subterană.

Coaliția trece la izolarea lui Pătrășcanu. Membrii ei folosesc aceleași tehnici însușite în clandestinitate. Îi pregătesc demascarea, excomunicarea,

---

* *Ibid.*, nr. 39, iunie 1996, pp. 33–34.
** *Ibid.*, p. 34.
*** *Ibid.*, p. 34.
**** *Ibid.*, p. 34.
***** *Ibid.*, p. 35.

căderea. Va fi transformat într-o nonpersoană, și după un lung ritual, anchetat. Urmează o ceremonie de degradare – , declarat „spion", „renegat", „trădător"", „titoist", „naționalist", „burghez" de către Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu, Vasile Luca, Miron Constantinescu, Iosif Chișinevschi – repetată de mai multe ori în perioada 1948–1954. Este umilit, desconsiderat, taxat în fel și chip – cum făcea Lenin care-și taxa adversarii drept „insecte" înainte de a fi uciși, trimiși în Siberia sau expulzați – pentru a contrabalansa popularitatea, respectul de care se bucura. Întîi trebuia răspîndită imaginea unui Pătrășcanu decăzut din regnul uman, a unui monstru; abia după acest ceremonial el putea fi judecat și asasinat. Anularea notorietății sale va lua destul timp „conjuraților" – șase ani de la arestarea sa în 1948. Un militant anonim putea să dispară într-o noapte fără alte preparative, ca în cazul Foriș. Procedeele celor ieșiți din subterană nu se schimbă. Se reproduc în noile condiții într-o țară sub ocupație străină în care stăpînii sunt ei înșiși locatari ai subteranei.

Este o lume ambiguă după război, o lume care nu știe ce direcție va lua. Deprinderile clandestinității au fost însușite în pușcării și emigrație. Pare că nimic nu s-a schimbat în această sectă. Comuniștii trăiesc acum ca un veritabil partid bolșevic, sub canonul lui Lenin. O parte din existență se consumă la suprafață, alta în subterană, prin subsolurile societății românești. Ca și cum s-ar mai afla în subsoluri. Chiar dacă între timp PCR a ajuns să guverneze România. Uciderea lui Foriș este tipică pentru fața aceasta ascunsă. Un *gang* politic, care ucide, în afara oricărei legalități, un acolit căzut în dizgrație. Aflînd despre asasinat – suntem în vara lui 1946 –, Pătrășcanu se teme să nu furnizeze tovarășilor lui viitorul cadavru. Știe regulile, e un conspirator el însuși, știe cu cine are de-a face. Pentru el însă, Gheorghiu-Dej a decis alte proceduri de lichidare. Întîi pentru că trebuie să amîne răfuiala. Pătrășcanu e prea popular ca să-l facă să dispară ca pe Foriș. Dar nu lipsesc tentativele de a-l asasina. Ca în 24 februarie 1945, cînd se trage în Piața Palatului, exact cînd Pătrășcanu, cocoțat pe statuia lui Carol I, își ține discursul antiguvernamental, într-o poză eroică. Partidul avea nevoie de cîțiva martiri ad hoc pentru un plus de legitimitate și aura istorică necesară. Mitologia comunistă era încă săracă la data respectivă. Dacă i se oferea un erou ucis de gloanțele reacțiunii, imaginația populară ar fi făcut restul. Nu fusese Lenin rănit înainte de a deveni un zeu pentru mujicul rus? Atentatul fusese montat/folosit de Ceka, poliția politică bolșevică, pentru a declanșa teroarea roșie.

În februarie 1945, Stalin hotărîse să instaleze la București un guvern fidel lui. Cadavrul lui Pătrășcanu, comunistul român cel mai cunoscut, ar fi fost extrem de util. Se rezolva astfel și problema lui, prea incomod și neagreat de ceilalți. Gloanțele „reacțiunii", trase din arme mînuite de propriii

provocatori, ar fi fost un prilej perfect pentru Armata Roşie să intervină, să treacă la represalii şi să instaleze guvernul dorit, în locul celui al generalului Rădescu, care declarase la sala Aro: „Cei fără patrie şi Dumnezeu, conduşi de doi venetici, Ana Pauker şi ungurul Luca, au hotărît să înece ţara în sînge. [...] Nu ne putem aştepta ca Dumnezeu să-i pedepsească. Eu şi armata suntem la datorie, fiţi şi voi la locurile voastre." Dar glonţul ucigaş programat nu-l nimereşte. Pătrăşcanu protestează vehement pe lîngă tovarăşii lui. Aparent pentru că a fost lăsat fără pază, expus gloanţelor. Nimeni nu pare să ştie ceva. Nu-şi face iluzii, bănuieşte cine se află în spatele întîmplării. Elena Pătrăşcanu nu va uita să-şi reamintească împrejurarea în 1967-1968 cînd afacerea este dezgropată.

Încă din noiembrie 1945, *Scînteia* şi *România liberă* primesc ordin să nu scrie despre el. Este deja filat, convorbirile telefonice îi sunt interceptate, în casă i se montează microfoane.* Sunt recrutaţi informatori din anturajul lui, alţi informatori din afară sunt puşi să-l spioneze. Îi sunt înscenate provocări. Este pîndit, i se vînează greşelile. Se strîng piese pentru un rechizitoriu. Urma lichidarea lui politică şi fizică. Instinctele asasine ale lui Gheorghiu-Dej fuseseră verificate. Ceilalţi nu erau mai puţin obişnuiţi cu crima. Revoluţia cerea asemenea gesturi rituale, de lichidare a celor incomozi. Pătrăşcanu este împins în situaţii controversate, adesea la limită. Perioada de pînă la 30 decembrie 1947 este un fel de preludiu al anchetei. Un fel de anticameră a morţii. Pregătirile sunt minuţioase şi făcute din timp. Se aşteaptă doar momentul favorabil pentru a lovi letal. Tot ce face şi zice este interpretat negativ. Nu este invitat la multe din şedinţele conducerii PCR deşi e ministru comunist. E neclar dacă este sau nu membru al Biroului Politic. Pentru clarificarea situaţiei, Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker îi fac o vizită lui Stalin. Fără rezultat, deşi Stalin spune că trebuie să fie în Biroul Politic, avînd în vedere trecutul şi popularitatea lui. Totul pare ireal. Statutul lui Pătrăşcanu este ambiguu. Şi nu numai al lui. La vîrful PCR situaţia e fluidă. Personaje apar şi dispar, efemerul e condiţia perioadei. Apar personaje cu un trecut incert, cu fizionomii care amintesc de întunericul subteranei. Agenţi secreţi, aventurieri, spectre, cartofori, gangsteri, membri sau nu ai sectei abia ieşite la lumină, atraşi de mirajul beneficiilor puterii în lumea tulbure de după război.

Într-o sectă politică, esenţial este cine deţine puterea. Mai ales într-o ierarhie strictă, ca în partidele comuniste. Pătrăşcanu, pe de o parte, Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker, pe de alta, erau despărţiţi de multe lucruri. Ana Pauker şi

* Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere, 1966–1968: Ancheta cazului Pătrăşcanu*, Editura Evenimentul Românesc, 1999, p. 76.

Gheorghiu-Dej, liderii celor mai puternice facțiuni, intră într-o competiție dură pentru supremație. Amîndoi se lansează într-un dans periculos, care avea ca scop lichidarea celuilalt. Decisiv era cine are sprijinul lui Stalin, singurul care decidea. Primul obstacol era Pătrășcanu: atîta vreme cît trecea drept figura proeminentă a comuniștilor români, nu aveau nici o șansă să se impună. De aici graba de a-i submina poziția și complicitatea celor doi – incompatibili altfel – în această operație. Nu numai rațiunile de putere îi despărțeau, ci și vederile lor politice. Pătrășcanu credea că stalinismul este inaplicabil în România, țara avînd alte tradiții, experiență și probleme de rezolvat decît URSS. În plus, PCR era un partid prea mic pentru a-și asuma guvernarea. El vedea perioada care urma ca o tranziție lentă de la capitalism la comunism. După formarea unui proletariat industrial, se putea pune problema comunizării României. Pătrășcanu rămăsese totuși comunist, chiar dacă încerca altă formulă. Fusese în URSS în anii '33–'34 și dezaproba Marea teroare. Mai mult, era de părere că intrarea României în sfera de influență a Moscovei ar fi dus la un dezastru. PCR trebuia – cel puțin pentru o vreme – să-și găsească aliați. Era adeptul „democrației populare", un concept ce voia să însemne regimuri comuniste după altă rețetă decît cea aplicată în URSS. Vechile partide și resturi de democrație își mai găseau loc. Era un produs de export, *made in Kremlin*, bun pentru Europa ocupată. Sovieticii erau interesați să păstreze o aparență de normalitate în aceste țări. Nu le convenea imaginea că ar fi fost țări ocupate de Armata Roșie, cu guverne-marionetă. Toată ideologia revoluției mondiale proletare, sub care se ascundea Stalin, ar fi fost golită de sens. Destui au crezut în scenariul unui bolșevism european, diferit de cel sovietic. Conform lui, Moscova va lăsa libere aceste țări să-și constituie ce regim politic vor. Toți credeau că va exista o mare influență sovietică, desigur, dar nu un dictat, nu regimuri de ocupație. Pătrășcanu este unul dintre adepții unui regim de „democrație populară". Își face iluzii asupra intențiilor Kremlinului. Ca și Gheorghi Dimitrov, care condusese Kominternul din 1934 și pe care-l cunoștea din anii '20 de la Berlin. Dar și ca Tito, Klement Gottwald etc. Dizolvarea Kominternului în mai 1943 și declarația lui Molotov din 12 aprilie 1944 îl încurajau să creadă că în estul Europei va exista, măcar parțial, democrație. Experiența trăită la Moscova în anii '30 îl atenționase că regimul sovietic era de nedorit. Moștenise și părerea proastă pe care tatăl său o avea despre ruși. Spera că răul, o dictatură stalinistă, nu se va realiza. Dacă PCR lua puterea, însemna dictatura unei infirme minorități, impusă de Armata Roșie. De unde demersurile lui în partid de a se merge mai încet spre putere, de a construi mai întîi un partid de mase, de a face pînă atunci alianțe cu mica burghezie, de a conlucra cu alte forțe politice. A fost respins, privit ca un străin, în final ca un

trădător. Moscova avea alte planuri, iar micul grup de bolşevici de la Bucureşti ţintea puterea, cu orice preţ. Cele mai sumbre viziuni ale sale s-au împlinit.

Cînd Stalin decide, în vara anului 1947, să introducă în ţările ocupate „dictatura proletariatului" renunţînd la „democraţia populară", Lucreţiu Pătrăşcanu înţelege că e pierdut. El vedea România anilor '40-'50 ca o democraţie cu o majoritate de stînga, un regim de tip Front popular, ca în Franţa lui Léon Blum. Înţelegea că stalinizarea României echivala cu represiune, dictatură, teroare. Şansa pe care o întrevedea ca România să nu cadă sub un regim stalinist era ca SUA şi Anglia să-şi păstreze o influenţă aici. Românii nu erau înclinaţi spre comunism. El ştia asta din cărţile pe care le scrisese în anii '40, ani de lecturi tenace, de statistici, de analize. Era singurul dintre comunişti care avea o viziune şi o cunoaştere temeinică a realităţilor, chiar dacă le descifra în cheie comunistă. Credea în politica de tip tradiţional, burghez. Dovada: conta pe popularitate, esenţială pentru un politician într-o democraţie. Gheorghiu-Dej conta pe aparat. Aparatul nu îngăduia să se joace altfel decît după regulile lui. Aparatul avea propria lui ierarhie, raporturile de putere interne. Preeminenţa aparatului asupra oricărui alt considerent venea de la Lenin, din 1903, şi era regula de bază. Popularitatea lui Pătrăşcanu încurca aparatul pentru că răsturna ierarhia internă de partid. Popularitatea lui era nu numai un obstacol în calea lui Gheorghiu-Dej de a-şi instala puterea absolută asupra partidului, dar şi de neînţeles. Nu era numai o chestiune personală între doi rivali, ci două reguli, două norme, standarde diferite. Dej era exclusiv omul aparatului, secretat de aparat. Pătrăşcanu era produsul politicii tradiţionale, unde evenimentele creează liderii. Pătrăşcanu a participat la 23 august la armistiţiu, la Conferinţa de pace. Este stimat, este popular. Asta nu-l ajută însă la nimic. Dimpotrivă, îl desemnează ca victimă sigură, un *wanted* la vîrful PCR. În ciuda obsesiei lor pentru mase, Gheorghiu-Dej, Pauker & Co. le ignorau, le foloseau. Masele erau instrumentul manipulării şi demagogiei egalitariste. Şi Pătrăşcanu este preocupat de mase. El caută popularitatea, pe care o vede ca pe o condiţie a unei cariere politice. Dar şi ca pe o garanţie în raport cu cei care îi voiau pieirea. Discursul ţinut la Cluj este o încercare de a-şi reface poziţia avută în toamna anului 1944. E în căutarea suportului maselor. Încă o dată, Gheorghiu-Dej, Ana Pauker şi camarilele lor îl amendează. *Scînteia* îl atacă, membrii Biroului Politic se reunesc să-i ceară o autocritică publică. Asta ar fi anulat însă tot ce a făcut. Pătrăşcanu refuză. Ţinea mai mult la popularitate decît la aprecierea lui Dej, Pauker, Chişinevschi, Teohari Georgescu, Luca şi Bodnăraş.

Pe mase se bazează cînd pretinde să fie liderul PCR, pentru că era singurul comunist cunoscut. Pentru aparat însă, acesta era un contraargument. Priza la mase era un pericol. Stalin lichida pe oricine devenea popular, se făcea simpatizat. Kirov a fost ucis pentru asta. Și Lenin vedea masele doar ca masă de manevră, bune ca batalioane de asalt conduse de aparatul lui de partid. „Gheorghiu-Dej era mai inteligent decît Pătrășcanu. Dar fără cultura și trecutul acestuia, îl detesta. [...] Tare pe trecutul său, Pătrășcanu îi disprețuia. [...] În timp ce toți ceilalți își aranjau viața în palate, în partid și la Kremlin, el trăia în trei odăițe moștenite de la taică-său, fericit de a avea o primă carte publicată, că intrase în istorie prin lovitura de stat de la 23 august și semnarea armistițiului. Scria, mergea la spectacole și recepții, făcea sport. Nu era capabil să-și organizeze o clică, nici nu-l interesa. Era conștient că este handicapat de frenezia organizatorică a celorlalți, dar avea aversiune pentru coteriile de partid. Îi plăcea să conspire, nu să administreze. Pentru situația lui politică nu conta decît pe dînsul. Odată, observînd că chemase gazetari acasă pentru a le cere să-i tipărească un discurs, l-am întrebat de ce face treaba asta. Răspunsul lui fu: Ce să fac, ei au aparatul, eu sunt singur."* Aparatul va fi cel care-l va identifica ca pe un corp străin. Îl va respinge, apoi îl va distruge moral, și într-un tîrziu îl va lichida fizic.

Poziția lui Pătrășcanu nu trebuie înțeleasă dintr-un singur unghi. El nu este doar vînatul hăituit de tovarășii lui. Este și părtaș la tot procesul de instalare a dictaturii, ca lider PCR și ministru al justiției, ca ideolog. Este omul contradicțiilor și al situațiilor pe măsură. În toate luările de atitudine ale comuniștilor, din 1944 pînă în 28 aprilie 1948, cînd este arestat, îl găsim și pe Pătrășcanu. În căderea cîtorva guverne, în toamna lui 1944, în instalarea guvernului Petru Groza, în greva regală, în falsificarea alegerilor din noiembrie 1946, în poziția sa la Conferința de pace de la Paris. În legi care au schimbat fața sistemului judiciar și politic românesc. S-a complăcut în situația dată, iar cînd s-a știut amenințat, a rămas prizonierul partidului. Refuză să plece în emigrație, gest care i-ar fi salvat viața. Rămîne hipnotizat, prizonier al prejudecăților din tinerețe. Nu se poate desprinde de partid, de închipuita lui revoluție. În plus, iubește puterea, e un orgolios incurabil. „Pătrășcanu, ca atîția alții, pierduse credința îndată ce a ajuns la putere. În afară de putere, care îi apăra locul în istorie, nu mai avea pentru ce lupta. Imediat după 23 august nu se gîndea decît la publicarea cărților scrise în vremea războiului, la discursuri care să îi asigure popularitatea și la simpatia rușilor pe care îi detesta."**

---

* Belu Zilber, *op. cit.*, p. 192.

** *Ibid.*, p. 205.

Dar dacă şi-a pierdut credinţa în bolşevism, înseamnă că rămîne un cinic al puterii, un tehnician servil al ei. În plus, nu doreşte să ducă o viaţă civilă în afara politicii. Vrea să fie cineva, detestă anonimatul din care provine. Subterana i-a lăsat amintiri urîte. Cu toată natura lui secretă, de conspirator, care nu-l va părăsi niciodată, îi place notorietatea de care se bucură. Politica la nivel înalt e chiar viaţa lui. În emigraţie ar fi fost un nimeni, aşa că respinge propunerile de a defecta în Occident. „Partizani, în sensul strict, nu a avut niciodată. [...] Era un solitar, lucrînd în *abstracto* pe linia partidului, a Kominternului, pe linia marxism-leninismului stalinist, fascinat de Rusia subterană. [...] Era un pătimaş politician. Spunea în glumă surorii sale: «Mie îmi plac femeile. Cum să nu-mi placă? Dar amanta mea numărul unu rămîne politica.» Eu i-am spus într-un moment de supărare: «Eşti o bestie politică, un neaoş politician valah!» Din epitetul bestie politică a făcut, pur şi simplu, un titlu de glorie. L-a comunicat anturajului. Se făIea în conclavul tovarăşilor săi cînd trebuia să ia o hotărîre mai feroce în epoca sa de glorie 1944–48."* Chiar şi rămas în ţară, în afara PCR ar fi fost aruncat la periferia vieţii politice. Este şi motivul pentru care, deşi antipatizat, „lucrat" de propriii lui complici, nu se dezice. Fără să mai aibă credinţă în bolşevism, nici măcar într-o formulă remediată, mai tolerantă, rămîne în partid. Era singurul mod de a supravieţui politic la vîrf. De fapt, era într-o capcană, prins în propriile lui contradicţii.

La 28 aprilie 1948, dimineaţa, pleacă spre Ministerul de Justiţie, chemat telefonic. Este arestat. Se întoarce în subterană. Nu va mai ieşi niciodată.

---

* Petre Pandrea, *Crugul mandarinului. Jurnal intim 1952–1958*, Editura Vremea, 2002 p. 364.

UN EPILOG MULT PREA LUNG
1944–1989

Tov. PĂTRĂŞCANU: *Asta e problema: toată aparenţa a fost că este.*
Tov. ANA PAUKER: *[...] Pe noi nu ne interesează aparenţele.*
Plenara CC al PCR din 22 octombrie 1945

Prin comunicatul regelui Mihai I către ţară, din seara zilei de 23 august 1944, deţinuţii politici sunt eliberaţi. Activitatea PCdR legalizată, închisorile şi lagărele se golesc. Puţinii săi militanţi, ieşiţi din închisori ori veniţi din URSS, află că partidul este cvasiinexistent, şi nu „partid de mase", gata să dea un asalt revoluţionar împotriva burgheziei. Era un grupuscul dintr-o reţea dirijată de la Moscova. Practica sa politică se reducea la a conspira. Urma să preia puterea, operaţie concepută ca o subversiune de mari proporţii. Nu era vorba de organizarea unor fantomatice celule de partid sau de întîlniri secrete prin pivniţe de mahala. Nici de jocul dublu cu „tanti Varvara" – Siguranţa. Nici de imprimarea pe tiparniţe artizanale a cîtorva manifeste. Nici de lipirea lor în vecinătatea unor fabrici şi cazărmi. Nici de strîngerea de informaţii militare. Nici de strecurarea unor articole favorabile în ziare de stînga. Miza era puterea. Kremlinul conspira pentru ei. La 23–24 septembrie 1944, conducerea PCR se reuneşte pentru prima dată legal, mulţi nici nu se cunoşteau. Ana Pauker constată: „suntem puţini" şi continuă: „Noi, vechii ilegalişti de ieri, care nu ştiam cum să ne ascundem mai bine, ca să nu ne vadă [Siguranţa, *n.n.*], noi puşcăriaşii, fiecare dintre noi trebuie azi să facem politică."* Reflexele dobîndite de comunişti între 1918 şi mijlocul anilor '40 aparţin exclusiv subteranei. Operează într-un mediu ostil. Ei sunt „străini", nişte „venetici". Complexul înstrăinării, al apartenenţei la altă realitate, la alt spaţiu şi la altă tradiţie, este dominant. Comportamentul lor este un amestec de aroganţă – efect al complicităţii cu ocupantul străin – şi umilinţă – complex de inferioritate dat de condiţia lor de instrumente ale Moscovei. Marginalitatea lor în raport cu societatea este un dat, iar impostura este principala trăsătură a acestei „elite revoluţionare". Societatea este luată cu asalt de acest „detaşament al marii armate a revoluţiei mondiale proletare". Victoria nu avea să fie dată de raportul de forţe intern, ci de ocupaţia sovietică. Nu a fost aşadar o revoluţie, ci o ocupaţie militară. După expresia lui Pătrăşcanu, comuniştii români nu sunt altceva decît nişte

* ANCR, *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial 1939–1944*, *loc. cit.*, pp. 372–373.

Quislingi. Tot Ana Pauker, la 30 ianuarie 1945, spune într-o şedinţă cu activul din propagandă „după ani de ilegalitate, ieşim la legalitate cu o situaţie neobişnuită, cu o situaţie politică cu care n-am fost obişnuiţi în timpul ilegalităţii noastre. [...] În faţa noastră stă un duşman intern şi extern nou, în sensul agresivităţii lui mai ascuţite şi în sensul acum al posibilităţii noastre de a-i da la cap. [...] Norocul nostru este că Armata Roşie va mai sta o bună bucată de vreme aici."* Noua perioadă a existenţei PCR, publică, începe sub semnul imposturii şi al violenţei, expresia lumii subterane din care provenea. Comuniştii agită „masele", provoacă dezordini; aplică lecţia leninistă a preluării puterii. Asta însemna întreţinerea cu bună-ştiinţă a haosului, o stare de război civil. Era climatul în care planurile lor puteau să aibă succes. Lenin şi Troţki procedaseră astfel în Rusia în 1917–1921. Fără haos, dictatura nu se putea instala şi nici supravieţui. România devine un laborator unde este testat acest model. Sunt mobilizate periferiile societăţii româneşti prin propagandă, măsuri administrative, impunerile unei ocupaţii dure. Cei care răspund apelurilor PCR sunt atraşi şi de agitaţia riguros formalizată. Steaguri roşii, pancarte, scandări de slogane radical populiste, extremiste şi anarhiste. Ritualurile revanşei sociale şi economice au rolul lor. Demonizarea duşmanului „de clasă" ia locul celei a evreului din anii precedenţi.

Iluziile unei lumi care ieşea din război erau un magnet. Lumea se împărţea în învingători şi învinşi. Se căutau ţapi ispăşitori. Comuniştii – sosiţi în furgoanele Armatei Roşii – se aflau în tabăra învingătorilor. Scenariile Kremlinului ficţionează realitatea pe care se pregăteau să o controleze. Ele erau încarnarea miturilor politice anticapitaliste: 1/ cel al unei „lumi a egalităţii" şi 2/ cel al „dictaturii proletariatului", al guvernării celor mulţi în dauna minorităţii bogate, a „burghezo-moşierimii". Dezordinile şi aţîţarea lumpenproletariatului, a periferiilor, a declasaţilor şi a pegrei au ţintit fracturarea societăţii româneşti, antagonizarea ei şi intrarea în logica „luptei de clasă". De haos avea nevoie grupul agenţilor Moscovei pentru a se apropia de putere. Un partid care nu reprezintă pe nimeni nu poate ajunge la putere şi nici guverna prin mijloace democratice. Numai utilizarea violenţei era eficientă. Colaborarea cu societatea era imposibilă, din cauza neapartenenţei la ea. PCR, ca şi în clandestinitate – nimic nu s-a schimbat –, operează într-un mediu străin. Comuniştii îşi conferă o legitimitate imaginară, în lipsa uneia reale. Abia ieşiţi din clandestinitate, se înfăţişează ca purtător unic al „aurei rezistenţei împotriva fascismului". Liderii PCR acuză celelalte partide de complicitate cu regimul Antonescu. Cine nu era comunist sau „tovarăş de drum" era etichetat „fascist". Principiul totalitar, „cine nu e inclus este exclus", „cine nu e cu noi, cu comuniştii şi ocupantul sovietic, e împotriva noastră",

* INST-ANCR, *Stenogramele şedinţelor conducerii PCR, 23 septembrie 1944–26 martie 1945*, 2003, pp. 315–316.

operează. Iar cine este împotriva noastră trebuie distrus. Această logică duce direct la sistemul concentraționar. Secta comunistă declară război societății românești pentru că societatea era „impură", „neiniţiată" în utopia societății fără clase. Păcatele ei erau libertățile civile și proprietatea privată.

Tipice sectelor politice sunt două instituții, propaganda și poliția politică. Cu o masivă susținere sovietică, PCR întreține o continuă stare de agitație și mobilizare a societății. Campaniile se succedă fără încetare. „Dușmanii poporului" sunt identificați și apoi înfierați în mari procesiuni publice: mitinguri, campanii de presă, epurări, procese. Atacă furibund clasa politică „burgheză", în „numele proletariatului" pe care pretind că-l reprezintă. Oamenii regimului Antonescu și liderii partidelor politice democratice sunt tratați identic drept fasciști. În scurt timp apar cotidiane, reviste, afișe, manifeste, broșuri, în milioane de exemplare. O armată de activiști instruiți să „agite masele" este organizată cu bani și instructori sovietici. Începe să funcționeze o cenzură sever controlată. Petre Constantinescu-Iași, Iosif Chișinevschi, Leonte Răutu, Miron Constantinescu, Grigore Preoteasa și alți cîțiva „ilegaliști" sunt personajele-cheie. Aparatul de propagandă lansează o uriașă operație de extirpare a memoriei, de confiscare și falsificare a trecutului, de mistificare a prezentului. Ficțiunea utopiei comuniste este impusă prin toate mijloacele, mai ales prin presă și școli. Cine nu se supune este cenzurat, izolat, închis. Cînd propaganda și cenzura nu reușesc, este folosită represiunea. Este organizată poliția politică, prelungire a poliției interne a PCdR din clandestinitate. Coordonatorul acesteia este Emil Bodnăraș. El are două atuuri pentru acest post: este omul NKVD și al lui Gheorghiu-Dej. Celelalte personaje-cheie sunt Pantiușa Bodnarenko, Serghei Nikonov, Petea Goncearuk, Serghei Babenko, Alexandru Nicolski. Toți, agenți, teroriști, spioni sovietici, capturați și întemnițați în anii '30. În închisori au făcut joncțiunea cu comuniștii autohtoni. Ei rămîn și după august 1944 agenți ai Moscovei. De altfel, liderii PCR nu sunt nici ei altceva. Ei sunt fie cetățeni ai URSS, fie agenți ai fostului Komintern, fie spioni ai URSS, ofițeri ai Armatei Roșii, membri ai PCUS. O calitate nu o excludea pe cealaltă. Așa sunt Ana Pauker, Lucrețiu Pătrășcanu, Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Iosif Chișinevschi, Petre Borilă, Emil Bodnăraș, Constantin Pîrvulescu, Teohari Georgescu, Gheorghe Stoica, Gheorghe Vasilichi, Dumitru Petrescu, Constantin Doncea, Leonte Răutu, Valter Roman, Petre Constantinescu-Iași. Nici unul dintre liderii comuniști nu este un „cetățean român, liber". Poliția politică, sub control sovietic, declanșează supravegherea societății. Obsesia comuniștilor pentru control, spionaj, delațiune este invers proporțională cu lipsa unei baze politice și a unei influențe reale. Poliția politică a fost de fapt centrul puterii „revoluționare" în toată perioada postbelică. Societatea este încadrată de agenți, infestată cu informatori. Întîi sunt

ţintiţi adversarii direcţi, politicienii din partidele tradiţionale, apoi presa, cercurile militare şi de afaceri, intelectualii. Treptat reţeaua se întinde ca o plasă asupra întregii societăţi. Propriile lor reţele fuseseră formate din agenţi dubli, mulţi informatori plătiţi de Siguranţă. Din 1945, ei externalizează realitatea reţelelor clandestine în societate. Lumea românească începe treptat să arate ca subterana interbelică în care oamenii trăiesc clandestin, se ascund. Peste toţi planează bănuiala vinovăţiei, a trădării, a pactizării cu duşmanul. Populaţia este formată din „arestaţi şi arestabili", cum nota corect Belu Zilber. Procesele din anii 1948–1952, ca şi cele din 1958–1962 sunt dominate de obsesia complotului, a „conspiraţiei antirevoluţionare". Ele vor să fie în oglindă, răsturnată, replica proceselor intentate comuniştilor în perioada interbelică. Dacă ei au trăit pe două planuri, legal şi ilegal, treceau acum acest mod de existenţă celorlalţi, din afara subteranei. Dar în deceniile doi–patru chiar era vorba de agenţi veritabili ai URSS, spioni, agenţi calificaţi în subversiuni, antrenaţi de Komintern şi GPU. Şi în înscenările postbelice se vorbeşte despre agenţi – americani, englezi etc. –, dar ei sunt fictivi. Era aici şi o revanşă istorică pe care încercau să şi-o ia comuniştii. Îşi tîrăsc „duşmanii de clasă" prin tribunale, îi aruncă în închisori, îi trimit la moarte. Este o răfuială cu lumea care o prelungeşte pe cea din celulele clandestine. E şi o stilistică politică rudimentară. Pleacă de la înţelegerea „dispariţiei burgheziei ca clasă" drept exterminare a indivizilor care au făcut parte din burghezie pînă în 1944. Credeau că astfel realizează utopia marxistă a societăţii fără clase. De fapt, în locul vechilor elite, se instituie ca elită guvernantă ilegaliştii aparţinînd sectei comuniste, ca noua clasă suprapusă. Societatea fără clase se dovedeşte a fi iluzorie.

Istoria luptelor fracţioniste, a trădărilor şi demascărilor, a epurărilor şi a crimelor nu a cunoscut întreruperi. Diferenţa este că după ce ajung la putere, vechile boli ating nu doar subterana, ci întreaga societate. Aspectul esenţial este că militanţii comunişti nu sunt, cum îşi imaginează despre sine, nişte veritabili revoluţionari, ci marionete care guvernează o ţară ocupată. Păpuşarii asigură distribuţia şi scenariul. Luptele pentru supremaţie la vîrful PCR sunt întreţinute de la Kremlin pentru a-l controla. Modelul – care avea să fie dezvoltat timp de decenii la scara întregii societăţi – era celula clandestină. Un grup închis, cu o ierarhie strictă, în care membrii îşi cunosc rareori identitatea reală. Este o reprezentaţie cu măşti. Primirea în sectă era precedată de o iniţiere complicată. Viaţa în subterane e preocupată de secret şi obsedată de trădare. Personajul principal al acestei lumi a fost Siguranţa, la care „revoluţionarii de profesie" reduc lumea reală, şi mai ales instituţiile ei politice. Ilegaliştii au fost nişte fanatici ideologici, e adevărat. Dar practica

lor politică a fost impusă de apartenența la serviciile speciale sovietice. Fie că au aparținut Kominternului sau nu. Majoritatea lor au fost în același timp agenți ai Siguranței. Aceasta este experiența cu care comuniștii ilegaliști se îndreaptă spre putere. Ei nu vor guverna, ci vor practica subversiunea la scară vreme de decenii. Societatea românească nu ar fi acceptat niciodată să fie condusă de acest PCR insignifiant, format de conspiratori, teroriști și agenți străini. Politica acestora a urmărit dezmembrarea ei, distrugerea claselor, a partidelor, a instituțiilor, a elitelor și a proprietății private, a libertăților civile. Fără această operație, dominația sectei care era PCR ar fi fost imposibilă. PCR a dezlănțuit un război împotriva acestei societăți, pe care nu o putea guverna, dar o putea distruge. Ilegaliștii alcătuiesc avangarda unei închipuite „elite revoluționare". Ei se consideră centrul, axa lumii românești, agenții mesianici a unei noi lumi cu centrul la Moscova, unde se afla zeul tutelar, Stalin. Dispozitivul PCR reproduce modelul kremlinian la scara României. Este un dispozitiv construit pe cercuri concentrice.

1/ Nucleul dur, Pătrășcanu, Pauker, Gheorghiu-Dej, Pîrvulescu, Luca, Teohari Georgescu, Bodnăraș, Chișinevschi, Maurer, Rangheț, Doncea, Șraier, Gh. Stoica, Apostol ș.a.

2/ Al doilea cerc, cadrele, militanții din jurul lor, cei care au „luptat în ilegalitate", au trecut prin închisori, au făcut stadii de pregătire în URSS, s-au devotat „revoluției mondiale proletare" și „eliberării omului de exploatare". Au parcurs ritualurile de inițiere ale celulelor clandestine, au trecut prin epurări succesive și repetate lupte fracționiste și sciziuni, prin demascări și autocritici. Sunt supraviețuitorii ucigașelor procese staliniste din URSS, din anii 1936-1938, dar și ai proceselor normale, din România, intentate de „dușmanul de clasă", burghezia, fără sentințe capitale și presărate de numeroase amnistii. Ei petrecuseră ani în închisorile românești, transformate în locuri de inițiere, în școli de partid. S-au obișnuit să practice obediența absolută față de Kremlin. Cine nu a trecut prin aceste experiențe este un „străin". Participarea la „mișcarea clandestină" alcătuia capitalul lor politic. Erau despărțiți prin trecutul lor de restul societății românești. Cine nu a trecut prin ceremoniile de inițiere din subteranelor comuniste și nu a fost catehizat de textele lui Lenin și Stalin, de rezoluțiile Kominternului, nu a cotizat la Ajutorul Roșu, nu a fost arestat, anchetat, deținut pentru complot împotriva siguranței statului făcea parte din lumea profană, destinată distrugerii.

3/ Există un al treilea cerc, alcătuit din cei recrutați după august 1944, și din cei întorși din URSS. Numărul restrîns al cadrelor PCR provoacă – într-un climat extrem de politizat – lansarea unei campanii de „lărgire a rîndurilor". Erau muncitori agricoli de la țară aflați în situația de șomeri și, în număr mare, membri ai minorităților naționale. „Existau de asemenea

numeroase contingente de foşti prizonieri de război, reîntorşi din Rusia [...] lor li se mai adăugau în sfîrşit şi alte organizaţii şi grupări ale Gărzii de Fier şi din alte partide fasciste. [...] Comuniştii mai erau implicaţi şi în recrutări mai specializate. Atraseseră foarte de curînd pe unii membri ai păturilor superioare ale societăţii bucureştene. Acestea includeau generali şi ofiţeri de comandă care purtau responsabilităţi grele pentru unele acţiuni de război întreprinse în Basarabia, Transnistria şi Ucraina, unii mitropoliţi ortodocşi, căpetenii ale poliţiei antonesciene şi îndeosebi ale poliţiei secrete şi serviciilor de informaţii, scriitori, jurnalişti şi profesori universitari, care se aflaseră pe lista de corespondenţi, dacă nu în relaţii chiar mai strînse cu ambasada germană; mai erau atraşi afacerişti, bancheri şi mari industriaşi, încrezători că-şi puteau cumpăra locul în viitoarea dictatură, aşa cum făcuseră şi în cele precedente. În sfîrşit, mai erau şi acei politicieni care, după ce serviseră în diferite posturi superioare în dictaturile precedente, îşi ofereau serviciile încă uneia. La nivelurile inferioare şi în provincii era reprodus acelaşi model, cu aceleaşi categorii de oameni, care, probabil inspiraţi de exemplul ori sfatul analogilor lor din capitală, ieşeau înviorati din birourile de recrutare ale comuniştilor şi NKVD-ului."*

4/ Al patrulea cerc, „simpatizanţii", „tovarăşii de drum". O zonă intermediară între societatea românească tradiţională şi secta comunistă. „Tovarăşii de drum" acţionau din diferite interese: teama de represalii pentru trecutul lor; unii din oportunism, alţii din dorinţa de a-şi salva cariera, viaţa, averile. Alţii însă o făceau din convingere: cei proveniţi din păturile sociale periferice care sperau să-şi depăşească acum condiţia, evreii persecutaţi de regimul Antonescu etc. „Tovarăşii de drum" sunt recrutaţi de comunişti mai ales dintre personalităţile vieţii publice, elite profesionale. Pe listele lor îi găsim pe Mihai Ralea şi Gh. Tătărăscu, Mihail Sadoveanu şi G. Călinescu, pe C.I. Parhon, Dumitru Bagdasar, Simion Stoilov etc. Găsim de asemenea cadre administrative, militare, diplomatice, politicieni din eşalonul doi. Comuniştii, mereu în căutarea unei măşti, doreau, afişîndu-se insistent cu aceştia, să-şi camufleze adevăratele intenţii: comunizarea României. Acest scenariu rămîne secretul iniţiaţilor. Rolul „tovarăşilor de drum" era de a disimula asaltul asupra societăţii româneşti. Prezenţa lor conferă credibilitate comuniştilor, diminuează suspiciunile faţă de planurile sovieticilor, dau o aparenţă de normalitate vieţii politice şi crizei întreţinute de Moscova prin instrumentele ei.

Dincolo de această tranşee, populată de „tovarăşii de drum", începea lumea care urma să fie distrusă şi înlocuită cu utopia societăţii fără clase.

---

* Ghiţă Ionescu, *Comunismul în România*, Editura Litera, 1994, p. 129.

Comuniştii au ieşit din clandestinitate cu o singură obsesie, puterea. Ea a luat locul altor obsesii: a supravieţuirii, a trădării şi delaţiunii. Gîndul revanşei sociale îi macină. Resentimentele legate de condiţia lor precară sunt intense. Frustrările, de asemenea. Ei sunt periferia societăţii româneşti, pegra, declasaţii ei. Persecuţiile, stadiile petrecute în închisori, în refugiu în URSS le conferă o aură imaginară, de mari suferinzi ai omenirii, de sacrificaţi ai unei cauze drepte, de eroi. Fenomenul, întreţinut de propagandă, capătă o dimensiune cvasireligioasă. Morala suferinţei şi a răzbunării este foarte prezentă în mintea lor. Ei, marginalii, paria, iată-i jucînd rolul unor elite în drum spre putere. Nu conta că drumul le era deschis de Armata Roşie şi de jocurile diplomatice dintre Marile puteri. Hugh Seton Watson schiţa trei stadii ale preluării puterii de către partidele comuniste în estul Europei: 1/ coaliţiile naturale (*genuine coalition*); 2/ false coaliţii (*bogus coalition*); 3/ monopolul puterii.*

1/ Disimularea, camuflajul sunt tehnicile exersate de veteranii „ilegalităţii". Odată ieşiţi din clandestinitate, apropierea de putere se face într-un zigzag de măsuri şi atitudini mereu schimbătoare. Pentru ca aceste manevre, tipice subteranei, să aibă succes, PCR se ascunde în spatele unor organizaţii aparent tradiţionale, necomuniste. În culise găsim însă aceleaşi personaje pe care le ştim din perioada interbelică. Comuniştii afişează – conform unor vechi reflexe – anonimatul, cenuşiul. Iau diferite înfăţişări, le schimbă frecvent după conjuncturi, preocupaţi să se confunde cu mediul pentru a nu fi observaţi. Asemenea tehnici de disimulare au fost folosite – via Komintern – şi în anii '30. Asociaţiile de întrajutorare şi de apărare a diferite interese specifice, fronturile populare, uniunile profesionale, grupurile civice diverse mascau existenţa activităţilor comuniste. Ele revin după 1944, odată cu legalizarea PCR. Dincolo de faţadele acestor parainstituţii se ascund preparativele pentru distrugerea democraţiei. În jurul PCR, diferite organizaţii fictive camuflează multiple operaţii subversive.

2/ Prizonier al vechilor deprinderi conspiraţioniste, PCR atacă guvernul din care face parte. Ordinele Kremlinului desenează tactica PCR. Acţionează – cum îi este obiceiul – prin intermediul altor grupări, facţiuni ale partidelor istorice şi politicieni interbelici expiraţi, Mihai Ralea, Anton Alexandrescu. Gh. Tătărăscu, Lothar Rădăceanu, Ştefan Voitec. PNL şi PNŢ trec în opoziţie. PCR, anturat de diferite grupări-fantomă, rămîne la guvern. Membrii necomunişti ai guvernului au ajuns aici datorită voinţei PCR şi îi execută docili ordinele. Cînd nu o fac, sunt îndepărtaţi.

---

* Hugh Seton Watson, *The East European Revolution*, Frederick A. Praeger Publisher, NY, 1951, pp.167–171.

3/ Ultimele replici ale dramei se consumă în vara-toamna anului 1947, iar deznodământul survine la 30 decembrie 1947. Monopolul puterii este asigurat. „Tovarăşii de drum" sunt alungaţi, adesea ajung de pe băncile Parlamentului şi ministerelor direct în puşcării.

În fiecare moment al acestei prelungite campanii, ilegaliştii iau altă înfăţişare. În prima fază imită politicienii de tip clasic şi moravurile lumii burgheze. Încearcă să pară respectabili. „Se amestecă cu lumea". Disimulează după tehnici îndelung exersate în subterană. Vor să facă uitate diferenţele radicale care îi separă de lumea românească. Vor să fie acceptaţi. Se feresc să înfricoşeze, să pară nişte revoluţionari puşi pe răsturnarea ordinii sociale. Îşi pun nenumărate măşti, afişează banalitatea cea mai incoloră. Nu refuză să participe la recepţii. Adesea le organizează ei, mai ales cînd emisari sovietici sosesc la Bucureşti. Dau interviuri presei străine, se îmbracă convenţional, chiar luxos. S-au mutat repede în vile din cartiere rezidenţiale. Aparent, nimic revoluţionar, terorist, violent în acest comportament. Subterana a indus în aceşti mesia improvizaţi comportamentul cameleonic. Renunţă la hainele proletare de inspiraţie sovietică în ocazii mondene şi în birourile lor ministeriale. Îi găsim în preajma casei regale şi a unor politicieni burghezi. Mai ales dintre cei compromişi, expiraţi sau marginali, pe care speră să-i folosească. În jurul lor roiesc profitorii, oportuniştii, îmbogăţiţii de război, afaceriştii. Cineva spune „cu comuniştii se fac afaceri bune". E adevărat. Deprind gustul banului, al traiului bun. S-au obişnuit repede cu opusul a ceea ce trăiseră pînă atunci. Unii nu cred că minunea asta va ţine şi gîndesc că americanii se vor impune în faţa lui Stalin. Prudenţi, îşi depun banii în bănci străine, acumulează grăbiţi valută forte, monezi de aur şi alte valori. Mulţi înţeleg exproprierea burghezo-moşierimii ca o operaţie de îmbogăţire pentru ei (cu case, maşini, mobilier, bijuterii, opere de artă, proprietăţi). Afacerile veroase patronate de comunişti fac epocă. Printre cei care acumulează, nesiguri de viitorul regimului, îi găsim pe Emil Bodnăraş, Teohari Georgescu, Ana Pauker, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Constantin Doncea, Lucreţiu Pătrăşcanu, Iosif Şraier ş.a. Corupţia îşi face repede loc în aparatul comunist.

Pe măsură ce acaparează puterea, renunţă treptat la măşti şi travestiuri. Vedem o asemenea schimbare, de exemplu, după 6 martie 1945. Comportamentul autoritar se accentuează. Imită „omul de jos", muncitorul, ţăranul sărac, lumpen-intelectualul. Salopetele, băştile, limbajul gros, simularea obiceiurilor unui proletariat pe care îl maimuţăresc şi îl ignoră sunt obligatorii. Imită atitudinile ocupantului, ţinuta, vorba. În interiorul PCR, ierarhia strictă, disciplina de partid şi poza austerităţii fac mină bună. Altă schimbare se constată după alegerile din 1946. Foştii ilegalişti nu mai trebuie să simuleze

că ar fi niște politicieni obișnuiți, niște democrați, nici să pastișeze „compromisul istoric" cu celelalte partide, nici să se justifice observatorilor străini. Se înstăpînesc brutal peste România. Mai păstrează vagi sechele ale stilului politic tradițional. În 1946 funcționează încă mitul „democrațiilor populare", unde se mai găsesc cîteva rămășițe ale vechiului regim burghez. Regele este în țară. Aparențele sunt întreținute cu grijă de „revoluționarii de profesie". În vara lui 1947, partidele își încetează activitatea într-o Românie muribundă. Odată cu căderea cortinei de fier, comuniștii își arată adevărata față: de despoți, de staliniști, de adversari ireductibili ai lumii libere. Abdicarea regelui Mihai marchează această ruptură radicală cu trecutul. Gustul pentru trai bun și lux rămîne și este afișat fără reticențe în fața unei societăți tot mai sărace. Nu își mai ascund puterea, o etalează la vedere. Privilegiile pe care și le atribuie îi separă radical de lumea din jur. Utopia egalitaristă își probează adevărul. Elita reală este înlocuită cu alta, factice, produsă de ocupația străină și fără nici o legătură (legitimitate, rădăcini, valori comune) cu societatea. Este, în termenii lui Max Weber, o întoarcere de la o „societate de clase" la una de „statut". Stăpînii aceștia, antimoderni, pretind că guvernează nu în nume propriu – ca profitori ai unor circumstanțe istorice, cum erau de fapt –, ci în numele altora, al proletariatului, în vederea constituirii utopiei postcapitaliste. Se ascund – reflex al clandestinității – în spatele ficțiunii ideologice a „societății fără clase", cum se ascundeau în trecut în spatele unor organizații-fantomă. Distrug vechile elite, nu doar pentru că dogma marxistă cere lichidarea claselor suprapuse. Scopul este stabilirea hegemoniei „ilegaliștilor", a așa-zișilor „revoluționari de profesie". În paralel cu această operație de substituire a elitelor reale cu altele false, se distruge legătura societății cu trecutul ei. Ficțiunea, utopia, însoțite de represiune și teroare, ocupă spațiul public și îl distrug.

*

Războiul împotriva societății nu eliberează de spectrele trecutului. Ilegaliștii se devorează între ei. Luptele fracționiste nu sunt doar amintirea din subteranele societății, ci un prezent acaparator. Este starea naturală a unei secte politice. Conflictele reizbucnesc odată cu ieșirea la suprafață cu și mai multă virulență decît în trecut. Miza este puterea. „Moscoviții" și „lăgăriștii" sunt grupurile cele mai influente. În septembrie 1944, rivalii sunt Lucrețiu Pătrășcanu, cel mai popular dintre comuniști, Ana Pauker, omul Kremlinului, cea mai detestată, și Gheorghiu-Dej, liderul comuniștilor din închisori. Gheorghiu-Dej și Pătrășcanu se întîlniseră în două împrejurări. O dată la închisoarea Jilava, în februarie 1933, după arestarea lor legată de greva de

la Atelierele CFR Grivița. Zece ani mai tîrziu se revăd în lagărul de la Tîrgu Jiu. Gheorghiu-Dej și Ana Pauker s-au întîlnit o singură dată, la închisoarea Caransebeș, la sfîrșitul lunii noiembrie 1940. Pătrășcanu și Ana Pauker se cunoșteau din 1921. În 1922 merg împreună la Moscova la Komintern. Se întîlnesc de-a lungul timpului la Berlin, Paris, Praga și Moscova. Pătrășcanu îi asigură apărarea în procesul din 1936. În septembrie 1944, cei doi se reîntîlnesc la Moscova. Kremlinul decide: nu Pătrășcanu va fi liderul micului partid bolșevic de la București, ci Pauker. Linia urmată de Stalin pentru a numi gauleiterii în țările ocupate era să aleagă dintre cei care petrecuseră anii războiului în URSS. Boleslaw Bierut în Polonia, Wilhelm Pieck, Walter Ulbricht în Germania de Est, Klement Gottwald, Rudolf Slanski în Cehoslovacia, Mátyás Rákosi, Ernő Gerő în Ungaria, Gheorghi Dimitrov, Traicio Kostov, Vasil Kolarov în Bulgaria. În Occident, același procedeu, Palmiro Togliatti în Italia, Maurice Thorez în Franța. Toți au avut relații strînse cu GPU/NKVD. Pauker îndeplinea ambele condiții. În 1956, anchetată, își amintește: „Am fost la Moscova, m-a chemat tov. Dimitrov, mi-a spus: «Te duci în țară», mi-a dat și două fete atunci radiografiste și mi-a spus: «Iei conducerea în țară și vezi ce este acolo, că noi habar n-avem.» Tov. Borilă care a fost acolo știe că n-a existat nici o legătură cu țara și nu se cunoștea nimic. Și atunci pe loc am spus: «Tovarășe Dimitrov, eu sunt femeie, n-am fost în țară în timpul războiului, am fost în închisoare și habar n-am cum stau lucrurile, au trecut 10 ani și este greu de făcut lucrul acesta. Sunt femeie, evreică, intelectuală.» – «Dar cine să ia conducerea acolo?» Am spus că este un tovarăș popular, muncitor, tov. Gheorghiu. Nu-l cunoșteam prea bine, l-am văzut 2 ceasuri la Caransebeș, dar știam că este un tovarăș foarte popular, ceferist, un om încercat. «Uite, acesta ar putea să fie conducătorul partidului», am spus. Dimitrov a spus: «De 4-5 ani de zile n-avem informații din România. Noi nu cunoaștem pe nimeni, pe tine te cunoaștem.» Tov. Borilă știe că și grupului i s-a spus: «Vedeți ce este și luați conducerea, pentru că nu s-a știut ce este în țară. Mergi cu două radiografiste, mă anunți ce și cum este, poți să comunici de cîteva ori pe zi cum stau lucrurile. O să trimitem și pe Luca să vă fie de ajutor și vedeți ce faceți.» Cu asta am plecat.“*

La Kremlin se știau puține lucruri despre Gheorghiu-Dej. Trecea drept un obscur activist, izolat prin închisori, cu un trecut oarecare. În septembrie 1944, avea totuși atuuri. Întîi, avea oameni. În închisori a reușit să cîștige fidelități, iar din 1940 este lider al celulei de la Doftana, unde erau masați cei mai mulți dintre comuniști. Autoritatea lui este confirmată la Caransebeș

* Vezi stenograma în *Sfera politicii*, nr. 60, 1998.

și Tîrgu Jiu. A beneficiat de „mitul Griviței", dar se impune și prin răbdarea, capacitatea lui superioară de „a face politică", de a-i domina pe ceilalți. Mediul închis al pușcăriilor îi creează reflexe, îi dezvoltă suspiciunea și prudența. Îl familiarizează cu comploturile și intrigile. E un mediu obsedat de trădare, de denunțuri, de rivalități. În drum spre putere, el se folosește de lecția închisorilor. Ce alt atu a avut Dej pentru a dobîndi supremația în PCR? Originea sa muncitorească și faptul că era român într-un partid dominat de elemente alogene. Sovieticilor le trebuia cineva care să se impună unei populații cu puternice sentimente naționale. Fișa sa de cadre de la Komintern – prin sărăcia ei – îl ajută. Întîmplarea că se afla la închisoare l-a ferit în anii '30 să participe la conflictele interne din PCdR, fie în țară, fie la Moscova. Stalin avea aversiune pentru cei amestecați în „lupte fracționiste" într-atît, încît dintre ei alegea cel mai adesea victimele plutoanelor de execuție. Cînd se pune chestiunea Gheorghiu-Dej, Stalin nu-și amintea să fi participat la vreo luptă fracționistă. Nici cu „cotitura" frontului popular, nici cu pactul Ribbentrop-Molotov, nici cu procesele de la Moscova, ori cu devierile de dreapta ori de stînga. Tocmai faptul că nu avea un trecut a fost un atu în ochii lui Stalin. Între Antonescu și Sima, Hitler îl alesese pe Antonescu pentru că putea asigura guvernarea. Stalin îl alege pe Gheorghiu-Dej în detrimentul Anei Pauker din aceleași rațiuni. Dintre liderii PCR, Gheorghiu-Dej era recunoscut drept șef de cei mai mulți dintre ilegaliști. Ana Pauker, nu. Ea nu ar fi putut asigura ordinea în PCR. Din 1940, Gheorghiu-Dej – ca lider al comuniștilor din închisori – a manifestat pretenții la șefia partidului. Totuși Foriș fusese numit de Moscova. În perioada 1940–1944, legătura PCdR-Komintern fusese întreruptă. Stalin nu-l putea acuza că nu s-a subordonat liniei sale. O altă împrejurare favorabilă pentru Dej a fost că în anii 1936-1938 mulți comuniști români refugiați în URSS au fost executați în cadrul „Marii terori". Dispărea astfel elita comunistă de primă generație, militanții bolșevici, revoluționarii de profesie. În vidul de cadre, Gheorghiu-Dej devine interesant pentru Moscova. În 1940, pe lista schimbului de prizonieri cerută de Kremlin, se afla alături de Ana Pauker, și Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica. Guvernul a refuzat considerînd că și așa se găseau prea mulți comuniști periculoși la Moscova. Alte versiune spune că Gheorghiu-Dej – în înțelegere cu autoritățile – a refuzat, informat de masacrul vechii gărzi în timpul „Marii terori". Gheorghiu-Dej rămîne pentru Stalin și în anii '40 un activist de eșalon mediu, pierdut într-o pușcărie din România. În tot acest timp nu s-a ilustrat prin nimic. Singura lui preocupare, după cea a supraviețuirii fizice, a fost să-i ia locul lui Ștefan Foriș. „Mașinăria de război germană", „lupta împotriva ocupantului", „dictatura militară a mareșalului Antonescu",

„rezistența antifascistă" au fost doar niște slogane și nu au avut pentru el nici o semnificație.

Sosirea Anei Pauker la București, în 16 septembrie, deschide lupta pentru putere. În toamna 1944, Pauker și Luca sunt în căutarea unui aliat la București. Au nevoie urgentă de legitimitate. Le trebuie un muncitor cu nume românesc, care trăise în țară pe durata războiului, de preferință în închisoare. Pauker și Luca sunt identificați cu Armata Roșie și ocupația. Dacă înăuntrul partidului împrejurarea era o sursă de legitimitate, pentru populație apărea exact pe dos. Un PCR condus de lideri aduși de la Moscova în furgoanele Armatei Roșii era problematic să se impună. Era nevoie de o operație cosmetică, menită să facă acceptat minusculul PCR. Populația avea puternice sentimente antirusești și mare teamă că Stalin va impune regimul bolșevic. Gheorghiu-Dej, muncitor, deținut politic, român, se potrivea intențiilor lui Stalin. Pauker era cunoscută lumii românești ca o comunistă fanatică din timpul procesului ei din 1936. În plus, era femeie într-o țară care avea amintirea Elenei Lupescu, și unde femeia avea o poziție subalternă. Era și evreică, într-o țară cu destule prejudecăți antisemite. Anei Pauker îi trebuia cineva care să ocupe locul de onoare în prezidii. Căuta pe cineva care nu participase direct la lovitura regală din 23 august 1944, pe care nu o aprecia pentru că, spunea ea, amînase „instaurarea dictaturii proletariatului". Pătrășcanu era prea popular și prea personal, conștient de valoarea lui. Din acest motiv, Ana Pauker, deși îl cunoștea de două decenii și lucrase cu el, refuză să și-l facă aliat. În plus, sovieticii l-au dezavuat datorită atitudinii avute în timpul negocierilor pentru armistițiu cînd, după părerea lor, a apărat interesele României, și nu pe ale „patriei comunismului". O erezie pentru Kremlin – Pătrășcanu era vechi agent Komintern. Alt pretendent, Ștefan Foriș, în dizgrație, era acuzat că fusese agentul Siguranței. Cît a fost crezută povestea asta nu știm, dar este cert că era nepopular în partid, mai ales printre cei care fuseseră în închisori. În plus, era și el maghiar. Mai rămîneau cîteva nume care s-ar fi putut înscrie în lupta pentru supremație. Cei mai mulți militanți fuseseră epurați și uciși în URSS la ordinele lui Stalin. Din ce rămăsese, Stalin nu prea avea ce alege.

Un candidat putea fi Constantin Pîrvulescu, numit și George Popov, și Andreescu Mihail etc. În septembrie 1944 funcționa de cîteva luni ca șef al partidului. Născut în 1895, la Olănești, Vîlcea (m. 1992). În timpul primului război lucrează ca lăcătuș mecanic la Atelierele comunale București. Odată cu exodul spre Moldova ajunge la Iași. Evenimentele din 1917 îl surprind în Rusia, unde se alătură bolșevicilor. În perioada 1925–1926 urmează cursurile școlii de cadre „V.I. Lenin" a Kominternului. Apoi este profesor aici. Primește cetățenia sovietică. La sfîrșitul anilor '20 este trimis în România

ca agent Komintern, cu misiunea de a aplana conflictele din PCdR. Nu reușește. În vara anului 1930, Kominternul dizolvă conducerile paralele ale PCdR. Pîrvulescu este numit în Secretariat, pas care arată poziția lui înaltă în ierarhia comunistă. Joacă un rol dominant aici, rezistă în post doi ani pînă în 1932, și se părea că va fi următorul secretar general al PCdR. El este șeful grupului care pregătește Congresul al V-lea al PCdR. Nu ajunge secretar general, dar este ales/numit în Comitetul Central în absență. Întîmplarea va lăsa urme asupra ambițiilor lui. În drum spre congres are ghinionul să fie arestat la Kosice. Este expulzat și i se interzice să mai intre pe teritoriul cehoslovac. E considerat un agent sovietic periculos. Prin Cehoslovacia treceau multe rute secrete ale Kominternului. De obicei, românii operau pe acest traseu cînd veneau sau plecau de la București spre Moscova. În 1935 este din nou arestat, la Praga, de data asta alături de Solomon Schein, vechiul șef al PCdR din perioada 1928–1929, agent Komintern, ca și el (exclus din PCdR în august 1937 și executat la Moscova). Pîrvulescu este extrădat în România, unde era dat în urmărire generală. În iunie 1934 fusese arestat la București, într-un grup de opt comuniști (printre ei Teohari Georgescu). Siguranța descoperă o mare cantitate de tipărituri, documente, bani, o tipografie ilegală. Pîrvulescu conducea operațiunea. Anchetatorii nu realizează importanța lui în subterană și îi dau drumul, urmînd a fi judecat în stare de libertate. Pîrvulescu dispare peste graniță. Judecat în contumacie, este condamnat la zece ani de închisoare. Adus la București, după capturarea lui la Praga, este din nou judecat, după casarea vechii sentințe, în 1936, și este condamnat la trei ani și jumătate închisoare. Este depus la Doftana, unde întîlnește alte cadre comuniste și spioni sovietici, Petre Constantinescu-Iași, Dimităr Ganev, Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Emil Bodnăraș, Pantiușa Bodnarenko, Chivu Stoica, Gh. Apostol, Al. Drăghici, Alexandru Moghioroș, Bernat Andrei, Nicolae Ceaușescu etc. Iese din închisoare în toamna lui 1939 și este căutat pentru a fi încorporat. Era dat dezertor încă din 1932. Dispare în labirintul subteran. Ceva nu este în regulă cu el, pentru că nu este cooptat în Secretariat (cum se întîmplă cu Luca, și el eliberat de la Doftana). Este trimis la Constanța, ca șef al regionalei Dobrogea. Secretariatul era alcătuit din oameni apăruți mai tîrziu, Iosif Chișinevschi, Breiner Béla, Teohari Georgescu, Nicu Tudor (informatorul Siguranței, mort în iulie 1940), Zigelboim Ștrul (rămas în URSS în 1940), Gavrilă Birtaș. Relația lui cu Ștefan Foriș este proastă. În toamna anului 1940, cînd acesta din urmă se afla la Moscova și a fost întrebat despre Pîrvulescu pentru a fi cooptat în Biroul Politic, Foriș refuză. În vara lui 1941, lui Pîrvulescu i s-a reproșat arestarea de către Siguranță a rețelei din Dobrogea. Căderea a fost plină de consecințe pentru că această rețea, condusă de Dumitru Coliu, asigura

legăturile cu Moscova. Printre arestaţi, Filimon Sîrbu, viitor mit al clasei muncitoare în anii '50, executat la 26 iunie 1941, prins că semnaliza inamicului, la Constanţa, poziţiile româno-germane. Pîrvulescu, speriat de conjunctură (atacul împotriva URSS), de măsurile luate de autorităţi pentru anihilarea coloanei a cincea comuniste, şi-a părăsit tovarăşii şi s-a refugiat la Bucureşti. Episodul nu a fost uitat pînă tîrziu şi a lăsat impresia unui om slab, a unui dezertor. Arestarea în aprilie 1941 a patru din cei cinci membri ai Secretariatului îl determină pe Ştefan Foriş, lipsit de cadre cu experienţă, să-l recupereze. În septembrie 1941 face din nou parte din Secretariat. Are misiunea de a ţine legătura cu organizaţia de Bucureşti, condusă de recalcitrantul Petre Gheorghe. Aptitudinile lui de diplomat sunt nule, conflictul, prea intens şi ireconciliabil. Îi devine suspect lui Foriş prin atitudinea lui ezitantă. Din 1942 nu mai face parte din Secretariat. Foriş îl ţine în apropiere pentru a-l supraveghea, dîndu-i misiuni formale. În mai 1943, Pîrvulescu uită într-un taxi o servietă plină cu documente. Au urmat zeci de arestări şi cîteva procese în iarna–primăvara 1944 soldate cu condamnări grele. Este izolat de către Foriş într-o casă conspirativă. Nu mai primeşte nici un rol. Cînd Gheorghiu-Dej îl desemnează să facă parte din triumviratul menit să-l înlocuiască pe Foriş, Pîrvulescu este în dizgraţie, vinovat de arestarea a zeci de comunişti. Paradoxal, asta îl face să apară în ochii lui Gheorghiu-Dej drept personajul providenţial. Vulnerabil, el putea fi schimbat oricînd. Pîrvulescu acceptă să participe la complot, mai ales că i se propune şefia partidului. Era şansa lui de a se reabilita şi de a nu fi eliminat, conform uzanţelor subteranei, pentru gafa din mai 1943. Pîrvulescu, cel mai bătrîn dintre triumviri, şi cu cele mai vechi state de serviciu în reţelele clandestine, îl înlocuieşte pe „persecutorul" lui, Foriş, la 4 aprilie 1944. El nu participă la sechestrarea lui Foriş, spre deosebire de Bodnăraş şi Rangheţ, preferînd să se protejeze într-o casă conspirativă. În septembrie 1944, episodul uitării arhivei PCdR într-un taxi era prea apropiat ca să fie un şef credibil în ochii ilegaliştilor. Multe dintre victimele episodului, ieşite din închisori, jucau deja roluri influente. Pîrvulescu era lipsit de prestigiu şi autoritate exact cînd îi trebuia mai mult. Deşi era secretar general de cîteva luni, Ana Pauker – avînd şi mandat de la Moscova – îi înlocuieşte cu uşurinţă. În al doilea număr al *Scînteii* tipărit legal, Pîrvulescu figurează cu o fotografie şi e identificat ca secretar general al PCdR. În mai puţin de o săptămînă îşi pierde poziţia. Emil Bodnăraş se folosise de el pentru a-l înlătura pe Foriş pentru că fusese în conducerea PCdR încă din 1930, şi avea nevoie de continuitate şi legitimitate în ochii comuniştilor. Nimeni nu vedea în Pîrvulescu un lider real sau un rival periculos. Înlocuirea lui Constantin Pîrvulescu cu Ana Pauker în septembrie nu a fost

nici o problemă. Este chemat la Moscova și reținut două luni, cercetat de NKVD și o comisie PCUS asupra activității PCdR în timpul războiului, mai ales asupra eliminării lui Foriș și participării la lovitura regală. Pîrvulescu va fi la întoarcere pentru mulți ani șef al Comisiei de control. Va conduce verificările și epurările din PMR în anii 1948–1953. Rezultatul: 190 000 de excluși.

Alt pretendent era Emil Bodnăraș. Spera că rolul avut în 1944 să-l propulseze lider al PCR. Relațiile sale cu serviciile speciale de la Moscova – mai bune decît ale lui Gheorghiu-Dej, credea el – îl îndreptățeau să spere că va fi liderul partidului după instalarea Armatei Roșii în România. Alianța lui cu Gheorghiu-Dej și Pîrvulescu o înțelegea ca vremelnică, pentru a contracara grupul moscovit. Își dorea șefia partidului. Gheorghiu-Dej l-a simțit, și relațiile dintre cei doi se răcesc. Rămîn aliați, dar Bodnăraș primește poziții secundare. Nu face parte din conducerea operativă a PCR, desemnată de Ana Pauker. Membrii ei: Pauker, Gheorghiu-Dej, Pîrvulescu, Vasile Luca, Teohari Georgescu. Bodnăraș împărtășește cu Lucrețiu Pătrășcanu, celălalt actor al loviturii de la 23 august, aceeași soartă, se vede marginalizat. Amîndoi cad victimă reticenței cu care era privită participarea comuniștilor la înlăturarea lui Antonescu. Un pretendent legitim a fost Constantin Doncea. Cariera lui din anii '30 era mai plină „de fapte de arme" decît a lui Gheorghiu-Dej. Lider al grevei ceferiștilor din 1933, s-a impus în cele două procese care au urmat. Kominternul i-a organizat o evadare spectaculoasă, a ajuns în URSS, unde a devenit „revoluționar de profesie". Figura cea mai cunoscută a voluntarilor români din Brigăzile Internaționale. A luptat în Armata Roșie. La 19 august 1944 a fost paraşutat în România. Doncea nu a intrat în vederile lui Dimitrov și Stalin pentru a conduce PCR. A fost considerat incapabil, instabil. Muncitor și etnic român, Doncea venea de la Moscova, ca și Ana Pauker, și nu putea fi el alesul. În plus, Ana Pauker – care avea un cuvînt greu în anturajul liderilor fostului Komintern și la Kremlin – nu l-a agreat. Anei Pauker îi trebuia cineva din spatele căruia să conducă ea. Gheorghiu-Dej părea să fie persoana potrivită. Se arăta extrem de deferent, părea obedient și fără păreri proprii. În august 1944 nu fusese în București. Nu putea invoca merite eroice ca Pătrășcanu, Bodnăraș, Doncea sau chiar Pîrvulescu. Pentru el, Pauker este Moscova, Stalin, Dimitrov, Kremlinul. Adică puterea.

„Lăgăriștii" privesc cu neîncredere desantul moscovit. Apariția lor reînnoda legătura cu Moscova și refăcea controlul asupra lor. „Moscoviții" erau mai bine văzuți de sovietici și au acaparat posturile cele mai bune. Gheorghiu-Dej, vechiul lor șef din închisori, devine reprezentantul lor în acest joc intern. El este mai neutru ca atitudine, mai servil, are răbdare. A primit-o bine, chiar curtenitor, pe Ana Pauker. Este numit în Secretariat, unde este flancat de ea, de Vasile Luca și Teohari Georgescu. Constantin Pîrvulescu,

Iosif Rangheţ, Emil Bodnăraş – conducerea PCdR – trec în planul doi. Împreună cu Pătrăşcanu, ei se făceau „vinovaţi" de conlucrare cu regele şi partidele istorice. Gheorghiu-Dej apăruse la Bucureşti după schimbarea regimului. Nu-şi putea aroga merite pentru lovitura de la 23 august. Un an de zile, pînă în octombrie 1945, Pauker este liderul necontestat al PCR. În spatele ei, Gheorghiu-Dej, la pîndă, îşi aşteaptă rîndul. Întîi trebuie să se adapteze la alt mediu decît cel din închisori. În libertate, autoritatea lui este disputată, la Caransebeş şi Tîrgu Jiu nu mai îndrăznea nimeni să o facă. Odată ce iese din subterană, trebuie să împartă puterea cu alţii. Alt factor, prezenţa imediată şi brutală a sovieticilor. Cu Moscova nu exista, încă din 1940, nici o legătură. Dacă Gheorghiu-Dej voia puterea, trebuia întîi să placă stăpînilor. Nu are în 1944–1945 nici anvergura, nici relaţiile la Kremlin ale Anei Pauker. Numele ei circula, Gheorghiu-Dej era un anonim. Gheorghiu-Dej e un perfect ipocrit, totdeauna umil, dînd imaginea unei slugi perfecte. E numai aparenţa. Adevărul este că se pregăteşte minuţios să preia puterea.

Manevrele, alianţele, negocierile discrete se derulează intens. La Conferinţa PCR din octombrie 1945, Gheorghiu-Dej devine oficial şef al partidului. Ana Pauker face un pas în spate. Rămîne „numai" membră a Secretariatului şi a Biroului Politic, convinsă că va continua să conducă de facto partidul. Între cele două tabere, „moscoviţi" şi „lăgărişti", se încheie un armistiţiu. Cîteva chestiuni trebuiau rezolvate, înainte de lupta decisivă pentru puterea absolută. Prima victimă a pactului este Ştefan Foriş. În vara anului 1946, el este asasinat la ordinul lui Gheorghiu-Dej, cu asentimentul Anei Pauker, Teohari Georgescu, Vasile Luca. Nu are parte de procedurile legale, arest, anchetă, proces, sentinţă, execuţie. Este răpit, sechestrat şi lovit cu ranga în cap. Este o execuţie tipică reţelelor subterane. Cadavrul lui Foriş, cerut insistent de Gheorghiu-Dej, era menit nu doar să elimine un rival, ci şi să consolideze celula de partid de la vîrful PCR. Există apoi o preocupare intensă de a şterge urmele, de a păstra secret totul. Secretul nu este păstrat, dar nu se înregistrează nici o reacţie din partea celorlalţi, expuşi să fie şi ei ucişi în aceeaşi manieră. Pătrăşcanu, Pîrvulescu, Chişinevschi, Rangheţ, Maurer, Bodnăraş, Şraier, Agiu, Doncea tac, acceptă ce se întîmplase cu fostul lor lider. Pot deveni oricînd victime. Sistemul mafiot îi afecta şi pe ei. Nimeni nu pune în discuţie crima pentru că toţi acceptau privilegiul Biroului Politic şi al Secretariatului de a lichida un „duşman al partidului". Era un act de voinţă al şefului suprem. Cum se întîmplase şi cu liderii istorici bolşevici Troţki, Kamenev, Zinoviev, Buharin, Rîkov, Tomski, Racovski. Autodevorarea este chiar natura gangului politic. Hotărîrea de a-l lichida pe Foriş îl consacră de fapt pe Gheorghiu-Dej drept şef. Ceilalţi, ezitanţi, îşi arată

limitele, „rămășițele burgheze", „prejudecățile legaliste". Ana Pauker schițează o obiecție, cînd întreabă, „dacă se știe la Moscova", doar atît. Asasinatul îi asigură lui Gheorghiu-Dej supremația. Lui Stalin trebuie să-i fi plăcut lipsa de scrupule cu care l-a executat pe Foriș. L-a recunoscut ca pe un semen. Făceau amîndoi parte dintre ucigașii politici, dintre „stăpîni". Cazul Foriș a fost un episod din lunga istorie a excluderilor, demascărilor, epurărilor, crimelor politice produse înăuntrul clanului. Lucrețiu Pătrășcanu, Remus Koffler, Ana Pauker; Teohari Georgescu, Vasile Luca, Dumitru Petrescu, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Constantin Doncea etc., plus alții cu roluri secundare – ca Belu Zilber, Ovidiu Șandor, Ileana și Grigore Răceanu, Mihai Levente, Aurel Vijoli, Ștefan Pavel etc. – sunt pe rînd epurați. Unii au cunoscut moartea, alții au petrecut ani de închisoare, au fost marginalizați și au devenit nonpersoane. Toți au fost întîi de toate jucători în această partidă murdară, unde valorile morale obișnuite nu există. Au acceptat-o, au fost agenții ei fanatici, pînă să cadă victimă propriilor lor complici. Țintele favorite ale lui Gheorghiu-Dej în partid au fost cei care aveau un trecut „merituos" printre revoluționarii de profesie. Obsedat de a șterge urmele, ca un om al subteranei, este preocupat esențial să desființeze istoria clandestinității. A folosit asasinatul, în cazul Foriș, Pătrășcanu etc. Biografia lor a fost cel mai mare pericol, i-a expus morții. Nu numai Pătrășcanu, conspiratorul, ce își asigurase un loc în istorie, era obsedat de ea, dar și Gheorghiu-Dej. Diferența era că Gheorghiu-Dej a fost o slugă a puterii întîi de toate, iar Pătrășcanu a istoriei. Fiecare a obținut ce a dorit mai mult.

Eliminarea vechilor ilegaliști are același rol pe care l-a avut pentru Stalin eliminarea Vechii gărzi în timpul „Marii terori". S-a întins pe decenii. Înainte de a fi o răfuială cu ceilalți pretendenți la poziția de lider, este o vastă operație de rescriere a trecutului. A țintit controlul absolut al puterii. Rescrierea istoriei este esențialmente politică în regimurile nedemocratice. Or, pentru asta, actorii care jucaseră un rol în diferite episoade ale tenebroasei povești a clandestinității trebuie să dispară. Alt scenariu era ca ilegaliștii să accepte să povestească versiunea dorită de Gheorghiu-Dej. Cei care au făcut-o au supraviețuit. Bodnăraș, Pîrvulescu, Maurer și ceilalți, cînd conjuncturile se schimbă, se grăbesc să ofere altă versiune faptelor petrecute în trecut. Tăcerea nu era prea sigură – deși suntem într-o lume a secretelor și umbrelor – pentru că putea fi oricînd interpretată ca dezacord cu Biroul Politic, cu Gheorghiu-Dej, cu partidul. Tăcerea putea fi întreruptă.

Martorul este o amenințare în sistemele politice închise. O vorbă poate distruge clica de la putere. Oricînd cineva poate să vorbească, și uzurparea, lipsa de legitimitate, falsificarea și mistificarea istoriei să fie descoperite.

Gheorghiu-Dej avea nevoie de o versiune care să-l glorifice. Evenimentele trecutului iau continuu altă înfățișare. Memoria oficială se pliază pe necesitățile politice de moment ale puterii lui Gheorghiu-Dej și gangului său politic. Uciderea lui Foriș este un asemenea episod, prin care un întreg capitol al subteranei comuniste este anihilat. Un episod din multe. După ce Foriș cade la pămînt ucis de o rangă, mistificatorii pot să spună orice. Foriș este „desființat" ca amintire, după ce este mai întîi ucis fizic. Memoria lui este înnegrită, falsificată. El este un „spion", un „renegat", un „vîndut", un „agent al Siguranței". Fără „trădarea lui Foriș", înlăturarea și asasinarea sa nu se justificau. De unde fervoarea Biroului Politic și a Secretariatului de a-l demoniza. „Moscoviții" și „lăgăriștii" sunt aici de acord. Memoria lui Foriș îi încurca. Raportările la el sunt strict defăimătoare vreme de decenii, indiferent din partea cui vin. Foriș este *no men odiosum*, un țap ispășitor tipic. Rolul lui este de a „purifica" subterana prin chiar dispariția lui. Partidul, curățat de cei vinovați pentru trecutul murdar, de trădătorii strecurați în interior, poate merge înainte. Prin cadavrul lui justifică un trecut mizer. Acestui cult inversat i se dedau toți liderii partidului. Registrul e larg, de la tăcerile complice ale lui Pătrășcanu la atitudinile formale și complice ale Anei Pauker, pînă la cea a lui Gheorghiu-Dej. Plenarele CC al PMR pînă în 1965 sunt scena pe care Gheorghiu-Dej amintește (o adevărata obsesie) „rolul nefast" jucat de Foriș. Complexul uzurpatorului e prezent aici în toată splendoarea. Ceilalți beneficiari ai asasinării lui Foriș nu întîrzie să-l însoțească pe Gheorghiu-Dej în această impostură.

*

A doua victimă a pactului dintre „moscoviți" și „lăgăriști" a fost Lucrețiu Pătrășcanu. La 28 aprilie 1948 este sechestrat într-o casă conspirativă. Încă existau asemenea case, în care liderii PCR desfășurau operații secrete, ca pe vremea clandestinității. Pătrășcanu se aștepta să fie arestat, are asupra lui otravă. „Am purtat acest tub asupra mea pînă în vara anului 1949 cînd din cauza căldurii și umezelei otrava s-a descompus și am aruncat-o", scrie la 5 aprilie 1950*. Are alte două încercări de sinucidere în arest. Prima dată în iulie 1948, la două luni după răpirea sa, după o confruntare cu un martor/agent provocator al SSI, care pretinde că îi pregătea fuga din țară. A doua oară, în martie 1949, își taie venele cu o lamă de ras. De aici încolo este păzit strict. Gheorghiu-Dej avea nevoie de un proces, nu doar de moartea lui. Cu atît mai puțin de e o sinucidere care l-ar fi incriminat. Cum nu exista demisie

*Arhiva SRI Fd. P, D 40002, vol. 14, p. 159.

din partid, tot aşa nu exista sinucidere. Gheorghiu-Dej avea drept de viaţă şi moarte asupra tuturor supuşilor săi. Pătrăşcanu este cercetat în prima fază a anchetei de Teohari Georgescu, Iosif Rangheţ, Al. Drăghici. Din octombrie 1949 este transferat la SSI. Din decembrie 1950 este anchetat de MAI, de Teohari Georgescu, ministrul de interne, şi de Al. Drăghici, adjunctul lui. Din 1952, după dizgraţia lui Teohari Georgescu, Al. Drăghici, titularul ministerului, preia întreaga afacere. Gheorghiu-Dej şi Iosif Chişinevschi se ocupă personal de anchetă. Citesc procesele-verbale, dau indicaţii cine să fie arestat şi cum să fie investigat.

Momentul critic care a dus la înlăturarea lui s-a produs în ianuarie 1948, cînd Pătrăşcanu se prezintă la ambasadorul sovietic Serghei Kavtaradze pentru a se plînge de izolarea în care se afla. Lovitura dată de tovarăşii lui, care îl siliseră pe regele Mihai să abdice, îl prinsese la Păltiniş. Nu fusese implicat în preparative, deşi era încă ministru şi unul din şefii partidului. Se acţionase conspirativ. Pătrăşcanu a aflat de la radio ştirea abdicării. Pierduse complet încrederea foştilor lui complici. Ajunge cu o maşină la Bucureşti. De revelion se duce neinvitat acasă la Ana Pauker, unde „tovarăşii" sărbătoreau victoria. Este primit cu ostilitate. Gheorghiu-Dej spune: Ce caută acest trădător aici? Dacă Pătrăşcanu rămîne, plec eu! Pătrăşcanu se prezintă la ambasada URSS lui Serghei Kavtaradze pentru a obţine sprijin. Rezultatul întrevederii este convocarea lui în faţa Biroului Politic şi a Secretariatului. Este anunţat că nu va mai fi ales în CC la Congres. După congresul PMR şi demisia sa forţată de la Ministerul Justiţiei devine o nonpersoană. Agenţii SSI îl izolează. Foarte puţini îi rămîn fideli. Curajoşii vor plăti cu anchete prelungite şi dure, cu ani de închisoare. Singurii care au scăpat acestui tratament sunt informatorii şi provocatorii strecuraţi în anturajul lui pentru a-l manipula şi controla. Maniera de a spiona, de a izola pe cineva nu diferă de cea folosită în clandestinitate.

Pătrăşcanu este victima unei conspiraţii tipice în subterană.

Un prim document incriminator în ce îl priveşte apare odată cu căderea sa. La congresul din februarie, Teohari Georgescu îl atacă în plen, incriminîndu-l pentru „rămăşiţele lui burgheze". Este abia începutul. Rezoluţia plenarei CC al PMR din 10–11 iunie 1948 îl taxează drept „duşman al partidului", unul care ar propovădui colaborarea cu clasele exploatatoare în detrimentul luptei de clasă. Este criticat şi pentru cărţile publicate, pentru că ar fi falsificat istoria luptelor eroice duse de partid. Se face vinovat şi pentru că a scris despre „lipsa de influenţă şi neputinţa proletariatului", despre slăbiciunea PCR. Este considerat un „naţionalist şovin". Era o acuzaţie ameninţătoare în contextul ofensivei Kremlinului pentru lichidarea independenţei ţărilor ocupate. Concluzia rezoluţiei: Pătrăşcanu devenise un „purtător

al ideologiei şi intereselor burgheziei în rîndurile partidului nostru". Înainte de fi ucis, fostul „erou al clasei muncitoare" trebuie desacralizat. Mitul „marelui lider", omul actului de la 23 august, este înlocuit cu cel al trădătorului. Mandatul de arestare vine abia la 24 august şi este alt document incriminator. Acuzaţiile ideologice din iunie sunt înlocuite de cele poliţieneşti, după care „în calitate de agent al Siguranţei burghezo-moşiereşti şi agent al serviciului de spionaj englez, a dus o activitate criminală pentru paralizarea acţiunilor Partidului Comunist Român şi nimicirea din interior a partidului, contribuind astfel la provocarea, susţinerea şi continuarea războiului împotriva URSS".* Este depus într-o casă înţesată cu instalaţii de ascultare. La anchetă iau parte lideri ai PMR. Suntem într-o bandă mafia care izolează pe unul de al lor bănuit de trădare. Gheorghiu-Dej îi face o vizită însoţit de Teohari Georgescu. Dispozitivul este pregătit să ucidă. Dacă de la Kremlin s-ar cere înscenarea unui spectacol politic sub forma unui proces, Bucureştiul trebuie să fie gata să îl monteze. Distribuţia şi scenariul nu sunt încă stabilite, dar Stalin, Molotov nu ar accepta actori de mîna a doua. Le trebuie o distribuţie de prima linie, cu membri ai Biroului Politic şi ai Secretariatului, cu un trecut „eroic" în clandestinitate, în „lupta contra fascismului". În celelalte ţări comunizate, victimele provin de la vîrful partidelor. Se sugera că „putreziciunea burgheză", trădarea, complotul au ajuns pînă în straturile superioare ale partidului. Spectacolul cerea figuri cunoscute internaţional pentru a da strălucire procesului. Fără o distribuţie cu vedete politice în boxă, propaganda şi politica externă sovietică nu ar fi fost suficient slujite. Reţinerea şi arestarea lui Pătrăşcanu voiau să-i indice lui Stalin, Beria, Molotov, că la Bucureşti s-a înţeles ce se cere. Pătrăşcanu urma să joace rolul titoistului şi naţionalistului şovin. Eliminarea lui proba la Kremlin că vigilenţa e maximă şi că nimeni nu va scăpa nepedepsit. Dacă Gheorghiu-Dej, Pauker, Chişinevschi, Bodnăraş, Teohari Georgescu, Luca, Pîrvulescu nu ofereau o victimă, ar fi fost ei expuşi sacrificiului. Intrigile, comploturile, reale sau imaginare, sunt la ordinea zilei. Instrumentul principal este denunţul. Liderii PMR îşi acuză complicii la Moscova de toate relele, imaginare şi reale. Unii sunt mai aproape de Lavrenti Beria (Emil Bodnăraş, Chişinevschi), alţii de Molotov şi Manuilski (Ana Pauker), alţii de Stalin şi Malenkov (Gheorghiu-Dej). Sorţii sunt schimbători. Moscova îşi schimbă des umorile, în funcţie de interesele imperiului, de intrigile de la Kremlin. Un exemplu este situaţia dificilă în care se află Gheorghiu-Dej în vara anului 1948, după reuniunea Biroului Informativ, Kominform. Se vede suspectat de titoism, iar duşmanii lui par să obţină de la Stalin eliminarea

* *Cartea albă a Securităţii*, Editura SRl, 1994, vol. 2, pp.156–157.

lui. Îl amenință un proces în care în boxa acuzaților ar fi trebuit să se afle alături de Pătrășcanu, amîndoi urmînd să fie acuzați de „naționalism șovin", „deviere de dreapta", „spionaj în favoarea anglo-americanilor". O vreme, în vara lui 1948, Gheorghiu-Dej nu mai conduce partidul și este anchetat de consilieri sovietici. Zvonurile privind căderea sa se întețesc. Atmosfera este paranoică, în pragul isteriei.

Gheorghiu-Dej povestește în decembrie 1961 activului de partid, adunat la plenara CC al PMR: „Chișinevschi se duce la CFR. [...] Toți ceferiștii se așteptau să vină Dej, și erau îngrijorați de soarta lui Gheorghiu-Dej, și ce se întîmplă cu Dej, o fi arestat. [...] Cînd au văzut pe Chișinevschi acolo [și-au spus, *n.n.*] să știi că e cu el. Au început să vorbească. [...] Izbucnește sala în strigăte. Striga Gheorghiu-Dej, dar strigau așa de duduia sala și atunci cînd s-au potolit, după o demonstrație de asta, Chișinevschi spune [...] «Ia să vedem și dacă am să strig Stalin-Stalin, o să strigați tot așa de tare, cum ați strigat Gheorghiu-Dej!» A fost un murmur acolo, a fost pentru toată lumea clar că ceva se întîmpla [cu Dej, *n.n.*] Și a început lumea să strige Stalin, Stalin, însă masa nu mai reacționa. A început pe ici, pe colo, mai de frică, mai de rușine, s-a mai antrenat. [...] dar era evident că n-au strigat Stalin, Stalin, așa de tare cum striga Dej. [...] Seara, după adunarea aceea, au venit la mine cîteva grupe de ceferiști, așa de înspăimîntați, mi-au redat ce a vorbit păcătosul ăsta [Chișinevschi, *n.n.*]. [. .] Am vorbit cu Kavtaradze. [I-am zis, *n.n.*] Nu se mai mulțumește dușmanul cu victoria asta [erezia lui Tito, *n.n.*], a reușit să răspîndească zvonul despre Gheorghiu-Dej. Acum Gheorghiu-Dej a devenit steag, dau lozinca ieșiți în stradă, faceți demonstrație, d-ați foc, distrugeți mașinile, cereți salvarea bietului Gheorghiu-Dej!"*

Gheorghiu-Dej a înțeles care sunt limitele puterii sale față de ocupant. Devine cel mai stalinist dintre liderii comuniști de la București. În 1949 va recita raportul Kominform, scris la Moscova „Partidul Comunist Iugoslav în mîinile unor bandiți și spioni". Este prețul plătit pentru „iertarea" sa. Un prilej pentru Gheorghiu-Dej de a-și ataca prizonierul: „Faptele date la iveală la procesul de la Budapesta [procesul lui László Rajk, *n.n.*] în Republica Populară Bulgaria [procesul lui Traicio Kostov, *n.n.*], în Republica Populară Română și în celelalte țări de democrație populară, au dovedit pe deplin că Tito, [...] Pătrășcanu și cei care împărtășesc ideile lor sunt agenți ai serviciilor de spionaj imperialiste anglo-americane. Acești spioni și trădători odioși au ajutat încă în cursul celui de al Doilea Război Mondial pe imperialiștii anglo-americani să pregătească puncte de sprijin pentru realizarea planului de dominație mondială. Această bandă de spioni și trădători a fost introdusă

* ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. CC al PCR/1961, Stenograma plenarei CC al PMR, 30 noiembrie/6 decembrie, pp. 122–123.

ca un cal troian în rîndurile partidelor comuniste şi muncitoreşti. Executînd ordinele stăpînilor lor, ei urmăreau ţelul criminal de a pune mîna pe conducerea partidului şi pe puterea de stat în ţările în care clasa muncitoare a venit la putere, de a înăbuşi mişcarea revoluţionară şi de a asigura restaurarea dominaţiei burgheziei."*

Odată clasificat drept spion, Pătrăşcanu e condamnat. Anchetatorii au ca misiune să găsească probele pentru cele afirmate de Gheorghiu-Dej. Prin el vorbise partidul, adică „adevărul revelat". Concluziile anchetatorilor nu puteau să difere de cele afirmate la reuniunea Kominform. În plus, Stalin putea oricînd să solicite organizarea unui proces la Bucureşti. Cu trecutul lui, Pătrăşcanu putea mulţumi exigenţele zeului de la Kremlin. Pătrăşcanu era cel mai preţios „cadavru politic" pentru Gheorghiu-Dej. Era un gaj, un ostatic care putea fi livrat la cerere pentru o ceremonie de sacrificiu. Garanţia supremaţiei lui Gheorghiu-Dej în partid în epoca proceselor demonstrative era dată de oferta de „căpătîni" pe care o putea face Kremlinului. În 1948-1951, cînd febra căutării „trădătorilor" scade şi ancheta stagnează, e numai Pătrăşcanu. În 1952 însă, Stalin dă iar semne de „nebunie revoluţionară". Presiunile pentru un mare proces apar din nou. Gheorghiu-Dej măreşte oferta, adăugînd pe Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, cu speranţa că îl va mulţumi pe tiran. Dacă nu găsea personaje pentru sacrificiu, urma propria lui expiere. Stalin moare la 5 martie 1953. Sacrificiile rituale dictate de Kremlin au încetat. Pătrăşcanu totuşi nu va supravieţui.

*

Galeria personajelor ieşite din subterană este sărăcăcioasă. Asta nu le face mai puţin periculoase. Compensează prin faptul că sunt posesorii unei puteri absolute asupra lumii româneşti. O putere conferită de ocupant, nu cîştigată legitim din interior. Ilegaliştii guvernează prin impostură – cu mijloace violente – o societate lipsită de apărare. Tipologia acestor personaje este diversă. Găsim aici toate figurile cunoscute. Iată un scurt breviar al celor care s-au ilustrat în această perioadă.

Iosif Chişinevschi (n. 1905, la Bălţi, m. 1963), evreu basarabean; pe numele lui adevărat Roitman, a împrumutat numele soţiei sale, Liuba Chişinevschi. În 1924, devine membru al UTC şi, patru ani mai tîrziu, face parte dintr-o celulă PCdR. Este un autodidact, ceea ce îi dă un ascendent în raporturile cu semianalfabeţii şi lumpenii din partid. În 1930 este arestat şi condamnat

* Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, ediţia a 3-a, Editura pentru Literatură Politică, 1952, p. 412.

la doi ani și jumătate închisoare. Este eliberat în 1932. Urmează școala de cadre „V.I. Lenin" a Kominternului, de la Moscova, devenind agent GPU, ca mulți alții. Colaborarea cu serviciile speciale sovietice era o „onoare pentru un revoluționar de profesie". Se întoarce în România, lucrează clandestin în eșaloanele secunde ale partidului. Operează mai ales în zona propagandei și presei comuniste legale și ilegale. Îl secondează pe Foriș, distribuie fonduri Komintern, face spionaj. Misiunea lui este să informeze Moscova fără știrea celorlalți despre situația din partid. În 1938 este membru al CC. În 1939 devine membru al Secretariatului. În lipsa lui Ștefan Foriș și a lui Teohari Georgescu, plecați la Moscova, conduce partidul în vara-toamna anului 1940. Arestat în aprilie 1941, este condamnat la zece ani de muncă silnică. Ajunge la închisoarea Caransebeș, unde este cooptat de Gheorghiu-Dej în grupul său. Chișinevschi îl acuză pe Ștefan Foriș că este agent de Siguranță, pretinzînd că se face vinovat de arestarea lui. Prinderea lui Chișinevschi se datora unui informator al Siguranței, nu lui Foriș. Se datora mai ales „neglijențelor conspirative" ale lui Chișinevschi însuși, după cum reiese din rapoartele Siguranței, care a fost filat și a condus Siguranța direct la membrii Secretariatului. Foriș, prudent, a scăpat din cursa întinsă de Siguranță. Vinovat de arestările din aprilie 1941, cu un comportament laș în anchetă, Chișinevschi dă vina pe Foriș. Asta ne spune multe despre caracterul personajului, dar și despre abilitățile lui. La verificare, la Caransebeș, Chișinevschi iese cu fața curată. Acuzația adusă lui Foriș îi convine lui Gheorghiu-Dej și îi aduce protecția acestuia. Gheorghiu-Dej se va folosi de el la instrumentarea complotului împotriva șefului PCdR. Chișinevschi devine membru al micului grup care conduce comuniștii din închisori. Rămîne la Caransebeș pînă la 23 august 1944. După aceea, devine membru al Biroului Politic, șeful propagandei. Continuă să lucreze direct cu NKVD, ca rezident la vîrful PCR. Are contacte inclusiv cu Lavrenti Beria. Gheorghiu-Dej îl ținea pe lîngă el din acest motiv. În jocul de putere, fiecare are un protector la Moscova. În plus, cei mai mulți lucrau direct pentru serviciile speciale sovietice: Emil Bodnăraș, Vasile Luca, Constantin Pîrvulescu, Dumitru Coliu, Petre Borilă, Alexandru Moghioroș, Teohari Georgescu, Gh. Stoica, Dumitru Petrescu, Iosif Rangheț, Leonte Răutu, Valter Roman și, bineînțeles, Iosif Chișinevschi. Unii lucrau și pentru ambasada URSS, alții pentru consilierii sovietici. Toți cultivau insistent relațiile cu Kremlinul. Kavtaradze, Șutov, Susaikov, Malinovski etc. au fost în contact direct cu Gheorghiu-Dej, Pauker, Bodnăraș etc., nu numai pe linie politică, dar și informativă. Chișinevschi a răspuns de resortul de propagandă în anii de după război. A fost principalul artizan al sovietizării spațiului public românesc. Cenzorul numărul unu și principalul ideolog al partidului pînă la epurarea sa, în iunie 1957. Chișinevschi a

fost un produs tipic al lumii clandestine. După legalizarea partidului, suferă de aceeaşi boală pe care o arată toţi foştii locatari ai labirintului subteran. Sunt incapabili să se adapteze la noul mediu şi se comportă ca şi cum ar trăi în continuare pe ascuns. Complotează, poartă măşti, au un comportament cameleonic. Denunţul, manevrele de culise, operaţiile în spatele uşilor închise, obsesia bolnăvicioasă pentru secret, loviturile alcătuiesc arsenalul politic al unui asemenea personaj. „Ignorînd şi detestînd veritabilele probleme intelectuale, străin de polemicile teoretice ale stîngii marxiste, Chişinevschi a venerat surogatele de provenienţă stalinistă. Cartea sa de căpătîi era *Problemele leninismului* de Stalin, acel penibil catehism menit să ofere soluţii rapide, lesne digerabile, unora dintre chestiunile cele mai spinoase. [...] Profesia sa era revoluţia, iar metodologia acţiunii revoluţionar-subversive fusese exemplar codificată în opinia sa de către corifeul ştiinţei de la Kremlin."* Şcoala de cadre a Kominternului „va fi unica sursă de formare spirituală a celui care, după 23 august, va dirija despotic destinele culturii româneşti. [...] Anii petrecuţi la şcoala leninistă îl vor iniţia pe Chişinevschi în labirinturile de intrigi şi manopere ale Bizanţului roşu, vor mobiliza potenţialul său distructiv, îl vor convinge de avantajele oportunismului celui mai venal. Mai mult, în acea perioadă, viitorul dictator al culturii române va înţelege funcţia determinantă a poliţiei politice într-un sistem totalitar [...] Pedagogia moscovită dădea roade [...] în spaţiul închis al sectei comuniste. Chişinevschi se dovedeşte un maestru al manipulărilor, excelează în arta intrigilor meschine şi calomniilor otrăvite. [...] După 23 august [...] el este omul lui Stalin în conducerea comunistă românească, uneltitorul de profesie, iezuitic şi mieros în faţă, întotdeauna cu stiletul ascuns sub mînecă. Ordinele venite de la Kremlin reprezentau evanghelia acestui personaj, fără nici o reţinere, fără nici o şovăire, el lovea în oricine i se indica să lovească. Dej înţelesese prea bine acest lucru, şi tocmai din acest motiv s-a străduit să-l atragă pe Chişinevschi de partea sa în lupta împotriva lui Lucreţiu Pătrăşcanu."**

Alt instrument folosit de Gheorghiu-Dej a fost *Alexandru Drăghici* (n. 1913), ministru de interne din 1952. El urgentează anchetarea lui Pătrăşcanu, ordonă utilizarea violenţei pentru a obţine mărturiile necesare montării procesului. Pe Drăghici l-am întîlnit în boxa acuzaţilor în procesul de la Craiova din 1936. Avocatul său, V.V. Stanciu, pleda atunci astfel: „Român după cele mai mari exigenţe şi criterii, adică şi după naţionalitate, şi după nume. Născut într-o comună din judeţul Buzău. Simpatic, cum îl vedeţi, inteligent, aşa

* Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, Editura Allpha, 1996, p. 183.
** *Ibid.*, pp. 184–185.

cum ați constatat după răspunsurile pe care le-a dat și după întrebările ce i s-au pus. În vîrstă de 23 de ani, deci în toiul tinereții. De profesiune lăcătuș montator la Atelierele CFR Griviția. Din această prezentare rețineți vă rog două aspecte: tînăr și muncitor. [...] Acești tineri [...] sunt elemente dinamitarde ale statului actual, toți sunt extremiști, fie de dreapta, fie de stînga. [...] Drăghici e tînăr, deci extremist. Muncitor, el nu poate fi un extremist de dreapta, adică un fascist [...] și-a dat seama că fascismul e o cursă pentru naivi. [...] Drăghici e deci un antifascist, adică vrea să facă baraj contra fascismului, care amenință cu război, cu foame, cu dictatură. Primejdia fascismului e o invenție [...] sau o realitate? [...] I s-a reproșat, ca și celorlalți, atitudinea antinațională. Eroare. Antifascismul nu numai că nu exclude, dar îl conține implicit. [...] Frontul popular francez e și național. Ce are comun Drăghici cu cei 18 acuzați? Nimic altceva decît două idei: lupta contra războiului și lupta împotriva nedreptății sociale. Ideile se combat, nu se urmăresc [cu poliția, *n.n.*]." Din 1952, Drăghici devine copia lui Lavrenti Beria la București. Rostirea numelui lui provoca teamă și panică. Era echivalent cu primejdia, cu teroarea, cu execuții sumare. Prudent, autorul elogiului de mai sus, avocatul V.V. Stanciu, s-a refugiat în Occident imediat după război. Își cunoștea bine „clienții" pe care îi apăra în procese. A preferat să nu aștepte recunoștința „ilegaliștilor". Ar fi însemnat o celulă de închisoare.

Drăghici își petrece detenția (1936–1944) la Doftana și Caransebeș. Este un fidel al lui Gheorghiu-Dej, doarme cu el în celulă și îl servește. Va rămîne și mai tîrziu instrumentul lui. În 1946 este acuzator public în procesul lui Ion Antonescu. Conduce organizația de București, de unde este alungat de Ana Pauker. Protecția lui Gheorghiu-Dej îl salvează. În 1949 devine ministru adjunct la MAI și din 1952 ministru plin. De el se folosește Gheorghiu-Dej pentru a rezolva afaceri murdare. Unele de familie, ca în 1959-1960, cînd ordonă arestarea și înscenează un proces iubitului fiicei patronului său, Lica, la ordinele acestuia. Nefericitul amant moare un an mai tîrziu în condiții suspecte la închisoarea din Rîmnicu Sărat.* Drăghici este unul dintre personajele-cheie ale anturajului lui Gheorghiu-Dej. Principalul lui complice e Nicolae Ceaușescu. În 1965, este amestecat în succesiunea patronului său mort. În 1968 este epurat, în vechea tradiție a subteranei. În 16 ani de ministeriat acumulase prea multă putere. De el se temeau și cei din jurul său, baronii politici. Ceaușescu, aliatul lui de altădată, l-a înlăturat pentru că îi limita puterea. Ritualul excluderii lui a fost identic cu cel învățat de amîndoi, ca ucenici în ale subteranei, la Doftana și Caransebeș. Drăghici i-a supraviețuit

* Stelian Tănase, *Anatomia mistificării*, *ed. cit.*, pp. 332–337.

lui Ceauşescu, pe care ajunsese, din cauza eliminării sale, să-l urască. A murit în 1993, refugiat la Budapesta.

Un alt personaj al subteranei interbelice care face carieră după 23 august 1944 este *Teohari Georgescu*. Născut lîngă Bucureşti, la Chitila, în 1908 (m. 1976), în familia numeroasă a unui băcan. I se vor reproşa în arestul Securităţii şi în diverse plenare CC al PMR, „rămăşiţele mic burgheze". „Mic, îndesat, bondoc şi bursuc [...] era tipograf de meserie. Ani de zile a cules şi a pus în pagină proza patriotică a ziarelor naţionalist-afaceriste, în frunte cu *Universul* şi plictisitorul *Monitorul oficial*."* În 1923 intră ucenic la tipografia „Cartea Românească". Membru în sindicatul tipografilor „Gutenberg". Devine, din 1927, agitator comunist. Arestat în cîteva rînduri, în 1933, 1934 (odată cu Constantin Pîrvulescu, Vasile Vîlcu, Ştefan Mladin – ultimul va conduce echipa care îl ridică pe Ion Antonescu din palatul regal în noaptea 23/34 august 1944), 1935 (cînd face declaraţii „compromiţătoare" la Siguranţă), 1937, 1938. Este condamnat la diferite termene scurte, în 1935 la zece ani închisoare, sentinţă casată. De aici apar suspiciuni cu privire la colaborarea cu Siguranţa. De anchetele şi procesele lui se ocupă Iosif Şraier, şeful biroului juridic al PCdR. Condamnarea la zece ani se casează, prilej în plus de suspiciuni. În 1938 este liderul organizaţiei Bucureşti, iar un an mai tîrziu membru al CC al PCdR. Din martie 1940, membru al Secretariatului. În mai 1940 trece clandestin graniţa în URSS împreună cu Foriş. Petrece cîteva luni, la Komintern, la Moscova. Aici leagă prietenie cu Vasile Luca, pe care îl cunoştea din ţară. La cîteva luni de la întoarcerea sa la Bucureşti, e arestat din nou, de Paşti, 1941, odată cu Iosif Chişinevschi, Gavrilă Birtaş, Parascheva Breiner. Toţi, plus Foriş, nearestat, alcătuiau Secretariatul PCdR. Se poartă bine în anchetă, spre deosebire de ceilalţi. Această versiune nu ţine cont de alta, care arată că Teohari Georgescu a dat informaţii Siguranţei şi a fost menajat de anchetatori. Este condamnat la zece ani muncă silnică şi depus la închisoarea Caransebeş. Devine un apropiat al lui Gheorghiu-Dej, căruia îi era superior în ierarhie, ca secretar al partidului. În 1942–1943 se află la închisoarea Văcăreşti, adus ca tipograf să execute diferite lucrări. Aici face propagandă anti-Foriş, conform înţelegerii cu Gheorghiu-Dej, şi conduce celula de partid. Cînd Gheorghiu-Dej părăseşte închisoarea Caransebeş, în iunie 1943, îl lasă pe Teohari Georgescu şef al celulei comuniste. Era un semn al autorităţii lui printre deţinuţi. Este considerat omul Moscovei, din cauza drumului făcut acolo în vara 1940. La Moscova, el fusese instruit în operaţiuni speciale şi deţinea cifrul partidului. El trebuia să ţină direct legătura cu Komintern, fără ştirea lui Foriş. La Moscova

* Petre Pandrea, *Reeducarea de la Aiud*, Editura Vremea, 2000, p. 374.

a avut întîlniri cu liderii Komintern, printre ei și cu Gheorghi Dimitrov*, care îl primește în biroul său. Petre Borilă** este translatorul întrevederii, Georgescu neștiind nici o limbă străină. Dimitrov îi spune că trebuie să-și însușească un cifru și să țină legătura cu Kominternul. Această legătură trebuia să se facă fără știrea lui Foriș. Tot în perioada cît stă la Moscova are contacte cu serviciile speciale care-l antrenează în folosirea unor metode de subversiune. El trebuia să se ocupe de operațiile speciale ale PCdR, Foriș de problemele politice. Asta ne arată în Teohari Georgescu și un personaj secret, agent, nu doar un agitator sindical. „În ajunul plecării din Moscova (august 1940) cînd am mers la cabinetul lui Boris Ștefanov, pentru a-mi lua rămas bun, acesta mi-a spus că va trebui să informăm regulat Internaționala și secția română, că legătura cu Internaționala o voi ține eu, fără să vorbesc nimic pe canalele care sunt folosite [...] că nu trebuie să știe nimeni, nici chiar Foriș. În continuare Boris Ștefanov mi-a spus că pot să îi scriu și personal dacă văd că lucrurile nu merg bine."*** Revine în țară în octombrie, pe la Ismail, Tulcea, clandestin, printr-o rețea condusă de Dumitru Coliu, membru al filierei bulgare (nume real: Dimităr Colev), agent Komintern, spion, mai tîrziu membru al Biroului Politic. Este ultimul canal de legătură cu Moscova, iar Georgescu și – peste două – luni Foriș sunt printre ultimii beneficiari ai ei. Rețeaua este descoperită în mai 1941, Coliu se refugiază la Moscova, iar legăturile cu Kominternul sunt întrerupte pînă la 23 august 1944.

Alegerea lui Teohari Georgescu ca șef al celulei de partid la Văcărești și Caransebeș era normală. El era deja din 1940 secretar al CC al PCR, iar la Moscova, în 1940, Kominternul îi propusese să fie șeful partidului, pro-

---

* Arhiva SRI, D 40009, vol. I, p. 519.

** Petre Borilă, absovent al Școlii de Cadre „V.I. Lenin" a Kominternului și al cursurilor GPU, membru al „mafiei bulgare" în PCdR, participant la Congresul al V-lea al PCdR, funcționar Komintern, însărcinat cu operații speciale. Brigadist în Spania, cu misiuni speciale GPU. În timpul războiului, înalt funcționar Komintern. Se întoarce în țară în 1944, cu divizia „Horia, Cloșca și Crișan", în cadrul căreia e comisar politic. Din 1952, e membru al Biroului Politic, luînd locul protectoarei sale de la Moscova, Ana Pauker, pe care o spionase pentru serviciile speciale sovietice. Este același personaj care va asista la întîlnirile dintre Ana Pauker și Dimitrov, în septembrie 1944, și este omul de încredere al lui Gheorghiu-Dej, plasat de NKVD. În tot acest timp este spion al Moscovei. În februarie 1956, îl însoțește pe Gheorghiu-Dej la Moscova la Congresul al XX-lea al PCUS; unde Hrușciov ține celebrul lui raport despre cultul personalității lui Stalin. Îl susține pe Gheorghiu-Dej pentru a nu da curs destalinizării inițiate de Kremlin. Cînd Gheorghiu-Dej începe să se emancipeze de Moscova, în iarna 1961–1962, relațiile lor se răcesc. Își pierde pozițiile după 1965, scos din funcții de Ceaușescu.

*** Arhiva SRI, D 40009, vol. I, p. 520.

punere refuzată – dacă e să credem ce relatează chiar Teohari Georgescu mai tîrziu – pe motivul lipsei lui de pregătire. Fidel lui Gheorghiu-Dej pînă la eliberarea din închisoare, ajuns la Bucureşti, se aliază cu Ana Pauker, al cărei partizan necondiţionat devine. Este din nou membru al Secretariatului, împreună cu Vasile Luca, Ana Pauker şi Gheorghiu-Dej, singurul din formula din 1941. În noiembrie 1944, este ministru adjunct la interne, şi din 6 martie 1945, ministru plin în guvernul dr. Petru Groza. Adjunctul lui este cel care îl apărase ca avocat, Iosif Şraier. În 1947, acesta defectează în Occident, după ce se descoperă că lucrase pentru Siguranţă şi este demis din funcţie. Georgescu a fost un ministru longeviv, controlat de serviciile speciale sovietice pentru care lucra. Nici nu ar fi putut ocupa portofoliul Internelor dacă nu ar fi avut încrederea ocupantului şi nu ar fi lucrat pentru el.

Comportamentul lui la putere, în raport cu cel din timpul clandestinităţii, e simptomatic. Este unul dintre cei mai corupţi miniştri. „Teohari Georgescu a intrat în mişcarea muncitorească din ură faţă de patronii prea opulenţi, hotărît să-i ajungă şi să-i întrecă. Viaţa sa intimă, după ce-a «ajuns» a întrecut turpitudinea patronilor. Şi-a părăsit nevasta, care avusese grijă să-i aducă rufărie curată la puşcărie, cucerind adulterin soţia unui subaltern, dacă aşa ceva se poate numi cucerire. [...] Teohari n-a priceput niciodată milostenia faţă de aproapele năpăstuit. Teohari pricepe furtul, delapidarea, falsul, escrocheria. El a umblat mereu pe liziera codului penal, a urît, a trăit opulent şi neruşinat, a înţeles şi a trăit latura neagră, criminologică, a omului. [...] Numitul TG [...] nici nu este comunist, ci un tipograf cupid, a tipărit pentru necunoscuţi manifeste subversive, contra bani..."* Puterea nelimitată îl face să abuzeze copios de funcţia sa. Ancheta din 1953–1956 relevă numele a zeci de femei pe care le silise să întreţină raporturi sexuale în schimbul unor servicii: paşaport, eliberarea rudelor din arest etc. A depus bani în bănci străine, fapt care contravenea legilor timpului. Divorţează – un fenomen frecvent printre ilegalişti care, parvenind la alt statut social, îşi caută femei pe măsura treptei de pe scara socială la care au ajuns – şi se recăsătoreşte cu o femeie din burghezie. E pus pe îmbogăţire. Exproprierile, cererile unor familii bogate, mai ales evreieşti, de a părăsi ţara, se soldează cu comisioane grase pentru ministrul de interne comunist. Se mută în cartierul cel mai select al oraşului, într-o vilă somptuoasă, confiscată. Se îmbracă la croitori de lux. Are un stil de viaţă care sfidează sărăcia din jur. În anturajul lui se găsesc aventurieri, parveniţi, oportunişti şi mulţi inşi din lumea interlopă. Familia sa numeroasă alcătuieşte un clan pe care îl patronează. Aceasta plus clientela de partid alcătuiesc în jurul lui o camarilă de afacerişti veroşi, al căror „Naş" este Teohari Georgescu. În tot acest timp (1944–1952) rămîne membru al Secretariatului.

* Petre Pandrea, *op. cit.*, pp. 376–380.

Este un personaj vizibil, vorbește la mitinguri și la reuniunile CC al PCR/PMR. Are o poziție puternică în partid, grație vechii sale conlucrări cu Gheorghiu-Dej, apropierii față de Ana Pauker, dar mai ales susținerii sale de către serviciile speciale sovietice. E inteligent, cu abilități de politician de provincie, demagog, intrigant, ieșind mereu cu bine din tot felul de combinații. Fără scrupule, avid de plăceri și de bani. Pentru el asta înseamnă puterea. Tipologic, identic cu Lavrenti Beria. Este o natură cu totul neideologică (ca și Gheorghiu-Dej), opusă personajului lui Chișinevschi. Spre deosebire de acesta, detestat de toată lumea, este comunicativ, chiar popular în partid. Întîi de toate este însă temut. Perioada ministeriatului său este cea a celei mai intense terori.

*

Un alt personaj influent a fost *Ion Gheorghe Maurer*. Așa cum ne arată un raport al Siguranței din primăvara 1941, el nu fusese închis, nici anchetat în afaceri comuniste. De altfel, nici nu avea de ce. În anii '30 se manifestase strict profesional. Avocat, „democrat, antifascist", simpatizant al stîngii. Natură neideologică, pragmatică. Atitudinile sale îl arată disponibil, e în căutarea unui debușeu. Se amestecă într-o zonă ambiguă, atent la oportunități, grijuliu să prindă șansa pe care o aștepta. Mentorii săi sunt Grigore Iunian și N.D. Cocea. De la primul învață șurubăria politicianistă, manipularea celorlalți, pledoariile avocățești; de la ultimul, lipsa de scrupule, cinismul, hedonismul. Trăsături aflate, de altfel, în firea lui. N.D. Cocea, perfect a- și i-moral, trăind din surse obscure și avînd ocupații imprecise, finanțat simultan de Komintern, de Moruzov, șeful SSI, și de rege prin intermediul lui Malaxa. Maurer deprinde tehnicile supraviețuirii, flerul pentru conjuncturi, cum să tragă profit din oameni și situații. Aparent nu aparținea subteranei, era un burghez. Dar prin lipsa credinței în ceva, prin răceala sufletului, prin egoism radical, indiferență pentru cei din jur, aparține subteranei. E surd și orb la suferința din acei ani cînd suferința atinsese maximul. Sub masca lui bonomă, relaxată, sub aerul lui boieresc, seniorial, de ins lipsit de ambiții, se ascundea personajul contrar. Avea ceva seducător-respingător, diavolesc. Ar fi servit orice regim, cu același zel, dacă i s-ar fi satisfăcut pretențiile, dorința lui pentru plăceri și lux. Vanitatea lui nu avea margini. Un personaj de subterană, Diavolul bonom, mereu disponibil pentru orice tîrg. Aducea cu Ralea, cu Sadoveanu, și ceilalți tovarăși de drum, grăbiți să se lase aserviți, să pactizeze cu ocupantul.

Născut în 1902, la București, dintr-o mamă franțuzoaică și un tată german. A absolvit Liceul Militar din Craiova și Facultatea de Drept din București,

devenind magistrat la Agnita şi procuror la Sighişoara. Renunţă la aceste posturi şi revine în Capitală, unde este unul dintre juriştii trustului de presă „Dimineaţa" şi „Adevărul". Este membru marcant al micului partid radical ţărănesc, condus de Grigore Iunian, avocat, omul de încredere al industriaşului Nicolae Malaxa. De altfel, partidul este finanţat de Malaxa. Maurer anunţă o banală carieră burgheză. Avocatură, ceva politică, aşa cum se făcea frecvent în România interbelică. Maurer este un carierist. Îşi caută cu înfrigurare un plasament profitabil. E mereu în căutare de clienţi. Încearcă diferite afaceri, fără prea mare succes. Îl vedem amestecîndu-se în tot felul de cauze. E un tipic pescuitor în ape tulburi. Frecventează mai multe medii, presă, partide, afaceri. Şi în politică, unde se va evidenţia, duce o contabilitate dublă. Îşi cultivă relaţiile la stînga, la centru, ca şi la dreapta, unde pretenţiile lui de neamţ, la vremea cînd Germania se impunea în Europa, îl fac credibil. Sentimentele lui de superioritate se manifestă pregnant. În 1935 fondează gruparea „avocaţilor democraţi" (cu Iosif Şraier, Radu Olteanu etc.) care se opune grupării „avocaţilor creştini", condusă de Istrate Micescu. În februarie 1938 este cap de listă în judeţul Dîmboviţa pe lista Partidului Radical Ţărănesc la alegerile parlamentare. Este de altfel şeful organizaţiei judeţene. Nu este ales. Intră în contact cu comuniştii prin intermediul proceselor „antifasciste". Pledează în apărarea lui Vasile Luca, la Braşov. Este printre apărătorii lui Petre Constantinescu-Iaşi, în procesul de la Chişinău, alături de şeful său de partid Grigore Iunian. Este avocat în procesul Anei Pauker la Craiova. De observat rivalitatea lui spontană, antipatia pentru Pătrăşcanu în ambele procese. Tot în 1936, în luna august, apără 27 „antifascişti" în procesul Blocului democratic. Sunt procese despre care presa scrie, ceea ce îl ajută să-şi facă un nume. Sunt şi bine plătite, Komintern le susţine financiar. Lucrurile merg mai departe. Frecventează legaţia sovietică. I se plătesc consultaţii, este utilizat ca jurist în combinaţii financiare patronate de legaţie. Siguranţa înregistrează. Şi tot ea semnalează, în 1936, că are legături cu David Segal, reporter la *Dimineaţa*, agent Komintern.* În 1938 face presiuni asupra lui Grigore Iunian să semneze cu PCdR şi PSD un acord pentru formarea unui front popular. Tot în 1938 face parte din consiliul de administraţie al societăţii care publică gazeta *Lumea românească*, director Zaharia Stancu, publicaţie finanţată de SSI. În iarna lui 1939, face demersuri „din încredinţarea PCdR" pentru a obţine autorizaţia de apariţie pentru o revistă, *Orientarea*, care urma să fie condusă de N.D. Cocea, şi el stipendiat de Mihai Moruzov. Este avocat al gazetei oficioase carliste *România*, condusă de Cezar Petrescu. Frecventează cercurile filofranceze, proamericane şi engleze. Face diferite demersuri

* Arhiva MAN, MStM, Fd. Siguranţa Statului, D 118, p. 17.

publice pentru respectarea Tratatului de la Versailles. Aceeași notă SSI semnalează că Maurer face legătura dintre Petre Constantinescu-Iași și conducerea PCdR. Vara lui 1940 îl găsește sublocotenent în rezervă, concentrat la Tighina cu regimentul 3 Vînători Bolgrad. Reușește să se retragă la timp și fără pierderi de pe Nistru pe Prut. Ar fi putut să treacă în URSS, cum au făcut mare parte din cadrele comuniste. Demobilizat, continuă să practice avocatura. În noiembrie 1940, după cutremur, îl găsim la Doftana unde se ocupă de situația deținuților comuniști. Îi propune lui Gheorghiu-Dej să evadeze, dar este refuzat. Gheorghiu-Dej se teme să nu fie asasinat. În 1941 îl apără, în recurs, pe Friederich Klauda, acuzat din „procesul spionajului sovietic" din 1931. Tot în 1941 se ocupă de pregătirea procesului a 15 arestați comuniști – printre ei membrii Secretariatului PCdR. Asta indică poziția sa importantă pe lîngă partid. După retragerea legației sovietice, este găsit de Siguranță pe statele de plată. Asta îi aduce prima recluziune. La 1 iunie 1941 este arestat, la 28 iunie este trimis în lagărul de la Tîrgu Jiu. Este o experiență care nu i se potrivește. Semnează o declarație prin care se angajează să renunțe la activitatea politică. Este eliberat la 26 noiembrie 1941. Este mobilizat la centrul de recrutare București. În 1942, industriașul Ghiță Pop – cu care avea bune și vechi relații, și care în 1943-1944 va fi printre finanțatorii importanți ai PCdR – îi cere ca prin intermediul partidului să sugereze sovieticilor publicarea la Moscova a unei declarații prin care URSS să afirme că nu are nici o pretenție teritorială asupra României. Maurer îi cere în schimb să intervină pe lîngă Maniu pentru ca acesta să-i solicite lui Antonescu măsuri de ameliorare a tratamentului prizonierilor sovietici. În decembrie 1942, în contextul bătăliei de la Stalingrad, este arestat și internat din nou la Tîrgu Jiu. Optează nu pentru grupa a doua, unde se găseau comuniștii, ci pentru grupa întîi. Rămîne printre burghezi, ofițeri, funcționari, intelectuali. Momentul definește exact situația lui, apartenența pe care el însuși o afirmă (ca necomunist, sau ca unul deghizat), ambiguitățile personajului. Reînnoadă relația cu Gheorghiu-Dej, adus de la Caransebeș la sfîrșitul lunii iunie. Îl susține în conflictul cu Pătrășcanu și e de acord cu complotul împotriva lui Foriș. Spre deosebire de alți lideri comuniști, Maurer se înțelegea cu Foriș. Pătrășcanu a refuzat să se amestece în promiscua intrigă de partid, deși relațiile lui cu Foriș erau inexistente. Între Maurer și Pătrășcanu, relațiile sunt extrem de proaste. Competiția lor se manifestase încă din vremea proceselor antifasciste. Maurer era gelos pe capacitățile lui Pătrășcanu, pe trecutul lui politic. Îl va invidia pentru popularitatea lui, pentru poziția de ideolog pe care o căpătase după apariția mai multor cărți. Și el se ambiționase să fie scriitor, dar ratase, motiv de a-l detesta o dată în plus. Cînd Ovidiu Șandor, în lagăr, îl acuză pe Pătrășcanu

că e agent de Siguranță, Maurer îl susține.* La 27 iulie 1943, este eliberat și trimis pe front. Participă la retragerea din Crimeea. Ajuns la Constanța, dezertează. Trăiește clandestin, subteran, la București. Gheorghiu-Dej îl solicită să se ocupe de organizarea evadării lui din lagăr. Cu concursul autorităților, care reduc măsurile de pază în noaptea de 13/14 august, Gheorghiu-Dej ajunge, însoțit de Maurer, la Rîmnicu Vîlcea, unde rămîn pînă după 23 august. Din septembrie participă la reuniunile Guvernului din partea PCR. În noiembrie face parte din conducerea abia înființatei asociații „Amicii Statelor Unite". Maurer navighează într-un mediu tulbure și imprevizibil. La 15 noiembrie este numit secretar general în Ministerul Comunicațiilor, adus de ministrul de atunci, Gheorghiu-Dej. Face parte din conducerea ARLUS, de la înființare (1945). Cum balanța înclină spre Moscova, iar ceilalți membri ai Comisiei Aliate de Control nu își fac simțită prezența, Maurer este observat tot mai mult ca un „fidel comunist", iar în PCR, fragmentat de facțiuni și rivalități între lideri, ca un apropiat al lui Gheorghiu-Dej. În iulie 1946 conduce o delegație economică românească la Moscova. În 1946 inițiază și elaborează legea sovromurilor. Participă la conferința de pace de la Paris. Maurer a fost un personaj influent al anturajului lui Gheorghiu-Dej. Pînă în 1948 deține funcții de prim-rang, participă la reuniunile la vîrf ale conducerii PCR. Sunt ani cînd firea, carierismul lui, plăcerea jocului se dezvăluie fără limite. Epoca era ambiguă, o epocă a cinismului și oportunismului brutal. Cine se alia cu sovieticii și instrumentele lor era răsplătit. Exista însă și un preț pentru toate acestea: multe demisii morale, o adaptare în condiții dure la mediul politic, la ocupație, în esență. Se petreceau multe drame, rupturi, despărțiri. Două exemple. Maurer apare ca martor al acuzării în procesul intentat colonelului Zlotescu în 1946, deși imediat după trecerea prin lagărul de la Tîrgu Jiu, unde Zlotescu fusese comandant, i-a mulțumit pentru felul cum a fost tratat. Cu același prilej, în 1941, a dat și declarația de renunțare la activități comuniste. O declarație asemănătoare i s-a imputat lui Pătrășcanu, în 1954, ca o „trădare a cauzei proletariatului și a partidului său". Industriașul Ghiță Pop (client al lui din anii '30), prieten, finanțator al partidului în timpul războiului, este judecat în „procesul Maniu". Maurer refuză rudelor orice intervenție sau sprijin, inclusiv un pașaport salvator, cum se procedase în situații asemănătoare. Maurer este printre inițiații noii puteri, participă în culise la toate conflictele pentru supremație. Îl susține pe Gheorghiu-Dej împotriva Anei Pauker și Vasile Luca. Urzește intrigi împotriva lui Pătrășcanu, cel detestat. Situația lui se schimbă în urma

* Mihai Novikov, *Moartea lui Grigore Preoteasa*, Editura Evenimentul Românesc, 1998, p. 123.

denunțului lui Emil Bodnăraș, trimis la Kremlin, denunț care-l viza pe Gheorghiu-Dej, dar lovea direct în Maurer. Cariera lui, care se anunța strălucită, intră într-un con de umbră. Este acuzat de simpatii anglo-americane, că exercită o influență nocivă asupra lui Gheorghiu-Dej. Este supravegheat, filat, telefoanele lui sunt interceptate. De cîteva ori este în pragul arestării. I se pregătește un proces public. Urma să apară în boxă alături de Gheorghiu-Dej, în vara lui 1948, sau de rivalul său Pătrășcanu, deja închis, atunci și mai tîrziu. Pînă în martie 1953, este vizat de consilierii sovietici, ca protagonist al unui proces. Datele lui se potriveau cu cele ale unei victime perfecte a furiei paranoice de la Kremlin. Protecția lui Gheorghiu-Dej îl salvează. Insistențele consilierilor sovietici, intrigile adversarilor din partid rămîn fără rezultat. Trecut la periferia regimului, supraviețuiește. Se camuflează într-un post anonim. Ca „burghez" era un vînat prețios ca și Pătrășcanu, Koffler, Calmanovici, Zilber, cărora li s-a reproșat originea socială și „influențele nefaste ale mediului lor". Ca „tovarăș de drum", oricînd putea fi implicat, ca atîția alții, într-un proces, identificat cu dușmanul de clasă și închis. Intră într-o subterană de lux, ca protejat al lui Gheorghiu-Dej. Va apărea la suprafață zece ani mai tîrziu ca președinte al Marii Adunări Naționale, ministru de externe, și, prim-ministru, 1961. A rămas în tot acest interval obscur, 1948–1958, sfătuitorul ascultat al lui Gheorghiu-Dej, chiar dacă nu a mai ocupat poziții oficiale de prim-rang. În martie 1965, pe patul de moarte, Gheorghiu-Dej îi propune să îi succeadă; Maurer refuză.

Maurer a fost contaminat de rețelele clandestine pe care le-a frecventat ca avocat. Dar a rămas pînă la moarte un burghez și un cinic amoral. A vrut să ajungă la poziții înalte. Nu conta cu cine, nu avea convingeri. Dacă România nu ar fi trăit experiența regimului de ocupație, ar fi făcut carieră într-un partid tradițional. Gheorghiu-Dej – în acest scenariu – ar fi fost meseriașul care s-ar fi ocupat de instalația electrică a casei sau liderul sindical cu care ministrul ar fi trebuit să negocieze. A fost un jucător de poker politic. A calculat corect ce avea să se întîmple după război și, realist, s-a pliat. Clienții din „procesele antifasciste" au devenit agenții ascensiunii lui. A intuit cariera lui Gheorghiu-Dej? Nu știm. A fost una dintre mize, a pariat și pe alții. Chiar la extrema politică opusă. A pledat și pentru legionari, cu care a întreținut de asemenea contacte.* Complezențele lui contra cost cu agenții Komintern din anii '30 au fost tactice. El „aderă la comunism" cînd situația devine clară din punct de vedere politic. Cortina de fier căzuse, occidentalii erau departe. Făcuse diferite servicii în anii '30. S-a amestecat din timp cu pegra, a intrat în subterană. Și-a cultivat relațiile în această lume aparte care mîine

* Arhiva MAN, Fd Siguranța Statului, D 121, p. 10.

putea să iasă la suprafață și să ia puterea. Maurer a fost un „tovarăș de drum", un avocat în căutare de avere și poziții. Tipologic, a fost un impostor, un arivist. Nu a fost un „credincios al cauzei eliberării proletariatului și al revoluției mondiale". Asemenea cuvinte – care pe Ana Pauker, Iosif Chișinevschi, „credincioși adevărați", ca și pe alți sectari, dogmatici, fanatici ideologici, îi făceau să palpite înflăcărați – pe Maurer îl lăsau rece. A fost un personaj din subterană, unul dintre cele mai nocive. A slujit o cauză în care nu a crezut. A înțeles goliciunea utopiei bolșevice, îi bănuia eșecul și impostura, dar a servit-o. Iubea prea mult puterea, rangul, prestigiul, statutul. Îi era indiferent cine i le conferea și în ce condiții. A apucat să vadă căderea regimurilor comuniste. A murit în ultimul an al secolului al XX-lea.

*

Ancheta lui Pătrășcanu s-a prelungit pe durata a șase ani, 1948–1954. Moscova înscenează între timp alte procese, la Budapesta, Sofia, Tirana, în prima fază, pe fundalul conflictului cu Tito, apoi în faza a doua, la Praga, de data asta în contextul masivelor excese antisemite ordonate de Stalin. Bucureștiul este ocolit de fiecare dată, deși preparativele încep. Mai întîi, în 1948, cu arestarea lui Pătrășcanu și reținerea lui Dej, apoi, în 1952, cu înlăturarea și arestarea grupului Ana Pauker–Vasile Luca–Teohari Georgescu. În 1952 s-a intenționat asocierea lui Pătrășcanu cu Ana Pauker & Co. pentru a face un mare proces demonstrativ, un proces spectacol plănuit pentru vara-toamna lui 1953. Dacă în 1948 rațiuni politice au făcut Kremlinul să-l amîne, apoi să-l anuleze, în 1953, procesul în pregătire a fost oprit de moartea lui Stalin survenită la 5 martie. Arestată cu o lună mai devreme (18 februarie), Ana Pauker este eliberată din arestul Securității la sfîrșitul lunii aprilie. Atunci i se comunică vestea morții lui Stalin. Ana Pauker izbucnește în plîns. Al. Moghioroș (fusese cu ea în boxa acuzaților în procesul din 1936, iar între timp a devenit un apropiat al lui Gheorghiu-Dej) îi replică: „Ana, dacă el mai trăia, n-am mai fi stat de vorbă acum."* Procesul s-ar fi soldat cu pedepse capitale pentru ea, Pătrășcanu, Luca, Teohari Georgescu. Pedepsele se dădeau în funcție de poziția din ierarhie – cu cît aceasta era mai înaltă, cu atît riscul pedepsei capitale era mai mare. Stalin regăsise plăcerea de a lichida bolșevici, și urma la rînd Bucureștiul. Conflictul pentru puterea absolută declanșat în septembrie 1944, odată cu sosirea Anei Pauker, își găsește rezolvarea în 1952. Relațiile dintre Gheorghiu-Dej și Pauker au debutat

* Citat de Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Editura Polirom, 2002, p. 174.

prost. Troica Pîrvulescu–Bodnăraș–Rangheț – care pregătea terenul pentru preluarea șefiei de către Dej însuși – este dizolvată de Ana Pauker. Singurul fapt pozitiv pentru Gheorghiu-Dej este necooptarea detestatului Pătrășcanu în noua conducere. Mai mult, dintre cadrele din țară, Dej este selectat alături de Teohari Georgescu. Se subordonează docil Anei Pauker (octombrie 1944-1945). Ajunge să o dubleze (1945–1948), s-o marginalizeze (1949–1951) și în final s-o înlăture (1952). Influența lui este dată de autoritatea pe care o exercita asupra foștilor deținuți comuniști. Numericește ei sunt în majoritate la toate eșaloanele. Dețin un control care scapă „moscoviților", mult mai puțini. Deși ultimii au fost plasați în poziții strategice, treptat partidul, aparatul mai ales, ajunge să fie organizat de fidelii lui Gheorghiu-Dej (1944–1948). Campania de epurări din 1948-1952 mărește baza de putere a „lăgăriștilor". Cînd a fost înlăturată, Ana Pauker pierduse deja orice control în partid. Singura ei sursă de autoritate era protecția unor lideri de la Moscova, ca Molotov și Manuilski. În 1952, influența acestora era mult diminuată, Stalin le pregătea epurarea, poate glonțul. O altă sursă de putere pentru Gheorghiu-Dej a fost subordonarea serviciilor speciale prin intermediul agenților sovietici, și ei codeținuți la Aiud, Doftana și Caransebeș. Emil Bodnăraș, Pantiușa Bodnarenko, Serghei Nikonov etc. sunt oamenii lui de încredere. Ei slujesc Moscova, mai ales serviciile speciale, dar și pe Gheorghiu-Dej. Cum sovieticii se bazează mai ales pe acestea, Gheorghiu-Dej reușește să le cîștige încrederea. Informațiile primite de la spionii lor înclină balanța spre Gheorghiu-Dej. În competiția de la Kremlin între Komintern (care, chiar dacă dizolvat, continua să funcționeze, metamorfozat din 1947 în Kominform) și serviciile speciale, Stalin dă cîștig de cauză acestora din urmă. Îi privea cu maximă neîncredere pe kominterniști, care îi aminteau de Troțki, Zinoviev, Buharin, Racovski etc. „Spionita" de la Kremlin îl face să asculte mai curînd de rapoartele lui Beria. Un război surd se derulează, sub patronajul Moscovei, între cele două centre de putere. Ele nu reprezintă politici, viziuni diferite. Subordonarea față de Kremlin era totală și necondiționată. E fals să credem că „lăgăriștii" – pentru că au petrecut războiul în România – se opuneau „tendințelor expansioniste ale lui Stalin". Într-un fel, lucrurile au stat exact pe dos. Observăm că, uneori, timid, Pauker și Luca au rezerve față de ordinele Moscovei și încearcă să limiteze efectul și să tărăgăneze aplicarea lor. „Moscoviții", trăind o vreme în URSS, erau la curent cu efectele negative ale kolhozurilor, industrializării forțate și terorii. Gheorghiu-Dej a cîștigat partida tocmai pentru că a dovedit o obediență față de Stalin mai mare decît ceilalți. De altfel, acuzațiile ce le-au fost aduse în 1952 cuprind aceste lucruri cu exactitate. Tîrziu, în decembrie 1961, Gheorghiu-Dej va pretinde, mistificînd, că s-a plasat pe pozițiile apărării

„interesului românesc", spre deosebire de Ana Pauker care ar fi urmărit contrariul, rusificarea. Se punea în circulație un mit politic, al „comunismului național" menit să suplinească altul, al „internaționalismului proletar". Gheorghiu-Dej a fost un stalinist, înțeles ca metodă prin care să dețină puterea absolută. Asta însemna personalizarea extremă a regimului, cu pandantul ei – folosirea represiunii împotriva oricărei erezii sau disidențe, reale sau imaginare. Altfel spus, își apăra *dreptul* lui de a-și judeca și pedepsi adversarii. Putea să facă asta numai păstrînd „puritatea ideologică". Considera că este privilegiul lui de a păstra puterea pe viață. Gheorghiu-Dej nu era un fanatic ideologic, ci un pragmatic, un oportunist, o natură cameleonică, frecvent întîlnită printre supraviețuitorii subteranei. Vedea în stalinism exclusiv practica puterii, așa cum o exercita mentorul său, Stalin. Gheorghiu-Dej era un imitator natural. Se plia pe orice mediu, pe sensul cuceririi și conservării puterii. Rațiunile de putere prevalau la el. În perioada 1944-1952, ambele grupări, Pauker și Dej, nu au făcut decît ce li s-a ordonat de la Kremlin. O făceau pentru că erau sub ocupația Armatei Roșii, dar și pentru că erau prizonierii ideologiei marxist-leninist-staliniste. Și Dej, și Pauker, și Pătrășcanu, și Bodnăraș, și Pîrvulescu, ca și ceilalți „ilegaliști" se vedeau stegarii unei revoluții, misionarii unei utopii care trebuia să treacă „prin foc și sabie" lumea românească. Dacă ar fi ezitat și ar fi avut alt comportament, ar fi fost taxați drept dușmani la Kremlin. Vocabularul vulgatei cuprindea termeni intraductibili care duceau direct într-o celulă de închisoare, dacă nu chiar în fața plutonului de execuție: „deviaționism de dreapta", „deviaționism de stînga", „lichidatorism", „împăciuitorism", adică, mai simplu: „trădători", „naționaliști șovini", „vînduți Occidentului". Și mai simplu: „agenți ai Siguranței" și „spioni". Toate, vechi și de nevindecat obsesii ale subteranei.

Episoadele conflictului pentru supremație au mereu ca arbitru Kremlinul. În iarna lui 1945, cei doi merg împreună la Moscova, unde sunt primiți de Stalin. E prima călătorie la Moscova a lui Gheorghiu-Dej. Ana Pauker este familiară cu orașul. Venea aici frecvent din 1922. Relațiile ei în sferele puterii marchează o altă diferență între cei doi. Gheorghiu-Dej este contrariul ei aici – un necunoscut. Moscova preferă să nu tranșeze disputa. Și după această vizită, lucrurile în sfera puterii rămîn neclare. Cei doi trebuie s-o împartă. Este o prelungire a tehnicilor de dezbinare folosite și în perioada interbelică. Kremlinul întreținea rivalitățile dintre facțiuni pentru a-și asigura controlul. Urmează o perioadă de *statu quo*, cu sorți schimbători. Mereu găsim prezenți consilierii sovietici, ambasada, emisari de la Moscova. Ei fac jocurile, aplanează și/sau ațîță tensiunile. Formarea guvernului dr. Petru Groza, greva regală, reforma agrară sunt prilejuri pentru nesfîrșite conflicte.

Nici altă vizită la Moscova în tandem, în septembrie 1945, nu rezolvă situația. La încheierea Conferinței naționale a PCR din 19-21 octombrie 1945, membrii CC se strîng pentru a-l alege pe șeful partidului. Conflictul pentru supremație este la limită. Vasile Luca propune ca oficial Gheorghiu-Dej să dețină funcția de secretar general, dar, în practică, Ana Pauker să conducă partidul. Era o formulă de compromis, reflexul situației de la Kremlin. Acolo partizanii celor două clanuri de la București sunt în echilibru. Totuși Pauker menține secretariatul în mîinile ei. Împreună cu Luca și Teohari Georgescu – o „facțiune permanentă", spune Dej mai tîrziu – îl pun frecvent în minoritate pe Gheorghiu-Dej. La sfîrșitul anului 1945, Andrei Vîșinski îi propune lui Gheorghiu-Dej s-o înlăture. Pentru Vîșinski, nimeni nu avea voie să încalce autoritatea șefului partidului. Așa cum nimeni nu îndrăznea s-o facă la Moscova. Dacă Gheorghiu-Dej era secretarul general, atunci el decidea în toate chestiunile. Ce făcea Ana Pauker i se părea o erezie. Este primul episod în care se cere capul ei. Deocamdată Ana Pauker reușește să și-l salveze. Stalin îi cheamă pe amîndoi la Moscova, și lucrurile rămîn neschimbate. În condițiile ambiguității puterii, intrigile, loviturile în culise, denunțurile trimise emisarilor sovietici de la București, sau direct la Moscova, își urmează cursul. Situația este schimbătoare. Acest mic grup de quislingi este complet izolat de populație și dependent de Kremlin. Viața din celula clandestină de altădată continuă, indiferent dacă decorul și mizele s-au schimbat. În vara lui 1947, Emil Bodnăraș îl denunță pe Gheorghiu-Dej la Kremlin. Bodnăraș, omul serviciilor speciale sovietice, informa că „această poziție – o presupusă apropiere de anglo-americani – a avut ca rezultat un conflict între Gheorghiu-Dej și Ana Pauker, Luca și Bodnăraș"*. Niciodată Gheorghiu-Dej nu-i are împotriva lui pe toți ceilalți. Situație care ar fi dus la încheierea carierei sale. Priceperea lui este de a-și dezbina adversarii și a aștepta ziua potrivită pentru a lovi. Răbdarea lui de a țese intrigi o depășea pe a celorlalți, deși și aceștia erau combatanți vechi pe culoarele de la Hotel Lux și din închisori. Momentul cel mai critic pentru el apare la un an după denunțul lui Bodnăraș. Tito și Dimitrov au vizitat Bucureștiul în iarna dinaintea crizei. Stalin devine extrem de nervos, suspectînd un complot contra lui. Gheorghiu-Dej este suspectat de „titoism" și anchetat de consilieri sovietici. Se pregătește un proces, unde va apărea în boxă alături de Pătrășcanu. O notă a Direcției Generale a Siguranței Statului preciza: „Tot printre negustori se vorbește că dl GHEORGHIU-DEJ care a fost reținut și care după unii ar fi fost chiar deportat la Harkov, în prezent este reabilitat și ar urma să ia locul dlui dr. PETRU GROZA la președinția Consiliului de Miniștri. Această schimbare ar

* Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Editura Polirom, 2002, p. 72.

urma să se facă în cel mult zece zile."* Ana Pauker pare beneficiarul acestei răsturnări de situaţie. Ea sugerează ambasadorului URSS, Serghei Kavtaradze, de care era apropiată, înlocuirea lui Gheorghiu-Dej. Moscova se rezumă la a menţine ameninţarea asupra lui Gheorghiu-Dej, fără să ia alte măsuri. Gheorghiu-Dej, speriat de ce i se poate întîmpla, devine şi mai prudent, afişînd un stalinism zgomotos în toate ocaziile, menit să-l devanseze pe cel al Anei Pauker. Cît sunt amîndoi convinşi sau ipocriţi, e greu de analizat. După momentul critic din vara lui 1948, Gheorghiu-Dej, debarasat de Foriş şi Pătrăşcanu, se dedică manevrei lui obişnuite. Nu atacă direct. A învăţat asta în închisori. Urzeşte un complot, răbdător. Începe prin a strînge informaţii compromiţătoare despre cei trei, Pauker, Luca, Georgescu. Serviciile speciale le interceptează convorbirile telefonice. În anturajele lor sunt plasaţi informatori. Nici nu era greu, pentru că Ana Pauker ţinea casa deschisă. Aici se întîlneau lideri comunişti veniţi s-o linguşească sau să observe, veneau generali şi diplomaţi. Găseai mulţi sovietici, agenţi, diplomaţi, din garnizoane, consilieri la ministere sau în trecere prin Bucureşti. Întîlneai frecvent intelectuali cunoscuţi, dornici să-şi aranjeze situaţia cu noua putere. Reuniunile erau supravegheate discret de serviciile speciale controlate de fidelii lui Gheorghiu-Dej. Pregătirea înlăturării ei a durat încă patru ani. Cîteva împrejurări favorabile, prompt exploatate de Gheorghiu-Dej, au grăbit deznodămîntul: 1/ boala Anei Pauker – un cancer este declarat la un control medical la Moscova în 1949; convalescenţa, tratamentele o dezactivează, treptat ea pierde controlul. 2/ fobiile antisemite ale lui Stalin ating paranoia; ca evreică, Ana Pauker îşi vede drastic redusă trecerea pe care o avea la Moscova. 3/ dificultăţile regimului cereau ţapi ispăşitori. 4/ epurările erau impuse periodic de Komintern, ca tehnică de a regla conturile, de a înlătura clanurile rivale, de a reînnoi cadrele partidului şi de a le disciplina. Se procedează la fel în campania de verificări 1948–1952. Controlul clanului Gheorghiu-Dej asupra partidului devine aproape complet. Totuşi Ana Pauker îşi păstra o parte din putere; dovadă, strategia circumspectă adoptată de conspiratori. Treptat, Gheorghiu-Dej îi cîştigă de partea lui pe cîţiva dintre partizanii Anei Pauker: Iosif Chişinevschi, Miron Constantinescu, Alexandru Moghioroş, care din oportunism, sau/şi la indicaţiile serviciilor speciale sovietice de care depindeau, participă la complot.

Atacul survine la începutul anului 1952. Ţinta criticii este întîi Vasile Luca, sub pretextul unor nereguli la Ministerul de Finanţe condus de cel vizat. Dar este o ţintă falsă, ţinta reală este Ana Pauker. Pare un atac oarecare, un detaliu. Secretul operaţiunii a fost păstrat în ciuda pregătirilor îndelungate şi a

* ANCR, Arhiva CC PCR, Fd. 95, D 790, p. 42.

întîlnirilor frecvente cu consilieri și diplomați sovietici, a mai multor vizite la Moscova. Pauker și Teohari Georgescu sunt luați prin surprindere de atacul asupra lui Luca. Fac imprudența să se solidarizeze cu el, nebănuind nimic. Era o provocare, o manevră tipică subteranei. Adevăratul asalt abia începea. Strategii și executanții loviturii sunt Chișinevschi, Moghioroș, Apostol, Miron Constantinescu, urmați de Pîrvulescu, Bodnăraș, Chivu Stoica. În spatele lor, Gheorghiu-Dej supraveghează atent ce se întîmplă. Cei trei sunt întîi izolați, victime sigure. Complotul se derulează de la sfîrșitul lui august 1951, cînd Gheorghiu-Dej și Chișinevschi merg la Kremlin și sunt primiți de Stalin. Urmează cinci luni de pregătiri minuțioase. Se fac liste cu fidelii taberei adverse, se cîștigă partizani, se instruiesc complici, se promit beneficii, sunt amenințați recalcitranții. Intriga cuprinde trădări, abjurări, denunțuri, lovituri de culise. Totul într-o atmosferă conspirativă, cu care toți sunt de mult familiarizați. Pregătirile sunt terminate la începutul anului. Într-o ședință a Biroului Politic, care se anunța de rutină, Luca este criticat dur de Miron Constantinescu. Este acompaniat de alți inițiați în complot. În timpul ședinței de „demascare", Luca leșină. Este dus acasă cu o ambulanță. După cîteva zile este destituit din Guvern. La o lună se produce a doua mutare, în ședința Comitetului Central. Același asalt care ia aspectul unei răfuieli. Ritualul era același din clandestinitate. Toți actorii își știu bine rolurile. Unii au pierdut partida, ceilalți au cîștigat. Primii se repliază, schițează autocritica, așa cum prevedea catehismul revoluționarului de profesie. Este exact ce se aștepta de la ei, dar asta nu-i salvează. Jocurile sunt făcute. Gheorghiu-Dej pune un accent personal, dincolo de disputa pentru putere. Rivalitatea dintre el și Luca data din anii '30, de la Grivița și Doftana. Luca îl „descoperise" pe electricianul ceferist și-l promovase în ierarhia sindicală. Tot el îl „băgase" în partid. Imprudent, Luca îi amintea celuilalt aceste începuturi. A treia mutare este altă ședință a Biroului Politic, în 13 martie. Presiunea crește asupra celor vizați pentru sacrificiu. Cad cuvinte grele, intraductibile în afara sectei: deviere de dreapta, lichidatorism, împăciuitorism, dușmanul de clasă etc. Se ia decizia ca situația să fie prelucrată cu cadrele partidului pe baza unei scrisori a Biroului Politic, în care se reiterau acuzațiile. Astfel, atacul nu rămîne între cei cîțiva membri ai conducerii, este popularizat în partid. O manevră tipică luptelor fracționiste, despre care toți au amintiri. Erau supraviețuitori ai acestor lupte. Scrisoarea era o înfierare a lui Luca și a complicilor lui. Efectul scontat: eliminarea lor. Dar ceremonia propriu-zisă abia urma. Vasile Luca nu era ținta reală. Provocați, Pauker și Teohari Georgescu se opun și pierd. Clanul advers e decis să-i elimine. În aprilie, Gheorghiu-Dej, însoțit de alți complotiști, merg la Kremlin să-l întîlnească pe Stalin, care e nerăbdător să vadă execuția încheiată. De ce

rămăsese Luca în Biroul Politic? Gheorghiu-Dej i se pare indecis, slab. „Dacă eram în locul tău, demult aş fi împuşcat-o în cap. Credeam că în venele tale curge sînge de proletar, dar văd că ai ceva sînge mic-burghez."* Prudent, Gheorghiu-Dej voia să se asigure că Stalin chiar dorea eliminarea Anei Pauker. Odată Stalin îl atenţionase: „PCR e un partid de clasă sau de rasă?", aluzie la faptul ca Pauker era evreică, iar el ar urmări „românizarea" partidului. Reacţia lui Stalin din aprilie 1952 îi dă a înţelege că la Kremlin soarta Anei Pauker e pecetluită. Întorşi la Bucureşti, complotiştii trec la înscenarea ultimului act al dramei. Deznodămîntul are loc o lună mai tîrziu. Scena este o plenară a CC al PMR. Distribuţie de prim-rang, conflict puternic. Caractere intratabile, mulţi figuranţi, sala plină. Ritualul se desfăşoară după regulile sectei politice care a rămas partidul, chiar şi după opt ani de la ieşirea din „ilegalitate" şi la patru ani de cînd deţine monopolul puterii. Este o ceremonie de înfierare, o execuţie publică. Cei trei, Pauker, Luca, Georgescu, sunt supuşi unui atac concentric orchestrat din culise, acuzaţi de toate bolile ştiute ale subteranei. În final sunt concediaţi din Biroul Politic şi Secretariat. O temă revine frecvent în incriminări: contestarea autorităţii lui Gheorghiu-Dej. Restul acuzaţiilor sunt secundare şi urmăresc doar executarea ritualului. Este o răfuială după toate regulile. Complexele, frustrările, resentimentele acumulate în timp ies la suprafaţă. Operează şi frica, panica de „a nu fi pe linie". Dacă nu eşti în partid, nu eşti nimic. Consilierii sovietici supraveghează ca plenara să se desfăşoare conform scenariului. Ana Pauker, Teohari Georgescu rămîn pentru scurtă vreme miniştri şi membri ai CC al PMR. Vasile Luca este arestat la mijlocul lunii august. În octombrie 1954 este judecat, împreună cu alţi „complici" şi acuzaţi de subminarea economiei naţionale. Luca este condamnat la moarte, sentinţa este comutată la închisoare pe viaţă. Moare în 1963 la Aiud. Pauker şi Georgescu nu supravieţuiesc politic. Sunt înlăturaţi din toate poziţiile, iar la mijlocul lunii februarie sunt arestaţi şi anchetaţi. La 5 martie 1953 survine moartea lui Stalin. Graţie intervenţiilor insistente ale lui Molotov, Manuilski, Ana Pauker este eliberată la sfîrşitul lunii aprilie. În mai 1954, ea este exclusă din PMR. În 1956 este din nou anchetată de o comisie de partid. Refuză să facă declaraţiile cerute. Atmosfera se schimbase. În februarie, Hruşciov ţinuse raportul în care denunţase „cultul personalităţii lui Stalin". În acei ani, circula zvonul că va fi reabilitată şi va reveni la vîrf. Odată cu eliminarea protectorilor ei, Molotov, Kaganovici, în iunie 1957, insistenţele Moscovei de a i se rezolva situaţia încetează. În 1958, are confirmarea executării lui Marcel Pauker, douăzeci de ani mai devreme, la Moscova. După 1952, Ana

* Robert Levy, *op. cit.*, p. 175.

Pauker este o nonpersoană, izolată, supravegheată. Moare de cancer la 3 iunie 1960. Este incinerată la Crematoriul uman. Familia refuză să i se intoneze Internaționala, cum era obiceiul cînd dispărea un veteran comunist.

Teohari Georgescu este arestat la 18 februarie și anchetat trei ani și jumătate. Principala acuzație care i se aduce, firește, este că ar fi fost agent al Siguranței. Faptul că, ministru fiind, distrusese documente de arhivă legate de activitatea lui în trecut alimentează acuzația. Se urmărește implicarea lui într-un proces politic. Dar și dezonorarea, delegitimarea lui, pentru anii cînd fusese unul dintre lideri, într-o vreme în care Gheorghiu-Dej era un activist obscur. Este asociat cu Vasile Luca și silit să mărturisească păcate imaginare din breviarul subteranei. De pildă, că împreună cu Vasile Luca, în vara lui 1940, cînd se întîlniseră la sediul Kominternului din Moscova, ar fi creat un grup fracționist, antipartinic și ar fi trădat Siguranței secretele partidului. Ancheta îl acuză de complicitate cu adjunctul său, Iosif Șraier, fostul șef al Biroului Juridic al PCdR din anii '30. Teohari Georgescu ar fi știut că Șraier a fost informatorul Siguranței, apoi că l-ar fi acoperit cînd a plănuit fuga în Occident. Teohari Georgescu i-a supraviețuit lui Gheorghiu-Dej. În anii '60 a fost reabilitat și numit directorul tipografiei unde lucrase în tinerețe. Moare în 1976 (în același an cu Emil Bodnăraș) și e îngropat în Panteonul comunist din Parcul Libertății.

Odată cu căderea celor trei, cei identificați ca susținători ai lor sunt epurați. În toate instituțiile au loc ceremonii de înfierare a „grupului antipartinic", se mulțumește conducătorilor PMR pentru clarviziunea și decizia de a-i înlătura. *Scînteia* relatează pe larg versiunea oficială a episodului. Se ordonă o campanie de presă, dirijată de Iosif Chișinevschi și Leonte Răutu. Zecile de mii de portrete oficiale ale celor trei căzuți sunt scoase din instituții într-o noapte. Din biblioteci, cărțile despre ei sau care îi citează sunt trecute la index, cele mai multe distruse. Cenzura interzice menționarea numelor lor în presă. Populația a privit cu indiferență spectacolul. Lumea spera s-o ducă mai bine, spera că represiunea se va diminua, la fel și sărăcia. Nimic din toate asta nu se va întîmpla.

*

Căderea celor trei a grăbit închiderea altei afaceri tenebroase, cazul Pătrășcanu. Moartea lui Stalin a dus – după o ezitare care ținea de jocurile de putere de la Kremlin – la decizia de a-l lichida. Maniera în care a fost judecat și executat Beria a inspirat soluția dată la București. N-a fost un proces cu public și presă, Moscova nu mai era de acord. Procesul s-a desfășurat cu ușile închise, cu sala tribunalului umplută cu ofițeri de Securitate și cadre

de partid. Gheorghiu-Dej și Chișinevschi ascultă dezbaterile procesului din birourile lor, unde și-au montat instalații audio. Spionează magistrații, procurorii, avocații, dar mai ales pe Pătrășcanu. Faptul că victima neagă orice acuzație a făcut din proces un eșec. Kamenev, Zinoviev, Rîkov, Tomski, Radek, Racovski, Buharin etc. și, în anii '40, Rajk, Dodja, Slanski și Kostov (care a revenit apoi) au recunoscut că erau dușmani ai partidului, că trădaseră și lucraseră pentru agenții străine de spionaj. Mărturia lui Pătrășcanu ar fi însemnat că detenția de șase ani era justificată. Ar fi însemnat și ceea ce dorea Gheorghiu-Dej, anularea rolului istoric pe care Pătrășcanu îl jucase în 1944. Gheorghiu-Dej și complicii lui n-au reușit să exploateze propagandistic procesul din aprilie 1954. Un simplu comunicat apărut în *Scînteia* a anunțat desfășurarea procesului și executarea sentinței. Cauza: spovedania publică a lui Pătrășcanu a lipsit. Procesul a mai avut un aspect aparte. Nu a fost înscenat cît a trăit Stalin, ci la un an după moartea lui. Kremlinul renunțase să mai folosească acest tip de manoperă pentru a înlătura indezirabilii. Epoca înscenărilor de mare montare trecuse. Pătrășcanu nu putea fi eliberat, ar fi fost o problemă politică. Dacă Gheorghiu-Dej și partizanii lui doreau să-și mențină supremația, trebuiau să îl facă să dispară.

Procesul a fost popular printre cadrele de partid. Mirosul sîngelui îi ținea laolaltă, dădea coeziune clanului. Gheorghiu-Dej este recunoscut drept șef legitim abia după executarea lui Pătrășcanu. S-a dovedit cel mai crud. E un fel de fascinație morbidă să fii în puterea cuiva, a unui zeu care te poate ucide „pentru binele cauzei". În absența lui Stalin, totul risca să se volatilizeze fără autoritatea absolută a unui dictator local, care să-i preia atributele. Ambiguitățile înlăturării grupului Anei Pauker nu-l făcuseră cu adevărat stăpîn. Lipseau cadavrele, sîngele. Totul a trecut în 1952 numai cu demiteri, demascări și epurări. Procesul lui Vasile Luca are loc abia în octombrie 1954, iar sentința capitală este comutată în închisoare pe viață. Gheorghiu-Dej trebuia să ucidă. Moartea unuia de-al lor era singura care putea menține disciplina în rînduri. Chestiunea era urgentă pentru că de la Moscova veneau semnalele „dezghețului" care ar fi putut să ducă la sacrificarea lui Gheorghiu-Dej. Efectul ar fi fost dezmembrarea clanului. Gheorghiu-Dej a decis să meargă pînă la capăt și să comită crima. Își face complici oamenii cei mai puternici din Biroul Politic și din Secretariat. Toți sunt de acord, în aprilie 1954, cu sentința capitală pentru Pătrășcanu și Koffler. Asasinatul făcea parte din abecedarul bolșevicului. Un „revoluționar de profesie" trebuia să ucidă cu sînge rece, dacă „revoluția proletară" o cerea. Galeria personajelor implicate în crima din aprilie 1954 reproduce prototipuri vechi. Ucigașii înarmați de ideologie din spatele ușilor capitonate sunt Gheorghiu-Dej, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Alexandru Drăghici, Dumitru Coliu,

Emil Bodnăraș, Alexandru Moghioroș, Petre Borilă. Amintesc tipologic frapant de Svidrigailov, de Verhovenski, de Șatov. Sunt niște demoni ieșiți din subteranele clandestinității. Lumina nu le prieste. Promiscuitatea, periferia și-au pus definitiv amprenta asupra lor. S-au obișnuit cu întunericul. Pentru ei, Pătrășcanu era un obligatoriu obiect al resentimentului, iar Gheorghiu-Dej era prototipul frustrărilor lor. Subterana nu poate trăi decît în abjecție. Are nevoie de demoni pentru a găsi o rațiune să supraviețuiască. Vede dușmani pretutindeni pentru că se simte continuu amenințată. Acești aparatciki, care dețin puterea în umbra cazărmilor Armatei Roșii, trăiesc cu același sentiment de frică din vremea clandestinității. În afara subteranei se aflau dușmanii istorici – burghezia, moșierii, elitele – și ei trebuiau distruși. Dar existau, credeau ei, alți dușmani, mai periculoși, strecurați înăuntrul sectei. Ei trebuie descoperiți și nimiciți. Există o teamă endemică de trădare. „Agenții" trebuie demascați. Și cine a fost demascat, cu vină sau nu, este neapărat un trădător. Altfel, ar însemna că partidul greșește, lucru imposibil. Chiar dacă nu e un trădător real, crima este o lecție pentru ceilalți, și ei ispitiți să pactizeze cu inamicul. Cînd apare, un asemenea personaj îl încarnează pe Diavol. Fostul tovarăș se dovedește brusc, prin iluminarea șefului suprem, Gheorghiu-Dej, a fi întruparea „dușmanului de clasă". Este o ficțiune centrată pe trădare și duplicitate. Pentru a-l ucide pe acest exclus, trebuie înainte de toate să-l demonizezi, să-l dezumanizezi, să-l scoți din rîndul lumii. Numai așa – disprețuit, strivit mai întîi ca o insectă, tîrît în scîrnă prin campanii de presă, arestat, îngenuncheat, dat anchetatorilor pentru a fi torturat – devine el exponențial. Apoi, va fi uitat într-o celulă sub pămînt. Subterana este o veche și permanentă realitate. E o paranoie manifestă în toate conflictele pentru supremație din societățile secrete. Acționează de fiecare dată prin sciziuni și „lupte fracționiste". Are impulsul de a înlătura și ucide orice rival. „Celălalt" este un asemenea personaj negativ, detestabil. Suficient că există pentru a-l urî și a-i dori moartea. Asta vine din logica celulei, a celulei de partid și a celei din închisoare, a zidurilor și secretelor inavuabile. Această coborîre în infern a cunoscut-o Pătrășcanu, el însuși pierdut în labirintul nesfîrșit al subteranei. A fost ucis, dar, dacă împrejurările i-ar fi permis, ar fi ucis el însuși, pentru a-și conserva puterea, pentru a-și dezonora adversarii. Era educat pentru asta, intoxicat de catehismul revoluționarului de profesie. Odată intrat în prima celulă clandestină, adolescent fiind, drumul lui era fără întoarcere. Urma să triumfe sau să fie masacrat. Aceasta era codul. A rămas un conspirator, un personaj secret pînă cînd a fost ucis cu un glonț în ceafă de propriii lui complici. Numai în acea clipă a încetat să conspire.

Pătrăşcanu a înţeles mecanismul „Marii terori" din anii '30. Urmărise atent procesele prin care Stalin lichidase vechea gardă. În 1946 citise, la Paris, cartea lui Arthur Koestler *Zero şi infinitul*. Obişnuia s-o comenteze frecvent. În carte – care a avut un mare ecou în epocă – se relatează drama unui lider bolşevic arestat şi silit să mărturisească trădări închipuite pentru a fi apoi judecat şi ucis pe baza propriilor lui mărturii. Rubaşov, eroul, era inspirat de Nikolai Buharin, preferatul lui Lenin. Pătrăşcanu a fost comparat acuzator cu Nikolai Buharin de către Vasile Luca. Nu-şi făcea iluzii asupra deznodămîntului. Odată intrat în angrenaj nu exista scăpare. Mecanismul anchetei este pe măsura utopiei pe care o serveau toţi supravieţuitorii subteranei. Odată considerat criminal, din raţiuni politice, anchetatorii inventează faptele penale, probele „crimelor" înfăptuite de arestaţi. Cum ei nu făcuseră nimic de acest fel, ficţiunea lua locul realităţii. Mulţi au intrat liniştiţi în maşina de tocat carne bazîndu-se pe faptul că „nu făcuseră nimic rău". Nu trădaseră, nu fuseseră agenţii Siguranţei, nu erau spioni – aşadar se credeau la adăpost. Erau nişte naivi. Sistemul avea alte reguli. Aici ficţiunea „partinică" făcea legea. Ideologia tăia, la propriu, în carne vie. Ce li se cere celor anchetaţi este să mărturisească vini imaginare, care să servească o inexistentă „cauză a partidului". În celulele Securităţii, ficţiunea este la mare preţ. Istoriile narate de prizonieri sub tortură sau din frică duceau la pedepse maxime: muncă silnică pe viaţă sau execuţie. Nu toţi „mărturisesc" vini imaginare de frică, ci şi ca exerciţiu mental şi din disciplină. Cunosc ritualul bine, ştiu că nu pot ieşi din arest decît dacă se spovedesc partidului. Se autoflagelează, ca probă a devotamentului lor fără limite. Limbajul acesta are secretele lui, şi numai un iniţiat poate parcurge traseul. În ancheta grupului Pătrăşcanu, Belu Zilber, un vechi locatar al subteranei. Este cel mai experimentat pentru a fi agentul morţii. Este şi cel mai imaginativ. Este bătut crunt. „Era pregătirea operaţiei de extragere a sufletului, pregătire executată cu minuţiozitate de o maşină perfectă. [...] Pierdusem rangul de om."* Zilber ştie că nu are ieşire, imaginaţia lui devine un bun nepreţuit al partidului. Nu oferă doar relatarea unor fapte nemărturisite, ci povestea imaginară a unui complot de mari proporţii în care prinde personaje reale. Restul e simplu. Arestaţii sunt siliţi să recunoască ficţiunea ca realitate. Nu avea regimul aceeaşi natură? Zilber nu este un original, el imaginează, copiind pînă la detalii scenariile „Marii terori" de la Moscova. Transferă la Bucureşti ororile mărturisite de Vechea Gardă la Lubianka în anii '30. Comploturi cu agenţi anglo-americani, întîlniri secrete, planuri de asasinare a liderilor

* Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrăşcanu. Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, Editura Humanitas, 1997, p. 62.

preaiubiți ai partidului, afaceri veroase cu bani, poveşti de alcov promiscue, vînzarea țării către Tito, pogromuri imaginare, otrăvirea populației prin intermediul conductelor de apă, aruncarea de trenuri în aer, lovituri de stat, distrugerea recoltelor prin răspîndirea unor molime. Bineînțeles, marfa cea mai căutată a improvizatului scenarist este denunțarea cuiva că a colaborat cu Siguranța. Era și cea mai infamantă acuzație. Moartea trebuia însoțită de dezonoare. Mărturisirea ticăloşiei de a-ți fi turnat tovarăşii duşmanului făcea parte din decalog. Nu pluton de execuție, nu citirea sentinței. Noaptea, un glonț în ceafă. Exact felul în care sunt uciși Pătrăşcanu şi Koffler. Cu dispreț. E un ritual. Siguranța este patronul naivilor, vizionarilor, dezinteresaților, proştilor, ticăloşilor care coboară în subterană. Cum asta nu ajunge, se adaugă alte acuzații fictive: spionaj pentru diferite servicii occidentale. Suntem în aceeaşi zonă. Cîți agenți Komintern făcuseră spionaj? Toți. Cîți fuseseră condamnați, nu pentru ideile lor, ci pentru culegerea de informații secrete şi trecerea lor sovieticilor? Comuniştii au fost nişte trădători ai patriei lor, oriunde s-au aflat. Se adaugă vini fictive, crime împotriva partidului, a păcii în lume, a proletariatului etc. Logica este lichidarea celuilalt. Motivul real nu apare în rechizitoriul procurorului. Este un spectacol absurd – azi de neînțeles. Indică nebunia care traversează unele epoci. Nebunia asta revine. Cine le priveşte ca fapte consumate, duse o dată pentru totdeauna, se înşală.

În sentința 49/1954 a Tribunalului Suprem, Lucrețiu Pătrăşcanu este învinuit de: a/ crime împotriva umanității şi crimă de înaltă trădare. „În fapt, din complexul probelor administrate a rezultat că [...] acuzații au alcătuit în țara noastră o agentură în slujba cercurilor imperialiste, acționînd ca slugi ale burgheziei şi moşierimii, naționaliști burghezi, agenți ai Siguranței şi spioni, duşmani înrăiți ai clasei muncitoare şi socialismului. Desfăşurîndu-şi activitatea trădătoare sub directivele serviciilor de spionaj americane şi engleze, ei au sprijinit efectiv regimul fascisto-antonescian, iar după 23 august 1944 au înjghebat un grup complotist antistatal avînd drept scop răsturnarea regimului democratic instaurat la 6 martie în România, contînd pe sprijinul imperialiştilor americano-englezi şi al reacțiunii interne [...] Agentura trădătoare în frunte cu Pătrăşcanu, alcătuită din elemente descompuse de teapa lui Ştefan Foriş, Remus Koffler, Herbert Zilber şi alții [...], a furnizat Siguranței informații cu privire la organizarea, cadrele, activitatea PCR şi a celorlalte organizații democratice, sprijinind astfel activitatea represivă de exterminare a elementelor patriotice, desfăşurată cu sălbăticie de dictatura fascistă antonesciană şi paralizînd, în acelaşi timp, lupta împotriva fascismului şi războiului. [...] Aceştia au urmat, pe linia scopurilor propuse şi a directivelor date de serviciul de spionaj britanic – de organizarea activității

Partidului Comunist din România, nimicirea cadrelor sale şi transformarea partidului într-un instrument de manevră în mîna imperialiştilor [...] Aceşti criminali [...] în primăvara anului 1941, au predat Siguranţei o parte a membrilor Comitetului Central al Partidului, au interzis organizarea actelor de sabotaj şi grupurilor de partizani. [...] Trădînd Siguranţei casele conspirative, au proiectat organizarea unor acte de sabotaj îndreptate împotriva armatei sovietice. [...] În scopul de a desfăşura acţiuni provocatoare în rîndul comuniştilor internaţi în lagăr, LUCREŢIU PĂTRĂŞCANU şi-a aranjat în anul 1943 propria sa internare în lagărul de la Tg. Jiu pe timp de cîteva luni. [...] LUCREŢIU PĂTRĂŞCANU, ascunzîndu-şi activitatea trădătoare şi criminală, a reuşit să se strecoare în guvern, în CC al Partidului şi apoi în Biroul Politic al CC, postîndu-se în acelaşi timp în fruntea grupului contrarevoluţionar, complotist antistatal. [...] În întreaga sa activitate, grupul criminal în frunte cu Pătrăşcanu s-a sprijinit în interior pe monarhie, pe reprezentarea partidelor burgheze şi pe marii capitalişti, care finanţau aceste acţiuni, iar în exterior pe imperialismul americano-englez prin intermediul serviciilor de spionaj." Ce citim în acest document este rescrierea istoriei subteranei, prelungirea acelor vremuri în anii '50. Vechile poveşti sunt vii, prezente şi trebuie tranşate. Istoria este rescrisă, iar instrumentul favorit, cu efect exterminator, este rechizitoriul. Deşi sunt la putere, ilegaliştii rămîn prizonierii vechilor lor obsesii. Se detestă unii pe alţii, fără excepţie, se tem unii de alţii. Demonizarea înfricoşată a lui Pătrăşcanu este doar exemplul cel mai cunoscut. Norma prevede să-l extermini pe celălalt pînă nu o face el cu tine. Orice încercare de a trece dincolo de limita canonului este sancţionată. Victima nu are dreptul la respect. „În timpul rechizitoriului auzisem de mai multe ori un murmur în sală. Dar acum, vacarmul este general. Ca un răspuns la [...] vocea necruţătoare a lui Lucreţiu Pătrăşcanu, bărbaţii şi femeile care umplu sala se pornesc pe rîs. Îi aud rîzînd. Rîzînd în hohote. Aud rîsul gros al bărbaţilor. Aud chicotelile isterice ale femeilor. Verdictul este ca şi pronunţat. Umpluseră sala cu activişti. Comunişti cu plată. Li se dăduse ordinul să creeze o atmosferă nefavorabilă acuzaţilor. Rîdeau. Orbi, surzi, goliţi de orice sentiment omenesc, umflaţi de isterie colectivă, de frazeologie, de ură, de lăcomie, şi de frică, iresponsabili rîdeau", îşi aminteşte Lena Constante*, una dintre victime mai tîrziu. Se găsea în boxa acuzaţilor cînd Pătrăşcanu protesta faţă de proces. Schimbul de replici final cu judecătorul e revelator. Redau stenograma. „PREŞEDINTE: Acuzat Pătrăşcanu ai ultimul cuvînt, ce-ai de spus în apărare. PĂTRAŞCANU: N-am de spus nimic, decît că scuip pe acuzaţiile care mi se aduc. PREŞEDINTE: Stai jos atunci. Acuzatul Pătrăşcanu spune că nu

* *Evadarea tăcută*, Editura Florile Dalbe, 1995, p. 117.

are nimic de spus. PĂTRĂȘCANU: Și că scuip pe acuzațiile care mi se aduc. PREȘED.: Acestea sunt insulte. PĂTRĂȘCANU: Nu sunt insulte. PREȘED.: Te dai în spectacol. PĂTRĂȘCANU: Da, lasă să mă dau, viața e scurtă dar sunt oameni care o să urmărească această porcărie. PREȘED.: Te faci de rîs."* Trei zile mai tîrziu, are loc execuția, un glonț în ceafă.

Undeva, nu departe, cel care a ordonat asasinatul spionează ce se întîmplă în sala tribunalului: ca un complotist dintr-o piesă proastă pîndind ascuns după perdea. La auzul sentinței, pe care o pregătise îndelung, jubilează. Omul pe care îl ura, care îl complexa și de care se temea cel mai mult nu mai exista. Celălalt, Koffler, căzuse și el din motive care țin de afaceri tenebroase. Uciderea lui îi furniza un alibi lui Gheorghiu-Dej pentru asasinarea lui Foriș. Autorii înscenării sărbătoresc evenimentul a doua zi. Complotul a reușit. Un mesager a anunțat dimineață că cei doi au fost împușcați. Gheorghiu-Dej s-a asigurat prin întrebări repetate că într-adevăr Pătrășcanu și Koffler au murit. A vrut să știe și dacă au fost îngropați, a cerut detalii. Voia să se asigure că povestea luase sfîrșit și putea răsufla ușurat.

*

Subterana nu cunoaște răgaz. Abia încheiat un conflict, alte crize se anunță. Odată ucis țapul ispășitor, trebuie găsit altul. Cultul cere constant sacrificii. Cum societatea opresată cere satisfacții periodic pentru a nu se revolta, sunt vizate alte capete. Ele trebuie să plătească prețul supraviețuirii regimului. Atîta vreme cît guvernanții nu sunt asimilați, sunt izolați de societate. Din cauza ilegitimității lor, subterana există pînă în decembrie 1989. Puterea ea însăși se transformă într-o subterană. Îi aflăm locatarii în labirinturile și bunkerele unde trăiesc foștii revoluționari de profesie deveniți stăpîni. Sunt înconjurați de ziduri groase, păziți de poliția politică. Le stă alături un imens aparat de propagandă cu misiunea de a-i înfățișa cu alte chipuri decît au în mizera lor realitate. Demascările, epidemiile purificatoare, luptele fracționiste nu încetează. Masele trebuie mobilizate. Orice oprire ar aduce pericole letale pentru regim. Campaniile pentru apărarea păcii sau strîngerea recoltei nu au întotdeauna efectul anestezic dorit. Nu sunt suficiente nici lupta nemiloasă împotriva chiaburilor sau demascarea sabotorilor din uzine. Alte campanii țintesc vînarea speculanților, a chiulangiilor, a rămășițelor burghezo-moșierești, a ereticilor. Mai sunt omagierile eroilor proletariatului, a tovarășilor

* Mihai Giugariu, *op. cit.*, p. 746.

de drum sau a morților care nu au cum să contrazică mistificarea. Sunt și sărbătorile fictive venind una după alta. Și totuși, procedeul are limite. În situații critice, cînd pretextele pentru mobilizarea societății nu sunt suficient de puternice, se recurge la represiune în masă ca în 1948-1953 și 1958-1963. La intervale regulate se practică sacrificiile din rîndurile proprii.

Ieșită din afacerea „grupului antipartinic Pauker–Luca–Teohari Georgescu" și din procesele Pătrășcanu–Koffler și Luca, elita guvernantă se repliază. Autoritatea lui Gheorghiu-Dej nu pare să fie contestată de nimeni. Evenimente externe întrerup acest răgaz. Discursul lui Nikita Hrușciov din februarie 1956 a fost un șoc. Dezvăluirea caracterului tiranic al regimului lui Stalin îl transforma pe „cel mai mare om al istoriei umanității", pe „eliberatorul popoarelor", într-un dictator nemilos. Delegații români la congres, Gheorghiu-Dej, Petre Borilă, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu înțeleg diferit efectele acestei răsturnări. Trebuia Bucureștiul să urmeze noua linie? Era o altă „cotitură", cum Kremlinul făcuse de zeci de ori. Periodic, ceea ce fusese adevărat devenea fals. Ceea ce fusese expresia politicii leniniste, pur revoluționare, devenea o eroare grosolană, o trădare, un act contrarevoluționar. De fiecare dată, o asemenea cotitură se solda cu epurări și victime. Executanții vechii linii achitau costurile, de regulă își pierdeau posturile, adesea libertatea și viața. Veteran al clandestinității, Gheorghiu-Dej a înțeles exact că îl pîndea pericolul pierderii puterii. Cînd schimba cursul politic, Kremlinul impunea alte figuri la vîrf, avea nevoie de alte instrumente, necompromise. Era – în ordinea vulnerabilității – cel mai expus să-și piardă poziția dintre toți liderii comuniști din blocul sovietic. Congresul PMR din decembrie 1955, care îi certificase supremația, era departe. Efectele nu întîrzie să se arate. Doi dintre membrii delegației care îl însoțiseră la Moscova îl atacă într-o ședință a Biroului Politic. Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu încearcă să-l transforme într-un „Stalin român". Dacă manevra reușea, zilele lui Gheorghiu-Dej ca șef al PMR erau numărate. Cei doi cer dezbaterea publică a raportului Hrușciov. Nu este singura ieșire din rînduri. Intelectuali, studenți, scriitorii mai ales, încep să se agite, la fel și minoritatea maghiară. Și în partid lucrurile se tulbură. În afară de cei doi „rebeli", care găsiseră prilejul potrivit să conteste *statu quo*-ul din Biroul Politic, și alții manifestă tendințe centrifuge. Ca avertisment și ripostă, în iulie o Plenară a CC al PMR elimină un grup în care figurile proeminente erau Dumitru Petrescu (vicepremier, agent Komintern, aflat în boxa acuzaților cu Gheorghiu-Dej în procesele din 1933–1934, evadat în 1935, absolvent al școlii de cadre „V.I. Lenin", brigadist în Spania, comisar politic al Diviziei „Tudor Vladimirescu", general, ministru, membru al CC al PMR) și Constantin Agiu (figură „legendară" a subteranei, implicat în 1920 în atentatul cu

bombă de la Senat, un veteran, amestecat în toate activitățile clandestine comuniste, fost șef al „Apărării patriotice" în anii '40, unul dintre secretarii partidului în anii 1943-1944, și el membru CC al PMR). Alte figuri ale „complotului contrarevoluționar" sunt Ion Eremia (general, autorul unui manuscris, *Gulliver în Țara Minciunilor*, o parabolă satirică violentă la adresa regimului, unde România este numită Kukunia, Țara Minciunilor, tipărit în 1992, la editura Fundației Culturale Române) și Victor Dușa, și el ilegalist, cu închisoare în biografie ș.a. Mai sunt angrenați în „complot" Mihai Levente, Bucur Șchiopu, de asemenea ilegaliști.* Ei sunt anchetați în 1955, de o comisie condusă de Constantin Pîrvulescu și Gheorghe Stoica. Sunt eliminați în vara lui 1956, în contextul crizei poloneze și al efectelor produse de raportul Hrușciov. În calculul „grupului antipartinic" intra și o schimbare prin forță a lui Gheorghiu-Dej. Intervine un denunț și conspiratorii sunt descoperiți.** Arestați, anchetați, la partid și la Securitate, acuzați că au constituit un grup complotist antipartinic, fracționist etc. după formula obișnuită. Sunt demascați într-o ședință a Biroului Politic, supuși unor critici dure și excluși din partid. Momentul nu este decît vag acoperit de presă. *Scînteia* publică numai concluziile anchetei. Dezbaterile, rechizitoriul nu, spre deosebire de plenarele demascatoare din 1952.

Frămîntările declanșate de moartea lui Stalin și raportul Hrușciov sunt departe de a înghețа și după acest episod. Manevrele, intrigile de culise se întețesc. Semnalele de la Kremlin sunt tot mai proaste. Criza din Polonia indică efectele denunțării cultului personalității pentru liderii țărilor-satelit. În schimb, „opozanții" sunt încurajați. Lecția înțeleasă de grupul din închisori și aliații lor este că, dacă „slăbești șurubul" și lași discuțiile libere, societatea – care părea resemnată – se revoltă. Altă lecție este că disensiunile la vîrf duc la slăbirea puterii și aduc riscuri mari. „Fracționismul" este încă o dată blamat și privit ca amenințarea principală. Temerile sunt întărite de ce se întîmpla la Budapesta în octombrie-noiembrie. Bucureștiul se grăbește să ofere sprijin lui Hrușciov. Cauzele: precaritatea poziției grupului lui Gheorghiu-Dej și existența unei importante minorități maghiare, gata de revoltă. După arestarea lui Imre Nagy și a miniștrilor săi, după intervenția tancurilor Armatei Roșii, raportul de forțe se schimbă. Blocul sovietic nu este pregătit pentru reforme. Gheorghiu-Dej și oamenii lui revin în forță, preiau controlul situației. Ordonă represiunea studenților care în mai multe centre universitare au încercat să organizeze proteste. Cenzura se înăsprește. Sunt luate

* ANCR, Arhiva CC al PCR, Fd. 1, D 11/1956, Hotărîrea Plenarei CC la PMR din 16–17 iulie cu privire la activitatea antipartinică a unor membri de partid.

** Interviu al autorului cu generalul Ion Eremia, aprilie 1991.

măsuri punitive în mai multe segmente sociale. Atmosfera se înrăutățește. Consolidat, avînd încrederea lui Hruşciov, căruia îi rămîne vasal, Gheorghiu-Dej găsește momentul potrivit pentru a se răfui cu cei care îl contestaseră. În perioada 28 iunie–3 iulie, o prelungită plenară a CC al PMR îi pune în discuție pe Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu, autorii atacului din martie 1956.* Sunt demascați ca dușmani ai partidului, înfierați că au încercat să-l înlăture pe Gheorghiu-Dej. Este un spectacol asemănător pînă la detaliu cu cel din 1952. Scenariul este același, victimele diferă, alte măști. Scopul a fost „refacerea unității partidului". Marea obsesie a acestor veterani ai clandestinității: fracționismul, pericolul sciziunii iese la suprafață încă o dată. Amintirea conflictelor din perioada interbelică era vie. Toți membrii Biroului Politic şi ai Secretariatului în 1958 aparțineau lumii subterane prin biografie. Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu, secunzii lui Gheorghiu-Dej, îşi pierd pozițiile din Biroul Politic. Ritualul identic. Cei doi se supun. Întreaga distribuție ştie bine replicile. Unii acuză, folosind vechile stratageme şi clişee, ceilalți îşi fac autocritica, se repliază pe poziții defensive. De data asta, Chişinevschi şi Constantinescu sunt distribuiți în roluri de sacrificați pentru nevoile partidului. Se rostesc aceleași cuvinte sacramentale din modestul vocabular al limbii de lemn, se fac aceleași gesturi. Ritualul este identic în timp real cu ce se întîmpla la Moscova, unde sunt înlăturați chiar în acele zile, tot de o plenară CC, Molotov, Kaganovici, Malenkov, şi ei firește protagoniştii unui „grup antipartinic". Stenogramele celor două plenare se confundă. Comunicatele, procedurile, rezultatele sunt cvasiidentice. S-a observat mai puțin că la București avea loc un spectacol de umbre pe pînză. Dacă la Moscova cei căzuți în dizgrație erau acuzați că nu urmau politica de denunțare a „cultului personalității lui Stalin", dincoace sunt eliminați pentru contrariul. Chişinevschi şi Constantinescu jucaseră partida Hruşciov, şi ca atare erau promotori ai destalinizării. Gheorghiu-Dej ajunsese la maximul ştiinței lui manevriere. Lecția închisorilor, capacitatea de a țese conspirații, vocația lui pentru secret şi violență erau încă o dată probate.

Luptele fracționiste nu se sting odată cu îndepărtarea celor doi falşi rebeli. Anul 1957 este începutul refluxului timidelor reforme declanşate de la Kremlin. Este o perioadă a „antirevizionismului", a ofensivei stîngiste susținută de Mao, a unei noi crize cu Tito. Conferința partidelor comuniste şi muncitorești de la Moscova din noiembrie–decembrie 1957 marchează acest moment. În mai 1958, un comunicat al Pactului de la Varşovia anunță retragerea

* Detalii în Stelian Tănase, *Guvernarea Gheorghiu-Dej, Elite şi societate, 1948–1965*, Editura Humanitas, 1998, pp. 127–135.

Armatei Roșii din România. Necesitățile de propagandă și de politică externă l-au determinat pe Hruşciov la acest pas. Dorea să demonstreze că regimurile marionetă din estul Europei au susținerea populației. Prezența tancurilor la Budapesta și amenințarea folosirii forței la Varșovia, în 1956, ar fi fost simple accidente. România era, grație „fidelului" Gheorghiu-Dej, o țară sigură. La București, decizia Moscovei provoacă mari și noi temeri. Ocupația sovietică era garanția regimului. Grupul conducător continua să trăiască într-o dublă periferie. Una față de societatea românească și alta față de Kremlin. Era așadar extrem de expus. Pentru a ieși din noua situație, grupul din jurul lui Gheorghiu-Dej, pradă unui acces de panică (decizia fusese o surpriză și trebuia executată în cîteva săptămîni), lansează un nou val de teroare. Este un reflex al clandestinității și al stalinismului, care vedea în represiune soluția tuturor problemelor. „Celula de partid" condusă de Gheorghiu-Dej dorea să se asigure că tendințele centrifuge sunt anihilate. Voia și să probeze Kremlinului că este într-adevăr stăpîn pe situație și Moscova nu are motiv să schimbe compoziția Biroului Politic. Contraatacul lui Gheorghiu-Dej a arătat că tacticile din subterană aveau încă efect. Diversiunea, în acest sens, a reușit. Vara–toamna anului 1958 nu a dus la tulburări, proteste. Populația, încă sub efectul anesteziant al intervenției militare sovietice de la Budapesta, al pasivității Occidentului, nu a reacționat. Valul de teroare, lansat simultan cu operația de retragere a Armatei sovietice, a înghețat societatea. Exemplul Budapestei nu s-a repetat, cum se temeau Biroul Politic și clientela sa.

E totuși o vară fierbinte pentru mica lume a veteranilor conspirativității. Un grup numeros de ilegaliști este eliminat la plenara CC al PMR. Vina lor: fac imprudența să prezinte alte versiuni decît cea oficială asupra trecutului interbelic. Secretele subteranei trebuie lăsate să doarmă. Cine scotocește trecutul deschide o cutie a Pandorei. În plus, ilegaliștii exprimă nemulțumiri față de clanul care patrona partidul. În regimurile totalitare, istoria dă sau lipsește de legitimitate – chiar dacă una fictivă. De aceea, cei care dețin puterea sunt obligați din rațiuni de putere să producă propria lor versiune asupra trecutului. A spune că lucrurile s-au petrecut altfel echivalează cu un atentat la poziția celor aflați la putere, un delict grav, tratat ca atare. Ilegaliștii, depozitarii propriei lor memorii, nu întotdeauna marșau la versiunea oficială. Ideea de a colecta materiale documentare, depoziții, mai ales ale supraviețuitorilor, pentru a reconstitui istoria clandestinității, era pur și simplu subversivă, ataca bazele regimului. Liderii PMR s-au văzut amenințați. Impostura lor risca să fie demascată, cunoscută dincolo de cercul restrîns al celor cîteva sute de veterani. Trecutul era contrazis, aportul unuia sau altuia dintre personaje, contestat. Contraatacul lansat de cei afectați de

dezvăluiri a fost brutal. Constantin Doncea, Ştefan Pavel, Grigore Răceanu, Ovidiu Şandor, Vasile Bîgu, Ofelia Manole (judecată într-un proces în anii '30 alături de Grigore Preoteasa), Leonte Tismeneţki, Ştefan Voicu (Aurel Rotemberg, redactorul-şef al revistei *Lupta de clasă*, fost deţinut în lagărul de la Vapniarka) etc. sunt pedepsiţi. Este o „adevărată noapte a Sfîntului Bartolomeu în versiune PMR".* Eliminarea lui Constantin Doncea, marele rival al lui Gheorghiu-Dej, se datora faptului că în jurul lui se adunau veterani nemulţumiţi de poziţiile pe care le ocupau. Se adunau şi intelectuali, artişti (Miliţa Petraşcu, Jacques Costin, Marius Nasta etc.) Ei „purtau discuţii neprincipiale", criticau puterea la adăpostul patronajului oferit de Doncea, care părea intangibil. Grupul devenise periculos pentru că avea autoritatea conferită de fostul lider de la Griviţa şi atrăgea atitudini asemănătoare şi în alte cercuri. Ovidiu Şandor, şi el ceferist, fusese liderul celulei comuniste din lagărul de la Tîrgu Jiu, numit de Foriş. Rivalitatea lui cu Pătrăşcanu dăduse naştere la lupte fracţioniste intense. Gheorghiu-Dej îl reinstalase în post, înainte de a prelua el însuşi rolul de şef al celulei de la Tîrgu Jiu şi a-l exclude pe Şandor din partid. Ştefan Pavel fusese unul dintre secunzii adversarului lui Foriş, Petre Gheorghe, şi soţul „eroinei clasei muncitoare", Elena Pavel. Grigore Răceanu, şi el ceferist, intrase în conflict cu Foriş în anii '40. După raportul Hruşciov, încurajat de climat, încercase să formeze un „partid comunist independent". Vasile Bîgu era un veteran al mişcării sindicale procomuniste interbelice. Gheorghiu-Dej organizează o răfuială în propriile rînduri. Măsurile adoptate la plenară (17 excluderi din partid) sunt prelungite prin dezlănţuirea unei frenetice vînători de ilegalişti. Sunt vizate şi alte nume cunoscute din anii '30: Tudor Bugnariu, Nicolae Golberger, Leonte Tismăneanu sunt epuraţi.

Autoritatea lui Gheorghiu-Dej este contestată chiar de cei care i-o conferiseră în anii '40 în închisori, de ilegalişti. Riposta lui este brutală. Elimină figuri cunoscute ale subteranei, pentru a-i reduce la tăcere pe ceilalţi. Ca şi Stalin în anii '30, suspiciunea lui faţă de vechea gardă creşte. El vede aici o zonă de contestare a poziţiei sale. Situaţie extrem de periculoasă. Dacă Moscova decidea să-l concedieze, ar fi găsit un înlocuitor tocmai printre membrii vechii gărzi. Istoria clandestinităţii era plină de asemenea exemple. Amintirea sciziunilor, a conflictelor interne, care aduceau amestecul Kremlinului, era încă vie. Se întîmplase de mai multe ori ca grupul conducător să fie destituit şi înlocuit peste noapte. Cei aleşi proveneau întotdeauna din interior, din subterană. În 1958, îndrăzneţii sunt excluşi din partid,

* Pavel Cîmpeanu, *Ceauşescu. Anii numărătorii inverse*, *ed. cit.*, p. 266.

își pierd pozițiile, iar epurarea se extinde. Cei vizați sunt în primul rînd ilegaliștii. Contestatarii, veterani ai clandestinității, erau mai periculoși decît cei care se afirmaseră în aparat după 1944, pentru că invocau aceleași surse de autoritate ca și Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Bodnăraș, Apostol, Moghioroș, Borilă etc. Aveau un trecut comun. Dintre ei, oricînd Hruşciov putea alege altă echipă să conducă la București. La plenara din iunie 1958, s-a derulat un alt episod al luptelor fracționiste. Și nu ultimul.

Represiunea se extinde rapid și la scară mare în afara partidului. Este o perioada de „îngheț" sever. Sunt atacate mai multe segmente ale societății, foști politicieni și oameni de afaceri, intelectuali, artiști etc. Sunt înscenate sute de procese, soldate cu pedepse foarte grele. Pușcăriile se umplu din nou.* În comparație cu primul val de teroare din 1948-1953, formele represiunii se diversifică. Se utilizează metode de anihilare și intimidare neîntîlnite în urmă cu zece ani. Sunt organizate „demascări" ale unor grupuri de persoane considerate periculoase, pe motiv că îndrăzneau să comenteze critic politica regimului, viața cotidiană grea. Presa orchestrează o campanie de înfierare pentru a înfricoșa populația. Așa-zisele demascări au fost practicate frecvent în celulele de partid interbelice, dar acum se extind dincolo de granița PMR, la scara întregii societăți.

În toamna anului 1961 la Moscova Hruşciov reia politica de destalinizare la Congresul al XXII-lea al PCUS. Corpul mumificat al lui Stalin este scos din mausoleu. Gheorghiu-Dej și fidelii lui se trezesc în aceeași situație ca în 1956, după prima denunțare a „cultului personalității". De data asta nu mai așteaptă un an ca să se repoziționeze. Pînă la sfîrșitul anului organizează o plenară a CC al PMR în care este salutat noul curs promovat de Kremlin. Durează mai multe zile. Se țin zeci de discursuri. Nu are loc nici o epurare, nimeni nu este exclus sau sancționat. Sunt prezente în sală mai multe cadavre politice. Sunt invocați morții, dar și viii, perdanții și mai ales învingătorii din subterană. Plenara este o recapitulare a luptelor fracționiste din partid, mai ales a celor de după preluarea puterii. Bineînțeles în versiunea controlată de „grupul din închisori". Istoria, una fictivă, este din nou utilizată în scop politic. Conform acestei versiuni, efectele stalinismului fuseseră înlăturate încă din 1952, odată cu eliminarea grupului Pauker–Luca–Teohari Georgescu. Gheorghiu-Dej neagă într-o intervenție că „acest Pătrășcanu ar fi fost reprimat ca rezultat, știu eu, al cultului personalității.

* O analiză în Stelian Tănase, *Anatomia mistificării*, Editura Humanitas, 2003, pp. 144-159.

Era o luptă împotriva unui dușman. Era de fapt un agent al burgheziei strecurat în conducerea partidului nostru."*

Absurditatea scenariului e relevată de faptul că în 1952 Stalin trăia și era în plină campanie teroristă. În mai 1952, celor trei perdanți li s-a reproșat exact contrariul: abateri grave de la linia impusă de Stalin. Cazurile Foriș și Pătrășcanu ar fi confirmat „clarviziunea lui Gheorghiu-Dej", care protejase viețile și carierele cadrelor comuniste în timpul represiunii ordonate de Stalin. Faptul că nu avusese loc un proces demonstrativ la București era prezentat ca un merit al lui Gheorghiu-Dej. Toată plenara este un „imn de slavă" adus lui Gheorghiu-Dej. În loc să fie contestat, el este noul zeu al unui alt cult al personalității. Asta exact cînd Hrușciov îl critica pe Stalin pentru aceleași practici. Gheorghiu-Dej fusese cel mai zelos stalinist, și era primul vizat pentru a fi înlocuit de la Kremlin. Mesajul plenarei: era susținut ferm de cadrele partidului; nu exista nici o disidență, nici o alternativă la șefia lui. În loc să cadă de la putere, răsturnat de cei deveniți peste noapte reformiști, antistaliniști, Gheorghiu-Dej reușește un tur de forță și este – prin intermediul unei ceremonii de consacrare – adulat. I se recunoaște supremația. Locatarii subteranei, clienții lui politici, se întrec în a-i aduce elogii și a-l recunoaște drept patron. „Plenara [...] s-a dovedit a fi o diversiune de mari proporții."**

Este însă numai un aspect al afacerii. Celălalt este că acești veterani versați în manipulări își iau măsuri de emancipare în raport cu puterea suzerană. Clanul nu voia să includă în rîndurile proprii intruși. Kremlinul putea cere oricînd figuri din afara anturajului lui Gheorghiu-Dej. Ar fi fost începutul sfîrșitului. Privilegiul Kremlinului de a impune compoziția elitei guvernante este contestată. Clanul lui Gheorghiu-Dej se repliază în această tranșee. Recurge la manipularea naționalistă. Populația avea puternice sentimente antirusești și detesta sistemul sovietic impus țării. Prețul este prelungirea tehnicilor staliniste de guvernare pe o bază ideologică parțial diferită. Control și manipulare în loc de teroare. O viață ceva mai bună în schimbul acceptării regimului. Tactic, elita guvernantă alege să se emancipeze de Moscova, devenită sub Hrușciov principala sursă de instabilitate. Nu regimul era pus în chestiune (URSS nu ar fi acceptat un regim pluralist și nici reducerea sferei sale de influență), ci doar soarta clanului Gheorghiu-Dej. Or, Gheorghiu-Dej imprimase de mai mulți ani suprapunerea personajului său cu regimul. Eventual a acoliților săi, membrii Biroului Politic. Ce contestau ei era privilegiul Kremlinului de a desemna cine să conducă. Doreau să se renunțe la subordonarea impusă de Komintern din martie 1919. Fiecare dictator este stăpîn la el acasă, „face ce vrea cu poporul său", fără amestec „din afară", citește al URSS.

* ANCR, Arhiva CC al PCR, D 41/1961, p. 373.

** Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Editura Litera, 1994, p. 370.

Ilegaliștii aveau însă de răspuns la întrebarea: cine i-a ales să guverneze România? Moscova pretindea vasalitate, pentru că se aflau la putere exclusiv prin voința sa, și nu a poporului român. Găsim aici esența „declarației din aprilie" 1964. Operația desprinderii de Moscova se face în paralel cu folosirea discursului naționalist, care să-l substituie pe cel al internaționalismului proletar. Ultimul fusese sursa subordonării față de Kremlin și a disciplinei partinice, a devotamentului față de așa-zisa revoluție mondială și de utopia comunistă, de cultul lui Lenin și Stalin. PMR simulează deschiderea spre Occident și spre societatea românească, pentru a supraviețui politic. Măsurile luate sunt derusificarea spațiului public, alocarea unei părți mai mari din buget nevoilor populației, golirea pușcăriilor, relaxarea cenzurii, a călătoriilor. Manipularea este masivă. Banda Gheorghiu-Dej se prezintă ca victimă a Kremlinului. Este încă un exercițiu de mistificare, o cotitură, cum Stalin făcea periodic pentru a-și consolida puterea. Desprinderea de sovietici îl face popular pe Gheorghiu-Dej, pentru prima dată de cînd era dictatorul României. Sentimentele antirusești erau puternice. Sfidînd Moscova, Gheorghiu-Dej și camarila sa sunt obligați să ia măsuri în favoarea populației pentru a găsi un minim sprijin. Nu se trece la reforme, nimic nu se schimbă în angrenajul puterii. Nici unul dintre ilegaliștii sacrificați în trecut nu este reabilitat. Tipul de regim impus de Kremlin rămîne același. Se pretinde că refuzul schimbărilor de fond vine din teama de a nu da motiv Moscovei să intervină cum făcuse la Berlin și Budapesta. Lumea se resemnează cu atît. Un aer ceva mai respirabil în viața culturală, cu eliminarea terorii, cu puținele îmbunătățiri ale standardului de viață. Declarația din aprilie 1964 a fost o operație de repliere tipică. Mistificarea adevăratelor mize, sub masca liberalizării, a reușit. Decizia clanului Gheorghiu-Dej era de a nu schimba nimic esențial în exercitarea puterii, sub aparența unei schimbări radicale.

La cîteva luni după declarația din aprilie, lui Gheorghiu-Dej i se diagnostichează un cancer. Evoluția bolii este rapidă. Moare la 17 martie 1965. În acest *pattern* politic de tip arhaic, premodern – cum era conducerea PMR –, dispariția unui *capo di tutti capi* este o fractură care pune în discuție însăși existența clanului. Moment extrem de riscant. Presiunea internă, din partea unor pretendenți, și ei veterani, marginalizați, „victimizați" pînă atunci, dar și externă, făcută de Moscova, putea schimba compoziția și poziția „grupului din închisori" și a ilegaliștilor aliați.

Conservarea clanului era strict necesară pentru a garanta pozițiile deținute. În cercul restrîns al Biroului Politic, pericolul de sciziune era cel mai acut. Rivalitățile puteau duce la o dezbinare cu efecte imprevizibile. Pretendenții sunt Gheorghe Apostol și Nicolae Ceaușescu. Nu trebuie ignorat

rolul jucat de I.Gh. Maurer, solicitat de Gheorghiu-Dej să îl moştenească. Nici al lui Emil Bodnăraş, mereu la pîndă, cu care Moscova ar fi vrut mai demult să îl înlocuiască pe Gheorghiu-Dej. Distribuţia piesei ce se juca într-o atmosferă de intrigă şi culise sordide mai cuprinde pe Chivu Stoica, interesat să îşi păstreze postul şi influenţa după dispariţia protectorului său. Alt actor este Alexandru Drăghici, ministrul de interne, temut, aliat de ocazie cu Ceauşescu, care face propriul său joc, repetînd scenariul „Beria-1953". Erau şi alte personaje pe care schimbarea rapidă a contextului le dezavantaja: Al. Moghioroş, Petre Borilă, Dumitru Coliu. Alţii sperau să revină. Ei sunt, în principal, Teohari Georgescu, Miron Constantinescu, Constantin Doncea, Constantin Pîrvulescu. Repeziciunea cu care Ceauşescu este desemnat de secunzii lui Gheorghiu-Dej ţine de factorul timp. Depozitarii puterii iau decizia să nu lărgească cercul celor care jucau un rol în criza de succesiune. Totul se rezolvă la nivelul celulei de partid de la vîrf. Complexul clandestinităţii funcţiona. Grupul a rămas etanş, cum o cereau regulile subteranei. Secretul a fost păstrat. Pînă să convoace CC al PMR, ori un congres, şi să dea răgaz unor manevre în culise, ori unor mişcări în partid, decizia era luată. Teama de o intervenţie de la Kremlin, care ar fi impus un candidat propriu, a urgentat desemnarea succesorului. Aici găsim punctul de plecare al unei operaţii, de acum obişnuită, de manipulare a cadrelor partidului. În afara PMR, prin propagandă şi mobilizare, s-a creat o reacţie defensivă, faţă de pericolul amestecului străin. Cu asta nu se schimba însă nimic în relaţiile de vasalitate dintre grupul conducător de la Bucureşti şi patronii lor de la Kremlin.

*

Ceauşescu este un personaj al subteranei. Intrat din adolescenţă (n. 1918) într-o reţea comunistă, petrece cîţiva ani în închisori. Aici este iniţiat în catehismul stalinist de veterani ca Gheorghiu-Dej, Emil Bodnăraş, Vasile Luca, Constantin Pîrvulescu, la Doftana. La Caransebeş, ucenicește în ale conspiraţiei, intrigii şi subversiunii şi pe lîngă Teohari Georgescu, Iosif Chişinevschi. Faptul că nu are şcoală (este semianalfabet), că este lipsit de educaţie, îl fac să nu aibă altă experienţă formatoare decît cea pe care o dobîndeşte aici. El se socializează în închisori. Este în mai mare măsură decît mentorii lui un produs exclusiv al subteranei. A intrat în puşcărie mult mai tînăr decît ei şi nu are alt orizont care să preceadă această experienţă. Tot ce ştie despre politică, despre viaţă, Ceauşescu a dobîndit în închisorile prin care a trecut. După eliberare face carieră în aparat. Amănunt interesant: după 23 august este însărcinat să refacă UTC. Ceauşescu o face, pe ideea unei organizaţii

clandestine, singurul tip de organizație despre care știa ceva. În cîteva luni planul avortează și acest UTC este dizolvat. Ca om de aparat, Ceaușescu trăiește într-o lume închisă și după 1944. Se afla în sfera puterii, izolat de lumea reală, „profană" pe care o privește cu dispreț și teamă. Nici n-o înțelege. Este un produs al unei lumi artificiale, dar nu mai puțin reală. Amprenta ideologică – dogmatică, stalinistă – imprimată de celula de partid rămîne intactă pînă la moartea sa, de Crăciun 1989.

Desemnarea sa drept șef al partidului este rezultatul unui complot, care are înfățișarea altora puse la cale înainte și după 1944. Se consumă în cercul restrîns al Biroului Politic. Perdantul din această intrigă iese rivalul său (desemnat de Gheorghiu-Dej ca succesor) Gheorghe Apostol. Abia instalat șef al partidului, le pretinde celorlalți ascultare necondiționată. Supunerea, disciplina, ierarhia strictă făceau parte din lecția închisorii. Observase asta încă din primele zile de deținut, cînd mafia comunistă controla mica lume de la Doftana. După ce este desemnat, cere să fie tratat ca lider infailibil, calitate conferită de simplul fapt că devenise șeful partidului. Ia măsuri pentru afirmarea supremației sale. Metodele sunt cele însușite de la Gheorghiu-Dej. Desființează istoricul Birou Politic, lărgește Comitetul Central, populîndu-l cu oamenii săi. Se simte incomodat de prezența veteranilor lui Gheorghiu-Dej și-i înlătură. Primul sacrificat este aliatul lui pe termen lung, Drăghici. O plenară demascatoare, pe tipicul neschimbat al subteranei, organizată în aprilie 1968, îl sacrifică. Este o ceremonie bine regizată, organizată în secret, momentul culminant al unui complot care începe în 1966, cînd este înființată o „comisie de cercetare a abuzurilor" din timpul lui Gheorghiu-Dej. Ceaușescu nu dorea atît demascarea vinovaților pentru teroarea din 1948–1952, 1958–1962, ci înlăturarea lui Drăghici. Urmărea de asemenea demolarea mitului lui Gheorghiu-Dej. În plus, îi învinovățea pe membrii Biroului Politic, Bodnăraș, Apostol, Stoica, Moghioroș etc., complici cu Gheorghiu-Dej la executarea lui Foriș, la înscenarea proceselor lui Pătrășcanu și Luca. A fost o intrigă prin care a confiscat întreaga putere. Nu a acționat din dorința de a restabili legalitatea și de a repara erorile trecutului. Și-a inventat un puternic mijloc de șantaj și presiune. În aprilie 1968, complotul e gata și reprezentația poate să aibă loc. E o partitură știută pe dinafară de toți participanții, aceiași de la plenarele din 1952, 1957, 1958, 1961. Are și același aspect, al unui spectacol pregătit minuțios în culise. În sală, un public avizat care mai asistase la execuții politice de același tip. Ritualul are loc exact așa cum se desfășura în pușcării, cu puțini participanți, și mai tîrziu, în anii '50, cu săli pline. Ceremonii de înfierare, descrise de Orwell. Sarcina este ușurată pentru că victima este unul dintre cele mai detestate personaje ale regimului. Ceaușescu se folosește cu abilitate de valul de ură,

de vendetă, de resentiment. Se dovedește la fel de capabil ca mentorul său. Al. Drăghici este izolat, supus unei critici vehemente de vasalii noului stăpîn. Luat prin surprindere, Drăghici se apără negînd, fără sorți de a scăpa. Este exclus. A fost o manipulare de proporții, care a realizat ce și-a propus Ceaușescu: micșorarea mitului lui Gheorghiu-Dej, baza pentru a-i incrimina pe Bodnăraș, Apostol, Maurer, Moghioroș etc. Modelul rămîne tot Kremlinul. Cînd a vrut să scape de Malenkov, Molotov, Kaganovici, Voroșilov, Bulganin etc., Hrușciov le-a reproșat crimele patronului lor comun, Stalin. Înlăturarea lui Drăghici viza pozițiile celorlalți membri ai Biroului Politic, și întreg anturajul predecesorului său. Reabilitarea lui Foriș, Luca, Pătrășcanu, Koffler, Ana Pauker etc. viza învinovățirea vechii gărzi pentru aceste crime și disculparea sa. Ceaușescu era la fel de implicat în represiune și teroare ca toți ceilalți. Cum avea însă puterea, își creează o imagine de justițiar, de ins „neamestecat în murdăriile și ororile trecutului" subteranei din care provenea. Era doar o imagine. Răfuielile ideologice, sectariste, luptele fracționiste, epurările succesive la care participase pînă atunci i-au dat tehnica necesară. În același timp, s-a folosit de căderea lui Drăghici pentru a se înfățișa pe sine ca un lider diferit. A reușit să pună în defensivă personajele cele mai puternice ale regimului. Apoi i-a înlăturat.

Rînd pe rînd, cei care îl înconjuraseră pe Gheorghiu-Dej sunt epurați. Ca orice locatar al subteranei, Ceaușescu folosește plenarele, reabilitările, pentru a elimina „tovarășii de luptă". Alexandru Bîrlădeanu (în decembrie 1968), urmat de Gheorghe Gaston Marin. Un an mai tîrziu sunt înlăturați Petre Borilă, vechiul agent Komintern, Al. Moghioroș, și el omul serviciilor speciale sovietice. Intervine apoi misteriosul episod al sinuciderii lui Chivu Stoica. Nu este singura dispariție în condiții neclare. Virgil Trofin, un apropiat al lui Ceaușescu din anii '50-'60, exponent al tinerei gărzi, cade în dizgrație. Este epurat și trimis la o fermă din Bărăgan, unde suferă un suspect accident mortal. Vasile Patilineț, fost secretar al CC al PCR, care condusese comisia de anchetă pentru reabilitarea lui Foriș, Pătrășcanu etc., și el căzut în dizgrație, moare într-un accident rutier, pe cînd era ambasador în Turcia. Gh. Apostol și Ion Gh. Maurer suferă ciudate accidente de mașină. În 1972 este înlăturat ministrul de externe Corneliu Mănescu. În 1974, Ion Gh. Maurer se retrage din postul de prim-ministru pe care îl deținea de 13 ani. În noiembrie 1976, prin două scrisori personale adresate lui Ceaușescu, și Emil Bodnăraș* se retrage pe motive de sănătate.

Două aspecte sunt de subliniat: 1/ caracterul polițienesc al regimului, expresie a experienței carcerale a lui Ceaușescu; și 2/ preocuparea paranoidă

* *Sfera politicii*, nr. 43/1996, pp. 37–38.

pentru imaginea lui în istorie. Mistificările merg de la falsificarea de documente și fotografii pînă la o propagandă masivă și au drept scop să-i confecționeze un trecut eroic. Ceaușescu a suferit cronic de delir de grandoare. Este un reflex al periferiei, al clandestinității din care provenea, al condiției lui incerte – nici țăran, nici proletar – care îi dăduse multiple complexe și aberații comportamentale. Era o personalitate accentuată, frecvent întîlnită în sectele politice, în societățile secrete, în subterane. Se vedea proiectat pe un fundal istoric, urmaș al voievozilor. Acest uriaș ecran era inversul celulei de partid, înconjurată de ziduri imaginare, dar și al celulei de închisoare, al spațiului restrîns în care evoluase. Șobolanii se visează zei atotputernici, cucerind imperii, glorie, dăinuind în istorie. Istoria în care se vedea integrat era una fără nimic real, falsificată și glorificată. Rescrierea istoriei, la care se dedau toți dictatorii, devine, încă o dată, o obișnuință a oficialităților care îl preamăresc pe șeful lor în toate ocaziile pentru merite imaginare, a istoricilor care îi dedică tomuri la comandă, a propagandiștilor. Personalizarea puterii atinge cote inimaginabile. Un alt efect este caracterul tot mai pronunțat polițienesc pe care îl ia regimul său. Fiecare individ este potențial un dușman al regimului, prezumția de vinovăție este curentă. Se consideră alesul unei misiuni istorice. El vede societatea – în vecinătatea lui Gheorghiu-Dej – ca pe un univers carceral. O închisoare, unde există gardieni, celule, deținuți, ore de somn stabilite de administrație, ore de lucru, o plată modică, distribuirea de alimente, o cantină. Totul este sub control. Există pedepse și recompense pentru bună purtare. O infantilizare pronunțată a acestui univers. Un zid închide spațiul acesta. Viața fiecăruia este strict controlată. Contactele cu străinii sunt interzise, granițele se închid. Această lume este utopia inversată. Totul se constituie pe o neîncredere în celălalt, pe o suspiciune generalizată. Organele de represiune iau o amploare fără precedent și capătă funcții noi. De pildă, de a verifica graviditatea femeilor sau de a înregistra toate mașinile de scris. Instituția delațiunii ia proporții nemaiîntîlnite. S-au făcut mari investiții pentru a permite ascultarea oricărui telefon. Instituțiile și blocurile de locuințe au obligatoriu informatori plătiți, care operează nonstop. Adesea două-trei rețele se intersectează, se verifică reciproc. Dictatorul nu are încredere în nimeni, începînd cu propriile lui rude, de care s-a înconjurat. Ceaușescu conduce un clan ramificat, care stabilește relații de vasalitate cu alte clanuri. Cu cît regimul degenerează, supravegherea polițienească se extinde. Toată societatea este expusă.

Ca și Stalin, Ceaușescu privește vechea gardă, ilegaliștii, cu maximă neîncredere. Nu este diferit de ei, el însuși este o ființă a subteranei. Un motiv în plus să aibă resentimente față de supraviețuitorii ei. În anii '30 i-ar fi trimis la Lubianka, la București, în anii 1965–1989, se mulțumește să-i epureze/marginalizeze. Vrea să fie singurul depozitar al unei presupuse aure a unei

inexistente „revoluții". Ilegaliștii rămîn prezențe simbolice, folosiți la ceremonii și ritualuri publice pentru a-l înfățișa supușilor ca pe continuatorul legitim al acestora. Un asemenea exemplu este recuperarea lui Gheorghe Cristescu, primul șef al partidului, invitat la Congresul al X-lea din 1969. Dar asemenea situații sunt, pe măsura trecerii timpului, tot mai rare. A existat o tensiune continuă între „tovarășii cu vechime" și noua generație de aparatciki, impusă de Ceaușescu. Apariția, zece ani mai tîrziu, și tot la un congres, a lui Constantin Pîrvulescu, fost șef al PCR, pentru a cere sălii să nu-l realeagă pe Ceaușescu este efectul acestei tensiuni. De altfel, îndrăznețul este întîmpinat de un cor de huiduieli și scos din sala Congresului.

Ultimul an al dictaturii lui Ceaușescu debutează cu un document semnat de șase veterani ai clandestinității antebelice. Gheorghe Apostol și Constantin Pîrvulescu, foști șefi ai partidului, Alexandru Bîrlădeanu, fost membru al Biroului Politic, fost vicepreședinte al guvernului, Corneliu Mănescu, fost ministru de externe, Silviu Brucan, fost redactor-șef al *Scînteii*, fost ambasador la Washington, Grigore Răceanu, vechi ilegalist. Scrisoarea lor consemna „trădarea idealurilor revoluționare" și îl delegitima pe Ceaușescu. „Sub raport politic, revoluția din decembrie 1989 nu încoronează asaltul anticomunist contra PCR, ci conflictul care, în interiorul acestui partid, îi opune pe ilegaliștii cu vederi reformatoare unui dictator antireformist lipsit literalmente de orice sprijin."* Ceaușescu este înlăturat în decembrie 1989 de o revoltă populară. Fuge, este prins, judecat într-o mascaradă de proces și executat. Așa a sfîrșit regimul politic al subteranei.

Unele dintre creaturile ei au supraviețuit să vadă prăbușirea regimului instaurat la mijlocului anilor '40. C. Pîrvulescu, Gh. Apostol, Al. Drăghici, I.Gh. Maurer, Gogu Rădulescu, Al. Bîrlădeanu, Corneliu Mănescu, Grigore Răceanu, Simion Bughici, Al. Sencovici, Leonte Răutu, Ana Toma, Manea Mănescu, Constanța Crăciun, Ion Vincze etc. au trăit în propria lor posteritate, fosile vii ale unei lumi dispărute. Regimul politic pregătit de o conspirație și impus de o ocupație străină s-a încheiat în decembrie 1989. Ilegaliștii și discipolii lor au condus țara decenii din subterana de unde nu au ieșit, de fapt, niciodată. Au stat ascunși într-un bunker, departe, străini de societate, complotînd continuu împotriva ei. Nu au reușit să iasă la suprafață, să capete legitimitate o singură zi în aproape o jumătate de secol cît au stăpînit lumea românească. Au rămas condamnați la condiția lor de veșnice ființe ale întunericului.

---

* Pavel Cîmpeanu, *op. cit.*, p. 268.

DOSAR DE PRESĂ

PAUL CERNAT

„Stelian Tănase este, la ora actuală, cel mai bun autor de docu-dramă istorică pe care îl avem [...]. Cartea are toate datele unui bestseller, putînd fi gustată şi apreciată, în egală măsură, atît de un public larg, avid de senzaţionalul sinistru al istoriei ilegaliştilor comunişti, cît şi de istoricii profesionişti [...].

Pasiunea detectivistică a cercetătorului de arhive e ghidată de un impuls existenţial. Spirit scormonitor, Stelian Tănase este fascinat de universul conspiraţional, de misterele «iniţiatice» ale primei vîrste a partidului, amestec de sectă gnostică radicală şi de organizaţie mafiotă [...]. Prin organizarea în spirală a materiei, autorul reuşeşte să imprime textului o putere de seducţie aproape hipnotică, fără să romanţeze şi fără să facă rabat la «ştiinţificitate». Decupajul documentar e tras pe versantul narativ şi analitic prin fraze simple, nervoase, precise: un stil rapid, sacadat şi rece, de reportaj superior, dinamic şi palpitant. Efectul nu e însă unul realist, cît de fantastic morbid. Lectura «istoriilor clandestine» are semnificaţia unei coborîri în infern."

CRISTIAN CERCEL

„Subiectul cărţii lui Stelian Tănase îl reprezintă mişcarea comunistă autohtonă în perioada dintre cele două războie mondiale. *Clienţii lu' Tanti Varvara* ne oferă, în primul rînd, o serie de portrete ale primilor lideri comunişti. Prin intermediul acestei galerii de portrete, ia naştere o imagine de ansamblu a comunismului interbelic, inexistentă pînă acum [...]. Istoria pe care o scrie Stelian Tănase nu este o simplă istorie factuală, o înşiruire de date şi conexiuni cauză–efect la nivel politic, ci este o istorie scrisă cursiv, căutînd legăturile vizibile sau ascunse, de suprafaţă sau de profunzime dintre ce a însemnat comunismul în interbelic şi ce va însemna el apoi, odată ajuns la putere [...]. Meritul lui Stelian Tănase este acela de a clarifica o istorie încîţoşată şi tristă. În plus, e [...] scrisă într-un stil fluid şi captivant..."

TOM GALLAGHER

„Stelian Tănase a scris o carte importantă despre lumea tenebroasă a comunismului ilegalist din România dinainte de 1945 şi despre destinele

contrastante ale figurilor sale tutelare [...]. Această carte trebuie să fie tradusă în engleză şi franceză, căci merită să devină un eveniment nu doar pentru istoriografia românească, ci şi pentru cea a comunismului mondial [...]. Opera monumentală a lui Stelian Tănase descrie modul în care România a fost preluată de o clică măruntă, animată de complexe şi obsesii, şi care a împins ţara la dezastru [...]. O carte complexă şi captivantă, a cărei bogăţie revelează în egală măsură elementele de bază ale culturii politice româneşti şi ale istoriei recente, dar şi vieţile bizare ale neadaptaţilor, fanaticilor, oportuniştilor şi idealiştilor care se calcă-n picioare în paginile sale. Avem în faţă o carte pentru care explorarea epocii comuniste şi a originilor sale nu reprezintă echivalentul unei vizite la muzeul cu obiecte preistorice fără rezonanţă contemporană."

STEJĂREL OLARU

„*Clienţii lu' Tanti Varvara* [...] am citit-o greu şi uşor în acelaşi timp. Greu, pentru că aveam momente cînd renunţam la ea. Sunt povestite nenumărate episoade mizerabile din viaţa clandestină a comuniştilor români, deveniţi peste cîţiva ani eroi ai clasei muncitoare. Uşor, pentru că autorul scrie cu o graţie care îţi trezeşte admiraţia. Paginile te poartă în subteranele comuniştilor, apoi în celulele închisorilor care i-au găzduit, te familiarizează cu destinele lui Racovski, Cristescu, Marcel şi Ana Pauker, Gheorghiu-Dej, Bodnăraş, Pătrăşcanu, Ceauşescu, Teohari Georgescu sau Constantin Doncea. Fiecare dintre ei este un personaj despre care se poate spune ceva interesant, iar lungul şir de lupte fracţioniste, de trădări şi crime ce le marchează istoria te determină să-i desconsideri. Cu toţii au destine transformate de propaganda comunistă şi protejate de poliţia politică..."

CUPRINS

Vagonul plumbuit 7
Rako, vechea gardă 10
Un orator popular 30
Ca şobolanii prin subterane 60
Campanii 79
Renegatul Istrati 98
Eroii proletariatului (1) 131
Belu Zilber 140
Portretul unui spion 165
Griviţa 199
Eroii proletariatului (2) 216
Frontul popular & Marea teroare 238
Komintern kaput 295
Cheile tovarăşului X 320
Anatomia unui asasinat 345
Koffler, cu „K“ de la Kafka 377
Conspiratorul 393
Un epilog mult prea lung. 1944–1989 434
Indice 495
Dosar de presă 513

Pentru neobositul falsificator al istoriei care a fost regimul comunist, piatra de încercare s-a dovedit a fi propriul său trecut. Stăpân absolut pe documente și pe conștiințele martorilor, PCR a fost în cele din urmă incapabil să-și scrie propria istorie; mai precis, a rescris-o de atâtea ori, încât aceasta devenise un simplu joc de puzzle în care conturul pieselor se modifica de la un an la altul până la indistincție. Cu bine cunoscuta sagacitate a cercetătorului, dublată de un recunoscut talent de romancier, Stelian Tănase abordează în *Clienții lu' Tanti Varvara* („Tanti Varvara" e numele dat Siguranței în jargonul militanților) tocmai perioada tulbure de la începutul mișcării comuniste din România, urmărind să despartă apele, să deslușească realitățile ascunse sub învelișul legendei. Și o face sub forma unei galerii de portrete, bazate pe mărturii din epocă și pe dosarele întocmite de Siguranță unor militanți aflați în fruntea mișcării, de la Cristian Racovski și Panait Istrati până la Lucrețiu Pătrășcanu și Belu Zilber, între care se țese un adevărat păienjeniș de relații amintind de clanurile mafiote.

De același autor

Corpuri de iluminat

Playback

Luxul melancoliei

ISBN 978-973-50-2209-9